

National Library
of Sweden

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1938:47
FINANSDEPARTEMENTET

BETÄNKANDE

ANGÅENDE

GIFT KVINNAS FÖRVÄRVS-ARBETE

M. M.

AVGIVET AV

KVINNOARBETSKOMMITTÉN

STOCKHOLM
1938

Statens offentliga utredningar 1938

Kronologisk förteckning

1. Betänkande angående omorganisation av polisskolan i Stockholm m. m. Idun. (4), 107 s. S.
2. Förslag till revision av den svenska kyrkohandboken. Av E. Eidem. Uppsala, Almqvist & Wiksell. vij, 303 s. E.
3. Byggnadsindustrien i Sverige. 2. Arbetsgivares och löntagares inkomster. Idun. vij, 198 s. S.
4. Byggnadsindustrien i Sverige. 3. Arbetslöshetens omfattning och växlingar. Idun. vij, 202 s. S.
5. Betänkande med utredning och förslag rörande produktions- och avsättningsförhållandena inom trädgårdsnäringen. Marcus. 314 s. Jo.
6. Betänkande i näringsfrågan. Marcus. 173, 251* s. S.
7. Betänkande angående barnbeklädnadsbidrag m. m. Marcus. 133, 18* s. S.
8. 1936 års yrkesskolsakkunniga. Betänkande med förslag rörande omorganisation av vissa delar av tekniska skolan i Stockholm. Hæggström. viij, 455 s. 2 bil. E.
9. Utlåtande rörande flottans fartygstyper m. m. Norstedt. 71 s. Fö.
10. Byggnadsindustrien i Sverige. 1. Allmän översikt, yttranden och förslag. Idun. xvj, 741 s. S.
11. Riktlinjer för en lagstiftning om ägareförbehåll och avbetalningsköp. Av F. Schmidt. Norstedt. 64 s. Ju.
12. Undersökning av taxeringsutfallet beträffande jordbruksfastighet å landsbygden enligt beredningsnämndernas förslag vid 1938 års allmänna fastighetstaxering. Hæggström. 89 s. Fi.
13. Betänkande angående förvärvsarbetande kvinnors rättsliga ställning vid äktenskap och barnsbörd. Marcus. 52 s. S.
14. Betänkande och förslag angående skolöverstyrelsens organisation. Hæggström. ix, 396 s. E.
15. Betänkande angående »landsbygdens avfolkning». Marcus. 208, 90* s. S.
16. Betänkande och förslag angående verksamheten vid kungl. dramatiska teatern, dess förvaltning och ledning. Hæggström. 78 s. E.
17. Betänkande med förslag till lotteriförordning m. m. Marcus. 70 s. H.
18. Betänkande med förslag till lag om frivillig pensionering av i enskild tjänst anställda m. m. Beckman. 121 s. Ju.
19. Yttrande med socialetiska synpunkter på befolkningsfrågan. Marcus. 52, 10* s. S.
20. Betänkande angående barnkrubbor och sommarkolonier m. m. Marcus. 76, (2), 16* s. S.
21. Arbetslöshetsräkningen den 31 augusti 1937. Del 1. Beckman. 254 s. S.
22. Betänkande med förslag till reformerad hyreslagstiftning. Norstedt. 278 s. Ju.
23. Betänkande med förslag till lag om enskilda vägar m. m. Beckman. 229 s. K.
24. Betänkande med vissa demografiska utredningar. Marcus. 290 s. S.
25. Betänkande med förslag till lag om villkorlig frigivning m. m. Norstedt. 77 s. Ju.
26. Betänkande med utredning och förslag angående centrala verkstadsskolor m. m. Idun. (2), 320 s. E.
27. Betänkande med förslag till trafikförsäkringslag jämte därmed sammanhängande författningar. Norstedt. 139 s. Ju.
28. 1936 års järnvägskommitté. Betänkande rörande åtgärder för enhetliggörande av det svenska järnvägsnätet. Norstedt. 276 s. K.
29. Betänkande med utredning och förslag angående intagning av elever i första klassen av de allmänna läroverken och med dem jämförliga läroanstalter. Idun. 216 s. E.
30. Betänkande jämte lagförslag angående lärlingsutbildningen inom hantverket och den mindre industrien. Idun. 159 s. H.
31. Försöksutredning beträffande omfattningen av yrkesmässig godstrafik med automobil eller släpvagn under år 1937. Beckman. 211 s. K.
32. Betänkande med utredning och förslag angående begynnelsespråket i realskolan. Hæggström. 228 s. E.
33. Betänkande och förslag rörande den andliga vården inom försvarsväsendet. Beckman. 95 s. Fö.
34. Den statliga egnahemsverksamheten. Marcus. vilj, 681 s. Jo.
35. Betänkande och förslag angående utsträckning av den årliga lästiden vid folkskolan m. m. Idun. 102 s. E.
36. Betänkande med förslag rörande djurskyddslagstiftning. Marcus. 154 s. Ju.
37. Normalbestämmelser för järnkonstruktioner till byggnadsverk (järnbestämmelser). Tredje omarbetade upplagan. Beckman. 83 s. K.
38. Betänkande med förslag till ändringar i arrendelagstiftningen. Marcus. 492 s. Jo.
39. Betänkande med förslag till statliga åtgärder för stödjande av privatflygningens utveckling i Sverige. Beckman. 107 s. K.
40. Betänkande med utredning och förslag rörande statsbidrag till anordnande av bostäder åt åldringar och änkor i s. k. pensionärshem. Idun. 98 s. S.
41. 1936 års uppbördskommitté. Betänkande med förslag till omorganisation av uppbördsväsendet och folkbokföringen m. m. Del 2. Folkbokföringen. Marcus. vj, 400 s. Fi.
42. Betänkande med utredning och förslag angående åtgärder till den svenska exportnäringens främjande. Idun. 118 s. H.
43. Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk. 1. Lagtext. Norstedt. viij, 150 s. Ju.
44. Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk. 2. Motiv m. m. Norstedt. 619 s. Ju.
45. Betänkande med förslag angående reglering av strandbebyggelsen m. m. Beckman. 66 s. S.
46. 1936 års uppbördskommitté. Betänkande med förslag till omorganisation av uppbördsväsendet och folkbokföringen m. m. Del 1. Uppbördsväsendet. Marcus. vij, 400 s. Fi.
47. Betänkande angående gift kvinnas förvärvsarbete m. m. Marcus. 496 s. Fi.
48. 1936 års uppbördskommitté. Betänkande med förslag till omorganisation av uppbördsväsendet och folkbokföringen m. m. Del 3. Organisation och kostnader. Marcus. iv, 164 s. Fi.

Anm. Om särskild tryckort ej angives, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ecklesiastikdepartementet. Jo. = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1938:47
FINANSDEPARTEMENTET

BETÄNKANDE

ANGÅENDE

GIFT KVINNAS FÖRVÄRVS-ARBETE

M. M.

AVGIVET AV

KVINNOARBETSKOMMITTÉN

STOCKHOLM 1938
ISAAC MARCUS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG
378661

KUNGL. BIBLIOTEKET

Till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Finansdepartementet.

Jämlikt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 18 juli 1935 tillkallade Herr Statsrådet den 27 juli 1935 undertecknade, nuvarande ledamoten av riksdagens andra kammare, f. d. yrkesinspektrisen Kerstin Hesselgren, nuvarande sekreteraren i pensionsstyrelsen Hedvig Dernby, ledamoten av riksdagens andra kammare, redaktören Georg Nyblom samt ledamoten av riksdagens andra kammare, folkskolläraren J. J. E. Weijne att såsom sakkunniga inom departementet biträda med utredning rörande gifta kvinnors förvärvsarbete jämte därmed sammanhängande spörsmål, varvid åt Hesselgren uppdrogs att vara de sakkunnigas ordförande. Till sekreterare åt de sakkunniga, som antagit benämningen kvinnoarbetskommittén, förordnades den 2 september 1935 fil. kand. Alva Myrdal. Därjämte uppdrogs den 18 december 1935 åt docenten, fil. dr Karin Kock att biträda kommittén i vissa lönefrågor samt att för kommitténs räkning verkställa utredning om vissa med kvinnoarbetet förenade löneteoretiska spörsmål. Den 16 april 1936 tillkallades jämväl kassören i textilarbetareförbundets Stockholmsavdelning, fabriksklubb 6, Judit Jansson såsom sakkunnig. Slutligen uppdrogs den 13 maj 1938 åt nuvarande amanuensen i Pensionsstyrelsen Mauritz Sundström att biträda de sakkunniga med vissa pensionskostnadsberäkningar.

I uttalande till statsrådsprotokollet, som gjordes vid tillkallandet av de sakkunniga, framhöll Herr Statsrådet, att riksdagen genom skrivelse den 9 juni 1934 (nr 358) hade anhållit, att Kungl. Maj:t måtte föranstalta om utredning rörande möjligheterna att genom en ändamålsenligare fördelning av arbetstillfällena motverka den rådande arbetslösheten. De till grund för riksdagens skrivelse liggande besluten avsågo motioner, som i främsta rummet tagit sikte på två frågor, nämligen frågorna om statstjänstemännens bisysslor och om gift kvinnas innehav av statstjänst. Herr Statsrådet framhöll vidare:

»Jag tillstyrker, att en utredning rörande frågor, som avses i riksdagens förevarande skrivelse, nu igångsättes. Då jag delar den av första kammarens utskott uttalade meningen, att denna utredning bör åsyfta en allsidig och objektiv belysning av de problem, om vilka här är fråga, anser jag några närmare direktiv icke böra meddelas beträffande utredningsarbetets mål och sättet för arbetets bedrivande. Utredningen bör eftersträva att klarlägga de olika förhållanden, som äro av betydelse för bedömande av frågan om behovet av och möjligheterna för ett genomförande av åtgärder av den art eller i det syfte, varom i riksdagens skrivelse är fråga, men beträffande de praktiska resultat, till vilka övervägandena härutinnan kunna eller böra leda eller beträffande de förslag i sådant hänseende, i vilka utredningen bör utmynna, synas några anvisningar icke nu kunna givas.

Endast beträffande utredningens omfattning anser jag mig böra angiva vissa direktiv.

Det viktigaste av de spörsmål, som beröras i riksdagens skrivelse, är tydligen frågan om de gifta kvinnornas frihet till förvärvsarbete. Det rör sig här om de gifta kvinnornas konkurrens med männen samt med ogifta kvinnor om arbetstillfällena i samhället och möjligheterna att genom olika åtgärder åstadkomma, att de gifta kvinnorna i förvärvsarbetet i ökad utsträckning lämna plats för andra arbetskrafter, som söka sin utkomst. Detta spörsmål, som innefattar en mångfald problem av ömtålig beskaffenhet, synes mig icke kunna behandlas på ett allsidigt sätt, om man begränsar uppgiften till att avse endast kvinnor i statstjänst eller i annan allmän anställning, varvid endast en jämförelsevis ringa del av arbetsmarknaden komme i betraktande. Undersökningen synes mig därför böra vidgas till att omfatta även de gifta kvinnornas anställning i annan verksamhet, inom det enskilda näringslivet eller eljest.»

Efter att möjligheten, att utredningen skulle omfatta även de mera speciella frågorna om statstjänstemännens bisysslor samt om statliga pensionärers rätt att med pensionen förena avlönad anställning, avvisats, fortsatte Herr Statsrådet:

»Sedan riksdagens skrivelse avläts, har en omfattande utredning igångsatts rörande vårt lands befolkningsfråga, vilken utredning anförtrotts åt en särskild kommission. Då frågan om de gifta kvinnornas ställning inom förvärvsarbetet uppenbarligen i många avseenden sammanhänger med de problem, som falla under nämnda kommissions bedömande, torde vid den här avsedda utredningen förbindelse böra upprätthållas med kommissionen, närmast med den subkommitté, som inom kommissionen tillsatts för behandling av frågan om mödraskydd för kvinnor i förvärvsarbete.»

För att de två kommittéerna såvitt möjligt icke skulle gripa in över varandras område, har, efter under hand av Herr Statsrådet lämnat medgivande, den arbetsfördelningen vidtagits, att de sakkunniga, som hade att särskilt företräda de arbetsmarknadspolitiska synpunkterna på kvinnoarbetet, skulle vidga sin utredning till att åtminstone i vissa allmännare frågor behandla kvinnoarbetets villkor överhuvud taget, dock med speciell hänsyn till de gifta kvinnorna i förvärvsarbetet, medan det förutsatts, att befolkningskommissionens nyssnämnda delegation behandlade frågorna om sådant skydd för mödrar i förvärvsarbete, som kunde vara önskvärt ur befolkningspolitiska synpunkter.

De sakkunniga hava genom en del med denna kommission gemensamma sammanträden samt genom en gemensam enquête till arbetsgivare upprätthållit det anvisade samarbetet. Detta samarbete har underlättats genom att en av de sakkunniga, Dernby, tillika varit ledamot av den förenämnda delegationen inom befolkningskommissionen.

De sakkunniga hava vidare samarbetat med statistiska centralbyrån, som på de sakkunnigas begäran upptagit vissa särskilda frågor i 1936 års partiella folkräkning samt givit de sakkunniga del av härur vunna resultat. Särskilt har vid tolkandet av detta material medverkan lämnats av amanuensen Arne Hillbo, vilken såväl lett vissa beräkningar som kontrolläst de sakkunnigas text i kap. 7. De sakkunniga hava vidare samarbetat med 1936 års lönekommitté angående behovslönen, med kommittén för pensionering av i enskild tjänst anställda angående regler för tillgodoräknande av pension vid avgång för giftermål, samt med statens pensionsanstalt, som förmedlat en särskild utredning om pensioneringskostnad för manlig, resp. kvinnlig tjänsteman. Vid tvenne tillfällen hava från statens och de större städernas kommunala folkskolinspektörer vissa uppgifter infordrats. Därjämte hava de sakkunniga samarbetat med Sveriges folkskollärarinneförbund och Svensk småskollärarinneförening för utförande av vissa undersökningar.

De sakkunniga hava avhållit ett flertal konferenser med arbetsgivare och arbetstagare inom olika områden. Sålunda höllos under tiden april 1936—februari 1938 tolv olika konferenser, nämligen den 18 april 1936 med nio representanter för arbetsgivare inom textil-, beklädnads- och skoindustri samt inom bokbinderirörelse och tobaksfabrikation, den 25 april 1936 med tretton representanter för fackligt organiserade arbetare inom motsvarande yrkesområden, den 6 maj 1936 med nio direktörer och personalchefer för banker, försäkringsbolag, handelskontor, varuhus samt detaljhandelsföretag och den 9 maj 1936 med nio representanter för de inom samma område anställdas kårorganisationer, den 21 januari 1937 med tio representanter för arbetsgivare inom hotell-, restaurang- och kaférörelse, den 26 januari med sex representanter för fackligt organiserade anställda inom motsvarande yrkesområde, den 27 januari 1937 med fem representanter för arbetsgivare inom frisörfacket samt den 5 februari 1937 med tre representanter för de fackligt organiserade frisörarbetarna, den 4 februari 1937 med tio representanter för medicinalstyrelsen, kropps- och sinnessjukhusen, barnbördshusen och landstingsförbundet för att överlägga om den kvinnliga sjukvårdspersonalens villkor samt den 19 februari 1937 med elva representanter för sjukvårdspersonalen. I samtliga dessa konferenser med undantag av den ovannämnda den 6 maj 1936 ha såväl manliga som kvinnliga representanter deltagit. Därjämte hava de sakkunniga den 2 mars 1937 avhållit konferens med sju representanter för Svensk småskollärarinneförening. Motsvarande möjlighet att diskutera folkskollärarinnornas löne- och anställningsförhållanden beredes kommitténs ordförande och sekreterare vid Sveriges folkskollärarinneförbunds ombudsmöte den 31 maj 1936. Slutligen har den 26 februari 1938

nio representanter för i olika förbund organiserade stats- och kommunaltjänstemän beretts tillfälle att framlägga sina synpunkter på de frågor, de sakkunniga haft under omprövning.

Vid insamlandet av det utländska informationsmaterial, som i vissa stycken ligger under de sakkunnigas framställning, har Internationella arbetsbyrån i Genève varit behjälplig.

De sakkunniga hava till sig erhållit remitterade följande skrivelser att tagas i övervägande under arbetet:

Avskrift av finansdepartementets skrivelse den 13 september 1935 till kammarkollegiet angående besvär av kanslibiträdet hos kammarkollegiet fru Ingrid Åman i fråga om sökt befrielse från halva tjänstgöringsskyldigheten;

skrivelse från Männens förening i Göteborg den 18 april 1933 till Konungen angående bl. a. en ifrågasatt nödförordning, stadgande omedelbar avgång för gifta kvinnor inom vissa tjänsteområden, från kapten Sture Leander, Hälsingborg, den 24 april 1933 till chefen för justitiedepartementet angående tjänstemäns privatuppdrag, samt från stadsfullmäktige i Härnösand den 20 februari 1934 till Konungen med anhållan om utredning i vilken omfattning statliga och kommunala dubbelanställningar förekomme m. m., samtliga inkomna från socialdepartementet den 28 oktober 1936;

rapport från beskickningen i Bern angående folkomröstning därstädes om gift kvinnas innehav av statstjänst, från utrikesdepartementet inkommen den 14 december 1937.

Med återställande av de överlämnade handlingarna få de sakkunniga härmed vördsamt till Herr Statsrådet överlämna »Betänkande angående gift kvinnas förvärvsarbete m. m.».

Stockholm den 23 november 1938.

KERSTIN HESSELGREN

HEDVIG DERNBY

JUDIT JANSSON

GEORG NYBLOM

JOSEF WEIJNE

Alva Myrdal

Inledning.

Kvinnoarbetet som aktuellt offentligt problem. Riksdagshistorik och opinionsbildning.

I. Tiden intill 1934 års riksdagsskrivelse.

Då det ekonomiska livet ständigt nyorganiseras, komma olika befolkningsgrupper att olika hastigt och olika smidigt infogas under de nya betingelserna. Sedan sekler tillbaka ha just kvinnorna utgjort den kanske största av de folkgrupper, som kännetecknas av ett i viss mån enhetligt anpassningsproblem. Deras inväxande i samhället och i den ständigt förändrade ekonomiska organisationen har kommit i efterhand. Till en början voro de därigenom vållade ojämnheterna mindre uppmärksammade. Då takten i den ekonomiska utvecklingen påskyndades, kom även den bristande harmonien mellan mäns och kvinnors deltagande däri alltmer till synes. Efter det att kvinnliga samhällskritiker från sekelskiftet 1900 börjat analysera de uppståndna anpassningsproblemen, höra dessa till de mest uppmärksammade.

Kvinnoarbetet utgör alltså ett problemkomplex av världshistoriska dimensioner. Dess lösning kan endast växa fram i en social mognadsprocess av stora mått och med lång tidsfrist. Kvinnoarbetets alla problem kunna därför icke »lösas» av någon enskild maktfaktor i den sociala utvecklingen. De kunna icke heller utredas i något enstaka sammanhang. Då problemet trots detta bringats fram till parlamentarisk aktualitet och en kommitté givits i uppdrag att utreda frågan, måste detta betraktas som ett utslag av mer än vanligt kännbara anpassningssvårigheter. Vad man med en utredning kan sträva efter att vinna måste också vara begränsat till att mildra de för tillfället mest störande svårigheterna och därutöver möjligen att så genomlysa betydelsefulla fakta och förhållanden, att en saklig åsiktsbildning i hela den stora frågan underlättas.

De aktuella orsakerna till att ett så omfångsrikt socialt problem ansetts böra upptagas till förnyad omprövning äro troligen tvenne olika. Å ena sidan ha kraftiga ekonomiska omvälvningar just i 1930-talets början tvungit fram alla arbetsmarknadsproblem till ny behandling. Den senaste ekonomiska krisen är därför den närmaste direkta anledningen till att problemet om kvinnornas anpassning i samhällets ekonomiska organisation lagts under utredning. Å andra sidan kommo nödvändigt vissa offentliga åtgärder, som under 1920-talet vidtogos för att bringa allmänna bestämmelser om kvinnors ställning i familj och samhälle i bättre överensstämmelse med den ut-

vecklingsprocess, som i och för sig långsamt förskjuter kvinnornas villkor, att i sin tur uppväcka smärre reaktioner. Här syftas framför allt på 1920 års nya äktenskapslag, 1921 års lag om kvinnornas politiska rösträtt och på 1923 års lag om deras behörighet till statstjänst.

Det är nämligen en socialpsykologisk lag, att stora missförhållanden kunna tålas och glömmas, om de blott genom sin långvariga tradition ingått i människors invanda samhällsbild, medan däremot de små och individuella missförhållanden, som uppstå när de stora rättas till, framträda starkare just därför att de äro nya. Särskilt för de många, vilka i sitt samhällstänkande icke helt genomsyrats av inställningen, att kvinnornas rättigheter borde vara lika med männens, även om de förnuftsmässigt hylla en sådan åsikt, måste likställigheten, just efter det att den förverkligats, i enskilda fall komma att te sig som misstag. Dessa enskilda erfarenheter styrka så den aldrig helt övervunna åsikten, att kvinnornas politiska och ekonomiska rättigheter dock hade kunnat ytterligare diskuteras. Den grupp, vars likställighet och indviduella rätt till yrkesval stod längst bort från traditionens självklarhet, var de gifta kvinnornas, och det var därför att förvänta, att reaktionen mest skulle vända sig mot dem.

I sina offentliga yttringar kommo dessa socialpsykologiskt väntade reaktioner att mest inriktas som en kritik mot *gifta kvinnors innehav av allmän tjänst.* Emellertid är det i och för sig svårt att konsekvent avgränsa problemet till detta mindre avsnitt. En allmännare debatt om kvinnoarbetet har väckts till liv. Särskilt i den folkliga opinionen hava argumenten mot gifta kvinnors förvärvsarbete icke hållits isär från andra argument om kvinnors mindre yrkeslämplighet, mindre berättigade löneanspråk o. s. v. Även i riksdagsdebatterna har frågan mången gång fått denna vidare karaktär om det lönade kvinnoarbetet överhuvud taget. I många olika sammanhang har därför problemet om kvinnorna inte endast i allmän utan även i privat tjänst kommit att aktualiseras.

I de tidigare faserna av det aktuella kvinnoproblemets riksdagshistoria sysselsatte man sig emellertid huvudsakligen med just den mindre grupp kvinnor, som utgöres av gifta statstjänare. Det torde här vara ändamålsenligt att i frågans historik icke gå längre tillbaka än till behörighetslagen av år 1923. Denna lags allmänna princip om kvinnors lika behörighet torde kunna anses vara allmänt godtagen. Utvecklingen fram till förutnämnda tidpunkt har därför av de sakkunniga betraktats såsom avslutad.

Nämnda behörighetslag, vari någon särställning för de gifta kvinnorna icke hade införts, grundade sig på ett betänkande av särskilt tillkallade sakkunniga. I detta betänkande hette det bland annat:

»Såsom en allmän anmärkning mot undantagsbestämmelser av ifrågavarande art hade redan tidigare gjorts gällande, att genom dem motverkades ett viktigt samhällsintresse, som det eljest ansetts vara för staten angeläget att i möjligaste mån söka befordra. Sålunda hade framhållits, att en direkt premiering från statens sida av det ogifta ståndet svårligen kunde försvaras särskilt i en tid, då äktenskapsfrekvensens och nativitetens avtagande vore ägnat att framkalla allvarliga och alltjämt ökade bekymmer. I samband härmed hade erinrats, att bestämmelser av

detta slag kunde icke blott verka till avhållande från äktenskap utan även inbjuda till undvikande av moderskap inom äktenskapet. Härvid torde jämväl böra beaktas det kända förhållandet, att en kvinna, som vore hustru eller moder, sällan utan tvingande skäl sökte självständig förvärvsverksamhet. I flertalet fall, då detta skedde, utgjorde otvivelaktigt möjligheten för henne att bereda sig egen inkomst en av förutsättningarna för äktenskapets ingående eller hemmets upprätthållande; förhindrade man hennes inträde eller kvarstående i statstjänsten, dreve man henne därför som oftast att uppsöka en annan arbetsmarknad. För de olika bestämmelser, som i detta hänseende förekommit eller ännu gällde i vårt land, vore gemensamt, att med dem avsetts endast det i laga form ingångna äktenskapet, under det att föreskrifterna icke träffade dem, som utan att vara lagligt gifta levde under äktenskapliga förhållanden. På grund av det schematiska drag, som kännetecknade dem, medgåve de slutligen icke i önskvärd mån hänsyn till individuella förhållanden.»

Efter att lagen antagits år 1923 och trätt i kraft två år senare började emellertid redan år 1925 en viss reaktion mot dessa likställighetsprinciper att göra sig gällande. I en motion (II: 229) av herr Elof Lindberg, om *begränsning av gift kvinnas rätt att innehava statstjänst och allmänt uppdrag,* anslöt denne sig uttryckligen till bägge de ovan anförda motivlinjerna, nämligen dels att arbetslösheten kräver omprövning av arbetsfrihetens principer och dels att i vissa enskilda fall olägenheter av gifta kvinnors förvärvsarbete trätt i dagen.

Då samma riksdag hade att ta ställning till det nya löneregleмente, som uppställts på behörighetslagens likställighetsgrundval, aktualiserades särskilt jämförelserna mellan olika tjänsteinnehavares ekonomiska behov. Därvid kommo de gifta kvinnliga befattningshavarnas ekonomiska resurser att ställas i viss motsättning till de manliga familjeförsörjarnas och de ogifta kvinnornas, varvid samtidigt arbetslösheten i de högre yrkena framhävdes. Därmed är i själva verket hela grundtonen given i den därefter sig ständigt upprepande diskussionen. I ovannämnda motion formuleras denna inställning sålunda: »Då två stats- eller allmänna tjänster äro förenade på samma familj genom man och hustru, är det dock utan vidare givet, att tvingande skäl till kvinnans uppehållande av en sådan tjänst icke kunna anses föreligga.» I denna argumentering igenfinnas två moment, som alltid följa denna opinionsinriktning, nämligen dels att arbete stundom kan vara en förmån, som icke utan »tvingande skäl» bör få åtnjutas, dels att kvinnas — speciellt gift kvinnas — uppehållande av tjänst är mindre legitim än mannens.

Denna motion vann icke vederbörande utskotts och riksdagens gillande. Under de följande åren kom samma problem i form av olika motioner upprepade gånger upp till riksdagsbehandling. Redan 1926 återkom herr Lindberg (motion II: 26) till frågan, samtidigt som han stöddes av herr Viktor Öhman (motion II: 201). Bägge framdrogo en serie exempel på den folkliga opinionsbildning, som kritiserar de gifta kvinnornas tjänsteinnehav.

»Sedan förra riksdagen har spörsmålet om de gifta kvinnornas upprätthållande av allmänna tjänster varit föremål för mycket livliga diskussioner i olika delar av landet; en folkskoleinspektör i södra Sverige har i en officiell skrivelse anmärkt på systemet med gifta lärarinnor och i ett flertal brev jag fått mottaga har meddelats

mig, att en mycket stark opinion är rådande mot nuvarande system, allt visande det stora intresse som är knutet till denna fråga.» (Motion II: 26.)

»Med de principer, särskilt för de affärsdrivande verken, som staten med allt större styrka år efter år söker hävda, utgår man ifrån, att arbetskraften skall till fullo utnyttjas. Dessa principer äro fullt riktiga och vinna säkerligen allmän anslutning. Det gäller då att också använda sig av fullt arbetsduglig arbetskraft. Hur te sig då behörighetslagens verkningar inom de affärsdrivande verken? Jo, en hel del gifta kvinnor ha där ordinarie anställning och kunna icke prestera den arbetsduglighet, som är nödvändig i ett affärsdrivande verk. Därtill kommer, att i de allra flesta fall deras män också hava anställning i samma verk, oftast i rätt hög löneställning. Något absolut ekonomiskt nödläge föreligger sålunda ej för dem att gå ut i förvärvsverksamhet.» (Motion II: 201.)

Andra kammarens femte tillfälliga utskott, som avstyrkte dessa motioner, anförde bl. a. följande:

»Utskottet kan till en början giva motionärerna rätt däruti, att under rådande tider av depression och arbetslöshet gifta kvinnors anställning i såväl stats- som annan allmän tjänst på många håll väckt betänkligheter. Särskilt ha uppmärksammats sådana fall, då både man och hustru utan tvingande ekonomiska skäl inneha sådana tjänster. Härtill kommer att innehavet av tjänsterna i en del fall medfört åtnjutande av dubbla naturaförmåner, vilket varit ägnat att hos skattedragare och andra ytterligare skapa ovilja mot själva systemet. Visserligen kan i enstaka fall denna ovilja tänkas vara framsprungen av avundsjuka mot bättre ställda, men i andra fall framträder densamma mot bakgrunden av den hårda kamp för anställning och befordringsmöjligheter, som nu förekommer för olika kategorier av personer, vilka, ofta under stora svårigheter och ekonomiska uppoffringar, utbildat sig för anställning i statens tjänst.

— — — —

arbetsgivare skulle inskrida mot gifta kvinnors anställning, kan det möjligen antagas, att detta skulle tagas till exempel i fråga om kommunal anställning samt på privata områden och därigenom medföra vidare konsekvenser än motionärerna tänkt sig.

Utskottet får slutligen framhålla, att utskottet icke kunnat finna utrett, att gifta kvinnors arbetsprestationer i stort sett skulle vara mindre tillfredsställande än andra befattningshavares. Skulle emellertid så befinnas vara fallet, bör det ankomma på vederbörande ledning att i sådant hänseende åstadkomma rättelse.»

I en reservation av herr Ahl, som dock icke vann riksdagens gillande, framställdes bl. a. förslag, att i stället för ett förbud för gift kvinna att inneha statstjänst möjlighet borde kunna ges till *frivillig avgång för längre tidsperiod med rätt till återinträde i samma eller annan tjänst efter behovsprövning.*

Även det efterföljande året 1927 avgåvos liknande motioner, ånyo av herr Lindberg (II: 262) samt av herrar Öhman och Magnusson i Skövde (II: 256). Hemställan rörde i förra fallet en utredning, »huruvida och i vad mån åtgärder kunna vidtagas i syfte att, utan ändring av gällande s. k. behörighetslag, begränsa gifta kvinnors i statstjänst tjänstgöring, för tillgodoseende av mäns och ogifta kvinnors anspråk på arbetsutkomst». I den andra motionen ifrågasattes en utredning samt gavs ungefär samma motivering, dock att reservationen om behörighetslagen ej där fanns angiven.

Andra kammarens femte tillfälliga utskott lät göra en särskild utredning och stödde därmed sitt principiella avstyrkande. Följande frågor tillställdes olika verk och styrelser:

»Har efter den s. k. behörighetslagens ikraftträdande någon större tillströmning av gifta kvinnor kunnat förmärkas vid platsers tillsättande? och

torde stöd finnas för antagandet, att gifta kvinnors avgång ur tjänst bleve större om åt dem lämnades rätt att återinträda i tjänsten vid eventuellt änkestånd eller skilsmässa, givetvis före uppnådd pensionsålder?

På utskottets fråga om någon större tillströmning av gifta kvinnliga sökande förmärkts vid tjänsters tillsättande sedan behörighetslagen trädde i kraft lämnas nekande svar, oftast under hänvisning till att inga eller ytterst få tjänster tillsatts under tiden.»

Kontrollstyrelsen meddelar att någon ökning icke förmärkts men anser, att den omständigheten att gifta kvinnor under de senare åren anmält sig som sökande till anställning icke enbart torde få sättas i samband med behörighetslagens tillkomst utan snarare med rådande ekonomiska förhållanden.

Hos *pensionsstyrelsen* hava 2 kontorsbiträdesbefattningar och 4 förordnanden å skrivbiträdesbefattningar varit ledigförklarade. Till de förstnämnda inkommo ansökningar från 11 män, 42 ogifta och 2 gifta kvinnor och till skrivbiträdesförordnandena ingen ansökan från gift kvinna. Bland de personer, som söka icke ordinarie anställning vid detta ämbetsverk, förekommer nästan aldrig någon gift kvinna.

Riksförsäkringsanstalten, som hittills ej vunnit någon erfarenhet i denna fråga, anser dock att anstaltens gifta icke ordinarie kvinnliga befattningshavare i fullt lika stor utsträckning som de ogifta hädanefter komma att begagna sig av möjligheten att söka erhålla ordinarie tjänst. Då anstalten tidigare icke brukat förordna gifta kvinnor till ordinarie tjänst, kommer därför tillströmningen av gifta kvinnor till eventuellt lediga befattningar att förete en ökning.

Beträffande den senare frågan, om avgången ur tjänst av gifta kvinnor bleve större ifall åt dem lämnades återinträdesrätt vid eventuellt änkestånd eller skilsmässa, äro svaren mera varierande.

Generalpoststyrelsen svarar: ja, i viss utsträckning, *Patent- och registreringsverket:* Antagandet torde kunna göras, och *Skolöverstyrelsen* saknar hittills all erfarenhet för frågans besvarande.»

Mera utförliga svar föreligga från följande ämbetsverk.

Järnvägsstyrelsen: »Såvitt styrelsen kunnat utröna råder bland de gifta kvinnliga tjänstemännen i allmänhet en uppfattning, som icke giver stöd för detta antagande.»

Kontrollstyrelsen: »Det synes antagligt, att ett tillförsäkrande av rätten att vid ett eventuellt änkestånd eller skilsmässa återfå en tidigare innehavd statsanställning bör leda till att gifta kvinnor i större utsträckning än för närvarande komma att lämna sina befattningar. Då någon säkerhet nu icke förefinnes för en kvinnlig befattningshavare, som i samband med ingånget äktenskap avgår från sin tjänst, att framdeles, då hon med hänsyn till sin försörjning skulle så önska, återfå tjänsten, är det förklarligt, att hon begagnar sig av möjligheten att jämväl efter ingånget äktenskap få kvarstå i sin befattning, även om detta icke direkt skulle påfordras av hennes förhandenvarande ekonomiska villkor. Några fall, som direkt giva stöd för denna uppfattning, har styrelsen dock icke att åberopa med avseende å sin egen personal.»

Pensionsstyrelsen: »En dylik rätt skulle enligt styrelsens mening sannolikt — åtminstone i de större städerna — icke vara av någon nämnvärd betydelse, så länge möjlighet finnes för makarna att genom uppehållande av två tjänster väsentligt höja sin levnadsstandard.»

Socialstyrelsen: »Någon faktisk omständighet, som lämnar stöd för ett dylikt antagande, har styrelsen sig icke bekant. Möjligt är emellertid, att införandet av en rätt att under angivna förhållanden återinträda i tjänsten skulle i viss mån öka benägenheten att i förtid lämna tjänsten i sådana fall, då vederbörande ändå tänkt avgå. Styrelsen anser sig i detta sammanhang böra framhålla, att det synes ovisst vad som menas med 'rätt att återinträda'. Uppenbart är, att befattningen icke kan hållas vakant för den avgångnas räkning samt att den, som utnämnts i den avgångnas ställe, icke kan tvingas lämna plats för en återinträdande änka eller frånskild hustru. Återinträdesrätten skulle sålunda praktiskt taget inskränkas till att avse en företrädesrätt att inom samma verk erhålla en liknande befattning som den vid avgången innehavda. Det skulle emellertid kunna dröja flera år efter inträffad upplösning av äktenskapet, innan någon sådan befattning bleve ledig, och värdet av den åsyftade rättigheten bleve därigenom avsevärt förminskat. En omständighet, som även synes böra tagas i beaktande, är, att en kvinna, efter att under ett långt äktenskap hava haft intressen och göromål vitt skilda från de till tjänsten hörande, vid återgång till tjänsten, i synnerhet om hon ej längre är så ung, icke kan anses tillnärmelsevis besitta samma tjänsteduglighet som vid den tidpunkt, då hon på grund av sitt äktenskap avgick.»

Telegrafstyrelsen: »Ja. I ett antal fall har konstaterats en önskan hos vederbörande gifta kvinnliga befattningshavare att, med bibehållen rätt till återinträde i tjänst i händelse av ekonomiskt nödläge, erhålla befrielse under längre eller kortare tid från arbetet.»

Vattenfallsstyrelsen: »Ja, troligtvis, men torde det säkerligen uppstå svårigheter för att bereda vederbörande sysselsättning vid återinträde i tjänst.»

Riksförsäkringsanstalten: »Frågan torde kunna besvaras jakande, under förut-

sättning att vid eventuellt återinträde i tjänsten lönen bleve densamma som vid avgången och bortovaron endast medförde, att tjänsteårsberäkningen avbrötes för den tid, vederbörande varit frånvarande, samt dessutom tillfredsställande bestämmelser utfärdades rörande pensionsrätten efter återinträdet. Det torde emellertid medföra avsevärd olägenhet, att i sådant fall vederbörandes befattning under oberäknelig tid måste uppehållas på förordnande.»

Vidare lät utskottet av inhämtade upplysningar sammanställa en statistik angående antalet gifta kvinnliga statstjänstemän.

Hos	Antal kvinnor anställda vid ämbetsverket	Därav gifta	
		med statstjänstemän	med andra
Kungl. generalpoststyrelsen	691	82	43
» järnvägsstyrelsen	347	43	35
» kontrollstyrelsen	20	1	3
» patent- och registreringsverket	38	—	2
» pensionsstyrelsen	214	1	24
» skolöverstyrelsen	21	1	2
» socialstyrelsen	54	2	5
» telegrafstyrelsen	[1] 2 767	136	372
» vattenfallsstyrelsen	[1] 33	1	[2] 3
Riksförsäkringsanstalten	203	9	18
Summa	**4 388**	**276**	**507**
I % av anställda	—	6·29	11·55

[1] Endast ordinarie befattningshavare. — [2] Därav 2 tjänstlediga utan lön.

Utskottet drog följande slutsatser:

»att någon större tillströmning av gifta kvinnliga sökande till statstjänster ej förmärkts sedan behörighetslagen trädde i kraft;

att vissa svårigheter kunna befaras vid eventuellt beredande av plats åt änka eller frånskild kvinna, som tidigare vid giftermål avgått ur tjänst;

samt att antalet gifta kvinnor — särskilt sådana som äro gifta med statstjänstemän — icke är så stort som i allmänhet antages.»

Även denna gång innehöll en reservation hänvisning till åtgärder, som skulle kunna befrämja frivillig avgång ur tjänst.

I fortsättningen framkommo icke några direkta förslag om förbud för gift kvinna att inneha statstjänst. I stället ifrågasattes i motioner andra åtgärder i syfte att på frivillighetens väg minska de förvärvsarbetande kvinnornas antal. Sålunda föreslogs år 1931 av herr Lundquist i Rotebro m. fl. (II: 51) bl. a., att kvinnor genom *gratifikation vid avgång för giftermål* skulle uppmuntras att frivilligt frånträda sin statstjänst. Gratifikationens storlek borde vara:

»så tillmätt, att den verkligen är av någon betydelse såväl i allmänhet som ej minst för bosättningen. Ersättningens storlek bör kunna variera något efter tjänsteårens antal. Ett belopp, motsvarande vederbörande tjänstemans årslön vid avskedet, synes mig som regel böra kunna anses skäligt. Högre ersättning torde ej böra ifrågakomma. För utbekommande av denna gratifikation skulle fordras, att tjänstemannen avginge ur tjänst inom en starkt begränsad tidsrymd före eller efter äktenskapets ingående.» (Motion II: 51.)

Dessutom föreslogs i samma motion, att kvinnliga befattningshavare vid avgång skulle få tillgodoräkna sig *intjänt pension.*

»En annan sak, som otvivelaktigt skulle komma att stimulera den frivilliga avgången, vore, om pensionsfrågan kunde i ett sådant fall som det här ifrågavarande ordnas bättre än vad nu är fallet. För närvarande gäller som allmän regel den bestämmelsen i fråga om pensionen, att $^2/_3$ av den utgående pensionen betraktas som statspension, medan återstoden avses skola bestridas medelst av tjänstemannen erlagda pensionsavgifter. När tjänsteman upphör att inneha ordinarie anställning i statens tjänst och icke är berättigad utfå pension, så skall enligt nu gällande bestämmelser — åtminstone är detta fallet vid kommunikationsverken — från vederbörande pensionsfond till pensionsstyrelsen inbetalas kapitalvärdet av de av befattningshavaren i fråga erlagda pensionsavgifterna. Däremot överföres intet motsvarande bidrag från verkets sida. Med säkerhet skulle det för här ifrågavarande syfte vara av betydelse, om vid avgång i samband med äktenskap inte blott tjänstemannens egen kapitalinsats utan även ett belopp, motsvarande kapitalvärdet av statens andel i den avgåendes tjänstepension överfördes till den allmänna pensionsförsäkringen. Detta synes vara en rimlig begäran, då statsandelen av pensionen i realiteten ingenting annat är än en del av tjänstemannens redan intjänade avlöning.

Vidare är det angeläget, att den avgående tjänstemannens mellanhavande med vederbörande pensionsfond för familjepension ordnas upp så, att den kvinnliga befattningshavare, som vid äktenskaps ingående önskar avgå från sin ordinarie statstjänst, kan i någon form få tillgodoräkna sig redan erlagda pensionsavgifter. — Numera erlägga nämligen de kvinnliga befattningshavarna avgifter för eventuellt efterlevande barns pensionering. En för de avgående kvinnliga tjänstemännen tillfredsställande lösning av denna fråga synes kunna åstadkommas utan några större svårigheter. Inom den privata försäkringsverksamheten lär det vara vanligt, att var och en, som vill avbryta sin försäkring, i någon form tillgodoföres vad han redan inbetalt i premier.»

Slutligen föreslogs utredning om *återanställningsmöjligheter.*

»Av betydelse för den frivilliga avgången äro givetvis även de återanställningsmöjligheter, som kunna erbjudas. Kunde det ordnas så, att de kvinnliga tjänstemän, som vid giftermåls ingående lämna sin statstjänst, erhölle garanti för återinträde vid makens dödsfall eller vid skilsmässa, vore detta givetvis ur den avgåendes synpunkt sett önskvärt. Att statsmakterna skulle sträcka sig så långt, synes emellertid knappast vara tillrådligt. En sådan anordning skulle antagligen i praktiken komma att visa sig svårgenomförbar. Ej ens i den mån, vakanser uppstå, synes en återanställning av dessa f. d. befattningshavare alltid kunna med hänsyn till statens intressen garanteras. I många fall kunna nämligen vederbörande redan ha nått sådan ålder, att de icke lämpligen kunna sättas att utföra det arbete, ifrågavarande tjänst kräver, synnerligast som de kunna vara för detsamma helt främmande. Någon generell skyldighet att återantaga en f. d. befattningshavare

synes staten alltså icke gärna kunna åtaga sig. Däremot bör det kunna uppställas som en regel, att, om vid uppstående vakans eller behov över huvud av ytterligare arbetskraft för arbetet i fråga fullt lämplig f. d. kvinnlig befattningshavare såsom änka eller frånskild finnes som sökande, denna bör ifrågakomma till återanställning vid verket under de former och med de avlöningsförmåner, som med hänsyn till arbetets art i olika avseenden kunna anses motiverade. Såvitt jag är rätt underrättad, förekommer vid vissa av ämbetsverken ett icke obetydligt behov av reservtjänstemän under vissa tider av året. Det vill förefalla, som om med fördel arbetsföra f. d. befattningshavare av här ifrågavarande slag skulle kunna i stor utsträckning användas just å dessa poster, varvid deras avlöningsförmåner i görlig mån borde avvägas med hänsyn till deras förut innehavda löneförmåner.»

Ehuru det i motionen starkt underströks, att intet som helst tvång torde böra ifrågasättas, framgår av slutmotiveringen, som är gemensam för denna och de två närmast förut omnämnda motionerna, att det icke endast är de gifta kvinnornas egna familjeintressen, som man avsåg att bevaka, utan andra gruppers förvärvsintressen: »bl. a. för bättre tillgodoseende av mäns och ogifta kvinnors behov av arbetsutkomst».

I denna motion fullständigades utskottsutredningen från år 1927, i det statistiken om antalet gifta kvinnliga befattningshavare vid ett par verk bringas upp till årsskiftet 1930—31. Vid postverket funnos då 692 ordinarie kvinnliga tjänstemän, varav 169 eller 24·5 % gifta, samt vid statens järnvägar 336 kvinnliga tjänstemän, varav 81 eller 24·1 % gifta. Det framhävdes, hur i jämförelse med 1927 en ökning av de gifta kvinnornas antal kunnat iakttagas.[1]

Andra kammarens första tillfälliga utskott avstyrkte denna motion, under hänvisning dels till ärendets tidigare behandling, dels till nyinhämtade yttranden från vissa statens verk och vissa kvinnoföreningar. Trots verkschefernas i viss mån sympatiska inställning till motionens syfte förordades icke specialbestämmelser för gifta kvinnor.

Järnvägsstyrelsen vitsordar önskvärdheten av att kvinnliga befattningshavare i större utsträckning än som sker lämna sin statstjänst vid äktenskaps ingående eller i varje fall sedan de fått barn att taga vård om. Motivet för denna styrelsens ståndpunkt är att erfarenheten ådagalagt, att den gifta kvinnans — särskilt moderns — hela inställning ligger mera åt hemmet än åt tjänsten. Motionärens åtgärder äro dock enligt styrelsens uppfattning ingalunda ägnade att nämnvärt befordra de gifta kvinnornas avgång ur tjänsten. Säkert skulle ytterst få kvinnor av dem, som vore ekonomiskt bäst ställda, lockas av den icke påkallade gåvan och lämna tjänsten.

Sedan de kvinnliga befattningshavarna likställts med männen, skulle ett bifall till motionen innebära en undantagsställning och en förmån för de gifta kvinnorna, som säkert skulle framkalla krav på motsvarande förmåner för manlig personal, som önskar lämna sin tjänst.

Hade motionären föreslagit, att det skulle läggas i verksledningens hand att med hänsyn till verkets bästa avskeda gifta kvinnor, som ansåges mindre lämpliga att såsom gifta behållas i tjänsten, kunde en kompensation för de avskedade försvaras, men motionären hade ej velat detta. Styrelsen anser det utsiktslöst att räkna med en återgång till ett tidigare system.

[1] Det omnämndes däremot icke, att hela antalet kvinnor i postverket endast ökat med 1 och i järnvägsstyrelsen minskat med 11.

Generalpoststyrelsen säger att verkets behov av vikarier för tjänstemän i kassatjänst icke året om är konstant utan större under sommarmånaderna, varjämte förstärkning behövs vid jul och nyår.

Till sådan extra tjänst har postverket 67 reservpostexpeditörer, samtliga gifta kvinnor, som äro skyldiga att tjänstgöra åtminstone tre månader om året och efter ansökan åter kunna vinna anställning såsom e. o. eller ordinarie postexpeditör. Antalet reservpostexpeditörer är icke tillräckligt, och det skulle för verket vara av ett visst värde, ifall kvinnliga postexpeditörers avskedstagande från tjänsten och övergång till reservkåren kunde stimuleras, under det att postverkets intresse av att ha god tillgång på vikariepersonal skulle motverkas av ett system med avskedspremier utan förpliktelser gentemot verket från den avskedstagandes sida. Styrelsen påpekar dock, att den gifta, kvinnliga tjänstemannen icke kan flytta huru som helst. För personalens bästa utnyttjande är det icke lyckligt, att en alltför stor procent av de anställda utgöres av gifta kvinnor.

Telegrafstyrelsen — — — säger sig hålla för troligt, att den frivilliga avgången icke skulle i någon större grad påverkas av de åtgärder, motionären föreslår.

Styrelsen påpekar, att inom såväl telefon- som telegrafområdet en djupgående rationalisering med personalindragning som följd nu pågår.

Styrelsen anser, att det skulle vara till statens ekonomiska fördel, att gifta befattningshavare utan alltför stora uppoffringar finge avgå ur tjänsten, och den nämner, att en del äldre gifta kvinnliga tjänstemän förklarat sig beredda att lämna sina befattningar, om blott ett skäligt och omedelbart åtkomligt vederlag för den intjänta pensionsrätten kunde utverkas. Emellertid har styrelsen berett tillfälle för den kvinnliga personalens organisationer att yttra sig om behovet och ändamålsenligheten av utredningen. Samtliga de hörda ha uttalat farhågor för att åtgärder i motionens syfte skulle kunna bereda väg för tvångsåtgärder samt förklarat att på den anvisade vägen intet vore att vinna för staten såsom arbetsgivare, för tjänstemännen eller samhället.

Telegrafstyrelsen förklarar, att det måste te sig absurt, om staten ålagt sig själv förpliktelsen att använda även gifta kvinnor i ordinarie tjänst och sedan friköper sig från samma förpliktelse genom att bereda de gifta kvinnliga tjänstemännen fördelar, som icke skulle stå de ogifta eller männen till buds.

Statskontoret är av den uppfattningen, att någon ändring i behörighetslagens bestämmelser icke bör vidtagas, innan större erfarenhet vunnits rörande lagens verkningar. Motionärens förslag är ägnat att skapa en skillnad mellan å ena sidan gifta kvinnor i statstjänst och å andra sidan män och ogifta kvinnor. Det innebär ett avsteg från behörighetslagens allmänna principer. De flesta gifta kvinnorna i statstjänst ha ingått giftermål, sedan de inträtt i statens tjänst. Deras tjänstevana är av värde för staten. Det kräver tid och medför olägenheter att få likvärdig personal med den avgående. De gifta kvinnorna lära icke i allmänhet utföra ett sämre arbete än de ogifta.

Att återanställa en änka eller frånskild skulle medföra allvarliga olägenheter. Det vore för staten ur ekonomisk synpunkt ofördelaktigt och skulle menligt påverka befordringsförhållandena.

Bestämmandet av avskedsersättning, som skulle utgå vid frivillig avgång och göras beroende av antalet tjänstår, lärer vålla åtskilliga svårigheter, då denna form av ersättning lätt kunde föranleda längre kvarstående i statens tjänst för att vinna högre ersättning.

Bedömer man den föreliggande frågan ur samhällelig synpunkt, torde böra uppmärksammas, att en familjs uppehälle ofta icke är uteslutande beroende av mannens arbetsförtjänst. I stor utsträckning torde också vid äktenskaps ingående för-

utsättas, att hustrun skall kunna genom arbete utom hemmet bereda sig sådan inkomst, att hon kan bidraga till familjens försörjning. Lösningen av det omfattande samhällsproblem, som ungdomsarbetslösheten numera utgör, torde icke kunna i nämnvärd grad påverkas genom föreslagna bestämmelser. Staten själv har för övrigt på flera områden vidtagit åtgärder för att befordra ingåendet av äktenskap. Bestämmelser, som skulle tvinga gifta kvinnliga befattningshavare att lämna innehavande statstjänst, synas med hänsyn härtill vara uteslutna, och även om, såsom här är fallet, det endast gäller frivillig avgång ur statstjänst, torde det dock med fog kunna ifrågasättas, huruvida de tilltänkta åtgärderna verkligen kunna vara ur samhällelig synpunkt behövliga eller önskvärda.

Motionärens uttalande rörande önskvärdheten av att de avgifter, som av kvinnlig befattningshavare för egen pensionering erlagts till vederbörande pensionsfond, alltid skulle vid avgången ur statstjänst på grund av giftermål överföras till pensionsförsäkringsfonden, samt att staten därjämte skulle tillskjuta visst belopp med hänsyn till att den egna pensioneringen till större delen betalas av statsverket, finner statskontoret vara ett spörsmål, som förtjänar allvarligt övervägande, men denna fråga lärer icke kunna lösas i nu förevarande sammanhang, utan bör i stället upptagas till avgörande i samband med de föreliggande förslagen till ändringar i gällande pensionslagar.

Utskottet hade även berett trenne kvinnoföreningar tillfälle att yttra sig. Bland de argument de framhäva må anföras följande:

De kvinnliga kårsammanslutningarnas centralråd: »Samhället ålägger ju varje medborgare att ärligen försörja sig själv, och den grundsatsen, att var och en må försörja sig ytterst genom sitt eget arbete, är så vedertagen i vårt land, att ingen fallit på den tanken att föreslå åtgärder för att locka ogifta män och ogifta kvinnor med egen förmögenhet eller med välsituerade föräldrar, eller på annat sätt 'försörjda' personer, att avgå från sina tjänster för att lämna dem till bättre behövande.

Om emellertid samhälle och lagar ålägga varje enskild individ att ärligen försörja sig själv, så ålägger samhället och vår lagstiftning den gifta medborgaren en än ytterligare förpliktelse, och därvid göres ingen skillnad mellan man och kvinna. Vår giftermålsbalk gör icke mannen ensam företrädesvis underhållsskyldig vare sig gentemot andra maken eller familjen, utan den ställer båda makarna i detta fall principiellt likställda, i det den ålägger var efter sin förmåga att 'genom tillskott av penningar, verksamhet i hemmet eller annorledes bidraga till att bereda familjen det underhåll, med avseende å makarnas villkor må anses tillbörligt'. Varje kvinna, som är gift eller står i begrepp att gifta sig, står därför inför problemet, hur hon skall på bästa sätt uppfylla den förpliktelse gentemot familjen, som samhället såväl som hennes eget samvete ålägger henne.

Centralrådet kan icke finna det värdigt staten att söka driva kvinnans beslut i viss för samhället förment önskvärd men för vederbörande familj måhända oförde-laktig riktning genom att vid en tidpunkt, då penningbehovet är stort för bosättningen, locka den unga kvinnan med ett erbjudande av så tillfällig beskaffenhet, som detta gratifikationsår skulle bli.

Den princip, som framförts i motionen, att staten vid kvinnlig tjänstemans avgång utan pensionsrätt, under i motionen angivna förhållanden, skulle till allmänna pensionsförsäkringen överföra även det belopp, som motsvarade kapitalvärdet av statens andel i den avgåendes tjänstepension, är givetvis i och för sig riktig. Men fördelen i fråga synes böra komma alla tjänstemän till godo vid förtids-

avgång och frågan alltså behandlas i ett annat och mera omfattande sammanhang än det motionären nu närmast avsett.»

Fredrika-Bremer-förbundet: »Vad den ifrågasatta avskedsgratifikationen angår synes denna ur statsverkets synpunkt vara nog så frikostigt tillmätt och måhända komma att verka tämligen betungande. Icke desto mindre torde den dock för den kvinnliga befattningshavaren bliva skäligen värdelös i jämförelse med vad hon i utbyte skulle avsäga sig, nämligen en stadigvarande befattning hos staten. Under sådant förhållande framstår förslaget såsom mindre lyckligt, det får till och med en föga tilltalande karaktär av erbjudet lockbete. De kvinnliga befattningshavare, som, frånsett eventuella övergångsbestämmelser, skulle komma att beröras av en sådan anordning, äro i allmänhet unga, och i yngre år är förmågan av förtänksamhet minst utvecklad. Det kan därför ifrågasättas om det verkligen är lämpligt att staten föranleder kvinnliga befattningshavare att med kort tidsfrist träffa ett avgörande av så stor vikt som det här åsyftade. Det gäller ett val icke endast för tillfället eller för de närmaste åren utan för framtiden. Förbundet har i sin verksamhet många gånger ställts inför det svåra läge, vari en kvinna råkar, då hon med ringa eller otillräckliga inkomster nödgas träda till som familjeförsörjare, och hågkomsten av sådana erfarenheter gör sig i detta sammanhang starkt påmind.»

Sveriges husmodersföreningars riksförbund anför: »Motionens syfte att söka möjliggöra för gift kvinna att ställa sin arbetskraft uteslutande till hemmets förfogande, varigenom även vinnes att arbetstillgång tillföres ungdomen, synes oss vara synnerligen lovvärd. — Som likväl den i motionen föreslagna ekonomiska lösningen ej av oss kan anses tillfredsställande och hela frågan dessutom intimt sammanhänger med det stora problemet om gift kvinnas rätt till förvärvsarbete, anse vi oss ej kunna göra ett instämmande i ovannämnda motion.»

Utskottet gav följande motivering för avstyrkande:

»Utskottet anser det vara ur samhällelig synpunkt önskvärt, att gift kvinna kan helt ägna sig åt familjens och hemmets vård, och utskottet delar även motionärens mening, att bot bör sökas mot den rådande ungdomsarbetslösheten. Dock anser utskottet, att ett bifall till motionärens förslag skulle i mycket ringa grad förbättra förhållandena på arbetsmarknaden.

Att genom speciella gratifikationer söka förmå gifta kvinnor att frivilligt avgå ur tjänsten finner utskottet ur principiell synpunkt vara olämpligt, och dessutom komme ett dylikt gratifikationssystem säkerligen icke att leda till åsyftat resultat. De flesta gifta kvinnliga befattningshavare skatta förvisso de säkra förmåner, som statstjänsten tillförsäkrar dem, mycket högre än den avskedsersättning, som motionären föreslår, vadan effekten av ett beslut enligt motionärens tanke måhända skulle inskränka sig till, att blott de kvinnor skulle mottaga den bjudna gratifikationen, vilka i varje fall vid äktenskaps ingående lämna sin tjänst.

Icke heller motionärens tanke på visst företräde för beredande av tjänst åt gift kvinna, som frivilligt avgått ur statstjänst men av olika skäl önskade återinträda i densamma, torde vara möjlig att realisera, då detta såväl med hänsyn till personalens nyrekryterings- som befordringsmöjligheter synes vara ägnat att inge vissa betänkligheter.»

Däremot ansågs den tanken beaktansvärd, att redan inbetalda pensionsavgifter på något sätt böra tillgodoföras avgående tjänsteman. Utskottet sade sig i denna fråga förvänta förslag från utredningen om statstjänarnas pensionering.

Under den ekonomiska krisens och arbetslöshetens tryck återkom den-

na fråga om gift kvinnas innehav av statstjänst år 1933 i skärpt form. Då föreslogs nämligen i motion av herr Georg Nyblom m. fl. (II: 394) »snabbaste möjliga avveckling av dubbeltjänstsystemet». *Andra kammarens andra tillfälliga utskott* avstyrkte emellertid motionen med bl. a. följande motivering:

»Beträffande nu föreliggande motion vill utskottet anföra, att andra kammaren vid tre olika tillfällen avslagit likartade framställningar. — — — När andra kammaren tidigare intagit en avvisande hållning till förslag om ingripande i fråga om gift kvinnas innehav av statstjänst, torde emellertid anledningen härtill närmast hava varit svårigheten att finna framkomliga vägar, vilka, utan att skapa allvarliga orättvisor, kunde tillgodose mäns och ogifta kvinnors möjligheter att erhålla arbetsutkomst. I den nu behandlade motionen finnas ej heller några uppslag i detta avseende.»

Samtidigt hänvisade utskottet till att 1930 års pensionssakkunniga numera avlämnat ett betänkande, som gav vissa riktlinjer för lösandet av ovan berörda fråga om ersättning för viss inbetald pension åt gift kvinna vid avgång ur statstjänst.

Vid diskussionen i andra kammaren bröto sig meningarna starkt. Det torde böra påpekas, att man levde under det hårda trycket av ekonomisk kris och att kanske alldeles särskilt arbetslösheten bland lärarinnor blev ett argument, som vädjade till mångens medkänsla. De flesta exempel på sådana dubbeltjänster, som väckt omgivningens kritik, äro även hämtade från lärarfamiljer. Trots att läraryrket särskilt ofta är uppburet av intresse för själva arbetsuppgiften, kan det icke förnekas, att just folkskollärarnas ekonomiska standard ofta göres till föremål för jämförelser, därför att dessa tjänstemän leva mitt ute bland en befolkning, som vanligen har sina inkomster beräknade på helt annat sätt. Det anmärktes även i den förevarande debatten (av herr Weijne), att, om också exemplen på dubbeltjänster bland lärarfamiljer äro de som oftast bilda utgångspunkt för framstötar i frågan, kunde de icke komma upp till behandling i samband med förevarande motion, då folkskollärarna äro kommunalanställda.

Utom de argument, som bestodo i uppvisandet av enstaka exempel på ett ekonomiskt välstånd, åvägabragt genom bägge makarnas förvärvsarbete, förekom på motionärens sida i debatten en vädjan till en utbredd folkopinion. Från andra hållet anfördes en rad motargument, bl. a. att de påstådda missförhållandena icke skulle kunna avvärjas, om äktenskapet i stället för att gälla två statstjänare inginges av en statstjänare och en privatanställd. Ur protokollet över riksdagsdebatten önska de sakkunniga anföra följande citat, vilka torde representera åsikter och uppslag av värde för frågans behandling:

»— — — Vi måste säga, att för Stockholms stad hade den fattigvårdstunga vi hade i fjol, över 12 miljoner kronor, icke oväsentligt höjts, om icke gifta kvinnor i stor utsträckning sökt alla möjligheter till förvärvsarbete för att hålla hemmen och familjerna ihop och hålla den värsta nöden ifrån sig. — — — Unga kvinnor räkna med som en möjlighet, att det kan bli skilsmässa. De räkna med som en ännu större möjlighet, att det blir arbetslöshet, och de vänta sig, att det kan bli änke-

skap. De vilja icke utsätta sig för risken att utan vidare avstå från en anställning, som ger dem en säker inkomst och framför allt ordnade arbetsförhållanden. Det gäller framför allt dem, som äro anställda i statens och kommunens tjänst samt på ordinarie stat.

— — — Om man här genom en brysk lagstiftning skulle förbjuda gifta kvinnor att kvarstå i tjänst, är verkligen vår ungdom så osentimental eller så oromantisk, att den hellre kringgår förbudet och låter bli att gifta sig. Det är inga vaga varningar, detta, utan det är rena verkligheten och som de unga människorna uppfatta den. Hellre än att de riskera att lämna en tjänst, som ger en god inkomst och möjlighet att bilda familj, kringgå de lagstiftningen och bilda familj utanför de vanliga giltiga formerna.» (Rut Gustafsson, II kamm.)

»När vi behandla dessa frågor, skola vi icke tala blott om den gifta kvinnan utan även om den gifta mannen, som har en hustru, vilken innehar statstjänst. Frågan gäller båda i lika hög grad.» (Berta Wellin, II kamm.)

»Det är klart, att när man sedan kommer in på enskilt område och försöker lagstifta där, är det nästan oframkomligt. Jag vet icke, hur man skall tänka sig att åstadkomma en lagstiftning, där man förbjuder folk att anställa gifta kvinnor vid enskilda företag.» (Carlström, II kamm.)

»Jag skulle vilja ställa den frågan: där det finns en befattningshavare i statstjänst, som ensam har en lön, vilken kanske t. o. m. är två gånger större än den ett par befattningshavare gemensamt kunna erhålla för sina båda befattningar i statens tjänst, anser man, att inkomstgränsen där är sådan, att även där finns skäl att ur ekonomiska och andra synpunkter företaga en förändring? Då man talar om inkomstgräns i detta fall, är det uppenbart, att man icke får hoppa över detta spörsmål, alltså spörsmålet hur lönerna i allmänhet äro avvägda. Det hänger ju ändå intimt samman med en fråga som denna.» (Edoff Andersson, Stockholm, II kamm.)

»Nu vill jag emellertid säga, att beträffande vissa arbetsuppgifter och vissa tjänster, där man måste räkna med att hava kvinnlig arbetskraft, är det icke så lätt att ersätta dessa med män. Det har också visat sig vid flera tillfällen även under nuvarande förhållanden, att detta icke låter sig göra. Någon större arbetslöshet bland kvinnor är ju heller icke rådande.» (Åqvist, II kamm.)

Motionen blev visserligen avslagen, men under debatten hade ett delvis annorlunda motiverat yrkande framkommit om en utredning om förslag »åsyftande en minskning på frivillighetens väg av antalet gifta kvinnor i statstjänst». Denna hemställan bifölls vid voteringen, varför frågan överlämnades till första kammaren, som emellertid icke biträdde andra kammarens beslut.

Motionernas antal växte år 1934. En motion väcktes av herr Nyblom m. fl. (II: 29 samt den likalydande I: 23) om *utredning rörande omfattningen av gifta kvinnors anställning i statlig och kommunal tjänst* — även omfattande de statsunderstödda skolornas lärarepersonal — samt *rörande möjligheterna att genom särskild förtidspensionering eller på annat sätt förmå de gifta kvinnorna att frånträda sina tjänster.* Vidare innehöll en motion av herr Tjällgren m. fl. (I: 269 samt den likalydande II: 489) förslag om *utredning av dubbeltjänster och bisysslor,* samt en motion av herr Weijne (II: 146) förslag om *utredning angående möjlighet att bereda unga arbetslösa anställning* genom att lämna rätt åt i statlig eller eljest *allmän tjänst anställda befattningshavare, särskilt gifta kvinnor, att få sin tjänstgöringsskyldighet mins-*

kad, t. ex. till hälften med motsvarande avdrag å avlöningsförmåner. Herr Bengtsson i Kullen motionerade (II: 366) om förslag till åtgärder för en begränsning av bisysseleväsendet inom statsförvaltningen ävensom *utredning i frågan rörande äkta makars samtidiga anställning i statstjänst;* samt herr Meyerhöffer m. fl. (II: 368) om *utredning* om möjligheterna att lindra den nuvarande stora arbetslösheten bland landets ungdom bl. a. genom införande av bestämmelser för *begränsning av gift kvinnas rätt att inneha statstjänst;* vidare herr Sandström m. fl. (II: 488) om *utredning* om betydelsen ur arbetslöshetssynpunkt av olika former av *dubbeltjänster* m. m.; och slutligen herr Andersson i Stockholm m. fl. (II: 502) om *omedelbara och effektiva åtgärder till förhindrande av dubbelanställningar och mångsyssleri bland statens tjänstemän.*

Första kammarens första tillfälliga utskott, som icke behandlade frågan förrän andra kammaren redan fattat beslut, såg sig föranlåtet att inhämta ett flertal kompletterande yttranden från verk och organisationer. De sakkunniga anse sig för åskådlighetens skull först böra redogöra för dessa yttranden, innan de lämna uppgift om frågans behandling i andra kammaren. De till utskottet ingivna statistiska uppgifterna anföras här nedan:

Uppgift rörande gifta, vid postverket anställda ordinarie och extra ordinarie kvinnliga tjänstemän (februari 1934).

1	2	3						
Tjänstegrad	Sammanlagt antal kvinnliga tjänstemän i vidstående tjänstegrad	Antal av i kol. 2 upptagna kvinnliga tjänstemän som äro						
		gifta med					änkor	frånskilda
		posttjänsteman	f. d. posttjänsteman	annan statstjänsteman	kommunal tjänsteman	privatanställd		
Kontorsbiträde	363	11	—	11	6	62	3	9
Stationsmästare av klass 8	17	—	—	1	1	3	—	—
Kanslibiträde	120	10	—	7	2	13	6	2
Stationsmästare av klass 7	49	—	—	—	—	10	3	1
Kansliskrivare	30	1	1	—	—	3	—	—
Postexpeditör	348	55	2	13	5	36	10	6
Förste postexpeditör	35	4	—	—	—	—	—	—
Postassistent	9	2	—	1	—	1	2	—
E. o. kontorsbiträde	250	3	—	1	1	13	—	—
E. o. postexpeditör.....	128	3	—	3	1	8	2	—
Summa	**1 349**	**89**	**3**	**37**	**16**	**149**	**26**	**18**
		145						

I riksförsäkringsanstalten utgjorde antalet kvinnliga befattningshavare 243, varav 69 eller 28·4 % gifta. Endast 13 eller 5·3 % av samtliga äro emellertid gifta med statstjänare.

Ur yttrandena inhämtas vidare bl. a. följande:

Generalpoststyrelsen: »Den utredning, som begäres i motionen, skulle bland annat taga sikte på möjligheterna att genom särskild förtidspensionering minska antalet i statlig och kommunal tjänst anställda gifta kvinnliga tjänstemän. Utan att närmare ingå på frågan huruvida detta sätt att komma till rätta med de anmärkta svårigheterna kan vara ur olika synpunkter lämpligt, vill generalpoststyrelsen uttala, att styrelsen icke anser osannolikt, att en möjlighet till frivillig avgång ur tjänsten före den stadgade pensionsåldern skulle komma att begagnas av ett icke oväsentligt antal av de tjänstemän, varom här är fråga, även om en sådan avgång givetvis endast skulle berättiga till en pension, som i fråga om storleken vore avvägd i förhållande till antalet vid avgångstillfället innehavda tjänste- och avgiftsår.»

Telegrafstyrelsen: »Telegrafstyrelsen anser sig icke nu kunna göra något principiellt uttalande om huruvida det är ur alla synpunkter önskvärt att åtgärder vidtagas i det av motionärerna berörda syftet, än mindre om de utvägar, som härför stå till buds. Styrelsen vill allenast framhålla, att någon fullt effektiv åtgärd i antydd riktning icke lär kunna utfinnas utan att de av statsmakterna efter moget övervägande år 1923 fattade beslut trädas för när, vilka utmynnat i lagen om kvinnas behörighet att utöva statstjänst och annat allmänt uppdrag.»

Järnvägsstyrelsen: »Med anledning av en i riksdagen år 1931 väckt motion (II: 51) angående åtgärder i syfte att uppmuntra kvinnliga befattningshavare i statens tjänst till frivillig avgång vid äktenskaps ingående framhöll styrelsen i skrivelse den 11 mars 1931 till riksdagens andra kammares första tillfälliga utskott, att styrelsen gärna ville vitsorda önskvärdheten av att kvinnliga befattningshavare i större utsträckning än som för det dåvarande skedde, lämnade sin statstjänst vid äktenskaps ingående eller i varje fall sedan de fått barn att taga vård om. Vad som gällde då, gäller även nu. Styrelsen tager då i första hand sikte på fördelarna ur verkets synpunkt att hava tjänstehavare, som kunna med odelat intresse ägna sina krafter åt arbetet i verkets tjänst. Erfarenheten har visat, att äktenskapet för kvinnans vidkommande i många fall innebär ett avsevärt försvårande av hennes förutsättningar att sköta en befattning. Det vill synas styrelsen som om det även vore ett betydelsefullt samhälleligt intresse, att den gifta kvinnan helt ägnade sig åt skötseln av hemmet och särskilt åt vårdnaden om barnen; tecken saknas ej, som tyda på att behovet av dylik omvårdnad för det närvarande är större än tillförne.»

Riksförsäkringsanstalten: »Motionärerna motivera de av dem föreslagna åtgärderna med att ett avlägsnande av gifta kvinnor från statlig och kommunal tjänst skulle frigöra ett antal tjänstebefattningar och därigenom åstadkomma lättnad i rådande arbetslöshet, särskilt bland ungdomen. Härtill är i första hand att anmärka, att restriktiva åtgärder mot de i statlig och kommunal tjänst anställda gifta kvinnorna skulle beröra en mycket liten del av arbetsmarknaden i riket. Det stora antal gifta kvinnor, som finnes bland exempelvis fabriksarbeterskor, handelsarbetare, restaurangpersonal, städerskor och kontorspersonal, beröres icke av motionen. Motionärerna söka således lätta arbetsmarknaden genom att från densamma avföra en jämförelsevis ringa del av de yrkesutövande gifta kvinnorna. Redan härav torde framgå, att de av motionärerna ifrågasatta åtgärderna skulle få en ur arbetsmarknadens synpunkt obetydlig effekt.

Vidare är att märka, att ett mycket stort antal av de gifta kvinnor, som innehava offentliga tjänster, bibehålla dessa tjänster på grund av ett verkligt behov att skaffa något tillskott till den inkomst deras män uppbära. I många fall har förutsättningen för deras äktenskap varit, att de båda makarna skulle på var sitt håll söka förtjäna tillräckligt för det gemensamma hemmets upprätthållande. Därest genom

statligt ingripande gifta kvinnor förmåddes att frånträda sina statliga och kommunala tjänster, skulle enligt riksförsäkringsanstaltens mening det övervägande flertalet av dem omedelbart uppträda på arbetsmarknaden och söka anställning i enskild tjänst. Någon lättnad på arbetsmarknaden i dess helhet äro de av motionärerna ifrågasatta åtgärderna därför icke ägnade att åstadkomma. Om man därtill, såsom motionärerna tänkt sig, skulle förmå de gifta kvinnorna att lämna sina tjänster genom förtidspensionering, skulle de kvinnor, som frånträtt sina befattningar, tack vare pensionen kunna underbjuda sina konkurrenter på arbetsmarknaden genom att åtaga sig arbete för lägre lön än den gängse. Detsamma gäller i viss utsträckning om gifta kvinnor skulle förmås att lämna sina tjänster genom en gratifikation vid avskedet. I båda fallen skulle de vidtagna åtgärderna icke verka lättande på arbetsmarknaden utan i stället tynga densamma, d. v. s. de av motionärerna ifrågasatta åtgärderna skulle verka i rak strid mot det syfte motionärerna uppgivit sig avse.

Härtill kommer, att en förtidspensionering, som ju innebär att staten under avsevärd tid framåt finge för varje tjänst en gift kvinna frånträtt betala dels en lön och dels en pension, skulle medföra en kostnadsökning för administrationen, som ur statsfinansiell synpunkt icke kan anses försvarlig. Jämväl ett system med avskedsgratifikationer skulle föranleda betydande utgifter och motverka strävandena att begränsa kostnaderna för den statliga förvaltningsapparaten.

Förutom förtidspensionering hava motionärerna icke angivit något förfarande, som skulle vara ägnat att uppnå det mål motionen åsyftar. Motionärerna uttala emellertid, att andra sätt att förmå de gifta kvinnorna att frånträda sina tjänster också kunna komma i fråga. Vid en föregående riksdags behandling av det nu förevarande spörsmålet ifrågasattes, att de kvinnliga tjänstemän, som vid giftermåls ingående lämna sin statstjänst, skulle erhålla rätt att återinträda i tjänst vid makens frånfälle eller vid skilsmässa. För den händelse en dylik anordning föresvävat motionärerna, vill riksförsäkringsanstalten framhålla, att om en gift kvinnlig tjänsteman lämnat sin befattning och ny innehavare tillsatts i den avgångnas ställe, den nya befattningshavaren icke rimligen kan tvingas att lämna sin plats för en återinträdande änka eller frånskild hustru. Den omtalade 'återinträdesrätten' kan sålunda icke ha annan innebörd än att utgöra en företrädesrätt till återinträde i statstjänst på en liknande befattning, som den vid avgången innehavda. En sådan rätt är emellertid för vederbörande i det närmaste värdelös, då det kan dröja många år efter inträffad upplösning av äktenskap innan en befattning av avsedd art blir ledig. Såsom ett medel att locka gifta kvinnor att lämna statstjänsten skulle därför den ifrågavarande 'återinträdesrätten' bliva utan verkan.

Förutom de i det föregående behandlade praktiska synpunkterna vill riksförsäkringsanstalten jämväl yttra några ord om den föreliggande frågans principiella sida. Det har hittills varit en erkänd regel inom svensk statsförvaltning, att frågor om befordran till statstjänster och om bibehållande vid erhållna statstjänster böra avgöras med hänsyn till vederbörandes tjänstemeriter och tjänsteduglighet, utan hänsyn till civilstånd, börd och andra tjänsten ovidkommande omständigheter. Den remitterade motionen åsyftar, att denna regel skulle frångås. Enligt riksförsäkringsanstaltens mening är emellertid den angivna regelns upprätthållande av så stort värde för statsförvaltningen, att varje försök att jämka på densamma måste mötas med en bestämd gensaga.

Då riksförsäkringsanstalten anser, att åtgärder i den av motionärerna åsyftade riktningen skulle *dels* bliva utan verkan för det lättande av arbetsmarknaden, som är det enda skäl motionärerna anfört för sitt förslag, *dels* innebära ett avsteg från rättvisa och för staten nyttiga befordringsprinciper, kan riksförsäkringsanstalten

icke finna det motiverat, att en för staten kostsam utredning anordnas på förevarande område. På grund härav får riksförsäkringsanstalten för sin del avstyrka den remitterade motionen.»

Skolöverstyrelsen: »Av motionen framgår, att den avser hela det vittomfattande problemet om gift kvinnas anställning i allmän tjänst, sålunda i såväl statliga som kommunala befattningar. Frågan berör alltså den s. k. behörighetslagen, i kraft av vilken kvinnor äga rätt att bekläda befattningar i statens tjänst, ävensom andra författningar, vilka medgiva kvinnor att i det allmänna innehava ordinarie tjänster. Nu gällande lagstiftning på området i fråga innehåller icke förbud för gift kvinna att söka och innehava tjänst eller för kvinnlig befattningshavare att ingå äktenskap liksom ej heller föreskrift för gift kvinnlig befattningshavare att enbart av den anledningen, att hon ingått äktenskap, frånträda sin befattning. Om dessa och närbesläktade spörsmål upptagas till utredning i syfte att en ändring i nu gällande lagstiftning på detta område måtte komma till stånd, torde det vara sannolikt att detta även kommer att medföra en aktualisering av tidigare förda diskussioner över frågan, efter vilka grunder en befattningshavares avlöning rätteligen bör utmätas, med hänsyn enbart till anställningens art och omfattning eller med hänsyn tillika till befattningshavarens sociala ställning, framför allt till hans försörjningsplikt. Vidare måste tydligen en förändring sådan som den ifrågasatta medföra konsekvenser även i fråga om den privata arbetsmarknaden, där det ju förekommer, sannolikt i än större utsträckning än i det statliga och kommunala livet, att både mannen och hustrun utföra avlönat arbete.

Yrkandet är i ett väsentligt avseende icke fullt klart. Det framgår icke, huruvida motionärerna mena, att det ifrågasatta frånträdandet av befattningarna skulle ske på frivillighetens väg eller genom tvångsförfarande. Ifall någon tanke i sistnämnda riktning föresvävat motionärerna, vill överstyrelsen framhålla, att ett dylikt förfarande tydligen icke kan vinna tillämpning i fråga om sådana befattningshavare, som redan innehava ordinarie tjänst. För närvarande ligger det i ordinarie tjänsts natur, att innehavaren av densamma icke kan före uppnådd pensionsålder av andra orsaker än fel och försummelse i tjänsten eller obotlig sjukdom från densamma entledigas. Den nuvarande ordningen i förevarande avseende, vilken, såsom redan förut framhållits, även gäller gift kvinna, kan sägas utgöra resultatet av en långvarig utveckling beträffande kvinnans ställning i det sociala livet. Överstyrelsen, som visserligen närmast är av den uppfattningen att någon tillbakagång i denna utveckling icke bör ske, måste givetvis å andra sidan finna det naturligt, att, därest en allmän, förutsättningslös utredning kommer till stånd beträffande det nu föreliggande spörsmålet, även frågan om en eventuell ändring i gällande lagstiftning på området kan komma under övervägande. — — —

Överstyrelsen finner sig böra framhålla, att motionen präglas av en viss oklarhet i fråga om betydelsen av begreppet tjänst och den med en tjänst förenade avlöningen och pensionsrätten. Detta framgår av den i motionen använda vilseledande benämningen 'dubbeltjänster' och dubbeltjänstsystem'. Varken på statligt eller kommunalt område kan man rimligen använda uttrycket 'dubbeltjänstsystem' i annan mening, än att en och samma befattningshavare kan innehava och sköta flera avlönade sysslor. Men då tvenne befattningshavare, som äro gifta, inneha vardera en befattning, kan detta icke karakteriseras som något dubbeltjänstsystem.

Slutligen vill överstyrelsen framhålla, att överstyrelsen för sin del icke har något att erinra mot sådana anordningar, som skulle kunna för kvinnlig gift befattningshavare underlätta och i viss mån stimulera till frivillig avgång från tjänsten före pensionsålderns inträdande. Det kunde i sådant avseende väl knappast bliva fråga

om annat än en för ändamålet anordnad förtidspensionering. Staten finge givetvis vara beredd på ej obetydliga uppoffringar för vinnande av ett sådant syfte. Men kunde på den vägen öppnas möjligheter för anställningar åt dem, som eljest nödgas bliva helt utan tjänst och livsuppehälle, vore mycket vunnet. — — —»

Dessutom hade vissa organisationer beretts tillfälle inkomma med yttrande:

Styrelsen för Svenska stadsförbundet: »Vilka åtgärder, motionärerna tänkt sig för avhjälpande av de i motionen berörda förhållandena, framgår ej med bestämdhet. Av motionens kläm synes man emellertid kunna utläsa, att några tvångsåtgärder ej förutsättas gentemot de redan anställda. När det gäller statens ordinarie kvinnliga tjänstemän är ju en sådan ståndpunkt given med hänsyn till själva anställningsformen, som utesluter ett entledigande för vinnande enbart av motionens syften. Vad de kommunala tjänstemännen angår, erbjuder rent formellt anställningsformen större möjligheter, då dessa, i den mån staden ensam bestämmer villkoren, i det stora flertalet städer regelmässigt äro anställda med viss tids uppsägning. I praktiken har emellertid kommunaltjänstemännens ställning ansetts fullt lika betryggande som statstjänstemännens. Då städerna hittills undvikit att t. o. m. för genomförande av sakligt betingade lönereduceringar använda sig av sin uppsägningsrätt, torde det få anses tämligen uteslutet, att denna uppsägningsrätt skulle komma till användning för avlägsnande ur städernas tjänst av gifta kvinnor, där undantag för gifta kvinnors del ej redan praktiseras.

Frågan om en särställning för gift kvinna har nämligen på något håll i städerna redan varit under diskussion. I Malmö t. ex. där tjänsteman kan tillsättas för tid till pensionsålderns inträdande, tillsvidare med ömsesidig uppsägningstid eller på viss tid, stadgas det i dessa avseenden beträffande gift kvinna, att endast tillsättning på viss tid med ömsesidig uppsägningsrätt får ifrågakomma. Särskilda bestämmelser gälla för kvinna som ingår äktenskap. Det heter därom i tjänste- och avlöningsreglementet:

'Kvinnlig tjänsteman, som ingår äktenskap, är skyldig att, likaledes oberoende av på vilka villkor hon blivit tillsatt, utan uppsägning avgå från befattningen vid utgången av kvartalet näst efter det, varunder äktenskapet ingås, men kan ånyo tillsättas, om myndigheten så prövar lämpligt.'

I ett nu föreliggande förslag till tjänstereglemente för Göteborgs stads ordinarie tjänstemän föreslås bestämmelser av innebörd, att gift kvinna skall kunna erhålla anställning endast efter lönenämndens medgivande i varje särskilt fall och att kvinnlig tjänsteman, som gifter sig, skall vara skyldig av sådan anledning avgå från befattningen, endast om lönenämnden, efter framställning från den myndighet, under vilken hon sorterar, 'finner det nödigt med hänsyn till befattningens behöriga upprätthållande'. Motsvarande bestämmelser föreslås även för de extra ordinarie befattningshavarna. Nämnden uttalar, att stadens intresse fordrar, att gift kvinna icke må anställas i obegränsad omfattning, utan en viss kontroll i detta avseende bör införas. Inom lönenämnden har avgivits en utförlig reservation i denna fråga av en kvinnlig ledamot. Hon framhåller bl. a., att makarnas olika förvärvsarbete felaktigt betecknats som dubbelanställning. Det är icke en person, som innehar två anställningar, utan två makar, som inneha var sin anställning. I ett reglemente avsett för en längre period bör icke fastlåsas en bestämmelse, tillkommen under tryck av extraordinära förhållanden. Hela antalet i stadens tjänst anställda kvinnor utgör på ordinarie stat cirka 550 och på extra stat 842. Bland dem av dessa befattningshavare, som skulle kunna drabbas av de föreslagna bestämmelserna, finnas för närvarande 13 gifta kvinnor på ordinarie stat och 27 på extra stat, inklusive bl. a.

baderskor och städerskor. Av hela antalet i stadens tjänst anställda kvinnnor sortera de allra flesta under kollektivavtal eller äro anställda på lägre tjänster vid sjukvårds- och fattigvårdsanstalter. Till största delen äro de anställda gifta kvinnorna, efter vad förebragta utredningar visa, ekonomiskt beroende av sitt arbete för familjen, för vars underhåll enligt svensk lag båda makarna äro pliktiga att bidraga med sitt arbete. Reservanten framhåller till sist, att följder av restriktiva åtgärder kunna komma att visa sig mindre önskvärda, ej minst för familjebildningen under legitima former. Frågan är ännu oavgjord.

Den föreliggande riksdagsmotionen synes främst vara inriktad på åtgärder i syfte att förmå gifta kvinnor i statens och kommunens tjänst att fränträda sina tjänster. Därvid nämnes särskilt förtidspensionering. Utan att ingå på frågan om lämpligheten över huvud av en sådan åtgärd vill styrelsen fästa uppmärksamheten på, att densamma i alla händelser har en betydande ekonomisk innebörd. Hur betungande en dylik pensionering skulle bliva, låter sig icke bedöma utan en ingående undersökning, men att det skulle röra sig om stora tal torde utan vidare vara klart, om de gifta kvinnliga tjänstemännen skulle erbjudas förmåner, som kunde vara verkligt lockande med de allt annat än 'säkra försörjningsmöjligheter', ett nutida äktenskap bjuder. En utredning av kostnaderna försvåras givetvis därav, att vitt skilda pensionsbestämmelser gälla för olika städer och för olika kårer. Vad de gifta folkskollärarinnorna t. ex. angår, som torde vara ett betydande antal, utgör den pension på egna avgifter, som skulle tillkomma dessa från statens pensionsanstalt, ett så ringa belopp, framför allt för de yngre, att betydande tillägg skulle få göras av statsmedel, om pensionen skulle innebära någon lockelse för dem att frivilligt avgå. Vad städernas befattningshavare i gemen angår, äro i åtskilliga städer för deras pensionering inga eller otillräckliga medel fonderade. För det antal av cirka 2 500 befattningshavare, som för närvarande äro pensionsförsäkrade i Sveriges kommunalanställdas pensionskassa, utfärdas vid frivillig avgång 'fribrev', baserade på såväl befattningshavarnas egna som stadens inbetalningar av årliga avgifter och tillfälle är också berett vederbörande att genom fortsatt avgiftsbetalning trygga ålderdomen. Här finnes för den, som en längre tid tillhört kassan, således i vart fall en god grund att bygga förtidspensioneringen på. Av kostnadshänsyn ha städerna dock i allmänhet vid försäkringens genomförande uteslutit de äldre (i vissa fall till och med personer över 30 år) i avsikt att i uppkommande fall själva sörja för deras pensionering och skulle kostnaderna för en förtidspensionering således i dessa fall helt falla på staden själv. Till följd av de olika pensioneringsformerna skulle i ena fallet förtidspensioneringen få helt bekostas av arbetsgivaren, medan man i det andra fallet skulle bygga på befattningshavarnas egna insatser, en olikhet som torde i sin mån försvåra en rationell lösning av förtidspensioneringsfrågan, därest denna väg rent principiellt kunde befinnas lämplig att slå in på.»

Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollärarförening: »— — — En särlagstiftning för gift kvinna, på sätt som i motionen åsyftas, anser centralstyrelsen redan på grund härav stå i strid mot i vår lagstiftning erkända principer. Var och en, oberoende av kön och civilstånd, bör enligt dessa principer äga rätt till arbete.

Men oavsett den principiella sidan av saken, föreligga enligt centralstyrelsens mening många skäl, som tala för att en här avsedd lagstiftning skulle komma att medföra betydande olägenheter för såväl samhället som den enskilde medborgaren. Säkerligen skulle den även komma att visa sig tämligen ineffektiv i fråga om det, som i motionen framföres som huvudargument för densamma, nämligen ett minskande av rådande arbetslöshet. Att genom lagstiftningsbestämmelser särskilt gynna det ogifta ståndet, betecknade redan de förut åberopade sakkunniga såsom en fara för äktenskap och familjebildning.

I fråga om den enskilde medborgaren är väl numera den grundsatsen allmänt erkänd i vårt land, att var och en skall försörja sig själv genom eget arbete. I all synnerhet åligger försörjningsplikt den gifte medborgaren. Härvid gör lagen ingen åtskillnad mellan man och kvinna. Vår äktenskapslag av år 1920 bygger på full juridisk och ekonomisk likställighet mellan makarna, i det den ålägger var och en efter sin förmåga att 'genom tillskott av penningar, verksamhet i hemmet eller annorledes bidraga till att bereda familjen det underhåll, som med avseende å makarnas villkor må anses tillbörligt'. Varje gift kvinna bör ha rätt att själv avgöra, på vad sätt hon önskar uppfylla den förpliktelse mot familjen, som enligt lagen åligger henne. För den kvinna, som före sitt äktenskap skaffat sig en dyrbar utbildning och tack vare denna erhållit en tjänst, som intresserar henne och vilken i många fall möjliggjort ingående av äktenskap, skulle det innebära en oerhörd orättvisa, om lagen tvingade henne att vid äktenskaps ingående lämna tjänsten. Detta framgår med så mycket större skärpa som ingen ifrågasätter, att en ogift man eller en ogift kvinna med privatförmögenhet eller med välsituerade föräldrar e. d. skall tvingas lämna en avlönad statstjänst till förmån för en bättre behövande.

Ett annat argument, som i detta sammanhang framförts, är detta, att den gifta kvinnan genom att dela sitt intresse och sina krafter mellan hemmet och förvärvsarbetet, skulle bli mindre skickad att tillfredsställande sköta den henne anförtrodda tjänsten. Mot detta kan invändas, att därest en gift kvinna som tjänstinnehavare giver anledning till anmärkning i tjänsten, bör detta beivras på samma sätt som beträffande varje annan befattningshavare, mot vilken anmärkning sker. Om denna sak yttrade föredragande departementschefen i statsrådet den 10 mars 1922: 'Mycket har talats om den lägre arbetsprestation, som kan vara att vänta från de gifta kvinnorna. Att den erfarenhet, som hittills föreligger, icke kunnat vara alltför ofördelaktig, synes mig till någon del framgå av det vitsord, som i detta ärende givits om de nuvarande restriktiva bestämmelsernas ringa praktiska tillämpning. I övrigt må erinras, att en speciellt mot de gifta kvinnorna riktad bestämmelse icke äger någon motsvarighet i likartade försiktighetsmått beträffande övriga statstjänare.'

Vad så angår effektiviteten av den här föreslagna särlagstiftningen i syfte att bereda arbetstillfällen åt arbetslösa, torde det väl förhålla sig så, att det stora flertalet av de gifta kvinnor, som innehava statlig och kommunal tjänst, har ett hembiträde eller en husföreståndarinna anställd för hemmets skötande. Skulle nu den gifta kvinnan hindras innehava tjänst, skulle hon i ett flertal fall bliva tvingad att säga upp denna hjälp dels emedan hon då finge tid att själv utföra hemsysslorna och dels av ekonomiska skäl. Effekten bleve härvid endast den, att den gifta kvinnan — såvida hon ej skall dömas till sysslolöshet — komme att taga arbete från någon annan, ett hembiträde, en hemhjälp, en barnsköterska etc. och härigenom bidraga att öka arbetslösheten på ett annat arbetsområde.

Här må även erinras om det av erfarenhet kända förhållandet att gift kvinna, som lämnat tjänsten antingen vid äktenskaps ingående eller vid barnens ankomst, mycket ofta genom mannens död, sjukdom, iråkade arbetslöshet e. d. tvingas att i och för beredande av familjens utkomst återtaga förvärvsarbetet. I konkurrensen om statstjänster eller kommunala tjänster är det nu ytterst små möjligheter för den, som uppsagt sin tjänst, att åter vinna anställning.

Motionärerna ha särskilt velat rikta uppmärksamheten på frågan om gift kvinnlig befattningshavare inom lärarkåren. Som 'ett drastiskt exempel på detta systems urartning' anföra motionärerna, att i ett fall en gift lärarinna i tjänst erhållit som jungfru en ung arbetslös lärarinna, som förgäves sökt anställning i skola. Centralstyrelsen kan ej finna ett sådant förhållande utgöra något stöd för motionärernas yrkande. Det bevisar allenast vad centralstyrelsen i annat sammanhang kraftigt

påtalat, nämligen att alltför många lärarkrafter utbildats i förhållande till efterfrågan. Däremot bevisar det ingenting om vilken av dessa båda, den gifta lärarinnen eller den ogifta, som var den lämpligaste att sköta skolan eller att sköta hemsysslorna i lärarinnans hem. Ej sällan torde det förhålla sig så, att en gift lärarinnas anlag och läggning är sådan, att hon skänker en betydligt bättre arbetsprestation som undervisare än som hemarbetande, och att hon även efter ingånget äktenskap gör samhället den största tjänsten genom att utöva det kall, för vilket hon erhållit av staten anordnad specialutbildning. När det gäller en lärares allra viktigaste uppgift, den att giva barnen bästa möjliga fostran, finner man mycket ofta exempel på att den härför erforderliga insikten och förmågan skärpes, då läraren har egna barn i hemmet att vårda och fostra.

— —

Att genom införande av särskild förtidspensionering eller på annat sätt förmå de gifta kvinnorna att lämna de tjänster, för vilka de erhållit utbildning och genom vilkas skötande de skänka samhället en kvalificerad och nyttig arbetsprestation, anser centralstyrelsen ej motiverat.

Med fullt behjärtande av motionens syfte att lindra arbetslösheten, anser dock centralstyrelsen, att en särlagstiftning för gift kvinna i statlig och kommunal tjänst till skillnad från övriga befattningshavare i samma tjänst vore orättvis mot den enskilde och familjen, ej gagnelig för en sund utveckling av samhällslivet, stridande mot i lagstiftningen i övrigt godtagna principer. Och slutligen i stort sett ineffektiv i fråga om arbetslöshetens minskande.»

Sveriges flick- och samskolors lärarinneförbund: »— — — Lärarinneförbundet vill i detta sammanhang påpeka, att det i motionen använda uttrycket dubbeltjänst är missvisande, då frågan ju där gäller två personer, som inneha var sin tjänst. I juridiskt hänseende äro äkta makar två skilda personer, följaktligen bör denna synpunkt anläggas, även när det gäller makars förvärvsarbete.

Lärarinneförbundet vill även framhålla att — på grund av kroppskonstitution, anlag, tidigare utbildning m. m. — alla gifta kvinnor givetvis ej äro lämpade för husligt arbete. Ett ej ringa antal av dem är säkerligen samhället till större nytta, om de som hittills få använda sina krafter på andra, utom hemmet liggande arbetsområden. Då gift kvinna innehar arbete utom hemmet, nödgas hon i många fall anställa hjälp för hemmets skötande. Härigenom beredes arbetstillfälle för annan kanske för denna uppgift bättre lämpad kvinna. Skulle gift kvinna tvingas att lämna sin anställning, innebär detta följaktligen i de flesta fall, att hon nödgas entlediga sin hjälp i hemmet. Detta medför sålunda endast en omflyttning av arbetslösheten och blir ej ett avhjälpande av densamma.

Den prövning från fall till fall, som i händelse av lagstiftning angående tjänsters ransonering skulle visa sig nödvändig, förefaller lärarinneförbundet ur social synpunkt särskilt viktig, då det gäller gift kvinnnas innehav av tjänst.

Gift kvinnas avstängande från möjlighet till förvärvsarbete skulle säkerligen medföra en ökning av de fria förbindelserna och därigenom hota äktenskapet såsom laglig institution, liksom en bestämmelse i ovan berörda riktning givetvis skulle leda till en ytterligare sänkning av nativiteten. Många tidiga äktenskap — ett samhälleligt intresse — bygga ju på båda makarnas arbetsinkomster. Ofta blir i synnerhet frågan om barnens försörjning och utbildning delvis beroende av hustruns bidrag.»

Förbundet framhåller till slut, att för lärarkåren i de högre flick- och samskolorna bättre medel att bekämpa arbetslösheten stå till buds, vilka samtidigt »gynna ofrånkomliga pedagogiska krav, nämligen 1:o) minskning av klassavdelningarnas storlek och 2:o) minskning av lärarnas tjänstgöring, varigenom nya tjänster skapas».

Akademiskt bildade kvinnors förening: »Ur *social synpunkt* är det bl. a. att be-

fara, att om de gifta kvinnornas möjligheter till förvärvsarbete ytterligare begränsas, kommer detta att leda till en stegring av antalet s. k. fria förbindelser. Erfarenheter från privata företag, som tillämpa de av motionärerna förordade metoderna, peka mycket bestämt i denna riktning. Det föreligger således stora risker för att åtgärder i av motionärerna föreslagen riktning skulle verka *undergrävande på äktenskapet som samhällelig institution,* vilket ur sociala synpunkter ej kan anses önskvärt. En sådan utveckling måste bl. a. leda till att *sänka den förut låga nativiteten,* särskilt hos samhällsgrupper, som ur befolkningssynpunkt på grund av sin duglighet måste anses vara värdefulla. Vidare skapas på detta sätt en socialt mindre god ställning för de barn, som födas inom dessa icke legaliserade förbindelser.

Ur *ekonomisk synpunkt* anses allmänt frågan om de gifta kvinnornas förvärvsarbete främst böra ses i samband med arbetslöshetsproblemet. Motionärerna ha också särskilt framhållit den stora arbetslöshet, vilken för närvarande 'griper omkring sig i snart sagt alla samhällslager' som motiv för de av dem föreslagna åtgärderna. Det synes emellertid föreningen ytterst problematiskt, huruvida man på detta sätt skulle kunna åstadkomma någon verklig lättnad på arbetsmarknaden. Ett avskedande i den ena eller andra formen av gifta kvinnor i statlig eller kommunal tjänst skulle visserligen bereda aspiranterna till just dessa tjänster möjligheter till anställning, men enligt föreningens uppfattning skulle detta endast medföra att *arbetslösheten förskötes till andra områden.* Man kan nämligen räkna med att många av dessa gifta kvinnor skulle söka sig ut på den öppna marknaden i konkurrens med män eller ogifta kvinnor och vidare torde i de fall, då de gifta kvinnorna övertaga arbetet i sina hem, förut av dem inom hemmet sysselsatt arbetskraft bliva arbetslös.

Till sist vill föreningen erinra om, att den avgång ur allmän tjänst, som motionärerna åsyfta, i stor utsträckning endast blir en engångsföreteelse, enär såsom tidigare påpekats de fria förbindelsernas antal troligen kommer att ökas och kvinnorna sålunda kvarstanna i sina tjänster. Det synes föga lämpligt, att på grund av extraordinära krisförhållanden lagändringar vidtagas, vilkas omedelbara verkningar äro svåra att överblicka, och vilka, därigenom att de lätt erhålla en permanent karaktär, hota att medföra för samhället ogynnsamma konsekvenser, samtidigt som de hindra stat och kommun att utnyttja väl kvalificerade krafter.

Vad särskilt *den grupp av förvärvsarbetande gifta kvinnor* som avlagt akademisk examen beträffar, vill föreningen framhålla följande. De akademiska studierna taga en tid av i genomsnitt 6 år utöver studentexamen, ofta väsentligt mera. En akademisk examen torde för den enskilde representera ett nedlagt kapital av 10 000 kronor och därutöver, vartill kommer det icke oväsentliga bidrag, som staten i form av undervisning m. m. kan anses ha nedlagt på varje sådan examen. Om de akademiskt utbildade kvinnor, som ingå äktenskap, hindras från att utnyttja sin bildning, skulle detta innebära en betydande kapitalförlust för den enskilde och samhället. Då dessutom de akademiskt utbildade kvinnorna i allt större utsträckning nödgas anlita lånevägen för att fullfölja sina studier, skulle det för många bli praktiskt taget omöjligt att ingå äktenskap, förrän lånen vore avbetalade. Den redan förut för denna grupp *höga åldern vid ingående av äktenskap* skulle på detta sätt ytterligare betydligt komma att höjas, en enligt föreningens uppfattning allt annat än lycklig utveckling.

Motionärerna ha särskilt påtalat det stora antalet ogifta kvinnliga befattningshavare inom lärarkårerna såsom något ur olika synpunkter mindre önskvärt. Men om kvinnorna ej skulle tillåtas kvarstå i lärartjänst efter ingånget äktenskap, skulle skolorna berövas den värdefulla tillgång, som dessa med sin i arbetet förvärvade erfarenhet representera. Speciellt inom läraryrket torde detta förhållande vara av

stor betydelse. Det kan också särskilt framhållas, att inom läraryrket skulle genom lagstiftning framtvingade fria förbindelser, som i och för sig kunna vara fullt etiskt likvärdiga med legaliserade äktenskap, medföra betänkliga följder av såväl disciplinär som social art, enär de otvivelaktigt skulle verka uppluckrande på ungdomens uppfattning i sexuella frågor.»

Föreningen kvinnor i statens tjänst framför liknande synpunkter.

De kvinnliga kårsammanslutningarnas centralråd: »— — — Det är således, synes det, blott de fall, där hustrun bibehåller sin arbetsanställning endast för att hon och familjen skola få 'mera lyx', som man numera vill komma åt. Centralrådet tvivlar emellertid för sin del på, att restriktiva åtgärder för dylika enstaka undantagsfall kunna få något inflytande på arbetslösheten. Centralrådet vill också framhålla, att en dylik undersökning, om den skall vara förutsättningslös och allsidig, icke bör omfatta blott de gifta kvinnorna. Även andra fall av i motionärernas mening *försörjda* tjänsteinnehavare kunna ju förekomma: män och kvinnor med egen större förmögenhet, mycket förmögna föräldrar och dylikt. Det kan varken anses mera ej heller mindre befogat, att av dylika statstjänsteinnehavare fordra avgång eller inskränkning i tjänsten för att lämna plats för bättre behövande arbetslös ungdom än att fordra detta av hustrur till 'män med goda inkomster'.

Vad beträffar tanken på halvtidstjänstgöring, vilken väckts av herr Weijne i motion till A. K. nr 146, hyser centralrådet starka betänkligheter emot densamma. Från statstjänstens synpunkt måste ett dylikt system vara förenat med risker och olägenheter. Systemet med tjänstgöring ett par tre timmar i ett verk och några andra timmar i ett annat har alltmera frångåtts. Ur allmän arbetslöshetssynpunkt torde dessutom föga stå att vinna med införande av dylik halvtidstjänstgöring. De mindre ekonomiskt välsituerade gifta kvinnorna torde mera sällan bli i stånd att använda sig av möjligheten att arbeta på halvtid och i de fall, där de verkligen skulle göra det, skulle de med största sannolikhet i så fall göra sig av med den hemhjälp, de vid heltidstjänstgöring haft bruk för. En annan person skulle på så sätt mista arbete. Eller också skulle den mindre ekonomiskt väl ställda hustrun vid halv tjänstgöring taga sig annat extraarbete och på så sätt föranleda konkurrens om arbetstillfällena på annan arbetsmarknad än inom stat och kommun. Det torde därför blott bli de verkligt ekonomiskt välsituerade — de, som hade råd att ha kvar sitt hembiträde eller att icke taga extraarbete — vilka minskade konkurrensen om arbetstillfällena.»

Fredrika-Bremer-förbundet: »Skulle verkligen riksdagen gå in för den tanken att åstadkomma ökade arbetstillfällen för ungdomen genom begränsning av andra samhällsmedborgares rätt att innehava statstjänst, något som i och för sig skulle strida mot grundlagens bud om förtjänst och skicklighet som enda befordringsgrund, bör en dylik begränsning under inga förhållanden enbart drabba den gifta kvinnan.

Detta skulle innebära en orättvisa gentemot den gifta kvinnan, enär man godtyckligt betraktade henne såsom försörjd av sin man, med förbiseende av att andra kategorier av samhällsmedborgare kunna hava annan försörjning utöver den av sitt eget arbete, t. ex. avkastning av förmögenhet.

Det skulle vidare vara inkonsekvent, enär det strider mot den allmänna principen i svensk lag, att varje medborgare är skyldig att efter bästa förmåga försörja sig själv samt gift medborgare, man som kvinna, efter bästa förmåga sin familj.

Det skulle slutligen komma att visa sig ineffektivt, enär man varken lär kunna eller vilja hindra den gifta kvinnan att, efter avgång ur statstjänsten eller med begränsning av densamma, konkurrera om arbetstillfällen vare sig genom arbete i hemmet eller genom att ägna sig åt annat förvärvsarbete.»

Andra kammarens fjärde tillfälliga utskott hade tillstyrkt en utredning och anförde i sin motivering bl. a.:

»— — — Utskottet har också för egen del den uppfattningen, att en lagstiftning av sådan innebörd icke bör eftersträvas. De invändningar, som rests mot en dylik lagstiftning, synas nämligen utskottet synnerligen vägande. Utskottet vill emellertid erinra om att de sakkunniga, som utformat den s. k. behörighetslagen, gåvo uttryck åt den meningen, att den gifta kvinnans anställning i statstjänst i många fall icke vore önskvärd eller borde främjas. De sakkunniga trodde dock att gifta kvinnor sällan i andra fall än då tvingande ekonomiska skäl förelåge skulle komma att söka arbete utom hemmet. Det har emellertid vid åtskilliga tillfällen i riksdagen gjorts gällande, att utvecklingen skulle ha jävat de sakkunnigas antagande härutinnan och att man i denna omständighet hade att söka en av orsakerna till den opinion mot gifta kvinnors innehav av allmän tjänst, som faktiskt numera på flera håll förefinnes och som tagit sig uttryck i yrkanden om restriktiva åtgärder för att hejda denna utveckling. Otvivelaktigt innebär i tider som de nuvarande med svår arbetslöshet föreningen på man och hustru av två tjänster, båda kanske välavlönade, ett irritationsmoment, och andra kammaren har också 1933 bifallit ett yrkande om en utredning med sikte på utarbetandet av förslag åsyftande minskning på frivillighetens väg av antalet gifta kvinnor i statstjänst. Utskottet håller före att en utredning inte längre bör undanskjutas och förordar alltså att den kommer till stånd. Därvid torde först böra undersökas omfattningen av gifta kvinnors anställning i statlig eller statsunderstödd kommunal tjänst samt i vad mån reglerande åtgärder på detta område skulle kunna få betydelse för motverkande av arbetslösheten. Då det gäller att överväga vilka åtgärder som lämpligen böra ifrågasättas, torde i enlighet med andra kammarens ovannämnda uttalande böra tagas sikte på möjligheterna att kunna stimulera till frivillig avgång ur tjänst. Åtskilliga uppslag i sådant avseende ha lämnats såväl i tidigare i denna fråga väckta motioner som i de nu föreliggande. Med gällande bestämmelser har en gift kvinna, som önskar helt ägna sig åt hemmets arbetsuppgifter, endast att definitivt frånträda sin tjänst. På grund härav torde det icke sällan förekomma, att de gifta kvinnorna kvarstå i tjänst uteslutande eller förnämligast med tanke på att förhållanden i en framtid kunna uppstå, som ur försörjningssynpunkt nödvändiggöra tjänstens bibehållande. Det har därför ifrågasatts att öppna möjlighet för gift kvinna att avgå ur tjänst med rätt att sedermera efter behovsprövning åter inträda i samma eller annan anställning. Även om en sådan anordning skulle medföra vissa svårigheter ur arbetssynpunkt, torde uppslaget dock böra närmare undersökas. Även torde den i motionen II: 146 framförda tanken, att särskilt gifta kvinnor skulle medgivas rätt att få sin tjänstgöringsskyldighet inskränkt till förslagsvis hälften med motsvarande avdrag å avlöningsförmånerna, böra uppmärksammas. Jämväl övriga i förevarande syfte framförda uppslag, exempelvis det i motionen II: 29 framlagda att genom särskild förtidspensionering söka förmå gifta kvinnliga befattningshavare att frivilligt avgå ur tjänst, torde böra närmare undersökas.

I motionen II: 368 har vidare ifrågasatts sänkning av pensionsåldern eller, om detta skulle ställa sig för kostsamt, förtidspensionering i större omfattning av tjänstemän, som fått sin arbetsförmåga nedsatt genom försvagad hälsa. Med anledning härav vill utskottet erinra, att till utskottet hade från början hänvisats även motionen II: 147 angående beredande av rätt till förtidspensionering av befattningshavare i allmän tjänst i syfte att därigenom bereda möjlighet till arbete åt unga arbetslösa. Liknande förslag men begränsade till att avse endast småskollärarinnor hava framförts i de till bankoutskottet remitterade motionerna II: 263 och II: 439. Sedermera har Kungl. Maj:t genom en den 2 mars 1934 dagtecknad proposition, nr 222, för riksdagen framlagt förslag till, bland annat, reglemente angående tjänstepension för tjänstemän, tillhörande den civila statsförvaltningen. Enligt 17 § i

nämnda reglementsförslag må tjänsteman, som tidigast fem år före uppnåendet av pensionsåldern frivilligt avgår ur tjänst, under vissa förutsättningar medgivas rätt till förtidspension. Förslaget innebär även i stort sett en allmän sänkning av pensionsåldern. — — — Vid sådant förhållande har utskottet ansett sig för sin del icke böra göra annat uttalande i denna fråga än att den beredning, åt vilken kan komma att anförtros den av utskottet i anledning av de föreliggande motionerna förordade utredningen, bör vara oförhindrad att till behandling upptaga även här berörda spörsmål, därest och i den mån förhållandena, sedan riksdagen slutbehandlat de övriga motionerna i ämnet, så påkalla.

— — — —

År 1934 var det restriktivt inriktade tänkandet i denna fråga som starkast; 1935 var inställningen i riksdagen en helt annan. En markerad omsvängning i uppfattningen hade kommit till stånd. Den kan populärt omskrivas så att vad som då framstod såsom ett samhällsproblem var icke den gifta kvinnans rätt till förvärvsarbete utan den förvärvsarbetande kvinnans rätt till äktenskap och moderskap.

I motioner i såväl första som andra kammaren (I: 1 av herr Bernhard Johansson m. fl. samt den likalydande II: 1 av herr Lindman m. fl.) hemställdes »om åtgärder till främjande av en positiv politik i vårt lands befolkningsfråga». Den inleddes med orden:

»Knappt ha de av massarbetslösheten vållade försörjningsbekymren lättat i och med återhämtningen inom näringslivet och som en följd därav en viss avspänning inträtt i striderna om arbetslöshetspolitiken, förrän ett krisproblem av oändligt mycket större räckvidd pockar på svenska folkets uppmärksamhet: *befolkningsproblemet.*»

Ur motionen må vidare anföras:

»— — — Beträffande äkta makars beskattning synes det oss vara angeläget, icke minst ur psykologisk synpunkt, att undanröja anledningarna till det missnöje, som mycket ofta gör sig gällande med det nuvarande beskattningssystemets verkningar i sådant fall att man och hustru båda hava inkomst och genom sammanläggning av inkomsterna bliva hårdare beskattade än de skulle blivit om de icke varit gifta. Sambeskattningen av äkta makars inkomst medför dels, att det gemensamma skattefria avdraget kommer att understiga de avdrag, som skulle tillkommit makarna, om de taxerats var för sig, dels ock att den progressiva beskattningen gör sig hårdare gällande. Detta uppfattas i vida kretsar som en straffbeskattning av familjen, en uppfattning som, även om den icke torde ha någon direkt inverkan på äktenskapsbildningen, uppenbarligen är ägnad att ingiva den föreställningen, att samhället icke har intresse av att gynna och stödja familjebildningen.»

»— — — Det är icke vår avsikt att i detta sammanhang upptaga det stora spörsmålet om kvinnas — och i synnerhet gift kvinnas — förvärvsarbete. Det är ett utomordentligt invecklat och svårlöst spörsmål, som tarvar särskilt övervägande. Att kvinnans allt allmännare deltagande i förvärvsarbete utanför hemmet och hennes kvarstannande däri efter äktenskaps ingående återverkar på förutsättningarna för hem- och familjelivet från de synpunkter, som här anläggas, lärer vara obestridligt. Lika uppenbart torde vara, att frågan icke löses genom mer eller mindre restriktiva bestämmelser i avseende å gift kvinnas rätt till förvärvsarbete utanför hemmet. Snarare lärer kunna ifrågasättas, om icke huvudsyftet bättre främjas genom att bereda självförsörjande kvinnor tryggare anställningsförhållanden. Det utesluter icke att — med tanke på framtiden — ungdomens, alltså icke bara den kvinnliga ungdomens, fostran starkare inriktas på de blivande uppgifterna i hem och familj.»

I befolkningsfrågan väcktes jämväl motioner, likalydande i båda kamrarna, av herr Elof B. Andersson m. fl. (I: 230) och herr Andersson i Rasjön m. fl. (II: 475), vari dock spörsmålet om gift kvinnas förvärvsarbete ej närmare beröres.

Den starka opinionssvängningen illustrerades kanske mest genom en motion (II: 7) av herr Jacobsson m. fl. *angående lagstiftning till tryggande i vissa fall av gift kvinnas arbetsanställning.* Därur må anföras:

»I och med att gift kvinna innehar arbetsanställning anser hon sig i många fall icke kunna sätta barn till världen bl. a. på den grund, att hon vid sådant förhållande riskerar förlust av sin mången gång säkerligen icke umbärliga anställning. Det har också inträffat stundom att arbetsgivare till undvikande av olägenheterna med tjänstens upprätthållande med vikarie avskedat anställd gift kvinna vid uppkommen graviditet.

Emot detta missförhållande är det enligt vår mening både lämpligt och möjligt att framgå på lagstiftningens väg. Redan förefinnes inom lagstiftningen för visst fall förbud mot att avskeda anställd, nämligen när det gäller vänpliktig, i lag den 16 oktober 1914 om förbud i vissa fall mot värnpliktiges skiljande från tjänst eller arbete, av vilken lag oss veterligen inga olägenheter ha försports. En lag, som stadgade förbud mot avskedande av gifta blivande mödrar, skulle enligt vad vi kunna se icke möta några principiella hinder. För kvinnor i statstjänst förefinnes rätt till tjänstledighet under sådana förhållanden, men redan för kommunalt anställda förefinnes risk för avsked i berört fall och för kvinna i enskild tjänst är behovet av skyddslagstiftning starkt framträdande. En dylik lag kunde tänkas få det innehållet att den stadgade förbud mot att avskeda gift kvinna sedan arbetsgivaren av henne underrättats om inträtt havandeskap. Detta förbud skulle sedan gälla till viss tid efter förlossningen, lämpligen till den tidpunkt, då enligt läkarutlåtande full arbetsförmåga åter kunde anses ha inträtt.

En invändning som kan riktas mot en sådan lagstiftning är att den skulle tvinga en arbetsgivare att låta en anställd kvarbliva i tjänsten längre än vad ursprungligen tänkts. Förhållandet kan vara det, att platsen skulle ha indragits på grund av arbetsbrist. Men en dylik konsekvens avser givetvis icke denna motion. Kan det sålunda uppvisas omständigheter, som klart och ostridigt ådagalägga att arbetsbrist uppstått och att platsen skulle ha indragits bör lagen icke äga tillämpning. I de flesta fall torde det också ganska snart visa sig om arbetsbrist föreligger eller ej, icke minst därav om någon ny anställd trätt i den avskedades ställe.

Det är vår övertygelse, att en lagstiftning på detta område möjliggörande en klar och rättvis lagtillämpning icke skulle möta några större svårigheter. Behovet av åtgärder, som avlösa den nuvarande rättslösheten i detta fall, anse vi oomtvistligt. Det är samhällets plikt att med tillgängliga medel skydda och omgärda moderskapet. En viktig uppgift måste det då vara för statsmakterna att tillse att den gifta kvinnan, som vill ikläda sig moderskapets förpliktelser, ej därigenom bör riskera att få sin ekonomiska existens kanske helt fördärvad.»

Motionerna i befolkningsfrågan hänsköts till statsutskottet, som även kraftigt understödde kravet på en positiv befolkningspolitik och hemställde om undersökning av befolkningsfrågan.

Riksdagen följde statsutskottet. Med anledning av riksdagens skrivelse tillsattes jämlikt Kungl. Maj:ts beslut den 17 maj 1935 en kommission för utredande av befolkningsfrågan. Dess direktiv innehåller rörande här behandlade fråga följande:

»Det kan icke vara ägnat att uppmuntra familjebildningen, att, såsom ofta sker, arbetsgivare vägrar fortsatt anställning åt kvinnor vid deras inträde i äktenskap eller på grund av havandeskap.»

Befolkningskommissionen fick ock i uppdrag att överväga, »i vad mån genom lämpliga anordningar vidgade möjligheter må kunna beredas för barnens behöriga vård och fostran, då gift kvinna har förvärvsarbete utom hemmet».

Kvinnoarbetets problem och särskilt frågan om de gifta kvinnliga statstjänarna togs upp till behandling i denna kommissions första betänkande. I sin skrivelse av den 15 november 1935 föreslog kommissionen nämligen, att undantagsbestämmelserna angående gift kvinnlig befattningshavare i avlöningsreglementet (§ 4) för statsdepartement och vissa andra verk, tillhörande den civila statsförvaltningen, skulle slopas. Den ifrågavarande paragrafen hade följande lydelse: »Kvinnlig innehavare av ordinarie befattning, vare, därest hon har vårdnad om barn under 15 år, skyldig att ställa sig till efterrättelse de föreskrifter i fråga om fullständig eller partiell tjänstledighet, som vederbörande myndighet eller, där denna saknar behörighet att meddela tjänstledigheten, Kungl. Maj:t med hänsyn till befattningens behöriga upprätthållande finner nödigt meddela.»

Kungl. Maj:t framlade på grundval av förbemälda skrivelse till 1936 års riksdag en proposition (nr 174), vari departementschefen med stöd av inhämtade yttranden från olika statliga verk bl. a. framhåller, att stadgandet icke givit vederbörande befattningshavare någon rätt att erhålla tjänstledighet, utan att det uteslutande avsett att handhavas med sträng hänsyn till statens egna intressen. »Det torde nämligen utan vidare vara klart», säger departementschefen, »att, även om föreskriften upphäves, begärd ledighet alltjämt kan och bör beviljas i de fall, då tjänstens krav gör sådan ledighet önskvärd. Härvid kan, såsom befolkningskommissionen framhållit, även partiell ledighet beredas vederbörande befattningshavare.» Det framhäves, att om särskilda föreskrifter böra meddelas för kvinnlig befattningshavares ledighet för vårdnad av minderårigt barn, denna fråga bör upptagas av den kommande löneutredningen.

Statsutskottet fann de anförda skälen övertygande och tillstyrkte propositionen, varefter såväl första som andra kammaren utan diskussion biföllo det ifrågavarande förslaget.

I befolkningskommissionens omnämnda skrivelse och i Kungl. Maj:ts proposition upptogs även frågan om kvinnlig befattningshavares tjänstledighet vid havandeskap. Samtliga remissyttranden hade tillstyrkt ett av kommissionen framlagt förslag, att sjukdom som står i samband med havandeskap eller barnsbörd icke längre skulle medföra strängare avdrag än annan sjukdom. Likaledes föreslogs i såväl kommissionens skrivelse som Kungl. Maj:ts proposition, att befattningshavare under ledighet för havandeskap skulle vidkännas lägre löneavdrag än hittills.

Såväl statsutskottet som riksdagens båda kamrar biföllo propositionens förslag. Till utskottets yttrande hade emellertid avgivits en reservation, som yrkade avslag under hänvisning till den pågående utredningen rörande gifta kvinnors förvärvsarbete. Under riksdagsdebatten framhävdes kortfattat såväl detta skäl till tvekan som ock förväntan om ett slutligt förslag om lönereglering för statstjänare. Däremot framfördes beträffande de tre berörda frågorna icke någon principiell invändning.

Samma riksdag hade att ännu en gång taga ställning i en fråga, som de sakkunniga i förevarande sammanhang anse sig hava anledning beröra. I en

motion av herr Johan Larsson i Örbyhus (I: 168) begärdes nämligen utredning *huruvida och i vilken utsträckning familjebildningen motverkas genom kvinnlig arbetskrafts användande inom olika produktionsgrenar.*

Ur motionen må anföras:

»Där mannens arbetskraft är för dyrbar har kvinnans och barnens arbetskraft tagits i anspråk... Något allvarligt försök att förhindra exploaterande av billig kvinnlig arbetskraft har däremot icke gjorts... Mot det förhållandet att kvinnlig arbetskraft användes i produktionen vore icke något att invända — därest betalningen utginge till samma belopp som för manlig arbetskraft.

Vid utbildande av nu förekommande löneavtal, varvid säkerligen även fackföreningarna spelat en avgörande roll, ersättes det kvinnliga arbetet avsevärt lägre än männens. Till försvar härför anföres att mannen är i behov av större inkomst enär han som regel bildat familj och har denna att underhålla. Han fullgör också på så vis ett samhällsintresse av första ordningen. Kvinnan som indrages i produktionsapparaten åtnjuter i regel en avlöning som ej räcker för underhåll av familj, utan är avsedd för henne som ensamstående; på så sätt minskas familjebildningen högst avsevärt till stor skada för samhällets fortsatta bestånd.»

Första kammarens första tillfälliga utskott avstyrkte denna motion under hänvisning till att enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 18 juli 1935 tillkallats särskilda sakkunniga för att biträda med utredning rörande gifta kvinnors förvärvsarbete jämte därmed sammanhängande spörsmål. Utskottet säger sig efter vad det inhämtat ha skäl förmoda, att frågan kommer att göras till föremål för utredning såväl av dessa sakkunniga som av befolkningskommissionen. Motionen avslogs av kammaren utan debatt.

Fråga om gifta befattningshavares åtnjutande av dubbla naturaförmåner togs även vid samma riksdag upp för andra gången i motion av herr Johansson i Tväråselet m. fl. (II: 616). Den avsåg sådan *ändring i boställsordningen för lärarpersonal vid folk- och småskolor,* »att äkta makar, som båda innehava lärartjänster vid folk- och småskola å samma plats, icke må äga rätt att uppbära hyresersättning för mer än en tjänstebostad tillsammans». Motionen var likalydande med motion II: 37 till 1935 års riksdag av samma motionär.

I statsutskottets utlåtande 1935 hade om denna motion sagts:

»Utskottet har sig väl bekant, att de i motionen II: 37 påtalade förhållandena givit anledning till missnöje i skoldistrikten. Den fria tjänstebostaden eller ersättningen därför måste emellertid betraktas såsom en del av den enligt gällande lönereglering fastställda lönen och en ändring härutinnan torde enligt utskottets uppfattning icke böra ske utan i samband med en allmän lönereglering för folkskollärarkåren.»

Motionen avstyrktes därför; men en reservation för tillstyrkande avgavs även.

Frågan väckte 1935 en kort men livlig debatt i andra kammaren. Den behandlades inom det större problemkomplexet om statens övertagande av vissa kostnader för folkskoleväsendet. Diskussionen kom mest att gälla, huruvida hyresersättningen vore att betrakta som en del av lönen eller ej. Ur debatten må anföras:

Å motionärens sida:

»Jag kan icke förstå, att det kan vara riktigt att den stora mängd lärare inom ett skoldistrikt, som endast har *en* statslön att försörja sitt hushåll på, skall debiteras och åläggas utgifter till en extra löneförmån i form av hyresbidrag för en bostad som dessa äkta makar ej behöva och ej begagna sig av.» (Johansson i Tväråselet, II kamm.)

»— — — avskaffande av hela bostadsförmånehistorien. Ty jag skulle icke ha någonting emot, att lärarna finge endast kontant ersättning som andra inkomsttagare. Då skulle vi undanröja detta irritationsmoment mellan lärarna och skoldistrikten i så stor utsträckning att det kanske vore värt den kostnad, som därigenom skulle uppstå.» (Svensson i Grönvik, II kamm.)

Från avslagsyrkande håll:

»Vi skola påminna oss, att den bostadsförmån en lärarinna har eller den hyresersättning hon får för två rum och kök är en del av hennes lön. Bostaden eller hyresersättningen är ingen förmån, som hon får som en samhällets belöning för att hon är ogift . . . Den kontanta lönen är så mycket mindre än den skulle vara, därest icke lönen på detta sätt uppdelades i två delar.» (Jonsson i Eskilstuna, II kamm.)

Vid voteringen i andra kammaren bifölls reservationen med 86 röster mot 85, vilka röstade för utskottets avslagsyrkande. I första kammaren, avslogs emellertid motionen. Statsutskottet, som på grund av kamrarnas skiljaktiga beslut fått ärendet återförvisat, ansåg sammanjämkning ej kunna ske, varför frågan förföll.

År 1936 avstyrktes motionen av *andra kammarens första tillfälliga utskott,* delvis med samma motivering som tidigare, men därtill med hänvisning till den numera utlovade utredningen om löneregleringen för folkskolans och småskolans lärare.

Debatten i andra kammaren blev även denna gång livlig. Motionären yttrade bl. a.:

»Men är det så, att vår riksdag ej vill eller har förmåga att rätta till ens så uppenbara felaktigheter som denna författningstolkning, är det ej så mycket att undra över om folket skulle börja längta efter att få en diktator. Jag har hört många sådana uttalanden just med anledning av att nu ifrågavarande motion ej vann riksdagens bifall i fjol.»

Vidare framhölls från bifallsyrkande håll:

»— — — att det verkar ganska hårt och beklämmande i en kommun, när man får se, att lärare och lärarinnor på detta sätt icke bidraga till den aktning och det förtroende, som de verkligen skulle hava, om de nöjde sig med den bostad, som församlingen har uppfört — — —.» (Gustafsson i Lekåsa, II kamm.)

»— — — Det är ju klart, att denna fråga till sin ekonomiska innebörd är liten, men å andra sidan kunna vi kanske säga, att verkningarna av själva principen i de kommuner, där dessa verkningar gjort sig gällande, icke äro alldeles oväsentliga. Det uppstår därvidlag lätt en irritation, för vilken denna motion velat ge ett uttryck.» (Olsson i Kullenbergstorp, II kamm.)

Från motsatt håll anfördes bl. a.:

»I ett skoldistrikt, som står mig mycket nära, äro åtskilliga lärarinnor gifta med folkskollärare. Enligt motionärernas förslag skulle de få en löneminskning på 750

kronor. Det är vad man där betalar i hyresersättning. Inom detta skoldistrikt finns det dessutom ett par lärarinnor, som ha kommit något högre upp på den sociala rangskalan och blivit gifta med läroverkslärare, adjunkter eller lektorer. De skulle få behålla sin fulla lön, om denna motion blir bifallen av riksdagen. Jag skulle verkligen önska ett direkt svar på den frågan, om man anser, att riksdagen skall fatta beslut med sådana konsekvenser.» (Weijne, II kamm.)

»— — — Men vilka kvinnor skola på så sätt gå miste om en del av lönen? Det är icke alla gifta utan en viss grupp gifta. Om en lärarinna gifter sig med en lantbrukare, som har en stor gård med många rum, är det inte tal om att man skall inskränka sig till 'ett hjärta och en koja'. — — —» (Wira Eklund, II kamm.)

Kammaren avslog motionen.

I Kungl. Maj:ts proposition nr 270 till 1937 års riksdag angående löne-reglering för folkskolans lärare, upptogos ej heller dessa motionens krav. Departementschefen förordade ett bruttolönesystem med hyresavdrag för bostadsförmånen, men föreslog ingen inskränkning i löneförmånerna för samgifta lärare. Den i samma proposition föreslagna lika lönen för manliga och kvinnliga lärare skulle omfatta även bostadsförmånerna. Propositionen föreslog jämväl en bestämmelse, att kvinnlig lärare skall vara skyldig att mottaga den större tjänstebostaden, då sådan erbjudes. Så länge bostäderna för kvinnliga befattningshavare äro mindre och därför måste medföra ett lägre hyresavdrag, hade därmed i realiteten en möjlig ökning av lärarinnornas, såväl ogifta som gifta, kontanta löneförmåner förordats.

Herr Johansson i Tväråselet m. fl. återkom emellertid med motion (II: 540) om att vid bifall i huvudsak till denna löneproposition, skulle, där *äkta makar äro anställda som lärare vid samma skola, lönen nedsättas, så att, efter avdrag av kostnaden för den gemensamma bostaden, nettolönen blir densamma som för ogifta lärare i samma löneställning.*

De kvinnliga lärarnas mindre bostad och därför lägre hyresbetalning kunde uppfattas som en orättvis fördel, då lönesystemet lades om till bruttolön. En del organiserade manliga folkskollärare vände sig mot detta och fingo sin protest fogad till en motion av herr Gardell (II: 486). I motionen yrkades, *att folkskollärarinnorna, därest de erhålla samma lön som folkskollärarna, skulle få vidkännas samma avdrag för bostad och pensionsavgifter som de senare.* I den bifogade skrivelsen påpekas, hurusom i hyresgrupp I hyresavdraget är 144 kronor större för den manliga lärarens bostad än för den kvinnliga.

Längre i sina yrkanden går herr Wallén (motion II: 539), som hemställer, att »kvinnlig lärare, som kommer att erhålla lön enligt det i propositionen föreslagna reglementet, skall vara skyldig att om hon är gift eller sedermera ingår äktenskap, *avgå från sin tjänst* samt att hon, *om äktenskapet upplöses genom mannens död, skall äga förtursrätt till ny befattning* och därvid i lönehänseende inräkna den tid hon på grund av äktenskapet icke haft möjlighet att utöva sin lärarbefattning, dock med rätt för henne att om hennes inkomst av tjänsten prövas erforderlig för familjens uppehälle på ansökan kunna erhålla tillstånd att under viss tid kvarstå i eller söka ny tjänst.» I motionen framhålles bl. a.:

»Om man anser det nödvändigt att giva en kvinnlig befattningshavare samma lön som en manlig, torde det bliva än mer angeläget än förut att tillse att icke samma familj tillföres dubbla inkomster från det allmänna. Det torde därför böra föreskrivas att kvinnlig lärare som gifter sig med en person i allmän tjänst icke längre får behålla sin befattning. Men man synes böra få gå ett steg längre. Den kvinnliga befattningshavarens make torde, även om han ej innehar allmän tjänst, i allt fall i regel äga en inkomst, som är tillräcklig för familjens uppehälle. Utan allt tvivel torde det vidare vara ganska naturligt, att en gift kvinnlig befattningshavare i allmänhet ej kan ägna sin tjänst samma intresse som den ogifta. Det bör därför få anses föreligga skäl att föreskriva, att hon efter ingånget äktenskap ej längre får utöva sin tjänst.»

Statsutskottet avstyrkte dessa motioner (utlåtande nr 140) med följande motivering:

»Vid bifall till motionen II: 540 skulle äkta makar, anställda vid olika skolor inom ett och samma skoldistrikt, erhålla högre lön än äkta makar, anställda vid samma skola. Äktenskap skulle vidare medföra reduktion endast för det fall, att båda makarna äro anställda inom folkskoleväsendet, däremot icke exempelvis om den ene är folkskollärare och den andre läroverkslärare. Redan vad nu sagts ger vid handen, att ett bifall till det i motionen framförda förslaget icke gärna kan ifrågakomma. Den tanke, som ligger till grund för nämnda förslag, liksom ett i motionen II: 539 framfört ännu längre syftande yrkande av likartad innebörd, står i samband med principfrågan om gifta kvinnors förvärvsarbete. Denna fråga befinner sig under utredning genom av chefen för finansdepartementet tillkallade sakkunniga. Ett ståndpunktstagande i sak till berörda motionsvis framställda yrkanden synes icke böra från riksdagens sida ske förrän resultatet av nämnda utredning föreligger.»

I debatten i kamrarna återfinnas många av såväl motionernas som propositionens och utskottets argument.

Första kammaren: »— — — Det finns också en annan punkt i detta förslag, som gör, att de kvinnliga lärarna bli bättre ställda, och det är bostadsfrågan. Varje lärare är skyldig att motta en bostad på tre rum och kök, oavsett om läraren är manlig eller kvinnlig, men ingenting hindrar den, som kan, att avstå ett eller ett par rum, att hyra ut dem till annan person. En lärarinna kan bo i ett enda rum och hyra ut de övriga för att därigenom bereda sig en hyresinkomst utan att lönen minskas, men en manlig lärare, som har familj, behöver alla tre rummen. I de fall, där skoldistriktet inte tillhandahåller bostad, utan lämnar kontant ersättning, måste läraren skaffa sig bostad på egen hand av en storlek och dyrhetsklass, som motsvarar hans personliga behov. En ogift lärarinna hyr givetvis en mindre bostad än en gift manlig lärare, och följden blir, att hennes nettolön blir större än en motsvarande manlig befattningshavares på samma plats.» (Bernhard Nilsson, I kamm.)

»— — — Man kan göra jämförelser på bra många olika sätt. Skulle en hållbar jämförelse i detta fall göras, så borde den väl ske mellan en ogift lärare utan barn och en ogift lärarinna utan barn eller också mellan en lärare, som är familjeförsörjare, och en lärarinna, som är familjeförsörjare.» (Oscar Olsson, I kamm.)

Vid denna riksdag hade emellertid principdebatten vidgats till att icke endast omfatta de gifta kvinnorna utan till att omfatta alla kvinnliga befattningshavare. För första gången sedan 1925 upptogs en stor debatt om lika

lön för män och kvinnor. Då den allmänna opinionens inställning till dessa spörsmål relativt fullständigt belyses av de åsiktsyttringar, som i riksdagsdebatten framburos jämsides med olika sakupplysningar, anse de sakkunniga, att en citatsamling har upplysande värde.

Beträffande principfrågorna yttrades i propositionen bl. a.:

»I herr Jonssons reservation till 1936 års lärarlönesakkunnigas betänkande, där samma löneställning för manliga och kvinnliga folkskollärare förordas, antydes möjligheten, att en övergång till lika lön för de kvinnliga folkskollärarnas del i vissa fall kan leda till en minskning i deras utsikter att vinna anställning. En dylik möjlighet får visserligen inte anses helt utesluten, men den likställighet med avseende å lämpligheten för här ifrågavarande arbetsuppgifter, som föreligger, giver anledning att förvänta, att den kvinnliga arbetskraften i regel skall visa sig fullt konkurrensduglig.»

Statsutskottet understödde förslaget om lika lön för manlig och kvinnlig folkskollärare (utlåtande nr 140):

»Utskottet delar departementschefens uppfattning om att, när försök göres att på de kommunalt anställda lärarna tillämpa principerna från det statliga lönesystemet, detta bör ske i så nära anslutning som möjligt till den utformning detta lönesystem i övrigt erhållit. Särskilt på skolans område synes det omotiverat att i lönehänseende uppehålla en markerad skillnad mellan manlig och kvinnlig lärare. — — — Utskottet, som saknar anledning att i detta sammanhang närmare ingå på frågan, huruvida ett utsträckande av berörda likställighet till folkskoleväsendet kommer att minska efterfrågan på kvinnliga lärare, och på spörsmålet, huruvida en sådan eventualitet skulle påkalla förändringar i fråga om intagningen av elever vid folkskoleseminarierna, anser sig således — — — böra biträda Kungl. Maj:ts förslag om att ordinarie kvinnlig folkskollärare bör erhålla samma lönegradsplacering som manlig.»

Argumenten emot själva likalönsprincipen framburos i riksdagsdebatten från flera håll:

Angående männens större duglighet anfördes bl. a.: »Det finns naturligtvis inom vår skollärarkår en mängd dugliga och praktiska både manliga och kvinnliga lärare, och det finns också motsatsen. Men på det hela taget tror jag, att särskilt när det gäller undervisningen i de äldre klasserna de manliga ha ett företräde, därför att det är lättare för dem att uppehålla disciplin, det är lättare för dem att göra sig gällande bland de äldre skolbarnen, vilket ännu mer torde komma att framträda, när den sjuåriga folkskolan blir genomförd.» (Bernhard Nilsson i Landeryd, I kamm.)

»Flickorna äro tidigare utvecklade än pojkarna i 12—16-årsåldern. Flickorna lära sig fort, och deras ambition och ordningssinne äro tidigt väckta. Men kvinnan åldras fortare än mannen. När kvinnan nalkas pensionsåldern händer det ofta, att hon får taga en förtidspensionering eller tjänstledighet på grund av att krafterna icke räcka till. Det torde hända, att det arbete, som kvinnan utför, och det som mannen utför, blir lika betalt, om kvinnan, såsom är föreslaget av reservanterna, sättes två lönegrader under mannen.» (Friherre Lagerfelt, I kamm.)

»Man har sagt, att de kvinnliga arbetskrafterna i det stora hela, inte bara i de särskilda undervisningstimmarnas gärning, utan även i veckornas och årets och i den långa följden av år, uträtta ett arbete, som fullt motsvarar männens. Jag har för min del ingen bestämd mening på denna punkt, men jag vill erinra om en så-

dan sak som att läroverksavdelningens chef i skolöverstyrelsen, undervisningsrådet Wallin, för några månader sedan skrev en artikel, som fanns införd i en av huvudstadens tidningar, vari han såsom resultat av sin samlade erfarenhet från årtionden såsom lärare och undervisningsråd uttalade som sin bestämda uppfattning att de kvinnliga lärarna överansträngdes och att det vore rimligt och lyckligt för deras undervisargärning, att deras timantal minskade i jämförelse med männens. Jag vågar ju inte påstå, att denne erfarne man hade rätt i sin uppfattning. — — — Det finns säkerligen många, som på grund av sin kommunala eller på andra håll samlade erfarenhet ha gjort den iakttagelsen, att det är ett icke obetydligt antal kvinnor, som, då de hunnit upp mot 60-årsåldern, lämpligen borde lämna den pedagogiska banan och genom att tillerkännas pension få möjlighet att draga sig undan lärarens mycket uppslitande arbete.» (Sjödahl, I kamm.)

»Man säger nu: 'lika arbete lika lön'. Frågan blir då, om kvinnan överhuvud taget i längden kan prestera samma arbete som en man. Det är ett uppslitande arbete att dag ut och dag in undervisa barn, att hålla uppsikt över dem och se till att disciplinen upprätthålles. Det är nervslitande, men kvinnan har nu icke samma starka nerver som mannen. Det kan icke hjälpas, och det är icke något nedsättande för kvinnans del. Det är beroende på hennes byggnad. Hon har skapats svagare än mannen. — — — Jag kan också nämna, att det i vissa skolor anses nödvändigt, att det finnes manliga lärare, för att tukt och disciplin skall kunna upprätthållas. Jag har från min erfarenhet många exempel på att man har nödgats anställa manliga lärare för att disciplinen skulle kunna upprätthållas i skolan.» (Bergqvist, I kamm.)

»När det nu gäller lika lön för män och kvinnor inom samma arbetsområde, skall jag tillåta mig att ifrågasätta, huruvida det icke vore rimligt att man också konstaterade huruvida det blev lika stora kostnader för det allmänna, om man använder kvinnlig eller manlig arbetskraft. — — — Jag har här framför mig vissa uppgifter från ett arbetsområde som jag har haft tillfälle att under senare år studera. Dessa siffror visa tydligt och ofrånkomligt, att den kvinnliga arbetskraften blir dyrare för samhället än den manliga. På ett visst verksamhetsområde äro anställda 400 personer, en del män och en del kvinnor, med för vissa grupper precis samma arbete. Förra årets statistik visar att genomsnittsprocenten per person för befattningshavarnas sjukledighet var 16·8, men för de kvinnliga enbart var 24. Tar jag med annan ledighet, alltså med större ledighetsavdrag, så visar det sig att på männens del komma 64 dagar per år och på kvinnornas 1 294 dagar. Jag skyndar mig att tillägga, att det var omkring 40 % mindre manlig personal än kvinnlig. Men även om jag tager hänsyn till denna betydande skillnad, visar det sig, att staten i detta fall fick betala åtskilligt mer för den kvinnliga arbetskraften än för den manliga.

Jag har också i min hand några siffror från ett av de större skoldistrikten i landet — för att nu komma in på denna fråga — där antalet lärarinnor är ungefär detsamma som antalet manliga lärare. Siffrorna gälla första kvartalet i år, och det framgår av dem, att den i detta skoldistrikt beviljade ledigheten för de manliga lärarna uppgick till 6 dagar och för de kvinnliga till 127 dagar.» (Hamrin, I kamm.)

»Sedan vill jag tillägga, att det är ett misstag av finansministern, när han trodde, att jag endast räknade med sjukledigheten. Vi ha annan ledighet med högre avdrag, som också kan utnyttjas mer och mindre, och jag menar, att det är ett faktum, att den utnyttjas till det yttersta, när det gäller kvinnorna. Vad betyder detta? Jo, det betyder bara, att det finns mindre arbetsförmåga, mindre motståndskraft hos kvinnorna. Det är naturens ordning, och den lära inte herrarna

kunna upphäva med några slags beslut och några slags utredningar eller någonting i den vägen.» (Hamrin, I kamm.)

Angående männens större behov anfördes bl. a.:

»Men går man in på frågan om de manliga och kvinnliga lärarnas levnadsstandard, så blir det orimliga konsekvenser av likställigheten, ty det blir ingen likställighet i levnadsstandard utan det blir en betydlig olikhet.» (Bernhard Nilsson i Landeryd, I kamm.)

»Det är nog en mycket vanlig manlig ståndpunkt, när det gäller likalönsprincipen: vi gilla strävandet fast utan entusiasm. Och finner man då, att behovssynpunkten väger tyngre, kanske välviljan svalnar helt och hållet och övergår till ren negativism.» (Norman, I kamm.)

»Det är, synes det mig, orimligt, att vi här i dag kanske skola besluta om att genomföra likalönsprincipen på detta område och därmed likställa kvinnliga och manliga folkskollärare på en lönegrad, som uppenbarligen är tillmätt för att ge tillräcklig lön för en familjeförsörjare, och därefter om några år kanske bli tvungna att gå med på en ny lösning av problemet i familjeförsörjningens tecken med större eller mindre tillägg för familjeförsörjare.» (Anderson i Norrköping, II kamm.)

»Vi ha många andra kvinnliga löntagarkategorier, som ligga ofantligt mycket lägre i lönehänseende än vad folkskollärarinnorna göra och naturligtvis ännu mycket lägre än vad folkskollärarna göra. Man kan ju inför dessa faktiska förhållanden inte låta bli att fråga sig, om det är en riktig löneregleringsprincip att höja en sådan grupp av kvinnliga löntagare som folkskollärarinnorna till samma nivå som föreslås för folkskollärarna.» (Bagge, II kamm.)

Argumenten för den lika lönen gå på samma huvudlinjer:

Angående dugligheten:

»Jag vill också säga, att det är en orimlig tanke, i varje fall för mig, att personer, som ha exakt samma utbildning, som enligt författningarna måste bära exakt samma ansvar och ha samma tjänstgöring, personer av vilka det med andra ord krävs i allo lika mycket, skola placeras i löneavseende olika. — — —

Jag tycker uppriktigt, herr talman, att vi borde vara färdiga även här hemma i Sverige på den punkten. — — —

Det säger sig självt, att den sortens farhågor, som gå ut på att genom likalönsprincipens genomförande kanske folkskollärarinnekåren kommer att reduceras, äro mycket överdrivna. Man får ju ett naturens eget fria urval.» (Statsrådet Engberg, II kamm.)

»Om man därför går ut ifrån, att lönen i statens lönesystem åtminstone tillsvidare väsentligen och i främsta rummet är en ersättning för det utförda arbetet, så är det ju ganska egendomligt, om man just för den grupp av i det allmännas tjänst anställda, beträffande vilken man utan någon svårighet kan påvisa likhet i arbetsuppgift, likhet i utbildning o. s. v., skall frångå en princip, som man i övrigt har genomfört. Jag erkänner, att herr Hamrin kan ha rätt, när han säger, att man vid granskning av uppgifter om kvinnliga och manliga befattningshavares sjukledighet och dylikt kan finna, att kvinnorna äro sjukledigare i större utsträckning än männen. Nu får jag visserligen säga, att om denna sjukledighet är föranledd av att kvinnorna föda barn, så vore det mycket egendomligt, om samma riksdag, som vill tillerkänna dessa barnaföderskor understöd och ersättning för att de utföra denna samhällsnödvändiga uppgift, samtidigt skulle säga: Men vi skola placera er lägre i lön, därför att ni äro tvungna att vara sjuka under tiden. Om det inte gäller denna sorts sjukdom, utan i stället sjukdomar, som äro gemensamma för män och kvin-

nor, kommer man inte undan den frågan: Varför i all världen göra skillnad just mellan män och kvinnor? Varför inte finna på en väg, som säger: Vi skola göra större avdrag, när folk är sjuka, och på det viset komma till, att om kvinnorna äro mycket mer sjuka än männen, få de så mycket större avdrag och så mycket lägre löner. Det är det felet, som genomgående göres i alla dessa diskussioner av dem, som av gamla inrotade föreställningar vilja göra skillnad just mellan män och kvinnor, att de ständigt och jämt se världen uppdelad i dessa två kön.» (Statsrådet Wigforss, I kamm.)

»Han (Nilsson i Landeryd) nämnde särskilt frågan om möjligheten att hålla disciplin i de högre folkskoleklasserna. Jag får verkligen säga, att detta är ett alltför komplicerat problem för att kunna lösas genom en enkel gränsdragning mellan könen. Det finns kvinnor, som ha en utomordentlig disciplinär förmåga, och det finns karlar, som ganska utpräglat sakna sådan förmåga.» (Pauli, I kamm.)

»Nog känna vi alla från vår dagliga erfarenhet oändligt många kvinnor, verksamma på lärarinnefältet, i femtioårsåldern och därutöver, som med kraft och myndighet sköta sin uppgift och äro lika vitala och lika arbetsdugliga i denna ålder som sina manliga kolleger. — — — Jag har den uppfattningen, att det vore en grov orättvisa mot den stora och högtstående kvinnliga folkskollärarkåren, om man på lönepolitikens område degraderade densamma och därmed gåve uttyck för den uppfattningen, att dess arbetsinsatser och dess prestationer vore mindre värda än de manliga lärarnas arbete och insatser.» (Wohlin, I kamm.)

»Jag tror, att var och en, som aldrig så litet verkligen känner till vår svenska folkskola och våra lärares arbete där och de kvinnliga lärarnas arbete i synnerhet, måste erkänna, att detta arbete är så förtjänstfullt och likvärdigt med de manliga kollegernas, att det inte kan vara tal om någon undervärdering.» (Hennings, I kamm.)

»Jag har ofta hört det där talet om konkurrensen och jag tar icke lättvindigt på den saken. Men då det säges, att det blir ingen lärarinna kvar på landsbygden, när män och kvinnor få lika lön, så tvivlar jag därför att min erfarenhet säger mig, att på det pedagogiska området äro kvinnorna duktiga. Se på våra flickskolor! Vilka ha arbetat fram alla de nya moderna pedagogiska idéerna om icke just flickskolorna? De ha börjat, och sedan ha andra skolor tagit efter. Sålunda är jag ganska övertygad, att undervisning är någonting, som ligger ganska mycket för kvinnor. Och då är risken ganska liten. — — — Det har visserligen sagts mig, att det är en särskild orsak, som icke har med undervisningen att göra men som gör, att man hellre vill hava manliga än kvinnliga lärare på landet. Det är, att de manliga lärarna äro så skickliga kommunalmän; man behöver dem för denna uppgift och skulle sakna dem, om man finge kvinnor i stället. Jag vill säga, att ifall kvinnorna få så hyggliga löner, att de också kunna hålla sig med hembiträden, kanske deras kommunala intressen bli större än hittills. Det finnes så mycket inom kommunerna att göra, där man behöver kvinnlig sakkunskap. Det skulle icke skada.» (Hesselgren, II kamm.)

Angående behoven:

»En manlig lärare utan försörjningsplikt och en kvinnlig lärare utan försörjningsplikt böra avlönas på samma sätt, liksom försörjningsplikten bör kompenseras på ett likartat sätt.» (Ruben Wagnsson, I kamm.)

»Man har gjort gällande, att de kvinnliga folkskollärarna visserligen i fråga om skicklighet och duglighet i sitt arbete samt i fråga om ambition och nit äro fullt jämställda med de manliga folkskollärarna, men man har sökt med ljus och lykta efter motiv att likväl placera dem vissa lönegrader under sina manliga kolleger. Man har då hänvisat till att de manliga folkskollärarna i regel ha en familjebörda

som de kvinnliga icke äga, åtminstone icke i motsvarande grad, och att denna familjesynpunkt borde vara utslagsgivande vid frågans bedömande. Jag tror att man vid detta resonemang fullständigt har missförstått den familjevårdande befolkningspolitik, som riksdagen redan i år i åtskilliga frågor har slagit in på och med all sannolikhet även i fortsättningen kommer att följa. I den mån det gäller att i fortsättningen underlätta läget för familjer med barn, särskilt familjer med flera barn, är reformlinjen icke den här föreliggande, nämligen en differentiering i lönepolitiken, utan den ligger på socialpolitiska plan av helt annan natur.» (Wohlin, I kamm.)

»Vidare är det en anmärkningsvärt stor del av de ogifta folkskollärarinnorna, som ha påtagit sig försörjningsplikt. — — — Jag tycker, att man kan märka, att det blivit en naturlig uppdelning inom kåren. De manliga lärarna försörja naturligtvis i främsta rummet sina barn och de kvinnliga lärarna i hög grad föräldrar och syskon.» (Hennings, II kamm.)

Vid sina omröstningar stannade riksdagens båda kamrar i olika beslut, i det att andra kammaren biföll och första kammaren med knapp majoritet avslog propositionens förslag om lika lön, vilket förslag dock bifölls vid gemensam votering. Även för folkskollärarna och de vid statsläroverk anställda lärarna skulle emellertid den eljest i statstjänst gällande regeln, att kvinnlig befattningshavare icke skall åtnjuta sista lönetillägget, tillämpas.

En principiellt betydelsefull reform genomfördes av 1938 års riksdag, då därvid beslöts att i det nya civila avlöningsreglemente, som skall gälla från och med den 1 juli 1939 den hittillsrådande bestämmelsen, att kvinnlig befattningshavare icke skall äga åtnjuta lön enligt högsta löneklassen inom varje lönegrad, skulle upphävas. Propositionen (nr 263) följde i detta hänseende 1936 års lönekommitté samt även den tidigare 1928 års lönekommitté. I motion (II: 448) föreslog herr Hansson i Rubbestad bl. a., att i avlöningsreglementet ånyo skulle införas ovannämnda bestämmelse. Statsutskottet avstyrkte emellertid denna motion. Vid behandlingen i kamrarna förekom ingen debatt alls i andra kammaren. I första kammaren vidrörde endast några talare kortfattat detta principavgörande och vissa därmed förbundna praktiska spörsmål. Riksdagens båda kamrar följde i denna del propositionens förslag.

Avdelning I.

Kvinnornas ställning på arbetsmarknaden.

Kap. 1. Kvinnoarbetet förr och nu.

Kvinnoarbetets säregna villkor i våra dagar kunna aldrig förstås, om man ej ser dem mot bakgrund av den väldiga rörelseprocessen i hela det ekonomiska livet. Olika kulturer och olika produktionsekonomiska betingelser ha under tidernas lopp skiftat ut arbetsuppgifterna på många olika sätt mellan män och kvinnor. Denna insikt om det större sammanhanget börjar allmänt tränga igenom. Man möter alltmera sällan uppfattningen, att kvinnoarbetets villkor i alla tider och under alla kulturer skulle vara i huvudsak desamma som nu eller att den nuvarande arbetsfördelningen mellan könen skulle komma att för framtiden fortbestå i stort sett oförändrad.

Däremot är den nuvarande arbetsfördelningen genom många band historiskt betingad. Traditioner fortleva och de gestalta därför alltid i viss mån en kommande tids institutionella förhållanden efter en gången tids ideal. Det förgångna behöver därför studeras. För det föreliggande utredningssyftet är emellertid ingen detaljhistorisk framställning nödvändig, utan det är tillräckligt att söka fram de stora sammanhang, vilka äro av betydelse såsom typiska.

Bakom frågan om arbetsfördelningen ligga de allmännare och mera djupgående frågorna om huruvida en väsentlig olikhet mellan könen i fråga om fysiska eller psykiska egenskaper består samt om vilka de ursprungliga orsakerna till den socialt betingade arbetsfördelningens uppkomst äro. Dessa frågor ha på senare tid varit föremål för en mångsidig forskning. Såsom huvudresultat ur denna kunna sammanfattningsvis sägas ha framgått följande trenne slutsatser. Män och kvinnor äro vare sig i fysiskt eller psykiskt avseende skiljaktiga på ett sådant sätt, att det innebär någon total överlägsenhet för det ena eller andra könet. För vissa delfunktioner finnas däremot genomgående skillnader i könens prestationsförmåga.[1] Icke heller dessa mer

[1] De viktigaste av dessa olikheter äro:

mäns större muskelstyrka, kvinnors större uthållighet, kvinnors bättre färgsinne, mäns bättre ögonmått, mäns större förmåga vad gäller såväl hastighet som precision vid en rörelse, om uppmärksamheten tillåtes vara fixerad, kvinnors större förmåga i samma hänseende om det gäller att skifta uppmärksamheten och anpassa rörelsen, mäns bättre prestation vid nästan samtliga matematiska prov, kvinnors bättre prestation vid minnesprov, kvinnors bättre prestation vid samtliga språkliga prov.

Vid de undersökningar, som ligga till grund för ovannämnda och andra sexualdifferenser i psykiskt avseende, ha försöken i allmänhet utförts med barn. För utförliga översikter av hela

specialiserade genomsnittsskillnader mellan könen äro emellertid så stora, att de berättiga till slutsatser om det ena könets duglighet och det andras oduglighet; för samtliga iakttagna egenskaper gäller det att skillnaderna mellan individer inom ett och samma kön äro mångfaldigt större än genomsnittsskillnaderna mellan könen.

Då man ur dessa iakttagelser icke funnit hållpunkter för en förklaring av arbetets fördelning på män och kvinnor, har man i stället haft att söka dennas orsak bland de sociala faktorer, som gestaltat könens livsbetingelser olika. Det har därvid allt tydligare framstått, hurusom det för arbetsfördelningen viktigaste faktum är, att kvinnorna i egenskap av mödrar varit mer bundna till boplatsen än männen. Männen ha sålunda utfört de arbetsuppgifter, som tagit dem långt från hemmet (krig, jakt, fiske, sjöfart samt hos åkerbrukande folk särskilt det yttre fältarbetet och saluförandet och dessutom under industrialiserade förhållanden de första arbetsuppgifterna i fabriker och verkstäder). Kvinnorna ha å andra sidan på grund av sin genom barnavården större lokala bundenhet tagit de arbetsuppgifter, som — ehuru ofta lika tunga och krävande — kunnat utföras i hemmets närhet (under primitiva förhållanden det första åkerbruket, den första verktygs- och varutillverkningen, sedan hos åkerbrukande folk boskapsskötseln, trädgårdsarbetet, brygden, klädtillverkningen etc.).

Ur den familjesociologiska litteraturen kan utläsas, huru kvinnorna i sin egenskap av mödrar men även såsom blivande mödrar på ett otvetydigt sätt fått sin ställning i arbetslivet bestämd av familjesynpunkter. Den i detta hänseende rådande skillnaden mellan män och kvinnor är under olika förhållanden olika stark, men den blir särskilt framträdande i sådana övergångstider, då familjen i stor utsträckning upphör att utgöra den förhärskande ramen för individernas produktionsinsatser. Detta sker i vårt land i och med den pågående industrialiseringen. Det för denna kännetecknande är nämligen, att det produktiva arbetet i allt större utsträckning förlägges utom familjehushållets ram. En vidgad samhällelig arbetsfördelning präglar särskilt städerna. Även landsbygden deltager i denna industrialiseringsprocess, ehuru den särskilt inom jordbruket försiggår i väsentligt långsammare tempo. Då nu denna sociala revolution förflyttat det huvudsakliga produktionsarbetet för ungefär två tredjedelar av vårt lands befolkning från det gemensamma bondehushållet — sådant det allt fortfarande väsentligen uppbär den återstående tredjedelens ekonomiska liv — till en helt annorlunda organiserad arbetsmarknad, har även kvinnoarbetets villkor måst i grunden förändras. För att få en klar bild av kvinnornas ställning av i dag måste den därför i första hand jämföras med deras arbetsförhållanden under den närmast föregående epoken.

---

forskningsområdet hänvisas till: Wellman, B. L.: Sex Differences i Handbook of Child Psychology, utg. av C. Murchison. 2 uppl., Worcester 1933. Miles, C. C.: Sex in Social Psychology i Handbook of Social Psychology, utg. av C. Murchison, Worcester 1935. Freeman, F. S.: Individual Differences, New York 1934. Ellis, R. S.: The Psychology of Individual Differences, New York och London 1929. Lipmann, O.: Psychische Geschlechtsunterschiede, Leipzig 1917.

Förändringar inom familjens arbetsuppgifter i samband med industrialiseringen.

Inom det gamla bondesamhället, sådant vi uppfatta det i dess typiserade form med slutna hushåll inom storfamiljer och byar, utfördes såväl mannens som kvinnans arbete inom familjegemenskapen. Som barn och ogifta voro de »hemmasöner» och »hemmadöttrar», som förberedde sig för ett fortsatt yrkesliv av samma art som föräldrarnas. Som vuxna och gifta voro båda »familjeförsörjare». Båda bidrogo med produktivt arbete enligt en arbetsfördelning, som knappast gav anledning till högre eller lägre värdering av manligt och kvinnligt arbete. Männen hade huvudansvaret för åkerarbetet, för skogsarbetet och de långväga fororna; kvinnorna för inomhusarbetet, trädgården, ull- och lintillverkning, mjölkning och smådjursskötsel, ofta även för hela ladugårdens skötsel, samt därtill för förrådshushållningen med matvaror och tillverkningen av kläder.

Per Brahe säger i sin »Hushållsbok för ungt adelsfolk», utgiven 1581, att kvinnfolks gärning tillkommer att spinna och väva både ylle och linne till att kläda folket med, att hålla not och nöt vid makt, mälta, brygga, baka och skräda kaka, mjölka, ysta, kärna, så hampa och lin, samt hålla register på mantalet, uppbörd och utgift.[1]

Det var även deras uppgift att bränna brännvin, göra ättika, stöpa ljus, sjuda såpa och tvål samt färga. Därtill bör läggas häckling, kardning, spinning, vävning, sömnad, strumpstickning, byk, slakt, matlagning och mycket annat. Bilden av denna storhushållets tid och dess mångahanda bestyr inom hemhushållningen torde vara känd för envar.

Både mäns och kvinnors arbetsområden krävde stor och varierad yrkesskicklighet. Båda hade sina maktsfärer ganska klart avgränsade, och denna uppdelning följdes även då gården producerade något till avsalu: inkomsterna från höns och andra smådjur, från spånad och vävning voro oftast hustruns egna. Även om det genom sedvänja och överenskommelse låg ganska klart vilka utgifter hon skulle bestrida med dessa inkomster, hushållade hon i regel dock självständigt med dem och förvärvade därunder en stor mångsidighet i sin yrkesutövning. Hon köpte och sålde, underhandlade med uppköparna eller torgförde sina produkter. De erfarenheter hon som fackkunnig gjort vid mjölkförädlingen — smör- och ostberedning — gjorde hennes råd värdefulla även vid köp och vård av husdjur samt val av vad som skulle odlas. Även själva hushållningens karaktär av förrådshushållning betydde, att hustrun måste organisera och fullfölja en senare ej lika oundgänglig arbetsplan. Byk, slakt och många andra stora förrättningar återkommo endast två eller tre gånger om året. De måste då så beräknas och produkterna så tillvaratagas, att förråden voro avpassade för

[1] Citerad efter Andrée, S. A.: Industrin och kvinnofrågan. Verdandis småskrifter nr 40, Sthlm 1892. En intressant skildring av dessa arbetsförhållanden kan erhållas ur Reinero Broocmans stora Hushållsbok, utg. 1736, liksom i mer bearbetad och samlad form i Troels-Lund: Dagligt Lif i Norden i det Sekstende Aarhundrede, Kbhn 1908—1910.

den långa mellantiden. I sin bok Dagligt Lif i Norden i det Sextende Aarhundrede fäller Troels-Lund därom orden, att ett välförsett hus skulle icke vara helt utätet från oktober till oktober.

Denna klyvning i ungefär lika skicklighetskrävande men även lika ansedda verksamhetsområden för män och kvinnor samt hustrurnas relativa ekonomiska självständighet består i lanthushållen ofta ännu idag och betecknar ett moment av ekonomiskt oberoende, som löntagarens hustru knappast har motsvarighet till. Till vad ovan anförts kommer, att eftersom pengar icke voro lika nödvändiga som nu för den personliga konsumtionen, var hustrun i realiteten i viss mening friare att tillgodose även sina egna behov. Hon behövde varken be om lov eller ens om pengar för att skaffa sig ett klädesplagg, utan hon tillverkade det själv av det material, som huset framställt eller rådde över. Eftersom inkomstströmmarna inte måste gå igenom den kontantförvandling, som gör maktkoncentrationen så mycket lättare, hade husmodern möjlighet att mera direkt bestämma konsumtionsvalet och inkomstanvändningen. En helt annan sak är, att detta konsumtionsval i gamla tider för såväl män som kvinnor var mera begränsat än nu på grund av materiella betingelser och tradition.

I denna bondehushållning, som var uppbyggd på den relativt slutna och självständiga storfamiljen, inträdde redan tidigt smärre moment av annan art. Både stadsbosättningen och vandringshandeln betydde inslag av en begynnande penninghushållning och specialiserad arbetsfördelning. Dessutom voro både »manufakturernas» framväxt under merkantilismens tid och den agrara revolution, som skiftet innebar, ägnade att förbereda den stora omvälvning, som vi med en vidsträckt term kalla den industriella revolutionen.[1]

Man får dock rätt att mot varandra ställa de två hushållstyperna — den agrara och den industriella — som jämförelseled vid en skildring av familjens och kvinnoarbetets förändringar, då man uppmärksammar, hur icke endast jordbrukshushållen under tidigare förhållanden voro i flertal utan hur även jordbrukshushållningen själv nu kommersialiserats och förts in under penninghushållning. Thörnberg[2] ger en visserligen kanske mer illustrerande än statistiskt exakt uppgift: »På ett medelstort bondehemman torde i de dagarna husets folk ha omedelbart förbrukat — om vi se bort från ved och virke — åttio procent av de frambragta alstren. Nu är väl motsvarande siffra trettio.» Under tidigare förhållanden voro även stadshushållen mera lika jordbrukshushållen. Även de personer, som hade sin huvudsakliga inkomst

[1] För varje skildring av denna övergångstid brukar i stor utsträckning utländsk litteratur användas, då svensk ekonomisk och historisk forskning föga sysslat med familjernas levnadsförhållanden. En dylik överflyttning av typskildringar innebär emellertid särskilt i ett hänseende en risk för förvanskning, nämligen därigenom att industrialismen inte överallt avlöste en bondehushållning, utan att ett mer eller mindre utpräglat feodalvälde i olika länder haft olika stor betydelse. För svenska förhållanden må emellertid bortses från vad feodalismen betytt för familjehushållningen. Ansatserna till feodalvälde voro aldrig så starka som i andra länder och åtminstone efter Karl XI:s reduktion har det fria bondejordbruket givit vår hushållning dess väsentliga karaktär.

[2] Thörnberg, E. H.: Från det moderna samhället, Sthlm 1935, s. 2.

från stadsmannanäringar, hade mycket ofta vid sidan därav ett jordbruk. Husdjur höllos i våra städer långt in på senaste tid. Herlitz ger följande omdöme om de svenska städerna på 1830-talet: »Med sitt ringa invånarantal, med sitt jordbruk och sin tynande borgerliga näring, företrädde de en kulturtyp, som blott obetydligt skilde sig från landsbygdens.»[1] Sedd ur kvinnoarbetets synpunkt måste denna likhet hava varit särdeles stor, även om man ej höll eget jordbruk, ty den tidens stadshushåll kom genom förrådshushållningen och den egna bearbetningen av mycket stora konsumtionsvarugrupper ur inköpt råmaterial att mer präglas av den agrara egenhushållningens karaktär än av den industriella bytes- och penninghushållningens.

Vid en historisk detaljskildring vore det givetvis ej tillåtet att på detta sätt förenkla förhållandena. Växlingen mellan egenproduktion och marknadsköp av t. ex. klädesplagg har skett många gånger under tiderna. Hur intressant det än vore att följa dessa föga studerade skiftningar i familjernas levnadsvanor och ekonomiska resurser, bleve ett dylikt studium för bedömandet av de stora förändringarna i kvinnoarbetets villkor av föga betydelse. Utan att alltså överdriva den hastighet, varmed omsvängningen inträtt, och utan att framställa den ena typen såsom helt allenarådande under sin epok, blir det riktigt att fasthålla vid dessa två familjetyper: den relativt slutna egenhushållande bondefamiljen å ena sidan samt den penninghushållande industriella familjen å den andra.

Trots att den typiska familjebildningen under senaste seklet övergått från den agrara till den industriella, ha vi även nu att räkna med att bägge fortleva vid sidan av varandra. Bondefamiljen har emellertid minskat från att för ett sekel sedan ha omfattat 80—85 % av landets befolkning, till att rymma 35—40 %.[2] Detta ger den allmänna bakgrunden till den stora omvälvning, som inträtt i kvinnornas arbetsbetingelser.

Folkräkningsuppgifterna om våra huvudyrken redovisa sålunda, sedan de i husligt arbete sysselsatta och de f. d. yrkesutövande portionerats ut, den procentuella fördelning av befolkningen i vårt land, som framgår av tab. 1 å sid. 50.

En viss skiljaktighet uppträder vid dessa bägge beräkningar, illustrerad genom att Wohlins siffror för år 1870 ge resp. 71·87, 14·71, 5·06 och 8·36 % för envar av de fyra yrkeshuvudgrupperna. Omläggningar i befolkningsstatistiken ge upphov till smärre växlingar, liksom till diskontinuiteten år 1860.

Uppgifterna för bebyggelsens fördelning mellan land och stad säga icke mycket, om de ej fullständigas med en uppgift om bebyggelsetätheten. I första hand köpingar och municipalsamhällen men även andra tättbebyggda samhällen på landsbygden böra sammanföras till »tätorter». Räknas endast de två förstnämnda slagen av administrativa enheter tillsammans med städerna, får man till resultat, att denna stadsliknande bebyggelse år 1930 rymde 38·4 % av landets befolkning, men år 1920 34·6 % och år 1910 30·1 %. I samtliga tätortsbebyggelser får man enligt 1936 års

[1] Herlitz, N.: Svensk stadsförvaltning på 1830-talet, Sthlm 1924, s. 50.

[2] De olika procenttalen bero på vilken bas för jämförelse man väljer. År 1930 var 25 % av befolkningen jordbruksidkare, om man ser till yrkesutövarna, 35 % om man ser till den av jordbruk levande befolkningen och 40 % om man i jordbruket medräknar de tillhörande andelarna av tjänare och f. d. yrkesutövare.

Tab. 1. Befolkningens fördelning på yrken och områden 1751—1936.

År	Jordbruk	Industri och hantverk	Handel och samfärdsel	Allmän tjänst och fria yrken	Riket	
					Landsbygd	Städer
1751	79·80	7·66	1·82	10·72		
1800	79·08	11·35	1·65	7·92	90·2	9·8
1810	82·42	6·73	2·80	8·05		—
1820	82·60	7·00	1·66	8·74	90·2	9·8
1830	82·10	7·41	2·14	8·35	90·3	9·7
1840	80·90	8·54	2·21	8·35	90·3	9·7
1850	77·94	9·15	1·96	10·95	89·9	10·1
1860	—	—	—	—	88·7	11·3
1870	72·4	14·6	5·2	7·8	87·0	13·0
1880	67·9	17·4	7·3	7·4	84·9	15·1
1890	62·1	21·7	8·7	7·5	81·2	18·8
1900	55·1	27·8	10·4	6·7	78·5	21·5
1910	48·8	32·0	13·4	5·8	75·2	24·8
1920	44·0	35·0	15·2	5·8	70·5	29·5
1930	39·4	35·7	18·2	6·7	67·5	32·5
1936					65·1	34·9

Källa: Statistisk årsbok. För åren t. o. m. 1850 kompletterad med Nils Wohlin: Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751—1900 (Emigrationsutredningen, Bil. 9), Sthlm 1909.

folkräkning 51·4 % av folkmängden, men år 1930 48·5 och år 1920 45·2 %. Längre tillbaka går icke denna sistnämnda beräkning.

En annan uppskattning av jordbrukets minskande betydelse kan vinnas enligt den studie av nationalinkomsten i Sverige, som gjorts vid Stockholms högskolas socialvetenskapliga institut.[1] Jordbrukets andel i nationalinkomsten åren 1861—1930 framgår av tab. 2.

Ur varje dylik kvantitativ beräkning av yrkeshuvudgruppernas förskjutningar framgår, att en bondehushållning behärskade familjetypen förr, men att den mest typiska familjen nu har en annan, en industriell karaktär.

Under denna förskjutning har särskilt *familjens ekonomiska funktion* påverkats.[2] Inte endast kvinnornas ställning och arbetsvillkor ha därigenom revolutionärt förändrats. För alla har industrialiseringens innebörd varit just lösgörandet av arbetsuppgifterna från familjegemenskapen. Genom överflyttningen av en mängd produktiva sysselsättningar till den industriella

[1] Lindahl, E., Dahlgren, E. och Kock, K.: National Income of Sweden 1861—1930, I—II, Sthlm 1937.

[2] För uppdelningen av familjens olika funktioner liksom för flera av de bakom skildringen i detta kapitel liggande familjesociologiska undersökningarna har till hjälp för de sakkunniga legat en av sekreteraren utarbetad p. m. Den uppdelning av familjens funktioner, efter vilken industrialiseringens förändringar ovan följas, medräknar: familjens ekonomiska funktion, dess skyddsfunktion, dess biologiska (fortplantnings)funktion, dess edukativa funktion, dess rekreativa funktion samt dess sexuella och personligt-affektiva funktioner.

Tab. 2. Jordbrukets andel i nationalinkomsten 1861—1930.

År	Av totala nationalinkomsten minus oavlönat husligt arbete	Av uppskattade totala nationalinkomsten inklusive oavlönat husligt arbete	År	Av totala nationalinkomsten minus oavlönat husligt arbete	Av uppskattade totala nationalinkomsten inklusive oavlönat husligt arbete
1861	45 %	37 %	1901	30 %	25 %
1871	45 %	38 %	1911	26 %	22 %
1881	40 %	29 %	1921	17 %	14 %
1891	40 %	33 %	1930	14 %	12 %

och specialiserade produktionen har familjen mist sin primära ekonomiska betydelse. För familjen själv såsom samhällsinstitution betyder det mest att avgöra om denna minskning gått därhän, att familjebildning icke längre är lönande. Denna ekonomiska lönsamhet och intressegemenskap var förr ett band, som höll äktenskapet samman mot många påfrestningar.

Thörnberg skildrar i konkret målande ordalag denna förändring: »Vi flytta oss sextio eller sjuttio år tillbaka och göra i tankarna ett besök i en små- eller värmländsk bondstuga ... Denna hemmansdel, antingen utspridd i plättar eller remsor eller också efter skiftets verkställande förenad till ett sammanhängande helt, är familjens egendom, måhända har den gått i arv inom faderns eller moderns släkt sedan ett eller ett par århundraden tillbaka. Här sträva och svettas familjens medlemmar med uppgifter, som de taga på sig alltefter stundens, dagens, årstidens växlande krav. Arbetsfördelningen är ingalunda strängt genomförd. Om somrarna uträtta fruntimren karlagöra; på vintrarna äro rollerna ombytta. Mödornas frukter gå emellertid till en samfälld fond. Rågen som mejas på tegen, mjölken som drages ur juvret, fläsket som styckas efter suggan, ullen som klippes från gumsen, smöret som kärnas, vadmalen som väves, allt detta och mycket annat skall ätas, drickas, bäras, nötas av far och mor, söner och döttrar. Förnödenheterna och deras källor, tillverkningsförloppet och dess få mellanled bilda samfällda angelägenheter, som suga till sig, stegra, värma individernas intresse, omtanke, nitälskan. Familjen är en ekonomisk enhet.» — — —

»Uppe å söder här i Stockholm träffa vi en sonson eller sonsons son från samma bondehem. Han är en sextio års man, gift sedan mer än trettio år tillbaka har han fem vuxna barn. Själv är han grovarbetare. Hustrun, som i unga år var tjänarinna, går fortfarande och hjälper till i en eller två familjer. Alla barnen äro ogifta och ha åtminstone husrum därhemma; ett par tre av dem äta regelbundet ute. Betalning, om än en alldeles för låg sådan, erlägges för mat och rum alltefter omständigheterna. Den ene av de båda sönerna — låt oss kalla honom Per — är maskinist, den andre, Erik, är målare. Den äldsta dottern, Anna, arbetar på en tobaksfabrik; Ida, som kommer därnäst bland flickorna, står i en kortvarubutik, och Elin, yngst inom hela kullen, har plats som 'smörgåsnisse' på en restaurang. En var av familjens medlemmar har sysselsättning på områden, bestämt skilda från varandra. De kunna visserligen ha samfällda ekonomiska angelägenheter med hänsyn till hemmets beskaffenhet. Men det härskar ingen sluten intressegemenskap mellan dessa personer som producenter, näppeligen någon sådan mellan dem som konsumenter. På inga villkor kunna vi beteckna denna familj såsom en ekonomisk enhet.»[1]

[1] Thörnberg, E. H.: Från det moderna samhället, Sthlm 1935, s. 296—297.

För kvinnorna är av direkt betydelse, att arbetsminskningen inom hemmet — eller rättare uttryckt: minskningen av hemarbetets andel i den totala produktionen — ledde till att männen först frigjordes till sysselsättning på den öppna arbetsmarknaden, därnäst döttrarna och sist hustrurna. En intressesplittring uppkom. Den familjens kris, som knappast förrän på senare tid blivit allmänt uppmärksammad, måste ledas tillbaka till det första orsaksmomentet, nämligen till att mannen lämnade hemmet såsom arbetsplats och därmed kom att bryta den odelbara ekonomiska intressegemenskapen och det med arbetet jämlöpande gemensamma fostrandet av barnen. Det är vid denna överflyttning, som själva familjens typ förändras.

Denna omläggning kom att för män och kvinnor ha så olika verkan framför allt därigenom, att vanligen ett förut okänt »försörjarförhållande» uppstod. Det typiska hade dittills varit, att alla i produktionen deltagande familjemedlemmar med ungefär samma rätt kunnat kallas försörjare. Det var inte endast ett faktum utan även en ideologi, att hustrur och barn likaväl som männen hade skyldighet att »försörja sig själva», att betala sin konsumtionsrätt genom produktiva insatser. Såsom alltid ser man tydligast en dylik ideologi återspeglas, då de yttre förhållandena bryta sig mot den, vilket just sker vid industrialismens genombrott. Då var det icke sällsynt, att hela familjen tog industriellt hemarbete gemensamt, tydligen följande vanan från familjearbetet i jordbruket (se för exempel nedan s. 73—74). Då emellertid fabriker alltmer avlöste hemindustrien, blev det småningom allt vanligare, att individer och icke familjer anställdes, varvid männen oftast kommo att taga dylik individuellt avlönad sysselsättning. Därvid ser man icke sällan ett missnöje utlösas:

»Även de högre löner, som männen förtjänade, försonade dem ej med tanken på att hustrurna och barnen, som stannade sysslolösa i hemmen, nu kommo i ekonomiskt beroende. Så vana voro de vid tanken på en familjens lön och på hustrurnas och barnens finansiella bidrag, att ersättningen med en individuallön och faderns ansvar för familjens hela uppehälle voro förändringar, som de varken välkomnade eller förstodo.»[1]

Samma inställning förklarar, att man ej starkare reagerade mot barnarbetet. I senare tider ha vi svårt att försona oss med tanken på den tidiga industrialismens ofta omänskliga utnyttjande av barnen. Endast den från naturahushållningen ärvda »mångförsörjarideologien» kan i viss mån förklara ett sådant förfarande. En glimt av den sociala uppfattning, som låg bakom barnarbetet, erhålles ur den tidens litteratur.

Från England berättar sålunda författaren Defoe på 1720-talet med förtjusning, hur barnen från fyra års ålder kunde förtjäna sitt bröd. 1728 skriver han: »Hur många millioner människor äro ej i oavbruten rörelse, män, kvinnor och barn sysselsatta, småbarn ... på fem, sex och sju år satta i stånd att förtjäna sitt eget bröd och uppehålla sig med sina egna händers arbete, och en väldig rikedom samlad hos allmogen.» (Citerad efter Heckschers, F.: Merkantilismen, del II, s. 138, Sthlm 1931.)

[1] Pinchbeck, I.: Women Workers and the Industrial Revolution 1750—1850, London 1930.

Även hos oss möta vi ofta denna inställning till barnarbetet, att det icke var att uppfatta som ett utnyttjande av alla mänskliga resurser under stor fattigdom, utan att det ansågs som ett normalt inslag i tidens ekonomiska organisation. Sålunda förmanas allmogen i Gustaf Vasas plakat av 1541 i särdeles skarpa ordalag att »sätta sina barn till gott embetsfolk i städerna».[1] — I 1624 års stadga om hospitalen föreskrevs, att barn som voro utan stort lyte icke skulle intagas i hospital utan i barnhus och att de vid åtta års ålder skulle sättas i hantverk eller tjänst.[2] 1718 fick en enskild person i Malmö rätt att för sitt strumpbinderi betjäna sig av barnen i barnhuset och detta skulle även upptaga kringströvande barn »för att dagligen hållas till gudsfruktan och vänjas till strumpbinderi».[3] 1754 skrev arrendatorn av Barnängsfabrikerna, Salander — som även framträtt som nationalekonomisk författare — till Stockholms hallrätt, vilken även anslöt sig till hans uppfattning, och klagade över att hans spinnerskors barn skulle intagas på barnhus, ty »arbetarnes barn, som ifrån själva modersmjölken blivit uppammade och uppfödde till arbete och elände, skulle å barnhuset bliva bortskämde, till annat levnadssätt vande och på slutet distraherade eller till fabriksarbete oduglige.»[4] — I manufakturdeputationens yttrande till 1756 års riksdag talas det typiskt om »den innerliga fägnad, som små och allenast till fem år komne barns ogemena färdighet uti Ylle- och Bomulls-Spånad wid Fabriquerne här i Staden hos Deputationens ledamöter uppwäckt».[5] Kanske ännu tydligare framlyser den familjeekonomiska uppfattningen i ett uttalande ur hallrättsberättelser från mitten av 1700-talet, att det hos det fattiga folket »genom wanan blifwit en lag, at flickor om 7 åhrs ålder böra med spinnande sig brödfödan förtiena».[6]

Detta var den omedelbara verkan av det odelbara familjearbetets överflyttande från jordbruks- till industriförhållanden. Under denna övergångstid förelåg endast vid ekonomiskt kritiska tillfällen en medveten insikt om familjemedlemmarnas egen försörjningsplikt. Så småningom vande man sig vid det under industrialismen huvudsakligen gängse systemet, att försörjningsbördan för familjen flyttades över på en enda person, familjefadern. Familjens uppehälle blev på ett helt annat sätt beroende på en persons arbetsförmåga och möjlighet att finna sysselsättning på arbetsmarknaden. Åsikter och ideologier inställde sig efter detta nya förhållande och så småningom uppstod ur denna omvälvning även en helt ny försörjningsideologi, nämligen »familjeförsörjarens plikt att sörja för de sina». Själva begreppet familjeförsörjare kunde knappast ha funnits förut, och ett talande vittnesbörd därom är, att det heller icke förrän långt in på 1800-talet förekommer i lagstiftningen.[7] För kvinnorna betydde denna förändring i försörjningsansva-

[1] Betänkande angående minderårigas antagande och användande i fabrik, handtverk eller annan handtering, Sthlm 1877.

[2] Ibid.

[3] Ibid.

[4] Rosman, H.: Textilfabrikerna vid Barnängen, Sthlm 1929.

[5] Citerat efter Lindstedt, H.: De kvinnliga arbetarnas numeriska roll inom Sveriges storindustri, Tiden 1921.

[6] Ibid.

[7] Först i fattigvårdsförordningen av år 1847 förutsattes uttryckligen en försörjningsplikt för anhöriga. Därjämte stadgades särskilt, att, om någon begärde fattigvård »i anseende till det hinder för sjelfförsörjning, som wården af barn föranledde, skulle han om Samhället omhändertog barnet vara pliktig att bidraga till dess underhåll». I 1853 års förordning säges tydligare,

ret, att de förlorade sin direkta jämställdhet i familjens ekonomi. Hustrun blev en *beroende* familjemedlem.

Familjens ekonomiska funktion förändrades alltså på flera olika sätt. Vi ha å ena sidan att räkna med alla de sig vitt förgrenande verkningarna av att hushållningen kom att uppbyggas på en penninginkomst. Å andra sidan ha vi att ta hänsyn till vad det betydde, att familjehushållet förlorade sin karaktär av mångsidig produktionsapparat. Detta har verkningar av flera olika slag, bl. a. med avseende å barnens fostran, men framför allt betyder det, att kvinnorna i hemmen sett arbetsuppgift efter arbetsuppgift gå ifrån sig, därför att den på ett mera lönande sätt kunde utföras industriellt. Familjehushållet har emellertid alltjämt bestått som konsumtionsenhet. Även en stor del av det till familjekonsumtionen knutna hemarbetet har visserligen genom moderna hjälpmedel och möjligheter att inköpa för konsumtion hel- eller halvfärdiga produkter samt genom en utsträckt »service» (gas, sophämtning etc.) rationaliserats och förenklats. Däremot ha kvinnorna upptagit andra uppgifter i konsumtionshushållets tjänst. Den stegrade levnadsstandarden har ställt större anspråk på hygien, föda, möblering, utrymme, trivsel och dessutom ha husmödrarna mer än förr ägnat sig åt arbetsuppgifter av personligt och människovårdande slag. Man har därför vid varje jämförelse mellan hemarbetet förr och nu att hålla isär synpunkterna om själva arbetets omfattning och »värde» samt om detsammas lönsamhet i konkurrens med andra arbets- och inkomstmöjligheter.

Vad arbetsmängden beträffar torde böra framhållas, att för husmodern har den industriella omläggningen i första hand betytt endast en sänkning i arbetstid från en övernormalt lång arbetsdag ned till en arbetstid, som är mer jämförbar med andra yrkesutövares. Fortfarande stå särskilt lanthusmödrarna men även vissa andra husmödrar inför en överansträngning, som ter sig dubbelt svår i en tid då för alla andra yrken arbetstiden regleras och förkortas.

Någonstädes går emellertid den gräns, där husmodern kan sägas vara fullt sysselsatt i sitt hushåll. Denna gräns kan icke uppdragas efter några enkla bestämningsgrunder. Den kommer att variera med individuella förhållanden, familjehushållets storlek, bostadens storlek och art, representationsbehov m. m. samt med husmoderns yrkesskicklighet och intresse. Det är likaså tydligt att sysselsättningsmöjligheterna inom ett hushåll äro i hög grad elastiska, varför den husmoder, som icke ställer sig inför något yrkes-

att varje arbetsför person var »skyldig att, utan Fattigvårdens betungande, draga försorg om sig och de sina». Väl hade en dylik förpliktelse att sörja för anförvanter även tidigare tagits som en sedvanesak, ehuru det är av intresse att se hur föga den blivit medveten och satt spår i lagstiftningen. I 1734 års lag finnes intet nämnt om försörjningsplikt mot anförvanter. Vid riksdagarna 1828—30 och 1834—35 var frågan uppe. Då föreslogs i en motion, som dock icke vann bifall, att »den make eller far, som, saknande egendom, icke använder sin arbetsförmåga till hustrus och barns försörjning», skulle kunna dömas till tvångsarbete. (Lindstedt, G.: Översikt av den svenska fattigvårdens historia intill... 1871, Sthlm 1915, s. 72, 86 o. ff. m. fl.) Denna lucka i lagen blir desto mera symptomatisk, som kravet att försörja sig själv mycket strängt åvilade individerna, då ju tvångsarbete väntade dem, som ej hade »laga försvar».

val utan är besluten att ägna sina krafter åt hemmet, alltid skall kunna utnyttja tiden. Den »latenta arbetslöshet», som ofta omtalas som ett möjligt resultat av familjehushållets ekonomiska förändringar, är därför just »latent» och icke påtaglig.

Vad därnäst lönsamheten av hemarbetet beträffar, är även den svår att uppskatta och svår att diskutera. Det torde emellertid kunna fastslås, att just därför att husmoderns arbetsplats — av andra än ekonomiska och i och för sig minst lika utslagsgivande skäl — bör vara förlagd till familjebostaden, en hel del uppgifter komma att utföras på ett mindre ekonomiskt sätt än om även dessa arbetsgrenar fullt industrialiserades. Å andra sidan kunna de växande uppgifter av personligt vårdande art, som husmödrarna åtaga sig, icke på samma sätt bli föremål för en ekonomisk värdering och jämförelse. Hela uppläggningen av familjehushållet kring en uteslutande däri sysselsatt arbetskraft kommer därför att falla utanför ramen av vårt ekonomiska liv och vår arbetsmarknad. Så länge någon — oftast familjefadern — eller några äro villiga att för husmoderns arbete i hemmet och för hennes personliga tjänster försaka hennes möjliga arbetsinkomst från annat håll, finns ingen anledning att söka ekonomiskt värdera detta arbete. Denna anledning uppkommer emellertid ofta för kvinnorna själva, då försörjningsförhållandena ändras och de se, hur deras arbete legat utanför det ekonomiska livets för andra yrken giltiga ramar. Arbetet inom hemmet är nämligen icke grundat på ett arbetsavtal, där anställning ges till den mest kompetenta, utan på ett äktenskapsval. Lönen är icke graderad efter arbetets mängd, kvalitet eller värde utan efter familjeförsörjarens inkomststandard, vadan mången gång en omvänd relation råder mellan husmoderns arbetsinsats och hennes inkomst. Konkurrensen slår icke ut den odugliga och ger icke den mycket dugliga möjlighet till stora egeninkomster.

Då på detta sätt husmoderns tjänster varken kunna omsättas å den öppna arbetsmarknaden eller någon fri konkurrens kan sägas råda mellan om och hur dessa tjänster skola utföras i hemmen eller på annat håll, måste man konstatera, att husmoderns arbete har en helt annan karaktär än ett förvärvsarbete, utan att därmed ha utsagt något om det ena eller det andra arbetets djupare mänskliga värde. Man måste även fastslå, att utvecklingstendensen går mot att göra hemarbetet relativt allt mindre lönande samt att mer och mer göra det till ett deltidsarbete, utan att därmed något utsäges om var på denna utvecklingslinje samhället för närvarande befinner sig. De personer, som nu stå i beredskap att gifta sig, ställas givetvis inför frågan, huruvida ett äktenskap med en hemarbetande hustru, i likhet med vad förr otvetydigt var fallet, är att betrakta mera som en inkomstökning än som en utgiftsökning.

Ingen fullt rättvisande siffermässig jämförelse kan givetvis göras mellan det relativa värdet av hemmens produktion förr och nu. Alltför många i vikt, mått och kronor ogripbara värden ingå i vad hemmen presterat och prestera. Man borde dock i viss mån kunna avläsa denna hemarbetets minskade andel i vårt näringsliv genom siffror från studier över nationalinkom-

Tab. 3. I husligt arbete sysselsatta i förhållande till övriga yrkesutövare.

År	Yrkesutövare	Hustrur utan yrke + kvinnliga tjänare	Antal husligt arbetande per 100 yrkesutövare
1880	894 024	969 762	108
1890	1 062 390	963 175	91
1900	1 367 328	1 001 690	73
1910	1 593 215	1 045 241	66
1920	2 018 894	1 139 101	56
1930	2 319 803	1 216 384	52

sten.[1] Emellertid kommer man här knappast fram till några slutgiltiga resultat.

Detta beror tydligen på att för värderingen av själva detta husliga arbete inga exakta siffror förelegat utan en uppskattning måst göras, för vilken även författarna uttryckligen reserverat sig. Först har antalet tjänare bestämts annorlunda än vid de sakkunnigas här nedan redovisade utdrag ur folkräkningarna samt vidare ha av jordbrukets kvinnliga tjänare, hustrur och familjemedlemmar hälften förts över till jordbrukets kolumner. Därefter har såsom huslig arbetskraft räknats samtliga icke i andra yrken redovisade kvinnor över 15 år, även oavsett om de varit sysslolösa, invalider el. dyl. Slutligen har för dessa sålunda i hemmet beräknat sysselsatta kvinnor en lön approximerats såsom lika stor som de betalda tjänarinnornas. Resultatet blir efter en sådan sammanställning, att det sammanlagda »värdet» av husligt arbete, såväl avlönat som oavlönat, under tiderna utgjort följande andelar av nationalinkomsten: år 1861 22 %, 1870 20 %, 1880 20 %, 1890 19 %, 1900 18 %, 1910 17 %, 1920 20 % och 1930 18 %.

Ur denna sammanställning skulle knappast någon förändring kunna konstateras i det husliga arbetets omfattning i förhållande till andra näringsgrenar. En betydande felkälla ligger dock däri, att eftersom hustrurnas arbete värderats lika med tjänarnas, det blev betydligt undervärderat i den tid, då dels tjänarlönen var mycket låg och dels husmoderns arbete var av en värdefullare och yrkesskickligare art än tjänarinnans, medan det nu, när såsom skett alla även icke sysselsatta kvinnor beräknas ha en inkomst lika stor som tjänarnas nuvarande, i flera olika hänseenden måste sägas ha fått en helt annan värderingsgrund.

En mer talande bild av det husliga arbetets betydelse under olika perioder erhålles, om ur tabellen nedan å s. 66—67 utdrages en jämförelse mellan manliga och kvinnliga yrkesutövare jämte manliga tjänare i husbondens kost (men exkl. manliga tjänare i husligt arbete) å ena sidan samt å den andra sidan samtliga kvinnliga tjänare och samtliga »hustrur utan angivet yrke». Ur tab. 3 härovan framgår då, att medan år 1880 mot 100 egentliga yrkesutövare stodo minst 108 hemarbetande, så fanns år 1930 mot 100 yrkesutövare endast 52 hemarbetande. Icke heller denna beräkningsmetod kan

[1] Lindahl, E., Dahlgren, E. och Kock, K.: National Income of Sweden 1861—1930, I—II, Sthlm 1937, ber. enl. tabell I, s. 234—235.

sägas vara utan sina felkällor, varvid den viktigaste är, att förhållandena inom jordbruket endast återgivits med ogranskade klumpsiffror, men den synes dock vara av ett visst illustrerande värde.

På liknande sätt har även *familjens skyddsfunktion,* d. v. s. dess uppgift att under svaghetsperioder skänka vård åt sina medlemmar, undergått en minskning. I gamla tider ombesörjdes inom familjen så gott som all vård av kroppsligt och andligt sjuka. Denna vårduppgift har nu i stor utsträckning specialiserats och överförts till sjukhus. Även om man ej går längre tillbaka än till år 1860, ha sedan dess platserna vid kroppssjukhusen nära tiodubblats och vid sinnessjukhusen tjugudubblats (i förhållande till folkmängden har platsantalet ändrats från en plats på 1 217 personer till en plats på 240 personer vid kroppssjukhusen och från en plats på 3 829 personer till en plats på 298 personer). Väl funnos i äldre tider sannolikt en del av de sinnessjuka å anstalter av annan art, fr. a. fattigstugor, men trots denna reservation kan efterföljande tabell ge en god kvantitativ illustration till hur kvinnornas arbetsuppgifter i hemmen begränsats.

Tab. 4. Sjukhusens utveckling åren 1860—1935.

År	Folkmängd	Kroppssjukhus			Sinnessjukhus		
		Antal sjukplatser	Antal intagna sjuka	Underhållsdagar	Antal sjukplatser	Antal intagna sjuka	Underhållsdagar
1860	3 859 728	3 171	23 043	841 960	1 008	309	388 406
1870	4 168 525	4 733	30 551	1 162 520	1 322	376	504 482
1880	4 565 668	6 772	42 245	1 525 260	1 991	657	739 538
1890	4 784 981	8 416	60 400	1 910 454	2 625	1 035	1 199 110
1900	5 136 441	11 077	87 188	2 622 500	5 056	764	1 838 518
1910	5 522 403	15 475	145 353	4 104 002	7 866	2 150	3 313 450
1920	5 904 489	19 409	193 218	5 159 125	10 242	2 517	4 263 369
1930	6 142 191	25 543	326 151	7 557 338	14 847	5 994	7 121 435
1935	6 250 506	26 129	355 713	7 834 880	20 990	7 576	8 093 183

Källa: Statistisk årsbok.

Anm. Antalet intagna sjuka samt antalet underhållsdagar avse ett årsmedeltal för fem år, begynnande med året efter det i tabellen angivna, vilket däremot direkt hänför sig till antalet sjukplatser, utom år 1935, då absoluta talet för samtliga uppgifter återgivits.

Men icke endast de akuta sjukdomsfallen vårdades i hemmen. Även invaliderna och de sinnesslöa omhändertogos där till största delen. Något försök att uppskatta deras antal i och för fördelning på familjevård och anstaltsvård har icke gjorts, då dessa personer för äldre tid ej kunna skiljas från på grund av fattigdom omhändertagna.

Vården av de gamla var likaledes en hemmens uppgift. Även om de gamla kunde någorlunda reda sig själva och även om de mången gång gjorde en

viss arbetsinsats, betydde dock familjetillhörigheten för dem en trygghet. Familjen hade värde såsom fyllande denna uppgift. Kvinnorna hade arbete med omsorgen om de gamla. I detta hänseende har emellertid förändringen ej kommit lika sent som i fråga om sjukvården. Fattigstugor togo redan under 1800-talet i stor utsträckning hand om gamla och fattiga, vilka i äldre statistiska uppgifter ej kunna skiljas från varandra. I breda drag torde man dock kunna skildra utvecklingstendensen så, att medan de fattiga under det förflutna seklet omhändertogos i anstalter i jämförelsevis större utsträckning än nu, då de mera understödjas i sina hem, har vården av de orkeslösa gamla i stället mer och mer överflyttats från barnens familjer till institutioner.

Minskningen i familjens skyddsfunktion, dess uppgift att bereda utrymme åt sina medlemmars vårdbehov, kan följas ända ned till barnens födelse. Icke ens denna belastar i samma grad som tidigare hemmen, ehuru förskjutningen därvidlag kommit först på senare tid och då mycket hastigt.

År 1935 föddes sålunda 44 % av samtliga barn å barnbördshus, enskilt förlossningshem eller liknande. År 1918 var motsvarande procenttal 10 och 1911 ungefär 7. (Häri äro ej medräknade de som föddes i barnmorskas bostad.) I städerna har det relativa antalet av utom hemmen födda barn varit än större. I Stockholm torde för närvarande de inom hemmen födda utgöra en försvinnande del.

Härmed beröres redan *familjens biologiska funktion.* Även uppgiften att fortplanta släktet har undergått en kraftig begränsning med motsvarande inskränkning av kvinnornas arbete, möda och upptagenhet. Tyvärr äga vi ingen möjlighet att direkt jämföra den genomsnittliga familjestorleken förr och nu. Vår befolkningsstatistik har icke varit upplagd efter familjesynpunkt. Man får i stället söka ett mått på kvinnornas insatser genom att beräkna antalet födelser. Om man därvid endast räknar med de barn, som fötts inom äktenskap, erhålles följande översikt:

Tab. 5. Antalet barnaföderskor bland gifta kvinnor åren 1751—1934.

År	Barnaföderskor på 1 000 gifta kvinnor i åldern 15—45 år	År	Barnaföderskor på 1 000 gifta kvinnor i åldern 15—45 år	År	Barnaföderskor på 1 000 gifta kvinnor i åldern 15—45 år
1751/60	305·7	1871/80	300·9	1911/20	211·5
1801/10	276·0	1881/90	291·8	1921/30	155·4
1851/60	296·4	1891/00	276·1	1931	124·1
1861/70	289·5	1901/10	258·6	1934	113·5

Detta innebär, att under största delen av 1800-talet nära var tredje gift kvinna under 45 år tillbragte en tid årligen i barnsäng, medan detta nu endast är fallet med ungefär var nionde.

Genom en dylik jämförelse får man troligen det mest exakta mått som kan uppnås på kvinnornas biologiska bundenhet till hemmet. Emellertid har man här icke endast att räkna med barnafödandet. Även den barnavårdande uppgiften måste ses mot bakgrunden av de förändrade förhållandena. Tyvärr har man för jämförelse icke uppgifter om den sammanboende familjens utan endast om hushållets storlek att tillgå.

Tab. 6. Förändringar i hushållens storlek åren 1860—1930.

År	Hushållens procentuella fördelning på storleksgrupper							Summa	Antal personer, ej tillhörande hushåll, i % av folkm.
	1 pers. %	2 pers. %	3 pers. %	4 pers. %	5–6 pers. %	7–10pers. %	11 pers. %		
1860	15	14	15	14	*23*	17	2	100	11
1870	18	15	14	14	*22*	15	2	100	8
1880	20	15	15	14	20	15	1	100	6
1890	22	—	—	—	—	—	—		5
1900	*23*	16	14	13	19	14	1	100	8
1910	*23*	16	15	13	19	13	1	100	9
1920	*22*	16	17	14	19	11	1	100	9
1930	*19*	18	20	16	17	9	1	100	19

Källa: Statistisk årsbok.

Dessa tal avspegla givetvis icke direkt nedgången i barnantal utan även minskningen av storfamiljen överhuvud taget: nedgången i antalet tjänare, bortflyttning av oförsörjda släktingar m. fl.

Utan möjlighet till historisk jämförelse men upplysande för de nu aktuella förhållandena äro de bostadsräkningar som 1933 gjorts för städerna och vid 1936 års folkräkning för landsbygden. Därvid ha framkommit nya uppgifter angående barnantalet.[1] Drygt 60 % av bostadshushållen i städer, köpingar och municipalsamhällen skulle enligt dessa efter representativa principer gjorda undersökningar icke hava något hemmavarande barn under 15 år. De familjer, som ha 3 eller flera barn under 15 år, beräknas utgöra endast 6 % av samtliga. På landsbygden däremot skulle antalet dylika flerbarnsfamiljer (med minst 3 hemmavarande barn under 15 år) utgöra omkring 11 %.

Intressantare blir det att sätta barnantalet i direkt korrelation till antalet gifta kvinnor. Professor Sven Wicksell i Lund har gjort en kalkyl av antalet levande barn under 18 år i förhållande till gifta kvinnor under 60 år:

[1] Sterner, R.: Levnadsstandarden i svenska familjer i Befolkningskommissionens betänkande i sexualfrågan (Stat. off. utr. 1936:59).

Tab. 7. Gifta kvinnors barnantal.

Antal levande barn under 18 års ålder	Antal gifta kvinnor under 60 års ålder	Procent gifta kvinnor med resp. barnantal	Antal levande barn under 18 års ålder	Antal gifta kvinnor under 60 års ålder	Procent gifta kvinnor med resp. barnantal
0	283 400	29·5	5	23 400	2·4
1	291 400	30·3	6	10 200	1·1
2	190 800	19·9	7	4 100	0·4
3	103 800	10·8	8	1 600	0·2
4	51 300	5·3	9 och flera	600	0·1
			Summa	**960 600**	**100**

Källa: Befolkningskommissionens betänkande angående familjebeskattningen (Stat. off. utr. 1936: 13).

Detta visar, att 30 % av de gifta kvinnorna i arbetsför ålder ej ha någon barnavårdsuppgift och att endast 20 % av dem ha vad man numera kommit att kalla en flerbarnsfamilj, d. v. s. 3 eller flera barn.

Efter Wicksells metoder har en fullständigare, teoretisk bearbetning skett av Quensel. Även därvid tjäna 1932 års siffror som utgångspunkt. Samtliga bestående äktenskap redovisas med hänsyn till antalet levande barn under 18 år:

Tab. 8. De gifta kvinnornas barnantal.

Antal levande barn under 18 års ålder	Antal gifta kvinnor	Procent gifta kvinnor med resp. barnantal	Antal levande barn under 18 års ålder	Antal gifta kvinnor	Procent gifta kvinnor med resp. barnantal
0	468 500	41·2	6	12 700	1·1
1	286 600	25·2	7	5 400	0·5
2	179 600	15·8	8	2 100	0·2
3	100 700	8·9	9	610	0·05
4	53 500	4·7	10 och flera	220	0·02
5	26 900	2·4	Summa	**1 136 830**	**100·0**

Källa: Quensel, C.-E.: Barnantalet i de svenska äktenskapen. Statsvetenskaplig Tidskrift 1936.

Enligt denna skulle procenten »aktuellt barnlösa» vara 41·2 och procenten aktiva »flerbarnsmödrar» 18.

En annan beräkning (tab. 9) är gjord direkt ur 1936 års folkräkning och visar, hur industrialisering och urbanisering medför sjunkande barnantal. Delvis förklaras de lägre talen för städerna ej av lägre nativitet utan av en övervikt av många nybildade äktenskap, men som ett mått på hustrurnas upptagenhet med barnavård kan tabellen dock vara av värde. 38 % av samtliga bestående äktenskap skulle vara »barnlösa» i den meningen, att de ej

ha något barn under 16 år och endast 15 % skulle vara flerbarnsfamiljer, d. v. s. ha tre eller flera barn.

Tab. 9. Bestående äktenskap, fördelade efter antalet barn under 16 år enl. preliminära resultat av 1936 års partiella folkräkning (avseende 1/5 av folkmängden).

Ortsgrupper	Procentuell fördelning av bestående äktenskap efter barnantal				
	0	1	2	3	4 eller flera
Stockholm	55·08	28·65	11·49	3·36	1·42
Göteborg	42·07	32·69	16·25	5·99	3·00
Samtliga städer	45·01	30 84	15·26	5·60	3·29
Förortskommuner	41·07	31·85	16·82	6·25	4·01
Landskommuner	33·46	28·73	18·61	9·50	9·70
Hela riket	**38·00**	**29·60**	**17·31**	**7·95**	**7·14**

Källa: Betänkande angående barnbeklädnadsbidrag avgivet av befolkningskommissionen (Stat. off. utr. 1938: 7).

Av ännu större intresse i detta sammanhang äro emellertid vissa från 1936 års folkräkning hämtade preliminära uppgifter om antalet *hemmavarande barn under 15 år* i olika grupper av familjer. Genom dessa uppgifter kan nämligen för första gången i vårt land direkt fastslås förekomsten å ena sidan av vuxna kvinnor utan någon som helst barnavårdsuppgift i sitt hem och å andra sidan av sådana med aktivt moderskap i flerbarnsfamilj. Av samtliga i bestående äktenskap levande kvinnor ha sålunda ej mindre än 46 % inga hemmavarande barn under 15 år; endast 12 % av dessa hustrur — d. v. s. var åttonde dylik kvinna — ha 3 eller flera barn. Omkring 71 % av samtliga vuxna kvinnor (över 15 år) äro barnlösa i här avsedd mening, medan blott 6 % — alltså var sextonde kvinna — ha 3 eller flera hemmavarande barn under 15 år.

Även om alltså den aktiva moderskapsuppgiften kan sägas ha minskat så betydligt, att den numera icke fyller den större delen av gifta kvinnors liv, måste det å andra sidan framhållas, att det dock är med hänsyn till barnavårdandet, som flertalet kvinnor vid sitt äktenskap lämna sitt föregående yrke. Den nutida svårigheten ökas av att denna diskontinuitet i arbetsuppgifter icke endast betyder ett yrkesbyte utan även att, eftersom den direkta barnavårdsuppgiften upphör vid en tidigare tidpunkt i ett längre liv, den gifta kvinnan tenderar att få en mellanperiod i sitt liv, före den inträdande ålderdomen, då varken barnavårds- eller förvärvsuppgifter ta henne i anspråk.

Denna mellanperiod är i själva verket — särskilt om hänsyn därjämte tages till att den ekonomiska otryggheten vid denna ålder blir större på grund av änkerisk, påfrestningar i äktenskapet samt ökad svårighet att finna sysselsättning å arbetsmarknaden — ett av de allvarligaste problemen i kvinnornas liv, sådant det gestaltar sig under industriella förhållanden. Medel-

livslängden har nämligen samtidigt ökat. Beräknar man den återstående medellivslängden och den sannolika återstående livslängden vid födelsen samt den återstående medellivslängden vid 25 års ålder, har denna för kvinnorna förändrat sig på följande sätt:

Tab. 10. Förändringar i kvinnornas medellivslängd.

År	Återstående medellivslängd vid födelsen år	Sannolik återstående livslängd vid födelsen år	Återstående medellivslängd vid 25 års ålder		Återstående medellivslängd	
			ogifta kvinnor år	gifta kvinnor år	vid 40 års ålder år	vid 50 års ålder år
1816/40	43·56	51·43	37·00		26·41	19·60
1841/50	46·08	55·79	[1]38·25		[1]27·21	[1]20·11
1851/60	44·39	53·26	[2]38·82		[2]27·86	[2]20·72
1861/70	46·40	57·00	40·0		28·0	21·0
1871/80	48·60	59·80	41·0		30·0	22·0
1881/90	51·47	63·37	42·58		31·28	23·64
1891/00	53·63	65·49	41·80	43·86	31·75	24·04
1901/10	56·98	68·22	42·80	44·78	32·53	24·74
1911/20	58·38	68·94	42·54	44·58	32·61	24·79
1921/25	62·95	72·02				
1926/30	63·33	72·02				
1921/30	63·16	72·03	44·74	46·43	33·35	25·14

Källa: Statistisk årsbok, olika årgångar, samt folkräkningarna.
[1] Gäller medeltal för åren 1811—1855. —[2] Gäller medeltal för åren 1856—1860.

Den ökning som skett under de sist förflutna 100 åren är som synes endast ungefär åtta år om återstående medellivslängd räknas från 25 års ålder, vid vilken ålder spädbarnsdödligheten, vari de största vinsterna gjorts, icke influerar på beräkningen. Att sätta livslängd och barnavårdsuppgift i förhållande till varandra har icke desto mindre sin betydelse.

Här har endast uppmärksammats den faktiska minskningen i de vårdade barnens antal och därmed i den tid, som deras hjälplöshet och beroende varar. Däremot skall intet försök göras att värdera den större eller mindre arbetsinsats varje barn fordrar. Med stigande barnavårdskrav har denna ökat. Men hur intensivt än arbetet med barnens vård är under deras minderårighet, kan detta arbete icke förlängas till att taga en lika stor del av moderns liv i anspråk som förr.

Familjens barnavårds- och *uppfostringsfunktion* har numera ej heller sin uteslutande plats inom hemmet utan hjälp härmed erhålles från olika samhällsinstitutioner. Redan före skolåldern erhålla en mindre del av barnen en viss dagvård utom hemmet (antalet barn på våra institutioner för småbarnens dagvård — barnkrubba, kindergarten, barnträdgård, barnkammare etc. — kan uppskattas till omkring 9 000 i Sverige). Viktigare för att be-

lysa familjens minskande funktion såsom uppfostringsinstitution är att påpeka, hur hemmen förr till största delen hade hand om såväl allmänbildning som yrkesutbildning. Även den högre allmänbildning, som föräldrarna icke kunde ge utan vartill krävdes utbildade lärare, inhämtades i större utsträckning inom hemmen genom huslärare och guvernanter. Skolan har numera så gott som fullständigt övertagit bildningsuppgiften. En kvantitativ uppgift om hur många procent av barnen mellan 7 och 15 år, som för hundra år sedan dagligen omhändertogos i skolor, är svår att vinna. Säkert översteg detta antal icke 10 %. Dessa synpunkter äro icke endast värda att påpekas för att visa familjens minskande betydelse för att infoga barnen i vårt kulturarv, utan även för att framhäva hur barnen numera äro av mindre betydelse för familjen i dess arbets- och försörjningsliv. Barnen kunde förr bära en avsevärt större del av familjehushållets gemensamma arbetsuppgifter. Deras obundenhet av skola och andra särskilda plikter bidrager även att förklara det i det föregående omnämnda industriella barnarbetet.

Även yrkesutbildningen låg nästan helt i familjens händer. Yrket ärvdes ofta från generation till generation. Endast lärjungarna i de lärda skolorna samt lärlingarna i hantverket utgjorde i viss mån ett undantag från regeln. Dock var även för dessa kategorier yrkesarvet av större betydelse än för närvarande, även om det ingalunda är helt försvunnet.[1] Ett tecken härpå är klausulen i 1669 års skråförordning, att mästaresöner skulle behöva betala endast hälften av kostnaderna för mästerskaps vinnande.[2] Numera ligger så gott som all yrkesutbildning utanför hemmet. Yrkesskolor, utbildningskurser, volontärplatser ha övertagit denna familjens gamla funktion. T. o. m. utbildningen för det husliga yrket lägges i växande mån utanför familjehushållen. Familjen är alltså inte längre ett lika nödvändigt instrument för förmedlande av yrkeskunnighet och socialt arv som tidigare.

Vissa andra av familjens funktioner ha under industrialiseringens påverkan även undergått stora förändringar. Dessa äro dock mestadels icke av särskild betydelse för kvinnornas arbetsvillkor utan spela större roll för familjen själv, varför de av de sakkunniga förbigås. Endast *rekreationsfunktionen* torde här böra nämnas. Det hålles ganska allmänt före, att familjen även minskat i betydelse såsom sammanhållande ram för de sinas fritid. Uppgifterna ha i stor utsträckning övertagits av andra sociala grupperingar: föreningar, »kamratgäng» o. s. v. Emellertid får denna förändring i familjelivet ej överdrivas. Människans sociala liv är kanske allmänt sett så mycket rikare, att dessa kontakter utanför familjen kunna öka utan att en motsvarande minskning i familjegemenskapen inträder. Som en allmän regel torde det kunna uttalas, att medan makarnas möjligheter till gemensamma intressen och gemensam fritid snarare tilltagit, ha möjligheterna för föräldrar och barn att samordna sina intressen avtagit. Familjebanden skulle således i stort sett stärkas mellan makarna men försvagas mellan generatio-

[1] Se för yrkesarvets betydelse inom de lärda yrkena Wicksell, S. och Larsson, T.: Utredning rörande de svenska universitets- och högskolestudenternas sociala och ekonomiska förhållanden (Stat. off. utr. 1936. 34).

[2] Lindström, H.: Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809—36, Gbg 1923.

nerna. Det moderna familjelivet har emellertid i viss utsträckning endast andra former än det gamla. Till större del än förr förlägges det utanför familjebostaden, vid camping, båtutflykter, gemensamma sport-, förenings- och nöjesintressen. Det torde vara svårt att avgöra, huruvida hustruns arbetsbörda blivit mindre och hennes insats minskat i värde. Proportionsvis nedlägga våra dagars husmödrar säkert icke mindre tid på att bereda de sina trevnad, att smycka bostaden etc. Man har i den populärvetenskapliga »fritidssociologien» velat påvisa, hur en av de moderna husmödrarnas huvudsakliga uppgifter är att vara »fritidsorganisatör».

Förändringarna i familjens sexuella funktion ha visserligen ej direkt betydelse för kvinnornas arbetsvillkor. Indirekt betyder dock troligen den förändrade inställning till makarnas sexualförhållanden, som åtminstone i vissa samhällsklasser samt i litteraturen gör sig gällande och varigenom kvinnorna nu tillerkännas en större rätt till ömsesidighet och jämställdhet, att kvinnorna äro starkare i sitt självförtroende.

Verkan av våra dagars industrialiserade arbetsförhållanden på *familjens personliga funktion,* på förmedlandet av intim mänsklig kontakt, ömhet, förtroende och trygghet, är svår att avväga. Å ena sidan brukar det göras gällande, att då mannen lämnat hemmet som gemensam arbetsplats en viss intressesplittring uppkommer och att denna, åtminstone för barnens vidkommande, ökar om även modern har förvärvsarbete utom hemmet. Å andra sidan brukar framhållas, att då kontakten mellan familjemedlemmarna inte är utsatt för en oavbruten nötning, de tvärtom från sina skilda verksamhetsområden kunna mötas i hemmet i en friskare och mer personligt medveten gemenskap. Utan att avgöra, huru familjen fyller denna känslomässiga funktion, torde det kunna fastslås, att nutida människors behov av personligt fördjupade familjekontakter är mycket stort, och att det med den växande mångfalden av andra, ytliga kontakter samt med livets ökade jäkt och splittring snarare blir större än mindre. Det torde likaså vara otvivelaktigt att i de fall, då denna familjens psykologiskt betydelsefulla funktion tillfredsställande fylles och ett lyckligt hemliv och personligt samliv sålunda finnes, såväl mäns som kvinnors arbetsförmåga påverkas i gynnsam riktning, vilket kan komma arbetet såväl i som utom hemmet till godo.

Förändringar ur arbetsmarknadssynpunkt under industrialiseringen.

I föregående avsnitt har i breda drag den utveckling skildrats, som för kvinnoarbetet representerar en kraft, som driver utåt från familjehushållningen. De minskande arbetsuppgifterna därinom ha haft sin motsvarighet i en ökning av arbetsuppgifterna på den fria marknaden. Kvinnorna ha visserligen i mindre mån än männen tagit dessa arbetsuppgifter i anspråk, men det vore dock en felsyn att tro, att kvinnornas deltagande i förvärvslivet är en alldeles ny företeelse. Även inom fabriksarbetet hava de från början intagit en avsevärd plats jämsides med män. Familjesynpunkten blir emellertid av stor betydelse för att förstå kvinnornas arbetsvillkor även ute i för-

värvslivet, ty det visar sig, att bland de villkor, som ytterst påverka såväl arbetsfördelning som löneolikheter mellan kvinnor och män, kvinnornas närmare anslutning till familjen är ett av de mest väsentliga.

Husligt arbete. Starkast har utan tvivel denna bundenhet framträtt i det sedan gammalt vanligaste av alla betalda kvinnoyrken, nämligen det husliga arbetet.

Skillnaden mellan avlönat och oavlönat husligt arbete var i gamla tider relativt ringa. Såväl familjemedlemmarnas inkomst som tjänarnas lön bestod till större delen av kost och logis. Därutöver erhöllos klädesplagg och halvprodukter av gårdens egen tillverkning. Husfaderns myndighet över och hans ansvar för tjänsteflickorna och hemmadöttrarna var i verkligheten ungefärligen densamma. Bägge voro underkastade hans rätt att ge husaga och för bägge hade han en viss skyldighet att ta vårdnad under sjukdom.

Tjänsteförhållandet hade endast delvis karaktär av fritt avtal. Under långa tider — i viss mån fastställt redan i landskapslagarna och formellt upphävt först 1885 — rådde för fattigt folk ett tjänstetvång. Trots att bestämmelserna i sina detaljer ofta skiftat karaktär bestod i stort sett regeln, att den som ej hade fast egendom eller förmögenhet enligt fattigvårdslagstiftningen icke heller skulle anses ha »laga försvar», om han ej kunde visa sig bedriva egen näring eller inneha fast tjänst. Han kunde därför uttagas till krigstjänst eller sättas i tvångsarbete. Nu är det visserligen sant, att kvinnor, åtminstone tidvis, voro mera skyddade än män från dessa »försvarslöshetens» konsekvenser. De kunde vara undantagna från tjänstetvånget, om de ägde »medel at ährligen nära sig utan andres förfång eller misstanckar at omgå med otilbörlig bergning».[1]

På 1600- och 1700-talet tillkommo regler, som ytterligare inskränkte rätten att enskilt ordna sin försörjning. Adeln utverkade 1686 en begränsning av de övriga ståndens rätt att vara husbonde, varvid det lämpliga antalet tjänare bestämdes i noga anslutning till gårdsbrukets storlek. (Upphävd 1789.) Under merkantilismens privilegietid utsträcktes denna förordning rentav till ett förbud för de breda folklagren att ha mer än ett visst antal vuxna barn hemma hos sig. (Förordningen gällde mellan åren 1739 och 1747.) Sålunda tillhöllos landshövdingarna i 1739 års legohjonsstadga att tillse

»det Magistraterne i Städerne hafwa et waksamt öga däruppå at hos de ringare Bårgare, såsom Fiskare, Dagkarlar och andre Städernes Handtlangare, samt Gewärs-Factorie arbetare, ej flere af deras wuxne Barn måge förblifwa hemma hos sina Föräldrar, än de til deras Hushålds- och närings syslor nödwändigt behöfwa. De öfrige böra taga sig års-tienst, eller brukas wid Manufacturier eller publiqt arbete.»[2]

Dessa bestämmelser, särskilt tjänstetvånget men även legostadgans allmänna regler, blevo av stor betydelse såväl för arbetstagaren under förindu-

[1] Winroth, A. O.: Om tjenstehjonsförhållandet enligt Svensk Rätt, I, Upsala 1898.

[2] Lindstedt, H.: De kvinnliga arbetarnas numeriska roll inom Sveriges storindustri före landets industrialisering, Tiden 1921.

Tab. 11. Yrkesställning för vuxna

År	Antal personer över 15 år		Yrkesutövare				Medhjälpande familjemedlemmar			
	Män	Kv.	Män	% av män	Kv.	% av kv.	Män	% av män	Kv.	% av kv.
1880	1 462 897	1 614 527	729 198	50	68 112	4	202 134	14	174 174	11
1890	1 510 367	1 681 298	884 202	59	108 868	6	211 688	14	190 889	11
1900	1 660 487	1 809 644	1 157 801	70	157 540	9	224 126	14	200 724	11
1910	1 807 413	1 963 833	1 297 442	72	257 360	13	207 703	11	197 640	10
1920	2 016 144	2 159 092	1 591 545	79	382 016	18	168 753	8	191 791	9
1930	2 243 879	2 372 913	1 773 985	79	504 565	21	159 940	7	166 104	7

Anm. Denna statistik, som gjorts med hjälp av de olika folkräkningarna, har trots de möjligt och till största möjliga likhet med 1930 års klassificering. Vid 1920 och 1930 års husbondens kost» och dessförinnan såvitt möjligt motsvarande kategorier. Då kvinnliga tjänare föring stå mindre självständiga gentemot husbondefamiljen, ha de alltid förts till tjänarehusidkare, uppassare, barberare etc. till »yrkesutövare»; »arbetare av obestämt slag» har därmellan samtliga i yrkesstatistiken redovisade å ena sidan samt vuxen befolkning över 15 år å

strialismens tid som för tjänarna. Hotet vilade starkt över dem, avtalsrätten var därför föga fri och möjligheterna att påverka lönesättningen strängt begränsade. I detta sammanhang skall ej beröras frågan, huruvida tjänarnas relativa rättslöshet allmänt sett blev dem till förfång. Här är endast anledning att framhäva, hur just familjeanknytningen ekonomiskt sett innebar en »osjälvständighet», som säkert var mer markerad för såväl de kvinnliga tjänarna som de kvinnliga familjemedlemmarna än för de manliga.

De förändringar, som industrialiseringen medfört, kunna kanske mest typiskt avläsas, när man ser, hur just denna svårdefinierbara men otvetydiga beroendeställning för de kvinnliga yrkesutövarna under tidens lopp alltmer försvunnit. Vid ett betraktande av samtliga kvinnoarbetsområden såsom en helhet, befinnes den största omvälvningen ha skett därigenom att det husliga arbetet minskat i betydelse och att andra kvinnliga yrkesgrenar vuxit fram på dess bekostnad. För att få en bild av det växande oberoendet i kvinnornas yrkesställning har ovanstående tab. 11 gjorts med hjälp av de olika folkräkningarna. Tyvärr kan en någorlunda enhetlig linje icke konstrueras längre tillbaka än till år 1880, då kategorierna »medhjälpande familjemedlemmar» och »hustrur utan yrke» först infogades i folkräkningarnas yrkesstatistik.

Av denna översikt framgår, hurusom för såväl män som kvinnor de yrkesfunktioner som innebära beroende fortlöpande ha minskat, medan de oberoende ökat. »Yrkesutövar»-kategorien har nämligen vuxit på samtliga de andras bekostnad. En del felkällor finnas visserligen i det statistiska materialet. Sålunda ha till »tjänare» i gamla tider förts flera, som rätteligen voro biträden, t. ex. i affär. Emellertid säger troligen själva inräknandet av dem i tjänarkategorien något om deras beroende ställning. Även

män och kvinnor åren 1880—1930.

Tjänare				F. d. yrkesutövare				Hustrur utan yrke		Oredovisade	
Män	% av män	Kv.	% av kv.	Män	% av män	Kv.	% av kv.	Kv.	% av kv.	% av män	% av kv.
120 775	8	224 617	14	262 288	18	190 381	12	745 145	46	11	13
80 062	5	179 102	11	202 283	13	193 621	12	784 073	47	9	13
61 517	4	173 581	10	191 205	12	213 351	12	828 109	46	0	13
47 793	3	163 344	9	166 628	9	242 188	12	881 897	45	6	11
48 452	2	194 453	9	171 723	8	197 319	9	944 648	44	4	12
44 557	2	222 673	9	166 001	7	198 377	8	993 711	42	6	12

genom åren skiftande rubrikerna sökt placera undergrupperna på ett så enhetligt sätt som folkräkningar ha bland manliga tjänare endast medtagits sådana, som anges som »tjänare i däremot även i jordbruket vanligen ha denna ställning och de även i såväl arbete som livsgruppen. Vid 1920 års folkräkning har från gruppen »husligt arbete» förts tvätterskor, värdsemot förts till gruppen f. d. yrkesutövare. »Oredovisade» utgör den framräknade skillnaden andra sidan.

efter det att alla reservationer, som materialet tvingar till, gjorts, måste det konstateras, att tjänarnas antal dock genomgående minskat, samtidigt som man vet, att anställningen vunnit i såväl materiellt som andligt oberoende.

Likaså har de hemmavarande familjemedlemmarnas antal minskat. Även här finnes en felkälla i materialet, såtillvida som endast medhjälpare i jordbruket men ej i affär, andra hushåll än jordbruk etc. kunna medräknas. Bland dessa senare finnes säkert det största antal av dem, som här betecknats såsom »oredovisade». Hemmadöttrarna äro flera bland dessa än hemmasönerna. I jordbruksyrket tyckes det däremot förhålla sig tvärtom, vilket måste bero på att från bonddöttrarna rekryterats den större delen kvinnliga tjänare.

Gruppen »hustrur utan yrke» har hållit sig mest konstant av alla kategorier, även om man där på senare år kan märka den minskning, som svarar mot de gifta kvinnornas ökade förvärvsarbete utom hemmet.

Det husliga arbetet utgör under tiderna den stora reservoar, varifrån den kvinnliga arbetskraften rekryterats och varur andra yrken utskilt sig. Detta arbetsfält har dock aldrig varit det enda, till vilket kvinnor haft tillträde. Redan långt tillbaka skall man finna kvinnor i udda yrken, såsom barnmorskor, »vaktfruar», hantverkare. Men även inom den grupp, som vi numera kalla arbetare i industri och hantverk och som är den bland kvinnliga yrkesutövare näst största efter det husliga arbetet, ha kvinnor icke varit sällsynta.

Hantverk. Genom skråförordningarna voro kvinnor i allmänhet utestängda från den av de genom medeltiden och ända upp till 1800-talet betydelsefullaste av stadsmannanäringarna, nämligen hantverket. Hantverkets historia är

överhuvud taget en skildring av kamp mellan berättigade och oberättigade, mellan stadens hantverksprivilegier och landsbygdens försök att kringgå dem, mellan en sluten skråanda och vaknande tendenser till näringsfrihet. Kvinnorna voro kategoriskt utestängda från hantverken därigenom, att samtliga skråförordningar, som ju byggde skråns maktställning på den fast reglerade lärogången i yrkena, föreskrevo rätt endast för gossar att antagas som lärlingar. Däremot hade änkor efter mästare ofta rätt att efter mannens död fortsätta hans verksamhet,[1] dock oftast under tydligt uttalad förutsättning, att hon vid sin sida hade en yrkeskunnig gesäll. Kvinnorna hade sålunda inom hantverket möjlighet att sköta yrkets allmänt organisatoriska uppgifter, men de voro av tradition utestängda från yrkets tekniska utövande. Denna tradition blir av betydelse även för kvinnornas sentida yrkesval.

Emellertid synas kvinnor trots dessa regler ibland hava kommit i besittning av hantverkets yrkeskunskaper. När på 1700-talet vissa försök gjordes att lätta på skråtvånget, kunde därför följande stadga utfärdas:

»At Qwinfolck, som Handtwärck lärdt, ock wilja det idka, skola arbeta hos någon Mästare, och under hans förswar, eller, ock om tilstånd til samma Handtwärks drifwande sig hos Magistraten angifwa, och sedan med et, efter deras Handtering lämpat Contingent, ibland Borgerskapet anses.»[2]

Hela denna 1720 års stadga, som rymde vissa tendenser till näringsfrihet, mötte emellertid praktiskt motstånd hos skråna, och skråtvånget upprätthölls genom flera olika detaljförordningar och utslag. Skråns möjlighet att ge kvinnor tillträde synes sällan ha utnyttjats, ehuru det ibland under 1700-talets gång påminnes om regelns tillvaro. Lindström skriver i sin avhandling om näringsfriheten:

»Som exempel på skråhantverkarnas oresonlighet kan anföras att skräddareämbetet i Göteborg ännu år 1807 ville förmena kvinnor att försörja sig med förfärdigande av fruntimmerskläder. Lättare gick det för kvinnor att få tillverka en del smärre artiklar, som skråmästarna visserligen hade rätt att producera men dock vanligen icke befattade sig med.»[3]

Under 1800-talets första del börjar diskussionen om kvinnornas arbetsrätt att taga fart. Såsom illustration till denna debatt må anföras ett citat ur den anonyma broschyren: »*Några ord om nödwändigheten, att, utan hinder af skrå-författningarne, medgifwa lämpelige utwägar till försörjning för qwinnokönet och i synnerhet embets- och tjenstemäns samt andre ståndspersoners torftiga enkor och oförsörjda döttrar.*» (Sthlm 1809.) Däri säges:

»Många borgerliga Handteringar finnas ofelbart, som med lätthet kunna bestridas af Qwinno-könet, och några, hwilka naturligen borde detta kön tillhöra. Ibland desse sednare kan Skräddare-Handtverket med skäl räknas. Man kan swårligen föreställa sig något mera otjenligt än att arbetsföre karlar, hwilkas biträde så wäl behöfdes wid mera mödosamma Näringar i ett folkfattigt Land som detta sysselsättas att sy kläder ej allenast för Mankönet, utan äfwen åt Fruntimmer, och under

[1] »Enka efter afliden Borgare på Handtverk, Manufactur och Handel, må, så länge hon ogift förblifwer, mannens Borgerliga näring i behörig ordning fortsätta.» Danckwardt, G. M.: Sammandrag rörande Handtwerkerier och Manufacturer m. m., Sthlm 1823.

[2] Lindström, H., a. a. s. 27.

[3] Lindström, H., a. a. s. 132.

Skrå-Författningarnes skydd beröfwa den torftiga Qwinnan ett närings-fång, som icke utan högsta orättvisa borde kunna henne betagas.»

Denna broschyr kom tillsammans med en hos borgarståndet och en hos adeln år 1809 väckt motion att föranleda, att riksdagen 1809—10 i viss mån principiellt godtog kvinnornas näringsfrihet.[1] Under beredningen i allmänna besvärs- och ekonomiutskottet förordade man samma slags hantverksfrihet för kvinnorna som soldaterna tidigare fått. »Fattigvårdsdirektionen eller kyrkorådet borde bl. a. tillse, att arbetsgivare och arbeterskor uppfyllde sina förpliktelser, och att fattiga kvinnor erhöllo nödigt arbete hos hantverksmästare.» (Lindström, a. a. s. 134.) Borgarståndet godtog, ehuru icke enhälligt, förslaget om viss näringsfrihet, men de kringgärdade den med ytterligare ett par förbehåll: Kvinnor skulle icke ha rätt att begagna sig av manligt biträde på sina verkstäder och deras särskilda näringsfrihet skulle upphöra, när de gifte sig.

En stark motivering bakom denna relativa lättnad i näringstvånget var den brist på manlig arbetskraft, som kriget medfört. Man har här i själva verket en historisk svensk parallell till den frammarsch, som kvinnoarbetet i Europa gjorde under världskriget. Avsikten var, att om kvinnorna i ökad utsträckning finge tillåtelse att ägna sig åt stadsmannanäringarna, skulle manlig arbetskraft i större utsträckning stå till förfogande för jordbruket eller, som ovannämnda utskott enligt Lindström uttryckte det, för »sådana yrken, som fordrade djupare kunskaper och större kroppskrafter».[2]

Det ovannämnda beslutet kom emellertid att bli föremål för åtskilliga tolkningsstrider och någon författning om allmän näringsfrihet blev ej genomförd förrän år 1846. Även då var ingen som helst verklig jämställdhet uppnådd för kvinnorna. Den Hantverksordning, som den 22 december 1846 stadfästes av Kungl. Maj:t, börjar med orden: »Rättighet att i stad eller å landet hålla handtverksverkstad, och med biträde af gesäll, lärling eller annan arbetare, till afsalu åstadkomma handtwerksarbeten, eller med enahanda biträde utöfwa bageri-, bryggeri- eller slagterihandtering, tillkommer hwarje Swensk man, som eger Swensk medborgarerätt», med vissa ytterligare villkor om god frejd, skrivkunskap samt föreskrifter om mästerskap och burskap.

»Den utesluter således genast, såsom princip qvinnan från dessa rättigheter, ehuru största delen af handtverken äro mera passande för qvinnans svagare kroppskrafter, än för mannens muskelstyrka, — det enda företräde, som mannen har — såsom bokbindare-, glasmästare-, handskmakare-, hattmakare-, kammakare-, målare-, segelsömmare-, skomakare-, skräddare-, snörmakare-, svarfvare- m. fl. handteringar, vid hvilka det nästan är skamligt, att den groflemmade mannen sysselsätter sig. Ännu mera besynnerligt är det, att man åt mannen öfverlemnat bageri- och bryggerirörelserne, då uti hushållen det är alltid qvinnan, som dermed sysselsätter sig.»[3]

Likaså heter det på tal om fabriksrörelse endast att varje svensk man får idka dylik,

[1] Se för detta och det närmast följande: Lindström, H., a. a.

[2] Lindström, a. a. s. 135.

[3] Agardh, C. A. och Ljungberg, C. E.: Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige, II, Carlstad 1854, s. 112.

»äfven sådane, som ändå mera passa för qvinnokönet än mankönet, t. e. blekeri, spinnerier och väfverier, hvilka handteringar just utgöra qvinnans vanliga sysselsättning uti hushållen.»[1]

För dessa yrkesgrenar göres visserligen ett tillägg, att »Enka, frånskild hustru och ogift kvinna, som eger swensk medborgarerätt, tillkommer ock den näringsfrihet som stadgad är.» Kvinnor skulle dock icke kunna få mästerskap eller burskap. Då emellertid den ogifta kvinnan för att kunna göra några affärstransaktioner måste vara myndigförklarad, var den reala vinsten av den nya näringsfriheten icke stor. Dylik tillåtelse måste hon söka hos konungen och Agardh påminner om att kvinnan under det hon söker myndighet är omyndig och alltså utlämnad till allehanda påtryckningar.

»Dessutom förhåller det sig för närvarande med qvinnorne i Sverige i afseende på att företaga sig något näringsyrke, som med qvinnorne i China i afseende på, att gå... Hvilken qvinna vid 25 år skulle ej i vårt land tro sig vara oförskämd eller löjlig, om hon yrkade hos sina slägtingar, som förvalta hennes arf, att få gå till konungen och begära att blifva myndig?»[1]

Före näringsfrihetens genombrott voro endast följande möjligheter att utöva hantverk uttryckligt öppna för kvinnor;[2] nämligen

enl. kungl. brev av år 1777 en särskild näringsfrihet för skepparehustrur;

enl. kungl. brev 1804 tillverkning av talgljus för avsalu såsom ett lämpligt försörjningsmedel för fattiga kvinnor;

enl. kungl. förordning 1834, gällande sockerbagerierna i Stockholm, att kvinnor på grund av särskilt ömmande omständigheter, såsom svag hälsa, kunde få baka och hembära pastejer.

Vid bedömandet av samtliga här omtalade bestämmelser bör likväl ihågkommas, att i vissa fall såväl män som kvinnor hade rätt att utan biträde av andra än hemmavarande hustru och barn driva näringsfång.

Även vid genomförandet av näringsfrihetsförordningen år 1846 kom denna att vad gäller hantverket kunna bli av praktisk betydelse endast för änkor, frånskilda samt ogifta kvinnor. För varje anställning, som innebar någon ekonomisk ansvarighet av sina utövare, kunde av de ogifta kvinnorna endast de myndigförklarade ifrågakomma. Först 1858 kunde ogift kvinna bli myndig vid 25 års ålder på villkor att hon särskilt underrättade domstolen om denna sin önskan, 1863 blev hon utan vidare myndig vid 25 år och 1884 vid 21 års ålder. 1859 blevo handelsrättigheterna allmänna för kvinnor och 1864 kom den fullständigare näringsfrihetsförordningen, vars allmänna princip var att »svensk man eller kvinna är — — — berättigad att i stad eller å landet idka handels- eller fabriksrörelse, hantverk eller annan handtering». Först 1920 blev gift kvinna helt myndig, sedan hon dock 1874 fått rätt att förvalta enskild egendom.

---

[1] Agardh, C. A. och Ljungberg, C. E., a. a.

[2] En del ytterligare förvärvsmöjligheter (handel med nipper etc.) höra rätteligen hemma under handelsprivilegierna. Se därom nedan s. 78.

Tab. 12. Kvinnors förekomst i de till kommerskollegium inkomna förteckningarna över hantverkare.[1]

År	Städer och köpingar				Landsbygd				Kvinnor på 100 män
	Hantverkare och idkare		Gesäller och arbetare		Hantverkare och idkare		Arbetare (gesäller etc.)		
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	
1858	7 194	582	18 421	—	[2]14 649	19	6 762	—	1
1860	7 174	529	18 390	—	17 189	31	6 812	—	1
1865	7 955	416	17 445	501	6 081	38	5 592	47	3
1870	8 510	404	13 146	724	6 953	39	5 689	67	4
1875	9 163	486	19 239	1 452	8 842	53	7 594	149	5
1880	10 025	544	21 062	1 816	9 971	104	8 602	222	5
1885	9 944	592	21 719	2 467	10 607	131	9 272	348	7
1890	10 190	700	20 394	2 634	11 235	219	10 132	463	8
1895	9 961	857	22 446	3 082	12 590	263	11 367	586	8
1900	11 922	941	23 105	3 059	31 054	600	15 750	891	7
1905	13 592	1 301	26 257	4 472	40 310	1 850	18 687	1 594	9
1910	[2]14 827	1 728	27 403	5 296	44 398	2 532	19 048	2 046	11

Källa: Kommerskollegii berättelser. Sveriges officiella statistik.

[1] Samtlig äldre statistik och särskilt den som avser hantverket är behäftad med stora brister. Den anföres här mera för att illustrera utvecklingens gång än för att ge siffermässigt exakta upplysningar. — [2] För åren 1858 och 1860 äro även i resp. kategorier inräknade s. k. »gärningsmän», som till antalet äro betydligt fler än hantverkarna. — [3] Innesluter även bolag.

Till dessa böra läggas ännu ett antal, som redovisades under annan rubrik, då deras ställning enligt lagen var en annan:

Tab. 13. Kvinnors förekomst bland dem som hava rätt att såsom försörjningsmedel med egna händer åstadkomma hantverksarbeten.

År	Städer och köpingar		Landsbygd		Kvinnor på 100 män
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	
1858	4 352	1 139	890	3	22
1859	4 532	1 086	662	1	21
1860	4 805	1 147	806	7	21
1861	5 225	1 334	849	2	22
1862	5 438	1 390	782	3	22
1863	5 738	1 459	7 509	88	12
1864	5 812	1 467	8 483	115	11

Källa: Kommerskollegii berättelser.

Tab. 14. Kvinnornas fördelning å olika slags hantverk.

Yrke	Antal kvinnor åren							
	1864					1900, stad och län		
	Stad		Län		Kvinnor på 100 män			
	Hantverkare	Arbetare	Hantverkare	Arbetare		Hantverkare	Arbetare	Kvinnor på 100 män
Bagare	61	45	6	14	6·5	714	1 731	61·8
Plåtslagare	11	—	—	1	1·9	9	13	1·2
Bokbindare	11	12	—	—	3·1	23	124	16·3
Borstbindare	1	—	—	—	0·2	2	8	[1] 8·8
Bryggare	14	16	1	6	3·3	14	66	12·9
Buntmakare och körsnärer	4	17	—	—	13·9	16	105	96·9
Bygg- och murmästare	4	—	—	—	0·3	2	3	0·1
Färgare	5	6	2	—	3·8	8	28	10·3
Garvare	5	—	1	—	0·9	11	3	[2] 2·0
Gelbgjutare	5	—	1	—	3·6	—	1	—
Glasmästare	10	—	—	—	3·7	10	2	2·5
Guldsmeder	13	5	—	—	2·4	31	75	16·3
Handskmakare	17	40	—	3	30·0	6	26	33·7
Hattmakare	9	18	—	—	8·9	34	75	60·3
Hovslagare och smeder	17	—	4	—	0·9	—	—	—
Instrumentmakare	1	—	—	—	0·4	1	3	2·5
Kakelugnsmakare	19	1	—	—	2·2	7	1	1·1
Kammakare	4	—	—	—	5·7	—	—	—
Klen- och pistolsmeder	9	—	—	—	0·6	[3] 20	5	0·3
Kopparslagare	23	1	2	—	2·6	6	3	1·1
Målare	15	—	1	—	1·0	19	9	0·5
Nålmakare	4	—	—	—	11·1	—	—	—
Perukmakare	1	1	—	—	2·7	32	60	11·4
Repslagare	8	4	—	—	2·6	18	5	5·8
Sadelmakare	6	—	—	—	0·8	13	38	2·4
Skomakare	16	6	—	—	0·5	29	113	1·0
Skräddare	8	14	—	7	0·9	284	897	9·9
Slaktare	10	1	—	—	2·6	56	114	7·0
Snickare	8	—	—	—	0·3	15	12	0·3
Snörmakare	2	11	—	—	22·8	12	55	136·9
Sockerbagare	25	30	6	—	19·2	73	284	80·2
Stenhuggare	—	—	1	—	1·0	—	—	0
Svarvare	6	—	—	—	2·4	10	12	5·3
Sämskmakare	5	—	—	—	13·5	—	—	—
Tenngjutare	1	—	—	—	3·1	—	—	0
Tunnbindare	10	—	—	—	2·0	—	—	—
Urmakare	5	2	—	2	2·9	18	6	1·4
Vagnmakare	1	—	—	—	0·3	1	—	—

Källa: Kommerskollegii berättelser om fabriker och manufakturier.

[1] Även kammakare. — [2] Även sämskmakare. — [3] Samtliga smeder.

Statistik över kvinnornas deltagande i hantverk finnes publicerad såsom bilaga till kommerskollegii berättelser fr. o. m. år 1858. Tyvärr står emellertid rubriken »qvinnor» utan den specialisering, som för män ger en uppdelning å följande kolumner: män, gesäller, lärlingar samt andra arbetare. Ett sammandrag har gjorts från de olika åren med femårsmellanrum. (Tab. 12—14.)

Industri. Om skråtvånget länge höll de historiskt äldsta specialyrkena stängda för kvinnorna, var dessas roll inom industrien inte lika obetydlig. Så långt man kan följa uppgifterna synas kvinnor ha arbetat jämsides med män. Sommarin[1] fastslår, att de, såsom de gjort sedan medeltiden, under 1600- och 1700-talen i stort antal arbetade i gruvorna och vid bruken. Icke sällan uppgick de kvinnliga arbetarnas antal till 10 eller 20 % av hela arbetarstammen. Många av dem voro gifta. Några senare uppgifter och skildringar må illustrera förhållandena.

1805 uppges sålunda antalet kvinnor vid masugnar, alunbruk och stångjärnshammare till 791 eller mer än 25 % av samtliga arbetare.[2] Omkring år 1840 ger Forsell följande skildring:[3]

»För dem som äro alldeles obekante med huru berghandteringen skötes kan det icke vara utan intresse, att se en kort uppställning.

Tvenne arbetshjon, en man och en qvinna, borra vanligtvis i grufvan per dag 3 alnar ... Mannen har i aflöning 21 sk. 3 rst., qvinnan 16 sk. B:ko.»

Smederna synas däremot varit män.

En relativt stor betydelse ägde dessutom den egentliga fabriksindustrien, sedan den tagit fart under 1600-talet, då privilegier för fabriker och manufakturier likaväl som förläningar ibland utdelades som kungamaktens ynnestbevis. Under vår merkantilistiska epok på 1700-talet nådde fabriksindustrien en viss, ehuru i stor utsträckning konstlad blomstring. Manufakturerna voro dåtidens skötebarn, närmast uppbyggda efter franskt mönster. I allmänhet voro de liksom hantverket och handeln ett städernas monopol, ehuru vissa distrikt utgjorde undantag. Fabrikernas privilegier fastställdes i 1739 års förordning om Manufactur- och Handtwärkeriprivilegier.

En realdefinition av vad som var hantverk och vad som var fabriksindustri är svår att göra. I stort sett var före maskinteknikens tid den fabriksmässiga produktionen väsentligen kännetecknad av ett starkare »kapitalistiskt» moment än hantverket: fabriksanläggningarna voro större och produktionen arbetade med lagerhållning, medan hantverkarna huvudsakligen arbetade efter beställning. Gränsdragningen mellan hantverk och fabriker blev dock huvudsakligen den formella, att fabrikerna ej voro underkastade skråförordningarna utan hörde in under en städernas särskilda hallrätt.

[1] Sommarin, E.: Bidrag till kännedom om arbetsförhållanden vid svenska bergverk och gruvor i äldre tid till omkring år 1720, Lund 1900.

[2] Lindstedt, a. a. s. 173.

[3] af Forsell, C.: Statistik öfver Sverige, Sthlm 1844, s. 168.

Dessa fabriker rymde visserligen stundom ett större antal arbetare inom en och samma verkstadslokal, men dessutom hade de en stab av hemarbetare anställda. På bägge dessa sätt deltogo kvinnorna i fabriksarbetet. Alldeles särskilt intogo de en framträdande plats inom textilföretagen, som utgjorde den största gruppen bland dessa fabriker. Från textilindustrien finnas vissa uppgifter, som visa kvinnornas mycket stora andel i dess arbetarstam. På 1750-talet sysselsatte denna industri sålunda ensam fem sjundedelar av alla redovisade arbetare i landet eller omkring 15 000 arbetare och av dessa voro minst 70—80 % kvinnor, både »inom och utom verket».[1]

Inte ens i detta fabriksarbete hade emellertid kvinnorna en från familjetillhörigheten fri ställning. Det var tvärtom mycket vanligt, att familjefadern tog anställning för hela sin familj. Arbetskontraktet och löneutbetalningen gjordes i husfaderns namn. En belysande bild av hur hela familjen deltog i fabriksarbetet får man av en hallberättelse från år 1740 angående Barnängens manufaktur.[2] Där angives varje mästare och varje vävstol. Så gott som undantagslöst arbeta hustru och barn tillsammans med husfadern, t. ex.

»9) Swänska mästaren Zacharias Richter, Senior, arbetar med hustru och 2 Barn, 1 Tysk gesäll, 1 Swänsk lärogosse och 6 st. spinnerskor 15/00 kläde på 1 stohl = 1 stol. 12 arbetare.»

Den enda vävstol, som icke omhänderhas av en mästare, redovisas för:

»19) afl. Tyska mästaren Becks Enkja ifrån Berlin, med 2 st. små barn, 4 st. Tyska gesäller och 1 kardare, 1 spolegosse, 1 plyserska och 8 st. spinnerskor = 1 stohl. 18 arbetare.»

Klarare kan knappast familjebandets betydelse för arbetets upporganiserande framträda. En familjesamhörighet, som varit naturlig och nödvändig under agrara kulturformer, övertas till en början även av stadsmannanäringarna. Av Barnängens år 1740 uppgivna personal av 17 mästare, 32 gesäller och 237 andra arbetare voro omkring hälften av de senare kvinnor — hustrur, döttrar, svärmödrar, styvdöttrar till mästarna och gesällerna samt dessutom särskilt upptagna plyserskor och spinnerskor.

En upplysande skildring av de fria kvinnliga arbetarnas sociala ställning får man från 1700-talets Sundsvall.

Spinnerskorna voro endast i undantagsfall bofasta i staden. Mantalsskrivna som fabrikens »försvarsfolk» på landsbygden infunno de sig blott för att avhämta ullen och avlämna sitt garn. Både att rekrytera denna personal och att kontrollera dess arbete visade sig svårt. Spinnerskorna, mestadels fattiga och ensamstående kvinnfolk, uttogos i början med biträde av kronobetjäningen, som dock snart förlorade lusten för detta värv. Det hade snarare blivit en tvångsvärvning än fria avtal, och detta framkallade friktioner. »Man utbad sig order från länsstyrelsen till kronobetjänterna att med större allvar gå fabriken tillhanda, eljest står att befara, det gemene man, som ganska liten utsikt äger om väl inrättade fabrikers nytta i längden för riket, snart nog med kallsinnighet lämnar det arbete, han under händer haver, och återigen träder in i sin gamla lättjefulla levnadsart. Att de krävda

[1] Lindstedt, H., a. a. enligt uppgifter ur hallberättelserna och manufakturdeputationens berättelser.

[2] Avtryckt i Rosman, H.: Textilfabrikerna vid Barnängen, Sthlm 1929.

Tab. 15. Arbetare vid gruvor, bruk och fabriker.

År	Män	Kvinnor	Kvinnor i % av totala antalet industriarbetare	
1805	27 495	2 958	9·71	
1810	26 253	2 488	8·66	
1815	24 640	2 057	7·17	
1820	25 687	2 578	9·12	Enl. tabellkommissionen
1830	28 178	2 288	7·48	
1840	30 359	2 192	6·73	
1850	35 165	3 602	9·29	
1860	52 666	10 264	[1] 16·31	Enl. landshövdingarnas femårsberättelser
1870	48 905	11 508	19·60	
1880	68 099	16 605	19·60	
1890	108 201	25 327	18·58	Enl. kommerskollegii industristatistik
1900	246 608	49 609	16·07	
1910	272 942	59 005	17·77	

[1] Lindstedt anger att siffran 16·31 % för 1860 är för låg, då samtliga arbetare i Stockholm förts som män och uppskattar ett riktigare procenttal vara 18·44 %.

åtgärderna kommit till stånd framgår därav att åren 1748—49 närmare ett femtiotal nya spinnerskor mantalsskrevos för fabriken. Allmogen å sin sida hade svårt att smälta, att fabrikens försvarsfolk fick bo kvar på landsbygden, där dessa ostadiga personer påstodos uppgadda barn och tjänstefolk till lättja och självsvåld, att förtiga andra 'av dem förelöpande orimligheter'.» Vid landstinget 1750 måste landshövdingen utlova, att de spinnerskor, som ej voro stadda i jordbrukstjänst eller skötte gamla föräldrar, skulle tillhållas att inflytta till staden. 1760 fick »fabriksägaren rätt att, i nödfall med lagens hjälp, taga i anspråk landskapets samtliga 'inhyses sittande kvinnor'.» 1763 hade man »närmare hundra spinnerskor, 'allt inhyses kvinnfolk, av vilka allmänheten föga nytta haft'».[1]

Jämte fabrikernas organiserade arbete »utom verket» bedrevs hemindustrien även på annat sätt, nämligen med kommissionärer som mellanhand. Dessa hemarbetare skulle omkring år 1750 ha varit tre gånger så många som de i anslutning till fabriker arbetande, alltså över 40 000 arbetare, av vilka en betydande del av kvinnorna sägas vara gifta.[2] Inom denna kategori var dock hemindustrien oftare en bisyssla och ej som i den andra ett heltidsarbete. Det brukar framhållas, att det hemindustriella arbetets särskilda nödkaraktär knappast lika mycket gör sig gällande, så länge det utgör en bisyssla för familjen som då det blir ett huvudyrke. Denna arbetsorganisation har dock allmänt en lönenedpressande verkan.

Den hemindustri, som »förlades» av kommissionärer som mellanhand, hade ett centrum i Sjuhäradsbygden kring Borås. Arbetet bestod då huvudsak-

[1] Ahnlund, N.: Sundsvalls historia II, Sundsvall 1921.

[2] Lindstedt, H., a. a.

Tab. 16. Kvinnornas förekomst vid olika fabriker enligt kommerskollegii berättelser.

	År 1863					År 1900		
	Antal ägare		Antal arbetare		Kvinnor på 100 män	Antal arbetare		Kvinnor på 100 män
	M.	Kv.	M.	Kv.		M.	Kv.	
Klädes- och yllefabriker	81	—	2 635	1 537	58	2 221	4 545	205
Bomullsvävnadsfabriker	7	2	451	771	171	1 276	4 860	381
Linnevävnadsfabriker	—	1	22	85	(386)	190	573	302
Segelduks- och jutefabriker	1	—	112	126	112	480	688	143
Trikåfabriker	12	1	59	684	(1 160)	260	3 038	1 169
Repslagerier, jute- och trasselfabriker	8	6	151	8	5	372	212	57
Ullgarnsspinnerier	11	—	55	85	155	1 839	1 357	74
Bomullsgarnsspinnerier	2	—	712	736	103	2 169	3 614	166
Linnegarnsspinnerier	—	—	50	81	(162)	144	343	238
Sidenfabriker	3	—	49	468	(955)	7	168	(2 400)
Kattunstryckerier	8	—	49	10	(20)			
Sockerraffinaderier, choklad etc.	7	—	1 184	89	8	7 046	1 480	21
Tobaksfabriker	86	3	1 722	471	27	1 747	2 752	158
Färgerier och blekerier	415	13	968	56	6	1 799	536	30
Läderfabriker	683	29	1 758	20	1	2 353	1 567	67
Olje-, såp- och ljusfabriker	52	3	363	163	45	1 503	931	62
Glasbruk och -fabriker	1	1	1 024	63	6	5 427	374	7
Porslinsbruk, kakelugnsfabriker o. dyl.	65	3	951	221	23	27 566	1 458	5
Pappersbruk och pappfabriker	63	2	1 033	645	62	4 912	1 441	29
Pappersfabriker	25	1	265	51	19	975	1 162	119
Mekaniska verkstäder	84	—	4 316	13	0	20 654	27	0
Åkdonsfabriker (ej båtar)	25	—	265	—	—	2 738	—	—
Kemisk-tekn. fabriker	29	2	134	54	40	554	214	39
Tändsticksfabriker	13	—	337	703	209	3 235	2 867	89
Jäst- och stärkelsefabriker	9	—	42	9	(21)	656	52	8
Bryggerier och brännerier samt vattenfabriker	—	—	60	—	—	6 722	1 845	28
Bärvins- och saftfabriker	4	—	20	10	(50)	48	28	(58)
Ättiksfabriker	13	1	25	2	(8)	88	9	(10)
Korkfabriker (korg etc.)	10	1	76	12	(16)	400	276	69
Litografiska fabriker	1	—	69	71	(103)	5 673	1 326	23
Musikaliska instrumentmakerier	10	—	57	—	—	546	18	3
Övriga ur- och instrumentfabriker						352	74	21
Div. andra fabriker (elektricitetsverk, leksaks-, lamp-, mösskärmsfabr. etc.)	459	35	1 124	467	42	772	166	22
Slakteri-, charkuteri-, fisk- och margarinfabriker						924	485	53
Bagerier, kvarnar och kexfabriker						6 244	444	7

Tab. 16 (forts.). **Kvinnornas förekomst vid olika fabriker enligt kommerskollegii berättelser.**

	År 1863					År 1900		
	Antal ägare		Antal arbetare		Kvinnor på 100 män	Antal arbetare		Kvinnor på 100 män
	M.	Kv.	M.	Kv.		M.	Kv.	
Beklädnadsfabriker o. dyl.						1 084	21 886	2 019
Trävarufabriker						18 210	809	4
Produkter av kol etc.						9 634	515	5
Metallvarufabriker						3 148	618	20
Maskinfabriker (utom mekaniska verkstäder och instrumentfabriker)						3 095	437	14

Anm. Vissa smärre fabrikstyper, t. ex. cikoriafabriker, ha här ej medtagits, varför en summering ej direkt från denna tabell kan företagas. Emellertid voro av ägarna år 1863 2 191 män och 104 kvinnor samt 217 bolag. Av arbetarna voro sammanlagt år 1863 20 214 män och 7 768 kvinnor samt år 1900 216 485 män och 48 994 kvinnor, d. v. s. 38 kvinnor på 100 män år 1863 och 23 år 1900.

ligen i spinning. Såsom allmän regel torde ha gällt, att detta arbete till största delen utfördes av barn och kvinnor. Just från Boråstrakten finnes emellertid exempel på, hur den arbetsfördelning, som av gammalt ansett spånad och vävnad för kvinnogöra, fick vika för ett männens »intrång». Nils Hufwedsson Dal beskriver sålunda i sin i början på 1700-talet utgivna beskrivning av Boråstrakten, att när linet var berett,

»lägga icke allenast Qwinfolken, utan ock såsom fordom i Ägypten, Manfolken äfwen handen vid spinneråcken, sammanflytjandes hela byalaget om winter Aftenar i ena styfwo at spinna».[1]

Tillsammans voro i fabriks- och hemindustri ett betydande antal kvinnor sysselsatta. Statistiken över dem blir för gamla tider dock särdeles svårtydbar. En hel del av de, helt eller delvis, i hemindustriell produktion sysselsatta äro troligen alls icke representerade i yrkesstatistiken. Såsom hustrur och döttrar till bönder, hantverkare, fabriksarbetare, torpare eller »hjon» av olika slag ha de troligen ofta ej uppgivit sin yrkesmässiga hantering. Dessutom är det bekant, att i en del fall kvinnor visserligen arbetade för förläggare eller fabriker, men dock i en bondes hem såsom »lagstadde pigor». I statistiken komma dessa därför att räknas i tjänarkategorien i stället för i fabriksarbetarkategorien. Med dessa reservationer må här angivas en av Helgo Lindstedt[2] sammanställd tabell över andelen kvinnliga industriarbetare från 1800-talets början, vilken — vad gäller åtminstone tabellkommissio-

[1] Citerat efter Svensk hemindustri, del II. Sveriges officiella statistik 1917. I denna utredning finnes såväl referat av tidigare spridda undersökningar som ock en framställning av den största svenska undersökningen av hemindustriförhållanden.

[2] A. a.

nens uppgifter — avser endast arbetare, som inom själva verkstäderna »mot tingad lön eller dagspenning tillhandagå». (Se tab. 15.)

För den tid som industristatistiken publicerats av kommerskollegium kunna även en hel del upplysningar vinnas om på vilka områden kvinnlig arbetskraft företrädesvis tagits i anspråk. Generellt kan iakttagas, hur kvinnorna i större utsträckning sysselsatts inom konsumtionsvaruproduktionen och därvid särskilt inom de näringsområden, som mest direkt vuxit ut ur det husliga arbetet. Dessa uppgifter börja i Commerce Collegii berättelse om fabriker och manufakturer år 1863. Man får dock enligt dessa en redovisning (se tab. 16) för ett betydligt mindre antal personer än vad enligt Lindstedt nyss ovan angivits, då endast vissa typer av produktion upptagas såsom fabriker och manufakturer. Den är dock av intresse för jämförelse med den nuvarande fördelningen (se s. 94). Arbetsfördelningens traditionella karaktär ger sig därvid klart tillkänna.

Handel. Även inom nästa stora yrkesgrupp, handeln, kan man taga förhållandena inom en viss tidigare period som utgångspunkt för en jämförelse med nutiden, medan det däremot för de sakkunnigas uppdrag ej kan vara nödvändigt att följa utvecklingen emellan dessa båda tidsperioder.

En relativ näringsfrihet för kvinnor fastslogs i den år 1846 utkomna handels- och hantverksförordningen. Förhållandena inom handelns område fram till denna tidpunkt ha delvis fått sin belysning i samband med skildringen av hantverket. Bägge dessa förvärvsgrenar voro sedan medeltiden omgärdade med monopolistiska bestämmelser. Ursprungligen voro dessa tillkomna för att skydda städernas intressen mot konkurrens från landsbygden: reglerna för landsköp voro lika snäva som tillåtelserna för s. k. »gärningsmän» att bedriva hantverk på landet. Senare kom skyddet att upprätthållas i de personers intresse, som i näringen och staden vunnit burskap.

Före 1846 stodo allmänt endast följande handelsmöjligheter öppna för kvinnor, nämligen

enl. kungl. reglemente 1749 tillåtelse för de av kvinnokönet, som äga god frejd, att sälja nipper;

enl. kungl. brev av 1774 och 1790 förbehåll för fattiga änkor, värnlösa kvinnor samt avsigkomna borgare om rätt att i Stockholm idka tobakshandel;

enl. kungl. brev 1781 rätt för fattiga civil- och militärbetjäntes änkor att utöva traktörsnäringen; samt

enl. kungl. brev 1844 tillstånd att i Stockholm kringbära och försälja glasarbeten å gator och allmänna platser under iakttagande av vederbörliga ordningsföreskrifter.

Inte ens näringsförordningen av 1846 gav någon allmän handelsfrihet åt kvinnorna. I själva verket var denna deras frihet betydligt mer inskränkt genom Handelsordningen än genom Hantverksordningen. Den första paragrafen talar endast om att »rättighet att i stad idka handelsrörelse tillkommer varje man, som äger svensk medborgarerätt». Om kvinnornas handels-

frihet heter det däremot endast: »Wälfrejdade qvinnor, som förete betyg om försvarlig kristendomskunskap, ware oförhindrade att i stad idka nipperhandel, klädmäkleri, mångleri, tobakshandel samt försäljning af så kallat nålstolskram, med villkor för ogifta qvinnor, att de blifvit myndiga förklarade, och för gifta, att deras män dertill lemnat samtycke och för deras förbindelser ansvara.» Först 1859 kom en förordning att — fortfarande dock under vissa villkor — kvinnor skulle ha rätt att idka minuthandel. 1864 var, som ovan omtalats, det egentliga genombrottsåret för kvinnornas handelsfrihet.

Det är under dylika förhållanden icke att vänta några avsevärda spår av kvinnorna i handelsstatistiken. Folkräkningen 1855 upptar för hela Sverige 318 kvinnor å landsbygden samt 850 i städerna, som för »egen räkning idkade Handtverk eller Handel» (medan sammanlagt 218 idka bruks- eller fabriksrörelse och 11 325 för egen räkning idka lantbruk). Biträdande i hantverk eller handel voro däremot 2 299. Fr. o. m. 1860 års folkräkning kan man följa dessa näringsgrenar i stort. Men först från en senare tidpunkt blir det möjligt att i detalj följa de områden, på vilka kvinnor ryckt fram. I nedanstående tabell ha handelsyrken av många olika slag sammanförts, innefattande såväl ägare som biträden i gross- och minuthandel men även kontors- och bankanställda. Stora svårigheter beredas emellertid av ojämnheter i statistiken, varibland för äldre tid särskilt må märkas benägenheten att inräkna biträden i den här icke redovisade tjänarkategorien. Det är troligt, att denna tendens skall ha gjort sig särskilt gällande för just de kvinnliga biträdena.

Tab. 17. Yrkesverksamma i handel. 1860—1930.

År	Män	Kvinnor	Kvinnor per 100 män
1860	12 833	2 013	16
1870	15 478	1 847	12
1880	25 435	3 581	14
1890	33 324	7 041	21
1900	47 337	14 155	30
1910	81 922	38 196	47
1920	119 229	67 787	57
1930	160 710	102 723	64

Källa: Folkräkningarna.

Eftersom »traktörs»-yrket, vilket i yrkesstatistiken brukar hänföras till handelsverksamhet, särskilt omnämnes såsom relativt tidigt öppet även för kvinnor under vissa villkor, och eftersom det vidare kan i särskilt hög grad sägas vara en till förvärvsyrke utvecklad form av de husliga sysslor, som kvinnor länge särskilt ägnat sig åt, bör det vara av intresse att följa även denna näringsgrens utveckling. Det kan även ske betydligt exaktare än för-

handelsyrket i allmänhet. I samtliga folkräkningar har nämligen värdshus- och hotellrörelse särredovisats under ett par lätt åtkomliga rubriker, varjämte företagare och biträden skilts åt. Som av nedanstående tabell framgår ha kvinnor, icke endast som uppasserskor etc. städse varit i majoritet, utan även såsom företagare överflyglade de så tidigt som 1890 männen. Däremot framgår ur denna statistik icke, att kvinnorna i allmänhet varit innehavare av smärre företag.

Tab. 18. Yrkesverksamma i hotell- och restaurangrörelse.

År	Företagare			Anställda		
	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män
1860	1 262	681	54	595	[1]3 047	—
1870	712	502	71	690	[1]337	—
1880	1 071	724	68	804	[1]395	—
1890	1 084	1 193	110	1 166	3 319	285
1900	1 257	1 727	137	1 753	5 019	286
1910	1 585	4 070	257	2 722	8 765	322
1920	1 940	5 294	273	4 331	19 139	442
1930	2 479	8 625	348	7 221	37 662	522

Källa: Folkräkningarna.

[1] Åren 1870 och 1880 ha biträden i stor utsträckning hänförts till tjänare, år 1860 möjligen tvärtom.

Allmän tjänst och fria yrken. I allmän tjänst och fria yrken hade kvinnor länge en särställning. Sålunda återfunnos redan i de äldsta folkräkningarna tvenne yrken, som särskilt upptagas under den f. ö. mycket lilla kategorien »Qvinkön». Det är barnmorskornas och guvernanternas. Däremot voro de flesta andra förvärvsmöjligheter genom privilegie- eller utbildningsbestämmelser stängda för kvinnorna.

I sin samtida kommentar anförde Agardh därom:

»Således äro alla vägar stängda för qvinnan i Sverige att försörja sig med något sjelfständigt yrke eller embete, så att såframt hennes arf ej är nog stort för att lefwa af räntan, måste hon tjena.»[1]

Och han säger strax förut:

Deremot har mannen tilegnat sig en mängd qvinnoyrken. Mannen är folkskolelärare äfven för flickor. Han är öfver-barnmorska ... Mannen är uteslutande läkare äfven för qvinnor. Han har tillegnat sig alla andra yrken som qvinnan lika väl kunde sköta.»

Då hemmen emellertid icke kunde ge försörjning och arbetsuppgifter åt alla kvinnor, såväl gifta som ogifta, representerar lagstiftningen på 1800-

[1] A. a. II: 1 s. 284.

talet i dessa hänseenden vad de anglosachsiska sociologerna kalla en »eftersläpning» (»a lag»), betecknande den brist på anpassning, som uppkommer då en serie förhållanden, vanligen de ekonomiska, förändras utan att tillhörande institutionella överbyggnader hinna med.

I tur och ordning lätta dessa legala hinder under senare hälften av 1800-talet. Kvinnorna få först tillträde till Musikaliska akademien (1853), folkskollärareseminarier (1859), kungl. högre lärarinneseminarium (1861). Först 1870 medgavs kvinna rätt att avlägga mogenhetsexamen, att studera medicin och praktisera som läkare samt år 1873 att avlägga annan examen vid universitetet, dock med undantag av högre examen inom juridisk fakultet samt varje examen vid teologisk fakultet.[1] Dessa fakulteter släppte fullständigt sina spärrar åren 1897 och 1910 resp.

Hithörande yrkens framväxt kan i stora drag följas i folkräkningarna. Emellertid hava olika särgrupper vid olika folkräkningar förts till olika huvudgrupper. Då de kunnat särskiljas har så skett. Att detta icke alltid varit fallet gör jämförelsen mellan de absoluta talen från ett år till ett annat haltande. Å andra sidan har givetvis samma princip följts för såväl manliga som kvinnliga yrkesutövare, varför de relativa talen bli mer tillförlitliga.

Tab. 19. Anställda män och kvinnor i allmän tjänst (utom försvarsverket och religionsvården) samt undervisningsväsen.

År	Stats- och kommunaltjänst			Undervisningsväsen och liknande		
	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män
1855	—	—	—	2 824	1 656	59
1860	9 364	28	0	4 308	951	22
1870	8 730	159	2	5 508	2 465	45
1880	8 998	95	1	6 174	5 710	92
1890	12 043	333	3	7 120	8 783	123
1900	14 044	544	4	7 609	12 158	160
1910	16 423	1 295	8	8 721	18 349	210
1920	18 534	4 089	22	11 228	25 170	224
1930	19 647	4 823	25	16 899	35 716	211

Källa: Folkräkningarna.

Inom kommunikationsverken har i och med telefonväsendets utveckling en mycket stor skara kvinnor vunnit sysselsättning, men de äro nu återigen i vikande, då telefonväxlingen automatiseras och å andra sidan nya verksamhetsgrenar, såsom radio, dra till sig mer manlig arbetskraft.

[1] Wahlström, Lydia: Den svenska kvinnorörelsen, Sthlm 1933.

Tab. 20. Anställda vid post, telegraf, telefon och järnväg.

År	Post			Telegraf, telefon, radio			Järnväg		
	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män
1860	[1] 1 165	[1] 3	—	277	1	—	—	—	—
1870	[2] 3 669	[2] 17	1/2	—	—	—	—	—	—
1880	[3] 954	[3] 204	21	—	—	—	7 752	19	—
1890	2 008	253	13	576	489	85	11 727	58	1/2
1900	3 029	456	15	1 249	1 196	96	19 984	81	1/2
1910	5 554	929	17	[4] 967	4 272	441	33 185	374	1
1920	7 745	2 400	31	4 858	12 049	248	51 967	2 099	4
1930	9 828	3 855	39	6 949	12 895	186	55 757	2 828	5

Källa: Folkräkningarna.

[1] Även järnväg. — [2] Även telegraf och järnväg. — [3] Även telegraf. — [4] Nedgången kan bero på en olika redovisning av telegrafverkets arbetare.

Särskilt inom sjuk- och socialvård voro kvinnor tidigt framträdande:

Tab. 21. Anställda inom sjuk- och socialvård.

År	Barnmorskor		Sjuksköterskor			Övrig socialvård		
	Enl. hälsovårdsstatistiken	Enl. folkräkningarna	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män
1855	—	1 306	—	—	—	—	—	—
1860	1 525	1 157	[1] 203	[1] 347	171	—	—	—
1870	1 864	[2] 1 393	[1] 284	[1] 623	219	—	—	—
1880	2 264	[2] 1 744	260	1 040	400	183	133	73
1890	2 478	[2] 2 029	540	2 140	396	299	313	105
1900	2 782	[2] 2 514	804	3 869	481	477	691	145
1910	2 988	2 710	725	5 952	821	1 650	3 437	208
1920	3 032	2 658	1 168	10 855	929	5 351	10 542	197
1930	2 672	2 345	[3] 361	10 447	2 893	7 752	22 476	290

Källa: Folkräkningarna.

[1] Även övrig socialvård. — [2] Uppförda bland tandläkare fr. o. m. år 1870 t. o. m. år 1900, varför dessas kvinnliga yrkesutövare ansetts kunna hit överföras. — [3] Sjuksköterskor synas i viss utsträckning år 1930 ha hänförts till sjuk- och vårdanstalternas vaktpersonal.

I de fria yrken, som närmast avse medicinsk vård, hava kvinnorna likaledes mer och mer gjort sig gällande, ehuru deras andel fortfarande där är relativt ringa.

Tab. 22. Yrkesverksamma läkare, tandläkare etc.

År	Läkare			Tandläkare			Gymnastikdirektörer och sjukgymnaster			Veterinärer			Farmaceuter			Samtliga		
	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män
1855	[1] 529	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	529	—	—
1860	[1] 664	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	664	—	—
1870	548	—	—	[1] 486	[2] —	—	—	—	—	—	—	—	672	—	—	1 706	—	—
1880	585	—	—	[1] 437	[2] —	—	—	—	—	—	—	—	825	—	—	1 847	—	—
1890	[3] 1 172	7	—	[1] 823	[2] —	—	—	—	—	—	—	—	1 071	—	—	3 066	7	—
1900	1 223	15	1	[1] 1 440	[2] —	—	—	—	—	—	—	—	1 252	34	3	3 915	49	1
1910	1 434	33	2	[4] 796	[4] 855	107	—	—	—	349	—	—	1 269	165	13	3 848	1 053	27
1920	1 699	90	5	[4] 1 131	[4] 1 661	147	—	—	—	456	—	—	1 183	333	28	4 469	2 084	47
1930	2 319	155	7	1 011	250	25	884	3 225	365	483	1	—	1 207	495	41	5 904	4 126	70

Källa: Folkräkningarna.

[1] Även veterinärer och fältskärer. — [2] Kvinnorna ha överförts till tab. 21, kolumn barnmorskor. — [3] Även medicine kandidater. — [4] Även gymnaster etc.

I andra fria yrken ha kvinnor först på senare tid börjat finna sin huvudsakliga sysselsättning och bärgning.

Tab. 23. Yrkesverksamma inom vissa fria yrken.

År	Advokater och sakförare			Författare och journalister			Konstnärer			Teater- och förlustelseverksamhet		
	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män	Män	Kvinnor	Kvinnor på 100 män
1855	—	—	—	—	—	—	301	—	—	—	—	—
1860	[1] —	—	—	621	3	1/2	[2] 1 435	82	6	—	—	—
1870	[1] —	—	—	617	9	1 1/2	[2] 542	118	22	—	—	—
1880	[1] —	—	—	656	41	6	[2] 676	160	24	—	—	—
1890	[1] —	—	—	541	15	3	[2] 1 033	315	31	—	—	—
1900	[1] —	—	—	732	37	5	[2] 1 370	474	35	—	—	—
1910	386	—	—	1 225	169	14	[2] 2 239	1 134	51	—	—	—
1920	673	7	1	1 718	251	15	[2] 4 009	2 033	51	—	—	—
1930	942	32	3	2 530	376	15	896	240	27	3 863	1 161	30

Källa: Folkräkningarna.

[1] Medräknade inom »allmän tjänst», tab. 19. — [2] Även skådespelare, akrobater, gatumusikanter m. fl. (»artister»).

Allmänna orsaker till kvinnornas särställning.

En del av de mera framträdande drag, som vid en jämförelse mellan förr och nu visa sig prägla kvinnoarbetet till skillnad från männens arbete, ha en i viss mån sammanhängande karaktär. De skola här mycket kortfattat påpekas, medan de på skilda platser i de sakkunnigas betänkande komma att beröras i sina speciella sammanhang.

Traditionen visar sig sålunda vara en faktor, som verkar till större trögrörlighet i utvecklingsprocessen. Redan av de föregående statistiska illustrationerna framgår det, att kvinnor ha lättare att vinna inträde i nya eller expanderande yrken. I större allmänhet kan man dock icke finna någon tillfyllestgörande förklaring av skillnaderna i mäns och kvinnors yrkesställning genom att hänvisa till traditionens tryck eller till rådande allmänföreställningar. Man har fastmera att söka sig tillbaka till mera reala faktorer, som verka å såväl arbetsfördelning som lönesättning för män och kvinnor. Här må huvudsakligen såsom en sammanfattning uppmärksammas de faktorer, som enligt den föregående framställningen visat sig verksamma såväl nu som i det föregående tidsskedet. För en fylligare framställning hänvisas dels till bilaga 1 till förevarande betänkande samt dels till redovisningen i kap. 8 här nedan av vissa från konferenser med å olika yrkesområden praktiskt verksamma personer vunna erfarenheter.

Kvinnors mindre konkurrensvilja och svagare konkurrensduglighet om såväl anställningarnas antal som lönernas höjd torde i väsentlig mån bero på att för dem längre än för män en *försörjningsmöjlighet kvarstått inom familjehushållet.* De ha därför i viss mån kunnat betrakta sin förvärvsinkomst som ett »extra» tillskott till familjeförsörjarens och ha därför icke ansett sig tvungna att uppehålla höga lönekrav. Denna tendens är klart skönjbar såväl i början som i slutet av den period, som här närmast skildrats.

Vid denna periods början illustreras detta förhållande av hela familjens deltagande i förvärvsarbetet, vilket förekom särskilt ofta, dels bland löntagarna inom jordbruket, dels inom hemindustrien och den tidiga fabriksindustrien. Varje tillskott i familjeinkomsten var så välkommet, att hustrur och barn, som inte hade utkomstmöjligheter i annan sysselsättning, till nästan vilken lön som helst mottogo arbete. Oftast var detta en bisyssla (särskilt i hemindustrien) och betraktades ej som huvudyrke. Dessutom hade det flertal kvinnor, som voro fristående löntagare, nämligen den stora tjänarkategorien, en lön som icke mycket översteg förmånen av kost och logi inom en familj. Deras löneställning togs desto naturligare som jämförelsegrund, då på sätt och vis även hustrur och barn redan hade dessa naturaförmåner.

Detta stora utbud till låga löner å arbetsmarknaden hade i sin tur givetvis en lönesänkande verkan, som ibland blev av katastrofal art. Sålunda kunde det hända, att hustrur och barn — givetvis ofrivilligt — konkurrerade ut mannen-familjeförsörjaren från dennes anställning. Då särskilt lönesättningen i industrialismens genombrottsland England grundligt stude-

rats, har detta förhållande kunnat påpekas.[1] Även om denna ytterliggående verkan ej var vanlig, har i varje fall allmänt sett kvinnornas godtagande av lägre löner verkat lönesänkande, vilket medfört att vissa yrken, dit kvinnor ofta sökt sig, blivit så lågbetalda, att män ej kunnat söka sig dit, varför — när kvinnorna blivit ensamma om dem — lönerna kunnat sättas ännu lägre. Härigenom ha särskilda, lågbetalda »kvinnoyrken» uppstått.

Samma faktorers inflytande kan i nuvarande tid illustreras av den grupp hustrur och döttrar, som taga emot arbete för vad man brukar kalla »nålpengar». Det faktum, att ytterst få män finnas, som äro i en liknande situation, har utslagsgivande betydelse för mäns och kvinnors skilda ställning å arbetsmarknaden. Den ursprungliga orsaken kan icke sägas vara, att kvinnor i större utsträckning än män av arbetsgivare »betraktas som försörjda» utan ligger främst däri, att de själva betraktat sig som försörjda och att de faktiskt även äro eller varit det.

Den mer positiva sidan av det större ekonomiska familjeskyddet för kvinnorna består däri, att hushållsarbete utgör en reservoar för kvinnlig arbetskraft i tider av arbetslöshet. Detta är i själva verket beroende på exakt samma förhållande, som föranleder att man i viss betydelse kan tala om en »latent arbetslöshet» för de hemarbetande kvinnorna. Bägge sidorna av denna sak bero på, att hushållsarbetet är i hög grad elastiskt, att dess lönsamhet är varierande med det pris till vilket man kan erhålla arbetskraft och att hemproduktion även av saker, som under andra förhållanden mer ekonomiskt framställas industriellt, lönar sig bättre än ren sysslolöshet. Kvinnor ha därför genom den husliga tradition vari de växt upp en betydligt större elasticitet i sin förmåga att göra produktiva insatser. Detta kan under vissa förhållanden bli dem till en fördel, men måste lika visst i andra situationer bli till en nackdel. Betraktar man förhållandena utifrån arbetsmarknadssynpunkt, bli nackdelarna övervägande.

Detta grundfaktum, att kvinnorna — icke endast hustrurna utan även döttrarna — ekonomiskt äro från familjetillhörigheten mindre friställda än sönerna, ger sig även tillkänna i det sedan gammalt rådande bruket, att döttrarnas förvärvsinkomster i större utsträckning disponeras av familjen än sönernas. Fortfarande torde detta bruk delvis upprätthållas. Ett par gånger har amerikanska regeringen låtit företaga specialutredningar bl. a. om dessa förhållanden. Det visade sig vid den ena av dessa undersökningar, att 60 % av döttrarna men endast 25 % av sönerna lämnade hela sin avlöning i föräldrahemmet.[2] Vid en senare sammanställning av 22 i olika sammanhang givna utredningsuppgifter angående denna sak befanns det, att i medeltal 53 % av alla kvinnor lämnade hela sin lön i hemmet, 31 % lämnade en del och endast 9 % lämnade ingenting.[3] De faktiska procenttalen ha här ringa betydelse; deras symptomatiska innebörd är däremot av vikt. I sin studie av kvinnliga fabriksarbetare i Berlin har dr v. Fran-

[1] Pinchbeck, I.: Women Workers and the Industrial Revolution 1750—1850, London 1930.
[2] Bulletin of the Women's Bureau, Department of Labor, Washington 1923.
[3] Eleventh Annual Report of the Director of the Women's Bureau, Washington 1929.

zen-Hellersberg[1] skildrat samma situation och därjämte utförligt uppehållit sig vid vilka verkningar detta konkret och psykologiskt medför. Beträffande de svenska förhållandena har ingen undersökning gjorts, men det har länge varit ett omvittnat faktum, att, då döttrar och söner inom arbetareklassen först börja med förvärvsarbete, sönerna tillåtas disponera större belopp än döttrarna för egna behov, liksom söner även i andra familjer överhuvud taget ha rikligare fickpengar. I jordbrukarhemmen torde det likaså ha varit vanligt, att på gården arbetande söner haft relativt lättare än döttrar att erhålla lön för sitt arbete eller åtminstone frikostigare tilldelning av penningbelopp. En verkan av den starkare ekonomiska kontrollen över döttrarna måste vara att försvaga dessas intresse för sitt förvärvsarbete, för sina löneökningsmöjligheter och överhuvud taget att suggerera dem till en uppfattning, att det ekonomiska ansvaret för deras liv inte vilar lika helt på dem själva som på sönerna. Troligen försvinner denna ekonomiska kontroll mer och mer, men man har även att räkna med att en annan art av kontroll utövas särskilt över döttrarna, nämligen i fråga om deras nöjen och fritid, samt att större anspråk ställas på deras medhjälpande i hushållsarbetet. Allt detta har bidragit till att kvinnorna icke haft den självständighet, som skulle ställt dem i samma utgångsläge som männen med avseende på yrkesutövningen.

Familjens större benägenhet till ingripande i döttrarnas förvärvsliv gör sig gällande på ännu ett område, som är av grundläggande betydelse för hela arbetsställningen, nämligen *utbildningen*. Även vid ett flyktigt studium av den arbetsutveckling, som berörts i det föregående, visar det sig att kvinnornas svåraste handikap har varit deras bristande yrkesutbildning. Yrkena fördelade sig på manliga och kvinnliga i gamla dagar i stort sett efter gränsen fackutbildade eller ej. Kvinnligt förvärvsarbete utom hemmet var allmänt sett sällan yrkesskickligt arbete. Därför återfinnas kvinnorna mest i de yrken som icke hade några, vare sig i lag eller genom sedvänja fastställda kompetenskrav, d. v. s. i huslig tjänst samt i jordbruk och fabriksarbete.

Likartade voro förhållandena i hantverk samt allmän tjänst och de fria yrkena. Det väsentliga hindret för kvinnor att bli hantverkare var nämligen, åtminstone efter 1720 års skråförordning, ej direkt förbud för utövande av yrket men väl omöjligheten att vinna utbildning. Rätten att anställa lärling var begränsad till »gosse» eller »pilt». Även om denna klausul hävts skulle sociala skrankor omöjliggjort, att flickor följt den reguljära lärogången med dess gesällvandringar och härbärgesliv, dess invigningsceremonier med »behyvling» och dryckeslag, dess förakt för äktenskapet och dess frimåndagsfirande.[2]

Hantverket framstår såsom det under gamla tider mest betydelsefulla yrke, vilket var stängt för kvinnor på grund av att det fordrade bestämd utbildning. Fortfarande medför traditionen där vissa hinder. Inom de fria yr-

[1] Die jugendliche Arbeiterin, Berlin 1929.

[2] Se t. ex. Hansson, S.: Skråtidens gesäller, Sthlm 1930, Troels-Lund, a. a. samt Ambrosiani, S.: Från de svenska skråämbetenas dagar, Sthlm 1920.

kena och den allmänna tjänsten rådde enahanda förhållanden. Dessa yrken hade i vårt land så länge och så helt varit föremål för särskilda privilegie- och kompetensbestämmelser, att man knappast finner förhållandet ägnat att förvåna. I andra länder ser man däremot, hur kvinnor kunnat vara utmärkta kirurger, optiker, tandläkare, apotekare och allmänpraktiserande läkare.[1] Deras praktik och användbarhet upphörde emellertid helt i och med att akademisk utbildning och särskild legitimering kom att krävas för dessa yrken. Medan det alltså genom sekler hade varit kvinnornas uppgift att odla det praktiska medicinska vetandet i form av huskurer och »klokskap», blev läkaryrket, så snart utbildningen reglerades, ett manligt prerogativ. Den arbetsspecialisering, som är en av industrialismens stora fördelar, kom allmänt sett att från början betyda ett starkt bakslag för kvinnornas möjligheter att visa yrkesduglighet och att förkovra sig. Ända intill sista tid har därför kvinnorörelsen ansett sig böra i främsta rummet kämpa för utbildningsvägarnas lika öppnande för män och kvinnor.

I denna strävan ha kvinnorna emellertid icke endast haft att vända sig mot myndigheter och förordningar utan även emot den familjeinställning, som icke varit inriktad på, att döttrarnas utbildning vore lika angelägen som sönernas. Denna inställning kvardröjde längre än de legala hindren för kvinnornas yrkesutbildning.

Jämte bristen på yrkesutbildning står ännu ett dylikt, mer institutionellt hinder i vägen för kvinnornas yrkesframgång, mera i gamla tider men i viss mån allt fortfarande. Det är kvinnornas *bristande rättskapacitet vad gäller ägande och förvaltning av fastighet och kapital.* I jordbruk, handel och självständig företagarverksamhet har denna legala oförmåga varit kännbar intill senaste tid. Myndighetslagarnas historia, det mycket sena upphävandet av kvinnors omyndighet[2] talar här sitt betydelsefulla språk. Vad gäller speciellt handelsbetonade näringar förstärktes denna svårighet av förordningen, att rätt att idka handel endast tillkom den, som vunnit burskap såsom borgare i en stad. Genom dessa inskränkningar i den ekonomiska rörelsefriheten utestängdes kvinnor även länge från sådana yrken, för vilka de bort äga särskild fallenhet och förberedelse, då dessa ofta vuxit ut från liknande husliga uppgifter.

Även om under tidens gång vissa lättnader i lagarna gjordes och möjligheter till undantag och särskilda överenskommelser funnos, kommo även i detta hänseende svårigheterna att snarare skärpas än mildras vid industrialismens genombrott. Den nyss iakttagna regeln, att vad, som allmänt sett är ett fram-

[1] I såväl Frankrike som Italien hände det ända sedan renässansens dagar — för att i detta sammanhang icke nämna medeltidens lärda nunnor — att kvinnor utövat kvalificerade yrken. Dessutom finnas en rad exempel även från England. 1739 fick sålunda en allmänpraktiserande kvinnlig läkare 5 000 pund av engelska parlamentet för att offentliggöra sina recept. 1788 talas om en Ellen Haythorntwaite som en av Englands förnämsta kirurger och i samma århundrade fick en kvinnlig praktiker i Epsom 100 pund om året av skattemyndigheterna för att kvarstanna i staden. (Pinchbeck, a. a. s. 30.)

[2] Se ovan s. 70.

stegstecken i industrialismen, kan för kvinnorna bli ytterligare ett bakslag, besannar sig ännu en gång. Då produktionen blev mer kapitalkrävande, blev den även mer svårtillgänglig för kvinnor. Ibland kommer omslaget på grund av en teknisk omläggning i en näring så hastigt, att det liknar en katastrof. Sålunda kan en näringsgren, som dittills så gott som uteslutande bedrivits av kvinnor under en mer primitiv form såsom hemmaproduktion, på en gång övergå till att bli uteslutande ett manligt näringsfång. Ett sådant exempel utgör blekningen. I samma stund, som kemisk blekning gjordes möjlig, försvunno kvinnornas möjligheter att som företagare ägna sig däråt, då de icke kunde förfoga över det kapital, som blev nödvändigt. (Bristen på teknisk utbildning betyder i detta sammanhang mindre, då det för företagaren viktigaste är att kunna skaffa såväl teknisk personal som maskinell utrustning.)[1]

Ännu i våra dagar torde — trots legal likställighet mellan män och kvinnor i fråga om förfoganderätt över kapital — en lägre uppskattning av kvinnliga företagares personliga kreditvärdighet fortleva. Särskilt gäller detta om kredit för startande av företag eller utvidgande av verksamhet, liksom i alla situationer där kreditgivningen blir beroende inte endast av realsäkerheter utan även på bedömningen av vederbörandes personliga kvalifikationer. Av samma psykologiska skäl torde kvinnor ha svårare att finna borgensmän. Detta torde ha varit ett stort hinder för kvinnor att göra sig gällande inom ett särområde, på vilket de sedan gammalt äga omvittnad skicklighet, nämligen handeln och särskilt den organisatoriska delen av affärslivet.

Bakom alla de här skisserade orsakerna till kvinnoarbetets särart skymtar som bestämmande faktor den kvinnornas *starkare familjeanknytning,* som under våra tiders rörliga arbetsmarknadsförhållanden stundom kommit att framstå som alltför fast, och kanske därför haft större betydelse som ett hinder än som det skydd, det utan tvivel samtidigt innebär. Ännu mera direkt verkar emellertid hänsynen till kvinnornas eventuella framtidsuppgift såsom familjebildare, i det den psykologiskt betyder en i viss mån skev framtidsförväntning, som den unga flickan själv inställer sitt yrkesval och sin yrkesambition efter. Detta har även kommit till synes, i det att kvinnorna (eller föräldrarna) typiskt valt yrken på kortare sikt än vad männen göra, även när de ej av yttre förhållanden varit tvingade härtill. De ha sålunda t. ex. — även när utbildningsmöjligheterna ej längre lagt hinder i vägen — hellre valt springflickans än lärlingens arbete, hellre det enkla kontorsarbetet än det mer kvalificerade. Man måste här som något genomgående för de olika tidsperioderna fastställa, att äktenskapet redan såsom utsikt till framtidsförsörjning förskjutit den kvinnliga ungdomens yrkesval. Detta har under de senast förflutna decennierna, då så gott som alla yrken nått sina fasta former, inneburit, att kvinnorna i större utsträckning saknat de moment, som byggt upp yrkenas ställning: utbildningen, karriärambitionen och organisationssolidariteten.

Endast det sistnämnda förhållandet må i detta sammanhang belysas med några faktiska uppgifter.

[1] Exemplet är närmast hämtat från Pinchbeck, a. a. Se dock även citatet från Agardh, ovan s. 69.

Kvinnornas deltagande i arbetarnas fackliga *organisationer* var till en början särdeles svagt. Väl må man som förklaring därtill huvudsakligen räkna med ett bristande intresse hos kvinnorna själva. De hade icke tagit sitt yrke tillräckligt mycket som en allvarlig framtidsuppgift. De hade räknat med arbetsanställningen som något tillfälligt och voro därför icke inställda på full solidaritet med sina manliga arbetskamrater. En dylik framtidsförväntning spelar säkert fortfarande en viss roll för att förklara kvinnornas procentuellt mindre fackliga anslutning och framför allt deras mindre benägenhet att så införliva sina strävanden med fackföreningens, att de åtaga sig arbets- och ledaruppgifter.

Bageriarbetarförbundets förtroendeman uttalar därom i början av 1900-talet: »Säger man till dessa kvinnor, att de skola gå med i den kvinnliga föreningen, så svara en del vi ha inte råd! En del andra förklara, att de våga inte — och en del, att deras gud icke tillåter dem att bli socialister!»[1]

Men man gör orätt, om man alldeles bortser från de hinder, som mötte kvinnorna i fackföreningarna. Inom flera yrkesgrenar voro föreningarna till en början obönhörligt stängda för kvinnor, och ganska starka strider måste utkämpas, innan de öppnades för kvinnorna. Denna avstängningspolitik blir mindre oförklarlig, då man betänker, hur fackföreningen ofta vuxit ut ur de gamla skråorganisationerna, närmast ur gesällskapen. Skråtraditionen lyser fram ur alla skildringar av fackföreningarnas första tider. Särskilt är den märkbar i yrken, där man av gammalt ej varit van att se kvinnor arbeta. Ett dylikt yrke var typografernas, vilket här må utgöra exempel. Kvinnliga sättare hade redan 1856 intagits å Isaac Marcus tryckeri, och så småningom blevo de allt flera.

»Det var inte med några glada känslor, som konstförvanterna sågo kvinnornas inträde i boktryckeriyrket. Den yrkesstolthet, som besjälade konstförvanterna, uppreste sig mot, att kvinnorna inträngde i ett yrke, som mer än andra ansetts vara mannen förbehållet.»[2]

Med denna inställning var endast avslag att vänta, då kvinnorna 1874 begärde att få bli medlemmar i Typografiska föreningen. Men debatten återupprepades 1884 och avslaget likaså. Först 1888 medgavs dem inträde och först 1913, efter upprepade ansatser, lyckades det att få in någon kvinna i förbundsstyrelsen. Inom bokbinderiarbetareförbundet voro de dock med ända från starten år 1872, ty, såsom det framhölls, »kunna de ej genom arbete förtjäna tillräckligt till sitt uppehälle, så slå de lätt in på avvägar». Därför vore det orätt att »tillbakaställa fruntimmerna» i kampen för högre löner.[3]

De manliga arbetarnas ovilja mot de kvinnliga kamraterna i denna situation var emellertid i grunden bestämd av andra ting än de traditionella fördomar, som framburos som argument. Dessa kunna närmast uppfattas som

---

[1] S. Hansson: Svenska bageri- och konditoriindustriarbetareförbundet, s. 201 f.
[2] Wessel, Nils: Typografiska föreningen i Stockholm 1846—1926, Sthlm 1926.
[3] Sigfrid Hansson: Stockholms bokbinderiarbetareförening 1872—1922, Gbg 1922, s. 9.

åsiktsyttringar på bas av den konkurrenskänsla, som kvinnornas lägre löner framkallade. Arbetsgivarna försökte, enligt de manliga arbetarnas mening, ibland även medvetet spela ut kvinnorna mot männen, vilket bidroge till en splittring, som försvagade arbetarklassen som helhet.

Sålunda diskuterades Isaac Marcus' ovannämnda åtgärd att taga in kvinnor i såväl förening som press såsom ett försök till lönenedpressning. På liknande sätt förekom en konkurrens t. ex. inom bageriyrket, varom det heter i Bageriarbetaren år 1898: »De låta städja sig som jungfrur eller pigor, arbeta en stund i bageriet och en stund i köket, och en stund ligga de på golvet och skura. Så pågår det dygnet runt, och för detta arbete emottaga de en betalning å 3, 5 och 10, i lyckligaste fall 12 kronor i månaden, utom kost och logi, en betalning, som är omöjlig att leva på, om man skall hålla sig hel och ren. Att dylikt skall förstöra både yrket och dess utövare, därom behöver man icke tvista, och att dessa kvinnor en dag förr eller senare höra till de mest olyckliga, bör ej heller förvåna någon.»[1]

Men kvinnornas konkurrens gällde icke endast lönerna. I dessa fackföreningsrörelsens kampdagar utgjorde de oorganiserade kvinnorna i vissa fall en direkt konkurrens med den manliga arbetskraft, som började organisera sig. Man kunde av kvinnlig arbetskraft icke endast vinna ekonomiska fördelar, utan, som en motionär till bageriföretagarnas möte år 1900 uttryckte det: »särdeles den stora förmån, som säkerligen därav är att vinna, att vårt yrke åtminstone till väsentlig del befrias från den ekonomiska osäkerhet och de personliga obehag för arbetsgivaren, vilka för närvarande framkallas av den manliga arbetarepersonalens 'klassmedvetna' uppträdande».[2]

När den första anslutningen till Landsorganisationen skedde år 1899, uppgavs att endast 26 kvinnor funnits inom de 16 förbund, som anslöto sig. Året därpå voro kvinnornas antal 1 029, 1907 voro de 16 883, medan därefter en nedgång förmärktes, så att kvinnorna år 1912 voro endast 4 322, men 1928 hade antalet stigit till 45 599 eller 9·7 % av hela den organiserade arbetarklassen.[3] Numera äro de (1 december 1937) 125 067 eller 15 %. Av tab. 35 å s. 130 framgår kvinnornas fördelning å fackförbund. De ha majoritet inom sex förbund, nämligen Beklädnadsarbetareförbundet (82 %), Bokbindareförbundet (66 %), Hotell- och restaurangpersonalförbundet (78 %), Sinnessjukvårdens personals förbund (50·3 %), Textilarbetareförbundet (59 %) och Tobaksindustriarbetareförbundet (76 %). Om man jämför totalantalet fackorganiserade kvinnor med yrkesverksamma, torde man kunna uppskatta, att ungefär hälften av de kvinnliga men omkring tre fjärdedelar av de manliga arbetarna äro fackligt organiserade. Kvinnorna gå dock i ökad utsträckning in i organisationerna, ehuru de relativt mer sällan än männen uppnå ledande poster. Kvinnornas mindre organisationsprocent bör även sättas i samband med det faktum, att den kvinnliga arbetskraften ofta tillhör yrkesområden, vilka i och för sig äro svårorganiserade (t. ex. särskilt hembiträdesfacket).

---

[1] Sigfrid Hansson: Svenska bageri- och konditoriindustriarbetareförbundet, Sthlm 1921, s. 199.
[2] Sigfrid Hansson: Svenska bageri- och konditoriindustriarbetareförbundet, Sthlm 1921.
[3] S. Hansson: Den svenska fackföreningsrörelsen, Sthlm 1930.

Inom den allmänna tjänstens och de fria yrkenas kårorganisationer har förhållandet varit ett liknande, trots att efter långvarigare utbildning framtidsaspekten på yrket ej borde vara lika osäker. Kvinnorna ha icke deltagit i organisationsarbetet med sin relativa andel. Däremot ha under påtagliga stridsperioder de speciellt kvinnliga kårorganisationerna vunnit livlig anslutning. Som exempel må nämnas de kvinnliga folkskollärarnas organisation, som bildades 1906 som en följd av att olika lön för män och kvinnor inom folkskolan fastställdes. Trots detta är lärarinnornas särorganisation svagare än de manliga lärarnas motsvarande.

Om en viss kortsiktighet vid yrkesvalet och i yrkesambitionen på grund av ett eventuellt framtida äktenskap gjort sig särskilt gällande för de unga flickorna, så består ett annat handikap särskilt för de gifta kvinnorna med hänsyn till deras förvärvsarbete. Det är deras *lokala bundenhet.* Här skall icke i detalj redovisas för denna faktor, men i en historisk tillbakablick måste det påpekas, hur även denna omständighet bidragit till den låga lönesättningen och konkurrenssvagheten bland kvinnlig arbetskraft. Ett yrkesbyte blir ofta av rent geografiska skäl nödvändigt vid äktenskaps ingående. Men ännu mer har det säkert i äldre tider betytt — då äktenskapen oftare än nu knötos mellan kontrahenter på kortare geografiskt avstånd — att hustrur (och andra familjemedlemmar) till jordbruksarbetare, industriarbetare etc. icke haft annat val, om de önskade utfylla familjeinkomsten, än att taga just det arbete, som stod dem till buds på deras mäns arbetsort. Denna bristande platsrörlighet i arbetsutbudet förklarar en del av den låga lön, som särskilt tidigare varit utmärkande för hemindustriellt arbete, för hustrurs och barns deltagande jämsides med mannen i gruv- och fabriksarbete, för lantarbetarhustrurnas mjölkning och barnens rovrensning. Ursprungligen verkar denna lokala bundenhet närmast på de gifta kvinnorna, men indirekt blir den av betydelse för lönesättningen även för de ogifta kvinnorna.

Därmed är man emellertid tillbaka till vad som var utgångspunkt i början av denna framställning, nämligen att kvinnornas genomsnittligt större lokala bundenhet till familjebostaden är ett ursprungsfaktum i varje förklaring av kvinnoarbetets särskilda villkor. Därmed är även påpekat, hur de många olika här tidigare omnämnda faktorerna stå i ett inbördes beroende av varandra. Men därmed är det också tydligt, att förändringar i kvinnoarbetets villkor endast i ringa mån kunna dikteras utifrån. Lika tydligt är, att pågående förändringar icke heller i högre grad kunna avsiktligt hejdas. Villkoren för kvinnornas arbete förändras dock, och ännu är slutpunkten icke satt för den utvecklingstendens, som nu är i gång.

Kap. 2. Nuvarande arbetsförhållanden och lönevillkor för kvinnor.

På den svenska arbetsmarknaden äro kvinnor i närvarande stund spridda över många olika yrkesområden. De sakkunniga komma att i förestående avsnitt till översiktlig behandling upptaga kvinnoarbetets nuvarande läge, varvid särskilt kommer att uppmärksammas *dels* arbetets fördelning mellan män och kvinnor och *dels* förefintligheten av en möjlig konkurrens om arbetstillfällena.

Det kännetecknande för utvecklingen i vårt land har varit, att densamma fortskridit utan snabba kastningar. På denna grund har å ena sidan den allt större andelen av i förvärvsarbete deltagande kvinnor mottagits utan mer märkbara friktioner. Å andra sidan har traditionen just på grund av att utvecklingen varit så kontinuerlig blivit svårare att övervinna, och kvinnorna ha därför mera sällan fått möjlighet att pröva sin duglighet på andra områden än de »kvinnliga».

Helt annorlunda har i dessa hänseenden kvinnoarbetets utveckling varit i vissa andra länder. Under världskriget kastades ett stort antal kvinnor in på för dem tidigare okända arbetsuppgifter. Detta ledde till att kvinnornas yrkesduglighet på många områden fick tillfälle att göra sig gällande, och därmed kunde på några få år mycken traditionell misstro mot kvinnorna gendrivas. På en del andra områden åter voro verkningarna negativa, därför att kvinnorna brusto i fråga om erforderlig yrkesutbildning. Ett direkt avbräck i kvinnoarbetets utveckling kom dessutom i dessa länder till stånd vid krigets slut, då kvinnorna i stort antal måste träda tillbaka från sina poster. Deras avgång kom rentav att krävas med ett visst moraliskt patos, ty för de hemvändande krigsdeltagarna måste kvinnorna vika utan större hänsyn till deras eget inkomstbehov och utan objektiv bedömning av deras allmänna arbetsduglighet. Den stora ansvällningen av kvinnoarbete under världskriget har sålunda varit en erfarenhet med både positiva och negativa verkningar.

I Sverige har en långsam och obruten utveckling ägt rum till ett kvinnornas allt allmännare deltagande i förvärsarbetet. Samtidigt har motsvarande företeelse för den manliga arbetskraften gjort sig gällande. Varje undersökning av de kvantitativa förändringarna ger vid handen, att kvinnoarbetets tillväxt *relativt* sett har varit högre än motsvarande manliga, under det att *absolut* sett de nytillträdande männens antal under varje period har varit större än kvinnornas.

De sakkunniga hava i tab. 11 ovan sökt att — trots yrkeskategoriernas omformulering vid olika folkräkningar — få fram en såvitt möjligt enhetlig statistik med utgångspunkt från 1930 års folkräkning. Enligt denna framgår, hur yrkesutövarna bland männen från 1880 till 1930 ökat från 50 % till 79 % av de vuxna männens antal, medan de bland kvinnorna ökat från 4 % till 21 %, eller, om »tjänare» medräknas, männen från 58 till 81 % och

kvinnorna från 18 till 30 %, och, om medhjälpande familjemedlemmar även medräknas, de yrkesverksamma bland männen från 72 till 88 % och bland kvinnorna från 29 till 37 %.

Den absoluta tillväxten i den egentliga yrkesutövarkategorien ger en kanske ännu konkretare bild. Som av nedanstående utdrag framgår, har tilloppet av kvinnor aldrig varit så stort som av män.

Tab. 24. Ökning av antalet yrkesutövare åren 1880—1930.

Under tioårsperioden	Män	Kvinnor
1880—1890	155 004	40 756
1890—1900	273 599	48 672
1900—1910	139 641	99 820
1910—1920	294 103	124 656
1920—1930	182 440	122 549

Man kan göra ännu en jämförelse på samma grundval, i det att man emot varandra ställer mäns och kvinnors procentuella andel av den förvärvsarbetande befolkningen. Även därvid visar det sig, att den ursprungliga större övervikten av manliga yrkesutövare visserligen något förskjutits, men dock fortfarande kvarstår. Från att år 1880 ha utgjort 92 % av de egentliga yrkesutövarna, utgjorde männen år 1890 89 %, 1900 88 %, 1910 83 %, 1920 81 % och 1930 78 % eller — om både kvinnliga och manliga tjänare medräknas — 1880 74 % samt 1930 71 %. Man kan alltså närmast uttrycka konkurrensresultatet sålunda, att av de nytillkomna förvärvsmöjligheterna männen hava tagit de flesta, men att å andra sidan deras mycket stora övervikt har något minskat.[1]

För närvarande är knappt en tredjedel (30 %) av de vuxna kvinnorna men däremot 80 % av de vuxna männen sysselsatta i det öppna förvärvslivet. Om man även medräknar »f. d. yrkesutövare och övriga» samt medhjälpande familjemedlemmar i jordbruket, bland vilka kategorier dock knappast någon konkurrens mellan män och kvinnor kan tänkas uppstå, bli talen resp. 45 % av kvinnorna och 95 % av männen enligt 1930 års folkräkning.

Kvinnornas fördelning på olika näringsgrenar.

Den totala omfattningen av kvinnoarbetet är emellertid av mindre intresse än ett studium av på vilka yrkesområden kvinnorna återfinnas. Det visar sig nämligen, att en relativt stark uppdelning efter kön äger rum. För en utförligare redogörelse för samtliga hithörande förhållanden hänvisa de sak-

[1] Samtliga dessa beräkningar måste betraktas som ungefärliga med hänsyn till de statistiska svårigheter, som anföras i not till tab. 11.

kunniga till den till detta betänkande fogade bilagan av docenten K. Kock: Kvinnoarbetet i Sverige. De sakkunniga avse i förevarande sammanhang endast att ge en kortfattad översikt med ledning av såväl denna bilagas framställning som ock av de senaste folkräkningarna och av de uppgifter, som lämnats vid vissa konferenser mellan de sakkunniga och ett antal representanter för olika delar av näringslivet. Särskild uppmärksamhet skall ägnas de förhållanden, som kunna tyda på en möjlig konkurrens mellan manlig och kvinnlig arbetskraft.

För större överskådlighets skull har å vidstående sida givits en tablå över kvinnoyrkena efter deras storleksordning. I stort motsvara de angivna kategorierna den gruppering, som givits i folkräkningarna, men i vissa fall ha socialt varandra närstående grupper sammanförts, t. ex. företagare och arbetsledare såväl inom industri som handel. Då denna gruppering huvudsakligen följes i den efterstående skildringen, har i tab. 25 gruppernas numerär angivits, sådan den för den schematiska tablån iordningställts.

Tab. 25. Kvinnliga och manliga yrkesgrupper enligt folkräkningen 1930.

	Kvinnor	Män
Jordbruk med binäringar	241 182	710 703
Husligt arbete	205 523	3 304
F. d. yrkesutövare samt obestämt yrke	170 998	133 206
Arbetare i industri, hantverk, lager etc.	154 429	754 256
Företagare och arbetsledare i industri och handel	50 421	160 475
Handelsanställda	49 004	27 641
Hotell och restauranger (företagare och anställda)	42 775	8 519
Sjuk- och socialvård	41 104	14 994
Kontors- och förvaltningspersonal inom handel, industri, jordbruk m. m.	41 000	67 307
Undervisning samt fria litterära och konstnärliga yrken	39 372	26 009
Kapitalister och husägare	24 985	14 689
Post-, telegraf- och telefonpersonal	16 750	16 777
Transportväsen	5 654	152 465
Stats- och kommunaltjänst, ej förut angiven	4 823	19 647
Religionsvård	2 214	8 679
Försvarsväsen	1 453	24 870
Advokater	32	942
	1 091 719	**2 144 483**

Anhopningen av kvinnor till särskilda »kvinnliga» yrken har såsom i det föregående skildrats många historiska orsaker. Industriell produktion i stället för föregående hemproduktion betydde i första hand, att kvinnorna följde sina gamla arbetsuppgifter under dessas stegvisa industrialisering. Dock medförde dessutom kvinnornas så småningom högre allmänbildning och de-

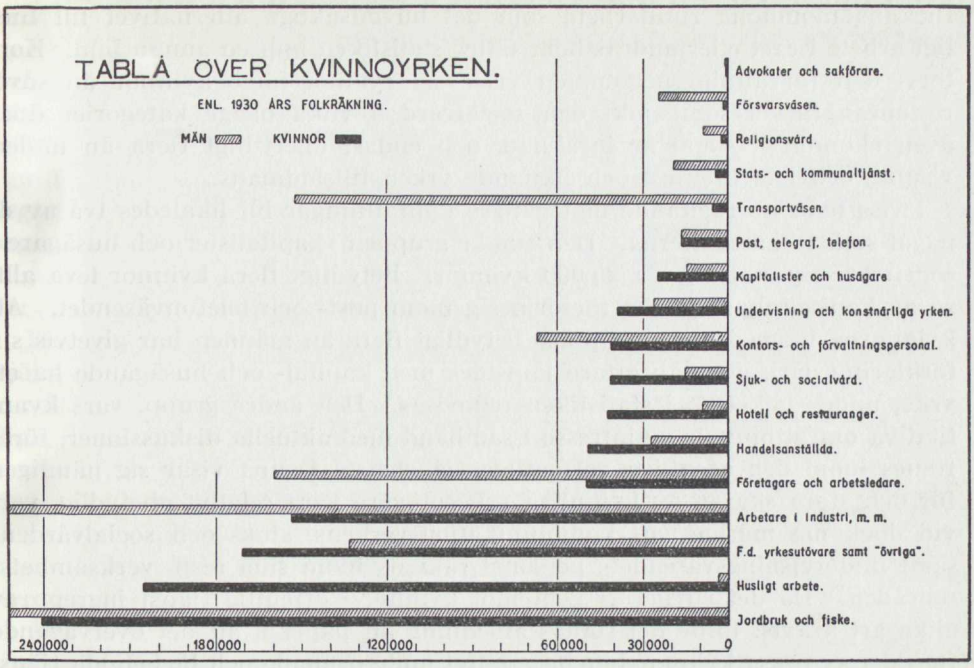

ras rätt till inträde vid specialinstitutioner, att de blevo användbara i kontorsarbete, offentlig tjänst och fria yrken. Vidare har distributionsarbetet vidgats och dragit till sig ett stort antal kvinnor. Trots dessa starkt omskapande krafter äro de två största av de betalda kvinnoyrkena allt fortfarande jordbruk och husligt arbete. Av jordbrukets kvinnliga »yrkesutövare» är emellertid det stora flertalet — icke mindre än 69 % — s. k. »medhjälpande familjemedlemmar över 15 år». Detta innebär, att dessa kvinnor oftast icke ha reglerad lön och att de knappast stått inför ett verkligt yrkesval. På liknande sätt gäller om den tredje stora gruppen, nämligen de f. d. yrkesutövarna, varinom rymmas pensionärer och änkor, att deras yrkesställning är oklar, och att de knappast äro att räkna såsom yrkesutövare i arbetsmarknadsmening. Av de fyra statistiskt sett största grupperna böra därför reellt sett husligt arbete och industriarbete räknas som de två mest omfattande kvinnoyrkena i våra dagar.

Betydligt mindre i kvantitativ omfattning men dock typiska såsom kvinnoyrken äro enligt förestående tablå en del mer medelklassbetonade yrken. Man finner därvid emellertid icke — vilket möjligen varit att förmoda — kontoristen och lärarinnan såsom de mest framträdande representanterna för dessa yrken, utan de största grupperna utgöras av kvinnliga företagare i industri och handel samt i restaurangarbete sysselsatta. De många självständiga affärskvinnorna — oftast med mindre affärer eller produktionsföretag i livsmedels- och textilbranscherna — äro alltså i själva verket mer typiska representanter för kvinnligt arbete. Mot det gängse talet om kontors-

flickans monotona rutinarbete som det huvudsakliga alternativet till husligt arbete i eget eller andras hem sätter statistiken upp en annan bild. Kontors- och förvaltningspersonalen visar sig rymma färre kvinnor än såväl restaurangfacket som sjuk- och socialvård, i vilka bägge kategorier dock även ekonomipersonal är inräknad, och endast obetydligt flera än undervisning och fria litterära och liknande yrken tillsammans.

I viss mån korrigerande mot gängse uppfattningar bli likaledes två av de något smärre kategorierna. Den ena är gruppen »kapitalister och husägare», som visar sig omfatta c:a 25 000 kvinnor. Betydligt flera kvinnor leva alltså av kapitalinkomster än försörja sig inom post- och telefonväsendet. Att kvinnorna inom denna grupp äro betydligt flera än männen har givetvis sin förklaring däri, att män oftare jämsides med kapital- och husägande ha ett yrke, under vilket de i statistiken redovisas. Den andra grupp, vars kvantitativa omfattning är av intresse i samband med aktuella diskussioner, förefinnes inom den egentliga »offentliga tjänsten». Denna visar sig nämligen för den stora skaran av kvinnliga yrkesutövare vara relativt obetydlig, varvid dock må märkas, att kommunikationsverkens, sjuk- och socialvårdens samt undervisningsväsendets personal räknats inom sina resp. verksamhetsområden. Då det i regel är gentemot kvinnor i offentlig tjänst ingrepp av olika art krävts, torde det finnas anledning att påpeka, att det övervägande flertalet av dessa kvinnor inneha relativt underordnade och lågbetalda tjänster. De kvinnliga inkomsttagarna i befälsställning inom den egentliga civilförvaltningen redovisas 1930 såsom ej fler än 44 och inom kommunalförvaltningen endast 99 (mot resp. 4 714 och 2 268 män).[1] Även enligt tab. 31 och 32 nedan framgår, hur få kvinnor finnas på de högre befattningarna.

Kvinnorna i jordbruket och dess binäringar. Av många olika skäl äro förhållandena inom jordbruket svåröverskådliga. Även om man bortser från att en mindre del av de s. k. medhjälpande familjemedlemmarna (sammanlagt 166 104 kvinnor) snarare kunna sägas bo än verkligen arbeta hos föräldrarna, så består dock den största svårigheten i att ge de återstående den rätta yrkesbeteckningen. Det vore möjligen riktigare att inräkna de nämnda kvinnorna i jordbrukskategorien under husligt arbete, då deras huvudsakliga arbetsplats med all sannolikhet är inom hushållet. Men även det jordbruksarbete, som därjämte i viss utsträckning tillfaller dem, företer stora regionala och familjeindividuella variationer. I mjölkning deltaga troligen ett större flertal, i övrig ladugårdsskötsel mestadels blott de hemmavarande döttrarna på smärre brukningsdelar och särskilt i Norrland. Övrigt jordbruksarbete av utomhuskaraktär förekommer huvudsakligen i den bråda skördetiden. Men varje försök att kvantitativt uppskatta denna arbetsinsats strandar på att ingen tillförlitlig undersökning om arbetstid och arbetsfördelning stått till buds. Det må här endast påpekas, att sammankopplingen mellan husligt arbete och egentligt jordbruksarbete för kvinnorna vanligen kommer att betyda en överbelastning i jämförelse med männens arbetsbörda, i det att jordbruksarbetet oftast tillkommer utan nämnvärd minskning av det

[1] Se bilaga 1: tab. 15, s. 409 och tab. 17, s. 414.

husliga arbetet. Särskilt märkbar blir denna irrationella arbetsfördelning under skördetid, då gårdsfolkets män regelbundet vid hemkomsten från arbetet på åker och äng använda sin middagsrast till vila, medan kvinnorna ofta, kanske oftast eller alltid få använda sin till väntande husliga sysslor.

För detta stora flertal av de kvinnor, som i statistiken redovisats såsom familjemedlemmar, arbetande inom jordbruket och dess hushåll, finns ingen reglerad arbetstid, intet avtal om vilka arbetsuppgifter, som skola utföras, och ingen fastställd lön. Deras ställning är direkt beroende av familjehushållet såsom i gamla dagar. Deras arbete kan därför icke fullt riktigt jämföras med förvärvsarbete i modern bemärkelse.

En annan relativt stor grupp av kvinnorna inom jordbruket utgöras av självständiga företagare (gods-, hemmans- och övriga jordägare, arrendatorer, torpare samt trädgårdsmåstare), nära 42 000 eller omkring 10 % av samtliga företagare. Det torde vara svårt att vinna tillräcklig upplysning om i vilken mån dessa kvinnor arbeta såsom jordbrukare eller endast äro jordägare. Med kännedom om det ringa antal kvinnor, vilka äga yrkesmässig utbildning för jordbruk, torde man icke böra överskatta de självständiga kvinnliga jordbrukarnas antal. Sannolikt är att, även då en hustru eller dotter ärver ett jordbruk, hon fortsätter att sköta de »kvinnliga» sysslorna.

Helt utanför statistiken står emellertid den största grupp av kvinnor, som inom jordbruket äga sin utkomst och sitt arbete, nämligen jordbrukarhustrurna. Dessa äro icke medräknade i statistiken ens såsom »medhjälpande familjemedlemmar», utan äro av tekniska skäl upptagna såsom »hustrur utan yrke», trots deras nu som förr reala kompanjonskap i familjeföretaget. Enligt folkräkningen 1930 kunde de beräknas uppgå till 260 805 såsom hustrur till hemmansägare, arrendatorer, torpare, trädgårdsmästare och närstående kategorier. De 1 282 godsägarhustrurna, de 52 406 lantarbetarhustrurna, som ej ha eget förvärvsarbete vid gården, och de 5 004 hustrurna till inspektorer och rättare äro däremot knappast eller åtminstone endast delvis att vid en beskrivning med hänsyn till arbetets art hänföra till gruppen i jordbruk sysselsatta kvinnor.

Beträffande samtliga inom jordbruk arbetande kvinnor kan en jämförelse med manliga arbetsförhållanden och manliga löner endast rimligen göras för en relativt liten grupp, nämligen de kvinnliga lönarbetarna i jordbruket, vilka uppgå till omkring 30 000, inberäknat trädgårds- och mejeriarbetare. Olikheten mellan mäns och kvinnors löner i dessa anställningar har, liksom å andra områden, visat en tendens att alltmer utjämnas. Ehuru varje i siffror given uppskattning av dessa löner i viss mån torde bli missvisande, då arbetarkategorierna sällan äro med varandra jämförbara, må nämnas, att sommardaglönerna under år 1936 enligt kollektivavtalen utgjorde för tillfälliga arbetare i egen kost kr. 4: 70 i genomsnitt för män och kr. 2: 99 för kvinnor. Ett riksmedeltal för manliga tjänares kontantlön samma år uppgår till 626 kr., men för kvinnliga till 476 kr.

Då andra kommittéer arbeta med olika hithörande problem och då kvinnorna i jordbruket knappast varit i åtanke vid de åtgärders föreslående, som

föranlett de sakkunnigas tillsättande, hava de sakkunniga ej ansett sig böra närmare ingå på de problem som röra denna grupp, men ej heller velat underlåta att i detta sammanhang peka på deras särställning inom kvinnoarbetet.

Kvinnorna inom betalt och obetalt husligt arbete. Enligt yrkesstatistiken skulle det husliga arbetet vara den näst största kvinnoarbetsgruppen. Tager man emellertid icke blott hänsyn till den statistiska redovisningen utan till det antal personer, som faktiskt äro sysselsatta med denna art av arbete, blir denna grupp långt mer omfattande än alla andra grupper. Den skulle då rymma icke endast de c:a 205 000 hembiträden, vilka såsom direkt avlönade för husligt arbete i yrkesstatistiken representera den egentliga yrkesutövarkategorien, utan dit skulle även föras en stor del av de under jordbruksarbete redovisade kvinnorna, vilka måste antagas vara sysselsatta även med husligt arbete. Särskilt gäller detta om de kvinnliga medhjälpande familjemedlemmarna. Dylika hänsynstaganden giva vid handen, att statistikens gränsdragning blir i viss mån missvisande för varje arbetsbestämning, medan den givetvis blir mera rättledande för att bedöma försörjningens ekonomiska bas.

Emellertid uppbäres det husliga arbetet såsom sysselsättning betraktat icke huvudsakligen av betald, utan av *oavlönad* arbetskraft. Det åvilar i första hand de gifta kvinnorna inom alla områden och utgör deras huvudyrke. I främsta rummet gäller detta om jordbrukarhustrurna. 319 497 inom sistnämnda yrkesområde, såsom »hustrur utan yrke» uppförda kvinnor, äro så gott som undantagslöst husmödrar. Att deras dagliga arbetsinsats tillsammans skulle uppgå till minst lika många dagsverken, beräknade efter en 8 timmars normalarbetsdag, behöver icke betvivlas. Även om några få — särskilt de äldre och ekonomiskt relativt välställda — funnit utrymme för en större fritid, ha i stället så många flera andra en arbetsbörda, som vida överstiger den i övriga yrken vanliga. Särskilt småbrukarhustrurna få sin prägel just av den utsträckta arbetstiden, den ständiga passningen av olika sysslor och den nästan absoluta bundenheten.

Förhållandena te sig ej lika mörka men ej heller lika enhetliga, när man vänder uppmärksamheten till det oavlönade husliga arbetet inom andra hushållstyper. Vad först de medhjälpande familjemedlemmarna — hemmadöttrarna — beträffar, bli dessa alltmer sällsynta. De flesta unga flickor fortsätta sin skolgång eller skaffa sig en yrkesutbildning eller söka sig ut till avlönade platser. Det är relativt sällsynt, att de stanna i föräldrahemmet för att hjälpa till med hushållsarbetet. Man torde kunna förmoda, att icke alla de flickor, som nu i olika samhällsklasser äro hemmadöttrar, äga full sysselsättning inom husligt arbete.

Den ojämförligt största delen av det oavlönade husliga arbetet utföres av de gifta kvinnorna. De 1 110 405 kvinnor, som vid 1930 års folkräkning levde i bestående äktenskap, äro säkerligen så gott som samtliga att betrakta såsom husmödrar i den bemärkelsen, att de organisera familjekonsumtio-

nen. Även om familjen endast består av två makar, som intaga sina måltider utom hemmet, kommer fortfarande en så mycket större del av det trots allt återstående organisationsarbetet, den personliga omsorgen och de små passysslorna att vila på hustrun än på mannen, att man har rätt att säga, att hon utom sitt övriga yrkesarbete fyller en husmodersfunktion.

Denna i huvudsak organisatoriska husmodersfunktion fylles alltså så gott som undantagslöst av samtliga gifta kvinnor. Huruvida husmoderskapet sedan är ett heltidsyrke och huruvida den gifta kvinnan är verkligt hemarbetande, blir nära nog omöjligt att allmänt och statistiskt avgöra. Även många av de gifta kvinnor, som ha ett eget förvärvsarbete, fylla inte endast den organisatoriska husmodersfunktionen utan bära därutöver hemarbetets hela börda. Bland den stora grupp kvinnor, som i dagligt tal ges den sammanfattande benämningen »husmödrar», skall man därför finna större växling i fråga om sysselsättningsgraden än inom några andra grupper i vårt samhälle. Denna kan nämligen växla ifrån dubbla eller nästan tredubbla dagsverken för t. ex. de arbetarkvinnor, vilka sköta både ett förvärvsarbete och ett barnrikt hem, till en sysslolöshet, där även den rent personliga passningen utföres av lejd arbetskraft. Om också de bägge ytterligheterna sällan äro representerade, blir den arbetsbelastning så mycket oftare förekommande, som växlar mellan ungefär halvt till ungefär halvannat dagsverke. Inga allmänna uppgifter torde kunna anföras för att mäta sysselsättningsgraden inom det oavlönade husliga arbetet, och inga tillräckligt omfattande eller tillräckligt grundliga specialundersökningar finnas i vårt land för att giva svar på denna fråga.

Arbetsbelastningen varierar alltså högst väsentligt. Emellertid finnes all anledning att fästa uppmärksamheten på det faktum, att den icke varierar i samband med arbetsinkomsten. Husmoderns — hustruns — ekonomiska utbyte är nämligen i första hand beroende på mannens inkomst. Detta är själva innebörden i att husmodersarbetet kallas »oavlönat», vilket givetvis icke kan betyda, att det är inkomstlöst. Inkomsten är däremot icke bestämd i direkt förhållande till arbetsbelastningen utan till den samlade familjeinkomsten. Sålunda kan det tyngsta arbetet på detta område vara förenat med mycket ringa inkomster, medan det lättaste ibland kan vara förenat med inkomster, som långt överstiga vad samma kvinna i eget yrkesarbete skulle kunna förvärva. Formellt är alltså varje förbindelse bruten mellan den hemarbetande husmoderns »inkomst» och hennes »arbete», och i detta hänseende står hon i särställning i vårt ekonomiska liv. Äktenskapet kan och bör såsom ekonomisk institution icke jämställas med ett yrke.

Om man skulle söka att i varje enskilt fall klargöra vad husmodern ekonomiskt förtjänar på sitt arbete — vilket ju såsom arbete måste ha ett ekonomiskt värde av någon storleksordning och av någon art, ehuru det ej har ett marknadsvärde — skulle man endast kunna göra detta genom att söka beräkna, vad husmodern inbesparar åt familjen. En dylik kalkyl är emellertid mycket komplicerad, ty den måste till en början taga hänsyn till vad ett hushåll kan beräknas kosta med och utan en husmoder, varvid hennes

konsumtion även i fråga om kost och logis måste medräknas. En dylik jämförelse är relativt lätt att göra, så länge makarna äro barnlösa, och i själva verket torde den verkställas före ingåendet av många äktenskap, även om den därvid oftast icke får en medveten och siffermässig form.

Även under andra förhållanden och vid andra tidpunkter under ett äktenskaps varaktighet kan en dylik kalkyl mången gång komma att göras, nämligen om husmodern av olika anledningar skulle tänkas icke längre kvarstå i sin funktion (dödsfall, sjukdom, skilsmässa, övergång till förvärvsarbete). Därvid brukar man utgå från den fasta organisation, som hushållet för tillfället befinner sig i, och jämföra kostnaderna under de förändrade betingelserna.[1]

Just därför att merparten av det husliga arbetet utföres utan möjlighet till exakt ekonomisk värdering och ofta för helt andra än ekonomiska värdens skull, kommer emellertid även det avlönade hemarbetets ställning att bli olik annat yrkesarbete. I sista hand torde den ekonomiska värdesättningen av kvinnoarbete överhuvud taget ha blivit lidande genom jämförelsen med det husliga arbetets låga inkomstmöjligheter.

Det *avlönade* husliga arbetet, som med sina mer än 200 000 yrkesutövare är den största av alla yrkesbetalda kvinnogrupper, har under de senaste decennierna börjat hävda sin frigörelse ur den patriarkaliska familjeordningen. Förhållandena äro fortfarande starkt skiftande och yrket är i hög grad ett »genomgångs»-yrke. Enligt hembiträdesutredningen,[2] som visserligen vilar på ett begränsat material, men som dock ger bättre upplysningar än vad förut stått till buds, stannar man i medeltal 8 år inom yrket (8·8 år enligt arbetsgivarnas och 7·5 år enligt personalens uppgifter).

Arbetstiden är icke föremål för offentlig reglering. Det blir allt vanligare, att en överenskommelse dock träffas, visserligen ej om arbetstid, men dels om den helt disponibla fritiden och dels om den tid, då arbete ej kräves men då avlägsnande ur familjebostaden ej bör ske. Hembiträdesutredningen har undersökt den genomsnittliga bruttoarbetstiden, utan frånräkning av måltids- och vilopauser i arbetet. Denna uppges av husmödrarna vara 77·2 timmar per vecka och av personalen 83·2 timmar.

Lönerna äro växlande. Olika specialkategorier erhålla olika höga löner, varvid enligt förenämnda utredning kokerskornas i större städer varit högst med ett genomsnitt av närmare 70 kr. per månad jämte naturaförmåner. För husjungfrur var lönen i större städer omkring 60 kr., medan den för ensamjungfrur och barnsköterskor i storstäderna var c:a 50 kr. och i andra städer 30 à 40 kr. per månad.

[1] Vid en mer abstrakt jämförelse över det ekonomiska värdet av husmödrarnas arbete måste barnen komma att betydligt komplicera räkneproblemet. Juridiskt faller på modern halva plikten att försörja dem. Denna försörjningsplikt kan dock icke direkt omräknas till halva kostnaden för barnen, då lagen icke föreskriver, att de måste försörjas på just den i det enskilda fallet rådande standarden. Det säger sig självt hur svår en kalkyl med så många obestämda poster skall vara att göra ens i det enskilda fallet; för hela landet är den omöjlig att genomföra.

[2] Socialstyrelsen: Arbetsförhållandena inom det husliga arbetets område. Sveriges officiella statistik 1936.

Själva arbetsförhållandena förete många skiftningar, varvid hembiträdets ställning växlar från en modern yrkeskvinnas, på avtal grundade, självständiga arbetsställning till en godtyckligt bestämd, i detaljmoment sönder-splittrad handräckningstjänst. Likaså är den rent personliga behandlingen mycket olika. Slitningar ha även i stor utsträckning gjort sig märkbara inom denna arbetsgren, som säkert är stadd i mer revolutionerande omdaning än de flesta andra. Förhållandenas utveckling från äldre tid och fram emot den nuvarande har tidigare berörts. Enligt tab. 11 framgår, hur tjänarnas antal förr hastigt, nu åter i långsammare takt minskats. Framtidsutvecklingen kan däremot knappast förutsägas. Familjernas behov av främmande arbetskraft står nämligen i nästan direkt omvänd proportion till deras förmåga att erhålla och betala den. Då emellertid med ökande barnantal å ena sidan familjens anspråk på arbetskraft borde stiga och å andra sidan familjeinkomsten blir ytterligare ansträngd för tillgodoseende av annan konsumtion, blir hembiträdesfrågan socialt sett mer och mer paradoxal.

De senare åren uppvisa en särskilt under sommarmånaderna accentuerad brist på huslig arbetskraft. I viss utsträckning — kvantitativt obetydligt ehuru socialpsykologiskt säkert av större verkan — har uppträtt ett utbud av manlig arbetskraft på detta område. Arbetslöshetsproblemet är alltså för denna kategori liksom för jordbruket icke aktuellt utan förbytt i det helt motsatta problemet om en brist på arbetskraft.

Kvinnliga arbetare i industri och hantverk. Eftersom de numeriskt största av alla kvinnoarbetsområden, nämligen jordbrukets och hemarbetets, visat sig vara präglade av mycket speciella villkor, är det först inom det därnäst största kvinnoyrket, nämligen industriarbetet, som man egentligen kan företaga jämförelser mellan manlig och kvinnlig arbetskraft. Varken arbetsuppgifter, arbetsvillkor eller arbetsersättning äro inom jordbruk och husligt arbete likartade för män och kvinnor. De mer än 150 000 kvinnorna i industriarbete och därmed jämställt arbete inbegripas däremot oftast i samma löneavtal och samma arbetstidsregleringar som männen, och de arbeta under i stort sett likartade förhållanden. Man möter således här ett betydande arbetsområde, inom vilket en konkurrens mellan manlig och kvinnlig arbetskraft skulle kunna ifrågakomma.

Kvinnornas deltagande i industriellt arbete är icke en ny företeelse. Andelen kvinnlig arbetskraft har under en mycket lång tid hållit sig förvånansvärt konstant. Vid jämförelse mellan den historiska tabellen 15 s. 75 samt tabell 7 i bilaga 1, sid. 367, finner man, att kvinnorna praktiskt taget sedan förra seklets mitt ha utgjort ungefär en femtedel av samtliga industriarbetare. Inom denna stora grupp ha alltså knappast några kraftigare omsvängningar skett. Kvinnornas totala andel i industriarbetet synes sålunda icke förete några nya problem, som påkalla särskild uppmärksamhet.

Vissa särförhållanden torde dock böra påpekas. Sålunda föreligger i geografiskt hänseende en bestämd skillnad mellan mäns och kvinnors sysselsättande inom detta yrkesområde. Kvinnorna återfinnas nämligen till största

delen i de större städerna, medan de utgöra en avsevärt mindre andel av arbetarstammen i småstäder och inom landsbygdens företag. Enligt 1930 års folkräkning tillhörde 65·0 % av de kvinnliga yrkesutövarna inom hela huvudgruppen industri och hantverk rikets städer, men endast 44·6 av de manliga.

Den kvinnliga »överbefolkningen» i städerna och motsvarande »underbefolkning» å landsbygden är visserligen huvudsakligen betingad av den ojämna könsfördelningen inom andra yrken, främst det husliga arbetet, men den gör sig gällande även inom industrien.

Redan denna kvinnornas och männens olika talrika förekomst i städer och landsbygd tyder på att de bägge slagen av arbetskraft tagas i anspråk för skilda delar av arbetsmarknaden. De statistiska uppgifterna om mäns och kvinnors närmare fördelning å särskilda arbetsgrenar förstärka detta intryck. Arbetsfördelningen mellan könen är i själva verket så strängt genomförd, att man mycket sällan kan tala om ett lika arbete för män och kvinnor eller en direkt konkurrens mellan dem. Detta visar sig redan vid ett studium av yrkesfördelningens huvudgrupper. Kvinnorna överväga till antalet endast inom ett industriområde, nämligen i *textil- och beklädnadsindustri,* där de utgöra nära $^3/_4$ av hela arbetarantalet (1936 72·1 % enligt kommerskollegii industriberättelse). Över hälften av alla fabriksarbetande kvinnor finnas inom denna industrigren.

Inom trenne andra huvudgrenar utgöra kvinnorna ungefär en tredjedel av arbetarstammen, nämligen i *livsmedelsindustri* (där de 1936 dock äro 81·3 % av arbetarna i tobaksfabrikerna, 82·2 % i choklad- och karamellfabriker samt 66·9 % i konservfabrikerna), *läder- och gummivaruindustri* samt *kemisk-teknisk industri.* (Inom dessa sistnämnda uppnå de dock männens antal inom vissa grenar, nämligen i päls- och skinnvarufabriker, där de 1935 voro 55·7 %, samt gummivaruindustrier, där de voro 51·6 %. Likartad fördelning ser man inom olje-, tvål-, ljus- och parfymfabrikernas grupp, där kvinnorna voro 51·9 %, samt i tändsticksfabrikerna, där de voro 52·6 %). I *pappers-* och *grafisk industri* representera de kvinnliga arbetarna endast ungefär en sjättedel av samtliga (ehuru de även här i ett specialfack, nämligen kartongfabriker och bokbinderier äro i majoritet — 66·5 1936). Däremot uppgå kvinnorna inom tre av de största industrigrenarna endast till någon eller några få procent, nämligen i *malmbrytning* och *metallindustri,* i *jord- och stenindustri* samt i *trävaruindustri.*

Redan denna korta översikt, som fullständigas genom uppgifter nedan i bilaga 1, ger vid handen, att starka krafter äro i verksamhet för att leda den kvinnliga och manliga arbetskraften i olika strömfåror. Vilka dessa ytterst bestämmande orsaker äro, kan vara svårt att påvisa. Några allmänna påpekanden skola här göras om typen av de arbetsprocesser, som i större utsträckning taga kvinnlig arbetskraft i anspråk.

Det synes till en början, att *kvinnor fortfarande företrädesvis sysselsättas inom de arbetsgrenar, som länge stått de husliga sysslorna närmast.* Denna generella iakttagelse synes sålunda tyda på att en viss, av traditionella skäl

förorsakad »naturlig» arbetsfördelning gör sig gällande. Emellertid finnas även viktiga undantag. Dels har man exempel på att manlig arbetskraft gjort »intrång» i en rad av dessa traditionellt kvinnliga arbetsgrenar (sålunda äro männen i övervikt t. ex. i bryggerier och charkuterier), dels ser man kvinnor i stor myckenhet arbeta i fack, som långt ifrån kunna räknas som traditionellt »kvinnliga» (t. ex. kartongtillverkning, gummivarutillverkning, skotillverkning, elektromekanisk industri). Man finner alltså, att utvecklingen visserligen i någon mån förlänger traditionen, men att den dock ingalunda är fastlåst vid den traditionella uppdelning i manligt och kvinnligt arbete, som kommit till stånd under epoken före industrialiseringen. Emellertid torde man med anspråk på ungefärlig giltighet kunna följa den ovan antydda uppfattningen, att kvinnor mer arbeta i konsumtionsvaruindustrierna än i produktionsvaruindustrierna.

I de många arbetsgrenar, där kvinnor synas vara sysselsatta på grund av särskild skicklighet, består denna oftast i *fingerfärdighet, snabbt handlag samt god smak vad framför allt gäller färgval och formskapande.* Då — såsom nedan skall utförligare omtalas — kvinnor särskilt ofta sysselsättas med garnerings- och stofferingsarbete, kan detta sammanhänga just med deras ådagalagda smak och »känsla för material». Såväl den goda smaken som fingerfärdigheten bli avgörande för kvinnornas ådagalagda överlägsenhet vid skonåtling och vid mönstervävning.

I den mån arbetet såsom i textilindustrien fördelar sig mellan könen på det sätt, att männen huvudsakligen arbeta, där stor muskelstyrka kräves (såsom vid de automatiserade vävstolarna för massproduktion av ofärgade vävnader), och kvinnor där snabb muskelkoordination och gott färgsinne behöves (i spinnerierna och vid de smärre vävstolarna för mönstrade stoffer), tyckes man vara relativt nära en av olika skicklighet bestämd »naturlig» arbetsfördelning mellan könen.

I övrigt torde emellertid arbetsfördelningen följa andra bestämningslinjer och det synes vara otvivelaktigt, att dessa till stor del utgå från ekonomiska hänsynstaganden. Eftersom kvinnors arbete vanligen betalas lägre, blir det *naturligare att placera kvinnor på just sådant arbete, som ej kan bära högre lönekostnader.* En annan orsak till att arbetsfördelningen så strängt genomföres — utan att direkt i arbetet självt tvingande skäl till en sådan uppdelning synas finnas — måste antagas vara, att arbetsgivare ej önska sysselsätta olikbetalda arbetare vid direkt jämförbart arbete å samma arbetsplats samt likaledes att fackföreningarna gynna denna uppdelning för att undvika direkt konkurrens mellan manliga och kvinnliga arbetare med de senares lägre löner. Slutligen har denna arbetsfördelning även om kvinnor ibland befinnas ha fått sig tillvisade »lättare» arbeten inom olika fack, ej kommit till stånd såsom en i och för sig naturlig arbetsfördelning. Fastmera har i allmänhet den olika lönen varit utgångsfaktum. Med hänsyn till detta löneläge brukar, efter vad flera manliga fackföreningsledare framhållit, kvinnorna tilldelas de lättare arbetena för att därigenom få viss kompensation.

En ytterligare generell iakttagelse ger vid handen, att *kvinnor ofta arbeta*

i monotont tempoarbete. De äro sällan »allroundarbetare» utan oftast sysselsatta med någon speciell tillverkningsdetalj. Exempel äro bl. a. den starkt mekaniserade elektromekaniska industrien samt maskinarbetet i kartongvarufabriker. Dylikt arbete kan tänkas ha blivit kvinnornas, dels därför att det är ett lågbetalt arbete, och dels därför att kvinnor ofta söka yrken med kortare utbildningstid. På de flesta områden, där en mer hantverksmässig produktion fortlever, saknas i allmänhet kvinnor, utom i det speciellt kvinnliga beklädnadsfacket. Det har å andra sidan betonats, att kvinnor bättre än män utstå det monotona rutinarbetets nervpåfrestningar. En annan orsak till deras sysselsättande i denna fabrikationsart kan även sökas i den större fingerfärdighet, som nyss framhållits som ännu en orsak till kvinnornas specialställning och som vid tempoarbete är ägnad att medföra en större fortfärdighet.

Enligt utländsk erfarenhet synes benägenheten att anställa kvinnor i och med mekaniseringen av en produktion och dess uppdelande i småprocesser direkt bidraga till en hastigare rationalisering. Företagen kalkylera med den vanligen lägre kvinnolönen och kunna finna en rationalisering lönsam, varvid ett flertal, ofta manliga, allroundarbetare ersättas med ett fåtal, ofta kvinnliga, tempoarbetare. Denna erfarenhet synes ha gjorts i fråga om storföretag i vissa industriländer. Förhållandet har emellertid icke givits någon vikt vid utredning om den industriella rationaliseringen i Sverige.[1] Såsom en tendens till substitution måste det emellertid alltid tagas med i beräkningen, så länge arbetslönerna för män och kvinnor äro olika. Huruvida en sådan substitution även räknar med kvinnors större effektivitet i specialiserat arbete, är för svenska förhållanden ännu svårt att avgöra; amerikanska och tyska utredningar synas giva vid handen, att så skulle kunna vara förhållandet.[2] — På de områden, där kvinnlig arbetskraft redan i stor utsträckning är tagen i anspråk, borde en tendens till förlångsammande av en mekanisering göra sig gällande, medan den vid »manlig» lönenivå skulle ha varit ekonomiskt fördelaktig.

En genomgång i detalj av det kvinnliga industriarbetet leder till ännu ett par generaliserande slutsatser angående arbetsfördelningen mellan könen. Man finner t. ex. att *kvinnor oftare än män arbeta vid tillverkningsprocessens avslutningsarbeten:* paketering, lagning, stoffering o. dyl. Exempel därå kunna sökas praktiskt taget å alla verksamhetsområden: slipning och polering inom metallindustrien, putsning och dekoration i porslinsindustrien, polering och boning i möbelindustrien, sortering och räkning vid pappersbruken, paketering, sortering och garnering i livsmedelsindustrien, lagning och noppning i textilindustrien, sömnad, montering och pressning i mössoch hattfabriker, sömnad mindre ofta än tillskärning i sko-, handsk- och pälsindustri, paketering i sprängämnes- och tändsticksindustri. Här synes alltså en mycket bestämd arbetsfördelning göra sig gällande, vars olika

[1] Åkerman, G.: Om den industriella rationaliseringen och dess verkningar (Stat. off. utr. 1931: 42).

[2] Se t. ex. Grünfeld, J.: Rationalisation and the Employment and Wages of Women in Germany i International Labour Review, maj 1934.

orsaker i lämplighet eller tradition äro svåra att särlägga. Dock torde de ekonomiska hänsynen här vara av stor betydelse, i det att en hel del av detta arbete ej tål en större ekonomisk belastning och därför med nuvarande metoder endast kan utföras, om det bar lågbetald kvinnlig eller minderårig arbetskraft att räkna med.

Timlönerna för kvinnlig arbetskraft inom industrien utgöra genomsnittligt omkring två tredjedelar av de manliga lönerna. Även ackordsersättning kan i vissa fall vara olika stor, beroende på om en man eller en kvinna utför styckearbetet, t. ex. inom vissa grenar av textilindustrien.

Den allmänna huvudregeln innebär emellertid knappast olika lön för samma arbete. Kvinnor och män erhålla nämligen så relativt sällan samma arbete, att man med större fog bör peka på den allmänna arbetsfördelning, varigenom kvinnor regelbundet föras till de arbetsgrenar, där lönerna generellt äro lägre.

Liksom inom jordbruket gäller det även för industrien, att löneolikheterna mellan könen äro på väg att utjämnas. Kvinnornas löner öka relativt hastigare på sin lägre nivå än manslönerna på sin högre. Sålunda ha timlönerna mellan 1913 och 1937 stigit med i medeltal 221 % för kvinnliga arbetare och med 187 % för manliga.[1]

Även mellan de kvinnliga arbetargrupperna råda stora löneolikheter, ehuru variationerna ej röra sig inom lika vida gränser som för de manliga löntagarna. Medan männens timlöner (i genomsnitt för hela landet, inklusive övertid, naturaförmåner etc.) under år 1936 varierade mellan 2:27 (utkörare i mineralvattenfabriker) och 0:66 (torvindustri) kring ett medeltal av kr. 1:25 (1937 var detta medeltal 1:29), varierade det för kvinnor mellan 1:05 (spisbrödsbagerier) och 0:63 (färgerier och blekerier) kring medeltalet kr. 0:75 (för 1937 var medeltalet 0:77). För detaljjämförelser hänvisas till nedanstående tabell.[2]

Tab. 26. Genomsnittlig löneinkomst för kvinnliga arbetare per timme, inkl. övertid, naturaförmåner o. dyl.

Järn- och stålmanufaktur	0·70	Malmbrytning och metallindustri		
Mekaniska verkstäder	0·77			
Elektriska verkstäder	0·92		män	kvinnor
Metallmanufaktur	0·81		1:24	0:82
Guld- och silvervarufabriker	0·83			
Porslinsfabriker	0·69	Jord- och stenindustri		
Kakel- och lergodsfabriker	0·69		män	kvinnor
			1:00	0:64
Pappersbruk och pappfabriker	0·71	Pappers- och grafisk industri		
Annan pappersindustri	0·77			
Grafiska anstalter	0·82		män	kvinnor
Bok- och accidenstryckerier	0·87		1:24	0:77
Tidningstryckerier	0·83			

[1] Sociala meddelanden 1938 nr 6, utg. av Socialstyrelsen.

[2] Lönestatistisk årsbok 1936, utg. av Socialstyrelsen. Sveriges officiella statistik 1937.

Mjukbrödsbagerier	0·94		
Spisbrödsbagerier	1·05		
Kexfabriker	0·80		
Sockerbruk och raffinaderier	0·79	Livsmedelsindustri	
Choklad- och karamellfabriker	0·73	män	kvinnor
Bryggerier och läskedrycksfabriker	0·94	1: 35	0: 84
Tobaksfabriker	0·95		
Slakterier och charkuterier	0·94		
Konservfabriker	0·74		
Spinnerier, väverier o. dyl.	0·66	Textil- och beklädnadsindustri	
Skrädderier och sömnadsfabriker	0·75	män	kvinnor
Hatt- och mössfabriker	0·73	1: 00	0: 70
Päls- och skinnvarufabriker	0·76	Läder-, hår- och gummivarufabriker	
Skofabriker	0·77	män	kvinnor
Gummivarufabriker	0·81	1: 17	0: 77
Färg-, olje- och parfymfabriker	0·78	Kemisk-teknisk industri	
Tändsticksfabriker	0·70	män	kvinnor
		1: 23	0: 75
Statliga verk och byggnadsarbeten	0·97	1: 30	
Tvättinrättningar	0·74	1: 35	

Arbetstid och arbetsförhållanden äro för manliga och kvinnliga arbetare inom industrien likartade. Kvinnor äro dock till följd av speciell skyddslagstiftning hindrade att utföra nattarbete, d. v. s. arbete mellan kl. 22 och kl. 5, samt äro därtill förbjudna att arbeta under sex veckor närmast efter barnsbörd.

Den förstnämnda av dessa bestämmelser har haft ett visst inflytande på kvinnors möjlighet till yrkesval. Sålunda äro de genom nattarbetslagen utestängda från sådana yrken, som arbeta med kontinuerlig drift, t. ex. vissa grenar av järn- och metallindustrien, vissa spisbrödsfabriker samt i enstaka fall vissa grenar av textilindustrien.

Denna bestämmelse inverkar likaledes i viss mån hindrande för kvinnors sysselsättande inom yrken, som arbeta med två skift (t. ex. bryggerier, spisbrödsfabriker, textil), eller sådana som ha en arbetstid förlagd till tidiga morgontimmar (t. ex. mjukbrödsbagerier), eller sådana som under vissa förhållanden arbeta med övertid efter kl. 10 e. m. (t. ex. tryckerier).

I tvåskiftarbete har den för kvinnorna avgränsade arbetstiden ofta medfört att rasten under respektive skift måst förkortas eller helt bortfalla, för att ordinarie arbetstid skall kunna uttagas mellan kl. 5 f. m. och kl. 22, vilket utöver det ohälsosamma i en dylik arbetsordning även störande inverkat på samordnandet av manliga och kvinnliga arbetares tider.

I tryckerier och mjukbrödsbagerier, som måste arbeta med sena kvällstimmar, respektive tidiga morgontimmar, ha kvinnor helt utestängts från de större arbetsplatserna för att taga sin tillflykt till de små och ofta mindre hälsosamma arbetsställena.

Så länge kvinnorna ej voro organiserade och därför hade föga inflytande på sina arbetsförhållanden, kunde man nog konstatera ett visst välgörande inflytande av denna nattarbetslag, särskilt inom de rent kvinnliga yrkena (t. ex. sömnadsindustrien).

Numera torde genom tillkomsten av arbetstidslagstiftningen och kvinnornas större deltagande i de fackliga organisationerna samt den allmänna tendensen, stödd av arbetarskyddslagens bestämmelse att i möjligaste grad inskränka nattarbetet för alla arbetare, behovet av en dylik restriktiv bestämmelse för vuxna kvinnor ha blivit mindre. Bestämmelsen har i vissa fall utgjort ett irritationsmoment i konkurrensen mellan manlig och kvinnlig arbetskraft.

Vad gäller övriga arbetsförhållanden torde knappast större skillnad råda mellan män och kvinnor. Möjligen skulle det kunna antagas, att yrkesinspektionen har något större krav på hälsoskydd för de kvinnliga arbetarna än för de manliga, liksom skyddslagstiftning i allmänhet tidigare inriktats på kvinnor och minderåriga arbetare för att senare även vinna tillämpning på män.

På grund av den traditionella arbetsuppdelningen äro kvinnor vidare mycket mindre utsatta för olycksfall i arbete. De psykiskt hygieniska arbetsriskerna torde däremot förhålla sig på motsatt sätt. Kvinnor ha relativt oftare ett monotont rutinarbete, vid vilket de äro mer bundna till ett stillastående eller stillasittande passarbete. Man torde också kunna påstå, att kvinnorna oftare få arbeta i slutna och mer eller mindre överfyllda lokaler, där mängden av stillasittande människor verkar tröttande och enerverande. Det manliga arbetet innebär i regel en större rörelsefrihet, vilken måste vara av mentalhygieniskt värde.

Kvinnliga företagare och arbetsledare. De självständiga kvinnliga företagarna utgöra i vårt land en betydande grupp. Sammanräknar man dem från olika yrkesområden och medtager man även inom denna kategori kvinnliga arbetsledare, står denna grupp som den tredje i storleksordning bland inkomsttagande yrkesutövare (jordbruksarbete och f. d. yrkesutövare därvid borträknade, då de första ej ha en ekonomiskt självständig eller reglerad ställning och de senare ej äro yrkesutövare). Denna grupp befinner sig vidare på tydlig frammarsch. Enligt uppgifter i bilaga 1 nedan ger företagsräkning och industristatistik tydligt detta utslag för perioden 1920—1930. Även när man följer folkräkningarna längre tillbaka, ser man denna tendens ge sig tillkänna, även om på grund av förändringar inom de statistiska rubrikerna ingen exakt jämförelse bör återgivas.

Såsom företagare äro kvinnor huvudsakligen ledare av mindre företag (kvinnorna utgjorde enligt 1930 års folkräkning inom industri och hantverk 29·6 % av de mindre företagarna men endast 5.8 % av de större företagarna). Kvinnornas företagarställning gäller vidare huvudsakligen vissa yrkesgrenar, såsom t. ex. textil- och framför allt beklädnadsföretag, där de äro i bestämd majoritet, vidare livsmedelsföretag samt pappers- och grafisk industri. Inom

Tab. 27. Inkomster för företagare inom industri, handel m. m.

Socialklass och näringsgren		Medianinkomst per yrkesutövare med inkomst	
		Män	Kvinnor
Större företagare och ägare	inom industri och hantverk	5 977	5 316
Direktörer och disponenter	inom industri och hantverk	13 177	6 857
Mindre företagare	inom industri och hantverk	2 078	1 420
Fotografering		2 586	1 616
Bageri		2 215	1 558
Trikåfabrikation, hatt- och mössömnad		2 727	1 423
Sömnad		1 880	1 167
Rak- och frisersalonger		2 486	1 470
Självständiga hantverkare utan lejd hjälp		1 190	620
Varuhandel och kommission		2 750	1 610
Kapitalister och ägare av större hus		2 667	2 527
Innehavare av hotell, restaurang, kafé		2 861	1 264

Källa: Folkräkningen 1930.

dessa grupper finnas de många innehavarna av sömnadsateljéer, hembagerier och fotografiateljéer. När såsom i den grafiska framställningen samt i tab. 25 ovan s. 94 även självständiga företagare inom handel m. fl. yrkesgrenar på grund av den socialt likartade yrkesställningen medräknats, ser man ännu tydligare, vilken betydande grupp affärskvinnorna utgöra i vårt arbetsliv. Även inom detaljhandeln, där kvinnorna 1930 utgjorde 32 % av samtliga företagare, äro de i regel begränsade till vissa typer av försäljning, såsom livsmedel, damkonfektion, sybehör, bosättningsartiklar, tobaksaffärer, hattaffärer samt möbelaffärer och boklådor m. fl.

Man finner alltså även bland de fria företagarna vissa traditionella regler råda för vad som är mansområde och vad som är kvinnoområde. Dessa regler äro i stort sett alldeles desamma som de ovan på tal om industriell tillverkning anförda. För varudistributionen tillkommer emellertid ytterligare en synpunkt, i det att inom vissa branscher, som företrädesvis sälja till publik av bestämt kön, även expediterna äro av samma kön, t. ex. kvinnor inom damkonfektion och livsmedelshandel, män inom herrkonfektion.

En direkt motsatt tendens gör sig emellertid ävenledes av andra psykologiska orsaker ibland gällande, varvid såsom exempel framför allt kan anföras tobaksaffärerna.

Denna traditionella arbetsfördelning bland de självständiga företagarna är av största intresse. Arbetstid och arbetsförhållanden för arbetskraft av olika kön kunna här däremot knappast jämföras, då det ligger i det fria företagets natur, att variationerna kunna vara starka, och då vidare inga officiella rapporter om den inre arbetsorganisationen föreligga.

Arbetsinkomsterna måste komma att i första hand te sig olika för män och kvinnor på grund av företagens olika storlek. Det är emellertid även troligt, att kvinnor i större utsträckning valt de mindre konjunkturkänsliga produktions- och distributionsföretagen, varför — även om deras inkomst genomsnittligt sett är lägre — den torde ha mindre variationsbredd. Ur folkräkningens på deklarationsuppgifter vilande inkomstberäkning må, med all reservation för materialets exakthet, ovanstående jämförelse (tab. 27) illustrationsvis lämnas.

Kvinnorna i restaurang- och hotellrörelse. Som den fjärde av de stora grupperna av kvinnligt förvärvsarbete framträder restaurang- och hotellrörelsens företagare och personal. Här äro kvinnorna i flertal, och deras övervikt synes alltjämt vara växande (kvinnorna voro 82·7 % av yrkesutövarna vid 1930 års och 79·6 % vid 1920 års folkräkning).

Endast inom *hotellen* sker en mera regelmässig fördelning av själva arbetsuppgifterna med hänsyn till kön, i det kvinnorna där ha städarbete och männen vaktmästararbete. Däremot äro arbetsförhållandena inom restaurang- och kaféverksamhet i och för sig mestadels lika för män och kvinnor, varvid dock det undantag består, som gjort sig gällande under samtliga undersökta arbetsområden, att så gott som endast kvinnor äro lokaliserade till de mindre inkomstbringande och framför allt mindre ansedda arbetsplatserna. I detta samband är av intresse att konstatera, att särskilt inom kaféerna kvinnor äro så gott som de enda yrkesutövarna.

Enligt de uppgifter, som lämnats vid de med arbetsgivare och anställda avhållna konferenserna, skulle endast i ett hänseende en konstitutionell lämplighet kunna sägas vara utslagsgivande för fördelningen av arbetsuppgifterna bland *restaurangernas serveringspersonal.* De manliga servitörerna skulle nämligen ha större förmåga att bära de tunga faten vid banketter och i festvåningar. Denna uppgift lämnades dock icke helt oemotsagd från sakkunnigt håll. I övrigt torde arbetsfördelningen snarare vara bestämd av socialpsykologiska faktorer än av effektivitetshänsyn.

Vad gäller *ekonomipersonalens* uppdelning på män och kvinnor kunna givetvis inga önskemål från kundkretsen bli avgörande, såsom fallet är när det gäller serveringspersonalen. Här verkar i stället den förut påpekade tendensen, att på de lågbetalda platserna kvinnor oftare äro anställda, såsom diskerskor och underköksor. Där skickligheten blir mera avgörande för arbetsfördelningen, såsom inom matlagningsarbetet, komma kvinnor och män att tävla om platserna. Mestadels användas kvinnor, ehuru även manliga kockar sysselsättas. Principiellt torde för detta detaljarbete kunna sägas, att individuell lämplighet blir mest avgörande för anställandet, medan visst hänsynstagande till manligt eller kvinnligt kön dessutom kan komma att göras på grund av att kvinnolönerna äro lägre och att alltså särskilt den finare matlagningen kan bära den ökade kostnaden av manliga löner. Slutligen finnes inom detta område en specialuppgift, som på grund av större lämplighet — fortfärdighet, gott handlag och god smak — alltid utföres av kvin-

nor, nämligen kallskänkans. Arbetsfördelningen är sålunda bestämd av helt olika faktorer för de olika delområdena inom yrkesgrenen.

I ett annat hänseende intaga män och kvinnor inom detta fack en markerad olikhet, i det att flera kvinnor än män kunna anpassa sig efter yrkets stora säsongvariationer. Den starka ökning i de anställdas numerär, som blir nödvändig under sommarsäsonger, möjliggöres nämligen av vissa förhållanden, som endast gälla den kvinnliga arbetskraften. Dels stå till förfogande gifta kvinnor, som under mellantiderna ej inneha anställning, och dels även ogift kvinnlig personal, som växlar mellan avlönat husligt arbete och restaurangarbete. Säsongfluktuationerna beröra i och för sig även den manliga arbetskraften, men man torde dock kunna säga, att kvinnorna lättare kunna anpassa sig efter dem och därför bli mer användbara för vissa grenar inom detta yrke.

Det typiska för denna kvinnliga yrkesgrupp är sålunda, att deras yrkesarbete oftast icke är stabilt och kontinuerligt. Dessutom är det till stor del förlagt till andra tider av dygnet än övrigt förvärvsarbete, vilket särskilt för de gifta kvinnorna inom yrket innebär olägenheter. Ett ytterligare specialproblem för denna yrkeskår — i viss ehuru mindre mån gällande även män — är risken att redan i en relativt tidig medelålder bli arbetslös. Särskilt är svårigheten stor att vinna ny anställning. Vid de sakkunnigas nedan omtalade konferenser framhölls det sålunda, att vissa stora företag ej intaga kvinnlig personal över 30 års ålder.

Arbetsinkomsterna äro i genomsnitt lägre för kvinnor än för män. För företagargruppen visar sig detta enligt folkräkningsuppgifterna genom en lägre median(mitt)inkomst för de kvinnliga företagarna, nämligen enligt tab. 27 härovan, för män 2 861 kr. och för kvinnor 1 264 kr. årligen. Säsongvariationerna kunna därvid tänkas hava utövat olika verkan. För personalen bli lönerna olika inom de olika grenarna. Sålunda äro lönerna inom hotellfacket betydligt lägre för kvinnor (100—145 kr. per månad för hotellvaktmästare, 205—209 kr. för övriga vaktmästare och portierer samt 77—119 kr. för hotellstäderskor enligt tidigare rapport).[1] Numera gör sig emellertid på vissa av de bäst betalda platserna, nämligen inom de större hotellens receptionsavdelningar, gällande en ökad möjlighet till anställning för kvinnlig arbetskraft. För ekonomipersonalen inom restauranger och kaféer äro inte endast medelinkomsterna utan även avtalslönerna olika. För serveringspersonalen åter äro de avtalsgaranterade minimiinkomsterna lika för män och kvinnor, vilket åtminstone principiellt sett även är fallet med dricks-pengarna. De relativt goda inkomsterna under den tid av året anställningen varar, den korta utbildningstiden och den i husligt arbete — avlönat eller oavlönat — bestående arbetsreservoaren förklara kvinnornas starka tillströmning till detta yrke. Bortses må här icke heller från den traditionens styrka, som givetvis ställer detta om husliga sysslor mest påminnande yrke

[1] Undersökning rörande arbetsförhållandena inom hotell- och restaurantnäringen 1929/30, utg. av Socialstyrelsen. Sveriges officiella statistik 1931.

såsom mer naturligt för kvinnor än män. Med hänsyn härtill kan det snarare anses egendomligt, att män dock i så relativt stor utsträckning vunnit sysselsättning därinom.

Kvinnorna inom sjuk- och socialvård. På sjuk- och socialvårdens område möter man ännu ett av de yrken, som sedan gammalt betraktats såsom »naturliga» för kvinnor. Denna grupp hade det oaktat ännu vid nästföregående folkräkning ej hunnit upp till den storleksordning den nu intar. De sista årens storleksökning sammanhänger med den ännu pågående utbyggnaden av den socialvårdande verksamheten.

Kvinnor behärska helt vissa hithörande arbetsområden: barnmorskornas, sjuksköterskornas och i viss mån gymnasternas. Män förekomma däremot särskilt i tvenne funktioner: dels såsom personal med högre utbildning (läkare, apotekare, tandläkare), dels såsom skötare å sinnessjukhus och militärsjukhus samt bland den till hela området hörande ekonomipersonalen. Då hela detta yrkesområde av mångahanda skäl måste sägas ligga väl till för kvinnor, såväl med hänsyn till tradition som till intresse och lämplighet, måste männens talrikare förekomst å de nyssnämnda högre posterna förklaras med förnyad hänvisning till den flerstädes iakttagna regeln, att kvinnor varit mindre benägna att binda sig till en långsiktig yrkesutbildning.

Om arbetsfördelningen inom området kräver få kommentarer, blir lönebildningen däremot av särskilt intresse. På de förvaltningsposter, som kräva högre utbildning (t. ex. sjukhusläkare), ges lika lön åt män och kvinnor. I de stora grupper, som ägna sig åt direkt vårdande verksamhet, råder däremot en med hänsyn till utbildning och kvalifikationer anmärkningsvärt låg lön för de kvinnliga befattningshavarna. Vidare är att uppmärksamma, att manliga sjukvårdare i jämförelse med sina kvinnliga yrkeskamrater erhålla högre ersättning för sitt arbete. Översköterskor vid statens sinnessjukhus, som hittills varit placerade i lönegrad B 6, äro fullt utbildade sjuksköterskor och ha alltså i genomsnitt en väsentligt bättre utbildning än de manliga överskötarna, som varit placerade i lönegrad B 8. Påpekas bör i detta sammanhang att enligt uppgifter från sjukvårdens målsmän försök göras att i viss utsträckning ersätta manliga med kvinnliga befattningshavare på grund av de senares större lämplighet, varvid samtidigt lönen för arbetet minskas.

Förklaringen till det allmänt låga löneläget för sjukvård och socialvård måste troligen sökas i, att detta varit ett typiskt kvinnoyrke, vidare att det av gammalt betraktats såsom en särskild kärlekstjänst och att det i stor utsträckning tidigare utövats av kvinnor, som ej haft krav på ekonomisk ersättning. Denna kvinnornas egen inställning har icke endast varit beroende på, att särskilt de socialvårdande uppgifterna ofta skötts som frivilligt välgörenhetsarbete av kvinnor, som på annat sätt haft sin försörjning, utan även att, i de fall att de utvecklat sig till ett heltidsyrke, dessa uppgifter i större utsträckning än andra dragit till sig sådana kvinnor, som avsagt sig anspråk på att för detta arbete förvärva mer än ett nödtorftigt livsuppehälle. Särskilt har det varit av stor betydelse, att arbetet utförts som en offergärning av männi-

skor, som vigt sina liv till religiös tjänst. Fortfarande spelar det sin stora roll för den aktuella lönesättningen i såväl sjukvård som särskilt kommunal socialvård, att för detta arbete i viss utsträckning mot låga löner stå till förfogande diakonissor, som dels icke lägga lönesynpunkter på sitt arbete och dels ha sin ålderdoms försörjning tryggad genom sin hemanstalt.

Mot en tradition, som räknar med att sjuk- och socialvård skulle vara en kvinnornas särskilda offergärning, ha de nutida organisationerna på området svårt att hävda sin uppfattning, att detta arbete — trots att det utföres som ett kall — skall som andra yrken vara avlönat med hänsyn till utbildning och ansvar. Utvecklingen är emellertid i färd att förverkliga en dylik omvärdering, varför yrket torde befinna sig i en övergångsperiod.

Arbetsförhållandena bli i stort sett ojämförbara för män och kvinnor, då dessa i regel ej ha samma arbete. Dröjsmålet med att för denna stora grupp reglera arbetstiden sammanhänger dock direkt med den ovan angivna uppfattningen om detta yrke som en särskild offertjänst. Detta förhållande verkar i sin tur även på sjukhusens ekonomipersonal, för vilken enligt avtal och reglementen synes gälla, att arbetstiden regelbundet är längre för kvinnlig än för manlig arbetskraft.

Vad gäller själva sjukvårdspersonalen stadgas sålunda för Malmöhus län, att arbetstiden för A-sköterskor bestämmes av vederbörande överläkare, att den för B-sköterskor och städerskor utgör 66 timmar för vecka men för manlig sjukvårdspersonal 57 timmar per vecka. I övriga län synes själva sjukvårdspersonalen ha lika arbetstid. Däremot gälla för ekonomipersonalen vissa olikheter, t. ex. i Malmöhus län, där visserligen tvätterskor och sömmerskor liksom elektriker, renhållningskarlar etc. ha $51^1/_2$ arbetstimmar per vecka, men där kvinnlig kökspersonal har 57 timmar. I Kopparbergs län ha däremot kokerskor och sömmerskor samma arbetstid, 216 timmar per arbetstid om 28 dagar, d. v. s. i genomsnitt 54 timmar per vecka, som maskintvättare, eldare och gårdskarlar, medan däremot biträden, baderskor och städerskor ha 240 timmar per 28 dagar, d. v. s. i genomsnitt 60 timmar per vecka. En annan ojämnhet föreligger i fråga om övertidsarbete och ersättning för detta, varvid t. ex. i Blekinge län befattningshavare är skyldig att — om en ledighet motsvarande övertiden ej kan beredas i samma eller följande vecka — tjänstgöra mot en ersättning oavsett befattning av 1: 50 kr. per timme för manlig och 1 kr. för kvinnlig befattningshavare. I Kopparbergs län gäller samma regel, men där är ersättningen endast 1 kr. för manlig och 0: 50 kr. för kvinnlig personal.[1]

Kvinnorna såsom kontors- och förvaltningspersonal. Bland övriga kvinnoyrkesgrupper må kontorsarbetet särskilt uppmärksammas. Hit har enligt tab. 25, s. 94, räknats personal från många olika produktions- och administrationsgrenar, såväl inom industri som handel, bank- och försäkringsrörelse, sjöfart m. m.

Detta yrkesområde har av olika skäl kommit att tilldraga sig speciellt intresse. Utbudet av kvinnlig arbetskraft är nämligen mycket stort, kommande från alla samhällsklasser. Inom samhällets medelklassgrupper fri-

[1] P. M. angående innehållet i landstingens tjänste- och avlöningsreglementen. Meddelanden från Svenska Landstingsförbundets byrå juli 1935.

göres sålunda alltmer hemmadöttrarnas tid och arbetskraft, varvid dessa synas finna det lättast att utan specificerat yrkesval söka sig till kontorsplatser. Från arbetarklassen söker sig likaså — sedan den numera allmänt tillgängliga högre skolbildningen gjort det möjligt — ett större antal flickor, på grund av att kontorsyrket och även i viss mån affärsanställning anses ha ett högre socialt prestigevärde än industriarbete och huslig tjänst, även om de senare yrkena i vissa fall skulle erbjuda fördelaktigare löner.

Men icke endast särskilda socialpsykologiska faktorer äro i verksamhet för att öka arbetskraftens utbud på detta område. Till samma resultat bidrar även, att en stor del av kontorsarbetet är enklare rutinarbete, för vilket en mycket kort utbildningstid synes erfordras. Enligt den tidigare ofta exemplifierade regeln kan man till ett dylikt yrke vänta en särskild tillströmning av kvinnlig arbetskraft. I högre grad än kanske något annat arbete med undantag av huslig tjänst kan kontorsyrket sägas väljas såsom ett övergångsyrke eller rentav som ett yrke, vilket företrädesvis kommer i fråga i brist på andra arbetstillfällen och i fall av egen obeslutsamhet. Den kvinnliga ungdomens vaga framtidsföreställningar fresta den att glida in på ett yrkesval, där inga stora svårigheter äro att övervinna i begynnelsen, och där man efter en utbildningskurs på ofta endast några månader kan uppnå en lön, som godtages såsom bättre än ingen. Alltför ofta förbiser man, att begynnelselönen icke är beräknad att avsevärt höjas eller att ge möjlighet till hel försörjning och ännu mindre till att pensionera ålderdomen, såvida icke kvalifikationerna väsentligt ökas (korrespondent-, sekreterare-, kamrerarekompetens).

När härtill kommer, att män och kvinnor på få andra yrkesområden befinna sig i så direkt konkurrens som på detta arbetsfält, blir det lättare att förstå den skärpa, varmed diskussionerna förts och den uppmärksamhet detta yrke i den allmänna opinionen tilldragit sig.

En arbetsfördelning mellan män och kvinnor gör sig på detta område såtillvida gällande, att män oftare utföra det mer kvalificerade arbetet och oftare befordras till överordnade poster. Kvinnorna stanna i större utsträckning i rutin- och biträdesarbetet. Detta sammanhänger med själva rekryteringen till banan, då man ibland, och särskilt inom bank- och försäkringsbranschen, synes taga sikte på att bedöma de manliga sökandes kvalifikationer med hänsyn till deras framtida möjligheter att intaga ledande ställning men däremot de kvinnliga sökandes med hänsyn till utsikten att på grund av deras giftermål och därmed följande avgång vinna en snabb cirkulation. Det har dessutom ett visst samband med kvinnornas i stort sett lägre yrkesutbildning och svagare yrkesambition.

Vissa olikheter i fråga om lämplighet synas dock även finnas. Män sysselsättas sålunda oftare såsom förvaltningspersonal i industrien, vilket arbete gränsar till tekniska arbetsuppgifter, varjämte de oftare äro offert- och orderchefer eller inneha liknande funktioner. Kvinnor synas däremot företrädesvis ha meriterat sig såsom korrespondenter, särskilt i främmande språk, varjämte de i växande utsträckning tagas i anspråk såsom kassörer.

Detta sistnämnda urval är betingat av erfarenheten, att kvinnor bättre redovisa för omhänderhavda medel. Den dagliga noggrannheten är större och risken för förskingringar mindre.

Det torde vara svårt att avgöra, i vilken mån *löneskillnaderna* för män och kvinnor inom detta yrkesområde allmänt motsvara den kvalitetsskillnad i arbetsprestation, som nyss påpekades. Att lönesättningen emellertid icke direkt sker i anslutning till en värdesättning av prestationen visas därav, att, även då kvinnliga kassörer på grund av större lämplighet efterträda manliga, lönen vanligen sänkes.

Lönerna kunna med hjälp av förefintligt material bäst jämföras inom bankvärlden. Enligt den undersökning, som bankernas förhandlingsorganisation nyligen utfört,[1] utgjorde kvinnorna 28 % av den egentliga bankpersonalen. Detta procenttal har sedan världskriget hållit sig nära nog konstant. Intressanta skillnader bestå i fråga om teoretiska meriter, i det att 12·5 % av de manliga och 16 % av de kvinnliga tjänstemännen hade studentexamen eller jämförlig utbildning, samt vidare i fråga om anställningsåldern, vilken i genomsnitt varit 20 år för kvinnor och 23 år för män, för vilka värnpliktstjänstgöringen spelar en viss roll. Dessutom upplyses, att icke mindre än 29·4 % av de manliga och 25·4 % av de kvinnliga tjänstemännen hade 17 till 20 års anställning bakom sig. Genomsnittslönerna äro emellertid icke lika för manliga och kvinnliga banktjänstemän, utan förete vissa med tjänsteställningen växande skillnader, som framgå av tab. 28.

Tab.. 28. Bankmännens genomsnittslöner 1937 (inkl. naturaförmåner, extra tillägg m. m.).

Dyrort	Befordrade tjänstemän		Obefordrade ordinarie tjänstemän		Obefordrade extra tjänstemän		Samtliga	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Stockholm	11 053	5 395	6 532	4 319	2 622	2 852	7 424	4 008
Göteborg	10 485	6 107	5 662	4 224	2 559	2 269	6 669	3 942
Malmö	10 164	—	5 446	3 428	2 266	2 250	6 529	3 266
E-orter	9 497	4 775	4 867	3 400	2 157	2 267	6 533	3 257
D-orter	8 556	4 480	4 459	3 236	1 870	1 921	5 649	3 119
C-orter	8 048	4 194	4 680	3 245	1 790	2 268	5 564	3 149
B-orter	7 109	3 825	4 530	3 003	1 813	2 182	5 238	2 899
A-orter	6 533	4 450	4 210	2 887	2 471	1 865	4 637	2 768
Hela landet	9 473	4 894	5 435	3 656	2 283	2 486	6 469	3 484

Källa: Banklönerna 1937.

Den enligt tabellen redovisade löneskillnaden mellan manliga och kvinnliga banktjänstemän avspeglar icke endast ett faktiskt förhållande, utan den har även av personalens organisation godtagits som grundläggande för framtida lönesättning. Dylika löneskillnader, ehuru reducerade till

[1] Banklönerna 1937 m. m., Sthlm 1938.

storleken, ha bibehållits i den minimilönetariff, som Svenska bankmannaföreningen föreslagit som norm för avtalsförhandlingar.

En ytterligare jämförelse mellan mäns och kvinnors ställning inom det uppmärksammade kontorsyrket kan vinnas dels genom Socialstyrelsens nya undersökning[1] och dels genom den s. k. Lundautredningen om de anställda.[2] Enligt Lönestatistisk årsbok voro för den egentliga kontorspersonalen år 1936 medellönerna 4 165 kr. för män och 2 391 kr. för kvinnor. Emellertid befinna sig även dessa löner, liksom å flertalet andra områden, under en långsam utjämning. Ökningen från år 1913 motsvaras sålunda av indextalet 180·4 % för män och 190·2 % för kvinnor.[3]

Socialstyrelsens uppgifter[1] grunda sig å ett enquêtematerial, där tyvärr svar angående kvinnliga anställda influtit i ringa mängd. Bland den s. k. merkantila förvaltningspersonalen gällde den högsta kvinnliga medianlönen huvudbokförare (3 600 kr.), den därnäst högsta utländska korrespondenter (3 230 kr.) och därefter kassörer (3 060 kr.). De motsvarande högsta manliga befattningarna voro kontorschefer, kamrerare (6 760 kr.), därefter övriga kassörer (4 695 kr.) och utländska korrespondenter (4 145 kr.). I genomsnitt anges de kvinnliga anställdas löner utgöra omkring $^2/_3$ av mäns löner i motsvarande befattning. Löneklyftan mellan män och kvinnor är mindre, ju mindre kvalificerat arbetet är.

Ur den s. k. Lundautredningen kan inhämtas, att den högsta kvinnolönen å kontorsbanan innehades av direktionssekreterare (4 000 kr. medianlön). Kassörskornas årslön var 3 100 kr., de kvinnliga bokförarnas, korrespondenternas och stenografernas omkring 2 700 kr. Kvinnliga kontorister med enklare rutinarbete kommo endast till en medianlön av 1 500 kr. I vissa fall kunna manliga och kvinnliga löner jämföras, varvid följande relationstal erhållas för kvinnolöner, uttryckta i procenttal av manslöner:

Teknisk förvaltningspersonal	kvinnolöner	45·5 %
Merkantil förvaltningspersonal:		
kontorschefer m. m.	»	59·3 %
direktionssekreterare m. m.	»	66·9 %
kassörer	»	68·4 %
bokförare	»	76·9 %
korrespondenter och stenografer	»	75·8 %
maskinskrivare m. m.	»	91·6 %
kontorister med självständigt arbete	»	75·6 %
» » enklare »	»	72·9 %
övriga kontorister	»	85·0 %
Lagerpersonal	»	56·3 %
Butikspersonal:		
butiksföreståndare	»	77·6 %
butiksbiträden	»	81·1 %

[1] Undersökningar rörande arbetstidsförhållanden och lönevillkor för privatanställda. Sveriges officiella statistik 1938.

[2] Croner, F.: De privatanställdas löneförhållanden. Statsvetenskaplig Tidskrift 1937.

[3] Eftersom de handelsanställda i de sakkunnigas framställning icke särskilt behandlas, må här meddelas, att deras manliga medellöner voro 2 305 kr. och de kvinnliga 1 695 kr. Ökningen från 1913 var resp. 175·4 % och 197·4 %.

Skillnaden mellan manlig och kvinnlig lön blir alltså större, ju högre befattningen är. Däremot visar det sig, att de kvinnliga lönerna ej variera inom lika vida gränser som de manliga.

Även i förhållande till levnadsålder och utbildningstid förefinnas anmärkningsvärda olikheter. Sålunda stiga manslönerna kraftigare med levnadsåldern än kvinnolönerna. Märkbarast blir denna skillnad i åldersgrupperna 30—50 år, i det att — om lönen vid 17—18 års ålder sättes = 100 — lönen för en 31—35 års man har index 412 och för en kvinna 261, för en 46—50 års man index 568 och för en kvinna 345.

I fråga om utbildning ha de i undersökningen deltagande kvinnorna oftare än männen en mellanställning. Medan sålunda »lägre skolbildning» (enkel folkskola) uppgavs av 40 % av männen och 35 % av kvinnorna, var mellangraden (högre folkskola, realskola, flickläroverk) representerad med 43 % av männen och 60 % av kvinnorna samt »högre» skolbildning med 17 % av männen och 5 % av kvinnorna. Sambandet med lönerna visar att den egentliga skolutbildningen (t. o. m. gymnasium) ej spelar större roll för lönenivån. Däremot stiga lönerna med stigande yrkesutbildning. »Det kan slutligen i fråga om de kvinnliga lönerna iakttas, att de lägre kvartilerna stiga med större regelbundenhet än hos männen i samband med stigande yrkesutbildningsnivå. Detta kan kanske även uttryckas så, att det är de lägre betalda kvinnliga anställda, för vilka en förbättrad yrkesutbildning betyder mest i lönehänseende.»

Kvinnorna inom undervisning samt fria, litterära och konstnärliga yrken. Kvinnornas ställning inom undervisningsväsendet har gammal hävd. Deras arbetsinsats har varit allmänt värderad, deras intresse för barn och handlag med barn ställt utom tvivel. Under den tid då flickorna ej hade tillträde till de allmänna läroverken, utgjorde de särskilda flickläroverken i viss grad pedagogiska föregångsinstitutioner. Genom skolreformen år 1927 bereddes även flickor möjlighet att vid statliga läroverk taga student- och realskoleexamen. Kvinnorna blevo därmed vid dessa läroanstalter i egenskap av både lärare och elever liksom tidigare vid folkskolan i stort sett jämställda med manliga lärare och elever. Även i lönehänseende ha numera manliga och kvinnliga lärare principiellt ställts lika, sedan 1937 års riksdag genomfört en lönereglering, vilken dock skall komma till full tillämpning först efter en övergångstid, som utgår den 1 juli 1943. Den enda olikhet, som fortfarande skulle bestå, nämligen att kvinnliga lärare ej komma i åtnjutande av sista ålderstillägget, har principiellt upphävts genom beslut vid 1938 års riksdag.

Läraryrket står numera som det största enhetliga arbetsområde, där män och kvinnor arbeta under fullt jämförbara förhållanden. Vid folkräkningen 1930 funnos sammanlagt vid olika läroanstalter 14 320 män och 30 573 kvinnor anställda såsom lärare. Med hänsyn till att särskilt inom den stora folkskollärarkåren ovanligt likartade arbets- och utbildningsförhållanden för män och kvinnor länge varit rådande, ha de sakkunniga ansett det lämpligt

Tab. 29. Lärare vid statens allmänna läroverk i genomsnitt årligen åren 1922—1937.

Årligen	Rektorer		Lektorer		Adjunkter		Extralärare		Samtliga		Ämneslärarinnor
	M.	Kv.	M.	Kv.	M.	Kv.	M.	Kv.	M.	Kv.	Kv.
1922	77	—	282	—	800	4	229	2	1 388	6	51
1923	77	—	282	—	798	7	234	5	1 391	12	50
1924	77	—	282	—	801	5	243	7	1 403	12	49
1925	77	—	282	—	798	9	253	5	1 410	14	48
1926	77	—	283	2	800	7	253	6	1 413	15	48
1927	77	—	284	1	801	7	243	8	1 405	16	47
1928/30	108	1	313	4	848	12	202	14	1 471	31	137
1931/35	133	2	353	8	944	45	259	104	1 689	159	230
1934	135	2	359	8	941	45	283	134	1 718	189	248
1935	135	2	368	9	1 043	79	229	127	1 775	217	255
1936[1]	135	2	380	9	1 118	127	200	128	1 833	266	256
1937[1]	135	2	392	10	1 114	143	225	158	1 866	313	258

Källa: För åren t. o. m. 1927 Det högre skolväsendet, Sveriges officiella statistik, för senare år uppgifter från skolöverstyrelsen. [1] Preliminära uppgifter.

Anm. Å enstaka vakanta ämneslärarinnetjänster ha förekommit manliga vikarier.

att uttaga folkskollärarkåren till en i olika hänseenden intensifierad jämförelse (se nedan kap. 4 och 7) och redogörelsen må därför under hänvisning till de senare avsnitten här göras kortfattad.

Vad gäller bl. a. tillsättningen, äro folkskoletjänsterna, trots att staten numera bär väsentligt mera av de med skolväsendet förenade kostnaderna än tidigare, fortfarande kommunala. Vid folkskoleväsendet liksom vid vissa andra kommunala läroanstalter råder det förhållandet, som icke äger sin motsvarighet inom statstjänst och sålunda icke heller inom läroverken, att skolmyndigheterna i varje särskilt fall kunna reservera en tjänst för endera manlig eller kvinnlig sökande. Detta ingrepp i den fria konkurrensen motsvaras av ännu ett dylikt vid själva utbildningens början. Vid intagning av elever till seminarierna sättas bestämda gränser, dels allmänt om hur många elever varje år skola intagas och dels speciellt om antalet elever av varje kön. Denna sistnämnda proportion har under senare år hållits till ungefär 55 % manliga och 45 % kvinnliga seminarieelever. Den kraftigare avgången av kvinnliga lärare på grund av giftermål kommer sedermera att påverka denna proportion, varför den bland de ordinarie lärarna är omkring 58 % män och 42 % kvinnor.

Det är svårt att bedöma, vad en fri konkurrens till seminarierna skulle innebära i fråga om fördelning på kön. De kvinnliga sökandena visa emellertid genomgående högre formell kompetens. Under våren 1937 sökte sålunda exempelvis sammanlagt 662 män, varav 8·3 % med student- eller högre examen, 40 % med realexamen samt 51·7 % övriga, medan sammanlagt 625

Tab. 30. Lärare vid kommunala mellanskolorna i genomsnitt årligen åren 1910—1937.

Årligen	Ämneslärare			
	Med full tjänstgöring		Timlärare	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
1910	5	5	1	—
1911/15	58	66	14	8
1916/20	151	119	28	12
1921/25	310	205	65	23
1926/30	320	220	62	19
1931/35	216	168	32	13
1934	195	161	19	15
1935	196	167	14	11
1936[1]	204	178	16	15
1937[1]	204	188	23	14

Källa: Statistisk årsbok och uppgifter från skolöverstyrelsen.
[1] Preliminära uppgifter.

kvinnor sökte, av vilka 12·3 % hade student- eller högre examen, 65·8 % realexamen eller normalskolekompetens samt 21·9 % lägre kompetens.

Inom de allmänna läroverken finnas inga dylika spärrar. Där har sedan läroverksreformens genomförande och det statliga övertagandet av vissa kommunala mellanskolor och kommunala gymnasier de kvinnliga lärarnas antal starkt ökats, såsom framgår av tab. 29. Samtidigt med att läroverksundervisningen gjordes tillgänglig för flickor och i samband därmed en del privatskolor nedlades, bereddes deras övertaliga lärarinnor företräde till anställning såsom ämneslärarinnor vid statliga läroverk.

Förhållandena ha under senare år utvecklat sig därhän, att kvinnor mera allmänt förskaffa sig regelrätt adjunkts- eller lektorskompetens. Även på detta arbetsområde innebär alltså den förhärskande tendensen en större jämställdhet mellan män och kvinnor. Dock torde den relativt hastiga omläggning, i och med vilken läroverken öppnades för såväl kvinnliga elever som lärare, icke ha försiggått utan en viss friktion med de manliga lärarna.

Inom *de fria yrkena* äro förhållandena svåra att kort sammanfatta. Kvinnorna äro fortfarande relativt fåtaliga på de flesta områden, nämligen enligt 1930 års folkräkning endast 20 % av författare och skriftställare, 11 % av redaktörer och journalister, 38 % av skådespelare och 21 % av konstnärer. Lönerna äro på dessa områden så starkt varierande, att generella omdömen om mäns och kvinnors arbetsersättning knappast äro möjliga att göra. Dock torde åtminstone i de högre inkomstklasserna ersättningen oftast utgå med större hänsyn till individuell förmåga och med mindre avseende å kön. Tyvärr stå icke uppgifter att vinna om efter kön differentierade årsinkomster.

— Arbetsförhållandena äro likaledes knappast underkastade allmängiltiga regler för de olika könen. Ingrepp i mäns och kvinnors konkurrens ha på dessa områden heller aldrig åsyftats. De sakkunniga hava därför — under hänvisning till detaljuppgifter i bilaga 1 — ansett sig icke behöva utförligare uppehålla sig vid dessa yrkesområden.

Kvinnor inom offentlig tjänst och samfärdsel. Den övervägande delen kvinnor inom detta anställningsområde har arbetsuppgifter, som mest motsvara kontors- och förvaltningspersonalen i enskild tjänst. Mot denna fundamentala likhet i arbetsfördelningshänseende svarar emellertid den väsentliga olikheten, att medan kvinnlig kontorspersonal i enskild tjänst (med undantag troligen av bankers och försäkringsbolags personal) ofta väljer sitt yrke som ett tillfälligt arbete och även i stor utsträckning tidigt avgår ur tjänst, väljer man och behåller statstjänst med större hänsyn till tryggheten för framtiden. Då alltså förutsättningarna för en starkare yrkeskänsla äro för handen, måste det för dessa befattningar te sig mer än vanligt önskvärt, att alla befattningshavare kunna vinna avancemang. Principiellt har i Sverige mer än t. ex. i England och Danmark dessa möjligheter hållits öppna, så att i den offentliga förvaltningen de lägre tjänsterna ej skola vara sluttjänster. Däremot har den traditionella lokaliseringen av kvinnor i de lågbetalda grupperna icke helt brutits genom den nyplacering i ett gemensamt avlöningssystem, som skedde vid behörighetslagens ikraftträdande den 1 juli 1925. Man möter därför såväl i kommunikationsverken, där stora kvinnogrupper arbeta, som i den offentliga tjänsten i trängre mening en viss dualism mellan typiskt manliga och typiskt kvinnliga befattningar, trots en formellt upprätthållen jämställdhet och trots en faktisk rätt till fri konkurrens. För att förstå denna situation behövs en kortfattad tillbakablick på löneplaceringens uppkomst, varjämte även andra förhållanden inom detta område må ägnas särskild uppmärksamhet, då de sakkunnigas uppdrag inrymde krav på speciellt hänsynstagande till kvinnor i offentlig tjänst.

Det avlöningsreglemente, som gällde före den 1 juli 1925, innehöll skilda löneplaner för manliga och kvinnliga befattningshavare. Löneplanen för manliga befattningshavare (utom i chefsställning) omfattade 20 lönegrader, fördelade inom ett löneintervall av 2 520—11 940 kr. i dyrortsgrupp G. Löneplanen för de kvinnliga befattningshavarna omfattade 8 lönegrader, fördelade inom löneintervallet 1 800—5 520 kr. i samma ortsgrupp.

För erhållande av en gemensam löneplan skulle dessa båda löneplaner sammanslås till en. Detta skedde genom att de förutvarande kvinnliga tjänsterna inplacerades i den manliga löneplanen på sådant sätt, att lönen till de kvinnliga tjänstemännen blev ungefär densamma efter inplaceringen. Den manliga löneplanen måste emellertid utbyggas nedåt med fyra lönegrader för att kunna medtaga de lägsta kvinnliga tjänsterna.

Inplaceringen skedde rent automatiskt efter lönebeloppen och tog icke hänsyn till en väsentlig olikhet i de båda förutvarande löneplanerna såsom värdemätare av befattningarna. Löneplanerna byggde nämligen på den

uppfattningen, att manlig tjänsteman i regel är familjeförsörjare och kvinnlig tjänsteman i regel icke. På grund härav hade en lägre löneställning motiverats för de kvinnliga tjänstemännen även i sådana fall, där arbetet var fullt likartat med manliga tjänstemäns, såsom t. ex. för postexpeditörer. Hade hänsyn tagits till denna olikhet mellan de manliga och de kvinnliga lönernas ursprungliga bestämning, skulle de kvinnliga befattningarna erhållit en högre lönegradsplacering i den gemensamma löneplanen än som nu skett.

Bortser man emellertid från här skildrade förhållanden beträffande löneplanens tillkomst, så innebära de nu gällande bestämmelserna, att lönen i viss befattning skall utgå med samma belopp, vare sig befattningen innehaves av man eller kvinna, med det undantag som tidigare nämnts, att kvinnlig befattningshavare ej skulle åtnjuta sista ålderstillägget. I och med att det av 1938 års riksdag antagna nya lönereglementet den 1 juli 1939 träder i kraft, kommer även denna undantagsbestämmelse för de kvinnliga befattningshavarna att bortfalla. Därmed har likalönsprincipen blivit konsekvent genomförd i reglementet. För att emellertid denna formella likställighet mellan manliga och kvinnliga tjänstemän icke blott skall stanna på papperet, erfordras, att rekrytering av personal sker efter samma principer beträffande män och kvinnor, att eventuellt erforderliga, av staten anordnade kurser stå öppna lika väl för kvinnliga som manliga sökande samt att befordran sker efter skicklighet och förtjänst utan hänsyn till kön.

I det följande skola de sakkunniga lämna en redogörelse för anställnings- och befordringsförhållanden inom olika slag av ämbetsverk.

För det egentliga *kontorsarbetet* (byråarbetet) är organisationen så gott som enhetligt ordnad inom hela den civila statsförvaltningen och kan därför behandlas i ett sammanhang.

För rekrytering av denna personal torde ämbetsverken alltjämt tillämpa den principen, att de förutvarande kvinnliga tjänsterna fortfarande böra besättas med kvinnor, och man använder icke sällan alltjämt i officiella skrivelser och protokoll benämningen »kvinnliga befattningar».

Dessa befattningshavare anställas som skrivbiträden (B 2) eller kontorsbiträden (B 4) och närmaste befordringsgrad är kanslibiträde (B 7). I enstaka fall anställas kontorspojkar. Dessa söka sig emellertid hellre till expeditionsvakttjänster (B 5), som ju stå högre i löneskalan än kontorsbiträdestjänsterna (B 4), och de hava möjlighet att på denna väg avancera till lönegrad B 7 såsom 1:e expeditionsvakt. Däremot torde det ställa sig svårt för en expeditionsvakt att erhålla kanslibiträdestjänst, om han icke genom sin tjänstgöring blivit förtrogen med kontorsarbetet. I regel ställas nog också större krav på skolutbildningen beträffande biträdespersonalen än beträffande expeditionsvakterna.

Ursprungligen var kontorsbiträdestjänsten avsedd för endast folkskoleutbildade, men då skrivbiträdesbefattning inrättades år 1922, skulle denna befattning i stället vara avsedd för denna lägre kompetens och alltså vara en slutgrad; dock att jämväl skrivbiträde, som prövats därtill lämplig, skulle kunna befordras. I praktiken har det visat sig omöjligt att särskilja skrivbiträdes- och kontorsbiträdesarbete och då lön och pension i lönegrad B 2 icke kan anses skälig för en slutgrad, har skrivbiträdesgraden blivit en ren passagegrad, medan kontorsbiträdesgraden nog kommer att i stor utsträckning bliva en slutgrad liksom expeditionsvaktsgraden är det för folkskoleutbildad manlig personal.

För det *högre byråarbetet*, omfattande lönegraderna 21 och uppåt (fullmaktstjänster), kräves i regel akademisk examen eller annan högre utbildning. För dessa tjänsters rekrytering anställas amanuenser och e. o. tjänstemän i lönegraderna 13—18. Även innehavare av biträdesbefattning kan emellertid avancera till dessa högre befattningar, om erforderlig formell kompetens föreligger.

Beträffande kontors-(byrå-)arbetet torde man alltså kunna säga, att rekryteringen sker på tre linjer. För det lägre kontorsarbetet anställas biträden, till övervägande del kvinnor, för det högre kontorsarbetet anställas amanuenser, till övervägande del män, och för expeditionsvaktbefattningarna anställas nästan uteslutande män.

Det har emellertid förefunnits en allmän tendens inom statsförvaltningen att utbyta befattningar i lönegraderna B 21 och B 22 mot befattningar i mellangrad (B 14—B 15). Så har i stor utsträckning skett med registratorsbefattningarna; samtidigt har givetvis ett eventuellt kompetenskrav på akademisk examen borttagits. Dessa nya registratorsbefattningar i mellangrad äro närmast att betrakta som befordringstjänster (slutgrad) för befattningshavare, som avancerat uppåt från biträdestjänster, och innehavas på grund härav för närvarande i stor utsträckning av kvinnor.

Denna olikhet i tjänsternas typ och framför allt den praktiskt olika rekryteringen till dem betyder, att mäns och kvinnors ställning inom den offentliga tjänsten icke alltid blir bedömd efter enhetliga principer. Emellertid ha även andra faktorer medverkat till att trots formell likställdhet kvinnor placerats på lågavlönade poster. Mest iögonenfallande blir detta, när det gäller tjänster, som i och för sig fordra samma kompetens och kräva samma tjänsteansvar, men där yttre skäl föranleda att vissa befattningar oftast komma att innehas av män, vissa andra av kvinnor och där man på denna grund givit de båda tjänsterna olika lönegradsplacering. Exempel av denna art finnas på flera områden, varför en kort sammanfattning må göras. Även för den tidigare såsom hel yrkesgrupp behandlade sjukhuspersonalen ges här med avseende å de statsanställda en i sammanhanget erforderlig redogörelse.

Fångvårdsstaten och statens tvångsarbetsanstalter.

Vid Sveriges enda kvinnofängelse, centralfängelset i Växjö, och vid tvångsarbetsanstalten i Landskrona finnes civilförvaltningens lägsta ordinarie tjänst, nämligen såsom vaktfru i lönegrad B 1. Vid de manliga fängelserna motsvaras denna befattning av vaktkonstapel i lönegrad B 6 och vid tvångsarbetsanstalter av förman (B 6). Första vaktfru (vid kvinnofängelset och tvångsarbetsanstalt) står i lönegrad B 6 och överkonstapel, resp. förste förman (vid manliga fängelser och tvångsanstalter) i lönegrad B 8.

Vid kvinnofängelset och anstalten i Landskrona äro assistenterna kvinnor (assistent av 4:e klass) och placerade i lönegrad B 12. Vid de manliga fängelserna äro assistenterna män och placerade i lönegraderna B 16, B 18, resp. B 20 (assistenter av 3:e, 2:a och 1:a klass). Beträffande formell kompetens ställas lika stora krav på de kvinnliga assistenterna som på de manliga. Så t. ex. skall kvinnlig lärarassistent liksom manlig hava avlagt folkskollärarexamen eller annan motsvarande examen.

De kvinnliga assistenternas enda befordringsmöjlighet är att bli direktör, eftersom befordran till assistent av 1:a, 2:a eller 3:e klass skulle förutsätta möjlighet till anställning vid manligt fängelse eller manlig tvångsarbetsanstalt. Någon sådan befordran har dock icke hittills förekommit. Däremot har en kvinnlig läkare vid kvinnofängelset förordnats att uppehålla direktörsbefattningen därstädes.

Skyddshemmen.

Enligt beslut av 1938 års riksdag har skyddshemmens personal inplacerats i statligt lönesystem. Därvid placeras föreståndare vid yrkeshem (för gossar) i lönegrad B 25 och vid skolhem i lönegrad B 23; däremot föreståndarinna vid hemskola och skolhem för flickor i B 19.

Statens sinnessjukhus.

Läkarepersonal. Full likställighet föreligger med avseende på befordringsmöjligheterna mellan manliga och kvinnliga läkare. De kvinnliga läkarna synas i stor utsträckning hava sökt sig till sinnessjukvården och där vunnit befordran. För närvarande finnas flera kvinnliga överläkare i olika klasser och även på sådan överläkarbefattning, som innebär chefskap för sjukhuset.

Sjukvårdspersonal. Sköterska (kvinnlig) står i lönegrad B 3 och skötare (manlig) i lönegrad B 6. Översköterska är placerad i lönegrad B 6 och överskötare i lönegrad B 8.

Föreståndarska av 2:a klass står i lönegrad B 7 och föreståndarska av 1:a klass i lönegrad B 12. Motsvarande manliga befattningshavare äro: uppsyningsman av 2:a klass, lönegrad B 10, och uppsyningsman av 1:a klass, lönegrad B 14.

När det förr fanns endast manlig personal å de manliga avdelningarna, tjänstgjorde uppsyningsman av 1:a klass inne på avdelningen. Sedan numera kvinnlig personal användes även för de manliga avdelningarna, anställas icke uppsyningsmän av 1:a klass (B 14) utan föreståndarska av 1:a klass (B 12) för alldeles samma arbete.

Pensionsåldern är 60 år för skötare och uppsyningsmän och 55 år för sköterska och föreståndarskor.

Ekonomipersonal.

Kvinnliga befattningar	Tvättföreståndarska	av	2:a	klass	står	i	lönegrad	B	3
	»	»	1:a	»	»	»	»	B	6
	Köksföreståndarska	»	2:a	»	»	»	»	B	6
	»	»	1:a	»	»	»	»	B	7
	Bageri-, resp. arbetsföreståndarska				»	»	»	B	6
Manliga befattningar	Magasinsföreståndare				»	»	»	B	7
	Hantverksföreståndare	av	2:a	klass	»	»	»	B	8
	»	»	1:a	»	»	»	»	B	10

Den olika löneställningen för kvinnliga och manliga befattningshavare med jämställda arbetsuppgifter torde tydligt framgå av ovanstående.

Yrkesinspektionen.

Följande ordinarie befattningar finnas enligt staten fr. o. m. den 1 januari 1939:

11	yrkesinspektörer	i lönegrad	B 28
1	specialinspektör	» »	B 27
1	yrkesinspektris	» »	B 26
11	förste distriktsingenjörer	» »	B 24
13	distriktsingenjörer	» »	B 21
1	yrkesinspektörsassistent	» »	B 20
1	yrkesinspektrisassistent	» »	B 18
22	underinspektörer	» »	B 16
samt å extra stat	3 distriktsinspektriser	» »	B 22.

Tab. 31. Manliga (m.) och kvinnliga (kv.) tjänstemän vid nyreglerade verk.

Lönegrad	Ordinarie		Extra ordinarie samt å extra stat		Extra, aspiranter	
	M.	Kv.	M.	Kv.	M.	Kv.
1.	—	45	2	185	92	38
2.	—	110	19	1 226	24	242
3.	—	1 241	4	611	10	21
4.	9	1 174	207	1 105	11	53
5.	11 416	38	1 816	13	649	24
6.	4 716	2 226	358	18	136	9
7.	3 361	983	687	154	93	12
8.	4 542	107	107	5	24	1
9.	472	1	9	—	12	1
10.	1 524	17	15	3	18	3
11.	163	820	33	399	43	68
12.	2 362	664	26	2	20	—
13.	—	65	5	—	14	—
14.	70	7	155	4	26	—
15.	1 784	60	256	6	46	3
16.	740	8	88	11	29	2
17.	590	17	25	3	3	—
18.	227	21	217	10	11	—
19.	—	—	137	—	26	—
20.	516	2	100	1	7	—
21.	551	6	99	1	—	—
22.	288	1	34	—	—	—
24.	327	—	50	—	—	—
25.	21	—	—	—	—	—
26.	425	5	43	—	—	—
27.	199	6	12	—	—	—
28.	121	3	10	—	—	—
29.	71	1	10	—	—	—
30.	462	—	9	—	—	—
A. 1	7	—	1	—	—	—
A. 2	32	—	1	—	—	—
A. 3	25	—	—	—	—	—
Summa	**35 021**	**7 628**	**4 535**	**3 757**	**1 294**	**477**

Tullstaten.

För kompetens till tullkontoristbefattning (B 12) erfordras tullkontoristkurs och för kompetens till kammarskrivarebefattning (B 16) kammarskrivarekurs. Till båda dessa kurser hava jämväl kvinnor vunnit tillträde och synas därigenom numera hava lika utsikter som män att avancera till dessa och högre befattningar.

Tab. 32. Manliga (m.) och kvinnliga (kv.) tjänstemän vid nyreglerade verk, arvodestjänster.

Arvode	Ordinarie		Å extra stat		Arvode	Ordinarie		Å extra stat	
	M.	Kv.	M.	Kv.		M.	Kv.	M.	Kv.
7 500	1	—	—	—	19 000	8	—	—	—
9 500	1	—	—	—	21 000	1	—	—	—
10 000	4	—	—	—	24 000	1	—	—	—
10 500	1	—	—	—	25 000	1	—	—	—
12 000	7	—	—	—	30 000	2	—	—	—
13 000	2	—	—	—	35 000	1	—	—	—
14 000	1	—	—	—	Summa	**60**	—	**1**	—
15 000	14	—	—	—	Distriktsveterinärer	245	—	—	—
16 000	5	—	—	—	Provinsialläkare	307	—	—	—
17 000	10	—	1	—					

Telegrafverket.

För beredande av kompetens till telegrafassistentbefattning (B 15) och högre befattningar anordnar telegrafstyrelsen assistentkurser. Till dessa kurser hava intill år 1937 endast män haft tillträde. Som konsekvens härav har telegrafstyrelsen antagit endast kvinnor till de kurser, som bereda kompetens till telegrafexpeditörsbefattning (B 11) och kommissarier av 5:e och 6:e klass (B 15 och B 17). Telegrafverkets kvinnliga befattningshavare, som sålunda icke kunnat erhålla tillträde till assistentkurs, hava härigenom trots behörighetslagen varit utestängda från möjlighet till befordran till andra högre befattningar än ovannämnda kommissarietjänster. Från och med år 1937 hava kvinnor fått tillträde till assistentkurserna och de första kvinnliga eleverna, två till antalet, deltaga i nu pågående kurs.

Postverket.

Generalpoststyrelsen anordnar kurser för beredande av kompetens dels till postexpeditörsbefattning (B 11) och dels till postassistentbefattning (B 15) och högre befattningar. Till båda dessa slag av kurser antagas numera både män och kvinnor, och kvinnor hava sålunda inom postverket möjligheter till befordran även till högre befattningar.

Statens järnvägar.

För tjänstgöring »på linjen» erfordras särskilda kurser, dels kontoristkurs för kompetens till kontoristbefattning (B 8) och dels trafikelevkurs för kompetens till stationsskrivarebefattning (B 15). Dessa kurser äro emellertid icke nödvändiga för kompetens till kontors- och byråtjänster. Den omständigheten, att kvinnor hittills icke antagits till dessa kurser, har därför icke så stor betydelse, då de kvinnliga befattningshavarna i kontorstjänstgöring liksom motsvarande manliga tjänstemän hava möjlighet att utan ovannämnda kurser erhålla befordran jämväl till de högre byråbefattningarna.

Denna översikt ger vid handen, att män och kvinnor inom offentlig tjänst ännu icke helt uppnått den likställighet, som behörighetslagen principiellt av-

såg att förverkliga. Därav följer emellertid också, att en direkt konkurrens mellan manlig och kvinnlig arbetskraft knappast varit för handen. Kvinnorna, som före år 1925 ej hade tillträde till de högre befattningarna, ha först långsamt hunnit skaffa sig den formella kompetensen för dessa. Enligt 1936 års lönekommittés sammanställning skulle tjänstemannabeståndet te sig så, att 41 463 män och 11 862 kvinnor äga statsanställning med den närmare fördelning, som framgår av tab. 31 å s. 123.

Kvinnorna ha sålunda inom den statliga tjänsten en principiellt likaberättigad ställning med några undantag, till vilkas bedömande de sakkunniga senare återkomma (se nedan s. 191). Å andra sidan vidmakthållas av olika orsaker vissa uppdelningar av könen å olika typer av befattningar.

Olika åldersfördelning och olika geografisk fördelning för manlig och kvinnlig arbetskraft.

Med detta ha de sakkunniga sökt giva en kort översikt av kvinnornas förekomst å den svenska arbetsmarknaden såsom grundval för bedömandet av olika förslag till reformer och ingrepp. Emellertid återstå att behandla tvenne frågor av mer allmän beskaffenhet, nämligen frågan om manliga och kvinnliga yrkesutövares åldersfördelning och geografiska fördelning samt därtill frågan om arbetstillgången på olika områden och möjligheterna att i krislindrande syfte företaga en substitution av arbetskraft.

En viss genomsnittlig skillnad i *ålder* gör sig gällande mellan manliga och kvinnliga yrkesutövare, såtillvida att kvinnorna genomgående äro yngre. Av större omfattning än denna skillnad mellan könen är dock variationen mellan olika yrkeskategorier.[1] Det visar sig, hur avsevärt mycket yngre arbetarklassens huvudmassa är än företagargruppens och hur funktionärsklassen företer en mellanställning även i åldershänseende. Sålunda äro 45·4 % av de manliga arbetarna under 30 år och 60·1 % av de kvinnliga, medan av funktionärerna 26·7 % av männen och 41·2 % av kvinnorna äro under 30 år samt bland företagarna 7·7 % av männen och 9·4 % av kvinnorna. Detta förhållande har givetvis sin förklaring däri, att avgången ur förvärvsarbete är starkare för kvinnor i samband med giftermål, vilket har visat sig ha en allmän och djupgående betydelse för alla arbetsförhållanden.

Av större social betydelse blir *olikheten i geografisk fördelning mellan män och kvinnor*. Detta förhållande har ovan påpekats med hänsyn till industriens arbetare (s. 101), men företeelsen äger en vida allmännare räckvidd. Den kvinnliga arbetskraften har i betydligt större utsträckning än den manliga sina förvärvsmöjligheter lokaliserade till städer. Enligt 1930 års folkräkning befanns sålunda 44 % av de kvinnliga yrkesutövarna tillhöra städer gentemot 32 % av de manliga.

Dessa totaluppgifter äro emellertid av mindre intresse, då först en uppdelning för varje ort och varje yrkesgren kunde bjuda hållpunkter för något bedömande av verkningarna och betydelsen av en dylik ojämn fördel-

[1] Se tab. 33, s. 126.

Tab. 33. Åldersfördelning för manliga och kvinnliga yrkesutövare år 1930.

Ålder	Företagare och likställda		Funktionärer		Arbetare	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
0/15 år	387	351	35	16	7 558	2 603
15/20 »	1 625	1 099	6 025	6 187	153 514	97 358
20/25 »	8 878	3 585	16 674	18 969	*190 019*	*125 329*
25/30 »	28 154	5 529	24 725	*21 671*	162 928	80 001
30/35 »	47 720	7 149	*25 898*	17 839	134 795	50 244
35/40 »	58 155	9 672	24 979	14 390	110 005	37 001
40/45 »	62 847	12 341	23 047	11 737	92 925	31 110
45/50 »	62 836	13 299	19 800	8 946	79 470	25 349
50/60 »	*118 565*	*26 558*	25 210	11 019	122 055	35 933
60/65 »	44 505	10 808	6 317	1 770	36 292	10 389
65/70 »	36 944	9 178	3 240	790	25 871	7 391
70 » och däröver	40 212	12 549	1 966	454	18 298	5 319
Summa	**510 828**	**112 118**	**177 916**	**113 788**	**1 133 730**	**508 027**

Källa: Folkräkningen 1930.

ning. De äro icke av omedelbar betydelse för arbetsmarknadsproblemen såsom sådana, men däremot för de mänskliga livsförhållanden, som påverkas av arbetsvillkoren. I en kultur, vars familjebildning är uppbyggd på det monogama äktenskapet, blir nämligen en jämn könsproportion av intresse, för att icke en alltför stor del av befolkningen av rent yttre skäl skall tvingas att leva utanför familjegemenskap. Arbetsmarknaden borde helst så anpassas, att den icke alltför mycket bryter sönder äktenskapsmöjligheterna.

Könsproportionen i landet i dess helhet har sedan lång tid tillbaka inneburit ett kvinnoöverskott. Emellertid minskas detta överskott långsamt men kontinuerligt. Efter att på 1 000 män år 1750 funnits 1 127 kvinnor, har antalet kvinnor på 1 000 män sjunkit till 1 095 år 1800, 1 064 år 1850, 1 049 år 1900, 1 037 år 1920, 1 033 år 1930 samt 1 021 år 1936. I dessa tal ligger fortfarande en viss ojämn fördelning, men om denna proportion upprätthölles över hela landet, skulle verkningarna därav dock vara mindre märkbara. På grund av den ojämna anhopningen av män och kvinnor till skilda yrken är så emellertid icke fallet. På 1 000 män i städerna finnas 1 162 kvinnor och på landsbygden endast 953. I Stockholm var antalet kvinnor 1 257 på 1 000 män, medan relationstalet i de mer utpräglade jordbrukskommunerna (de s. k. A-kommunerna i statistiken) var blott 929. Ännu större bli dessa differenser, om man betraktar de unga familjegrundande åldrarna, och särskilt stora bli de, om man tar hänsyn till endast den ogifta befolkningen. I de nyssnämnda jordbrukskommunerna fanns det vid slutet av år 1935 över 70 % flera ogifta män i åldern 20—35 år än kvinnor i samma ålder.

Detta problem är socialt allvarligt. Det sammanhänger nära med den »flykt från landsbygden», som är jordbrukets främsta arbetsmarknadsproblem (se även s. 209 nedan). Om förhållandena studerades mera i detalj, skulle det visa sig, att samma art av rubbningar uppträda även lokalt på grund av den stela yrkesfördelningen mellan könen. Sålunda finnas inom de industrisamhällen, som uppstå kring en mekanisk industri, ofta så gott som inga förvärvsmöjligheter för kvinnor, medan å andra sidan å vissa textilorter arbetstillfällen icke i samma utsträckning stå män till buds som kvinnor. De sakkunniga få anledning att återkomma till dessa förhållanden i sina praktiska överväganden.

Arbetstillgång och arbetslöshet för manlig och kvinnlig arbetskraft.

I alla länder ha kvinnorna under den senaste krisen visat lägre arbetslöshetsprocent än män. Man har därför kommit att betrakta detta som ett nästan självgivet förhållande, och man pekar på den uppenbara förklaringen, att kvinnors möjligheter till produktiv insats inom hemarbete äro mer elastiska, och att kvinnor tyckas kunna eller åtminstone hellre än män godtaga tvånget att försöka ordna sin livsföring på en mera sammanpressad ekonomisk bas. Mot dessa allmänna föreställningar kan det vara skäl att erinra, att den ojämna arbetsfördelning, som här i olika sammanhang konstaterats, i och för sig måste leda till att ibland män, men ibland också kvinnor drabbas hårdare av arbetslöshet, då den ekonomiska depressionen inte fullständigt likformigt drabbar alla näringsgrenar. Det är vidare skäl att framhålla, att även när kvinnor äro arbetslösa, de ej i samma omfattning som män förekomma i vårt lands officiella arbetslöshetsstatistik, beroende på att de ofta icke anmäla sig, då deras utsikt att erhålla ekonomiskt bidrag är mindre och då reservarbeten sällan ordnats för dem.

Förhållandena voro annorlunda under krigs- och fredskriserna, då kvinnorna flera gånger drabbades av arbetslöshet. Redan hösten 1914 förlamade vissa krigsåtgärder Sveriges ekonomiska utlandsförbindelser, sjöfarten avstannade m. m., varigenom en arbetslöshet inträdde, som mest drabbade männen. Efter att en högkonjunktur rått våren 1915 till våren 1917, kom den stora avspärrningskrisen från sommaren 1917 till november 1918. Råvarubristen var då den förnämsta orsaken till att en arbetslöshet uppstod. Denna gång drabbades industrier, där kvinnor i särskilt stor utsträckning voro sysselsatta: textil-, läder-, gummiindustri samt kemisk industri och livsmedelsindustri. Under denna period vidtogos åtskilliga sociala föranstaltningar för ett överflyttande av arbetskraft till andra näringsområden. Män drogos sålunda särskilt till skogsavverkning och bränsledistribution. Genom statens försorg anordnades även i viss utsträckning en slags reservarbeten i form av lättare skogsarbeten för ett stort antal kvinnor från ovannämnda industrier. Därjämte anordnades olika slag av kurser för att underlätta en återgång till yrkesarbetet.

Då kvinnorna emellertid varit relativt mer skyddade än männen från ar-

Tab. 34. Antalet hjälpsökande arbetslösa kvinnor.

År	Antal	År	Antal	År	Antal
1924	63	1929	21	1934	970
1925	28	1930	49	1935, 31 juli	115
1926	18	1931	102	1936, 31 juli	50
1927	37	1932	221		
1928	28	1933	1 442		

Källa: Statens A. K.:s ber. 1925—1934, för år 1935 enl. arbetslöshetsundersökningen 31 juli 1935 (Stat. off. utr. 1936: 21) och för år 1936 arbetslöshetsundersökningen 31 juli 1936 (Stat. off. utr. 1937: 12).

betslöshet under den tid, som gått sedan 1920 års fredskris, beror detta till stor del på arten av de industrigrenar, som under de olika depressionsperioderna gjort arbetsinskränkningar.[1] Typiskt manliga industrigrenar ha varit utsatta för svårare påfrestningar: gruvdrift, stenindustri, metall- och maskinindustri, trävaruindustri och byggnadsverksamhet. Dessa förhållanden framgå tydligt ur tab. 35.

Kvinnornas arbetslöshet visar sig i den officiella statistik, som sammanställts ur arbetslöshetskommittéernas rapporter, med mycket låga tal. Sålunda har arbetslöshetskommissionens berättelse för åren 1925—1934[1] endast upptagit de totalantal, som framgå av tab. 34. Dock anmärkes däri, att många kvinnor ej sökt arbetslöshetskommittéerna men ofta i stället blivit hjälpta med fattigvård, då kvinnor ej ansågos kunna taga hänvisning till statliga och statskommunala reservarbeten. Först på de senare åren, då även arkivarbete i viss utsträckning stod till förfogande, höjdes antalet kvinnliga hjälpsökande.

Betydligt större arbetslöshet visa rapporterna från arbetarorganisationerna. Såsom jämförelsematerial må återgivas förhållandena från trenne skilda tidpunkter, varvid även männens arbetslöshet redovisas (tab. 35).

En jämförelse baserad på någon annan årstid skulle ha givit en delvis förändrad bild, då säsongvariationerna särskilt för vissa av de manliga yrkena äro stora. För de sakkunnigas syfte har emellertid icke detaljjämförelser utan endast en bild i stora drag varit erforderlig. Härvid kan i första hand framhållas, hur inom vissa delområden den manliga och kvinnliga arbetslösheten följas åt (t. ex. i beklädnadsindustrien, bokbindareförbundet m. fl.), vilket är att vänta, då stillestånd måste ungefär jämnt drabba alla faser i en tillverkningsprocess. Därnäst är av intresse att påpeka, hur mycket större totalt sett den manliga arbetslösheten är än den kvinnliga.[2] 1927 var den manliga arbetslösheten inom fackorganisationerna 8·4 % men den kvinnliga 7·3 %, 1933 den manliga 22·0 % och den kvinnliga 12·7 % samt

[1] Statens Arbetslöshetskommissions berättelse för tiden 1925—1934, s. 111, utg. 1937.

[2] Till en viss mindre del kan denna högre arbetslöshet tänkas sammanhänga med det faktum, att männen genomsnittligt äro äldre och därför till större del utsatta för den särskilda arbetslöshetsrisken.

år 1937 den manliga 7·6 % och den kvinnliga 5·9 %. I flera av de av arbetslöshet mest drabbade yrkena är rentav det totala antalet manliga arbetslösa större än hela antalet kvinnliga yrkesverksamma.

Endast inom tvenne stora yrkesområden har under senare år det motsatta problemet gjort sig gällande, i det att en mera permanent brist på arbetskraft varit rådande, och inom bägge är det särskilt den kvinnliga arbetskraften, som dragit sig undan. Detta gäller jordbruksarbete och huslig tjänst.

Den offentliga arbetsförmedlingens rapporter om arbetsansökningar och lediga platser ge en viss bild av förhållandena inom huslig tjänst, ehuru icke samtliga platser förmedlas på denna väg. Enligt socialstyrelsens undersökning[1] voro för år 1935 genomsnittligt varje månad 3 704 platser lediga för ensamjungfrur, men dessa söktes blott av 3 091 personer, 391 platser lediga för kokerskor och 235 sökande, 520 platser lediga för hus- och barnjungfrur men 468 sökande. Förhållandena ha varit likartade under flera år, sålunda t. ex. under år 1937 137 193 lediga platser och 120 215 ansökningar eller 88 ansökningar per 100 lediga platser.

På liknande sätt har arbetstillgången utvecklat sig inom jordbruket. Bristen på arbetskraft gäller där såväl män som kvinnor. Enligt socialstyrelsens översikt[2] var bristen på kvinnlig arbetskraft allmän samt bristen på manlig arbetskraft utpräglad, framför allt vad gäller kvalificerad ladugårdspersonal. Alldeles särskilt har det erbjudit svårighet att skaffa tjänstefolk till mindre gårdar, där arbetet inbegriper såväl ladugårdsskötsel som körslor.

För hela år 1937 fanns det i genomsnitt 93 ansökningar per 100 lediga platser. Detta relationstal bortskymmer emellertid den mycket stora skillnaden mellan män och kvinnor. Sålunda funnos i det egentliga jordbruket 65 151 lediga platser för män och 67 308 manliga sökande men 14 307 lediga platser för kvinnor och endast 7 450 ansökningar, d. v. s. 52 ansökningar per 100 lediga platser.

Under år 1937 utvisar arbetsförmedlingsstatistiken i genomsnitt per 100 lediga platser följande antal sökande under varje månad: 52, 40, 35, 36, 22, 14, 18, 29, 42, 53, 58 och 55. Utländsk kvinnlig arbetskraft fick under år 1937 arbetstillstånd i 1 467 fall.

Bägge dessa arbetsområden ha utsatts för konkurrens från andra förvärvsmöjligheter, som lyckats draga till sig arbetskraften. Då lönevillkor, arbetsförhållanden och arbetstid inom dessa områden icke utvecklats i takt med den förbättring, som industrialiseringen inom andra områden medfört, har uppkommit en spänning, vilken till slut börjat urladda sig. Därvid åstadkommer den mer avsevärda störningar än annars skulle varit nödvändiga. Flykten från de hittills mest lågbetalda kvinnoyrkena, jordbruk och huslig tjänst, blottar mycket stora problem i fråga om dessa arbetsgrenars allmänna lönsamhet och organisation.

[1] Arbetsförhållandena inom det husliga arbetets område. Sveriges officiella statistik 1936.
[2] Sociala meddelanden 1938, nr 2.

Fackförbund	31 juli 1927				
	Redovisade medlemmar		Arbetslösa		
	Samtliga	Därav kvinnor	Samtliga		Därav kvinnor
			Antal	%	
Beklädnadsarbetareförbundet	6 025	4 031	439	7·3	351
Bleck- och plåtslagareförbundet	1 545	—	48	3·1	—
Bokbindareförbundet	3 787	2 586	133	3·5	81
Bryggeriindustriarbetareförbundet	4 507	1 261	90	2·0	30
Byggnadsträarbetareförbundet	9 572	—	964	10·1	—
De förenade förbunden	2 946	630	428	14·5	87
Elektriska arbetareförbundet	2 734	—	258	9·4	—
Gjutareförbundet	3 636	2	290	8·0	—
Grov- och fabriksarbetareförbundet	22 510	2 584	3 515	15·6	621
Byggnadsind.-arbetare					
Byggnadsämnesind.-arbetare					
Glasbruksarbetare					
Sockerfabriksarbetare					
Tändsticksarbetare					
Övriga arbetare					
Gruvindustriarbetareförbundet	2 149	23	249	11·6	—
Handelsarbetareförbundet	9 650	2 598	845	8·8	124
Hatt- och pälsindustriarbetareförbundet	756	418	94	12·4	56
Hattarbetare	147	71	36	24·5	28
Pälsvaruarbetare	609	347	58	9·5	28
Kommunalarbetareförbundet	16 925	1 338	665	3·9	275
Litografförbundet	1 047	12	23	2·2	—
Livsmedelsarbetareförbundet	11 063	2 979	817	7·4	208
Metallindustriarbetareförbundet	75 941	3 577	6 299	8·3	173
Järnbruksarbetare	16 769	13	1 707	10·2	—
Verkstadsarbetare	59 172	3 564	4 592	7·8	173
Murareförbundet	2 692	—	63	2·3	—
Målareförbundet	1 805	—	18	1·0	—
Pappersindustriarbetareförbundet	20 070	647	815	4·1	38
Sadelm.- och tapetserareförbundet	844	54	92	10·9	1
Sko- och läderindustriarb.-förbundet	7 545	2 526	673	8·9	147
Skogs- och flottningsarb.-förbundet	—	—	—	—	—
Skrädderiarbetareförbundet	—	—	—	—	—
Stenindustriarbetareförbundet	4 292	—	118	2·7	—
Stuckatörförbundet	39	—	—	—	—
Sågverksindustriarbetareförbundet	15 998	4	2 419	15·1	3
Textilarbetareförbundet	12 363	6 895	471	3·8	171
Tobaksindustriarbetareförbundet	2 543	1 979	135	5·3	106
Transportarbetareförbundet	3 251	27	360	11·1	27
Träindustriarbetareförbundet	6 104	82	532	8·7	15
Tunnbinderiarbetareförbundet	254	—	22	8·7	—
Typografförbundet	4 105	284	170	4·1	21
Väg- och vattenb.-arbetareförbundet	1 221	—	209	17·1	—
Summa	**257 919**	**34 537**	**21 254**	**8·2**	**2 535**
Utom skogs- och flottningsarbetare					

31 juli 1933					31 juli 1937				
Redovisade medlemmar		Arbetslösa			Redovisade medlemmar		Arbetslösa		
Samtliga	Därav kvinnor	Samtliga		Därav kvinnor	Samtliga	Därav kvinnor	Samtliga		Därav kvinnor
		Antal	%				Antal	%	
14 973	11 511	2 673	17·9	2 100	21 251	17 402	1 377	6·5	1 162
2 246	—	567	25·2	—	2 480	—	95	3·8	—
5 400	3 564	827	15·3	475	6 275	4 150	239	3·8	147
5 845	1 419	339	5·8	104	6 177	1 493	169	2·7	56
14 926	—	4 741	31·8	—	26 417	—	2 992	11·3	—
5 194	1 502	493	9·5	132	8 684	2 680	509	5·9	241
4 223	—	1 067	25·3	—	5 430	—	207	3·8	—
6 110	2	1 116	18·3	2	7 835	1	168	2·1	—
34 836	4 669	10 058	28·9	1 285	52 158	6 453	6 397	12·3	935
					16 724	448	2 864	17·1	98
					12 116	283	1 063	8·8	31
					3 741	87	320	8·6	11
					3 371	543	471	14·0	131
					1 639	606	220	13·4	14
					14 567	4 486	1 459	10·0	650
3 801	38	1 659	43·6	25	7 574	42	409	5·4	4
22 962	7 697	2 968	12·9	562	30 458	10 739	2 444	8·0	556
27 935	4 941	1 734	6·2	429	35 929	7 763	681	1·9	386
2 183	118	233	10·7	12	2 364	133	25	1·1	4
20 455	6 364	2 889	14·1	939	23 213	6 724	1 323	5·7	424
98 923	4 163	19 825	20·0	571	138 349	7 151	4 550	3·3	224
22 455	19	2 719	12·1	3	31 262	135	575	1·8	3
76 468	4 144	17 106	22·4	568	107 087	7 016	3 975	3·7	221
5 978	—	2 051	34·3	—	8 330	—	250	3·0	—
8 216	1	433	5·3	—	12 033	2	405	3·4	—
24 658	1 166	3 132	12·7	181	30 871	1 404	1 518	4·9	150
1 825	256	590	32·3	50	2 593	503	257	9·9	90
10 097	3 682	1 566	15·5	384	9 743	3 887	1 513	15·5	553
3 097	—	1 857	60·0	—	14 605	5	6 682	45·8	3
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7 763	1	3 916	50·4	1	7 609	—	1 067	14·0	—
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
20 985	7	7 332	34·9	1	22 198	31	3 261	14·7	1
24 472	15 271	1 992	8·1	1 230	35 085	20 876	950	2·7	557
2 445	1 916	103	4·2	94	2 470	1 914	75	3·0	70
13 159	202	3 636	27·6	54	17 782	215	1 819	10·2	3
11 176	92	3 665	32·8	40	15 612	343	928	5·9	29
194	—	33	17·0	—	—	—	—	—	—
9 538	502	919	9·6	55	10 469	557	227	2·2	63
5 369	—	1 357	25·3	—	11 224	—	1 914	17·1	—
418 984	**69 084**	**83 771**	**20·0**	**8 726**	**575 218**	**94 468**	**42 451**	**7·4**	**5 658**
415 887	69 084	81 914	19·7	8 726	560 613	94 463	35 769	6·4	5 655

De sakkunnigas sammanfattning.

I varje problem om arbetstillgångens skiftningar uppträder frågan om en möjlig substitution av det ena slagets arbetskraft för det andra. Under den senaste arbetslöshetskrisen blev denna fråga akuell i två hänseenden, som äro av intresse för den utredning de sakkunniga fått sig förelagd. *Dels* vidrördes i olika sammanhang möjligheten att av sociala skäl överföra arbetslösheten från vissa grupper till vissa andra och därvid särskilt från män till kvinnor.[1] *Dels* blev frågan om en substitution av viss kvinnlig arbetskraft för annan kvinnlig aktuell, närmast i form av ett överförande till huslig tjänst av i annat yrke arbetslösa kvinnor.

Det första slaget av substitution torde bli mycket svår att genomföra, även om den — vilket de sakkunniga ej godtaga som allmän regel — skulle vara socialt önskvärd. Den föregående skildringen av yrkesförhållandena, och än mer den detaljerade utredningen nedan i bilaga 1, torde hava till fullo ådagalagt, att ett utbyte av kvinnlig mot manlig arbetskraft i krissituationer knappast i nämnvärd utsträckning är tänkbart. Män och kvinnor äro i regel sysselsatta inom alltför skilda områden för att ett utbyte skulle låta sig göra. 1937 fanns t. ex. det högsta antalet arbetslösa inom skogsavverkningen, 6 682 arbetslösa män, men endast 2 sysselsatta kvinnor. På liknande sätt kan det sägas, att arbetslösheten sedan 1920 främst varit tillfinnandes inom de manliga yrkena och städse legat högst inom dem, där överhuvud taget inga kvinnor arbeta (t. ex. byggnadsindustri-, gruvindustri-, murare-, skogsarbetare-, stenindustriarbetarefackförbunden i tab. 35).

Men icke heller på de områden, där både män och kvinnor arbeta, såsom t. ex. inom sko- och textilindustri, är en plötslig substitution tänkbar. En skonåtlerska kan ej ersättas av en arbetslös tillskärare och en lagerska ej av en färgeriarbetare. De flesta yrken fordra en viss grad av utbildning och yrkesskicklighet, som i regel ej kan inhämtas under en så kort tid, att den skulle hinna utnyttjas inom en arbetslöshetsperiod. Handlag och fallenhet äro dessutom såsom ovan ofta framhållits av stor betydelse för fördelningen av arbete mellan män och kvinnor. Ett utbyte kan därför icke utan vidare ske; det skulle i varje enskilt fall behöva utredas och bedömas. Allmänna uttalanden bli i denna fråga av ringa värde; endast en inventering av arbetstillfällenas art, helst för varje särskild ort, skulle kunna ge underlag för förslag om så starka ingrepp å arbetsmarknaden, som en i lag föreskriven substitution skulle innebära. Vid de sakkunnigas konferens med ett flertal arbetsgivarerepresentanter inom industrien ha dessa framhållit såsom sin direkta erfarenhet, att arbetsfördelningen mellan män och kvinnor vore så långt driven, att man knappast hade att räkna med någon substitution så-

[1] Frågeställningen preciserades ofta till att gälla särskilt manliga familjeförsörjare å ena sidan och förvärvsarbetande gifta kvinnor å den andra. Diskussionen här gäller både av praktiska och av teoretiska skäl närmast det allmännare problemet om kvinnors arbetsställning överhuvud taget. Till särproblemet om de gifta kvinnorna återkomma de sakkunniga i ett huvudavsnitt här nedan.

som möjlig. Ju mer den tekniska utvecklingen leder till att arbetsuppgifterna bli specialiserade och ju mer de bli kvalificerade, desto mindre blir den tillfälliga utbytbarheten.

Löneolikheterna komma dessutom att ofta, i varje fall för närvarande, utgöra ett avgörande hinder för en dylik substitution. I enskilda näringsgrenar äro såsom framgår av tab. 26 härovan variationerna mellan manliga och kvinnliga arbetares löner avsevärda. Även om man ser till de genomsnittliga skillnaderna, torde det kunna ifrågasättas, huruvida den arbetslöshetspolitik skulle vinna anklang, som allmänt sökte placera arbetslösa män på platser med timlöner, som endast äro omkring $^2/_3$ av de för män eljest rådande. Man torde här böra uppmärksamma, att dessa arbeten ej skulle såsom reservarbeten omhänderhas av myndigheter utan utgöra en ordinarie del av arbetsmarknaden med vissa sannolika följdverkningar på den allmänna lönesättningen.

En ytterligare omständighet, som försvårar en dylik substitution, är av institutionell art. Med stöd av sina fackliga organisationer ha arbetarna även under arbetslöshetsperioder kunnat hävda, att arbetskraften skall bevaras inom sitt fack. Endast vid offentliga reservarbeten sker ett tillfälligt och särskilt motiverat frångående av denna princip. Överföring till andra yrken sker annars endast genom en mycket långsiktig planering och en frivillig rekrytering och nyutbildning. Redan denna praktiskt godtagna princip har hindrat en krisbetingad substitution av olika slags arbetskraft.

Ovan anförda uppfattning, att arbetskraften skall ha rätt att kvarstanna inom sitt fack, har varit svårare att upprätthålla för kvinnor. Såsom de sakkunniga nyss omnämnde, föreligger en viss tendens att för kvinnor vid arbetslöshet föreskriva yrkesöverflyttning. Vid arbetslöshet hänvisas kvinnor sålunda ofta till huslig tjänst. Eftersom man räknat med den husliga tjänsten såsom en arbetsreservoar, ha reservarbeten sällan anordnats för kvinnor. Man har tydligen utgått från den uppfattningen, att varje kvinna utöver sin speciella yrkeskunskap förfogar över tillräcklig färdighet även för ett annat område, nämligen hushållsarbete.

Denna förutsättning torde emellertid ej kunna givas allmän giltighet. Husligt arbete kan i regel icke jämställas med något sådant grovarbete, till vilket män från olika arbetsområden vid reservarbetens anordnande hänvisats. Erfarenheten visar jämväl att många kvinnor, som ha sin sysselsättning och sin skicklighet inom helt andra yrken och som fått sina vanor och sin arbetsinställning bestämda därutav, ej lämpa sig för husligt arbete. Vid en av de tidigare krisperioder, då arbetslöshet särskilt drabbade kvinnor, visade det sig sålunda lämpligare att använda arbetslösa textilarbeterskor för lättare skogsarbete än för huslig tjänst.

De sakkunniga hava i det föregående huvudsakligen sysselsatt sig med den arbetslöshet, som uppkommer inom industri och inom övriga näringsgrenar, där män och kvinnor mera sällan äro anställda i likartat arbete. Emellertid drager en arbetslöshet, som drabbar kontors- och affärsanställda, med sig delvis andra följdföreteelser, på grund av att inom dessa områden en mer

direkt konkurrens mellan manlig och kvinnlig arbetskraft verkligen äger rum. För att på ett mer väsentligt sätt förhindra, att manliga anställda under kriser eller även eljest förlora sina anställningar med hjälp av illojala konkurrensmedel, i det att de ersättas med lägre betald kvinnlig arbetskraft, synes det verksammaste medlet vara att generellt eftersträva en lika lön. Om likalönsprincipen tillämpades, skulle arbetsgivarnas efterfrågan endast taga hänsyn till skicklighet och lämplighet. De sakkunniga, som i nästföljande kapitel behandlar frågan om lönesättning, önska här endast betona, att en mer lika lön för män och kvinnor även på den privata arbetsmarknaden i likhet med vad numera tillämpas inom den offentliga tjänsten skulle medföra en sanering av många av de förhållanden, som nu synas innebära orimligheter.

De sakkunniga anse det tillfyllest klarlagt, att — även om en ersättning av kvinnliga anställda med manliga arbetslösa av olika anledningar skulle komma att krävas — en dylik substitution icke kunde ge resultat avsevärda nog att motivera den stora administrativa apparat och den starka inskränkning i den personliga friheten som bleve nödvändiga. Arbetslösheten bör, enligt de sakkunnigas uppfattning, i första hand bekämpas med konstruktiva metoder, varigenom arbetstillfällen skapas i ersättning för dem som indragas. I den mån dylika konstruktiva åtgärder icke allmänt hinna genomföras eller inom det särskilda området icke kunna tillvarataga all arbetskraft, kan emellertid en arbetsransonering bli nödvändig. Därvid böra de offentliga hjälpåtgärder, som skulle behöva vidtagas liksom helst även den permittering, vilken av enskilda näringsidkare företages, kunna fördelas med hänsyn till olika försörjningsbörda men icke med hänsyn till de anställdas kön.

Kap. 3. Lönesättning för män och kvinnor under behovs- och prestationssynpunkter.

Bland de väsentliga olikheter, som bestå mellan mäns och kvinnors ställning å arbetsmarknaden och vilka de sakkunniga skildrat i det föregående, framträder lönesättningen med särskilda anspråk på offentligt intresse. På vilket område och med vilken syftning än åtgärder, som ingripa reglerande i kvinnoarbetet, övervägas, har man att räkna med att det i stor utsträckning finnes tvenne skilda arbetsmarknader, en för män och en för kvinnor. Redan vid diskussionen av möjligheterna att i arbetslöshetslindrande syfte företaga en substitution mellan manlig och kvinnlig arbetskraft visar det sig, såsom av de sakkunniga avslutningsvis framhölls i föregående kapitel, att löneolikheterna lägga mycket stora hinder i vägen. Då emellertid även för bedömande av den del av de sakkunnigas utredningsuppdrag, som särskilt gäller de gifta kvinnorna, löneproblemen bli aktuella i olika sammanhang, torde det vara av vikt att till behandling upptaga frågan, huruvida det vore önsk-

värt att åvägabringa någon utjämning inom lönebildningen och på vilket sätt en dylik utjämning skulle vara möjlig att förverkliga.

Endast på ett begränsat område kunna olika åsikter i lönefrågor taga sig direkt uttryck i lönebildningen, nämligen inom den offentliga tjänsten. Då lönesättningen där sker auktoritativt genom de beslutande församlingarna eller de verkställande organen och då det i tjänsten utförda arbetets ekonomiska värde ej direkt ger sig tillkänna i någon produktionskonkurrens, blir ett större hänsynstagande till lönepolitiska åsiktsinställningar möjlig. Här finns alltså ett vidare utrymme än annorstädes för lönepolitiska ideologier, som antingen försvara de bestående löneförhållandena eller motivera förändringar i dem. Mellan olika löneprinciper kan i den offentliga tjänsten ett val träffas. Inom näringslivet i allmänhet bli förhållandena betydligt svårare såväl att överskåda som att påverka.

Rent principiellt stå mot varandra endast tvenne dylika löneideologier, nämligen *prestationslönen* och *behovslönen*.

Den förra innebär, att arbetet skall betalas efter sitt relativa värde inom produktionen. Man tänker sig därvid, att marknaden för arbetskraft teoretiskt sett skulle vara fullkomligt rörlig och så organiserad, att utbyte av det ena slagets arbetskraft för det andra slagets alltid skedde, så långt det vore ekonomiskt bärande. Resultatet, som i varje ögonblick skulle vara beroende av såväl utbudet av olika slags arbetskraft som av tekniken och behovsinriktningen, bleve då: olika lön för olika slags arbete men lika lön för lika arbete. För kvinnoarbetets del brukar denna löneideologi uttryckas såsom en princip om »lika lön».

Behovslöneprincipen innebär i och för sig icke heller, att män och kvinnor skola erhålla olika ersättning för samma arbete. Den utgår däremot från önskvärdheten att i samhället skapa en större ekonomisk utjämning mellan inkomsttagare med olika stor försörjningsbörda.

Medan *prestationslönen* i stort sett tenderar att förverkligas i marknadsprisbildningen — och detta i högre grad ju rörligare denna är och ju mera rationellt företagarna bestämma sin efterfrågan av arbetskraft — är däremot *behovslönen* till sin natur sådan, att den blott kan förverkligas genom avsiktliga ingrepp i lönebildningen. Denna olikhet är djupgående. Den sammanhänger därmed, att behovsprincipen i och för sig icke är någon löneprincip. Prestationen befinner sig i samma kategori som arbetet, vilket ju genom lönen skall betalas. Behovens olikheter ha däremot intet som helst samband med arbetet. Den allmänna inkomstutjämning, som ligger i dess syfte, kan även förverkligas med andra än lönepolitiska medel, nämligen med socialpolitiska och skattepolitiska åtgärder.

Liksom likalönsprincipen var en särskilt för kvinnoarbetsproblemen avpassad formulering av prestationslöneprincipen, fylles inom behovslöneprincipens ram samma funktion i den aktuella diskussionen av den s. k. »lön-för-kön»-principen. Den nu rådande skillnaden mellan mäns och kvinnors löner försvaras ofta såsom ett hänsynstagande till behovslöneprincipen, i det att den skulle utgöra ett försök att på ett ungefärligt sätt anpassa in-

komsterna till en skillnad i behov. Emellertid är det tydligt, att den rationella behovslöneprincipen måste följa gränsen mellan familjeförsörjare och ensamförsörjare och icke gränsen mellan könen.

Det blir därför nödvändigt att uppdela diskussionen på tvenne huvudfrågor:

a) är en prestationslön eller en behovslön allmänt att föredraga?

b) böra män och kvinnor ha lika stor nominell lön under prestationsprincipen?

Den förra av dessa frågor kommer att upptagas till behandling i förevarande kapitel, varvid de sakkunniga till en början kortfattat ange sin ståndpunkt till frågan om prestationslönen samt därefter göra en utredning om behovslönens princip och dess praktiska tillämpning i skilda länder. Den senare frågan upptages däremot till behandling i närmast följande avsnitt, varvid särskilt uppmärksammas de variationer i total tjänstgöringstid, pensioneringskostnad m. m., som kunna betinga en i viss mån olika lönesättning för män och kvinnor, även om den »lika lönen», d. v. s. den rena prestationslönen, principellt godtages.

De sakkunnigas ställning till frågan om lika lön för män och kvinnor.

Inom den offentliga tjänsten, där såsom ovan nämndes de lönepolitiska ideologierna direkt kunna påverka lönebildningen, har i Sverige liksom i många andra länder en lika lön för män och kvinnor för samma befattningar genomförts. Därmed har godkänts en principiell uppfattning om mäns och kvinnors likaberättigande, vilken det icke finnes anledning att upptaga till förnyad omprövning. De sakkunniga dela även för sin del helt denna uppfattning.

På den öppna arbetsmarknaden äro emellertid förhållandena helt annorlunda. Genomsnittligt äro, såsom i det föregående flerstädes framhållits, kvinnors arbetsinkomster lägre än mäns. Emellertid beror denna olikhet i inkomst endast relativt sällan på en direkt olikhet i lön för samma arbete; betydligt oftare har den sin grund i att kvinnor företrädesvis äro sysselsatta med sådant arbete, som även då det utföres av män är lågbetalt. Att för denna arbetsfördelnings uppkomst även ekonomiska hänsyn varit bidragande orsaksmoment, torde likväl ej kunna frångås. De stora förändringarna i kvinnoarbetets löner kunna av denna anledning först komma att ske, om kvinnor i större antal överskrida gränserna för vad som nu betraktas som »kvinnoarbete» eller om de genom organiserad sammanhållning lyckas höja arbetsersättningen även inom de områden, som bibehållas såsom speciellt kvinnliga. Hela frågan om den ekonomiska ersättningen för kvinnornas arbete bildar en sammanhängande vävnad av delproblem, varibland arbetsfördelning, yrkesutbildning, organisationssolidaritet och framtidsplanering ingå som viktiga moment.

Den arbetslön, kvinnor erhålla för sitt arbete, är sålunda en marknadslön, vilken såsom ett pris bestämts av efterfrågan och utbud av kvinnlig arbets-

kraft. Vid varje analys av lönerna måste dylika ekonomiska orsaker framhållas såsom de väsentliga. I huvudsak och på längre sikt måste arbetsgivarna förutsättas sträva fram emot den arbetsanvändning, som är mest rationell ur företagsekonomisk synpunkt. Det är knappast troligt, att de skulle låta sig alltför mycket påverkas av andra än ekonomiska hänsyn: av fördomar, av åsikter, av traditioner, av reformidéer, om ej dylika faktorer gåves så stort utrymme redan på utbudssidan. Varje försök att förklara den lägre kvinnolönen såsom väsentligen beroende på att kvinnoarbete »betraktas» såsom mindre värt eller att kvinnor »betraktas» såsom försörjda, utgår från felaktiga förutsättningar. Den främsta orsaken är att kvinnlig arbetskraft av olika skäl finns tillgänglig för lägre pris. Åsikterna äro efterhandsbildningar. De komma även att förändras, när de reala faktorerna, såsom ovan flera gånger framhävts, genom en långvarig process förändras. Direkta auktoritativa ingrepp i lönebildningen å den fria marknaden äro däremot relativt utsiktslösa.

Även om emellertid reformer via lagstiftningen knappast äro tänkbara för att åvägabringa jämvikt mellan manliga och kvinnliga löner inom det privata näringslivet, torde det icke böra undanskymmas, att varje steg mot utjämning mellan löneskalorna innebär definitiva fördelar ur arbetsmarknadssynpunkt. Dessa fördelar beröra icke endast de anställda kvinnorna själva, vilka därigenom skulle se sin ekonomiska ställning förbättrad, utan de beröra även sådana övriga förhållanden, som sammanhänga med konkurrensen mellan män och kvinnor, i det att kvinnorna mindre skulle komma att underbjuda männen i fråga om lönevillkoren.

Innebörden i och verkningarna av en utjämning mellan mans- och kvinnolöner har med större utförlighet på de sakkunnigas uppdrag behandlats av docenten Karin Kock i den till detta betänkande fogade bilagan 1. Då hänsyn tages till samtliga i denna bilaga samt eljest i förevarande betänkande behandlade faktorer, ha de sakkunniga icke kunnat finna, att den utveckling till dylik löneutjämning, som redan är under gång, medför några ur arbetsmarknadssynpunkt skadliga verkningar. Tvärtom synes det de sakkunniga vara önskvärt, att denna utveckling med bistånd av arbetsgivarnas och arbetarnas fackliga organisationer målmedvetet måtte påskyndas.

Behovslönen såsom familjeförsörjningslön.

Hänsynen till människors skilda behov har givit upphov till den ena av de nyssnämnda huvudprinciperna inom lönepolitiken. Emellertid ha kraven på rättvis lön efter behoven sällan fattats såsom kategoriska. Visserligen hava ibland högre löner för vissa arbetsområden försvarats med påståendet, att några samhällsgrupper ha större »behov» än andra. I allmänhet torde dock inkomstskillnaderna i samhället icke motiveras med de individuellt skiftande behoven. Icke heller kunna de nu existerande löneskillnaderna sägas svara direkt mot skillnader i »behov». Behoven äro

vidare icke mätbara, och den renodlade behovssynpunkten är därför i och för sig omöjlig att tillämpa vid en lönesättning.

Då behovslöneprincipen aktuellt diskuterats, är frågan så gott som helt och hållet begränsad till att avse de olika behov, som direkt bestämmas av olika *familjestorlek*.[1] Man utgår dessutom i allmänhet ifrån, att »försörjningsbördan» skall beräknas efter antalet minderåriga barn, mot vilka försörjningsplikt föreligger. Arbetsföra personer räknas icke såsom bidragsberättigade, även om deras inkomst är beroende av löntagarens (hustru, tjänstefolk, släktingar etc.). Men icke heller alla de improduktiva personer, som kunna vara för sitt uppehälle beroende av löntagaren, anses medföra en rätt till familjelön (åldriga föräldrar, arbetsoföra hustrur och arbetsoföra vuxna barn etc.).

Dessa under termen *familjelön* samlade ekonomiska fördelningsmetoder inträda i kvinnoarbetsproblemet i tvenne skilda sammanhang: *dels* såsom erbjudande en alternativ löneprincip för betalandet av all arbetskraft och alltså även den kvinnliga, *dels* såsom erbjudande en möjlighet att för viss del av den kvinnliga arbetskraften underlätta avgång från arbetsmarknaden. Problemet hör emellertid i sin helhet hemma under betydligt vidare social synvinkel, nämligen inom frågan om samhällets inkomstfördelning överhuvud taget. I själva sin allmänna motivering rymmer också städse familjelönen vittsyftande fördelningspolitiska och befolkningspolitiska hänsyn. De sakkunniga ha därför i följande översikt ansett sig böra taga upp till behandling samtliga försök att lösa det allmänna barnförsörjningsproblemet genom periodiska understöd, utmätta efter försörjningsbörda eller på annat sätt differentierade efter familjetyp. Detta har ansetts desto nödvändigare, som en bristande helhetssyn mången gång föranlett, att familjelöneprincipen behandlats på ett ensidigt sätt. Familjelönen kan komma att framstå såsom den rätta lösningen på ett av de berörda samhällsspörsmålen, om man icke gör sig reda för dess verkningar även på andra områden. Det kan å andra sidan även tänkas, att det motstånd, som reses mot en aktuellt diskuterad dellösning av fördelningsproblemet efter familjebehov, omotiverat vidgas till ett motstånd mot hela fördelningstanken, om man icke i ett sammanhang överskådar de olika metoderna med deras olika verkningar.

Tyvärr består det allra mesta av den tillgängliga litteraturen av skrifter med mera propaganda- än utredningsintresse.[2] Även de officiella publi-

[1] Man borde därför konsekvent tala om »familjeförsörjningslön» och icke »behovslön». Såsom ett sammanfattande namn på alla olika försök att utjämna inkomsterna efter försörjningsbördan kommer i det följande oftast att användas uttrycket familjelön.

[2] Detta brukar även ofta framhävas (jfr t. ex. Hoffner, C.: The Compulsory Payment of Family Allowances in Belgium, France, and Italy, Int. Labour Review, Oct. 1935). I själva verket äro så gott som alla monografiska framställningar i bokform gjorda såsom propaganda *för* familjelönen. Det är endast i särskilda artiklar samt någon enskild passus i böcker över andra ämnen man skall finna de kritiska argumenten samt i viss mån i Grays nedan anförda arbete. De viktigaste monografierna äro:

kationerna från Internationella arbetsbyrån präglas av en bestämd inställning till förmån för familjelön.[1]

Familjelönens olika system.

I tvenne hänseenden — såsom en alternativ löneprincip och såsom en faktor som kan verka till att minska kvinnornas utbud på arbetsmarknaden — måste de sakkunniga såsom tidigare nämnts taga ställning till familjelönen.

Det behövs då till en början en logisk uppdelning av alla de olika system och reformförslag, som ha det gemensamt, att de söka åstadkomma en inkomstfördelning, vilken på visst sätt är bestämd efter barnantalet. Det första samhälleliga avvägandet måste ske redan här. Det gäller att besluta, huruvida en dylik fördelning överhuvud taget bör företagas eller om en inkomstfördelning utan hänsyn till de improduktiva åldrarna är lämpligare.

Har utjämningstanken godtagits, kommer nästa avgörande fråga att gälla på vilket sätt de samhälleligt betalda nyttigheterna för barnen skola distribueras. Valet står här mellan att låta samhället självt sköta detta tillgodoseende av barnens behov eller att låta föräldrarna fritt hushålla med de medel, som för barnens räkning av samhället sättas i deras hand. Detta innebär ett val mellan socialpolitiska barnavårdsreformer eller kontanta bidrag. Denna fråga kan emellertid icke lösas endast genom en saklig utredning, utan den måste därtill komma att ses annorlunda utifrån olika politiska ut-

Rathbone, E.: The Disinherited Family, London 1924.
Vibart, A.: Family Allowances in Practice, London 1926.
Gray, A.: Family Endowment, London 1927.
Fichtel, A.: Der Familienlohn.
Manuel pratique des allocations familiales, Paris 1933.
Alleon, J.: Natalité et allocations familiales, Paris 1933.
Bonvoisin, G. et Maignan, G.: Allocations Familiales et Caisses de Compensation, Paris 1933.
Heyman, G.: Les allocations familiales en Belgique, Bruxelles 1931.
Officiella rapporter i Belgien (Rapport au Conseil d'Administration de la Caisse Nationale de Compensation pour Allocations familiales).
Fallon, V.: Les allocations familiales en Belgique et en France, Louvain 1926.
Biagi, B.: Les Allocations Familiales en Italie. Rev. Internat. du Travail. Bd 35.
Dechamp, V.: La loi sur les Allocations Familiales expliquée par un practicien, Liège 1937.
Bonnevie, M.: Aegteskap og arbejde, Oslo 1935.
» » Familjekrisen, Oslo 1935.
Wigforss, Eva: Arbetsinkomst och familjeförsörjning, Sthlm 1929.
Vidare ha använts förhandlingarna från de olika kongresserna för utjämningskassor (Compte rendu du Congrès des allocations familiales) samt följande publikationer från Internationella arbetsbyrån, Genève, vari utvecklingen lättast kan följas:
Family Allowances, Studies and Reports, Series D, nr 13, 1924. 3 olika artiklar 1924—25 i International Labour Review samt en senare översikt sammastädes 1930 (Vol. XXI, March 1930) och en annan (Vol. XXXII, October 1935). Upplysningar om omfattningen av olika system erhålles numera lättast i International Survey of Social Services, Vol. I—II, Genève, 1933—1936, varefter förändringar följas genom International Year Book.

[1] Se t. ex. den sista, skriven av C. Hoffner, a. a. 1935, där hela tiden utvecklingen mot familjelön diskuteras såsom »framsteg».

gångspunkter. Med hänsyn härtill anse sig de sakkunniga kunna underlåta ett ställningstagande i denna allmänna omfördelningsfråga och komma i stället endast att diskutera verkningarna för kvinnoarbetets vidkommande av det ena alternativet, nämligen den kontanta omfördelningen.

Denna kontantomfördelning kan i sin tur taga olika former. Den viktigaste indelningsgrunden tager hänsyn till vilken omfattning ett fördelningssystem avses få. En annan indelningsgrund är emellertid, huruvida organisationen skall vara frivillig och förbehållen de enskilda gruppernas eget initiativ eller huruvida organisationen skall vara samhälleligt förpliktande. Under dessa olika synpunkter måste jämföras de många olika, redan existerande eller blott föreslagna omfördelningssystem, som rymmas under namnen: familjelön, family allowance, allocation familiale, Soziallohn, barnetrygd, allmän barnpensionering, barnpremiering, familjeunderstöd etc. Viktigt är därvid, att i klarhetens intresse endast periodiska understöd och inte engångsutbetalningar behandlas under familjelönens ram. Såväl önskvärdheten som de ekonomiska och sociala verkningarna av de senare (amningspremier, moderskapspenning etc.) äro helt andra än av de förra.

Följande schema för de olika tänkbara systemen klargör de principiella olikheterna:

I. *Utjämning såsom lönereform.*

A. *Familjelön endast för särskilda grupper av löntagare, frivilligt organiserad av arbetsgivare eller anställda.*

1. *Enskilda företag organisera barntillägg:*
   a) under patriarkaliska förhållanden (t. ex. de gamla svenska bruken),
   b) under filantropiska intressen (t. ex. katolska kyrkans inställning, den »etiska lönens» ideologi, religiösa samfund, de franska familjekassornas pionjärer).
2. *Enskilda företag sammanslutna till utjämningskassor utbetala barntillägg* (t. ex. Frankrike och Belgien).
3. *Enskilda grupper av anställda medverka till löneutjämning:*
   a) vissa kollektivavtal (t. ex. kolgruveindustrien, i Sverige textilindustrien),
   b) vissa specialgrupper (t. ex. London School of Economics, amerikanska universitet).
4. *Det allmänna såsom arbetsgivare utbetalar barntillägg:*
   a) i statstjänst,
   b) i annan allmän tjänst, allmännyttiga företag.

B. *Familjelön för alla löntagare, obligatorisk och statligt kontrollerad organisation.*

1. Utbetalning genom *utjämningskassor* (t. ex. Frankrike, Belgien, Italien).
2. Utbetalning från *staten* (t. ex. tidvis i Nya Syd-Wales).

II. *Allmän utjämning av barnförsörjningskostnaden.*

A. *Barntillägg utan särskilda villkor.*

1. *Skattedifferentiering.*
2. *Allmän barnpensionering:*
   a) organiserad genom det allmänna skatteväsendet,
   b) » » särskilda försäkringsavgifter.

B. *Barnbidrag med särskilda villkor till vissa barn.*

1. Barnpensionering till alla barn i familjer under viss inkomstgräns (t. ex. Nya Zeeland, Frankrike, Spanien).
2. Barnunderstöd under vissa andra otillräcklighetskriterier (arbetslöshetsunderstöd, fattigvård, invalidpension, änkepension och andra sociala försäkringsformer).

Familjelön för enskilda grupper av löntagare. Patriarkaliska förhållanden. Under förindustriella arbetsförhållanden använde sig ofta den enskilde företagaren av ett efter behov graderat lönesystem.[1] Särskilt brukade naturaförmåner givas i olika riklig mängd, beroende på det antal familjemedlemmar löntagaren hade. Det kan visserligen vara svårt att för äldre tid skilja på vad som var familjelön i denna moderna betydelse av ordet (en arbetare och flera lönetillägg) och vad som var familjelön av den ålderdomliga arten, att hela familjen ofta såsom en enhet deltog i arbetets utförande, för vilket sedan familjefadern uppbar lönen. I det gamla slaveriet skulle man kanske kunna finna det mest typiska exemplet på en familjelöneprincip enligt bägge dessa definitioner, ty oberoende av den utförda prestationen och utan särskild avräkning för vad varje familjemedlem uträttat uppehölls slavens hela familj ungefär vid existensminimum. Svårare blir det att under de patriarkaliska övergångstiderna avgöra vad som är lön till familjemedlemmar och vad som är lönetillägg för familjemedlemmar (t. ex. vid livegenskap, vid Stavnsbaand, inom statarsystem, det patriarkaliska hantverket, jordbruket och bruksnäringen samt den förindustriella gruvindustrien). Det torde dock som ett typiskt exempel kunna framhållas, att vid de gamla svenska bruken i stor utsträckning tillämpades en viss behovsprincip vid utmätandet av löneförmåner. I viss mån kan detsamma sägas ske än i dag, i det att till brukstjänstemän ofta ges löneförhöjning i samband med giftermål. Tidigare voro dessa behovshänsyn mycket allmännare. Bruksägaren ålåg enligt tradition både änke-, barn- och ålderdomsförsörjning.

Arbetsgivarens benägenhet att ge en dylik behovslön får emellertid icke ses såsom framsprungen enbart ur omtänksamhet. I sin egenskap av ensam storinkomsttagare i sin socken kunde bruket först och främst ha ett ekonomiskt intresse av att hellre självt nödtorftigt sörja för de improduktiva perioderna i sina arbetares liv (ålderdom, sjukdom etc.) än att skattevägen betala för dessas samhälleliga försörjning. Ett liknande intresse hade bruket vidare i att sörja för de unga (medelst egna skolor, läkarvård, familjetillägg etc.), som under de då statiska och relativt bundna förhållandena kunde beräknas utgöra dess egen framtida arbetarstam. I detta sammanhang bör uppmärksammas, att nära existensminimigränsen näppeligen nå-

[1] En rent historisk skildring hur familjelönen vuxit fram har ansetts i och för sig mindre nödvändig än en systematisk genomgång av de olika formerna sådana de praktiskt tillämpats. Emellertid vinnes vid efterföljande skildring samtidigt på grund av utvecklingens gång i viss mån en historisk syn, vilken dock icke framstått som det väsentliga.

gon annan löneform finnes att välja på, om improduktiva familjemedlemmar överhuvud taget skola kunna beredas försörjning. Liknande karaktär hade familjelönen i det patriarkaliskt ordnade hantverket och jordbruket.

De individuella arbetsgivarnas intresse för behovslönen kommer att starkt minska under de förhållanden, som utmärka den moderna arbetsmarknaden, nämligen arbetskraftens rörlighet och organiserade solidaritet. Det säger sig självt och erfarenheten har även visat, att till företag, som utbetala barntillägg, skola strömma barnrika familjeförsörjare, medan de ogifta och barnlösa, som i motsvarande mån få vidkännas löneavdrag, undvika dessa företag. Å andra sidan kommer det samtidigt att ligga i företagens intresse att undvika att anställa familjeförsörjare, varför dessa i sista hand komma att bli sämre i stället för bättre ställda på arbetsmarknaden.[1] Erfarenheten om den ojämna tillströmningen av arbetare med olika försörjningsbörda till företag, som förhålla sig olika gentemot behovslönen, har fört fram såsom en ekonomisk grundregel, att den för varje företag individuella behovslöneprincipen är en orimlighet under moderna förhållanden. På ett eller annat sätt måste familjelönen så konstrueras, att arbetsgivaren ekonomiskt blir oberoende av om den anställde har försörjningsplikter eller ej.

Familjelönen såsom filantropisk löneform. Trots denna regel om det företagsekonomiskt icke lönande i ett behovslönesystem kan givetvis undantag förekomma. Vissa företag räkna icke strikt ekonomiskt. Krav kunna även från olika håll framställas, att ekonomiska företag skola låta »etiska» hänsyn gå före »ekonomiska». I själva verket uppstod under industrialismens stora ansvällningsperiod i slutet på 1800-talet och början på 1900-talet en tendens att skapa en ny typ av familjelön med socialetisk motivering. Man kan rentav säga, att familjelönens andra skede är det *filantropiska,* liksom dess första då typiskt skulle kunna sägas vara dess *patriarkaliska.* Enskilda företag med stora vinster kunde föredraga att lämna en del av dessa till sina arbetare efter något annat system än en höjning av normallönen. De valde då ofta sociala välfärdsanordningar, som ideologiskt sett främst höra till denna period i industrialismens historia. Därvid föredrogs även ofta familjetillägg, emedan dessa frivilligt ordnade föranstaltningar och utbetalningar icke direkt tillräknades den nominella lönen och alltså krav på en generell löneökning icke kunde med samma styrka motiveras.

Under detta filantropiska övergångsskede blev familjelönen ett led i den dåvarande tidens socialpolitiska ideologi. Familjelönen togs även ofta upp som en religiös samhällsangelägenhet av stor vikt. Denna karaktär har bevarats intill nuvarande tid, i det att såsom starkaste försvarare av nämnda löneform står den katolska kyrkan. Under denna period började behovslönen såsom en »Soziallohn», en »etisk» lön sättas i motsättning till prestations- eller marknadslönerna, varav särskilt den sista ansågs ofta komma i strid med den socialmoraliska uppfattningen. Denna propaganda för fa-

[1] Under krisen i början på 1930-talet blev detta det allmänt omvittnade resultatet inom de franska industrierna med familjelön.

miljelönen har vidareförts av den tyska socialpolitiska riktningen. Från denna tid dröjer kvar en tendens, som fortfarande emellanåt ger sig tillkänna i den offentliga diskussionen, i det att familjelönen åsättes ett särskilt etiskt värde gentemot andra avlöningsformer.

Innan de sakkunnigas framställning går vidare till att skildra vissa praktiska försök att med filantropisk motivering förverkliga familjelönen må här anmärkas, att under samma etiska imperativ skulle kunna läggas inte endast betalningen för *en* vara — nämligen den mänskliga arbetskraften — utan likaväl även betalningen för andra varor. Säljarens och köparens olika stora behov och försörjningsplikter skulle i så fall kunna inträda i varje ekonomisk bytesprocess.

Denna etiska motivering för familjelönen kan troligen sägas ha varit bindande för en särskild grupp, som därför bäst kan exemplifiera en ännu existerande art av familjelön under denna kategori, nämligen de *religiösa samfunden.* Vissa religiösa grupperingar, t. ex. metodisterna och Frälsningsarmén, följa denna löneprincip för sina präster och tjänstemän (de förra i England ända sedan år 1770). Katolska kyrkan har i det praktiska förverkligandet härvid icke kunnat föregå med exempel, då dess präster icke ha någon familj. Men familjelönen är en integrerande del av dess ideal. Det är främst i katolska länder som den kommit till användning. Organiserandet och propagerandet sker i stor utsträckning genom katolska institutioner och skriftserier. Familjelönen står på de katolska, men däremot ej på de socialistiska fackföreningarnas program i de länder, där arbetarrörelsen är delad.

Familjelönen har även i nyare tid fått sitt mest betydande uppsving såsom praktisk institution i allra närmaste samband med den katolska kyrkans nya inställning till samhällsangelägenheterna. Denna »sociologie chrétienne moderne», som anhängarna själva kalla den, har sitt evangelium i »Rerum Novarum», den påvliga encyklikan av 1891. Detta påvestolens stora inlägg i den socialpolitiska debatten[1] gav impulser till den katolska industrimagnat, *Léon Harmel,* som står som den moderna familjelönens pionjär. Samma år som påvens uppmaning kom, omsatte han praktiskt idén om utjämning av familjeförsörjningsbördan vid sina fabriker i Frankrike. Det hade visserligen å enstaka ställen och särskilt hos järnvägsbolagen ungefär samtidigt och något tidigare förekommit, att familjetillägg utbetalats med lönerna. Det nya i Harmels insats är, dels att han skapar en särskild familjekassa vid sina fabriker, varur familjeförsörjare skulle få vissa tillskott för sina barn, dels att han målmedvetet motiverar denna sin åtgärd och alltså bygger ut den till ett system. Några få företag följde mönstret, varibland främst må uppmärksammas gasbolaget i Lyon, som 1912 i ett upprop även kraftigt motiverade sin familjelönereform.

Dessa franska familjekassor ha kommit att spela en avgörande roll för familjelönens vidare utveckling. Emellertid upphörde ganska snart den

[1] I encyklikan talas bl. a. uttryckligen om att avtal mellan arbetsgivare och arbetare skola göras inte endast efter deras egen fria vilja utan också under den höga lag, enligt vilken arbetarens lön ej får vara för hans mänskliga behov otillräcklig.

period, då enskilda företag organiserade dylika familjetillägg. Som det sista i raden, men också som det till sin omfattning största experimentet må nämnas Michelin, som i maj 1916 vid sina fabriker i Clermond-Ferrand införde familjelön. Därmed hade man emellertid nått in i krigstidens raska prisförhöjningar, då icke endast filantropiska motiv utan även lönesparande beräkningar kunna tänkas motivera familjelönen. Det var därför troligen icke utan skäl, som Michelin själv på tillfrågan om sitt system svarade, att han icke vore filantrop utan affärsman. Samtidigt planlade en annan stor industriledare, Romanet i Grenoble, att införa familjelönesystemet och upptog därvid det ekonomiska löneutjämningsproblemet till omprövning. Han sökte medlen att undvika konkurrens mellan de företag som hade och de som ej hade byggt upp något dylikt system, på det att icke endast de förra skulle få draga försorg om barnrika arbetare. Med hans fortsatta framgångsrika reformerande är det filantropiska skedet definitivt slut.

Familjelön utbetald av enskilda företag, anslutna till utjämningskassor. För att undvika konkurrens mellan företagare och arbetare med och utan familjebidrag sökte man åstadkomma ett slags återförsäkringssystem. Om alla företagare inom samma bransch och samma distrikt förbunde sig att betala in till en utjämningskassa (caisse de compensation) ett visst belopp per arbetare eller en viss procent av lönekontot, kunde denna kassa betala ut ett visst belopp per barn till alla löntagare, som voro familjeförsörjare. *Romanet* lyckades hösten 1916 att få alla arbetsgivare inom metallfacket i Grenobles distrikt att sammansluta sig i detta syfte. Man hade därmed uteslutit den omedelbara risken, att familjeförsörjare skulle ha svårare att vinna anställning; de enskilda företagen hade därefter intet individuellt intresse av att arbetaren var barnlös eller barnrik.

Dessa kassor omhänderhades helt av arbetsgivarna. De omtalades också som »caisses patronales». Deras antal växte ganska snabbt. Man skall dock icke förbise, att familjelönesystemet sålunda tog fart i en tid — efterkrigstiden — och i ett land — Frankrike — där levnadskostnaderna stigit oavbrutet och hastigt. Då penningvärdet föll och reallönen alltså blev allt lägre, var i själva verket det barnbidrag, som nominellt såg ut som ett tillägg, endast en partiell täckning av skillnaden mellan nominallönens tidigare värde och dess senare lägre värde. Det totala lönekontot för arbetarna undergick alltså en relativ minskning och icke en ökning trots dessa »allocations familiales».

Denna lönesparande verkan har icke kvantitativt beräknats. Detta torde icke heller teoretiskt vara möjligt, då jämförelsen mellan normallön plus familjetillägg i så fall skulle gälla den endast fiktiva lön, som i annat fall skulle beräknas ha utgått. Penningvärdes- och levnadskostnadsfluktuationer försvårade även för arbetarna möjligheten att själva få en uppfattning om reformens ekonomiska innebörd. Familjelön har i allmänhet oftast genomförts vid dylika perioder av reallöneförskjutningar, vilket betytt att systemets godtagande psykologiskt underlättats.

Tab. 36. Familjelönekassornas utveckling i Frankrike.

År	Antal kassor	Antal företag	Antal anställda i dessa företag	Totalbelopp familjetillägg
1919—1920	6	230	50 000	4 000 000
1921	57	—	500 000	65 000 000
1922	75	—	665 000	70 000 000
1923	107	—	800 000	80 000 000
1924	130	—	950 000	102 000 000
1925	176	11 200	1 210 000	160 000 000
1926	184	—	1 220 000	168 000 000
1927	204	—	1 357 000	230 000 000
1928	218	20 002	1 520 000	260 000 000
1929	229	25 000	1 740 000	292 000 000
1930	232	—	1 820 000	342 000 000
1931	230	—	—	—
1932	255	30 000	1 850 000	380 000 000
1933	—	67 000	2 425 000	435 000 000
1934	—	100 000	3 400 000	565 000 000
1935	—	157 000	3 750 000	675 000 000
1936	—	218 000	4 238 000	780 000 000
1937	—	280 000	4 803 000	872 000 000

Anm. Ingen hänsyn har tagits till penningvärdets förändringar. Efter ikraftträdande av lagen om obligatoriska utjämningskassor (1932) räknas ej längre antalet fristående kassor. Uppgifterna för vissa år avse förhållandena i juni månad, då uppgifterna lämnats till konferenserna för familjelönekassor.

Det kan vara av ett visst värde att just vad gäller denna, den tekniskt mest fullkomliga formen av modern familjelön, följa opinionsbildningen i olika läger. De franska kassornas enorma tillväxt (se ovanstående tabell) vilade t. o. m. år 1932 helt på arbetsgivarnas initiativ. Det har från dessas eget håll framhävts, att kassorna verksamt bidragit att stärka arbetsgivarnas organisationer. Det brukar likaledes framhållas, hur arbetsgivarna ansågo sig ha vunnit i moralisk prestige genom inrättandet av dessa kassor, varför de voro mycket måna om att deras initiativ ej skulle övergå i andras händer, statens eller arbetarnas. Det har slutligen allmänt påpekats, att arbetsgivarna inte endast voro intresserade i familjelönen på grund av moraliska principer utan även som ett element i företagsekonomisering. Därom skrives i den tidigare citerade översiktsartikeln i Internationella arbetsbyråns tidskrift:

»Dessa sociala hänsyn förstärktes av andra, tillhörande de ekonomiska kategorierna, vilka utan tvivel spelade en minst lika inflytelserik roll. Under tider av hastiga och våldsamma fluktuationer i levnadskostnaderna, såsom t. ex. under inflationsperioder, funno arbetsgivare i familjetilläggen en praktisk metod att anpassa lönerna med en minimal kostnad för dem själva. Det var nämligen ibland möjligt för

dem att undvika en allmän lönereglering för alla arbetare, inklusive ogifta män, genom att medge en lönestegring, mer eller mindre nära svarande till ökningen i levnadskostnader, endast till de arbetare, som voro familjeförsörjare. Vissa arbetsgivare hava i själva verket t. o. m. betraktat familjelönen som en metod för att nedskära den totala kostnaden för sitt lönekonto. Sålunda förekommer följande formulering i en cirkulärskrivelse till medlemmarna i det belgiska arbetsgivarförbundet för byggnadsindustri och allmänna arbeten: 'Det slutliga resultatet av familjelönen kommer att bli att reducera den totala lönekostnaden genom att försäkra oss om dess lämpligare distribuering och på detta sätt att sänka industriens allmänna kostnader, medan den på samma gång förebygger den kroniska ökning av levnadskostnaderna, som delvis beror på de högre lönerna'.»[1]

Om arbetsgivarna sålunda mångstämmigt ha givit uttryck för sin belåtenhet, så ha i det motsatta lägret åsikterna haft annan inriktning. I intet land har arbetarrörelsen haft familjelönen på sitt program.[2] Vad särskilt Frankrike beträffar, var oppositionen emot systemet i början mycket bestämd. Bl. a. framhölls, att denna löneform tenderade att försvaga arbetarklassens och fackföreningarnas solidaritet samt att lamslå arbetarnas aktioner för högre löner. Man betraktade vidare arbetsgivarnas intresse som en »pseudo-filantropi», vilken vore värd ett mycket kyligt mottagande. Man förnekade, att arbetsgivarna hade rätt att göra särskilda ingrepp för att »beskydda» arbetarklassens familjer och särskilt för att höja deras nativitet — vilket i Frankrike är en motivering, som kanske ännu mer än den filantropiska skjutits i förgrunden. I stället ansågs allt detta vara hela samhällets angelägenhet.

Omständigheterna försvagade emellertid denna opposition. Hoffner — efter vilken ovanstående allmänt kända opinionsbildning närmast skildrats — avslutar sin framställning med följande uttalande:

»Men fackföreningarnas motstånd var maktlöst mot systemets framstötar. Under efterkrigsåren blev också denna deras uppgift särskilt svår, då det bestod ett brett gap mellan levnadskostnadernas ökning och lönernas. Då blevo de flesta av arbetarna benägna att välkomna vilken åtgärd som helst, som skulle något kunna förbättra deras läge.»

Dessa familjelönens psykologiska och taktiska fördelar ledde omkring 1930 fram till att hela systemet lagfästes i Frankrike (se vidare nedan s. 152).

Familjelön och kollektivavtal. I en rad länder hade krigs- och efterkrigstidens lönepåfrestningar lett till försök liknande de franska. Dessa, som mer än de patriarkaliska och filantropiska formerna godkänts av arbetarna, komma att såsom en mellanform behandlas i detta avsnitt. Deras upp-

[1] Hoffner, C. a. a., International Labour Review, 1935.

[2] Såsom typiska exempel må nämnas dels Sverige, där särskilt fackföreningsrörelsen intagit och fortfarande intager en bestämt avvisande hållning, samt dels England, där livliga diskussioner förts, men där familjelönen avvisats under motivering, att det problem, som skulle lösas, vore ett allmänt fördelningsproblem och att detta bäst löstes genom socialpolitiska reformer för barnen. I denna riktning har Labour Party formulerat sitt program, medan det lilla Independent Labour Party upptagit kontanta family allowances på sitt. Inom fackföreningsvärlden synas egentligen endast textil- och kolgruveindustriernas representanter önska familjetillägg.

komst och motivering stå nämligen i nära samband med den under en inflationsperiod uppstående lönesituation, som enligt vad nyss framhållits generellt kan sägas vara särskilt mottaglig för familjelöneidéerna.

I *Sverige* infördes barntillägg under denna tid som ett provisorium. Industrien hade kollektivavtal, löpande på mycket långa perioder. Under de hastiga förskjutningarna i levnadskostnader stodo lönerna alltså helt fastlåsta. Arbetarna hade inga rättskrav att göra gällande. Då medgåvo arbetsgivarna viss anpassning, men gjorde denna i form av familjetillägg. Vid närmast följande avtalsuppgörelse stod denna avlöningsform ofta kvar, men efter 1921 har den borttagits ur det stora flertalet kollektivavtal. Emellertid finnes, såvitt de sakkunniga hava sig bekant, åtminstone ett undantag kvar, nämligen inom textilindustrien. Familjetilläggen utgå där icke endast till minderåriga barn utan till samtliga personer, mot vilka arbetstagaren har försörjningsplikt. Undantaget är typiskt såtillvida, att det är i en lågbetald industri, som detta moment av behovslön bibehållits.

I *Danmark* fanns under världskriget i viss utsträckning barntillägg. En enstaka utjämningskassa verkade även åren 1916—1921 i Köpenhamn, varefter den upplöstes på begäran av fackföreningen.

I *Norge* försvunno redan år 1919 på fackföreningarnas begäran de sedan 1916 utbetalda familjetilläggen.

I *Tyskland* hade under i stort sett liknande förhållanden familjelönen sin blomstringsperiod under krigsåren och fram genom inflationsåren 1921—1924. Nöden var då så stor, att man knappast betraktade lönen som en betalning för utförd prestation utan mer såg på den såsom ett medel att överhuvud taget tillförsäkra arbetaren ett visst existensminimum. I allmänhet utbetalades familjetilläggen, som utgingo med fixerat belopp för varje barn, direkt av arbetsgivaren enligt överenskommelse i kollektivavtalen.

Så småningom arbetades familjelönen bort i Tyskland, i samma mån som de ekonomiska och monetära förhållandena stabiliserades. Kvar står emellertid familjelönen inom vissa industrier, framför allt i kolgruvindustrien. Dessutom förekom den i vissa distrikt i textil-, beklädnads- och metallindustrien samt delvis inom jordbruk och handel. Inom några av dessa områden finnas även utjämningskassor, dock alltid organiserade av arbetsgivarna, t. ex. inom metallindustrien i Berlin, textilindustrien i Thüringen etc.

Dessa uppgifter, som hämtats ur de jämförande internationella översikterna, hänföra sig till tiden före den nationalsocialistiska regimen. Om förhållandena för närvarande hava de sakkunniga sökt inhämta ytterligare upplysningar. Enligt uppgifter sommaren 1937 från officiella kretsar i Berlin har ingen översikt publicerats över de nuvarande förhållandena, emedan dessa befinna sig under utveckling till systematiserad enhet. De enskilda industrierna fortsätta ibland att utbetala familjetillägg. Den nationalsocialistiska principen, som alltmer tränger igenom, är emellertid, att lönen skall vara enbart prestationslön. Med denna motivering arbetas ivrigt för lika lön mellan män och kvinnor samt motarbetas familjelönen. I de sociala välfärdsanordningarna finnes däremot differentieringen efter familjestorlek kraftigt genomförd, även vad gäller kontantutbetalningar. Avsikten är att nå ett system av »sociala barntillägg». Då inom statstjänsten fortfarande familjetillägg kvarstå inom lönerna, avskäras statstjänarna i stället från sådana socialt betalda familjetillskott, som utbetalas till övriga medborgare, för att icke för statstjänstemännens vidkommande dessa förmåner skola dubbleras.

Tjeckoslovakiet har tidvis haft familjetillägg, då den ekonomiska situationen varit särskilt pressande, men även där förekommer den numera egentligen endast i kol-

gruvindustrien. Såsom i andra gruvdistrikt utgår även naturaförmånen kol i olika kvantiteter till gifta och ogifta arbetare. Dessutom finnes i tjeckiska lantbruksdistrikt såsom en regel genomfört att, fastän den kontanta lönen hålles lika, naturaförmåner såsom bostad, ved, mjöl, potatis etc. avvägas efter familjestorlek.

Likaså hade i *Österrike* ett stort antal industrier antagit familjelönesystemet före 1921. Under den katastrofmässiga finansiella situationen indrogos 1921 alla statliga subventioner till det privata näringslivet, och i stället utfärdades en lag att alla arbetsgivare skulle utbetala hustru- och barntillägg. Dessa förordningar avvecklades efter 1925 års valutastabilisering. Numera finns familjelön egentligen endast kvar i ett begränsat antal fack (tillsammans i 10 kollektivavtal 1933), varibland återigen kolgruvindustrien står i främsta rummet, men där även märkas järnverk.

Polen följer i stort sett samma utvecklingslag. Särskilt vid kolgruvorna har familjelönen införts. Liksom i de förut nämnda länderna innefattas den i kollektivavtalen och kompletteras med olika stora kvantiteter kol som naturaförmån. Även i en del andra industrier ges extra naturaförmåner (socker, bostad, bränsle) för familjeförsörjare. Detsamma sker vid en del kolgruveföretag i *England*. I *Ungern* finnes likaså familjelön egentligen enbart i gruvindustriens kollektivavtal (14 av 90 företag); likaså för ett mindre antal anställda, huvudsakligen gruvarbetare, i *Rumänien* samt slutligen i viss mån inom textilindustrien i *Finland*.

I *Schweiz* hade familjelön i viss utsträckning införts under krigsåren men sedan försvunnit. På allra sista tiden har en direkt agitation från de franska utjämningskassornas centralkommitté föranlett, att vissa kollektivavtal, särskilt i kantonen Genève, tagit upp familjelönesystemet. I de tyska delarna av landet säges motståndet vara betydligt mer definitivt eller, som en katolsk förespråkare för idén uttrycker det: »den andliga inställning, som är anpassad till germanska organisationsmetoder, sluter sig icke gärna till det franska systemet, som mer betraktas som ett genomgångsstadium än som en institution, byggd på slutgiltig grund».[1] Arbetsgivarna i hela landet äro tveksamma, då de dels mena, att det är ett avsteg från principen, att lönen skall vara avvägd i direkt förhållande till prestationen, dels frukta, att systemet skall bli en förevändning för statsingripande i lönesättningen. Arbetarna å andra sidan befara, att systemet allmänt skall hindra deras strävanden.

I *Holland* har beträffande dessa frågor skett samma uppdelning, som de sakkunniga redan förut påpekat, nämligen: katolikerna för och de socialistiska fackföreningarna samt kvinnoföreningarna emot familjelönen. På en fackföreningskongress 1921 uttalades i en resolution ett bestämt motstånd mot familjelönesystemet, som »skulle komma att framkalla en allmän sänkning av lönerna och skapa brytning mellan arbetsgivare och arbetare». Senare ha likväl en del utjämningskassor grundats, varjämte katolska organisationer betalat extra familjetillägg för varje barn. Även i detta land framträder gruvindustrien som ett specialfall med familjetillägg, bestämda i kollektivavtal. Tendensen synes dock nu senast vara, om man får döma av en jämförande statistik mellan 1932 och 1933, att familjelönen börjat överges. År 1933 täcktes 25 % av de genom kollektivavtal lönegaranterade arbetarna av systemet mot 27 % år 1932. Det tidigare året innehöllo 124 avtal dylika bestämmelser men det senare året endast 97.[2]

Denna översikt företer i all sin mångfald en förvånande stark inre enhetlighet. Såsom förespråkare för familjelönen uppträda nämligen städse, dels katolicismen och dels gruvindustrien.

---

[1] Alleon, a. a. s. 48.

[2] De nuvarande förhållandena i Frankrike, Belgien och Italien skildras nedan, s. 152 f.

I detta sammanhang finnes anledning att även vidröra vissa mer spridda tillfällen, där familjelön praktiseras bland särskilda grupper, som visat ett positivt intresse för denna löneform. Mestadels utgöras dessa grupper av intellektuella yrkens utövare. *Farmaceuter* utgöra en grupp, som särskilt ofta har familjetillägg. I Österrike lagfästes en dylik praxis 1928. Enligt denna utbetalade en central lönekassa för apoteken särskilda familjetillägg, men icke endast till barn utan även till hustru, eventuell hushållerska samt föräldrar, mot vilka försörjningsplikt existerade, intill ett antal av 7 personer. Likaså finns en dylik rikskassa i Tyskland för samma inkomsttagargrupp. Även i Sverige har sedan ett flertal år tillbaka familjetillägg praktiserats bland apotekens personal.

Även *banktjänstemän* åtnjuta i många länder familjetillägg, även om familjelönesystemet för övrigt vunnit ringa utbredning.

I *Tjeckoslovakiet* erhålla sålunda banktjänstemän resp. 1 500, 2 000 och 2 500 Kč för sina första tre barn; i *Ungern* få de gifta tjänstemännen i allmänhet ungefär 10 % högre lön samt i vissa banker direkta barntillägg; i *Polen* få endast de lägre löntagarna vissa sådana tillägg; och i *England* ge vissa banker familjetillägg av varierande storlek. Även i *Sverige* har en tendens gjort sig gällande att särskilt för banktjänstemän tillämpa en viss form av behovsprincip. De av Bankmannaföreningen föreslagna lönetarifferna äro sålunda schematiskt beräknade efter vissa konsumtionsstatistiskt motiverade »behov».

Såsom mera enstaka experiment må även nämnas, att professorer och andra tjänstemän vid London School of Economics betjäna sig av en familjeutjämningskassa samt att ett antal amerikanska colleges likaså följt ett dylikt system.

I allmänhet har emellertid utjämningstanken i ringa utsträckning gjorts till föremål för en kooperativ organisation på de anställdas eget initiativ. Detta är värt att uppmärksammas, eftersom en sådan organisation — om den överhuvud taget ansåges ligga i linje med de anställdas intresse — i våra dagar skulle ha stora förutsättningar att kunna genomföras. Arbetstagarna besitta numera en större makt än tidigare över löne- och organisationsförhållanden och ha därför ej saknat möjlighet att själva taga initiativ i frågan.

Familjelön i offentlig tjänst. Såsom den sista bland de särskilda grupper av anställda, för vilka något system av familjelön praktiserats, kan befattningshavare i offentlig tjänst anföras. Genom sin auktoritativa lönepolitik och sin relativt isolerade ställning på arbetsmarknaden har det allmänna långt större möjligheter till ingrepp i lönebildningen än andra arbetsgivare.

Behovslönen i sin specialform familjelön har i regel vunnit insteg i den allmänna tjänsten under och efter krigsåren. Detta torde ha sin grund dels i den relativt stora uppskattning, som familjelönen i den dåtida socialpolitiska debatten hade fått såsom en »etisk lön», dels i de statsfinansiella svårigheterna att för samtliga befattningshavare fullt ut bibehålla reallönen på dess förutvarande nivå.

En tredje faktor, som måste ha bidragit till införandet av familjetillägg

i den offentliga tjänsten, är exemplet från de vanligen sedan gammalt utgående familjebidragen åt krigsdeltagare. I flera länder hade krigs- och marinministerierna sedan långt tillbaka utbetalat dessa bidrag inte endast åt krigsdeltagare utan även åt alla, som varit inkallade för värnplikt eller annan soldattjänstgöring. Eftersom nämnda tjänst i regel mera betraktats som en individens plikt mot fosterlandet än som ett yrke, har ersättningen varit mycket låg och därför rimligtvis behövt kompletteras med barntillägg.

Barntillägg ingå i den ordinarie lönen i Tyskland, Nederländerna och Finland (samt obetydligt i Norge), medan i Danmark och Sverige endast särskilda dyrorts- eller dyrtidstillägg äro graderade efter försörjningsbörda. En kortfattad översikt över olika bestämmelser lämna de sakkunniga härnedan.[1]

Frankrike ger enligt lag 1918 familjetillägg åt alla tjänstemän, nämligen (enligt bestämmelser 1929) per månad 55 frs för första barnet, 80 för andra, 130 för tredje och 160 frs för varje barn utöver det tredje. Denna är huvudsakligen befolkningspolitiskt motiverad.

Belgien har i detta hänseende liksom vad gäller utjämningskassorna följt Frankrike tätt i spåren. Funktionärernas familjetillägg introducerades här 1920 och utgjorde 1933 per månad: 15 frs för första barnet, 20 för andra, 85 för tredje, 125 för fjärde och 175 frs för femte och följande barn.

Holland betalar sina tjänstemän ett lönetillägg på 3 % per barn, med ett sammanlagt minimum av 60 floriner årligen och maximum 216 floriner. Dessutom lämnas till manliga tjänstemän över 25 år, som äro eller varit gifta, samt till kvinnliga tjänstemän, som äro änkor eller frånskilda, ett fast belopp, varierande efter dyrort, men i högsta klassen belöpande sig till 180 floriner per år. Vissa löneavdrag ske för ogifta män (i allmänhet 3 % av lönen) samt i vissa tjänster en lönereduktion för befattningshavare mellan 18 och 21 år.

Italien ger enligt lag 1917 med senare ändring 1929 familjetillägg med fast belopp för varje barn, varierande mellan 10 och 30 lire per månad. Detta belopp fördubblas för varje man, som har mer än 3 oförsörjda barn. Dessutom få gifta tjänstemän, oavsett om de ha barn eller ej, ett tillägg varierande mellan 61 och 121 lire per månad. Från och med år 1935 ges dessutom äktenskapspremie med mellan 1 500 och 5 000 lire samt födelsepremier med 400 lire för första barnet, 600 för andra, 800 för tredje samt 1 000 lire för varje följande barn.

Tyskland ger enligt lag av 1927 samt enligt nödförordning av 1931 per barn och månad 10 RM för första barnet, 20 RM för andra, 25 RM för tredje och fjärde barnen samt 30 RM för varje följande barn.

Österrikes statstjänstemän erhöllo enligt lag av 1924 med vissa senare ändringar per år och barn 60 schilling för ett barn, 180 för två, 420 för tre, 720 för fyra, 840 för fem, 1 140 för sex samt 120 schilling för varje följande barn. Dessutom gavs ett allmänt hushållstillägg på 60 schilling till gifta män. Undervisningsbidrag kunde dessutom erhållas av den tjänsteman, som hade två eller flera barn.

[1] 1936 års lönekommitté har enligt en plan för samarbete med kvinnoarbetskommittén ägnat behovsprincipen särskilt inom allmän tjänst sitt intresse och därvid i en bilaga till sitt betänkande givit en historik över behovslönediskussionen i fråga om allmän tjänst i Sverige. (Betänkande med förslag till civilt avlöningsreglemente. Stat. off. utr. 1937: 48.) Därjämte har emellertid för lönekommitténs arbete legat till grund en otryckt p. m. om samma princips tillämpning i vissa främmande länders civila lönereglementen. Denna p. m. ha de sakkunniga varit satta i tillfälle att taga del av. Översikten härovan har emellertid även följt material, som för Internationella arbetsbyråns i Genève räkning insamlats.

Ungern ger sedan långt tillbaka (1912) enligt praxis 4: 50—6 pengö per månad till hustru och 2—12 pengö per månad till barn.

Schweiz ger enligt lag av 1927 120 frs per barn och år i familjetillägg åt federationens befattningshavare. I kantonerna växlar praxis.

Tjeckoslovakiet införde enligt lag 1916 och 1926 familjetillägg för tjänstemän och lärare. För dem som ha ett barn utgår detta tillägg med 1 800 Kč per år, för dem som ha flera barn med 3 000 Kč.

Estland. Enligt lag av 1922 utbetalas familjetillägg i statstjänst med 0: 25 kr. om dagen för hustru samt 0: 15 kr. för varje annan försörjningsberoende familjemedlem.

Finland ger familjetillägg åt statliga befattningshavare enligt lag 1919, med nuvarande bestämmelser av 1923, men endast till sådana, som ha minst 2 oförsörjda barn under 16 år. De högsta befattningshavarna äro undantagna. Beloppen utgöra för varje barn, utom det första, högst 1 200 mark om året.

Norge har resterna kvar av ett förut större barntillägg i det belopp av 25 kr. om året, som utgår för varje barn fr. o. m. det fjärde, till statstjänare med minst 4 barn under 18 år och med mindre än 3 500 kr. i årslön.

Danmark, som under världskriget införde dyrtidstillägg med variation efter försörjningsplikt, har i sina Reguleringstillæg enligt lag av 1931 visserligen ej barnbidrag, men har såtillvida tagit hänsyn till försörjningsbördan, som fulla reguleringstillägget endast utgår till gifta män, vidare till änklingar, änkor o. s. v., som antingen ha eget hushåll eller försörjningsplikt mot barn, samt till ogifta män och kvinnor, som både ha sådan försörjningsplikt och eget hushåll. För övriga tjänstemän, såväl män som kvinnor, utgår endast $^2/_3$ av beloppet, om vederbörande är över 40 år, samt $^1/_3$, om han är under 40 år.

Sverige införde 1916 hänsyn till barnantalet i sina krigstidstillägg på statstjänstemännens löner. Beloppet hade så småningom fastställts till 4 kr. per barn och månad i nyreglerade verk och 5 kr. i oreglerade. Vid 1937 års riksdag höjdes detta tillägg med 5 kr. Enligt beslut av 1938 års riksdag kommer emellertid systemet med barntillägg att successivt avvecklas efter ikraftträdandet av nytt avlöningsreglemente den 1 juli 1939.

Ett stort antal länder ha däremot ej sådana tillägg i den offentliga lönebildningen. De stora länder, som hitintills ej tagit upp ett dylikt system, äro Storbritannien och samtliga dess dominions (den katolska Irländska fristaten utgör dock ett undantag), Sovjetunionen och Förenta Staterna. I Polen äro tilläggen avskaffade. Dessutom synas t. ex. Japan, Spanien, Portugal, Rumänien, Lettland, Grekland, Bulgarien, Nya Zeeland m. fl. sakna denna institution. I vissa av dessa länder, framför allt i England, har saken livligt diskuterats, men avfärdats.

I denna översikt ha icke medtagits de fall då famlijelön förekommer i delstaters, primär- och sekundärkommuners samt i halvstatliga affärsföretags lönereglementen. Det må emellertid anmärkas, att en den offentliga tjänsten närstående kår, nämligen järnvägarnas tjänstemän, särskilt ofta beviljats familjelön.

Obligatorisk familjelön för alla ett lands löntagare. I de fall, då den enskilt organiserade familjelönen fått en större utbredning, synes i regel frågan om ett statligt ingripande och reglerande så småningom aktualiseras.

Likaväl som utjämningskassor tillskapades för att förebygga konkurrens mellan enskilda företag med och utan familjelön, framträder så småningom under industriella förhållanden krav, att konkurrensen mellan företag inom och utanför dylika kassor genom legala åtgärder bör upphävas. Av dylika skäl kom opinionsbildningen i Frankrike att mot slutet av 1920-talet förändras å bägge sidor, i det att såväl arbetarna som arbetsgivarna slutligen förordade en statlig reglering, som gjorde familjelönesystemet obligatoriskt.

Ett fullföljande av systemet leder alltså så småningom till andra åsikter och ställningstaganden än dem, som råda, när man utan att äga systemet överväger dess tillskapande eller när utjämningssystemet endast tagit en sporadisk början. Detta illustreras bl. a. av ett vilande lagförslag i *Holland*. Enligt detta, som förberetts av socialministern och skickats på remiss i slutet av år 1934, men vars resultat ännu icke meddelats, föreslås, att anslutning till en familjeutjämningskassa skall göras obligatorisk för alla näringsidkare inom en bransch, för den händelse den situation inträder, att majoriteten av dem på eget initiativ och i en eller annan form förbundit sig att utbetala familjetillägg.

En historisk utveckling av just denna innebörd har ägt rum i *Frankrike*. Föregående redogörelse avslutades med kassornas tillväxt mot slutet av 1920-talet och med ett konstaterande av hur opinionen låg till å såväl arbetsgivar- som arbetarhåll. En legal åtgärd hade emellertid redan 1921 vidtagits, i det att själva fonderna gjordes självständiga och alltså oantastbara, samt en annan år 1930, då familjetilläggen klart undantogos från inkomstskatt. Av likartad mer teknisk beskaffenhet var förordningen av år 1928, att familjekassorna likaväl som andra socialförsäkringskassor skulle kunna bli statligt erkända av arbetsministern.

Redan då uppstod en livlig diskussion, huruvida dessa speciella arbetsgivarkassor skulle tillåtas fortbestå helt utanför ramen av den övriga socialförsäkringen. En allt starkare opinion från arbetarhåll gjorde sig gällande för större inflytande på kassornas inre angelägenheter. Parlamentariska och andra offentliga debatter följde. Ett första steg i familjelönens inlemmande i ett statligt förpliktande försäkringssystem kan även sägas redan ha tagits genom lagen av år 1922, enligt vilken de företag, som åtogo sig statliga entreprenader och byggnadsarbeten, ålades att betala familjelön.

År 1929 utarbetade arbetsministeriet ett lagförslag om obligatoriska utjämningskassor. Arbetsgivarna voro mera benägna än tidigare att godtaga detta införande av statskontroll, då de i den hastiga industriella utvecklingen allt tydligare märkte konkurrensfarorna av att vissa grupper frivilligt kunde undandraga sig barnbidragsförpliktelserna och därigenom eventuellt skulle kunna locka till sig de under ett familjelönesystem enbart bidragspliktiga barnlösa genom en högre normallön. De yrkade därför nu på en lag om obligatoriska kassor, och arbetsministern hänför uttryckligen sitt förslag och parlamentets följande beslut till denna begäran. Å arbetarhåll insåg man också det lönlösa i att strida mot ett system, som redan nått en så kraftig utveckling (se tab. 36). Samtidigt som arbetarpressen alltså förde en

kampanj mot familjekassorna sådana de dittills varit, hävdade man arbetarnas intresse att vara med vid fördelningen av medlen.

En lag antogs slutligen den 11 mars 1932. Enligt detaljförordningar för olika näringsgrenar och distrikt skulle den successivt träda i kraft, men är ännu 1938 icke fullt genomförd.

Beräkningsgrunden för arbetsgivarnas inbetalningar tillåtes variera för varje särskild kassa. Inbetalning sker ibland före, ibland efter räkenskapsåret; ibland på basen av antalet löntagare i företaget eller antalet arbetsdagar eller lönekontots storlek eller arealen odlad jord etc. Barntilläggen, som utgå till såväl tjänstemän som arbetare, tillåtas å andra sidan att variera, men vissa fastställda minimigränser finnas:

från 15 till 30 frs per månad för första barnet,
från 15 till 40 frs per månad för andra barnet,
från 15 till 50 frs per månad för tredje barnet och
från 20 till 120 frs för följande barn.

Minimibeloppen ha sällan överskridits, ehuru de under 1936 och 1937 för olika områden ofta höjts. I genomsnitt beräknas de berörda företagen till kassorna inbetala omkring 2 % av sitt lönekonto. Yrkesinspektörerna tillsammans med polismyndigheterna äro ansvariga för övervakningen av lagens efterlevnad. Arbetsgivarna kunna åläggas böter för försummelse att tillhöra kassorna eller att inbetala på dem fallande onera.

Försök ha senare gjorts att organisera liknande system av kassor för jordbruket. Under 1936 utgingo olika förordningar i denna riktning. Från den 16 november 1936 till den 1 november 1937 skulle lagen genomföras i samtliga distrikt. För närvarande finnes en stark opinion även bland självständiga företagare, handelsidkare m. fl. att upphäva systemets karaktär av lönetillägg och förvandla det till att bli en allmängiltig form av socialförsäkringen. Om denna utvidgning kommer att företagas, skulle ett principiellt mycket viktigt steg tagas, ty man skulle då även för Frankrikes del ha att betrakta hela familje-»lönen» såsom blott en övergångsform till en allmän barnpensionering. Med kännedom om kassornas institutionalisering och hela det nuvarande opinionsläget, synes en sådan utveckling icke vara osannolik, ehuru denna konsekvens sällan är klart uttalad.

Belgien hade följt Frankrikes mönster med vissa av privata arbetsgivare organiserade utjämningskassor. Till och med år 1920 utbetalades familjetillägg endast av enskilda firmor. Den första utjämningskassan grundades 25 mars 1921. Fr. o. m. andra halvåret 1922 fick rörelsen en kraftig tillväxt, som är särskilt markerad under 1923, då hela den stora gruvindustrien anslöts.

Här liksom i Frankrike hade först genom en lag påbjudits, att statliga entreprenörer skulle utbetala barntillägg (förordning 1926, lag 1928). Belgien hann sedan i själva verket före Frankrike med lagen om de obligatoriska utjämningskassorna (4 augusti 1930). Denna tog icke lika mycket som den franska hänsyn till de bestående och variabla förhållandena, utan samman-

Tab. 37. Familjekassornas utveckling i Belgien.

År	Antal kassor	Antal företag	Antal arbetare i dessa företag	Antal barn åtnjutande tillägg	Totalkostnad för familjebidrag Frs
1921	1	39	2 000	—	—
1922	—	—	—	—	—
1923	9	541	96 235	—	7 886 000
1924	—	—	—	—	—
1925	13	773	152 600	—	—
1926	—	—	—	—	—
1927	—	—	268 147 (1/12)	—	—
1928	—	—	511 219	—	—
1929	44	3 852	581 600	331 000	92 630 000
1930	—	—	—	—	—
1931	87	28 620	1 257 891	805 567	168 240 000
1932	—	89 931	1 307 323	884 846	229 260 000
1933	88	96 497	1 277 673	885 030	249 370 000
1934	—	100 987	—	—	236 436 000
1935	89	109 091	1 358 119	891 653	197 419 994 inbet. 170 005 331 utbet.
1936					231 879 000

förde familjetilläggen till en enhetlig utjämningskassa utan uppdelning på olika näringsgrenar och med en landsomfattande centralutjämningskassa över de primära kassorna. Nationalkassan åtnjuter statsbidrag. Likaså fastställdes endast en enhetlig minimiskala, nämligen per månad 15 frs för första barnet, 20 för andra, 40 för tredje, 70 för fjärde och 100 för varje följande barn. Dessa belopp ha senare reducerats. Enligt förordning av 1935 betalas endast 9 frs för första barnet, 12 för andra, 32 för tredje, 65—70 frs för fjärde och 95—100 frs för följande barn.

Slutligen har *Italien* genom kollektiv överenskommelse mellan korporationerna den 11 oktober 1934 infört ett obligatoriskt familjelönesystem. Detta hade direkt samband med den ekonomiska depressionen. Sänkningen av lönerna skulle i viss mån mildras för familjeförsörjare, eftersom dessa hade svårast att uthärda en dylik. Reformen genomfördes i anslutning till 40-timmarsveckan, och systemet avsåg till en början endast de arbetare, för vilka arbetstiden förkortades. Ingen direkt lag behövdes, då de fascistiska korporationerna av samtliga arbetsgivare å ena sidan och av samtliga arbetare å den andra därom träffat bindande avtal.

En utjämningsfond inrättades, till vilken alla industriarbetare, som arbeta 40 timmar eller mindre per vecka, skulle betala 1 % av sina löner varjämte deras arbetsgivare skulle betala samma summa, medan däremot de arbetare, som arbeta mer än 40 timmar per vecka, skulle inbetala 5 % av sina löner och deras arbetsgivare det motsvarande. Här förefinnes alltså även ett in-

komstklassutjämnande syfte utöver målet att fördela lönerna efter familjestorleken. De utbetalade barntilläggen för de familjeförsörjare, som endast arbeta 40 timmar per vecka, skulle bestämmas för varje år, men ha första tiden utgjort 4 lire per barn och vecka.

Sedermera har villkoret om 40 timmars arbetsvecka strukits; förordning den 21 augusti 1936 gjorde familjelönen obligatorisk för alla industriarbetare. Samtidigt inkorporerades familjelönen i Italiens socialförsäkring, varvid staten deltar i administrationen. Arbetaren betalar numera 1 % av sin lön och arbetsgivaren $2^1/_2$ % av arbetarnas löner, varjämte staten utökar barnbidraget å 4 lire per barn och vecka med 0·50 lire. Sedermera har handelsarbetare, bankpersonal m. fl. infört samma villkor i sina kollektivavtal.

I mitten av år 1937 uppskattas de berörda arbetarna till $2^1/_2$ milj., varav 800 000 familjeförsörjare med omkring 1 700 000 minderåriga barn. Totalkostnaden är 344 milj. lire, varav 215 milj. betalas av arbetsgivare, 86 milj. av arbetare och 43 milj. av staten.

Likaväl som de nämnda romanska länderna närma sig en allmän barnförsörjningsutjämning via en förallmänneligad lönereform, som utvidgas till alla medborgare, finns en ännu direktare övergångsform på annat håll. Det har nämligen i en del länder ifrågasatts, att staten skulle träda in som garant för att en minimilön uppnåddes av alla arbetare. En dylik minimilönelagstiftning med alla dess konsekvenser har huvudsakligen varit aktuell i vissa transatlantiska länder.

I *Australien* har på denna grundval en egendomlig form av familjelön tidvis förekommit. Debatterna om minimilön och om den levnadskostnadslön, som skulle vara norm för skiljedom i arbetstvister, hade påvisat, att om normallönen skulle beräknas att täcka behoven hos en »normalfamilj» om två vuxna och tre barn, skulle lönen komma att utbetalas även för ett stort antal icke existerande barn, medan å andra sidan i vissa individuella fall överskjutande antal barn icke alls skulle täckas av lönebildningen. I staten Nya Syd-Wales genomfördes 1927 en sådan minimilönebestämning, att »normallönen» var beräknad för ett hushåll utan barn. Arbetsgivarna skulle därefter inbetala 3 % av lönekontona till en utjämningskassa, som i sin tur skulle utbetala 5 sh. per vecka och barn åt de familjer, som icke uppnådde den beräknade »levnadskostnadslönen», vilken bestämdes att utgöra minimilönen plus 13 pund årligen per barn.

Sedermera (1929) ha lagarna så förändrats, att minimilönen beräknas för hushåll med ett barn, medan de familjer, som ej nå upp till minimilönen, garanteras ett barnbidrag fr. o. m. det andra barnet. Arbetsgivarnas inbetalningar räckte emellertid ej till alla utbetalningar, varför statsbidrag gavs. Från den 1 januari 1934 har arbetsgivarnas bidrag alldeles slopats och barnbidragen finansieras därefter helt genom den allmänna skattebudgeten, varför hela lönereformen övergått till att bli en statlig barnpensionering. Redan tidigare hade nämligen barnbidrag på basen av de nämnda minimilöneberäkningarna utbetalats även till dem, som icke voro löntagare. Förslag att

göra denna ordning gällande för hela den australiensiska federationen ha ej saknats. De ha emellertid avslagits i enlighet med kommitténutlåtande av år 1927 och parlamentsbeslut år 1929.

Allmän utjämning av barnförsörjningskostnaden. Allt eftersom familjelönen närmar sig den allmänna socialförsäkringen, såsom på sistone i Frankrike och Belgien, Italien och Nya Syd-Wales, bortfaller dess ursprungliga karaktär av löneform och den övergår till att bli en barnpensionering. I själva verket äro de mest bärande motiveringarna alltid inriktade på en dylik, eftersom utjämningsbehoven måste antagas vara lika trängande för ett lands alla familjer, oberoende av inkomstkällans typ. I den teoretiska och principiella litteraturen intaga därför de allmänna barnpensioneringsförslagen det väsentliga utrymmet. Bland exemplen på vad som praktiskt förverkligats saknas de däremot nästan helt och hållet, medan i stället familjelön för enskilda grupper löntagare där intager främsta rummet.

En dylik allmän barnpensionering skulle i sin tur kunna tänkas konstruerad på två olika sätt. De sakkunniga önska för fullständighetens skull ge en schematisk framställning av vad de olika systemen skulle innebära. Finansieringen kan nämligen antingen läggas via det allmänna skatteväsendet eller via ett särskilt försäkringssystem. Huvudskillnaden — som för varje praktiskt ställningstagande är betydelsefull — blir då, att i förra fallet icke endast en inkomstutjämning nås mellan olika stora familjer på samma inkomstnivå utan även en utjämning mellan inkomstklasserna, emedan inbetalningarna skulle följa skattesystemet med dess skattefrihet för låga inkomster och dess progressivitet för de högre. En finansiering med särskilda individuella försäkringsavgifter, i likhet med t. ex. folkpensioneringen, bleve däremot — särskilt i den mån ej annorlunda finansierade »tilläggspensioner» funnes att tillgå — relativt mer betungande för de fattigare folkgrupperna. I varje fall vore det svårt att med denna metod nå en utjämning emellan olika inkomstklasser.

Den första typen, *en allmän barnpensionering via inkomstbeskattningen,* kan logiskt icke skiljas från en *skattedifferentiering med hänsyn till barnantal.* Man kan visserligen säga, att i förra fallet ser man utjämningen huvudsakligen i vissa kontant utbetalade barntillägg, i andra fallet tänker man i första rummet på avdragsdifferentieringen, d. v. s. på den indirekta kostnadsminskningen. Det möter emellertid ingen teoretisk svårighet att konstruera ett system, vari både avdragen och kontantbidragen så avvägdes, att de tillsammans skulle skapa det troligen teoretiskt mest »rättvisa» av alla tänkbara barnpensioneringssystem. Man skulle nämligen i och för sig kunna beräkna en slags »negativ skatt» eller inverterad skatt, d. v. s. en kontant utbetald restitution, motsvarande det normaliserade skatteavdrag, som vederbörande på grund av barnantal varit berättigad att göra, men ej haft nog hög inkomst att helt kunna tillgodogöra sig.

Barnpensioneringen utgör i sin allmänna form ett skattefinansierat system av kontanta barntillägg, lika för alla barn utan särskilda villkor. Denna

barnpensionering, som intager den dominerande platsen i utredningar och principdebatter, har i mycket ringa utsträckning förverkligats, vilket säkerligen beror på de oerhörda summor, som en dylik reform skulle kräva.

Sålunda har en av systemets ivrigaste förespråkare, den engelska parlamentsledamoten Miss Eleanor Rathbone, uppställt kostnadsberäkningar över ett dylikt system för Storbritannien. Om varje barn under 14 år (beräkningen avser början av 1920-talet) skulle erhålla ett veckotillägg av 7 sh. 6 d., skulle hela reformen kosta ungefär 210 milj. pund årligen. Miss Rathbone resignerar inför denna summa. Hon förordar tillsvidare en lönereform i stället för en allmän barnpensionering, dock med den uttryckliga avsikten att bereda marken för mer genomgripande reformer.

För Sveriges vidkommande må ett par räkneexempel anföras. Om varje barn under 16 år i Sverige skulle erhålla de 240 kr., som för första barnet är normalbelopp i lägsta ortsgruppen enligt den vid 1937 års riksdag godtagna lagen om barnbidrag för änkebarn m. fl., skulle en dylik reform kosta omkring 360 milj. kr. årligen beräknat på barnantalet 1935. Ungefär hälften så stor kostnad skulle en reform medföra, som sökte åt alla barn ge barnbidrag, sådana som för närvarande utgå till statstjänare, med 10 (i vissa fall 9) kr. per månad. Om i stället bidragsbeloppen beräknades efter den glidande skala, som för mellersta dyrortsgruppen är gällande för änkebarnen (300 kr. för första barnet, 225 kr. för andra och tredje barnen samt 150 kr. för varje ytterligare barn), men beräkningen endast omfattar antalet barn inom år 1936 »bestående äktenskap», nämligen 1 244 100, skulle totalkostnaden bli ungefär 275 milj. kr. årligen. Den ökas väsentligt, om även barn utom äktenskap skulle erhålla barnpension. Gentemot dylika beräkningar bör dock hänsyn tagas till de belopp, som redan utgå till änkebarnpensionering och förskotteringsbidrag samt till de summor, varmed kommunernas fattigvårdsutgifter för vissa fall kunde minskas. Kostnaderna ökas däremot betydligt mera om barnbidragen skulle höjas till att bättre motsvara den verkliga kostnaden för barnen.

En skattefinansierad helt allmän barnpensionering har ingenstädes prövats. Icke heller har den andra varianten — *den försäkringstekniskt organiserade barnpensionen* — hittills förverkligats. I England har den teoretiskt diskuterats under en form, som jämställer den med arbetslöshetsförsäkringen: arbetare, arbetsgivare och stat skulle gemensamt inbetala proportionella belopp till en försäkringsfond, varur arbetarhustrurna finge ut visst belopp för varje omhänderhaft barn (compulsory contributory insurance). Systemet skulle snarast utgöra en utbyggnad av den fransk-belgiska lönereformen. Den väsentliga invändningen har varit, att alla icke-löntagare komme att stå utanför försäkringsmöjligheterna. Likaså skulle med säkerhet — liksom fallet är i Frankrike — olika krav komma att resas på utvidgning. Politiskt synes ett dylikt förslag knappast någonstädes möjligt att genomföra, då det måste innebära att hela folket genom en statlig andel skulle medverka till att understödja endast en viss yrkesgrupps barn.

En annan möjlighet återstår att diskutera, nämligen att infoga den allmänna barnpensionen i socialförsäkringen genom ett avgiftssystem liknande ålderdomspensioneringens. Barnpensioneringen skulle emellertid i närvarande läge bli betydligt dyrare än den i vårt land nu godkända folkpensioneringspla-

nen, vilket framgår redan av en jämförelse med de totalbelopp, som enligt ovanstående skulle komma att utgå. Dessutom skulle en avgiftspension mer än en skattepension betunga de ekonomiskt mindre bärkraftiga samhällsskikten.

En plan för dylik allmän barnpensionering har diskuterats av barnpensioneringssakkunniga[1] men av dem underkänts.

»Av flera skäl icke minst ekonomiska bör likväl en lagstiftning, som garanterar föräldrar med minderåriga barn ett visst försörjningsbidrag, begränsas till sådana fall, där särskilda omständigheter föreligga, vilka regelmässigt påkalla understöd från det allmänna och klart avgränsa det föreliggande behovet från understödsbehov i allmänhet.» Men vidare anförde de sakkunniga, att barnbidragsverksamheten ej borde grundas på försäkringsavgifter. »Enligt vår nya folkpensioneringslag bliva pensionsavgifterna i allmänhet väsentligt höjda. Skulle härutöver barnbidragsverksamheten grundas på avgifter, är det att befara, att vissa sociala försäkringsgrenar, vilka ännu icke i vårt land nått erforderlig utbyggnad och vilka måste grundas på avgiftsbetalning, skulle väsentligt förhindras i sin utveckling.»

Befolkningskommissionen har senare diskuterat samma möjlighet.[2] Sedan kommissionen genom vissa överslagsberäkningar, grundade på 1935 års inkomstuppgifter, funnit, att barnbidrag enligt samma normer och under samma inkomststreck, som nu gälla enligt 1937 års lag om barnbidrag till änkebarn m. fl., skulle öka statsverkets kostnader från nu beräknade 19 milj. kr. till 115 milj. kr. årligen, har emellertid kommissionen avstyrkt även en sålunda begränsad barnpension.

De finansiella svårigheterna ha alltid visat sig så starka vid prövning av förslag till en allmängiltig och till beloppen någorlunda avsevärd barnpensionering, att dylika aldrig framlagts, trots att alla argument, som användas till familjelönens försvar, kunna kräva denna utvidgning såsom sin konsekvens.

Barnbidrag under särskilda villkor: viss lägre inkomst samt visst högre barnantal. Även om kostnaderna för barnen alltid tynger barnrika familjer och även om dessa alltid pressas ned till en lägre levnadsstandard än de skulle haft såsom barnlösa eller barnfattigare, har utjämningstanken av kostnadsskäl i allmänhet fått nöja sig med att uppmärksamma de familjer, som på grund av sitt barnantal tryckas ned till ren fattigdom. Man har då emellertid definitivt tagit steget från den utjämningstanke, som ligger bakom lönereformkraven, och kommit till en ny fattigvårdspolitik. Ehuru dylika reformer ligga utanför de sakkunnigas utredningsuppdrag må för fullständighetens skull en kort översikt fullständiga skildringen. Sådana familjer, som på grund av att de ha flera barn blivit nödlidande, har man flerstädes sökt att bispringa genom att ge dem en rätt till fixerade barnbidrag. Endast i ett land, nämligen Nya Zeeland, ha dessa barntillägg gjorts så frikostiga, att de verkligen i stor utsträckning flytta över det barnrika fattigvårdsklientelet till en skyddad egenhushållning samt att de även i viss mån hjälpa skiktet närmast ovanom de fattigvårdsunderstödda.

[1] Utredning med förslag rörande bidrag åt barn till änkor m. fl. (Stat. off. utr. 1936 : 6).

[2] Betänkande ang. barnbeklädnadsbidrag m. m. (Stat. off. utr. 1938: 7).

Barntillägg enligt denna princip ges i *Nya Zeeland* enligt lag av 9 september 1926 (med tillägg år 1931, 1932 och 1936) till varje inomäktenskapligt och hemmavarande barn efter det andra barnet, om familjens inkomst ej överstiger 3 pund, 5 sh. i veckan, plus 2 sh. för varje barn utöver två. Bidraget utgår med 2 sh. per barn och vecka, tills barnet är 15 år. (1 juli 1936 beslöts, att den angivna maximiinkomsten åter skulle höjas till 4 pund. Dessutom ha nu även gifta kvinnor rätt till familjebidrag.) Infödingarnas barn äro icke bidragsberättigade. Bidragen anslås av parlamentet. Enligt statistik för budgetåret 1932—33 utbetalades (på en folkmängd av ej fullt 1 $^1/_2$ milj.) 122 810 pund och 1933—34 146 766 pund. Antalet barn i de hjälpta familjerna utgjorde omkring 53 300, varav 29 000 barn utöver de första två. Budgetåret 1935—36 utbetalades 149 043 pund och året därförut 152 818 pund. Man synes alltså ha uppnått en viss konstans.

Detta land har gjort det mest omfattande försöket att förverkliga tanken om utjämning för barnkostnaden. Man har visserligen genom inkomstbegränsningen i viss mån bevarat understödskaraktären, men man bör definitivt ha ryckt ett stort klientel undan fattigvården.

Även *Frankrike* har sedan länge använt sig av ett liknande system för att bispringa barnrika familjer. Detta infördes genom lag den 14 juli 1913, med tillägg särskilt 1926 och 1931. Det utgår till varje person (icke nödvändigtvis familj), som försörjer mer än 3 barn och som saknar tillräckliga medel för deras försörjning, för varje barn utöver det tredje till dess 13:e år. Om modern ensam försörjer barnen, uppbäres bidraget redan fr. o. m. andra barnet. Om fadern ensam försörjer barnen, utgår bidraget fr. o. m. det tredje barnet. De föräldrar, som omhänderta övergivna barn, få bidrag för varje sådant barn. Barn, som ha lärlingskontrakt eller fortsätta sina studier, få behålla barnbidraget intill sitt sextonde år.

Den finansiella bördan bäres huvudsakligen av staten, ehuru kommunerna och departementen administrera systemet. Staten ansvarar för hela barnbidraget upp till 210 frs, stat, departement och kommun dela kostnaden för bidrag mellan 210 och 300 frs samt kommunerna ensamma betala de belopp som eventuellt överskjuta 300 frs.

Bidragen utgå med ett minimibelopp av 270 frs. Under år 1930 utbetalades på en folkmängd av över 41 milj. innevånare 26 300 000 frs, medan administrationskostnaden var 2 816 250 frs. Antalet understödda barn var 1 januari 1934 47 000. Sedan en annan närmast här nedan omtalad institution inrättats och särskilt sedan den 1934 utbyggts, ha familjer mindre anledning att söka denna art av hjälp.

Utom denna speciella hjälpform, som benämnes »Assistance aux familles nombreuses» och som företett högst olika omkostnadssummor år från år, tydligen följande de ekonomiska konjunkturerna, inrättades enligt lag den 22 juli 1923 med betydelsefulla ändringar den 30 juni 1934, ett icke fattigvårdsbetonat barnbidragssystem, som dock förutsätter, att familjen har så låg inkomst, att den icke är taxerad till direkt inkomstskatt. Detta system kallas »Encouragement national aux familles nombreuses» och har en direkt kvantitativ befolkningspolitisk syftning. Bidragsskalan är här även stigande med högre barnantal.

Denna premie ges endast för barn inom äktenskap. Den utgår fr. o. m. det tredje barnet, om bägge föräldrarna leva, fr. o. m. andra barnet om modern ensam försörjer dem och för samtliga barn, om både fader och moder äro döda.

Inom de bestående familjerna utgå bidragen numera med 120 frs för första bidragsberättigade barn, 360 för det andra (d. v. s. vanligen fjärde barnet i syskonskaran), samt 540 frs för varje följande. I de fall då fadern har hand om barnen är det första bidraget 360 frs och sedan 540 frs för varje följande. Då modern är lämnad ensam med barnen, utgår 360 frs såsom första bidrag och 960 frs för varje

följande barn. Här är sålunda en änkebarnpension i viss mån inkluderad i systemet. Om bägge föräldrarna äro döda, utgår 360 frs för första barnet och 960 frs för varje följande.

Bidragssystemet är statligt. Departementen kunna utöka bidragen, men ha enligt uppgift för de första åren på 1930-talet icke gjort det. Antalet understödda redovisas per 1 jan. 1934 till 681 000 och utgifterna till 332 milj. frs. — Bidragen skola icke utgå till dem som få familjehjälp på annat sätt. Däremot är det ej förbjudet att taga emot dessa barnbidrag, samtidigt med att man åtnjuter familjetillägg från en utjämningskassa.

Trots allt äro dessa belopp mycket låga. I en familj med man, hustru och tre barn erhålles med nuvarande kurs c:a 18 kr. om året. En änka med två barn får c:a 54 kr. årligen och två föräldralösa barn ej fullt 200 kr. tillsammans årligen.

Även *Spanien* har haft en ansats till liknande familjehjälp, i det att varje barn utöver det sjunde t. o. m. det sjuttonde en tid hade tillförsäkrats vissa kontantbidrag. Sedan 1933 har denna kontanthjälp upphört.

I *Norge* har frågan om familjelön utretts av en barnetrygdskommitté, som tillsattes 1934 och vars betänkande avlämnats den 10 december 1937.[1] Kommittén delade sig på en majoritet, bestående av 7 personer, samt en minoritet, bestående av den kända förkämpen för familjelön, fru Margarete Bonnevie. *Majoriteten* föreslog principiellt, att blivande »barnrenter» borde omfatta hela folket utan hänsyn till familjens inkomster, alltså utan övre inkomstgräns och utan variation efter inkomstklass. Däremot har kommittén icke enat sig om, huruvida barnbidrag bör utgå till alla barn eller endast från och med det tredje barnet. Lika litet har kommittén beslutat föreslå visst belopp. Man säger: »Da det må forutsees, at der vil gå nogen tid hen för en barnetrygd kan settes ut i livet, finner flertallet ikke grunn til på det nuværende tidspunkt å uttale sig om, hvilket alternativ man bör velge. Det må bero på de til enhver tid rådende ökonomiske forhold.» Man har emellertid kostnadsberäknat vissa alternativ. Om 120 kr. årligen skulle utdelas till alla barn, skulle på statsbudgeten krävas ett belopp av 81 570 000 kr. årligen på Norges folkmängd av knappt 3 milj. innevånare. Om beloppen i stället följde en sjunkande skala, så att endast första barnet erhölle 120 kr., andra barnet 90 kr. och varje följande 60 kr., skulle årskostnaden bli 65·85 milj. kr. Betydligt billigare alternativ ha även framräknats genom att bidrag endast tagits upp för familjer med högre barnantal.

Minoriteten har å andra sidan föreslagit, att ingen allmän barnpensionering, men väl en lönereform skulle lagfästas. En utjämningskassa skulle inrättas, till vilken alla löntagare med minst 2 000 kr. i årslön skulle inbetala förslagsvis 10 % av sin lön. De löntagare som ha mer än 15 000 kr. skulle emellertid icke deltaga. Barnbidrag skulle sedan utbetalas till familjer med ett barn med ett visst belopp och till familjer med flera barn med ett 50 % högre belopp. Själva bidragets storlek skulle bestämmas så att samtliga inbetalningar från en och samma löneklass skulle utdelas till de löneklassen tillhöriga barnen med avdrag för administrationskostnader. Det visar sig enligt en kalkyl, att i inkomstgruppen 2 500—3 000 kr. familjer med ett barn skulle kunna utfå 1 120 kr., varemot dock i samtliga fall står avdraget å 250—300 kr. I inkomstgruppen 10 000—15 000 kr. skulle emellertid årsbidraget i familjer med ett barn bli omkring 2 500 kr. samt i familjer med flera barn 3 750 kr., varemot i bägge fallen står ett löneavdrag å 1 000—1 500 kr.

Det norska kommittéförslaget, som icke innebar konkretiserade förslag, har ännu icke föranlett någon åtgärd.

---

[1] Utkast til lov om barnetrygd med motiver. Socialdepartementet. Oslo 1938.

De sakkunnigas sammanfattning om verkningarna av olika slag av familjelön.

Med hänsyn till att starka politiska och ekonomiska intressen alltid stå emot varandra i det spörsmål, varom här är fråga, har det varit svårt att erhålla objektiva redogörelser för verkningarna av olika former av familjelön. Mest fullständigt hava dessa avhandlats i den katolska propagandalitteraturen. Systemets fördelar anses där huvudsakligen vara av befolkningspolitisk art. Flera av de andra skribenter, som teoretiskt sysslat med problemet och särskilt de kvinnliga förkämparna för familjelön, förneka emellertid familjelönens nativitetsstimulerande betydelse.

De sakkunniga, som ej anse sig böra bedöma de befolkningskvantitativa eller befolkningskvalitativa verkningarna av familjelönen, skola här nedan endast upptaga frågan till behandling ur arbetsmarknadsekonomiska synpunkter med särskild hänsyn till kvinnornas ställning.

Detta övervägande måste då komma att särskilt gälla de former av de ovan diskuterade utjämningssystemen, som ha egentlig lönekaraktär. Den allmänna barnpensioneringen däremot anse sig de sakkunniga ej böra taga upp till bedömande, då frågan om huruvida en samhällelig inkomstutjämning medelst kontanta barntillägg eller sociala nyttigheter allmänt bör genomföras till familjernas förmån, ligger utom de sakkunnigas uppdrag.

De administrativa svårigheterna vid olika familjelönesystem och särskilt vid ett system med utjämningskassor enligt franskt mönster måste till en början uppmärksammas. Lagarna om obligatoriska familjeutjämningskassor ha sålunda varken i Frankrike (1932) eller Belgien (1930) ännu fullständigt kunnat tillämpas. Särskilt stora ha svårigheterna varit i Belgien, där även finansiella bekymmer infunnit sig, varför bidragen sänkts, och andra inskränkningar i rätten att utfå dem vidtagits. Barnbidragens såsom en särskild fördel uppskattade trygga karaktär har sålunda ej visat sig hållbar. I sin tur har detta lett till missnöje bland arbetarna. Ännu 1936 rapporteras, att »ett mycket stort» antal arbetsgivare icke tillhöra någon kassa samt att ytterligare ett antal visserligen anslutit sig, men icke betala sina avgifter. Även 1937 klagar man från officiellt håll i Belgien över att omfattningen är väsentligt mindre än vad som hade varit att vänta. Mellan 20 och 30 % av företagen synas stå utanför systemet.

Genomförandet av ett obligatoriskt system fordrar en stor och dyrbar kontrollapparat. Det gäller alldeles särskilt att tvinga in under systemet en rad smärre företag. Kontrollen måste bli relativt ingående, vilket i sin tur säges väcka missnöje. Å andra sidan komma arbetarna i de smärre företagen att oftare gå miste om barnbidragen, vilket ställer dem i ett ofördelaktigt läge gentemot övriga arbetargrupper.

Denna svårighet att få anslutning från småföretagen illustreras av siffrorna för Frankrike. Där rapporteras i mitten av 1935, att endast 24 % av arbetsgivarna kommit in i kassorna, men att dessa dock täcka 75 % av alla arbe-

tare. Ännu 1936 voro mindre än 50 % av företagen med, och omkring 20 % bidragsberättigade arbetare stodo då utom lagens fördelar. Man har i själva verket mött så stort motstånd, särskilt bland småföretagen, vid genomförandet av de obligatoriska familjekassorna, att man måst förordna om straffbestämmelser för dem som undandra sig.

Här närmast anförda svårigheter vidlåda emellertid endast den art av familjelönesystem med utjämningskassor, som i det föregående skildrats. I den mån systemet övergår till en skattefinansierad allmän barnpensionering, komma de administrativa förhållandena att bli smidigare, eftersom barnpensioneringen då infogas i den allmänna socialvården.

De direkta verkningarna på *arbetsmarknadsförhållandena* hava heller icke varit föremål för särskilda undersökningar. Det har emellertid ibland framhållits, att familjelönen i första hand skulle komma att främja en lika lön för lika arbete, emedan arbetsgivarna icke längre skulle ha någon anledning att ge män högre löner.

Det torde enligt de sakkunnigas uppfattning vara ändamålsenligt att särskilja familjelönens möjliga verkningar i följande hänseenden: verkningar på mäns och kvinnors lön, på utbud och på efterfrågan av kvinnlig arbetskraft samt till slut verkningar på den allmänna opinionens inställning.

De direkta verkningarna på *relationerna mellan manlig och kvinnlig lön* torde bli relativt små; med undantag dock för den offentliga tjänstens område, där lönerna direkt kunna bestämmas i enlighet med särskilda löne politiska uppfattningar. Inom detta område borde ett familjetilläggssystem hava psykologiskt underlättat den lika lönens genomförande. Emellertid har trots frånvaron av en reform i familjelöneriktning den lika lönen i Sverige redan helt godtagits.

På den fria arbetsmarknaden äro löneverkningarna betydligt svårare att förutse. Under hänvisning till vad de sakkunniga i flera sammanhang ovan anfört måste konstateras, att lönerna i första hand äro marknadsbetingade och att man icke kan uttala sig om möjliga löneförändringar, innan man studerat hur utbud och efterfrågan av resp. manlig och kvinnlig arbetskraft efter en dylik reforms genomförande skulle ställa sig. För de verkningar på lönen, som skulle kunna uppstå momentant vid en familjelönereforms införande, har man att i första hand taga i sikte de löneförhållanden, som dittills varit rådande. Det skulle knappast vara troligt, att arbetsgivare och arbetstagare skulle vara psykologiskt beredda att göra förändringarna mer markerade än vad redan själva familjelönereformen medförde. Sålunda vore det knappt att förvänta, att om ogifta och barnfattiga arbetare i och med omläggningen komme att få vidkännas avsevärda löneavdrag, man samtidigt skulle justera ned deras lön till utjämning med kvinnornas. Knappast torde det heller vara utförbart, att kvinnornas och männens genomsnittlöner skulle bringas till utjämning genom att kvinnornas löneavdrag för familjetilläggen gjordes mindre än männens.

Resonemanget har hittills förts under förutsättning, att lönekontona totalt skulle vara desamma före och efter familjelönereformens genomföran-

de och att sålunda bidrag å ett håll skulle motsvaras av avdrag å ett annat. Även om en dylik reform genomfördes under reallöneförskjutningar, bleve den relativa ställningen mellan olika grupper arbetstagare densamma. Det må framhållas, att särskilt de gifta kvinnor, som genom att deras män åtnjöte familjetillägg mer än dittills skulle bli »försörjda» utan egen förvärvsinkomst, möjligtvis för sin del skulle bli mindre nödsakade och angelägna att ställa samma krav på löneersättning som de annars skulle ha gjort. Om de av detta skäl skulle komma att betrakta sina förvärvsmöjligheter mer såsom biinkomster, komme detta att medföra risk för en sänkande eller åtminstone återhållande verkan på kvinnolönenivån i allmänhet. En motsatt verkan, vars storlek icke kan mätas i förhållande till den föregående, skulle kunna tänkas åstadkommas därigenom, att ett utbud, som nu på grund av ekonomiskt nödtvång förefinnes på en mycket låg lönenivå, vid förbättring i familjens inkomststandard skulle indragas.

Viktigare måste emellertid verkningarna vara på det samlade *utbudet* av kvinnlig arbetskraft och även på arbetsutbudets lönekrav. Verkan på själva utbudskvantiteten torde sannolikt bli av återhållande art. Sådana förhållandena nu och i en överskådlig framtid äro, måste familjelönens tendens bli att genom två olika kanaler avföra kvinnlig arbetskraft från marknaden. Dels måste barnbidragen — särskilt om bidrag även ges för barn efter skolåldern — leda till att många unga flickor icke lika tidigt som nu söka sig förvärvsarbete. (Detta gäller även pojkar, ehuru marginalen för flickornas del säkert är bredare, då en studie- eller utbildningstid på föräldrarnas bekostnad för dem ej varit lika allmänt förekommande.) Dels torde barnbidrag — och ännu mer särskilda hustru- eller mödratillägg — komma att leda till att ett större antal gifta kvinnor avhålla sig från att söka eller bevara en anställning utom hemmet. Redan en höjning av mannens lön och av familjens därav beroende levnadsstandard har visat sig medföra denna verkan. Ännu mera direkt måste en kontantutbetalning av barnbidrag för gifta kvinnor kunna verka som en uppmuntran till avgång.

Avgången från arbetsmarknaden skulle rentav kunna beräknas bli större än vad som rationellt svarar mot ökningen i inkomster och framför allt i trygghet för de gifta kvinnorna. Inkomstökningen faller nämligen på den tidigare delen av äktenskapets varaktighet, och rationella beräkningar om framtidstryggheten göras sällan. Här är att märka det ur dessa kvinnors egen synpunkt olyckliga sammanhanget, att de troligen frivilligt komma att inskränka sitt utbud under den tidigare del av sitt levnadslopp, då efterfrågan på deras arbete är relativt stor; medan de däremot kunna antagas öka sitt åtminstone latenta utbud vid den högre levnadsålder, då efterfrågan på deras arbete är relativt liten.

Dessa förskjutningar i utbudet kunna knappast enhetligt bedömas. Särskilt äro korttidsverkningar svåra att skilja från långtidsverkningar. På kort sikt torde man emellertid böra räkna med familjelönen såsom ett möjligt medel att i viss mån begränsa de unga kvinnornas och de gifta kvinnornas förvärvsarbete.

Vad gäller *efterfrågan* av kvinnlig arbetskraft torde det kunna göras sannolikt, att familjelönen skulle ställa de kvinnliga arbetarna något bättre i konkurrensen än de manliga, eftersom kvinnor allmänt sett skulle ha färre tilläggsberättigade anhöriga. En arbetsgivare skulle därför, om han individuellt eller genom kollektivavtal åtoge sig att tillämpa familjelön, kunna finna det mer lönande att anställa kvinnor än män. På samma sätt skulle, om man för att undvika den nyss nämnda svårigheten organiserade gemensamma utjämningskassor för alla företagare inom yrket, företagare inom en hel yrkesgren kunna tänkas förfara. Huruvida större förändringar i efterfrågan skulle inträffa, blir beroende av huruvida samtidigt relationen mellan manlig och kvinnlig lön förändras.

Till slut må bland de möjliga verkningarna även förändringar i *opinionsinställningen* beröras. Det är då å ena sidan givet, att i en lönepolitisk debatt och särskilt i en dylik, som berör den offentliga tjänsten, där rättviseanspråk direkt kunna kräva att bli i lönesättningen beaktade, förslag om en familjeförsörjningslön skulle psykologiskt underlätta kvinnolönernas höjande till lika lön. Man skulle med andra ord i stället för den ungefärliga och ofullkomliga behovsprincip, som kan sägas vara i viss mån tillgodosedd genom männens allmänt högre löner, sätta en rationellare behovslöneprincip, som icke skulle schematiskt hänföra alla försörjare till ett kön och alla icke-försörjare till ett annat.

Å andra sidan är det att vänta, att särskilt de förvärvsarbetande gifta kvinnorna — eller riktigare de av dessa som ha barn — skulle få en för opinionens kritik ännu mer utsatt ställning än hittills, om utöver de inkomster de redan ha och utöver en med männen lika lön, familjen dessutom skulle ha möjlighet att erhålla barntillägg. Slutligen må i detta hänseende påpekas, hurusom familjeförsörjningslönens genomförande allmänt skulle tendera att stärka den opinion, som anser att gifta kvinnor företrädesvis böra betraktas såsom försörjda genom sina män. Det må här påminnas, hurusom i de länder där familjelönen i största utsträckning genomförts, ett av motiven för denna uttryckligen varit att »föra kvinnorna tillbaka till hemmet». — En allmän barnpensionering, som icke är sammankopplad med lönesättningen, har icke samma direkta verkningar på opinionsinriktningen.

På den allmänna arbetsmarknaden äro emellertid icke endast verkningarna av en familjelön relativt svåra att i förväg bestämma. Redan själva införandet av en behovslön medför i ett speciellt hänseende verkningar av än vidsträcktare art, i det att staten måste ingripa reglerande i marknadens lönesättning. I detta hänseende förhålla sig behovslön och prestationslön väsentligt olika. Prestationslönen är, om arbetsmarknadens konkurrensförhållanden tänkas utveckla sig utan samhälleliga ingrepp, den naturligare löneformen. De avsteg, som praktiskt förekomma, vållas av en del särskilda faktorer, vilka ovan i olika sammanhang påpekats.

De sakkunniga anse alltså, att ett familjelönesystem på den allmänna arbetsmarknaden har vissa verkningar, som icke kunna betraktas såsom helt önskvärda, och vissa andra verkningar, vilkas art man svårligen kan över-

blicka. Därtill kommer, att, om den statliga socialpolitiken skulle inriktas på att utjämna barnförsörjningskostnaden, detta i viss grad komme att göra en särskild lönereform till familjernas förmån mindre nödvändig. Det kan rentav hållas för troligt, att en på vissa områden genomförd differentiering i arbetslönerna efter barnantal skulle ur opinionssynpunkt försvåra en allmännare lösning av samma problem. Med anledning av vad här anförts hava de sakkunniga icke funnit det möjligt att allmänt förorda något förslag om dylik familjelön.

På ett område ligga förhållandena väsentligen annorlunda till, nämligen i fråga om *offentlig tjänst*. Det lönesystem, som här i regel praktiseras, tager endast i begränsad omfattning hänsyn till arbetsmarknadsekonomiska förhållanden. Sålunda är lönen relativt bunden oavsett skiftande konjunkturer, med vissa mellanrum höjes lönen genom ålderstillägg, lön utgår även under sjukdom etc. Det offentliga kan såsom arbetsgivare genom större obundenhet av arbetsmarknadens faktorer vid lönesättningen taga hänsyn icke blott till arbetsprestationen utan jämväl till önskvärdheten av att vederbörande arbetstagare beredes såväl en skälig bärgning som en ekonomiskt trygg ställning. Det torde vara svårt att i nuvarande läge bedöma, huruvida staten såsom arbetsgivare mera närmar sig den fria arbetsmarknadens villkor eller tvärtom mera fjärmar sig därifrån.

I annat sammanhang ha de sakkunniga uttalat sig för lika lön för män och kvinnor i allmän tjänst. De sakkunnigas ställningstagande på denna punkt bottnar i vetskapen om att försörjningsbördan icke med nödvändighet följer könsgränserna. Skall man överhuvud taget i någon form tillämpa behovslön, synes det enklaste vara att lämna familjeförsörjare barntillägg, såsom för närvarande också i begränsad omfattning sker. De statliga dyrtidstilläggen hava nämligen hittills varit förenade med barnbidrag, vilka budgetåret 1937—1938 utgå med 9 kronor per månad och barn i s. k. reglerade verk samt 10 kronor i oreglerade.

Beträffande föreliggande spörsmål anförde 1936 års lönekommitté följande:

»Lönekommittén, som ansåg sig böra före en vidare behandling av förevarande spörsmål avvakta utgången av ärendets riksdagsbehandling, gjorde därefter frågan till föremål för ingående överläggningar med de utsedda representanterna för vissa personalorganisationer. Därvid mötte tanken på en lönedifferentiering enligt behovsprincipen ett enhälligt och kraftigt motstånd från representanterna för såväl lägre som högre tjänstemäns organisationer. De synpunkter, som under överläggningarna gjordes gällande, togo i främsta rummet sikte på att grundprincipen för lönesättningen borde vara, att staten betalade lön efter det av befattningshavarna utförda arbetet, efter de kvalifikationer, detta förutsatte, och efter det ansvar, som därmed följde. Lönen vore en fråga endast mellan staten såsom arbetsgivare och den i statens tjänst anställde; omvårdnaden om familjeförsörjare vore däremot en lönesättningen ovidkommande social fråga, vars lösning borde sökas främst genom socialpolitiska och skattepolitiska åtgärder. I den mån dylika åtgärder genomfördes, borde statstjänstemännen bliva delaktiga därav i samma utsträckning som andra medborgargrupper; däremot borde icke i bestämningen av lönebeloppen ingå något so-

cialt understödsmoment. Statstjänstemännen borde icke i fråga om stöd för försörjningspliktens fullgörande intaga någon undantagsställning, som lätt kunde väcka ond blod hos andra löntagare eller andra samhällsgrupper, som icke kunde göras delaktiga av en motsvarande förmån.

Önskvärdheten av en utjämning i större omfattning än för närvarande av de olika ekonomiska villkoren för försörjningspliktiga och icke försörjningspliktiga torde ej av någon bestridas. Om man ser denna fråga isolerad för statstjänstemännens del, skulle en lönedifferentiering te sig som den naturligaste utvägen att nå en dylik utjämning. Lönedifferentiering efter barnförsörjningsbördan skulle icke möta samma svårigheter inom det statliga lönesystemet, där lönesättningen i betydlig grad kan göras fri från marknadsmässiga hänsyn, som inom den enskilda arbetsmarknaden. Den skulle vidare harmoniera med vissa traditionella och säregna drag inom det statliga lönesystemet. Lönesättning med hänsyn till kravet på en 'anständig bärgning' har tidigare uttryckligen angivits såsom en allmän princip inom statens lönesystem, och i de statliga lönebestämmelserna ingå sedan gammalt en del moment av rent sociala förmåner, vilka i själva verket med tiden allt mer utbyggts och differentierats. Från detta allmänna hänsynstagande till behovssynpunkter vid själva lönenivåns bestämmande och vid utformningen av vissa avlöningsregler till en avvägning av lönebeloppen för olika befattningshavare direkt efter försörjningsbörda är dock steget långt, och vid ett sådant steg måste uppkomma åtskilliga vanskligheter. Avgränsningen av den försörjningsplikt, vartill hänsyn bör tagas, bjuder därvid den första svårigheten. En summarisk begränsning av familjeförsörjarbegreppet till att avse försörjningsplikt mot barn träffar ej alltid rättvisan. I samma mån som en vidsträcktare tolkning inlägges i familjeförsörjarbegreppet, uppställa sig emellertid svårigheter att ernå en tillfredsställande gränsdragning. Härtill komma de utan tvivel svårlösta frågor, som sammanhänga med bestämmandet av familjeförsörjartilläggens storlek, åstadkommandet av lämpliga och ur administrativ synpunkt ej alltför svårbemästrade detaljregler beträffande dessa tilläggs utgående o. s. v. Viktigare än dessa vanskligheter torde likväl vara de principiella betänkligheter, vilka grunda sig på behovsprincipens samband med det allmänna spörsmålet om en utjämning beträffande befolkningen i gemen i familjeförsörjningsbördan. Starka invändningar hava rests mot tanken att för statstjänstemännens vidkommande på lönevägen införa ett system för en dylik utjämning, därest ej möjligheter befinnas föreligga att beträda en motsvarande väg beträffande andra medborgargrupper.

Huru än utfallet skulle bliva av en slutlig prövning av de olika omständigheter, vilka tala för och emot ett uppbyggande av det statliga lönesystemet på tillämpning av behovsprincipen, bör enligt kommitténs mening i nuvarande läge en sådan omläggning av hittillsvarande lönesättningsprinciper icke ifrågakomma. Kommittén har härvid tagit hänsyn dels till det bestämda motstånd, som från personalens sida upprests häremot, dels, och icke minst, till att riksdagen — i anledning av en framställning, som enligt vad chefen för finansdepartementet framhållit varit avsedd att framkalla en principiell opinionsyttring — för sin del gjort uttalanden av innebörd, att ett bedömande, huruvida lönedifferentiering efter försörjningsplikt borde utgöra en grundläggande princip inom det statliga lönesystemet, icke borde äga rum utan ett övervägande, fristående från frågan om utformningen av lönesystem och avseende befolkningen i dess helhet, av frågan om en utjämning av de olika ekonomiska villkoren för försörjningspliktiga och icke försörjningspliktiga. Ett dylikt övervägande ankommer givetvis icke på lönekommittén.

På grund av vad här anförts har lönekommittén ansett sig icke böra utarbeta något förslag beträffande löneavvägning ur behovssynpunkt. Kommittén har i sitt

förslag till avlöningsreglemente utformat lönebestämmelserna så, att lönen i samma befattning skulle utgå med lika belopp oavsett familjeförsörjningsbörda och kön. Detta gäller icke blott de fasta lönerna utan även den lönedel, som skulle utgå i form av rörligt tillägg. Några särskilda barntillägg, motsvarande de inom dyrtidstilläggets ram nu utgående, skulle alltså enligt kommitténs förslag ej vidare förekomma. I annat sammanhang föreslår emellertid kommittén en successiv avveckling av barntilläggen för befattningshavare, som före de nya avlöningsbestämmelsernas ikraftträdande kommit i åtnjutande av sådana tillägg i syfte att göra avvecklingen mindre kännbar för därav berörda befattningshavare.»

1936 års lönekommitté föreslog även, att vid en ny lönereglering de hittills utgående barnbidragen inom dyrtidstilläggens ram skulle upphöra att utgå.

I proposition nr 247 till 1938 års riksdag har Kungl. Maj:t följt detta förslag och sålunda till riksdagen hemställt om slopande i den nya löneregleringen av barnbidragen.

»Såsom lönekommittén framhållit, lärer önskvärdheten av en utjämning i större omfattning än för närvarande av de ekonomiska villkoren för försörjningspliktiga och icke försörjningspliktiga ej av någon bestridas. I och för sig skulle ur denna synpunkt ett uppbyggande av lönesystemet enligt principen om en viss lönedifferentiering mellan familjeförsörjare och icke familjeförsörjare enligt min mening hava varit att hälsa med tillfredsställelse.

Av vad lönekommittén anfört framgår emellertid, att kommittén ansett väsentliga hinder föreligga för införande av ett lönesystem, som innebär ett knäsättande i en eller annan form av behovsprincipen vid utmätandet av tjänstemännens löner. Till en början kommer härvid i betraktande den opinion, som förefinnes bland statstjänstemännen själva beträffande behovsprincipens tillämpning. Vid de förhandlingar kommittén i lönefrågan haft med de tillkallade personalrepresentanterna, har från dessas sida rests ett bestämt motstånd mot tanken på en lönedifferentiering efter familjeförsörjningsbörda.

En annan omständighet, som kommittén ansett vara för sig vägledande, är den ståndpunkt, som vid behandlingen av frågan om provisorisk avlöningsförstärkning intogs av 1937 års riksdag. I propositionen angående nämnda avlöningsförstärkning erinrade jag, hurusom det i 1936 års lönekommittés uppdrag inginge att överväga spörsmålet, om i statens lönesystem hänsyn borde tagas till de anställdas försörjningsplikt. Detta spörsmål vore uppenbarligen — framhöll jag — i väsentlig grad en fråga om huru den allmänna opinionen bland de statsanställda och bland medborgarna i övrigt ställde sig till en differentiering av lönerna efter försörjningsplikt, och huruvida statsmakterna vore villiga att godtaga den ökning i det allmännas utgifter, som otvivelaktigt måste följa. Förslaget om en provisorisk avlöningsförstärkning, som utformats i främsta rummet med hänsyn till olika löntagares behov, kunde väntas skapa ökad klarhet i dessa hänseenden. Ett principiellt avgörande i ena eller andra riktningen vid 1937 års riksdag borde vara till väsentlig ledning för lönekommittén vid dess fortsatta arbete. I anslutning till dessa uttalanden upptogos i förslaget till riksdagen dels fasta tillägg till lönen, dels ock särskilda lönetillägg efter barnantal.

I sin skrivelse i ämnet anförde riksdagen i principfrågan, att Kungl. Maj:ts förslag om lönetillägg efter barnantal sammanhängde med det stora problemkomplexet om det allmännas möjligheter överhuvud att främja familjebildningen och berörde allenast en del av den betydelsefulla frågan om en utjämning av de olika ekonomiska villkoren för försörjningspliktiga och andra. Enligt riksdagens mening borde sist-

nämnda spörsmål upptagas till övervägande — fristående från frågan om utformningen av olika lönesystem — i ett sammanhang och därvid behandlas med hänsyn till befolkningen i dess helhet. Huruvida differentiering av statstjänstemännens löner efter försörjningsplikt borde utgöra en vid löneavvägningen inom det statliga lönesystemet grundläggande princip kunde från denna utgångspunkt icke för det dåvarande bedömas. Riksdagsskrivelsen innehåller sålunda icke något direkt avvisande av tanken, att lönerna i statens tjänst i viss utsträckning skulle kunna avvägas efter olika försörjningsplikt. Men då ett övervägande först anses böra äga rum rörande frågan om utjämning av de olika villkoren för försörjningspliktiga och andra inom befolkningen i dess helhet, har lönekommittén haft skäl för uppfattningen, att riksdagen knappast vid den nu förestående löneregleringen förutsatte tillämpningen av den omstridda behovsprincipen. Den löneplan, som av kommittén framlagts och om vilken enighet vunnits med personalorganisationernas representanter, är sålunda utformad på samma grundval som den nu gällande, och lönebeloppen äro avmätta under förutsättning av att barntillägg icke skola utgå.

Då propositionen om provisorisk avlöningsförstärkning till 1937 års riksdag upptog förslag om utökade barntillägg, åsyftades därmed att söka skapa klarhet över möjligheterna att uppbygga det statliga lönesystemet på grundval av en lönedifferentiering efter försörjningsplikt. Denna klarhet torde i viss mån kunna anses vunnen. De starkt delade meningarna inom riksdagen liksom inom den allmänna opinionen, tillsammans med det energiska motståndet mot varje eftergift åt »behovsprincipen» från de statsanställdas egna organisationer göra det svårt att draga någon annan slutsats än att för närvarande förutsättningar saknas för övergång till ett lönesystem, där hänsyn i högre grad än förut tages till familjestorlek och försörjningsplikt. Under dessa förhållanden anser jag mig böra biträda kommitténs förslag, att det nuvarande, inom dyrtidstilläggets ram utgående barntillägget skall i princip upphöra i samband med det civila avlöningsreglementets ikraftträdande.

Vid införande av ett avlöningsreglemente, uppbyggt utan hänsynstagande till befattningshavarnas familjeförsörjning, uppstår fråga, huru förfaras skall med de barntillägg, som i form av dyrtidstillägg tillkomma nuvarande tjänstemän. Kommittén har föreslagit en övergångsanordning, varigenom de befattningshavare, vilka omedelbart före övergången till det nya avlöningsreglementet åtnjuta barntillägg, bibehållas vid denna förmån enligt de under innevarande budgetår gällande bestämmelserna, såvitt angår barn utöver ett. Beslut härom skulle emellertid meddelas fristående från avlöningsreglementet.

Den av kommittén sålunda föreslagna övergångsanordningen synes mig under förhandenvarande förhållanden kunna godtagas. Jag har däremot icke ansett mig kunna biträda de yrkanden om ett bibehållande övergångsvis av barntillägg för samtliga barn, som framställts från vissa personalrepresentanter ävensom från ett antal över kommittéförslaget hörda ämbetsverk.»

Riksdagens båda kamrar beslöto våren 1938 väsentligen i enlighet med propositionen.

Av vad i det föregående citerats framgår, att såväl lönekommittén som Kungl. Maj:t låtit sitt ställningstagande i föreliggande fråga väsentligen bero av dels det motstånd mot barntillägg, som statstjänarnas organisationer visat, dels ock avsaknaden av den utredning angående utjämning av de olika ekonomiska villkoren för försörjningspliktiga och andra, som 1937 års riksdag uttalat sig för. När de sakkunniga här ansett sig böra vidröra detta spörsmål, sker det emellertid huvudsakligen ur principiella synpunkter och utan samband med statstjänarnas innevarande år aktuella lönefråga.

Till att börja med vilja de sakkunniga konstatera, att någon fullt enhetlig opinion icke torde förefinnas vare sig i tjänstemannakretsar eller eljest. Sålunda har Tjänstemännens centralorganisation i skrivelse till statsutskottet vid behandling av 1938 års löneproposition uttalat sig för barntilläggens bibehållande.

I det föregående har framhållits, hurusom staten vid sin lönesättning endast i begränsad omfattning känner sig bunden av arbetsmarknadsekonomiska synpunkter. Ett typiskt avsteg från prestationslönens princip utgör den numera gällande bestämmelsen, att kvinnlig befattningshavare vid havandeskap och barnsbörd skall äga rätt till ledighet under tre månader med endast det avdrag å lön, som tillämpas vid sjukdom. Givetvis kan en dylik bestämmelse icke bliva mera allmänt tillämpad i den fria arbetsmarknaden. När statsmakterna det oaktat medgivit nämnda förmån för vissa statens kvinnliga tjänstemän, ha sociala och befolkningspolitiska hänsyn varit avgörande. En sådan förmån torde icke utan fog kunna jämföras med en lönesättning, vid vilken staten låter befattningshavare med minderåriga barn åtnjuta viss extra löneförmån.

Emot barntillägg till statens befattningshavare kan emellertid bland annat invändas, att dessa löntagare därigenom skulle komma i en bättre ställning än andra arbetstagare. Det riktiga vore, brukar man framhålla, att samhället såväl genom socialpolitiska åtgärder eller särskilda barnpensioner till alla familjeförsörjare, som genom efter försörjningsplikt differentierade skatter lämnade familjeförsörjare, oavsett deras inkomstkälla, viss ekonomisk lättnad. Skulle statstjänarna därtill erhålla barntillägg, kunde de sägas åtnjuta »dubbel» kompensation för sin försörjningsplikt. Häremot kan emellertid invändas, att de barntillägg, som det praktiskt kan bli fråga om, äro relativt små. För de lägre statstjänarna skulle dock även ett ringa barntillägg medföra viss ekonomisk utjämning.

Avgörande för frågan om barntillägg till statens befattningshavare bör emellertid, enligt de sakkunnigas uppfattning, vara det statliga lönesystemets utveckling. Kommer staten i framtiden att utmäta löner och andra förmåner åt sina tjänare under former, som påminna om den öppna arbetsmarknadens avtal, finnes knappast något utrymme för särskilda barnbidrag. Fortsätter man däremot att utvidga nuvarande system med olika förmåner av social karaktär, synas några vägande skäl mot särskild hjälp till familjeförsörjare icke från de speciella kvinnoarbetssynpunkter, som de sakkunniga hava att överväga, med någon större styrka kunna anföras.

Kap. 4. Ekonomisk jämförelse mellan manlig och kvinnlig arbetskraft.

Det har i det föregående i olika sammanhang påpekats, att män och kvinnor sällan arbeta i direkt jämförbara anställningar. Fördenskull har det alltid visat sig mycket svårt att utröna, huruvida mäns och kvinnors prestationer äro fullt likvärdiga, och att avgöra, huruvida en ren prestationslön verkligen skulle komma att bli en »lika lön» för män och kvinnor. Om nämligen principen om »lika lön» huvudsakligen vilar på argumentet, att endast prestationens värde bör vara normgivande för lönesättningen, gäller det givetvis att noggrant utröna, huruvida prestationen blir densamma, när män och kvinnor sättas till samma arbete.

De sakkunniga ha för besvarandet av denna fråga om kostbarheten av resp. manlig och kvinnlig arbetskraft ansett sig böra göra, dels en teoretisk översyn av redan från andra håll förebragt material, dels vissa egna undersökningar på i möjligaste mån utslagsgivande material.

Varje dylik utredning om relativ värdesättning av manligt och kvinnligt arbete måste emellertid arbeta med frågeställningar i olika etapper, varvid sociala synpunkter i vissa hänseenden kunna tänkas utöva en förskjutande verkan på den ekonomiska jämförelsen. Under såväl den förberedande diskussionen som de särskilda undersökningarna hava följande frågor varit vägledande. a) Är mäns och kvinnors maximala prestationsförmåga i ett och samma arbete på kort sikt lika eller olika? b) Förekomma hos män och kvinnor olika behov av pausering under arbetsdagens lopp? c) Hava män och kvinnor samma eller olika behov av ledigheter under längre anställningsperioder? Genom besvarandet av dessa trenne frågor skulle en uppfattning om den totala arbetsprestationen vinnas. För det fjärde måste tagas hänsyn till eventuellt olika pensioneringskostnad för män och kvinnor samt i sista hand även till den eventuellt olika procent, varmed egna familjepensioneringsbidrag täcka kostnaden för pensionering av tjänstemannagruppernas efterlevande.

Till de sociala hänsyn, som kunna tänkas förskjuta omdömet om eventuellt förefintliga olikheter, få de sakkunniga anledning att senare i förevarande kapitel återkomma. Tillsvidare kommer en jämförelse på renodlat ekonomisk bas att försökas. Det har därvid inte visat sig möjligt att helt genomföra resonemangen med hänsyn till såväl den fria arbetsmarknaden som den offentliga tjänsten. För de mera utförliga jämförelser, som återfinnas i förevarande kapitel, har hänsyn huvudsakligen tagits till det område, där en auktoritativ lönesättning sker, nämligen den offentliga tjänsten, då såväl möjligheter till utredning som ock till förslag om ingripande åtgärder för detta område äro vida större än för den enskilda arbetsmarknaden. I den mån även den fria lönesättningen kan tänkas taga hänsyn till eller småningom anpassa sig efter samma principiella sakförhållanden, blir emellertid en utredning av dessa grundfrågor av viss vägledande betydelse.

Mäns och kvinnors prestationskapacitet i samma arbete.

Denna fråga är svårast av alla att avgöra. En övervägande del mänskligt arbete kan icke enkelt kvantitativt mätas; varken snabbhet eller arbetskvalitet äro i regel direkt avläsbara. Ett dylikt påtagligt mätningsförfarande bör emellertid kunna ske vid vissa arter av mekaniskt arbete, framför allt vid viss maskinell produktion. För att rättvisligen kunna utföra ett dylikt prestationsexperiment fordras dock tillräckligt stora och tillräckligt likartat sammansatta grupper av olika slags arbetskraft, för att betingelserna ej skola vara underkastade tillfälliga skiftningar. För här ifrågavarande problem möter detta mycket stora svårigheter. Den starka arbetsfördelning mellan könen, som i nästföregående kapitel och utförligare i bilaga 1 skildrats, medför att man så gott som fullständigt saknar möjlighet till direkta arbetsjämförelser.

För flera av de här aktuella problemen finnes bland tidigare svenska undersökningar det rikaste materialet hos 1921 års lönekommitté, den s. k. kvinnolönekommittén.[1] Kvinnolönekommittén anförde även en del dylika jämförelser om arbetskapacitet. Dessa utgingo emellertid huvudsakligen från inkomstuppgifter, vilka dock, på grund av att flera olika moment spela in som minska jämförbarheten, ej äro helt rättvisande. Genomsnittlig veckoinkomst är sålunda icke i och för sig en tillförlitlig mätare å arbetsprestation, icke ens vid ackordsarbete, om nämligen vid medeltalets uträknande det utförda arbetet icke varit exakt lika för tillräckligt många och lika tränade representanter för såväl det ena som det andra könet. Så var icke fallet vid de av förbemälda kommitté relaterade jämförelserna. Uppgifterna om att s. k. beräkningssättare i tryckerier vid lika ackordssats uppnått en genomsnittlig veckoinkomst av för män kr. 111: 79 samt för kvinnor kr. 92: 74, bli sålunda ej helt användbara, då arbetet vid närmare betraktande ej var fullständigt lika. Av liknande skäl äro, som kommittén själv anmärker, jämförelserna ej helt tillförlitliga mellan mäns och kvinnors ackordsinkomster från Svenska tobaksmonopolet, enligt vilka kvinnor vid tre olika fabriker skulle uppnå resp. 93·29 %, 94·71 % och 115·38 % av männens inkomster. I en annan, till synes mycket intressant statistik över försäljningsprovisionen för resp. män och kvinnor inom ett varuhus' olika avdelningar, rör man sig med så litet personantal som lägst 1 och högst 4 ½ av varje kön på varje avdelning. En genomsnittsberäkning inom varje avdelning skulle ge till resultat, att kvinnornas försäljningssumma uppginge till 96·76 % av männens. Emellertid synas männen, såsom kommittén anmärker, vara förhållandevis starkare representerade på de avdelningar, som givit anledning till högre provisioner.

En i och för sig mer invändningsfri jämförelse, i det att ej inkomstkvantiteterna utan själva arbetskvantiteterna sammanställts, lät denna kommitté företaga å statens järnvägars kontrollkontor år 1921, varvid s. k. fördelningar,

[1] Betänkande angående ordnandet av kvinnliga befattningshavares avlönings- och pensionsförhållanden m. m. (Stat. off. utr. 1923: 62).

d. v. s. beräkning av de debiterade godsfrakternas fördelning på olika järnvägar, gjordes. Medeltalet per timme uträknade fördelningar var för

män	15·6
kvinnor	15·1.

Emellertid förelåg icke heller här full jämförbarhet och lönekommittén vill ej tillerkänna undersökningen »någon större betydelse för bedömande av förevarande spörsmål».

Det statistiska material angående olika yrkesutövares genomsnittsinkomster, som av de sakkunniga anförts ovan i tab. 27, har även med sin dåtida motsvarighet av 1921 års lönekommitté använts som grundval för viss jämförelse. Trots att många brister i materialet påpekades, ansåg sig kommittén kunna sluta till, att denna jämförelse ej kunde »frånkännas viss beviskraft vid bedömande av frågan om mäns och kvinnors arbetseffektivitet». De sakkunniga hava i sin tur icke velat utnyttja sitt material för några motsvarande omdömen. Varje blick på arbetsmarknaden visar en så skiftande bild, så många institutionella tröghetsmoment och så många olika starka och i olika riktningar verkande krafter, att det säkert ännu är för tidigt att avläsa inkomststatistiken såsom utvisande resultatet av en fri konkurrens mellan män och kvinnor.

Alldeles särskilt önska de sakkunniga betona, att detaljundersökningar från valda verksamhetsområden alltid bli missvisande, därför att resultatet i så stor utsträckning är beroende just på vilka arbetsgrenar som valts. Det skulle icke vara svårt att ge många exempel på områden, där män uppnå en större arbetseffektivitet, och andra, där kvinnor äro lika överlägsna. Det har sålunda t. ex. alldeles bestämt uppgivits från textilindustriens representanter, att män besitta en större arbetskapacitet vid de tunga automatiska vävstolarna, medan kvinnor äro överlägsna vid produktion av mönsterstoffer. Ytterligheten är solvning och flyning, som fordrar så stor kvickhänthet, att kvinnor icke endast äro skickligare, utan att manlig arbetskraft är helt oanvändbar och egentligen endast 14—15 års flickor stå på toppen av yrkesskicklighet. Om exempel även väljas från områden, där ej erfarenhetsmässiga jämförelser i samma mån stått till buds, torde det dock knappast av någon förnekas, att män genomsnittligt kunna prestera ett bättre arbete i polisbevakning och kvinnor i sjukvård. Varje jämförelse mellan mäns och kvinnors prestationsförmåga och duglighet måste göras under fullt hänsynstagande till denna starka variation i duglighet på olika områden; generella omdömen sakna berättigande. För de få områden, där män och kvinnor stå i en direkt yrkeskonkurrens, saknas ännu objektiva jämförelser.

Arbetspauser i manligt och kvinnligt arbete.

Huruvida fysiologiskt olika behov av pausering i arbetet förekommer för män och kvinnor, torde vara tvivelaktigt. Däremot torde tvenne allmännare erfarenheter i detta sammanhang vara av viss betydelse, av vilka lik-

väl den ena talar till förmån för kvinnor, den andra till förmån för män såsom arbetskraft. Ingendera kan beläggas med statistiska uppgifter, men bäggedera ha av med arbetsbetingelserna praktiskt förtrogna personer betygats vara allmänt iakttagna. Män skulle sålunda söka sig till arbete med ett större mått av kroppsrörelse, och ofta anses de vara mindre lämpade att placera vid helt maskinbundet arbete. Kvinnor torde i större utsträckning kunna utföra stillasittande arbete. Vid arbetsfördelningen inom en mekaniserad industri komma därför män oftare att placeras vid delprocesser, där arbetsförfarandet ej utesluter en någorlunda fri rörlighet. I den mån allt fler arbetsprocesser mekaniseras och delas upp på synkroniserat tempoarbete, skulle kvinnornas överlägsenhet i detta hänseende bli mer framträdande och värdefull.

Denna kvinnornas »förmåga» till uthållighet bör icke i och för sig bedömas, som om mekaniskt och stillasittande arbete vore mindre skadligt för kvinnor. Tvärtom synes det med visst fog hava kunnat hävdas, att en del översjuklighet hos kvinnor vållas just av att de ofta sysselsättas i denna art av arbete. Här har endast uppmärksammats den mentala faktor, som — oberoende av om arbetet är skadligt eller ej — gör det mera möjligt att använda kvinnor till dylikt arbete.

Just vid maskinarbete uppträder emellertid en annan art av pauser, som i större utsträckning vållas av kvinnor, nämligen reparationspauser. Det brukar allmänt framhävas, att kvinnors bristande tekniska handlag och intresse gör dem betydligt mindre benägna att hjälpa sig själva vid småreparationer. Detta gäller inte endast fabriksmaskiner utan även kontors-, skriv-, sy- och hushållsmaskiner. Denna handfallenhet, som medför att kvinnor vid tekniskt avbräck i arbetet inte företaga sig någonting utan i stället invänta manlig reparatör, tenderar att i det industriella livet bli ett svårare handikap för kvinnorna. Inom vissa industrigrenar, särskilt textil- och tobaksindustrien, har det framhävts, att dessa reparationspauser draga ned kvinnornas produktionssiffror under männens, trots att kvinnorna, när de arbeta, arbeta minst lika intensivt. En tendens till utjämning av denna skillnad framträder emellertid, i den mån maskinerna äro så dyrbara och så komplicerade, att icke heller manliga arbetare äga rätt att företaga småreparationer, utan specialutbildade reparatörer allmänt användas.

Hela frågan om arbetspauser torde visserligen, sådana förhållandena just nu äro, vålla vissa skiftningar i mäns och kvinnors arbetseffektivitet. Den ekonomiska olägenheten av en viss mindre effektivitet minskar emellertid vid ackordsarbete, då ersättningen utmätes i direkt relation till den individuella prestationen. För övrigt borde dessa faktorer relativt lätt kunna motverkas genom träning och utbildning samt genom en mentalhygienisk anpassning av yrkesarbetet. De synas varken när de gå till männens eller kvinnornas nackdel vara av nog stor betydelse för att motivera en olika lönesättning.

Mäns och kvinnors olika arbetsledigheter.

Om arbetsprestationen i en genom år fortlöpande anställning skall värderas, måste de olika avbräck, som vållas av personliga ledighetsbehov, även tagas med i kalkylen.[1] Detta kan visserligen alltid sägas ske, i det att arbetsförtjänsten eller en del därav går förlorad under ledighet. Emellertid förefinnes för de fasta tjänsteanställningarna en tydlig tendens, att arbetsgivaren och icke den anställde skall bära den största bördan åtminstone av sjukledighet. Särskilt gäller detta för stat och kommun.

Man står här emellertid genast inför frågan, om arbetsgivaren helt skall bära denna riskfaktor för arbetskraften, i vilket fall skillnaden i ledighet mellan olika grupper, t. ex. män och kvinnor, blir en skillnad i arbetsgivarens ekonomiska förluster, eller om kompensation genom löneolikhet, sjukavdrag etc. helt eller i viss mån skall söka åvägabringas. I det senare fallet måste ett avgörande träffas, huruvida de olika kostnadsposterna skola räknas betunga den individuella befattningshavaren i direkt proportion till dennes verkliga eller sannolika ledighetsbehov, eller huruvida i stället en viss kollektiv utjämning av riskmomentet skall ske inom på olika sätt bestämda grupper. Den största svårigheten torde bestå i att bestämma, vilka dessa grupper skola vara. Vanligen har man endast uppmärksammat skillnaden mellan män och kvinnor och menat, att inom vardera av dessa grupper funnes en så stor homogenitet, att den kunde berättiga till att kostnader för ledighet skulle utslås på hela gruppen. Emellertid visar det sig vid analyserandet av tillgänglig statistik på området, att andra fasta grupper även finnas, t. ex. för olika åldersklasser, för ordinarie och extra ordinarie eller för olika tjänsteområdens befattningshavare. Jämförelsen blir här visserligen icke helt densamma. Är sjukledigheten konstant olika inom olika verksamhetsområden, torde den sålunda vara att föra tillbaka på yrkets art och ej på individens disposition. Vad åter gäller åldersskillnaden, måste det uppmärksammas, att varje individuell befattningshavare vid olika tillfällen kommer att befinna sig i olika åldersgrupp och tjänsteställning, varför en viss utjämning under åren kommer till stånd. Frågan ställes här tillsvidare öppen, huruvida något sammanförande till olika grupper med hänsyn till olika starka ledighetsbehov överhuvud taget skall göras.

Ur all tillgänglig statistik framgår, att såväl sjukledighet som annan ledighet allmänt tages ut mera av kvinnliga löntagare än av manliga, flera sjukdagar av äldre än av yngre befattningshavare samt slutligen även flera sjukdagar generellt inom samma åldersklass av ordinarie än av extra ordinarie befattningshavare.

Särskilt olikheterna i fråga om sjukledighet mellan manliga och kvinnliga befattningshavare har ofta gjorts till föremål för utredning. Vissa karakteristiska förhållanden framlysa ur den statistik för åren 1919, 1920 och 1921 rörande såväl de centrala verken som kommunikationsverken, vilken 1921

[1] I detta sammanhang tages ingen hänsyn till arbetslöshet och därav vållad, eventuellt olika stor samhällelig kostnad för manlig och kvinnlig arbetskraft.

års lönekommitté, den s. k. kvinnolönekommittén, lät sammanställa. Därvid inräknades dock ledighet för havandeskap och barnsbörd i sjuksiffrorna, vilket emellertid säges endast kunna förklara c:a 2 % av kvinnornas sammanlagda ledighet. Resultatet utvisar, att av ordinarie tjänstemän i de centrala verken män hade i genomsnitt 16·43 sjukdagar per år och kvinnor 21·13, medan av extra ordinarie tjänstemän männen hade 7·81 och kvinnorna 13·54 sjukdagar per år. För kommunikationsverken voro samma siffror så gott som genomgående högre, nämligen 22·96 sjukdagar för ordinarie manliga och 30·66 för ordinarie kvinnliga tjänstemän, samt 9·45, resp. 13·14 sjukdagar för extra ordinarie tjänstemän.

»Uteslutas därför [på grund av olika pensionsålder] ur beräkningen åldersgrupperna över 60 år, samt jämväl åldersgruppen under 25 år, enär en undre gräns för denna åldersgrupp saknas, blir det sammanlagda antalet sjukdagar för en tjänsteman under ifrågavarande 35 tjänsteår:

för man ..... 860·85
för kvinna ..... 1 222·10.

Genomsnittliga antalet sjukdagar för en kvinna under 35-årsperioden överstiger alltså motsvarande siffra för en man med 361·25 dagar eller 41·9 %.»

»Antalet sjukdagar per år uppgår i genomsnitt till 24·60 för man och 34·92 för kvinna. En kvinnlig tjänstemans årliga sjukledighet överstiger således en manlig tjänstemans motsvarande ledighet med 10·32 dagar, vilket -- efter frånräknande av en genomsnittlig semester om 30 dagar — utgör 3·08 % av beräknade 335 tjänstgöringsdagar per år.

Skillnaden i värde mellan manliga och kvinnliga befattningshavares arbetseffektivitet ur nu förevarande synpunkt inskränker sig emellertid icke till nyssnämnda procenttal. Hänsyn bör nämligen även tagas till de olägenheter, som i många fall vållas för arbetets gång genom det av kvinnornas större sjukledighet föranledda ökade inkallandet av reservpersonal. Därjämte bör tagas i beaktande, att sjukligheten ofta efterföljes av en längre eller kortare period, under vilken arbetsförmågan är nedsatt. Någon exakt kalkyl rörande sistnämnda båda faktorers betydelse är helt naturligt ej möjligt att lämna.»[1]

Nästa gång denna fråga om den olika sjukligheten och även den av andra orsaker betingade olikheten vid övriga ledigheter upptogs till dokumenterad behandling var hos 1928 års statsrevisorer. De gjorde en undersökning av 3 713 tjänstemän i vissa verk, varav 2 844 ordinarie. Alla chefer uteslötos ur jämförelsen. 72 % av de undersökta voro kvinnor och omkring en femtedel av dessa (21 %) voro gifta. Sjukdomsfrekvensen visade sig vara 0·7 sjukdomsfall för män och 1·3 för kvinnor. »Det genomsnittliga antalet sjukdomsfall var sålunda i runt tal dubbelt så stort för kvinnliga som för manliga tjänstemän.» Även antalet sjukdagar uppgavs såsom nedan redovisas i tab. 38 och 39.

Härtill bör visserligen fogas reservationen, att bland kvinnorna telegrafverkets tjänstemän voro särskilt rikligt representerade och bland dessa före-

[1] Betänkande angående ordnandet av kvinnliga befattningshavares avlönings- och pensionsförhållanden m. m. (Stat. off. utr. 1923: 62).

Tab. 38. Antal sjukledighetsdagar i medeltal på varje tjänsteman.

Manliga tjänstemän	12·1		
därav ordinarie		12·3	
extra ordinarie		11·2	
Kvinnliga tjänstemän	24·6		
därav ordinarie		26·8	
gifta			25·2
ogifta			27·3
extra ordinarie		18·0	
gifta			25·0
ogifta			16·4

kommer ofta en speciellt intensiv tjänstgöring. I övrigt uppmärksammades stora skiljaktigheter emellan olika verk. Sålunda voro postverkets kvinnliga tjänstemän (liksom även dess manliga) avsevärt mer sjuka än andra grupper. Likaså visade sig skolöverstyrelsen ha särskilt långa sjukledighetsperioder för såväl män som kvinnor.

Revisorerna vände sig kritiskt framför allt mot en påvisad benägenhet att uttaga avdragsfria sjukdagar. Förordningarna innebära, att ledighet för sjukdom med oavkortade löneförmåner ej må tillsammans med semesterdagar överstiga 45 dagar. Därigenom ges en möjlighet för högre tjänstemän med längre semester att räkna färre av sina lediga dagar som sjukledighet och troligen skapas en benägenhet för tjänstemän med kort semester att uttaga vilotid av sina fria sjukdagar. Det befanns att antalet dylika »sjuksemesterdagar», d. v. s. fullt avlönade sjukdagar, var i medeltal 3 för de manliga och 7·5 för de ordinarie kvinnliga tjänstemännen. Man konstaterade hur detta antal var högst i de lägsta lönegraderna för att successivt minska i de högre.

För att utröna, huruvida fog funnes för en misstanke, att semestrar direkt skulle förlängas med fria sjukdagar, gjordes en fördelning av ledighetsdagar på årets olika månader. Därvid befanns det, att för männen 12·1 % av samtliga sjukledighetsdagar föllo på månaderna juli och augusti, medan för kvinnorna 20·2 % förlades dit.[1]

I tab. 39 angives den summariska sammanställningen, varvid bör anmärkas, att ledighet för barnsbörd inräknas i »tjänstledighet av annan anledning än sjukdom».

Revisorerna säga: »Nu berörda skillnad mellan manliga och kvinnliga tjänstemän i fråga om sjukledigheternas längd torde i viss mån hava sin förklaring i olika hög fysisk och psykisk motståndskraft och måhända även i vederbörandes större eller mindre lämplighet för tjänstgöring av ifrågavarande slag. Någon liknande förklaring till att, oavsett kön, ordinarie befattningshavare, på sätt utredningen utvisat, måst åtnjuta längre sjukledighet än extra ordinarie synes däremot icke kunna givas. Likaså måste man ställa sig spörjande angående anledningen till att gifta kvinnor varit mer sjuklediga än ogifta.»

För kommunikationsverken har år 1934 föreskrivits en ny statistisk redovisning för ledighetsförhållandena. Ur de senast publicerade tabellerna, för år 1936, ha de sakkunniga verkställt följande utdrag, som i viss utsträck-

[1] Detta faktum torde delvis vara att förklara därmed, att speciellt den klenhet, som vållas av kvinnors stillasittande arbete, behöver motverkas av sådan vård, som står till buds under sommaren.

Tab. 39. Samtliga ledigheter i medeltal per tjänsteman under år 1927.

Grupp	Tjänstledighet		Semester	Summa dagar
	på grund av sjukdom	av annan anledning än sjukdom		
Manliga, samtliga	12·1	8·6	29·8	50·5
Ordinarie	12·3	7·7	32·2	52·2
Extra ordinarie	11·2	12·9	18·4	42·5
Kvinnliga, samtliga	24·6	10·5	25·8	60·9
Ordinarie	26·8	9·6	29·5	65·9
Gifta	25·2	31·5	27·7	84·4
Ogifta	27·3	3·3	29·9	60·5
Extra ordinarie	18·0	13·2	15·4	46·6
Gifta	25·0	43·4	15·1	83·5
Ogifta	16·4	6·0	15·5	37·9

ning äro jämförbara med de äldre uppgifter, som citerades enligt 1921 års lönekommitté. (Tab. 40.)

Kvinnornas översjuklighet ter sig enligt dessa tabeller närmast stegrad i jämförelse med de tidigare uppgifter, som lämnades av 1921 års lönekommitté. Procentuellt var nämligen de ordinarie kvinnliga tjänstemännens sjuklighet åren 1919—21 134 % av de manligas, och bland de extra ordinarie tjänstemännen 138 % inom kommunikationsverken.

År 1936 voro relationerna inom postverket resp. 134 och 129 % översjuklighet för ordinarie och icke ordinarie kvinnliga tjänstemän, 254 och 287 % inom telegraf och telefon samt 206 och 692 % inom järnvägsförvaltningen. Dylika jämförelser släta emellertid ut många olikheter med avseende på anställningarnas villkor, varför rättvisande jämförelser knappast kunna göras med hjälp av föreliggande material.

Sjukledigheten måste emellertid ses även i samband med annan ledighet och med semester. Även i detta hänseende ger den nyordnade statistiken upplysning och även vid en jämförelse mellan antalet sammanlagda sjuk- och semesterdagar visar det sig, att kvinnor uttaga mer ledighet än män. Dock blir skillnaden, när hänsyn tages till semesterns olika längd, icke lika i ögonenfallande. Om man dessutom räknar bort den extra långa ledighet för »annan orsak», som förekommer i de yngre åldrarna för kvinnor, och vilken i stor utsträckning torde kunna antagas ha samband med barnafödande, blir skillnaden ännu mindre. För t. ex. postverkets vidkommande skulle möjligen för de ordinarie kvinnliga tjänstemännen ledighet av annan orsak härigenom reduceras till 2·6 dagar i genomsnitt, vilket är relationstalet för samtliga ordinarie kvinnor över 40 år, i stället för 12·9, varefter totalantalet semester- och ledighetsdagar bleve 54·9 i stället för 64·7, vilket i jämförelse

Tab. 40. Sjuk- och andra ledighetsdagar vid kommunikationsverken under år 1936.

Grupp	Antal tjänstemän i medeltal under året		Antal dagar ur tjänst per tjänsteman på grund av							
			sjukdom				olycksfall i tjänsten		Annan orsak	
			samtliga sjukdomsfall		därav långvariga sjukdomsfall					
	män	kv.	män	kv.	män	kv.	män	kv.	män	kv.
Ordinarie tjänstemän.										
Lönegrad 1—16, under 40 år:										
Posttjänstemän	1 900	812	15·4	21·6	1·7	2·7	0·8	0·1	2·4	18·3
Telegraftjänstemän	487	1 058	8·5	19·8	1·4	0·3	0·1	0·2	0·5	7·1
Järnvägstjänstemän....	2 369	40	8·5	31·4	0·5	6·6	1·5	—	0·6	11·6
Lönegrad 1—16, över 40 år:										
Posttjänstemän	2 565	418	24·2	34·8	5·1	10·0	1·5	0·1	1·6	2·7
Telegraftjänstemän	1 131	2 218	12·4	31·5	2·0	4·0	1·4	0·2	0·3	3·2
Järnvägstjänstemän....	15 747	226	13·6	25·3	1·9	5 8	2·8	2·3	1·0	1·4
Lönegrad 17—30:										
Posttjänstemän	645	6	11·3	3·0	1·5	—	0·1	—	0·7	0·3
Telegraftjänstemän	357	30	9·4	22·6	2·8	—	0·1	—	1·0	3·2
Järnvägstjänstemän....	823	—	8·2	—	0·8	—	0·3	—	2·8	—
Summa	**26 024**	**4 808**	**14·0**	**27·1**	**2·0**	**3·6**	**2·1**	**0·2**	**1·1**	**6·5**
Extra ordinarie tjänstemän.										
Posttjänstemän	361	480	12·4	16·0	1·9	0·5	0·6	0·4	10·6	11·0
Telegraftjänstemän	634	1 291	7·0	20·1	0·6	0·8	1·4	0·2	3·9	10·9
Järnvägstjänstemän.....	949	175	3·7	25 6	—	—	1·7	3·5	1·2	0·2
Summa	**1 944**	**1 946**	**6·4**	**19·6**	**0·5**	**0·7**	**1·4**	**0·5**	**3·8**	**10·0**

Källa: Sveriges officiella statistik 1936.

med männens 49·9 icke längre ter sig så beaktansvärt, särskilt som männens semesterdagar i genomsnitt äro 28 mot kvinnornas 26. Vid de övriga verken kan emellertid en dylik reduktion, även om den genomfördes än mer exakt, ej på samma sätt utsläta den stora skillnaden.

Emellertid framlyser i det redovisade materialet även en annan divergens mellan grupper, vilken i diskussionen bör jämställas med skillnaden mellan kvinnor och män. Posttjänstemännen visa nämligen genomsnittligt en avsevärt mycket högre ledighetsfrekvens än andra manliga befattningshavare. Då denna skillnad icke endast ger sig tillkänna vid den totala sammanslagningen

utan även i de olika delgrupperna, torde förklaringen ej böra sökas i skiljaktig fördelning med hänsyn till ålder och lönegrad.

I dessa redovisningar finnes ingen skillnad gjord mellan gifta och ogifta. Icke heller har man en betryggande garanti, att verkligt jämförbara grupper av män och kvinnor undersökts. Arbetets i stort sett olika art kan tänkas påverka hälsotillståndet på olika sätt, ehuru det a priori är omöjligt att säga, huruvida män eller kvinnor därigenom favoriseras. Särskilt äro arbetsbetingelserna i de lägre lönegraderna, där ju de stora och statistiskt därför mest vägande grupperna befattningshavare stå, väsentligt olika för män och kvinnor. Sålunda äro kvinnorna särskilt ofta sysselsatta med kontorsarbete och männen med linjetjänst av olika art.

För att nå löntagaregrupper, där själva arbetet kan antagas vara mera likartat för män och kvinnor, hava lärarkårerna ofta undersökts med hänsyn till här nämnda förhållanden. Folkskollärarkåren har därvid särskilt uppmärksammats, och förhållandena därinom komma att ytterligare behandlas här nedan. Däremot har för läroverkens vidkommande ingen direkt jämförbar uppdelning å kvinnliga och manliga befattningshavare kunnat göras. Angående de statliga läroverkens personal må därför endast citeras vad i frågan framhålles i den sista officiella redogörelsen, som avser läsåret 1927—28: »Ledighetsfrekvensen utgör 29·77 procent för samtliga lärare; 28·83 procent för manliga men 40·55 procent för kvinnliga. För männen var insjuknandefrekvensen 16·50 procent och för kvinnorna 28·78 procent. Ledighetsfrekvensen för enskilda angelägenheter var i genomsnitt 4·64 procent för de manliga men 8·72 procent för de kvinnliga. Störst är sjukfrekvensen bland ämneslärarinnorna. På 100 kvinnliga lärare kan man per år i medeltal räkna med 40 sjukdomsfall.»[1]

För de kommunala mellanskolorna kan en viss kunskap om dessa förhållanden erhållas, ehuru endast tjänstledigheternas antal men däremot ej exakta antalet frånvarodagar uppgivits. Enligt de uppgifter, som förekomma i den nyssnämnda sista redogörelsen för det högre skolväsendet, synas skillnaderna ej bliva så avsevärda, i det att i medeltal per 100 kvinnliga lärare 20·46 någon gång varit tjänstlediga, medan av 100 manliga 16·30 varit det. Skillnaden i antalet sjukledigheter framgår av relationstalen 9·23 sjuklediga män och 15·21 sjuklediga kvinnor i genomsnitt. Totalantalet har emellertid ej varit stort.

I den på senare tid flera gånger aktualiserade debatten om motsvarande förhållanden inom folkskollärarkåren, vilken ju genom sin storlek och sin relativt mycket stora likställdhet mellan manliga och kvinnliga befattningshavare, har ett intressant inlägg gjorts genom en specialutredning av skolöverläkaren i Stockholm, dr David Lindsjö.[2] Denne citerar först en liknande undersökning från år 1930, varigenom ledigheternas olika längd och frekvens i olika lärarkategorier vinner belysning. Det visade sig sålunda, att av samt-

[1] Sveriges officiella statistik. Det högre skolväsendet läsåret 1927—28. Sthlm 1930.

[2] Lärarens kroppsliga hälsa. I Tidning för Stockholms folkskolor. December 1937.

liga manliga lärare 26·8 % varit sjukrediga under året och av samtliga kvinnliga 48·7 %. Genomsnittliga antalet sjukdagar per lärare var 7·6 för män och 22·2 för kvinnor, eller per sjukledig lärare 28·4 för männen och 45·6 för kvinnorna. En avsevärd skillnad framträdde bland såväl manliga som kvinnliga lärare med hänsyn till ålder och tjänsteställning, i det att de som befunno sig i högsta lönegraden företedde högre sjukledighetssiffror. Bland de kvinnliga lärarna hade jämväl en uppdelning företagits på gifta och ogifta. Av de ogifta hade 43·8 % varit sjukrediga och av de gifta 56·6 %. Antalet sjukdagar per lärare var för ogifta kvinnor 20·9 och för gifta kvinnor 24·3.

Under läsåret 1936—37 förnyades denna utredning av Lindsjö, varvid lämnade läkarintyg sammanställdes.

»Undersökningen omfattar 874 fast anställda lärare, fördelade på 217 manliga, 229 gifta kvinnliga och 438 ogifta kvinnliga lärare. Av tabellen framgår, att under läsåret bland manliga lärare förekommit 82 sjukledigheter och bland kvinnliga 446. Fördelas sjukledigheterna på alla lärare, ha 37·8 procent av samtliga manliga lärare drabbats av sjukdom och 66·9 procent av samtliga kvinnliga lärare. — — — Utslaget på samtliga manliga och kvinnliga lärare skulle det betyda, att varje i Stockholms stad anställd manlig ord. lärare har varit sjukledig i 10·9 dagar och varje kvinnlig i 22·8 dagar. Till jämförelse kan nämnas, att enligt sjukkassornas statistik medeltalet sjukdagar per år för vuxna i vårt land belöper sig till 14 dagar för män och 17·5 dagar för kvinnor. Procentuellt sett ha de manliga lärarna i gemen varit sjukrediga 4 proc. av samtliga dem åliggande tjänstgöringsdagar och de kvinnliga 8·3. Den manlige läraren har alltså förra läsåret tjänstgjort 96 proc. av honom åliggande tjänstgöringstid och den kvinnliga ej fullt 92 proc.«

Dr Lindsjö ger några personliga kommentarer.

»Detta förhållande, att lärarinnorna i allmänhet och de gifta lärarinnorna i synnerhet enligt samstämmiga undersökningsresultat förete större sjukledighet än de manliga lärarna, är synnerligen anmärkningsvärt för att icke säga oroande. Det synes ofrånkomligt, att en närmare undersökning av dessa förhållanden bör företagas, varigenom orsakerna till denna översjuklighet skulle kunna klarläggas och botemedel däremot utfinnas.

Flera samverkande omständigheter bidraga nog till lärarinnornas ökade sjukledighet, men i detta sammanhang skall jag tillåta mig att framhålla blott en synpunkt. När den manlige läraren kommer hem från sitt arbete, så är han som alla män föremål för omsorger och hjälp av det kvinnliga släktet. Han får sin mat lagad, sin säng bäddad, sin bostad städad och renhållen m. m., m. m., och kan ägna sig åt vila och förströelse samt hämta igen sig efter arbetets mödor. För de kvinnliga lärarna ställer sig detta förhållande i många fall annorlunda. Den ogifta lärarinnan får kanske själv taga itu med dessa göromål och skötseln av det lilla hem, hon kan ha. Den gifta lärarinnan har en än större uppgift, om hon har att sköta sitt hem, sina barn och kanske även sin man. Den kvinnliga läraren får på detta sätt kanhända en arbetsdag, som betydligt överstiger den manlige lärarens och det ges henne icke nödig tid till vila och avspänning. I längden måste dylik misshushållning med kroppskrafterna hämma sig och det tager sig uttryck i en ökad sjukdomsbenägenhet. Det är möjligt att sjukledighetsförhållandena bland lärare och lärarinnor skulle bli omvända, om mannen i stället skulle taga på sig kvinnans uppgifter utom skolan. Förnekas kan nog heller icke, att den kvinnliga organismen är av ett sprödare slag än den manliga och att den tidigare reagerar mot arbetets slitning och påfrestningar.«

Sjukdomsorsakerna redovisades även ingående. Det visade sig, att differenserna äro relativt små eller oregelbundna, men att dock de gifta kvinnornas översjuklighet framträder även i grupper, där man knappast skulle ha anledning att vänta den: nervsjukdomar och överansträngning, infektionssjukdomar i luftvägarna etc., olycksfall och röda hund, medan däremot de ogifta kvinnorna förete en svag övervikt i fråga om sömnlöshet, mag- och tarmsjukdomar, anemi och reumatiska sjukdomar.

Dr Lindsjö kommenterar dessa resultat:

»Om man nu granskar de sjukdomar, som orsakat denna sjuklighet bland lärarna, så finner man, att nervsjukdom och överansträngning (här är således icke inräknat organisk nervsjukdom) samt katarrala infektioner i luftvägarna med inflammationer i öron och näsans bihålor äro de dominerande. Sammanlagda antalet sjukdagar i dessa nämnda sjukdomar uppgingo till 4 585 och 4 238 respektive eller lika mycket som vid alla andra sjukdomar tillsammans. Detta är synnerligen anmärkningsvärt och ger anledning till eftertanke. — — —

Sömnlöshet som symtom av nervös art är ytterst litet företrätt och bidrager med blott 1·7 proc. av frånvaron på grund av sjukdom. — — —

Ögonsjukdomarna förekomma i försvinnande liten grad och övriga sjukdomsgrupper förekomma heller icke alltför talrikt bland lärarna.

Mag- och tarmsjukdomar samt blodbrist påträffas mest hos ogifta kvinnliga lärare. Är det månne något fel med mathållningen hos de ogifta lärarinnorna?

— —

Kvinnosjukdomarna, som med hänsyn till den förut omnämnda sjukligheten bland lärarinnorna kan ha ett visst intresse, äro representerade endast med 4 fall bland 667 kvinnliga lärare, alltså en obetydlig procent. (Graviditet och därmed sammanhängande sjukdomsfall äro icke medtagna i undersökningen.)

De smittsamma sjukdomarna ha också uppträtt i några [9]fall, därav röda hund mest. Att emellertid smittan från skolbarnen här spelar in, är sannolikt och icke alltid äro dessa sjukdomar harmlösa hos vuxna.

— —

Övriga sjukdomar såsom njuråkommor, ämnesomsättningsrubbningar, gallvägslidande m. m. orsaka endast 13 procent av sammanlagda antalet sjukdomar bland lärarna.»

Särskild undersökning av manliga och kvinnliga folkskollärares sjukledigheter.

I syfte att vinna ytterligare klarhet över hithörande förhållanden, vilka i den offentliga lönedebatten alltid spelat stor roll och vilka givetvis måste påverka den ekonomiska värdesättningen av olika slags arbetskraft, hava de sakkunniga för sin del föranstaltat om en undersökning av samtliga sjukledigheter under ett läsår inom landets folkskollärarkår. Därmed ha de sakkunniga avsett att vinna mer utslagsgivande resultat än vad i tidigare utredningar varit möjligt, då oftast smärre grupper jämförts och då varierande förhållanden kunnat förklara många skillnader. Folkskollärarkåren är emellertid stor nog att ge statistiskt tillförlitliga resultat. Den är dessutom nära nog den enda kår av större betydelse, där män och kvinnor varit så nära jämställda med hänsyn såväl till arbete som löner och andra villkor.

Den av de sakkunniga verkställda sjukledighetsundersökningen har omfattat de ordinarie manliga och kvinnliga lärarna inom folkskolan. Undersökningen har icke berört småskollärare. Småskolans lärarkår, som nästan helt är kvinnlig, åtnjuter lägre lön och arbetar under delvis andra förhållanden, varför det för de sakkunnigas uppgift — jämförelse mellan dels män och kvinnor, dels ock gifta och ogifta kvinnor — ej varit lämpligt att medtaga denna grupp av lärare. Extra ordinarie och vikarierande folkskollärare ha även utelämnats, då det beträffande dessa grupper ställer sig tämligen svårt att erhålla fullt vederhäftiga uppgifter angående sjukligheten.

Uppgifterna, som avse redovisningsåret 1936—1937, ha erhållits genom hänvändelse till statens folkskolinspektörer samt de kommunala folkskolinspektörerna i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Hälsingborg och Gävle, vilka städer icke äro underkastade statlig inspektion. Fullständiga uppgifter ha erhållits från hela landet med undantag av ett enda inspektionsområde.

Det antal lärare, som undersökningen omfattar, samt kvinnliga lärares civilstånd framgår av följande sammanställning:

Manliga folkskollärare			8 011
Kvinnliga folkskollärare:			
gifta	1 889	(32·9 %)	
ogifta	3 663	(63·9 %)	
änkor	117	(2·1 %)	
frånskilda	64	(1·1 %)	5 733

Beträffande det procentuella antalet gifta kvinnliga lärare bör nämnas, att detta växlar väsentligt i skilda delar av landet. Vid materialets bearbetning har riket uppdelats i tre olika områden, nämligen de förut nämnda storstäderna, Götaland och Svealand (utom de största städerna) samt slutligen Norrland (utom Gävle). Det största antalet gifta lärarinnor förekommer i Norrland, där närmare 45 procent av de ordinarie folkskollärarinnorna ha ingått giftermål. Det relativt minsta antalet gifta visar Svealands och Götalands landsbygd.

Inom det inspektionsområde, varifrån uppgifter icke erhållits, funnos 175 manliga folkskollärare, samt 111 folkskollärarinnor. Undersökningen har alltså i stort sett omspunnit hela landet eller 97·9 procent av de manliga och 98·1 procent av de kvinnliga folkskollärarna.

I detta sammanhang bör nämnas, att undersökningen till fullo visat nödvändigheten av att ha till förfogande ett stort material för erhållande av tillförlitliga statistiska uppgifter angående sjukligheten inom resp. grupper. Även om proportionen mellan grupperna i stort sett är densamma inom skilda delar av landet, erhållas dock mycket växlande siffror. Inom ett mindre område kunna ett fåtal, t. ex. under hela läsåret sjuka personer, medföra rätt betydande avvikelser från det mera normala genomsnittet.

För erhållande av jämförelsesiffror beträffande det totala antalet lärare, av vilka de sjuklediga äro en del, ha förhållandena den 30 juni 1937 tagits

till utgångspunkt. De sakkunniga äro väl medvetna om, att i vissa fall under redovisningsåret sjuklediga lärare avgått med pension redan före nyssnämnda datum. I andra fall åter ingå i siffran för antalet ordinarie lärare vid redovisningsårets slut sådana befattningshavare, som vunnit befordran till ordinarie den 1 januari 1937 och därför icke under hela redovisningsåret tjänstgjort som ordinarie. Här nämnda förhållanden torde dock icke vara felkällor av större betydelse, och i varje fall synes ingen tidpunkt vara lämpligare för jämförelse än den 30 juni, d. v. s. sista dagen av redovisningsåret.

Undersökningen har beträffande hela landet givit följande resultat:

	Procent sjuklediga	Sjukdagar på varje lärare i medeltal	Sjukdagar på varje sjukledig lärare i medeltal
Manliga folkskollärare	12·7	5·5	43·0
Kvinnliga folkskollärare, gifta	32·6	14·8	45·4
» » , ogifta	23·9	14·1	58·9

I dessa siffror ingå icke änkor och frånskilda, vilket ej heller är fallet vid delundersökningarna. Dessa undersökningar visa följande siffror:

De större städerna:

	Procent sjuklediga	Sjukdagar på varje lärare i medeltal	Sjukdagar på varje sjuk lärare i medeltal
Manliga	39·0	8·9	22·8
Kvinnliga, gifta	63·5	20·1	31·7
» , ogifta	49·3	21·5	43·6

Svealand och Götaland (utom de större städerna):

	Procent sjuklediga	Sjukdagar på varje lärare i medeltal	Sjukdagar på varje sjuk lärare i medeltal
Manliga	9·9	4·8	48·2
Kvinnliga, gifta	23·0	12·4	53·8
» , ogifta	17·6	11·9	67·5

Norrland (utom Gävle):

	Procent sjuklediga	Sjukdagar på varje lärare i medeltal	Sjukdagar på varje sjuk lärare i medeltal
Manliga	11·4	6·5	56·9
Kvinnliga, gifta	27·1	15·6	57·5
» , ogifta	18·7	14·0	75·0

En jämförelse mellan olika landsdelar ger vid handen, att de större städerna ha den mest omfattande sjukligheten. Detta gäller alldeles särskilt antalet sjukledigheter. I detta sammanhang kan nämnas, att i en av städerna inom denna grupp det procentuella *antalet sjuklediga* har växlat mellan 50 och 85 procent av resp. lärarkategorier. Givetvis beror det större antalet

sjukledigheter i städerna bland annat på, att man där har lätt att få vikarie även vid en kortare ledighet. På landsbygden läser man stundom igen någon dags sjukledighet eller »hankar» sig fram. De övriga delarna av landet ha i stort sett likartade siffror. Dock är sjukligheten något större i Norrland än i södra och mellersta Sverige. Skillnaden är emellertid ganska ringa.

I fråga om gifta och ogifta kvinnors sjukledighet visar undersökningen, att de gifta äro oftare lediga och sammanlagt även komma upp till något större antal sjukdagar. Att finna någon förklaring härtill är svårt. Sannolikt ligger det dock närmare till hands för den gifta lärarinnan att stanna hemma i sina mera ombonade förhållanden än för den ogifta, som stundom är ensam i hemmet. Detta torde i någon mån vara anledningen till det betydligt större antalet ledigheter.

I detta sammanhang bör man fråga sig, om sjukligheten bland de gifta lärarinnorna kan vara större på grund av i genomsnitt högre ålder. De sakkunniga äro emellertid övertygade om, att de gifta lärarinnorna tvärtom ha en lägre medelålder än de ogifta. Detta sammanhänger med, att giftermål numera är betydligt vanligare bland lärarinnor än blott för några år sedan. De högre åldersklasserna ha därför ett relativt ringa antal gifta befattningshavare. Dessutom har åldern för befordran till ordinarie under senare år varit ganska hög, vilket påverkar åldersfördelningen såväl för gifta som för ogifta. En lärarinna, som haft för avsikt att ingå giftermål, har stundom redan som extra befattningshavare bytt civilstånd och i varje fall har hon i regel ingått äktenskap inom relativt kort tid, sedan hon blivit ordinarie.

De sakkunniga ha även ansett det vara av intresse att göra en undersökning angående förekomsten av längre sjukledigheter. Därvidlag ha de medtagit alla ledigheter, som uppgått till minst 100 dagar under redovisningsåret. Tabellen här nedan anger i procent hur stor del av varje grupp som under året åtnjutit dylik längre ledighet:

	Manliga	Kvinnliga	
		Gifta	Ogifta
	%	%	%
De större städerna	2·5	5·0	6·6
Svealand och Götaland	1·6	4·4	4·4
Norrland	2·4	4·7	5·7
Hela landet	1·8	4·6	5·1

Det framgår av ovanstående tabell, att storstäderna ha det största antalet även av längre sjukledigheter; Norrland har obetydligt högre siffra än Svealand och Götaland. Härav torde man få draga den slutsatsen, att folkskolans kvinnliga lärare (småskolelärarinnorna äro här undantagna) mera sällan på grund av skolans ensliga belägenhet drabbas av nervsjukdomar. Man har ju eljest trott, att så skulle vara fallet, särskilt i Norrland. I detta sammanhang bör nämnas, att Tornedalens inspektionsområde har sjuksiffror, vilka äro bland de lägsta i hela landet.

Slutligen har, för att få en jämförelse mellan män och kvinnor, även änkor och frånskilda medtagits i nedanstående totaltabell, som avser hela landet:

	Procent sjuklediga	Sjukdagar på varje lärare i medeltal	Sjukdagar på varje sjukledig lärare i medeltal
Manliga folkskollärare	12·7	5·5	43·0
Kvinnliga »	27·0	14·4	53·4

Sammanställningen utvisar alltså, att en kvinnlig folkskollärare i medeltal är sjuk nära 9 dagar mera varje år än en motsvarande manlig lärare. Om man beräknar, att den samlade tjänstetiden uppgår till 35 år, blir den kvinnliga lärarens översjuklighet sammanlagt mer än 300 dagar, d. v. s. betydligt över ett helt läsår. Vid bedömande av vad denna sjuklighet betyder för det allmänna, får hänsyn ej blott tagas till statens och kommunernas direkta utgifter för sjukvikarie utan jämväl till att ombyten av lärare, särskilt om ledigheterna äro korta och ofta återkommande, orsaka betydande svårigheter för skolarbetet.

Pensioneringskostnad för manlig och kvinnlig arbetskraft.

Varje pensionering måste, i den mån den icke såsom den allmänna ålderdomspensioneringen utgör en socialt garanterad minimiförsörjning till alla medborgare eller såsom den frivilliga pensionsförsäkringen utgör en privatekonomisk kapitalplacering, betraktas som en kostnad för den mänskliga arbetskraften. Vid beräknandet av denna pensioneringskostnad kunna olikheter tänkas föreligga mellan olika grupper. I vårt land motsvaras i allmänhet icke dessa olika kostnader av olika avgifter för de olika individerna, utan en normalavgift, som försäkringstekniskt uträknats att täcka de varierande riskerna, uttages av alla till en viss pensionskassa anslutna medlemmar.

Under dylika förhållanden kommer emellertid den enskilde aldrig att adekvat bära sin egen faktiska eller ens sannolika pensioneringskostnad utan en utjämning sker, varigenom alla på ett likformigt sätt bära kostnaderna för olikformigt utgående pensionsförmåner. Det blir därför nödvändigt att i en rättvisande kostnadskalkyl för manlig och kvinnlig arbetskraft medräkna även vilken genomsnittlig överkostnad den ena eller andra gruppen vållar hela kassan.

En dylik utredning föreligger för statstjänarnas vidkommande i 1930 års pensionssakkunnigas betänkande.[1] I den till detta betänkande fogade försäkringstekniska bilagan (utarbetad av byråchefen dr Tim Jansson) påvisades det, hurusom avgiften för kvinnas försäkring med viss procent överstiger jämnårig mans, om hänsyn skall tagas till alla faktorer, som påverka försäkringskostnaden. Denna procent varierar, beroende på vid vilken ålder avgiftsbetalningen börjar, mellan 4·6 och 3·4 %.

[1] Betänkande med förslag till reglemente angående tjänstepension (Stat. off. utr. 1932: 19).

För att vinna en statistisk jämförelse mellan numerärt större grupper samt för att möjliggöra sammanställning med de i tidigare avsnitt behandlade olikheterna i fråga om sjukledighet, ha de sakkunniga låtit utreda pensioneringskostnaderna för manliga och kvinnliga folkskollärare. Denna undersökning har på särskilt uppdrag av Kungl. Maj:t utförts av dåvarande amanuensen i Statens pensionsanstalt Mauritz Sundström och finnes såsom bilaga 3 fogad till förevarande betänkande.

Till en början sammanställdes tjänstgöringstidens längd för manliga och kvinnliga lärare, vilka under åren 1934—1936 hade inträtt i pensionsåldern. Såsom resultat ur denna jämförelse framgår, att manlig folkskollärare pensioneras vid en levnadsålder, som genomsnittligt är $^1/_4$ år högre än kvinnlig lärares, vidare att hans totala pensionsberättigade tjänstetid är genomsnittligt 10 månader längre samt att hans tjänstgöringstid vid folkskola är genomsnittligt 3 år 5 månader längre. Däremot har den kvinnliga folkskolläraren i genomsnitt tjänstgjort 1 år 10 månader längre såsom vikarie eller extra ordinarie. Förtidspensionering synes förekomma ungefär lika ofta för bägge grupperna. Efter uppnådd pensionsålder lever den kvinnliga läraren längre, vilket medför större kostnader. Å andra sidan avgår den kvinnliga läraren oftare ur tjänst före uppnådd pensionsålder. Den därvid utfallande uppskjutna pensionen har beräknats endast å egna avgifter, varför en besparing här åstadkommits.

Skiljaktigheterna mellan män och kvinnor i fråga om total tjänstgöringstid, förtidspensionering, kostnaden av egenpensionering samt därtill i fråga om sjukledighet och annan ledighet ha i bilaga 3 sammanförts till en direkt ekonomisk jämförelse. Denna jämförelse har först givits i form av en matematisk formel, enligt vilken dessa faktorer med olika exakta siffror kunna införas för varje olika tjänstemannakår (se bilaga 3). Dessutom har emellertid en exakt beräkning utförts för folkskollärarkåren, varvid dess vintern 1938 aktuella läge, sådant det av redan fattade beslut kunde antagas vara, tagits till utgång. Sålunda har det förutsatts, att lika lön uppnåtts, men att de kvinnliga lärarna ej åtnjöto det sista ålderstillägget. Vissa övriga antaganden om årlig tjänstgöringstid m. m. finnas preciserade i bilaga 3. En dylik jämförande beräkning ger till resultat, att de manliga lärarna presterat fler »arbetsenheter», nämligen 32·5 gentemot kvinnornas 30·7, medan däremot på grund av den hittills rådande löneskillnaden varje manlig lärare totalt beräknats draga en större genomsnittskostnad för avlöning och egenpension, nämligen 195 500 kr. gentemot kvinnornas 180 200 kr. Kostnaden per enhet presterat arbete blir 6 000 kr. för män och 5 900 kr. för kvinnor. Detta vill med andra ord säga, att om endast ekonomiska synpunkter läggas på hithörande problem, kvinnornas större ledighet hittills mer än uppvägts av deras mistande av det sista ålderstillägget till lönen.

I denna jämförelse återstår det emellertid att inräkna ännu en faktor, nämligen kostnaden för familjepensionering. Först när denna är medtagen i

kalkylen kan ett för de under den närmaste framtiden gällande förhållandena slutgiltigt omdöme om dyrbarheten av manlig och kvinnlig arbetskraft fattas.

Familjepensioneringskostnad för manlig och kvinnlig arbetskraft.

Eftersom icke heller pension till efterlevande av tjänstemän bäres i förhållande till individuell risk, sker även här en kostnadsutjämning. Denna blir mer avsevärd, beroende på att antalet efterlevande i och för sig är betydligt mer ojämnt fördelat än de egna dödsriskerna. Framför allt kommer en mycket kraftig skillnad tillsynes mellan kvinnliga och manliga anställda. Detta blir av särskild betydelse att framhäva, eftersom de förut undersökta differenserna ofta allmänt tala för att manlig arbetskraft vore billigare, medan här en kvantitativt stark faktor i motsatt riktning träder till.

Före den 1 juli 1925 förekom pensionering av efterlevande till kvinnlig tjänsteman endast beträffande läroverkslärarna och för dem endast med avseende på efterlevande barn. De kvinnliga lärarnas avgifter för denna pupillpensionering voro mycket obetydliga, jämfört med vad de manliga lärarna fingo erlägga för sin änke- och pupillpensionering. I samband med genomförandet av den gemensamma löneplanen år 1925 ansågs det emellertid rättvisast, att lika stora pensionsavdrag skulle göras, på det att den behållna nettolönen skulle bli lika stor. På grund härav infördes jämlikt kungörelsen den 18 juni 1925 (S. F. S. nr 279) provisoriska bestämmelser för de kvinnliga tjänstemännens familjepensionering. Dessa skulle vidkännas lika stort pensionsavdrag, som det en manlig tjänsteman i samma lönegrad hade att erlägga till sin familjepensionskassa, och dessa pensionsavgifter skulle ingå till resp. tjänstepensionsfonder, vilka ur denna särredovisade fond skulle bestrida pensioneringen för de kvinnliga tjänstemännens efterlevande barn. Kostnaderna för denna barnpensionering blevo emellertid synnerligen obetydliga i förhållande till de avgifter, som inlevererades. Enligt 1930 års pensionssakkunnigas senare betänkande[1] uppgingo dessa fonderade familjepensionsmedel vid början av år 1933 till 4·61 milj. kr. Kapitalökningen under året belöpte sig till 0·82 milj. kr., medan utgifterna för barnpensioner ej uppgingo till mer än 8 641 kr.

Även om pensioneringen utsträckes att omfatta efterlevande make, ställer sig de kvinnliga tjänstemännens familjepensionering väsentligt billigare än de manligas. I pensionssakkunnigas ovannämnda betänkande angives t. ex. att i lönegrad 6 en manlig tjänsteman skulle erlägga 114·53 kr. och en kvinnlig 26·28 kr. för att bestrida kostnaderna för sin familjepensionering. Motsvarande belopp äro i lönegrad 11 för manlig 201·02 och för kvinnlig 34·34 kr.

Därigenom att kvinnornas och männens avgifter för familjepensionering skola vara lika kan hela avgiftsnivån sättas 13 % lägre än om pensioneringen avsett endast manliga tjänstemän. Man kan även uttrycka förhållan-

[1] Betänkande rörande familjepensionering (Stat. off. utr. 1934: 29).

det så, att den för viss lönegrad fastställda avgiften täcker i genomsnitt endast 87 % av familjepensioneringskostnaderna för en manlig tjänsteman, medan den med flera hundra procent överstiger kostnaderna för en kvinnlig tjänsteman i samma lönegrad. Så är t. ex. täckningsprocenten 376 för kvinnliga tjänstemän i lönegrad 6 och 428 i lönegrad 11.

För att även på detta område nå en klarare jämförelse mellan likställda grupper har en undersökning för de sakkunnigas räkning utförts angående manliga och kvinnliga folkskollärare, vilken likaledes utförts av amanuensen Sundström och redovisas i bilaga 3. Ur denna framgår, att familjepensioneringskostnaden per enhet presterat arbete (se föregående sida) för manlig folkskollärare uppgår till 300 kr., medan den för kvinnlig folkskollärare blir så obetydlig, att man kan bortse därifrån. Totalkostnaden per enhet presterat arbete skulle alltså under angivna förutsättningar bliva 6 300 kr. för manlig folkskollärare och 5 900 kr. för kvinnlig. Vissa av förutsättningarna hava dock förändrats genom nya riksdagsbeslut.

De sakkunnigas sammanfattning.

De sakkunniga hava genom utredningar, som förebragts i detta kapitel samt i den bilaga angående pensioneringsjämförelser som författats av amanuensen Sundström, sökt att med preciserade förutsättningar och på ett stort material vinna klarhet över vilka kostnader i olika hänseenden användandet av manlig, resp. kvinnlig arbetskraft medföra. Vissa genomgående olikheter hava därvid kunnat konstateras. De två mest betydande faktorerna visa sig vara av den karaktären, att den ena närmast tenderar att ställa den kvinnliga arbetskraften ekonomiskt ofördelaktigare än den manliga, medan den andra verkar i motsatt riktning. Sålunda har en olika stor, men dock så gott som ständigt framträdande, *översjuklighet* hos de kvinnliga befattningshavarna konstaterats. Samtidigt har emellertid kostnaden för *familjepensionering* för de manliga befattningshavarna varit väsentligt större. Av särskilt intresse är att se, hurusom enligt den utredning, som i den nyss nämnda bilagan gjorts, översjukligheten hittills mer än uppvägts av den rådande löneskillnaden, medan familjepensionsöverskottet för den närmaste framtiden kommer att träda in såsom kompenserande för denna översjuklighet.

Ur de sålunda vunna utredningsresultaten kunna och böra givetvis vissa slutsatser av mer vittutseende art göras, eftersom undersökningen gällt en så stor och en för jämförande studier så väl lämpad tjänstemannakår. De sakkunniga önska därvid i främsta rummet vända uppmärksamheten till de rent principiella hänsynstaganden, vilka härvid äro nödvändiga.

För det första äro de tvenne ovannämnda ekonomiska fördelarna resp. olägenheterna vid användandet av olika slags arbetskraft icke endast att betrakta under ekonomisk synvinkel. Man måste fastslå, att de anställdas sjukledighet icke endast i vissa fall medför ekonomiska olägenheter för arbetsgivaren, i den mån denne såväl betalar vikariens lön som utger viss del

av den anställdes egen lön. Dessutom medför sjukledigheten ett avbräck i arbetet, vilket allt efter arbetets art måste betraktas såsom olika betydelsefullt. I detta hänseende betyder därför kvinnornas översjuklighet socialt sett en större skada för arbetsprestationerna än vad man direkt kan omräkna i ekonomiska termer. Anlägger man emellertid jämsides med den ekonomiska även en liknande, allmänt social synpunkt kommer å andra sidan de manliga anställdas dyrbarare familjepensionering att snarare vinna ett positivt än ett negativt värde. Denna familjepensionering är nämligen dyrbar, därför att de manliga anställda äga så många fler pensionsberättigade anhöriga, vilka visserligen såsom efterlevande i större utsträckning än de kvinnliga befattningshavarnas efterlevande få njuta gott av de pensionsavgifter, vilka män och kvinnor lika inbetalt, men vilka dock hittills hava försörjts av den manlige befattningshavaren. I det den manlige anställde burit dessa större försörjningsplikter, måste han sägas ha fyllt en för samhället gagnelig uppgift.

För det andra måste de till grund för samtliga utredningar härovan liggande förhållandena tänkas komma att i framtiden förändras. Varken arbetspauseringen, sjukligheten, livslängden eller antalet efterlevande äro helt konstanta faktorer. Med största grad av sannolikhet äro därvid tvenne förändringar att förutse. Sålunda torde kvinnornas nu ådagalagda översjuklighet icke i samma utsträckning komma att i framtiden bestå, då kvinnor allmänt uppnå med män mera enhetliga löner och då på grund därav och på grund även av andra skäl det är att förvänta att kvinnornas yrkesallvar och yrkesambition skall vinna i styrka. — Det kan likaså förutses såsom relativt troligt, att de yrkesarbetande kvinnorna i större utsträckning än hittills komma att ingå äktenskap och att inom detta föda barn. De kvinnliga tjänstemännen komma av denna anledning att efterlämna fler pensionsberättigade anhöriga. I bägge dessa hänseenden skulle en utjämning åstadkommas till större jämlikhet mellan manliga och kvinnliga anställda. Det bör dock påpekas, att vid en rent ekonomisk jämförelse endast den förstnämnda förändringen talar till kvinnornas förmån; genom den senare kommer tvärtom ekonomiskt sett det överskott i familjepensionsavgifter, som de kvinnliga befattningshavarna nu hava att sätta upp mot större ledighetskostnader, att i större eller mindre mån försvinna.

För det tredje bör emellertid en jämförelse mellan män och kvinnor icke endast taga hänsyn till dem såsom faktorer på arbetsmarknaden utan bör ge utrymme även för en vidare förståelse av samhällets behov och intressen. Såsom mödrar komma kvinnorna ständigt att vara i någon mån handikappade på arbetsmarknaden. Deras extra ledighet för barnsbörd och eventuellt även för barnens fostran borde visserligen rätteligen icke räknas kvinnorna till last utan borde samhälleligt sett föras på barnens konto, men från arbetsgivarens synpunkt är dock denna ledighet en definitiv nackdel. Det kan även tänkas, att trots alla väntade framtida förändringar en viss fysisk svaghet hos kvinnorna kommer att kvarstå såsom oundviklig. Det torde vara angeläget, att dessa förhållanden icke fördöljas, och att icke för likställighets-

strävandenas skull kvinnornas uppgifter såsom mödrar äventyras. Samhället och dess arbetsmarknad måste räkna med kvinnornas moderskap såsom en realitet och rentav såsom en önskvärd realitet, för vilken i barnens intresse ett visst tillrättaläggande av den ekonomiska ramen måste göras. Att finna formerna för hur ett dylikt hänsynstagande skall ske, blir en trängande uppgift för den närmaste framtidens ekonomiska organisation.

För den offentliga tjänst, vars anställningsförhållanden lättast låta sig diskuteras, bjuda sig tvenne olika möjligheter att på ett rationellare sätt än hittills ordna de särskilt genom de olika ledighetsbehoven uppkommande problemen. (Den tredje tänkbara möjligheten, nämligen att differentiera genom lönesättningen för grupperna, är numera icke aktuell, efter det att statsmakterna beslutat om lika lön för manliga och kvinnliga befattningshavare.) *Antingen* kan nämligen kvinnornas större ledighetskrav betraktas såsom en social angelägenhet, vilken icke bör betunga dem såsom grupp och därför icke motivera lägre löner eller dylikt, utan vilken i stället bäres som en oundviklig samhällskostnad, *eller* också kan — och bland en del kvinnoorganisationer har den uppfattningen vunnit ett visst understöd — de enskilda sjuka individerna åläggas att bära en större del av ledighetskostnaderna än hittills. Det har sålunda tidigare i den offentliga debatten framställts förslag, att det vid sjukledighet uttagna löneavdraget skulle göras kraftigare, liksom det även i snarlikt syfte föreslagits, att ett visst antal dagar vid varje ledighets början skulle vara helt oberättigade till lön.

I vilken av dessa bägge antydda riktningar och i vilken detaljmässig form dessa olikheter mellan manlig och kvinnlig arbetskraft skola tagas i beaktande vid lönesättning och andra ekonomiska uppgörelser önska de sakkunniga icke uttala sig om. De sakkunniga anse sig så mycket hellre kunna avstå därifrån, då denna fråga nyligen varit föremål för utredning samt för beslut vid 1938 års riksdag.

Kap. 5. Aktuella åtgärder till förbättrande av kvinnoarbetets villkor.

Om utvecklingen i vårt land i stort kommer att fortsätta efter de banor, som den hitintills följt, torde man kunna förutse, att vissa ännu bestående oregelbundenheter i fråga om mäns och kvinnors arbetsvillkor så småningom komma att utjämnas. Den historiska skildring, som av de sakkunniga i det föregående lämnats, har visat, hur arbetsområdena alltmer frigöras från konstlade skrankor mellan män och kvinnor samt hur skillnader i arbetslöner utjämnas. De anpassningssvårigheter, som den pågående utvecklingen under en dylik övergångstid för med sig, böra emellertid enligt de sakkunnigas mening kunna genom vissa åtgärder underlättas.

Emellertid äro ingalunda alla de i det föregående skildrade faktorer, vilka vålla ojämnheter i fråga om mäns och kvinnors arbetsvillkor, av art att

kunna påverkas genom politiska beslut eller direkta åtgärder. De offentliga ingreppen hava en begränsad räckvidd. Detta bör emellertid icke utgöra hinder för att de anpassningsjusteringar vidtagas, som kunna vidtagas. Till dessa höra framför allt åtgärder på den offentliga tjänstens område men även vissa åtgärder i fråga om utbildningsmöjligheterna, vilka numera i stor utsträckning äro auktoritativt bestämda, i det att yrkesutbildningen alltmer går över olika former av skolor och reglerad elevtjänstgöring. Vidare torde såväl yrkesorientering som arbetskraftens geografiska lokalisering erbjuda vissa möjligheter till avsiktlig anpassning. De sakkunniga komma att i det följande upptaga dessa frågor till principiell omprövning.

Upphävande av undantagsbestämmelser i fråga om kvinnors behörighet till statstjänst.

Med den ändring av regeringsformens §§ 4, 28, 33 och 108 jämte riksdagsordningens § 70 vid riksdagarna 1920 och 1921 samt den s. k. behörighetslagens antagande av riksdagen år 1923 avsågs att i princip fastställa kvinnors likställdhet med män i fråga om behörighet att inneha statstjänst. Den bestämda opinionsändring med hänsyn till kvinnornas medborgarrätt, vilken under tiden närmast efter världskriget i olika länder försiggått, hade därmed även för vårt lands del nått viss allmängiltighet. I Sverige uppnådde kvinnorna under denna tid ungefär samtidigt politisk rösträtt, befrielse från makens målsmanskap samt behörighet att inneha offentlig tjänst.

Emellertid gavs detta erkännande åt kvinnorna såsom behöriga medborgare icke utan alla reservationer. Den ännu gällande lagen rymmer vissa specificerade undantag, och vissa andra synas fortbestå på grund av icke ändrade grundlagsbestämmelser. Trots att dessa undantagsbestämmelser redan vid lagens antagande på många håll — även bland förslagsställarna till behörighetslagen — uppfattades såsom mer eller mindre provisoriska, har under de tretton år, som förflutit sedan lagen år 1925 trädde i kraft, ingen ändring vidtagits. Under år 1938 ha dock från flera olika håll opinionsrörelser framträtt till förmån för en allmän eller en begränsad översyn av tillhörande lagbestämmelser för att bringa dem i bättre överensstämmelse med nutida uppfattningar om kvinnors duglighet för allmänna värv och om samhällets behov av kvinnornas insatser.

Behörighetslagen av den 22 juni 1923 har följande lydelse:

1 §.

I fråga om behörighet att innehava statstjänst skall med de undantag, i denna lag angivas, kvinna vara likställd med man.

Angående kvinnas behörighet att innehava prästerlig eller annan kyrklig tjänst gäller vad därom särskilt stadgas.

2 §.

1 mom. Följande statstjänster må ej innehavas av kvinna:

1. militära och civilmilitära tjänster ävensom sådana tjänster utom krigsmakten, med vilka är förenad skyldighet att tjänstgöra vid armén eller marinen;
2. tjänster vid fångvårdsanstalt, allmän uppfostringsanstalt, allmän alkoholist-

anstalt eller annan dylik inrättning, såvida med tjänsten är förenad skyldighet att inom anstalten utöva ledning eller bevakning huvudsakligen av män eller manliga minderåriga; dock må utan hinder härav kvinna kunna, där särskilda omständigheter därtill föranleda, innehava befattning såsom lärare vid anstalt, som nu sagts;

3. tjänster vid anstalt för sinnessjuka, med vilka tjänster är förenad skyldighet att handhava sådan vård av sinnessjuka, vilken icke skall handhavas av kvinna;

4. tjänster, med vilka är förenad skyldighet att ansvara för eller biträda vid upprätthållande av allmän ordning och säkerhet; dock må utan hinder härav kvinna kunna för särskild uppgift innehava anställning vid poliskår;

5. tjänster vid tullverket, med vilka är förenad skyldighet att fullgöra bevakning;

6. tjänster vid skogsstaten, med vilka är förenad skyldighet att fullgöra bevakning;

7. [ändrad lydelse fr. o. m. 1 juli 1932] tjänster, med vilka är förenad skyldighet att vid högre gosslärоverk, realskola för gossar eller folkskoleseminarium för endast manliga lärjungar meddela undervisning i gymnastik med lek och idrott eller att vid högre samläroverk å gymnasiet eller vid samseminarium meddela sådan undervisning åt manliga lärjungar.

De närmare föreskrifter, som erfordras för tillämpning av vad sålunda stadgats, utfärdar Konungen.

2 *mom.* Konungen äger meddela särskilda bestämmelser angående villkoren för kvinnas tillträde till domartjänst, med vilken är förenad skyldighet att föra ordet i underrätt å landet.

Olika uppfattningar ha emellertid gjort sig gällande, huruvida ens med denna lag alla icke däri uttryckligen undantagna tjänster stå öppna för kvinnor. Fortfarande användes nämligen i regeringsformen om vissa befattningar ordet »man» eller »män». Tvivel kan därför förefinnas, huruvida kvinnor på grund av de särskilda paragrafernas formulering äro uteslutna från dessa tjänster eller huruvida de på grund av den ändrade § 28 i regeringsformen jämte behörighetslagens allmänna behörighetsformulering kunna ifrågakomma jämväl till dessa tjänster. Den grundlagsändring, som 1921 vidtogs, gällde nämligen — utom regeringsformens § 4, där ordet »män» i fråga om statsråd ändrades till »medborgare» — § 28, vilken i här ifrågavarande hänseenden numera lyder:

§ 28.

Konungen äger att i statsrådet utnämna och befordra infödde svenske män till alla de ämbeten och tjänster, högre och lägre, vilka äro av den egenskap, att Konungen fullmakter därå utfärdar, dock böra vederbörande förut med förslag hava inkommit där sådana hittills ägt rum. — — — Till ämbeten och tjänster, varom ovan sägs, må med tillämpning av grunder, som av Konungen och riksdagen godkänts, även kvinnor kunna utnämnas och befordras, dock att kvinna ej må utnämnas till prästerlig tjänst, där ej annorledes blivit bestämt i den ordning 87 § 2 mom. stadgar. — — — Konungen fäste vid alla befordringar avseende endast å de sökandes förtjänst och skicklighet, men icke på deras börd. — — —

Däremot ändrades icke uttrycken i § 17 angående *justitie-* och *regeringsråd*,[1] icke heller i § 27 angående *justitiekansler* eller § 96 angående *justitie-*

[1] »Konungens domsrätt skall uppdragas åt minst tolv av Honom utnämnda lagkunniga män, vilka fullgjort vad författningarna föreskriva dem, som uti domareämbeten må nyttjas, samt i sådana värv ådagalagt insikt, erfarenhet och redlighet.»

och *militieombudsmän*. Detta förhållande har varit föremål för olikartad tolkning. Sålunda framhåller Reuterskiöld i sina kommentarer till grundlagarna:[1]

»Grundlagen har här, utan att detta beror af förbiseende, bibehållit uttrycket *män*, samtidigt med uttryckets ändring i RF, t. ex. § 4. Kvinna kan därför icke grundlagsenligt utnämnas till justitie- eller regeringsråd, då K. M:t, enligt RF § 28 genom ändringen af 1921 medgifna, rätt att utnämna kvinnor till samma ämbeten som eljes män, gifvetvis begränsas genom de speciella föreskrifter grundlagen kan, beträffande vissa ämbeten, innehålla; att föredragande departementschefen vid behandlingen av K. Prop. nr 262 vid 1920 års riksdag utgått från den motsatta felaktiga tolkningen kan icke göra denna mindre felaktig; jfr dock Malmgren, Sveriges författning (1929) sid. 104, 152.»

En helt motsatt uppfattning deklareras emellertid av Malmgren i dennes kommentar till grundlagarna:[2]

»Den 1921 genomförda ändringen av RF § 28 åsyftade att avlägsna det grundlagsenliga hindret för kvinnors likställdhet med män beträffande tillträde till ämbeten och tjänster, som avses i nämnda paragraf och till vilka även justitie- och regeringsrådsämbetena höra. Någon ändring av de paragrafer, vilka stadgade manligt kön som kompetensvillkor för vissa grupper av ämbeten, erfordrades vid sådant förhållande icke.[3] De personer, vilka av chefen för justitiedepartementet år 1919 tillkallats att inom nämnda departement såsom sakkunniga biträda vid utredning av frågan om utsträckt behörighet för kvinnor att vinna tillträde till civil statstjänst, föreslogo visserligen i sitt 1920 avgivna betänkande, att ordet 'män' ('man') i RF §§ 17 och 27 skulle utbytas mot 'person(er)'. I det yttrande till statsrådsprotokollet, som åtföljde k. prop. 1920 nr 262 med förslag till de för denna frågas lösning erforderliga grundlagsändringarna, framhöll emellertid föredragande departementschefen, *att* det av flera skäl vore tydligt, att bestämmelserna i § 28 RF omfattade även justitiekanslers- samt justitie- och regeringsrådsämbetena, *att* därför även bibehållande av de förstnämnda paragrafernas nuvarande lydelse, grundlagshindren för kvinna att utnämnas till ifrågavarande ämbeten bleve undanskaffade, för den händelse § 28 erhölle den lydelse, som departementschefen ämnade föreslå (d. v. s. den sedan definitivt antagna), *samt att* vid sådant förhållande den av de sakkunniga föreslagna lydelsen närmast skulle innefatta, att statsmakterna i princip beslutit, att kvinna skulle erhålla tillträde till nyssnämnda ämbeten, något som departementschefen tydligen ansåg vara att på ett olämpligt sätt binda statsmakterna, då dessa skulle jämlikt § 28 gå till bestämmandet av grunderna för kvinnors tillträde till statstjänst.»

Enligt de sakkunnigas uppfattning torde det icke vara lämpligt, att bestämmelser kvarstå, som kunna giva anledning till så olika tolkning. Vad gäller själva de befattningar, från vilka kvinnor icke enligt behörighetslagen äro utestängda men vilka möjligtvis enligt regeringsformens ordalydelse fortfarande skulle vara undantagna från likställighetsbestämmelsen, nämligen befattningarna såsom justitie- och regeringsråd, justitiekansler samt justitie- och militieombudsman, synes det därför de sakkunniga vara önskvärt, att en

[1] Reuterskiöld, C. A.: Sveriges grundlagar. 2 uppl. Uppsala och Sthlm 1934.

[2] Malmgren, R.: Sveriges grundlagar. 3 uppl. Sthlm 1937.

[3] Det torde dock böra observeras att 1921 ordet »män» utbyttes mot »medborgare» i § 4 angående statsråd.

revision av lagbestämmelserna genomföres för att garantera kvinnorna full likställighet även för dessa tjänster, då de icke äro av väsentligen annan art än de rikets övriga höga tjänster, som formellt äro öppna för alla medborgare efter förtjänst och skicklighet.

En grundlagsändring, som generellt ersätter uttrycket »män» med ordet »medborgare», torde ävenledes bäst vara ägnad att återspegla den allmänna uppfattningen i närvarande tid. I den mån särbestämmelser för speciella fall därefter anses lämpliga, torde de böra ges annan än grundlagsform.

Emellertid torde en dylik ändring av regeringsformens ordalydelse icke vara helt tillfyllest. Jämte de särskilda befattningar, som i olika paragrafer nämnas, regleras nämligen enligt dess § 28 endast fullmaktstjänsterna, medan däremot behörighetslagen enligt sitt första, principiella moment bekräftar kvinnornas behörighet till samtliga tjänster. Med hänsyn härtill torde det icke vara tillräckligt att endast företaga en sådan omarbetning av grundlagsbestämmelserna att ordet »medborgare» insättes i stället för ordet »män» samt att därjämte behörighetslagen helt skulle kunna slopas. De sakkunniga önska därför utan att vilja på förhand binda formerna för den slutliga lagrevisionen föreslå en allmän översyn av samtliga hithörande lagbestämmelser.

Om det vid en dylik revision visar sig mest ändamålsenligt att bibehålla en särskild behörighetslag, kommer emellertid frågan om dess olika undantagsbestämmelser i ett annat läge. De sakkunniga hava därför, under principiellt framhävande av att den mest önskvärda reformen vore ett grundlagfästande av kvinnornas lika väl som männens allmänna behörighet, även tagit under övervägande, i vilken olika mån behörighetslagens undantagsbestämmelser torde kunna undvaras.

De farhågor, som yppades vid denna lags tillkomst, att kvinnor skulle tränga in på för dem mindre lämpade områden, hava visat sig sakna fog. Det har sålunda ådagalagts, att vissa yrken utanför lagens kompetensområde, för vilka man haft anledning förvänta att kvinnor i allmänhet skulle visa sig mindre lämpade, aldrig eller praktiskt taget aldrig kommit att utövas av kvinnor, trots att inga lagbestämmelser hindrat dessas tillträde. De sakkunniga ha med hänsyn till dessa förhållanden ansett det framgå, att laginskränkningarna sakna praktisk nödvändighet samt att den offentliga tjänsten, även om förhållandena få utveckla sig under friare kokurrens, innehåller tillräckligt många moment, som borga för att en utveckling i olämplig riktning icke kommer till stånd. Det rekryterings- och befordringsförfarande, som vid den offentliga tjänsten kommer till användning, måste i och för sig anses vara tillräcklig garanti för att för ämbetsutövningen mindervärdig arbetskraft icke skall komma att föredragas framför bättre kvalificerad. Skulle ytterligare försiktighetsmått vara behövliga, torde föreskrifter i särskilda instruktioner och reglementen hellre böra övervägas än att i lagform vissa särskilda, efter kön bestämda kompetenskrav fastläggas.

För att emellertid närmare motivera detta sitt ställningstagande samt för att bliva i tillfälle att mer praktiskt och icke endast principiellt avväga innebörden i revisionskravet, komma de sakkunniga att här nedan i tur och

ordning upptaga till granskning de i behörighetslagen ännu bestående undantagsbestämmelserna.

Såsom den första av dessa undantagsbestämmelser möter hänvisningen till att lagen om kvinnas likställighet icke skall äga tillämpning på de *kyrkliga tjänsterna utan kyrkomötets medgivande.* Denna bestämmelse är utformad i enlighet med regeringsformens allmänna krav i § 87, att riksdag och konung visserligen äga stifta, förändra eller upphäva kyrkolag, men att därtill samtycke även erfordras av allmänt kyrkomöte.

Förslag om kvinnas behörighet till de kyrkliga tjänsterna har dock aldrig av Kungl. Maj:t framlagts och av riksdagen behandlats. Utredning i frågan finnes emellertid förebragt av 1919 års s. k. behörighetssakkunniga i deras tredje betänkande av den 24 januari 1923 *med förslag om kvinnas behörighet att innehava prästerlig och annan kyrklig tjänst.* I detta betänkande har såväl evangeliets inställning som ock den kyrkohistoriska synpunkten utretts. Dessutom återfinnes där redogörelse för förhållandena inom andra kyrkor. Dessa sakkunniga uttalade sig bestämt för att likställigheten borde omfatta även de kyrkliga tjänsterna och utarbetade särskilda lagförslag om att kvinnor skulle äga samma behörighet som män att prästvigas och att fullt utöva kyrkligt ämbete. Vissa inskränkningar föreslogos emellertid i prästvalslagen för att tillförsäkra de församlingar, som ej skulle önska kvinnlig präst, att de ej mot sin vilja skulle tvingas mottaga sådan. Ett i samband med denna fråga ofta diskuterat förslag, att för kvinnor skulle inrättas ett särskilt kyrkligt ämbete, avvisades däremot bestämt av de sakkunniga. Deras hemställan i denna del togs emellertid icke upp i propositionen om behörighetslag, då de kyrkliga myndigheterna i allmänhet avstyrkt förslaget.

Det synes under sådana förhållanden de sakkunniga överflödigt, att denna fråga skulle behöva ytterligare utredas i hela dess vidd. Vad, som i närvarande stund är angeläget, är icke så mycket utredning som fastmera en prövning av opinionsläget. I detta hänseende torde förhållandena i betydande utsträckning hava förändrat sig sedan remissyttrandena avgåvos i samband med förslaget till 1923 års behörighetslag.

Motiveringen för kraven på prästämbetenas öppnande för kvinnor kan icke såsom vad gäller andra tjänster främst härledas ur ett allmänt resonemang om likställighet vid konkurrens om tjänster. Andra hänsyn måste väga tyngre. Sålunda är för detta arbete kallelsesynpunkten särskilt betydelsefull. Önskan att ägna sig åt ett arbete i kyrkans tjänst måste sannolikt mer än för annat arbete betraktas såsom grundad i ett personligt kallelsemedvetande. De kvinnor, som söka tillträde till dessa tjänster, grunda heller icke denna sin avsikt på några abstrakta likställighetskrav utan på önskan att få möjligheter att förverkliga en kallelse och att få utöva en gärning, i vilken de mena sig bäst kunna tjäna sin tro och för vilken de utbildat sig.

Vid varje analys av olika ämbetsaspiranters behörighet måste emellertid jämsides med de arbetssökande människornas synpunkter även anläggas

synpunkterna om vad själva arbetet har att vinna eller att förlora på att en förändring tillåtes i fråga om dess rekrytering. I detta hänseende bliva avvägandena betydligt mer komplicerade.

Skälen mot kvinnors lämplighet för prästgärningen ha i den svenska statskyrkan i allmänhet sällan givits teoretisk grundval eller rent religiös begrundning, utan de hava så gott som regelbundet bestått i hänvisningar till opinionen. Då andra kyrkor icke lika mycket som vår statskyrka avstängt kvinnor från delaktighet i själasörjande och förkunnande gärning, har emellertid från auktoritativt håll denna inställning sällan framburits såsom slutgiltig och absolut, utan man har mera ställt i förgrunden, att tiden och församlingsmentaliteten icke vore mogen för att mottaga kvinnliga präster.

Endast enstaka röster inom den kyrkliga världen hava höjts för åsikten, att mera sakligt eller religiöst bärande grunder skulle motivera kvinnornas fortsatta avstående från kyrklig ämbetsutövning. Sålunda har understundom den uppfattningen gjort sig gällande, att kvinnor icke skulle kunna anförtros förvaltandet av sakramenten och eventuellt icke heller företrädandet av församlingen inför Gud i altartjänsten. Emellertid är motiveringen därmed icke uttryckt utan endast antydd. Den torde böra föras tillbaka på ett känslomotstånd, vilket i sin tur vilar på vissa endast halvmedvetna föreställningar om kvinnors mindre värdighet. I allmänhet har det tvärtom uttryckligen framhävts, att från evangelisk ståndpunkt inga hinder kunna föreligga. Härom skrev professor Edv. Rodhe i sin utredning till det tidigare omnämnda betänkandet bl. a.:

»Man måste ju säga, att såsom rationella argument väga de synbarligen ganska lätt. De skola emellertid icke bedömas från rationell synpunkt, utan såsom utslag av känslomotståndet.»

Å andra sidan har man att fråga, vilka särskilda fördelar skulle vinnas med kvinnors tillträde till prästämbetena. Dessa fördelar torde vara att söka i två olika avseenden, nämligen dels inom det kyrkliga arbetet självt och dels för opinionsbildningen. I det förra hänseendet har man framhävt, hur kyrkan skulle kunna vinna ökad kontakt med folkgrupper, som på grund av förändrade tidsförhållanden känna ett visst främlingskap inför kyrkans förkunnelse och uppbyggnad. Vidare skulle bland kvinnor vara att söka en ny och lämplig arbetskraft för vissa själavårdande uppgifter, för vilka tidens behov alltmer framträda. I detta samband kan påminnas om, hurusom kvinnor ådagalagt sin lämplighet under den utveckling till personligt vårdande och fostrande arbete, som alltmer blir innebörden i de sociala institutionerna. I fråga om opinionsbildningen skulle en dylik utveckling bidraga till en höjd värdering av kvinnan i allmänhet.

Med hänsyn till angivna skäl och till det förändrade tidsläget anse de sakkunniga det angeläget, att frågan om kvinnors tillträde till prästerliga tjänster med det snaraste bringas till sin lösning.

Bland de undantagsbestämmelser, vilka icke såsom i fråga om de kyrkliga tjänsterna äro beroende av även andra än riksdagens beslut, framträda inom

behörighetslagen främst de som röra vissa *tjänster vid fångvårdsanstalter, uppfostringsanstalter m. m.* (punkt 2 inom behörighetslagens mom. 1, se ovan s. 191) — i den mån de medföra skyldighet att utöva ledning eller övervakning av män — samt *vid hospital* (punkt 3) — i den mån med tjänsten »är förenad skyldighet att handha sådan vård av sinnessjuka, vilken icke skall handhas av kvinna». På bägge dessa områden har utvecklingen av arbetsmetoderna gått så hastigt och så entydigt i en viss riktning, att fog för undantagsbestämmelsernas upprätthållande numera i mycket stor utsträckning torde saknas. Trots behörighetslagens bestämmelse har under senare år skett en utveckling i den riktningen, att viss vård av sinnessjuka, som förr handhades av män, i större utsträckning ålagts kvinnlig personal. Socialvården har också alltmera kommit att innebära moment av personligt vårdande och fostrande art med frångående i görligaste mån av de rena bevakningssynpunkterna. Denna förskjutning medför ett ökat värdesättande av de kvinnliga insatserna. Under sådana förhållanden ter det sig oegentligt att vidmakthålla en lagbestämmelse, som utestänger de för detta arbete otvivelaktigt lämpliga kvinnorna. Därmed är icke sagt, att man i allmänhet hellre skulle placera kvinnor på dessa befattningar än män. Den individuella lämpligheten måste som hittills komma att prövas i varje enskilt fall. Urvalet av arbetskraft bleve endast så mycket större, om jämväl kvinnliga aspiranter beaktades, och detta måste givetvis öka möjligheterna att finna god arbetskraft.

En ändring av anställningsförhållandena och tjänsteformerna på nu berörda områden skulle komma att medföra, att den nu ofta, t. ex. inom hospitalsvården, praktiserade sänkningen av lönen, när en förutvarande manlig tjänst besättes med kvinna, icke längre skulle kunna tillämpas. Den ojämna lönegradsplaceringen av kvinnlig och manlig personal torde sålunda i samma sammanhang böra ändras. Inom såväl hospital som fängelser och sjukvård har hittills den regeln rått, att vakt- och vårdtjänster, som avse kvinnligt klientel, värderas lägre och ersättes enligt en lägre löneskala än motsvarande tjänster, som avse manligt klientel. Om i en framtid tjänsterna på resp. avdelningar icke obligatoriskt förbehållas endera manlig eller kvinnlig personal, skulle denna skillnad i klassificering och lönesättning med sannolikhet visa sig ohållbar.

De sakkunniga anse med hänsyn till vad ovan anförts, att starka skäl tala för *att behörighetslagens undantagsbestämmelser för kvinnor i vad det gäller tjänster inom fångvård, vid uppfostringsanstalter samt hospital måtte avlägsnas.*

Bland undantagsbestämmelserna synas därnäst de som avse tjänstgöring, *med vilken är förenad skyldighet att ansvara för eller biträda vid upprätthållande av allmän ordning och säkerhet,* medföra vissa negativa verkningar såväl utifrån meriterade kvinnliga tjänstesökandes synpunkt som ock utifrån synpunkten av samhällets behov av arbetsinsatser.

De genom denna bestämmelse undantagna tjänsterna tillhöra dels landssta-

ten och dels kommunalförvaltningen. Inom den sistnämnda gäller det alla polisbefattningar,[1] varibland givetvis även de överordnade såsom stadsfiskal, polismästare, polisintendent, poliskommissarie och liknande. Dessutom kan emellertid bestämmelsen gälla ej endast borgmästare i de städer, där polismästare ej finnes, utan även rådman för det fall, att han i egenskap av tillfällig ordförande i magistraten har viss ledande funktion inom polisväsendet. I landsstaten äro de ifrågavarande befattningarna — utom landsfiskal och landsfogde — landshövding, landssekreterare, landskamrerare och länsassessor, emedan dessa i olika funktioner kunna komma att hava ansvar för ordningsmakten. Sålunda skall vid förfall för landshövding landssekreterare och landskamrerare gemensamt äga beslutanderätt. Dessutom äro genom bestämmelsen över- och underståthållaretjänsterna i Stockholm förbehållna män. Slutligen torde genom bestämmelsens formulering kvinna ej heller kunna vara chef för socialdepartementet, då denne är landsstatens och statspolisens överordnade.

I motioner (I: 109 och II: 285) till 1938 års riksdag hade hemställts om viss ändring av denna bestämmelse i syfte att ge kvinnor möjlighet att biträda särskilt med landsstatens uppgifter, vilka i växande omfattning äro av social natur. Dessa motioner avslogos av riksdagens båda kamrar. Emellertid hade första lagutskottet i sitt yttrande framhållit, att en revision av denna bestämmelse i framtiden torde böra företagas.

Såväl av reservanterna i utskottet som av de å ömse sidor i debatten deltagande talarna framhävdes likaledes behovet av en behörighetslagrevision, varemot synpunkterna voro skiljaktiga i frågan om huruvida denna borde vara allmän eller speciell.

De sakkunniga önska framhålla, att reformkrav i vad gäller denna delbestämmelse kunna framställas med olika styrka allt efter befattningens i fråga sociala eller polismässiga karaktär. För det förra slagets tjänster, nämligen särskilt länsstyrelsens befattningar, med undantag av landsfogdetjänsterna, samt posten såsom chef för socialdepartementet synes i första hand en sådan lagändring böra krävas, att även dugande kvinnor skola kunna ifrågakomma. Då emellertid de sakkunniga för sin del vilja förorda ett allmänt upphävande av varje lagbestämd diskrimination mot endera könet, anse de, att en behörighetsförklaring bör kunna omfatta även polistjänsterna i förvissning om att ett större urval ej skulle komma att göra det svårare att finna den för platsen mest kompetenta personen. Med denna motivering vilja de sakkunniga såsom sin uppfattning framhålla, att *bestämmelsen om uteslutande av kvinnas behörighet till tjänst, med vilken är förenad skyldighet att ansvara för eller biträda vid upprätthållande av allmän ordning och säkerhet, måtte kunna utgå.*

Slutligen må bland de undantagsbestämmelser, som enligt tidens krav knappast längre kunna anses generellt berättigade, nämnas den under punkt 7 i behörighetslagens § 2, mom. 1 formulerade angående *gymnastiklärarebe-*

[1] På särskilda befattningar inom polisväsendet kunna kvinnor anställas, t. ex. såsom polissystrar.

fattningar för manliga lärjungar. Det torde till en början böra framhållas, att i den mån en dylik regel allmänt skulle vara pedagogiskt riktig, den givetvis med samma fog även borde utesluta män från behörighet till liknande befattningar för kvinnlig ungdom, i all synnerhet som det torde kunna antagas, att manliga gymnastikmetoder mera skulle kunna skada kvinnlig ungdom än vice versa. För att rätt kunna bedöma bestämmelsens berättigande fordras emellertid en analys, huruvida den huvudsakligast är motiverad av en uppfattning, att man eller kvinna skulle a priori vara pedagogiskt olämplig att meddela undervisning av ifrågavarande art eller huruvida och i vad mån den är motiverad av en uppfattning om det olämpliga i att ungdom vid kroppsliga övningar handledes av person av annat kön. Den sistnämnda uppfattningen har säkert vid bestämmelsens tillkomst varit av icke oväsentlig vikt, men den har lika visst nära nog förlorat sin förankring i den allmänna opinionen och framför allt i de ungas av helt nya vanor bestämda inställning.

Den förstnämnda uppfattningen om bristande pedagogisk skicklighet är däremot icke av karaktär att kunna a priori avgöras. Om — såsom de sakkunniga även hålla för troligt — i stort sett denna uppfattning visar sig vara riktig, att gymnastik med manlig ungdom bäst ledes av män men även gymnastik med kvinnlig ungdom bäst av kvinnor, torde en fri konkurrens om befattningarna i allmänhet giva till resultat en sådan besättning av tjänsterna. Avgörandet måste emellertid hänskjutas till ett bedömande i konkreta fall och synes icke vara av den art, att det fordrar en lagbestämmelses skydd och allraminst en lagbestämmelse, som endast skyddar manlig ungdom men icke kvinnlig. De sakkunniga anse sålunda, att även bestämmelsen om att kvinnor icke skola kunna ifrågakomma såsom *lärare i gymnastik för manlig ungdom kan slopas såsom överflödig.*

I behörighetslagen finnas emellertid undantagsbestämmelser även för vissa andra befattningar — se s. 191 om *militära och civilmilitära befattningar samt sådana befattningar inom tullverket och skogsstaten, med vilka äro förenade bevakningsskyldighet* — för vilka befattningar inga särskilda skäl om kvinnors lämplighet synas kunna anföras. Det måste fördenskull framstå som en fråga av helt annan valör, huruvida även dessa undantagsbestämmelser skola kunna undvaras. I fråga om dessa befattningar hava aldrig krav rests, att de skola ställas öppna för kvinnor. I och för sig torde därför bibehållandet av förbud under dessa punkter icke medföra vare sig praktisk olägighet eller personlig orättvisa.

Om de sakkunniga trots detta förorda, att även dessa bestämmelser böra slopas vid en kommande allmän översyn över lagbestämmelserna om kvinnors behörighet, sker detta under tvenne hänsynstaganden. Den första synpunkten är därvid, att om det ena könets överlägsna lämplighet är oomtvistlig, behöver densamma icke skyddas medelst lagbestämmelser. Så har icke skett med andra befattningar, där detta till trots en mycket stel uppdelning på de olika könen kommit till stånd. Det synes de sakkunniga vara önsk-

värt, att då bestämmelser skulle kunna upphävas med så ringa risk för olämpliga resultat, som här allmänt antages, det ur opinionssynpunkt vore värdefullt, att den principiella likställigheten mellan könen finge komma till klarare uttryck än hittills. Den andra synpunkten är att, även om de legala förbuden för kvinnor att innehava dylika befattningar slopas, myndigheterna böra besitta andra medel att taga praktiskt nödvändiga hänsyn till olika tjänsters behov.

Denna sistnämnda möjlighet blir av betydelse i fler sammanhang än med avseende endast å militära och därmed i behörighetslagen likställda befattningar. Sålunda har ovan under övervägande av olika detaljbestämmelsers i behörighetslagen slopande betonats, att den allmänna opinionen torde kräva en möjlighet att i enskilda fall bedöma mäns och kvinnors kvalifikationer för en tjänst i viss mån olika med hänsyn till praktisk lämplighet och speciella lokala behov. Man torde sålunda kunna komma att finna det önskvärt att förhindra, att på grund av en principiellt genomförd likställighet samtliga befattningar inom vissa tjänsteområden skulle komma att vara besatta av endast ett kön, t. ex. enbart kvinnliga lärare vid ett högre allmänt läroverk för gossar. Likaledes torde även t. ex. en manlig gymnastiklärare böra anses mindre lämpad än en kvinnlig medsökande till tjänst i flickläroverk, även om de formella meriterna äro likvärdiga.

Då emellertid de förhållanden, som kunna kräva dylika särskilda hänsynstaganden, äro av tillfällig och föränderlig art, anse de sakkunniga sig icke kunna förorda, att dylika regler skulle i lag fastställas. Med sitt påpekande hava de sakkunniga endast önskat reservationsvis framhålla en svårighet, som icke helt får förbises vid ett genomförande av en principiellt fullständig likställighet mellan könen i fråga om behörighet att innehava statstjänst eller allmänt uppdrag.

De sakkunniga önska på ovan angivna grunder hemställa, att Kungl. Maj:t måtte föranstalta om en revision av samtliga de lagbestämmelser som beröra frågan om kvinnors behörighet att inneha offentlig tjänst och uppdrag i syfte att uppnå en fullständigare likställighet mellan könen och en bättre anpassning till de förändrade förhållandena.

Skyddslagstiftning för kvinnor.

De sakkunniga hava tidigare i kap. 2 redogjort för de särskilda restriktioner, som gälla kvinnors rätt att deltaga i industriellt arbete.

Vad beträffar bestämmelsen om sex veckors obligatorisk ledighet vid barnsbörd, torde den, särskilt sedan moderskapspenningen höjts till 75 kr. och gjorts tillgänglig för omkring 90 % av alla barnaföderskor, ej medföra några avsevärda svårigheter utan i en hel del fall kunna tjäna såsom ett stöd för en från personliga friktioner fri överenskommelse om dylik ledighet. Ehuru moderskapspenningen ej utgör ersättning för under denna obligatoriska ledighet förlorad arbetsförtjänst, torde denna olägenhet dock i viss grad hava

förminskats genom tillkomsten av möjlighet att erhålla den extra mödrahjälpen av upp till 300 kr.

Vad återigen beträffar bestämmelsen om nattarbete, har den enligt de sakkunnigas uppfattning varit av viss betydelse under den tidigare industriella perioden. Emellertid har man i de övriga nordiska länderna inga motsvarande lagbestämmelser. Arbeterskorna i vårt land hava kraftigt motsatt sig varje utökning av dessa nattarbetsbestämmelser, även i den form sådana föreslagits i den internationella konvention, genom vilken man avser att täcka även den mindre industrien samt utsträcka skyddet till allt arbete i samband med industriella företag, det må gälla arbeterskor eller anställda. Ett dylikt utvidgande av nattarbetsförbudet anse även de sakkunniga direkt olämpligt. Det skulle kunna leda till att irritation skapades på arbetsmarknaden och att konkurrensen mellan manligt och kvinnligt arbete skärptes. Ett upphävande av hela förbudet skulle enligt de sakkunnigas mening vara till fördel, men det torde på grund av internationella förpliktelser för närvarande ej vara genomförbart. Närmast vore det angeläget, att nattarbetsförbudet för kvinnor med hänsyn till själva sin tidsavgränsning kunde göras mindre stelt och mera anpassningsbart efter nuvarande förhållanden. Sålunda torde den arbetstid, under vilken kvinnorna tillåtas arbeta, i vissa fall böra kunna förläggas med viss förskjutning till senare samt eventuellt även tidigare timmar. *De sakkunniga vilja till slut för sin del uttala den förhoppningen, att jämställdhet i här berörda hänseenden måtte uppnås för män och kvinnor genom att nattarbete överhuvud taget i större utsträckning måtte bringas att upphöra såsom en för alla parter olämplig och ohälsosam form av arbete.*

Den kvinnliga ungdomens yrkesutbildning.

De offentligt reglerade utbildningsvägarna bliva under nuvarande sociala och ekonomiska förhållanden av allt större betydelse för förvärvsmöjligheterna. I industrialismens tidigare skede förelågo större möjligheter att utan skolbildning och utan specialiserad yrkesträning taga sig fram genom sin personliga skicklighet eller fallenhet för yrket. Detta var tiden för »the selfmade man», ty konkurrensen stod då i allmänhet mellan personer utan formell utbildning för de många yrken, som befunno sig i rask utveckling. Om denna tids förhållanden skulle ha blivit beståndande och om samtidigt i enlighet med den följande tidsutvecklingen några av de sedan gammalt rådande spärrarna mot kvinnor hade bortfallit, skulle man haft att vänta, att en fri konkurrens skulle fällt utslag även i fråga om mäns och kvinnors duglighet på olika arbetsområden. Emellertid går utvecklingen inom det privata näringslivet därhän, att denna fria konkurrens alltmer inskränkes. Organisationerna på arbetsmarknaden fordra, att det fria yrkesbytet i största utsträckning får vika för en fast yrkesanknytning. Den fortskridande arbetsspecialiseringen gör det dessutom nödvändigt, att de unga genom en brett lagd förberedande utbildningstid få ersättning för de mera mångsidiga yrkeskunskaper, som det praktiska inlärandet i yrkena förr medförde.

Då utbildningsvägarna alltså alltmera måst regleras, hava framför allt skolformerna differentierats för att kunna tillgodose ungdomens yrkesutbildning. På de olika skolorna vilar numera det största ansvaret att leda ungdomen in i olika yrken. Därvid är det av största betydelse, att skolorna icke göra detta efter så traditionella och formella principer, att urvalet skulle kunna bliva missledande. Ur de synpunkter, de sakkunniga hava att överväga, måste det särskilt framhållas, att skolor och utbildningsmöjligheter av olika slag även fullt ut böra tillgodose den kvinnliga arbetskraftens behov.

De sakkunniga komma i det följande att söka ge en kort sammanfattning av de olika utbildningsmöjligheter, som kunna tänkas beröra kvinnornas arbetsmöjligheter. I första hand uppmärksammas därvid de utbildningsformer, som för viss statlig tjänst äro inlagda inom själva verket; därefter de offentliga yrkesskolorna och barndomsskolan, i den mån den har en yrkesbestämd inriktning, samt slutligen vissa frågor angående yrkesorienteringens möjligheter att förhjälpa de unga till rätt yrke och rätt utbildning.

Inom den offentliga tjänsten föreligga i vissa fall särskilda kompetensbestämmelser. Dessa äro för en del högre befattningar akademisk examen eller annan därmed jämställd utbildning. I andra fall föreskrives för kompetens genomgång av inom resp. verk anordnade kurser, såsom inom kommunikationsverken och tullverket. I senare fallet kan verket vid antagandet av elever till kursen påverka den framtida rekryteringen av de berörda befattningarna. I detta hänseende har tidigare från kvinnohåll riktats den anmärkningen, att kurserna icke alltid anordnats på sådant sätt, som stod i överensstämmelse med behörighetslagens anda och mening. Kvinnor ha ej beretts tillträde på samma villkor som män, och till vissa kurser ha de varit utestängda, varigenom möjligheten till befordran minskats eller helt förlorats. Man torde dock ha rätt att betrakta detta som ett övergångsstadium, även om kvinnliga elever hittills endast i mycket ringa antal vunnit tillträde till de högre kurserna.

De sakkunniga vilja understryka, att det i det långa loppet blott kan vara till fördel för ämbetsverken själva, om konstlade hinder icke uppsättas för en öppen tävlan.

De offentliga utbildningsanstalterna stå i allmänhet öppna för såväl män som kvinnor eller också äro de fördelade i parallellinstitutioner för manlig och kvinnlig ungdom. I vissa fall begränsas dock elevurvalet till ettdera könet. Sålunda är det givetvis att vänta, att de militära utbildningsplatserna äro förbehållna män. Det torde i detta sammanhang böra påminnas om, att sannolikt flera dylika särskilda utbildningsplatser finnas avsedda för kvinnlig än för manlig ungdom, varvid utom samtliga hushållsskolor såsom exempel även må nämnas sjuksköterskeskolor, handarbets-, barnavårds- och skolköksseminarier samt kommunala flickskolor. Det har emellertid knappast från något håll allvarligt ifrågasatts, att man borde sträva efter en sådan

utjämning mellan könen, att de skulle taga i anspråk lika stora andelar av olika yrkesgrenar och utbildningsmöjligheter.

Vad särskilt gäller de högre stadiernas och mellanstadiernas skolformer torde tendensen numera vara, att de olika skolformerna formellt ställas öppna för såväl manlig som kvinnlig ungdom, och att därefter urvalet av elever utan auktoritativa åtgöranden kommer att betingas av individuella anlag och yrkets sociala traditioner. Anledning torde alltså knappast föreligga att ur de synpunkter, som de sakkunniga hava att företräda, på detta område kräva någon ändring.

Enligt de sakkunnigas mening torde det emellertid böra framhållas, att särskilda utbildningsanstalter, i den mån det yrke de utbilda för är öppet för ungdom av bägge könen, helst borde anordnas såsom samskolor. Det torde nämligen kunna med viss sannolikhet antagas, att bristen på kamratligt umgänge med yrkeskolleger av annat kön under utbildningstiden för framtiden försvårar samarbetet och bidrager till att vidmakthålla vissa otidsenliga och känslobetingade vanföreställningar om det motsatta könet.

De sakkunniga övergå därefter till att behandla de utbildningsmöjligheter, som närmast ansluta till folkskolan. Det torde icke kunna förnekas, att den elementära förberedelse, som gives för de stora yrkesgrupperna inom jordbruk, industri, handel och hantverk, knappast i samma mån komma flickor som pojkar till godo. Mest jämställda äro i detta hänseende såväl skolor som volontärplatser för affärs- och kontorsverksamhet. Däremot hava för de övriga, i det nutida ekonomiska livet betydelsefulla arbetsgrenarna, kvarlevande föreställningar från äldre tider tydligen i stor utsträckning varit vägledande. Det torde sålunda vara påtagligt, att man med hänsyn till att en stor mängd unga flickor i regel ägna sig åt husligt arbete, ej tillräckligt uppmärksammat behovet av annan yrkesutbildning för dem. Deras valfrihet har blivit starkt begränsad. Olika inställningar och traditioner ha emellertid gjort sig gällande på olika områden, varför en summarisk överblick av dessa torde vara lämplig.

De yrkesskolor, som ha till ändamål att befrämja utbildningen för *industriarbete,* ha så gott som uteslutande tagit sikte på den manliga arbetskraften. Trots att kvinnor utgöra omkring $^1/_6$ av hela den i industrien sysselsatta arbetarstammen, äro de olika verkstads-, lärlings- och yrkesskolorna i allmänhet inrättade för de speciellt manliga yrkesgrenarna. Dock torde böra påpekas, att de kvinnliga industriarbetarna för närvarande till mycket stor del sysselsättas inom sådana fack, där icke heller den manliga arbetskraften äger särskild yrkesutbildning. Det har heller icke tillräckligt betonats för de unga flickorna, att de hava intresse av att söka upp de mer yrkesskickliga industrigrenarna och att även de böra utnyttja möjligheterna till skolning för sitt blivande yrke, om de skola ha någon utsikt att komma fram på banan och att vinna den framtidstrygghet, som även kvinnorna böra förvissa sig om. Man torde böra inse, att, när kvinnlig arbetskraft i så stor utsträckning tages i anspråk för industriellt arbete, den också bör beredas bättre möjligheter till utbildning, befordran och specialisering. För ett bättre tillgodo-

seende av flickornas tekniska utbildning tala dessutom även allmännare skäl. Dessa göra sig emellertid med samma styrka gällande för hantverkare och komma därför att av de sakkunniga behandlas i ett sammanhang här nedan.

För *hantverksutbildningen* torde en enbart traditionell inställning spela större roll än på något annat håll. Sålunda är det fortfarande mycket svårt för unga flickor att vinna inträde såsom lärlingar i sådana hantverksgrenar, där man inte är speciellt inriktad på att använda kvinnlig arbetskraft. Själva rekryteringssättet blir här ofta av avgörande betydelse, i det att till lärlingar i första hand antagas förutvarande springpojkar.

Även yrkesskolorna på området ha samma benägenhet att följa en traditionell uppdelning. På en del platser finnas visserligen verkstadsskolor för kläd- och pälssömmerskor samt hattmodister, men ett betydligt större antal orter och även ett betydligt större antal yrkesgrenar hava utbildningslinjer avsedda för manlig ungdom. I själva verket torde ett flertal av de tillgängliga yrkesskolelinjerna inom hantverkets område i och för sig vara lämpliga även för kvinnlig ungdom, t. ex. tapetserare, urmakare, instrumentmakare, guldsmeder. I regel torde det emellertid med flickornas möjligheter på dessa banor förhålla sig, som det uttryckes i den broschyr för flickornas yrkesval, som utdelas i Stockholms folkskolor: »I skolorna för urmakare, guldsmeder, tapetserare, instrumentmakare, möbelsnickare finnes intet formellt hinder för flickor att komma in, men på grund av det stora antalet manliga sökande, åt vilka givits företräde, har det i praktiken visat sig vara synnerligen svårt för flickor att vinna inträde i dessa skolor och äro utsikterna för dem att skaffa sig utbildning i ifrågavarande även för kvinnor passande yrken alltjämt mycket små».[1]

Man har emellertid i detta sammanhang icke endast att taga hänsyn till de förvärvsmöjligheter som flickor otvivelaktigt i viss mån utestängas från, samt till att den utjämning mellan manligt och kvinnligt arbete icke kommer till stånd, vilken i och för sig vore önskvärd när särskilda anlag icke kräva gränsdragning. Ett bakomliggande intresse av än allmännare art gör det dessutom önskvärt, att frågan om flickornas tekniska och hantverksmässiga utbildning tages upp till behandling. Det må därvid till en början framhävas, att de sakkunniga icke finna det vara något samhällsintresse att söka leda in ett större flertal flickor på sådana yrkesområden, som förutsätta särskild mekanisk begåvning, då det otvivelaktigt torde ligga en riktig iakttagelse bakom antagandet, att pojkar äro överlägsna med hänsyn till dessa anlag, liksom att flickor hava andra begåvningsföreträden. Konstaterandet av denna begåvningsskillnad bör emellertid å andra sidan icke heller få leda till att en kategorisk uppdelning av utbildningsmöjligheterna göres eller vidmakthålles. Det blir fastmera nödvändigt att främst taga hänsyn till vad tiden kräver av de unga och att därefter omskapa utbildningen för att göra såväl flickor som pojkar så arbetsdugliga som möjligt.

Vid en dylik omprövning skall man finna, att den moderna utvecklingen ställer större krav på människornas förmåga att handhava maskiner i olika

[1] Vad vill du bli? utgiven av Stockholms stads folkskolor. 17 uppl. 1937.

arbetssammanhang. Icke endast inom industri och hantverk utan även inom kontorsarbete, jordbruk och husligt arbete användas alltmer tekniska hjälpmedel. Under sådana förhållanden torde man ej böra stanna vid konstaterandet av de unga flickornas mindre genomsnittsbegåvning för mekaniska ting. Skillnaden i naturliga anlag är icke ägnad att kategoriskt hänföra alla för mekaniska ting obegåvade till ett kön och alla begåvade till ett annat. Skillnaden är icke heller i och för sig så stor, att den skulle behöva göra sig märkbar, när det gäller de alldagliga genomsnittsprestationerna, om blott träningen och den genom lek, hemsysselsättningar etc. skapade inställningen vore densamma.

Skolan har här en viktig uppgift att fylla. Den nuvarande utvecklingen gör det utan tvivel nödvändigt att snarast möjligt i någon form ge även flickorna det mått av teknisk allmänbildning, som de flesta människor i våra dagar böra äga, om de icke skola stå handfallna inför det praktiska livets krav i yrke och hem. Det är troligt, att detta mål skulle kunna uppnås med mer ändamålsenliga och allmännare verkande medel (t. ex. inom slöjdundervisningen) än genom att öppna de dock för ett begränsat fåtal avsedda yrkesskolorna inom hithörande fack. Det är här frågan om en yrkesutbildningen föregående *teknisk allmänbildning,* som i våra dagar är och i framtiden ännu mera blir praktiskt nödvändig.

Även yrkesutbildningen för det *husliga arbetet* gives delvis i yrkesskolors form, liksom i lärlings- och aftonkurser av olika slag. Om effektiviteten av denna undervisning föreligger annan utredning, vari även förordas statliga åtgärder av olika slag.[1] Det synes de sakkunniga vara i hög grad önskvärt att målmedvetna ansträngningar göras för att effektivisera, rationalisera och vidga dessa utbildningsmöjligheter. Emellertid borde även inom den för alla grundläggande barndomsskolan allmännare beredas plats för en viss förberedande undervisning i hithörande ämnen. Liksom i fråga om den tekniska allmänbildningen bör skolans undervisning i husligt arbete betraktas under synvinkeln av att ett visst mått av kunnande och omdöme i hem- och familjefrågor hör med till den allmänbildning i praktiska ting, som det alltmer blir skolans uppgift att giva. Denna allmänbildning bör under sådana förhållanden också göras allmän; den bör icke betraktas såsom en preliminär yrkesutbildning, den bör vidare icke som hittills endast komma vissa distrikt och vissa skolformer till del. Det torde kunna ifrågasättas, huruvida den icke även bör så inriktas, att den till viss del med samma kursinnehåll, till viss del med annan praktisk inriktning, bör komma även barndomsskolans manliga elever till del. Med tanke på kvinnornas samhälleliga skyldigheter torde det även böra betonas, att flickor ha samma behov som pojkar av allmänt medborgerliga kunskaper, och att sådan undervisning ej må skjutas åt sidan i de för flickor avsedda skolformerna.

Det är de sakkunnigas förhoppning, att dessa principiella synpunkter om praktisk allmänbildning i såväl tekniska som husliga ting för såväl manlig som kvinnlig ungdom måtte vinna beaktande vid de utredningar i olika in-

[1] Betänkande och förslag i fråga om utbildning av hembiträden (Stat. off. utr. 1937: 16).

stanser, för vilka dessa frågor äro föremål. Likaså önska de sakkunniga understryka nödvändigheten av att även de lägre yrkesskolorna inriktas på att med större mångsidighet tillgodose den kvinnliga ungdomens yrkesutbildning.

Vad gäller *jordbrukets* utbildningsmöjligheter är till en början den högre lantbruksundervisningen liksom all högskoleutbildning öppen för kvinnor på samma villkor som för män. Kvinnor äga sålunda tillträde till lantbrukshögskolan vid Ultuna och lantbruksinstitutet vid Alnarp och ha också i enstaka fall använt sig härav. — Vad beträffar den lägre lantbruksundervisningen har denna varit föremål för utredning inom annan kommitté.[1] Nämnda förslag hava ännu icke föranlett någon åtgärd. De sakkunniga anse sig endast böra i detta sammanhang överväga, huruvida några särskilda synpunkter böra läggas på de utbildningsmöjligheter, som stå kvinnorna till buds.

Sådan lägre yrkesundervisning lämnas i *lanthushållsskolor, lantmannaskolor* och *lantbruksskolor,* varförutom vissa specialkurser med statsunderstöd anordnas, t. ex. för utbildning av *ladugårdsskötare* och *mejerister.*

Såsom redan av namnet framgår äro särskilt *lanthushållsskolorna* avsedda för kvinnlig ungdom, men något hinder föreligger i och för sig icke för manlig ungdom att vinna inträde vid dessa skolor. Vid dessa skolor lämnas undervisning huvudsakligast i sådana ämnen som ingå i en nutida lanthusmoders göromål. Då utvecklingen går i den riktningen att alltmer befria husmodern från tungt ladugårds- och jordbruksarbete och att koncentrera hennes arbetsområde till det som huvudsakligen rör hemmet och familjen, ha lanthushållsskolorna anpassat sina skolplaner med hänsyn härtill. Sålunda ägnas den väsentliga uppmärksamheten åt sådana ämnen som näringslära, hemmets ekonomi, hälsolära och barnavård etc. Detta utesluter emellertid icke att därjämte lämnas en viss såväl teoretisk som praktisk undervisning i sådana grenar av jordbruksarbete, i vilka kvinnor med hänsyn till sina kroppskrafter och till sitt samtidiga hushållsarbete lämpligen kunna deltaga. Den här antydda inriktningen av undervisningen sammanhänger med ett allmänt strävande att på ett rimligt sätt begränsa lanthusmödrarnas alltför tunga arbetsbörda och att på männen överflytta en del av de göromål som hittills i stor utsträckning ålegat kvinnorna, främst ladugårdsarbetet.

Vid *lantmannaskolorna,* som äro avsedda för brukare av egen jord, lämnas teoretisk och praktisk undervisning i jordbruksskötsel. Dessa skolor stå öppna även för flickor, men först under senare år hava flickor börjat söka sig in till dessa ehuru ännu i mycket ringa antal. Med hänsyn till att det inom jordbruket finnes icke mindre än omkring 40 000 kvinnor, som äro självständiga företagare, och med påpekande jämväl av hur vanlig yrkesutbildning i jordbruk för flickor är i vårt grannland Finland, anse de sakkunniga det vara angeläget, att flera kvinnliga elever än vad nu är fallet

[1] Betänkande med förslag angående den fasta lantbruksundervisningens ordnande (Stat off. utr. 1937: 33).

uppmärksamma denna utbildningsmöjlighet. I den mån elevtillströmningen från kvinnornas sida blir större, är det önskvärt att lantmannaskolorna utvidgas så, att de kunna möta det ökade kravet på elevplatser.

Lantbruksskolorna äro slutligen i södra och mellersta Sverige huvudsakligen avsedda för blivande arbetsledare inom jordbruket, men i Norrland och Dalarna även för blivande brukare. Den undervisning som lämnas i dessa skolor har hittills varit avsedd uteslutande för män.

Även inom jordbruket börjar en viss arbetsspecialisering att göra sig gällande. Ett uttryck härför är, att vissa specialkurser på jordbrukets område anordnas med hjälp av statsunderstöd. Enligt reglemente av den 28 augusti 1917 kan sålunda statsunderstöd erhållas till utbildningskurser för kvinnliga ladugårdsskötare i Norrland, Dalarna och Värmland. Dessa kurser skola vara förlagda till lantbruks-, lantmanna- eller lanthushållsskolor eller annan jämförbar anstalt och omfatta minst två och en halv månader. Genom beslut av 1935 års riksdag skulle dylika kurser anordnas också för män samt förläggas till övriga delar av landet. Avsikten var, att »genom ladugårdspersonalens utbildning det skulle bli möjligt att till en viss grad höja ladugårdsarbetarnas anseende och att väcka ungdomens intresse för yrket». Intresset från männens sida har emellertid visat sig mycket obetydligt, varför man vid 1938 års riksdag på förslag av lantbruksstyrelsen beslutat öppna samtliga kurser för såväl manliga som kvinnliga elever. Inträdesvillkoren äro desamma, utbildningen likaså och stipendierna, som rätt väsentligt höjts, utgå oavsett kön med samma belopp. Med tanke på det intresse för omvårdnad av levande väsen, som kvinnor i regel ha, torde man möjligen till detta yrke ha att vänta en viss tillströmning från kvinnornas sida, förutsatt att yrket blir ett skäligt betalt specialarbete utan sammanblandning med husligt arbete. På enskilt initiativ har försök med gott resultat gjorts med dylik specialutbildning för större ladugårdar.

Statsunderstöd gives även för ett antal lägre *mejeriskolor* för kvinnor. Dylika kurser omfatta både praktisk och teoretisk utbildning. Genom beslut av 1938 års riksdag skola dessa lägre skolor även vara öppna för män. Den högre undervisningen på detta område föreslås skola förläggas till Alnarp och torde därigenom bliva tillgänglig även för kvinnliga elever.

I den mån kvinnor beredas tillfälle till utbildning på dylika specialområden inom jordbruksarbetet, torde man kunna förvänta, att i vårt land liksom i flera andra länder kvinnor komma att ägna sig åt sådant arbete. De sakkunniga vilja därför rekommendera, att tillräckliga stipendier ställas till förfogande för såväl kvinnliga som manliga elevers bevistande av specialkurser för jordbruksarbete samt att utrymmesförhållandena så ordnas vid härför avsedda utbildningsanstalter, att de i full utsträckning och på samma villkor hållas öppna även för kvinnor.

I detta sammanhang torde även frågan om *yrkesorientering* böra beröras. Yrkesvalets problem gäller visserligen i lika hög grad den manliga som den kvinnliga arbetskraften, men då de sakkunniga ha att utreda kvinnoarbetets

olika sidor, torde det vara lämpligt att även taga i skärskådande, vilka möjligheter samhället har att leda denna arbetskraft in på de vägar, som ur olika synpunkter äro mest gagneliga. Det har redan framhållits, hur värdefullt det är att ge den kvinnliga ungdomen en förberedande allmänbildning i tekniska och medborgerliga frågor och i frågor som röra hem- och familjeliv. Likaså har understrukits betydelsen av en ökad och förbättrad yrkesutbildning icke blott för husligt arbete och olika former av lantarbete, utan även för hantverk och olika former av industriarbete. Betydelsen av att de unga välja rätt, när det gäller deras framtidsarbete, behöver knappast påpekas. Moderna undersökningar ha med all styrka framhållit, att arbetsresultatet i hög grad är beroende av individens intresse och lämplighet för yrket. Det ligger sålunda i samhällets intresse att vara ungdomen behjälplig att i möjligaste mån erhålla den ur egen och samhällelig synpunkt rätta arbetsanställningen.

Genom motioner vid 1938 års riksdag (I: 210 och II: 335) äskades vissa åtgärder till yrkesorienteringens effektivisering: »näringslivets mångsidiga utveckling har medfört ökade svårigheter för den enskilde att överblicka den mångfald av levnadsbanor och utkomstmöjligheter som erbjuda sig.» — — — »Då det gäller att överskåda arbetsmarknadens möjligheter räcker det icke med de uppgifter, som stå till buds rörande tillgång och efterfrågan på arbetstillfällen för dagen, utan det kräves förmåga att bedöma utvecklingen på längre sikt inom olika yrkesområden. Det är sålunda omöjligt för de unga att företaga ett tillfredsställande yrkesval på egen hand eller med ledning endast av slumpvis inhämtade råd och upplysningar.» Motionen utmynnar i en hemställan om en utredning rörande lämpligaste formen för en centraliserad upplysningsverksamhet för ungdomens yrkesvägledning. Riksdagen har i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställt om en sådan utredning.

De sakkunniga, som med stor tillfredsställelse hälsa detta förslag, vilja för sin del blott uttala den förhoppningen, att hänsyn därvidlag kommer att i lika mån tagas till den kvinnliga som till den manliga arbetskraftens varierande behov och att särskilt upplysningsverksamheten kommer att innesluta sådana moment, som kunna ge de unga flickorna en verklighetstrogen uppfattning om deras framtida försörjningsförhållanden samt om behovet av en pliktmedveten yrkesinställning.

Emellertid torde man vara tvungen att räkna med att ungdom ej så sällan av nöden tvingas in på banor, som kanske ej äro de för deras anlag bäst lämpade. En yrkesorienteringsbyrå bör därför helst ha till sitt förfogande vissa möjligheter att mera direkt kunna hjälpa den arbetssökande att finna sig tillrätta i sitt yrke. Man bör sålunda icke nöja sig med att konstatera en för visst yrke mindre lämplig egenskap utan bör även äga möjlighet t. ex. att kunna lära den unge hur denna egenskap skall kunna bortarbetas. Detta kunde exempelvis ske genom att arbetsförmedlingarna eller de särskilda yrkesrådgivningsinstanserna sökte anknytning och samarbete med yrkesskolor eller verkstäder av olika slag, som möjliggöra en prövning av arbetsviljan och arbetsdugligheten eller som ge tillfälle till uppövandet av kunskaper och

färdigheter. I tider av arbetslöshet kan det rentav gälla att anvisa och möjliggöra en helt ny yrkesutbildning, men i regel torde endast en allmän anlagsorientering till ledning för arbetsförmedlingen vara av nöden. Kvinnliga arbetssökande hänvisas sålunda ej sällan utan vidare till husligt arbete, därför att de anses såsom kvinnor självklart vara dugliga härtill. En efter praktiska iakttagelser gjord sovring för även detta arbetsområde skulle vara särdeles fördelaktig för både arbetsgivare och anställda samt skulle tjäna till att i det allmänna medvetandet göra detta yrke mer värderat.

De sakkunniga, som livligt tillstyrka en snar utredning av en centraliserad upplysningsverksamhet för ungdomens yrkesutbildning, ha i detta sammanhang endast velat påpeka, att en dylik upplysningsverksamhet även borde kunna i viss mån inriktas på att underlätta ett önskvärt yrkesbyte. Detta problem reser sig särskilt ofta för kvinnor i medelåldern, såväl för dem, vilka i ungdomen övergått från förvärvsarbete till husligt arbete i eget hem och vilka hava särskilt svårt att vid ett senare tillfälle återvinna förvärvsarbete, som för dem, vilka på grund av arbetets art redan vid inträdande medelålder anses »uttjänta».

Geografisk lokalisering av arbetsmöjligheter för män och kvinnor.

Såsom flera gånger i de sakkunnigas framställning berörts, synes en traditionell uppdelning av yrkesområdena på manliga och kvinnliga alltjämt bibehållas och därigenom skapas även en ojämn geografisk fördelning av männen och kvinnorna. Denna fråga är i och för sig av mindre arbetsmarknadsekonomisk vikt och av större betydelse för familjebildningen och trivseln i sammanlevnaden, men då reformer, som möjligtvis skulle kunna bidraga att minska denna olägenhet, måste röra arbetsförhållandena, anse sig de sakkunniga lämpligen böra i sitt allmänna sammanhang vidröra även denna fråga.

I visst avseende äro hithörande problem föremål för annan utredning, nämligen i vad gäller den s. k. »flykten från landsbygden». Problemet är emellertid såsom de sakkunniga se det av vida större räckvidd, i det att varje ensidig uppdelning av manlig och kvinnlig arbetskraft å skilda områden kan komma att medföra, att män och kvinnor på ett ur samhällets synpunkt mindre önskvärt sätt isoleras från varandra. Även svårigheterna att erhålla arbetskraft av det ena eller andra slaget ökas, om efterfrågan på en viss ort endast inriktas på den ena hälften av familjemedlemmarna. Denna fråga berör icke endast makars möjlighet att vinna anställning å samma ort utan även föräldrars möjlighet att sammanhålla sina familjer och att ha barnen längre tid boende i hemmet eller nära detsamma. Detta problem ger sig givetvis mest tillkänna i de fall, då ett distrikt nästan helt behärskas av en viss näringsgren. Vid en allmän undersökning kunna emellertid egentligen endast jordbruk och industri komma i fråga såsom stora nog att sätta sin prägel på en hel ort.

Inom jordbruksdistrikten ligger problemet väsentligen däri, att kvinnorna i stor utsträckning lämna landsbygden för att söka sig arbete i städer och industrisamhällen. Detta har medfört svårigheter, dels att för jordbruket anskaffa kvinnlig arbetskraft i erforderlig utsträckning och dels att möjliggöra giftermål för jordbrukets unga män. Olika förslag till lösning av detta problem ha under den aktuella diskussionen framkommit. Därav må i första hand nämnas strävandena att underlätta jordbrukarehustrurnas arbete i hemmet, för att därigenom göra denna livsuppgift mera tillfredsställande att se fram emot för de unga kvinnorna. Detta syfte är förtjänt av allt stöd. Det torde dock böra framhållas, att ju mer hemarbetet rationaliseras, desto mindre tenderar det att kräva arbetskraft. Visserligen är den tid ännu långt avlägsen, då husmödrarnas arbete underlättats mer än till att komma på en mer likställd nivå med annat arbete. Den alltför långa arbetstiden måste först rationaliseras bort och endast därefter kan en direkt minskning i lanthemmens behov av huslig arbetskraft komma att förmärkas.

Emellertid är det tydligt, att det större antalet unga kvinnor knappast med denna utveckling komma att finna sin bärgning på landsbygden i form av hushållsarbete. För att utjämna könsproportionerna mellan land och stad fordras fastmera, att åt unga kvinnor beredas även andra arbetsmöjligheter. Sålunda finnes inom det egentliga jordbruket ett icke mättat behov av arbetskraft. Kvinnorna visa emellertid en växande ovillighet att åtaga sig detta arbete på de villkor som hittills rått. För att möta denna svårighet har man troligtvis att göra mycket allvarliga omprövningar av frågan om jordbrukets lönsamhet.

Den ekonomiska frågan är emellertid icke den enda. Det synes de sakkunniga svårt att föreställa sig, att man skulle kunna uppnå något mera jämstort antal av män och kvinnor i jordbruksdistrikten utan att gränserna för vad som hittills betraktats som manligt och kvinnligt arbete bli mindre skarpa. Arbetet inom jordbruket måste, då det allmänt rationaliseras samt med hänsyn till arbetsansträngningen underlättas och med hänsyn till lönevillkoren blir mer jämställt med industriarbetet, i större utsträckning böra fördelas på yrkeskunniga personer av bägge könen, om den avsevärda ökning av kvinnor inom jordbruksområdena, som visat sig vara för äktenskapsbildningen och trivseln behövliga, skall kunna komma till stånd. Detta innebär i och för sig stora omvälvningar inom den yrkesgren, som givetvis mest av alla bevaras i traditionell form, men de sakkunniga äro medvetna om att även utan detta speciella hänsynstagande sådana omvälvningar föreslå, då problemet om jordbrukets arbetskraft antar allt svårare karaktär. *Inför övervägandet av olika omläggningar torde det för närvarande räcka att påpeka, att i den mån jordbruksarbetet underlättas med maskinella hjälpmedel samt i den mån det blir mer beroende av föregående, om än kortvarig, specialutbildning, kommer ett större antal kvinnor än hittills att kunna anses för dylikt arbete lämpliga.*

Inom *industrien* ligger problemet på ett annat plan och framträder i regel ej som en »avfolkning» utan mera i bristande arbetsmöjligheter för det ena

eller andra könet, vilken företeelse i sin tur medför ovan omnämnda familjesociala svårigheter. Det har t. ex. alltmera börjat uppmärksammas, hur i de speciellt manliga sågverks- och malmdistrikten samt å skilda orter med huvudsakligen män anställda i mekaniska verkstäder o. dyl. de unga flickornas syselsättningsproblem inger bekymmer. I allmänhet ha för dem inga andra yrkesmöjligheter stått till buds än husligt arbete i ringa omfattning samt några enstaka anställningar i kaféer, i frisersalonger, i affärer och på kontor. En undersökning har sålunda visat, att i de tre Norrlandslänen Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten ej funnos mer än 125 arbetsställen med sammanlagt 953 arbeterskor, som kunde komma under beteckningen »industriellt arbete», under det att motsvarande tal för Skåne och Blekinge voro 715 arbetsställen med 22 542 arbeterskor. För den manliga befolkningen är fördelningen en helt annan.

För orter med ensartad manlig industri har resultatet blivit, att unga kvinnor antingen måste mer än de unga männen söka sig bort eller att de — och detta gäller numera även arbetareklassen — kvarstanna där såsom hemmadöttrar utan tillräckliga arbetsuppgifter och utan att erhålla en för deras framtida liv värdefull utbildning i något hänseende eller ens en riktig inställning till arbetet och till livets ekonomiska förhållanden. För att uppnå en viss önskvärd balans i sysselsättningsmöjligheterna på dylika orter blir det allt nödvändigare att tillskapa någon kompletteringsindustri, som särskilt använder sig av kvinnlig arbetskraft. Exempel på ett dylikt förfarande ha icke heller saknats; det må vara tillräckligt att här omnämna, hurusom en syfabrik under uttrycklig motivering med ovan anförda skäl förlagts i närheten av mera manligt betonad industri i Småland. Det omvända förhållandet har också inträffat, att på en ort med särskilt kvinnligt betonad industri, arbetsmöjligheter för män måst tillskapas, för att man skulle få behålla en bofast kvinnlig arbetarestam.

Under synpunkten av en sålunda önskvärd kompletterig av manlig, resp. kvinnlig industri skulle i vårt land behövas en mera målmedveten lokaliseringspolitik för industriföretag. Den mänskliga arbetskraften ställer större anspråk än hittills på att bli beaktad i det ekonomiska livets planmässiga ordning. Då emellertid auktoritativa ingrepp på detta område knappast övervägts eller ens skulle vara möjliga, se de sakkunniga ingen anledning att i ett speciellt yrkande sammanfatta de önskemål, som deras föregående utredning lett fram till. Kommunerna torde hava viss möjlighet att, t. ex. genom sin tomtpolitik, uppmuntra förläggandet av dylika kompletteringsindustrier till lämpliga orter. Den enskilda företagsamheten bör dock huvudsakligen göras uppmärksam på att ett samhälleligt problem håller på att växa fram, men att det ligger i företagens makt och troligen även i deras intresse att på ett jämnare sätt utnyttja den till olika orter bundna arbetskraften.

Avdelning II.

De gifta kvinnorna på arbetsmarknaden.

Sedan de sakkunniga i föregående avdelning behandlat en del allmännare kvinnoarbetsproblem samt även sökt bedöma de särskilda överväganden och förslag i olika hänseenden, som i det aktuella läget synas påkallade, komma de sakkunniga att i detta avsnitt närmare behandla det delproblem, vari tidsutvecklingen liksom sammanbryter alla kvinnoarbetets anpassningssvårigheter, nämligen frågan om de gifta kvinnornas ställning i arbetslivet. Därvid tillgodogöra sig de sakkunniga i stor utsträckning den teckning av kvinnoarbetsproblemens bakgrund, som i det föregående givits. En redogörelse har lämnats för det kvinnliga arbetets utveckling från agrara självhushållningsformer fram till våra dagars industriellt betonade arbetsförhållanden. Vidare har en allmän kartläggning gjorts av de yrken i Sverige, där kvinnorna i större utsträckning vunnit sysselsättning, varvid en detaljredogörelse för kvinnors förekomst inom olika yrkesgrenar givits i bilaga 1. Genom vissa statistiska undersökningar hava de sakkunniga vidare sökt lägga grunden för en bedömning av den manliga och kvinnliga arbetskraftens olika kostsamhet, varvid för en särskild kårs vidkommande, nämligen folkskollärarna, en mera ingående jämförelse mellan mäns och kvinnors arbete gjorts. Under hela denna framställning har flerfaldiga gånger de gifta kvinnornas särproblem belysts, och sådana sakuppgifter, som äro ägnade att underlätta bedömandet av gift kvinnas lämplighet och behörighet till förvärvsarbete, i olika sammanhang infogats. I det följande anse sig de sakkunniga med hänsyn till detta endast böra behandla de problem, vilka på särskilda punkter äro nödvändiga för att komplettera framställningen.

Då de åtgärder, som i Sverige i olika instanser föreslagits för att förhindra eller underlätta de gifta kvinnornas förvärvsarbete, icke framkommit fristående från den ekonomiska utvecklingen i andra länder, hava de sakkunniga i första hand velat lämna en redogörelse för hur motsvarande problem lösts och diskuterats utomlands.

Kap. 6. De förvärvsarbetande kvinnornas ställning på arbetsmarknaden i vissa främmande länder, med särskild hänsyn till de gifta kvinnorna.

Då man söker vinna någon jämförande överblick över kvinnornas ställning i andra länder och särskilt över tendenser till sådan utvidgning eller inskränkning i kvinnornas arbetsrätt, som av offentliga myndigheter kan vidtagas, måste uppmärksamheten så gott som företrädesvis inriktas å kvinnliga befattningshavare i allmän tjänst.

Framställningen har disponerats på tvenne huvudavsnitt. I det första av dessa behandlas villkoren för kvinnor i allmän tjänst, varvid framställningen i huvudsak bygger på en rapport, som sammanställts inom Internationella arbetsbyrån i Genève i februari 1936. För större överskådlighets skull ha uppgifterna från de olika länderna skilts isär på vissa huvudfrågor, nämligen

a) rätt till anställning och befordran,
b) rätt till behållande av tjänst vid giftermål,
c) lika eller olika lön för manliga och kvinnliga befattningshavare,
d) makars anställning å samma ort,
e) pensionsålder samt
f) moderskapsledighet.

Det andra avsnittet ger en mer resonerande skildring av den våg av åtgärder och diskussioner i restriktiv riktning, som följde den sista krisarbetslösheten i spåren. Även denna framställning bygger på internationellt redigerade uppgifter; huvudsakligen publicerade i Industrial and Labour Information, utgiven av Internationella arbetsbyrån i Genève.

I. Bestämmelser rörande offentlig tjänst.

Rätt till anställning och befordran.

Belgien. Svåröverskådlig situation, då bestämmelserna skifta. Förordningar om inskränkning av kvinnlig arbetskraft 1934 ha återkallats (se vidare i nästa avsnitt.)

Canada. Principiellt lika behörighet med män, men vissa tjänster kunna förbehållas endera könet.

Enligt 1927 års lag om civil statstjänst utses kandidater till utnämning inom förvaltningen efter ansökan. Rätt till ansökan står öppen för envar, som lagenligt kan utnämnas inom den tjänstegrupp ansökan gäller. Emellertid finnes ett tillägg, enligt vilket förvaltningskommissionen (Civil Service Commission), som har att handlägga ansökningarna, kan uppställa inskränkande bestämmelser med avseende på ålder, kön, hälsotillstånd, karaktär och moral samt andra egenskaper, som enligt kommissionens bedömande erfordras för de åligganden tjänsten kräver.

Danmark. Behörighetslag beslutad 1919, innehåller undantag för militära och kyrkliga tjänster.

England. Behörighetslag av 1919; dock med ett provisorium, att Kungl. Maj:t har rätt föreskriva särskilda förordningar om kvinnors tillträde till administrationen. Vissa officiella kommittéer av 1920 och 1929 ha velat fullt ut hävda behörighetsregeln. F. n. finnas särbestämmelser för olika departement samt för olika tjänsteklasser; i allmänhet ha kvinnorna fritt tillträde till lägre men ej till högre tjänster.

Finland. Behörighetslag av 1926. Vissa specificerade tjänster, bl. a. prästerliga, äro reserverade för män, vissa andra finnas reserverade för kvinnor.

Frankrike. Varje statligt departement har särskild förordning och situationen är därför svåröverskådlig. I allmänhet finnas inga restriktioner, men i vissa departement (kolonial-, finans- och justitiedepartementen m. fl.) hindras kvinnorna av klausul om fullgjord militärtjänst. Sedan 1936 hava flera departement åter medgivit ansökningsrätt till tjänst för kvinnor, vilken rätt under två års tid varit upphävd, dock med en ny bestämmelse fastställande maximiantal för av kvinnor innehavda tjänster inom resp. tjänstegrupper. Deras ansökningsrätt kan åter upphävas, då detta maximium uppnåtts. Proportionen är vanligen fastställd till 50 %.

Förenta Staterna. Förhållandena äro svåröverskådliga, då varje delstat och många lokala myndigheter ha egna bestämmelser. I den federativa förvaltningen finnas inga restriktioner. F. d. krigsdeltagare ha företräde till alla statstjänster, varför proportionen kvinnor måste bli lägre.

Holland. Inga andra restriktioner finnas än att kvinnor på grund av vissa särbestämmelser uteslutas från domartjänster, diplomatiska och konsulära tjänster.

Italien. Före 1933 fanns ingen inskränkning annat än för militära, diplomatiska och domartjänster. Efter 1933 har en kontingentering införts, som ger verken rätt att begränsa kvinnors tillträde.

Jugoslavien. Restriktioner finnas endast för domartjänster samt kontingentering inom post, telegraf och telefon.

Norge. Behörighetslag av 1938. Vissa restriktioner beträffande de prästerliga tjänsterna.

Polen. Inga restriktioner finnas. Ett stort antal kvinnor äro anställda i olika statstjänster.

Rumänien. Inga restriktioner finnas enligt behörighetslag av 1923. Inom post och telegraf stå dock vissa hinder i vägen för befordran. Kvinnor äga ej tillträde till domarämbetet.

Schweiz. Behörighetslag av 1927. För en del poster fordras viss militär rang, vilket utestänger kvinnor.

Sovjetunionen. Full likställighet.

Spanien. Inga restriktioner finnas enligt konstitutionen av 1931. Senare förändringar ej rapporterade.

Tjeckoslovakiet. Inga restriktioner.

Tyskland. Före 1933 rådde full likställighet; principen var inskriven i författningen.

Efter 1933: Lagen av 30 juni 1933 m. fl. stadga inskränkningar i kvinnors arbetsrätt. Utnämning till ordinarie kan ske först vid 35 års ålder. Flera restriktiva förordningar, bl. a. att kvinnor ej kunna utnämnas till domare eller allmän åklagare.

Österrike.[1] Konstitutionellt lika rätt föreskrevs enligt förbundslagen av 1920, som uteslöt varje privilegium grundat på härstamning, kön, stånd och klass. Sedermera ha emellertid angående kvinnliga tjänstemän särskilda bestämmelser utfärdats, varigenom nämnda princip frångåtts.

Rätt till behållande av tjänst vid giftermål.

Belgien. De kvinnor, som redan ha anställts, behålla sin tjänst. Nödåtgärd 1934 tillät avsked, men denna rätt utnyttjades knappast. Jämlikt paragraf 19 i reglemente rörande sjuksköterskor vid s. k. blandade sjukhus, underställda försvarsministeriet, anses sjuksköterska som ingår giftermål hava begärt avsked.

Canada. Avsked vid giftermål. Gifta kvinnor anställas ej, såvida ej brist råder på arbetskraft, eller om mannen är arbetsoförmögen eller särskilda kvalifikationer äro för handen.

Danmark. Inga restriktioner finnas.

Finland. Inga restriktioner finnas.

Frankrike. Inga restriktioner finnas.

Förenta Staterna. »Sparsamhetslagen» 1932 bestämde, att vid inskränkningar skulle i första hand permitteras den som är gift med statsanställd man eller kvinna. Trots att lagen föreskriver jämlikhet mellan män och kvinnor ha under 3 år 833 kvinnor men endast 277 män avskedats av denna grund.

Holland. Avsked vid giftermål sedan 1924; dock beviljas vissa undantag. Enligt lag av 1935 entledigas lärarinnor vid äktenskaps ingående. Enligt lag av 1937 skola gifta kvinnor avgå (undantag för gift kvinna med familje- eller annan underhållsskyldighet).

Italien. De kvinnor, som redan ha anställts, behålla sin tjänst.

Jugoslavien. Inga restriktioner finnas. I de tre halvofficiella bankerna utgör dock giftermål grund för avsked. Jämlikt 1937 års finanslag, som kompletterat lagen av 1929 rörande folkskolor, böra folk-, skolköks- och småskolelärarinnor lämna sin tjänst vid ingående av äktenskap med man, vilken ej är lärare.
Genom styrelsebeslut år 1937 i riksförsäkringsbyrån äro kvinnliga tjänstemän i byrån skyldiga att lämna sin tjänst vid äktenskaps ingående, och gift kvinna får ej vidare anställas.

Norge. Inga restriktioner finnas.

Polen. Avsked vid giftermål rekommenderades i cirkulärskrivelse från regeringen av år 1933.

Rumänien. Inga restriktioner finnas.

Schweiz. Kvinnor kunna avskedas vid giftermål.

Sovjetunionen. Inga restriktioner finnas.

Storbritannien. Gifta kvinnor anställas endast undantagsvis; kvinnor som ingå äktenskap kunna avskedas. I allmän tjänst anställda kvinnor äro skyldiga att avgå vid ingåendet av äktenskap. Undantag från denna regel kunna medgivas,

[1] Då detta skrevs var Österrike ett självständigt rike. Eftersom de upplysningar, vilka gälla hittillsvarande förhållanden, dock kunna anses äga upplysande värde, hava de av de sakkunniga bibehållits.

om enligt tillstyrkande av vederbörlig myndighet bibehållandet i tjänst av kvinnlig befattningshavare efter ingånget äktenskap anses vara i tjänstens intresse (allmän tjänsteförordning av 1921).

Tjeckoslovakiet. Inga restriktioner finnas för ordinarie befattningshavare. För icke ordinarie är tillstånd att kvarstå beroende på beslut inom verket; ansökan härom beviljas i regel.

Tyskland. Lag 30 maj 1932: *Rätt* att avskeda gift kvinna mot hennes vilja, om myndigheten ansåge, att familjeinkomsten vore tillräcklig. Dylikt beslut skulle dock underställas skiljedom, såvitt ej mannen vore anställd i offentlig tjänst och kunde anses ha en betryggad ställning. Lag 30 juni 1933: *Plikt* att avskeda gift kvinna under samma betingelser; dock må undantag beviljas av inrikesministern.

Österrike. Principiell skyldighet att avgå vid giftermål är ej fastslagen. Vissa löneolikheter inträda.

Lika eller olika lön för manliga och kvinnliga befattningshavare.

Belgien. Principiellt lika lön. Under krisen förekommo vissa lönenedskärningar. 1933 fastslogs, att om bägge makarna voro statsanställda, skulle hustruns lön reduceras med 25 %. 1934 gjordes vissa nedskärningar i alla kvinnolöner, även de ogiftas. 1935 bestod för en kort tid lägre lön för kvinnliga lärare än för manliga. Familjetillägg utbetalas endast till familjens överhuvud. Kvinnor i statstjänst få familjetillägg endast, om de äro änkor, frånskilda eller ha utomäktenskapliga barn.

Canada. Principiellt lika lön; lönerna äro fastställda med hänsyn till befattningen och ej till individens kön.

Danmark. Lika lön från år 1919.

Finland. Lika lön för de tjänster som äro öppna för såväl män som kvinnor. Generellt sett ligga kvinnolönerna på en lägre nivå, vilket särskilt ger sig tillkänna på de poster, som äro reserverade för kvinnor i motsats till dem, som äro reserverade för män.

Frankrike. Lika lön för de tjänster som äro öppna för såväl män som kvinnor. Generellt sett ligga kvinnolönerna på en lägre nivå. Familjetilläggen äro lika för män och kvinnor, dock utbetalas familjetillägg endast till endera i familj, där bägge makarna äro anställda i offentlig tjänst. Under år 1935 hade vissa ekonomiskt motiverade åtgärder medfört, att löneförmånerna för vissa kvinnliga befattningshavare reducerats avsevärt genom indragandet av bostadsförmåner samt förbud för samtidigt uppbärande av avgångs- och ålderspension; den bestämmelse, som förorsakade dessa åtgärder, upphävdes 1936.

Förenta Staterna. Lika lön i den federativa förvaltningen sedan 1870.

Holland. Principiellt lika lön.

Italien. Principiellt lika lön.

Jugoslavien. Principiellt lika lön. Gifta kvinnor ha dock fått viss nedskärning av dyrtidstillägg.

Norge. Principen är lika lön, men för många befattningar äro olika lönesatser bestämda, t. ex. manliga yrkesinspektörer 6 300—8 100 kr., kvinnliga 5 400—7 200 kr., manliga fängelseinspektörer 5 850—7 200 kr., kvinnliga 3 600—4 950 kr.

Polen. Principiellt lika lön; dock finnas kvinnor till större antal i de lägre löneklasserna.

Rumänien. Lika lön. Även hyresbidrag uppbäras av bägge makarna. Barnbidrag får dock i varje familj endast endera maken, varvid detta bidrag räknas efter den högsta lönen.

Schweiz. Lika lön.

Sovjetunionen. Lika lön.

Storbritannien. Ej lika lön annat än i undantagsfall. Underhuset har dock sedan 1919 principiellt förklarat sig vara för lika lön.

Tjeckoslovakiet. Lika lön; dock med viss inskränkning i fråga om barnbidrag.

Tyskland. Före 1933: lika lön för tjänstemän, med undantag för en obetydlig minskning i de gifta kvinnornas löneförmåner (sedan 1927 utgick till gifta kvinnliga tjänstemän endast halva hyresbidraget och, ifall mannen var offentlig befattningshavare, intet hyresbidrag; likaså gjordes visst avdrag å barnbidragen).
Efter 1933: flera löneinskränkningar, nu även för ogifta kvinnor; olika stora pensioner och olika stora bidrag av skilda slag.

Österrike. Principiellt lika lön; dock ej till gifta kvinnor. 1934 bestämdes, att familjetillägg skulle utgå endast till män.

Åtgärder för att bereda makar anställning å samma ort.

Belgien. Inga föreskrifter finnas, men i praxis tages vid lärartillsättningar såvitt möjligt hänsyn till makens bostadsort.

Brasilien. Sedan lång tid tillbaka ha i vissa konkreta fall gifta makar beretts anställning å samma ort. Dessutom har genom en ny lag av 1936 bestämts, att en med civil eller militär befattningshavare gift kvinnlig tjänsteman äger rätt till tjänstledighet utan lön ända till tre år, om maken transporterats till plats, där hon ej kan utöva sin tjänst.

Canada. Inga föreskrifter finnas; gifta kvinnor äro sällan anställda.

Chile. Ett lagförslag av år 1936 har upptagit frågan om rätt till befrielse från tjänstgöring för kvinnlig tjänsteman, gift med civil eller militär befattningshavare, under en tidsrymd av intill tre år i händelse av makens förflyttning till annan ort.

Danmark. Inga föreskrifter finnas.

Finland. Inga föreskrifter finnas.

Frankrike. Överallt ges särskilda förmåner åt äkta makar, för att dessa skola kunna bo tillsammans. Enligt förordning av 1921 skola 25 % av alla lediga platser under ett år i första hand besättas med makar till förut anställda tjänstemän eller med personer som bott inom distriktet minst ett år. Två makar, som äro anställda inom samma administration, skola förflyttas samtidigt. Om de äro anställda i olika administrationer, måste hustruns överordnade finna henne en befattning i samma distrikt, dit mannen blir förflyttad.

Förenta Staterna. Inga föreskrifter finnas.

Grekland. Vad beträffar med lärare gifta lärarinnor finnes en bestämmelse, som möjliggör den kvinnliga tjänstemannens förflyttning till makens tjänstgöringsort, men dess tillämpning erbjuder vissa svårigheter. En lag av 1929, som möjliggjorde utbyte mellan lärarna i Athén — Pireus och de i provinsskolorna, ger i

princip företräde för gifta kvinnliga lärarkrafter i skolorna i Athén, medan de ogifta företrädesvis sändas till provinsskolorna.

Holland. Inga föreskrifter finnas.

Italien. Inga föreskrifter finnas.

Jugoslavien. Endast för lärarkåren finnas vissa förordningar, att gifta kvinnor skola utnämnas till lediga platser i mannens distrikt. Med tillämpning av ett reglemente från undervisningsministeriet är det brukligt att tillförsäkra gifta kvinnliga lärare vid lägre och högre undervisningsanstalter anställning i den stad, dit makens tjänst förlagts.

Norge. Inga föreskrifter finnas.

Polen. Inga föreskrifter finnas.

Rumänien. Gift kvinna i offentlig tjänst har företrädesrätt till ledig plats i makens distrikt. Likaså må gift man begära förflyttning av familjeskäl.

Schweiz. Inga föreskrifter finnas. Viss undersökning visar, att i praxis tillämpas för lärare en förmånsrätt för gifta att bereda dem anställning å samma ort.

Sovjetunionen. Inga föreskrifter finnas.

Spanien. I de flesta ministerierna finnas bestämmelser, som möjliggöra förläggandet av makars tjänstgöring till gemensam ort; den ena eller andra av makarna kan begära utbyte av tjänsteort.

Storbritannien. Inga föreskrifter finnas.

Tjeckoslovakiet. Inga föreskrifter finnas, men i vissa fall tages hänsyn till endera makens förflyttning.

Tyskland. Före 1933 gällde, att en begäran från gift kvinnlig tjänsteman att bli förflyttad till makens hemort borde såvitt möjligt beviljas. Skyldighet att begagna tjänstebostad föreskrevs för gifta kvinnor, men rätt gavs dem att ha sin familj där. Verken voro ålagda att förse kvinnliga tjänstemän med bostäder för familjer, resp. bostäder för ensamstående, i samma utsträckning som manliga tjänstemän.

Österrike. Inga föreskrifter finnas.

Pensionsålder.

Belgien. Lika för män och kvinnor.

Canada. Lika för män och kvinnor.

Danmark. Lika för män och kvinnor (70 år, på egen begäran 65 år).

Finland. Lika för män och kvinnor (67 år).

Frankrike. Lika för män och kvinnor, med undantag för tobaksmonopolet, där den är 60 år för män och 55 år för kvinnor. Kvinnliga befattningshavare få, om de avträda ur tjänst utan pension, sina pensionsavgifter återbetalade med ränta. Kvinnliga befattningshavare med tre levande barn ha rätt att avgå med pension. — Enligt lag av 1924 ha kvinnliga tjänstemän, gifta eller familjemödrar, som varit i aktiv tjänst minst 15 år, enligt de allmänna bestämmelserna rätt till en avgångspension beräknad per tjänsteår. Åtnjutandet av denna pension uppskjutes till den tidpunkt, då vederbörandes rätt till ålderspension inträder. Enligt samma lag ha kvinnliga tjänstemän och funktionärer rätt till ett tillägg till ålder och tjänstetid av

ett år för varje barn de fått. Manliga tjänstemän ha samma rätt i mån av militära tjänsteår.

Förenta staterna. Lika för män och kvinnor.

Holland. Lika för män och kvinnor (65 år).

Italien. Lika för män och kvinnor.

Jugoslavien. Lika för män och kvinnor.

Norge. 70 år för män, 65 år för kvinnor i allmänhet.

Polen. Lika för män och kvinnor.

Rumänien. Lika för män och kvinnor (oftast 60 år).

Schweiz. Lika för män och kvinnor.

Sovjetunionen. Lika för män och kvinnor.

Storbritannien. Lika för män och kvinnor.

Tjeckoslovakiet. Lika för män och kvinnor.

Tyskland. Lika för män och kvinnor.

Österrike. Lika för män och kvinnor.

Moderskapsledighet.

Belgien. Enligt cirkulär från premiärministern av den 13 mars 1930 åtnjuter kvinnlig personal, enligt allmän bestämmelse, tjänstledighet med bibehållande av lön upp till en månad före och en månad efter barnsbörd. Enligt cirkulär av 1927 från ledningen för statens flickskolor ha lärarinnor rätt till avlönad tjänstledighet vid barnsbörd under 6 à 7 veckor; varav 2 à 3 veckor före, 4 veckor efter. Denna tjänstledighet kan förlängas vid företeende av läkarintyg.

Canada. Inga föreskrifter finnas; gifta kvinnor äro sällan anställda.

Danmark. Rätt till 6 veckors ledighet med halv lön; med läkarintyg kan denna tid utsträckas; utan läkarintyg må ges särskild ledighet under högst 3 månader före barnsbörd, och — om barnet lever och ammas — 6 månader efter barnsbörd. Verkchefen har likaså rätt att förbjuda en kvinna att arbeta under 3 månader före barnsbörden; hon skall i så fall sjukskrivas och erhålla halv lön.

Finland. Inga särskilda föreskrifter för barnsbörd; $^2/_3$ av lönen bibehålles vid sjukdom, och kvinnliga tjänstemän ta i regel 2—3 månaders sjukledighet vid havandeskap.

Frankrike. I allmänhet rätt till ledighet med full lön 1 månad före och 1 månad efter barnsbörd; praxis är att bägge månaderna tagas efter barnets födelse. Med läkarintyg kan ledighet erhållas med full lön i ytterligare 2 månader. Ledighet utan lön må tagas av gifta kvinnliga befattningshavare, vanligen ej mer än 3 år, i vissa verk dock 6 år. Svårigheterna i de enskilda fallen att återinträda i tjänst ha dock kommit mödrarna att sällan utnyttja denna rätt.

Förenta staterna. Inga föreskrifter finnas.

Holland. Havandeskapsledighet på samma villkor som för sjukdom. Full lön under minst 6 veckor.

Italien. 2 månaders ledighet med lön. Denna ledighet kan förlängas med 30 dagar genom att årssemestern uttages i förskott. En ytterligare förlängning av 30 dagar kan beviljas av departementscheferna. Om ej tjänsten efter denna tid återupptages, sättes befattningshavaren i disponibilitet.

Jugoslavien. 6 veckors ledighet med full lön.

Norge. Inga föreskrifter finnas. Varje befattningshavare har rätt till 3 månaders sjukledighet med full lön.

Polen. 6 veckor före och 6 veckor efter barnsbörd med full lön. Under havandeskapet rätt till 6 dagars ledighet per månad. Amningsledighet beviljas.

Rumänien. Inga föreskrifter finnas. Vanlig sjukledighet med full lön ges.

Schweiz. Olika för olika grenar av administrationen.

Sovjetunionen. Efter kungörandet av förordning av 1936 angående moderskapsskydd äro icke kroppsarbetande kvinnliga löntagare jämställda med arbetarkvinnor. Tiden för moderskapsledighet är för alla löntagare fastställd till 56 dagar före och 56 dagar efter barnsbörd. Under denna tjänstledighet ha kvinnorna rätt till en dagsersättning, som utbetalas av socialförsäkringsanstalten, vilket belopp varierar mellan full och halv lön.

Spanien. Ledighet med full lön 6 veckor före och 6 veckor efter barnsbörd.

Storbritannien. Kvinnliga tjänstemän ha rätt till en speciell tjänstledighet före och efter barnsbörd med full lön under en period normalt ej överstigande en månad — med möjlighet till förlängning med en månad på läkarrekommendation.

Enligt rapport från den internationella Bureau d'Education över den gifta kvinnan i undervisningsväsendet har gift kvinnlig folkskollärare i allmänhet rätt till tjänstledighet antingen med full eller reducerad lön. Londons skolstyrelse har beslutat att gifta kvinnliga lärare böra taga tjänstledighet med 13 veckor före och 13 veckor efter barnsbörd med full lön under de 8 första veckorna och halv lön under de övriga. En förlängd ledighet utan lön kan beviljas upp till maximum 12 månader.

Tjeckoslovakiet. Rätt till 3 månaders ledighet med full lön; ingen inskränkning i pensions- och andra rättigheter.

Tyskland. Före 1933 voro kvinnor förbjudna arbeta 2 veckor före och 4 veckor efter barnsbörd. Full lön under 10 veckor, halv lön under ytterligare 7 veckor. Amningsledighet måste lämnas.

Efter 1933: utan att dessa förordningar upphävts, ha de nya förbuden för gifta kvinnor att arbeta i stor utsträckning satt förmånsbestämmelserna ur kraft.

Österrike. 6 veckor efter barnsbörd med bibehållen lön och med läkarintyg i vissa fall även 6 veckor före förlossning.

Denna schematiska översikt bör, även om den i vissa detaljer numera skulle vara föråldrad, ge en någorlunda riktig och fyllig bild av hur olika länder ordnat anställningsvillkoren för kvinnor i allmän tjänst. I viss mån torde man även ha rätt att därur utläsa den skiftande inställningen till de med kvinnoarbetet förbundna problemen. Ännu tydligare kan detta opinionsläge emellertid utläsas ur de senaste årens lagstiftningshistoria och de därmed förbundna diskussionerna inom vissa länder.

II. Restriktiva åtgärder mot kvinnoarbetet under de senaste åren.

Opinionsvågen för och emot kvinnors rätt att deltaga i konkurrensen om de lönade arbetstillfällena följer tydligt konjunkturerna. Under den långa depressionsperiod, som föregick beslutet om här föreliggande utredning om kvinnoarbetet, hade runtom i världen spårats sympatier för en auktoritativ begränsning av åtminstone vissa kvinnors arbetsmöjligheter. Vid argumenteringen för dylika åtgärder anfördes icke endast önskemålet att överföra arbetslösheten till grupper, som ansågos bättre kunna bära den, utan man sökte stundom även förklara *arbetslöshetens uppkomst* såsom i viss mån ett resultat av kvinnornas konkurrens om arbetstillfällena. Man föreställde sig därvid, att kvinnoarbetet så vuxit i omfattning, att det givit upphov till nya samhällsekonomiska problem.

Det är tydligt, att om utbudet av kvinnlig arbetskraft skulle ha väsentligt stegrats under eller närmast före en period, vilken liksom tiden 1930—1934 kännetecknades av stor arbetslöshet, denna ökade tillströmning borde förväntas ha varit en störande faktor å arbetsmarknaden. Det vore då även konsekvent om denna uppfattning, att kvinnoarbetets tillväxt skulle vara en bidragande orsak till arbetslösheten, hade lett till försök att delvis bota krisen genom sådana åtgärder, som skulle inskränka kvinnornas arbetsmöjligheter.

En dylik uppfattning vinner emellertid föga stöd i den förefintliga utredningslitteraturen. Sålunda medtager Internationella arbetsbyråns särskilde expert, *Woytinsky,* i sin studie över arbetslöshetens orsaker[1] icke kvinnoarbetet bland de faktorer, som vålla arbetslöshet. Det är även påtagligt, hur numera föreställningen förlorat sitt stöd, eftersom den efter krisen följande fördelaktigare ekonomiska situationen knappast kan förklaras därur, att kvinnoarbetet skulle ha minskat.

Denna allmänuppfattning har ytterligare försvagats sedan vissa statistiska översikter över kvinnoarbetets kvantitativa omfattning ådagalagt, att kvinnornas deltagande i förvärvslivet icke företer någon plötslig och kraftig tillväxt. Sålunda har Marguerite *Thibert*[2] och Henri *Fuss,*[3] vilka båda äro byråchefer i Internationella arbetsbyrån, och tidigare även A. *Vallentin*[4] skildrat kvinnornas deltagande i förvärvslivet som en så långsamt fortskridande utveckling, att störningar knappast kunna tänkas vållas av någon tvärt insättande tillströmning av denna arbetskraft. Dessa åsikter bekräftas av flera olika forskningsresultat, berörande enskilda länders förhållanden.

[1] Woytinsky, W.: Three Sources of Unemployment (International Labour Review 1935).

[2] The Economic Depression and the Employment of Women (International Labour Rewiew 1933).

[3] Unemployment and Employment among Women (International Labour Review 1935).

[4] The Employment of Women since the War (International Labour Review 1932). Bland övrig utländsk litteratur må särskilt framhävas: Anthony, S.: Women's Place in Industry and Home, London 1932. Henry, A.: Women in the Labor Movement, New York 1927. Geyer, A.: Frauenerwerbsarbeit in Deutschland 1924, samt en serie av rapporter från Women's Bureau inom Department of Labor, Washington.

Det noggrannare studiet av kvinnoarbetets omfattning och lokalisering i Sverige tillhör en annan del av denna utredning. Här må emellertid — med huvudsaklig ledning av ovannämnda undersökningar — kortfattat konstateras, att den väsentliga ökningen i kvinnoarbetet internationellt sett skedde under senare hälften av 1800-talet och att i själva verket inom ett flertal länder procenttalet förvärvsarbetande kvinnor av hela den kvinnliga befolkningen länge — enligt Thibert sedan seklets början — praktiskt taget varit konstant.

En dylik först hastigare, men efter 1910 långsammare tillväxt illustreras av förhållandena i Amerika. I nedanstående tabell visas proportionen förvärvsarbetande i % av befolkningen över 16 år.

Tab. 41. Procent förvärvsarbetande av hela befolkningen över 16 år i U. S. A. 1870—1930.

	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930
Hela befolkningen	52·2	54·0	55·8	56·7	59·0	58·1	57·1
Män.....	88·6	90·6	90·5	90·5	91·1	90·5	88·0
Kvinnor.....	14·8	16·0	19.0	20·6	24·3	24·0	25·3

Källa: Breckinridge, S. P.: Women in the Twentieth Century, New York & London 1933, s. 108.

I en del länder har proportionen förvärvsarbetande kvinnor rentav sjunkit:

Österrike..... 1890: 47·2 % 1900: 42·8 % 1910: 43·4 % 1920: 34·8 %.
Belgien ..... 1900: 29·2 % 1910: 29·0 % 1920: 21·3 %.
Danmark ..... 1900: 34·2 % 1911: 27·2 % 1921: 24·1 %.
Italien ..... 1881: 40·2 % 1900: 32·4 % 1911: 29·4 % 1920: 21·9 %.[1]

I vissa andra länder har samma procenttal fluktuerat utan bestämd tendens, t. ex.
i Frankrike 1906: 39 % — 1912: 42·2 % — 1926: 36·6 %,
i U. S. A. 1910: 18·1 % — 1920: 16·5 % — 1930: 17·7 %.
I England och Holland har procenttalet hållit sig särdeles konstant, omkring 26 % i England och 18 % i Holland.

[1] Dessa relativtal bli icke alltid inbördes jämförbara, då olika statistiska beräkningssätt kunna ha använts. I främsta rummet kunna de vara missvisande, emedan själva definitionen av det »förvärvsarbete» som medtagits kan vara olika. I en del länder medräknas såsom yrkesutövare alla som uppge sig ha ett yrke, i andra länder fordras en viss låg inkomst; i vissa länder räknas de i jordbruksarbete deltagande jordbrukarhustrurna som förvärvsarbetande (t. ex. England), i andra räknas de som »hustrur utan yrke» och i vissa länder räknas medhjälpande familjemedlemmar i alla yrken (t. ex. Tyskland, Österrike, Belgien, Frankrike) o. s. v. Av dessa skäl kunna icke talen användas för internationella jämförelser, medan däremot för varje särskilt land talen måste anses mer tillförlitliga och utvecklingsgången i kvinnoarbetets omfattning därför relativt troget där avspeglas. — Det må även anmärkas, att uppgifterna å ena sidan i International Statistical Yearbook, som ligga till grund för här anförda relationstal, ej helt stämma med dem som ges i Woytinsky, W.: Die Welt in Zahlen, I—II, Berlin 1926.

I Norge har enligt chefen för det norska statistiska kontoret, direktör Gunnar Jahn[1] kvinnornas andel i förvärvslivet knappast ändrat sig sedan 1875. Då som nu utgjorde de omkring 26 % av alla kvinnor, nämligen 1875: 26·5 %, 1890: 28·4 %, 1900. 29 %, 1910 29·4 %, 1920: 26·6 % och 1930: 26·6 %. I Norge har konstaterats, att även antalet gifta kvinnor i förvärvslivet närmast har sjunkit, från 3·25 % av alla gifta kvinnor 1891 och 3·10 % år 1910 till 2·63 % år 1930.[2]

Undantagen från denna regel bjuda ett visst intresse. En ökning har sålunda kunnat konstateras i t. ex. Grekland, Bulgarien och Finland; d. v. s. länder, som först relativt sent nåtts av den industriella omläggningen av det ekonomiska livet. Dessutom visa två stora länder en markerad ökning av kvinnoarbetet, nämligen Tyskland och Ryssland. I Tyskland var andelen förvärvsarbetande kvinnor av hela antalet kvinnor 1882: 24·0 % — 1895: 25·0 % — 1907: 30·5 % — 1920: 36·6 % — 1925: 35·6 % samt 1935: 33·4 %. I Ryssland faller ökningen på ännu senare år: 1928: 24·6 % — 1933: 37·7 %, men eftersom där intet arbetslöshetsproblem uppges föreligga, måste även kvinnoarbetet där lämnas ur räkningen såsom arbetsmarknadsstörande faktor. Vad däremot gäller Tyskland bör man icke underkänna den möjliga verkan, särskilt den psykologiska, av kvinnornas nya funktion i det ekonomiska livet. Reellt sett torde ökningen av kvinnoarbetet, som från 1907 till 1925 belöper sig till 5·1 % av hela den kvinnliga befolkningen och 2·4 % av hela befolkningen, däremot knappast ha större betydelse, i all synnerhet som andelen av förvärvsarbetande män av den manliga befolkningen stigit ännu kraftigare, nämligen med 6·6 % mellan 1907 och 1925. Den senare utvecklingen i Tyskland visar upp till 1931 samma starka ökning av kvinnoarbetet, därefter — väl att märka redan före de speciella restriktiva åtgärder, som senare skola behandlas — en bestämd sänkning. Enligt Fuss var de förvärvsarbetande kvinnornas andel bland samtliga sjukförsäkrade 1931: 36·5 % — 1932: 36·4 % — 1933: 33·9 % — 1934: 32·5 %. Efter år 1935 har återigen en stigning iakttagits.

Om man alltså ej med hjälp av data kan skänka vitsord åt den uppfattningen, att ett hastigt ökat deltagande från kvinnornas sida i förvärvslivet allmänt skulle ha kunnat bidraga till arbetslösheten, eftersom arbetslöshetssiffrorna i allmänhet rört sig med betydligt kraftigare svängningar än de nyss relaterade variationerna i kvinnoarbetet, får emellertid frågan ett nytt intresse, då man ser i vilka yrkesgrupper kvinnoarbetet lokaliserats. Man skall då finna, att det relativt stillastående totalantalet kvinnor i själva verket är åvägabragt genom att två kraftiga strömmar motverka varandra. Det kan nämligen så gott som regelbundet iakttagas, att kvinnornas antal i de tyngre yrkena minskas, medan det ökas i de intellektuella och expeditionella. Mot bakgrunden av detta skall man även lättare förstå, hur oppositio-

[1] Jahn, Gunnar: Kvinner i erhvervslivet fór og nu; Kvinnens sosiale stilling, Norsk rikskringkastings serieforedrag, Oslo 1935.

[2] Då beräkningen som här sker med hänsyn till hela antalet kvinnor, kommer en relativt betydande felkälla vid jämförelser att ligga däri, att den förvärvsdugliga delen av kvinnorna kan ha förändrats på grund av förändringar i nativiteten och därav följande förändringar i åldersfördelningen.

nen mot kvinnoarbetet kommit att främst gälla medelklassyrkena, trots att arbetslösheten väsentligen varit ett kroppsarbetets problem.

Vid en uppdelning på huvudyrkesgrupper visar det sig så gott som genomgående i alla länder, att kvinnorna mindre ofta än förr deltaga i jordbruk och industri, men däremot mera ofta i handel och samfärdsel, allmän tjänst och fria yrken.[1]

I *Amerika* minskade sålunda de sysselsatta kvinnornas antal från 1920 till 1930 med 16 % i jordbruksyrkena (männens med 0·2 %), varför där nu finnas 9 kvinnor på 100 män, samt med 2 % i industrien (männens ökade med 12 %); antal kvinnor på 100 män är där 15. Inom de flesta andra yrkesgrupper ökade såväl män som kvinnor: i *samfärdsel* männen med 24 %, kvinnorna med 25 %; antal kvinnor på 100 män är 8; i *handel och bankväsen* både män och kvinnor med 43 %; antal kvinnor på 100 män är 19; i *de fria yrkena* bägge könen med 50 %; antalet kvinnor på 100 män är 88. I den allmänna tjänst, som ej upptagits under annan rubrik, och på kontorsplatserna visa däremot kvinnorna en starkare stegring än männen, i *allmän tjänst* med 66 %, medan männen endast ökade 15 %; antalet kvinnor på 100 män är dock ej mer än 2·2; inom *kontoren* ökade kvinnorna med 40 %, männen med 21 %; antalet kvinnor på 100 män är 97.

I *Tyskland* är denna tvåfaldiga rörelse likaså tydlig. I alla tjänstemannagrupperna visa kvinnorna en procentuell ökning från 1925 till 1933. Där de 1925 utgjorde 26·5 % av alla anställda, beräknades de 1933 vara 30·8 % av dem. Likaså ökade kvinnornas deltagande såsom arbetare inom handel, samfärdsel, allmän tjänst och privat administration, medan däremot antalet kvinnor såsom arbetare i industri och jordbruk sjönk. I tjänstemannagrupperna voro kvinnorna 1933 på 100 män 45, i arbetargrupperna 30.

I *Belgien* har likaså antalet kvinnor genomgående stigit med några procent från 1920 till 1930 i tjänstemannagrupperna och minskat bland arbetarna. 24 kvinnor på 100 män arbetade 1930 inom industriens, 8 inom handelns och samfärdselns arbetargrupper; bland samma yrkesgrenars tjänstemän finnas 21, resp. 31 kvinnor på 100 män.

I *Frankrike* har totalsiffran för kvinnliga anställda fallit mellan åren 1921 och 1926. Denna sänkning uppstår såsom en resultant av dels en minskning (2·9 %) för arbetarna samt av en motsvarande ökning (6 %) för tjänstemannaklassen. För männens vidkommande var den motsvarande totala ökningen i stället resultanten av en liten minskning i tjänstemannayrkena (1 %) och en stor ökning i arbetarklassen (10 %). Antalet kvinnor på 100 män var 1926 31 inom industrien, 57 i handel, 116 i fria yrken och 22 i allmän tjänst. Detta kvinnornas starka deltagande i förvärvslivet i Frankrike och bl. a. deras faktiska övervikt i de fria yrkena torde böra särskilt uppmärksammas, då detta till trots inga restriktiva åtgärder mot kvinnoarbetet i Frankrike ansetts lämpliga. Särskilt beaktansvärt blir detta förhållande, när man betänker, hur starkt socialpolitiken i Frankrike är inställd på att tjäna och skydda familjens intressen.

I *England* kan en snarlik utvecklingstendens inom kvinnoarbetet följas. Jordbruket har sålunda i minskad utsträckning tagit kvinnlig arbetskraft i anspråk, om

[1] En tabellarisk uppställning har icke gjorts, då yrkesgrupperna i olika länder icke alltid äro homogena, och en alltför direkt jämförelse icke bör företas. De internationella sifferuppgifterna äro överhuvud taget behäftade med så stora svagheter, att talen i och för sig måste tagas med stor reservation, medan med större fog de allmänna tendenserna torde kunna utläsas ur dem.

man jämför 1923 och 1934. Siffrorna för industrien visa visserligen en ökning vid jämförelse mellan dessa bägge tidpunkter, men detta bör enligt Fuss troligen tillskrivas det faktum, att krisen hårdare drabbade de tyngre industrier, där företrädesvis män voro sysselsatta. Siffrorna för England äro därför svårtydda, om man inte går in i detaljer. Här må blott nämnas, att i offentlig tjänst kvinnornas antal såväl absolut som relativt minskades under denna tidsperiod, varför kvinnorna 1934 endast voro 11 på 100 män. Antalet kvinnor på 100 män är 58 i industrien, 1 i byggnadsbranschen, 41 i transport och handel (där den typiskt starkare relativa ökningen återfinnes), 142 i »diverse tjänster», 48 på banker och kontor samt 11 i offentlig tjänst (mot 17 1923). För industrien och därför även för totalsiffrorna är det mycket missvisande att försöka göra en jämförelse med 1923 och 1934 som utgångsår. Eftersom siffrorna i hög grad påverkas därav, att mans- och kvinnoyrken äro olika mycket konjunkturkänsliga, vinnes en komplettering vid jämförelse med år 1932, som ju betecknar depressionens bottenläge. Mellan detta år och 1934 steg männens förvärvsintensitet med 10 % men kvinnornas endast med 5·6 %, vilket just visar hur den då påbörjade ekonomiska återhämtningen gjorde sig mest kännbar i de manliga yrkena.

I *Italien* har kvinnoarbetet i industrien regelbundet sjunkit från 45 % kvinnor bland arbetarna år 1881 till 24 % år 1931. Relationstalet har däremot stått ungefär stilla inom handeln (med ungefär 21 % kvinnor); ökat svagt men bestämt inom transportväsendet till 3 % kvinnor; samt ökat kraftigt i bank- och försäkringsrörelse från 5 till 12 %; offentlig och enskild tjänst från 2 till 13 % samt fria yrken från 30 till 49 %. Omräknat till att ge antalet kvinnor på 100 män år 1931 blir detta 31 i industrien, 3 i transportväsendet, 27 i handeln, 14 i banker etc., 15 i offentlig och enskild tjänst samt 96 i fria yrken.

För *Japan* är samma rörelse kännetecknande. Från det föreliggande siffermaterialet, som jämför förhållandena 1927 och 1932 skall här endast anföras, att 86 kvinnor mot 100 män arbeta inom industrien samt att kvinnornas antal inom gruvorna starkt reducerats.

I *Norge* har antalet kvinnor på det typiska sättet minskat i jordbruk och industri, men ökat i handel, transport och icke-manuella yrken. Antalet kvinnor på 100 män var 1930 inom industrien 24, inom handel och icke-manuella yrken 43.

Endast *Holland* visar ett överraskande undantag från den allmänna regeln, då kvinnorna i jordbruket där starkt ökats från 1920 till 1930. Jordbruk i Holland är emellertid snarast att jämställa med trädgårdsskötsel. Ökningen kan emellertid delvis hänföras till en brist i 1920 års folkräkning och påstås ej motsvara de verkliga förhållandena. För övrigt igenkännes sänkningen inom industrien, där år 1930 16 kvinnor på 100 män äro anställda, och ökningen inom de till en grupp sammanförda icke-manuella yrkena (handel, fria yrken etc.), där kvinnornas antal år 1930 var 33 på 100 män, medan det 1920 var 29.[1]

I många länder försiggår en sådan omläggning inom de särskilda industrigrenarna, att även kvinnornas fördelning å arbetsmarknaden förskjutes. Sålunda ha i en del länder, t. ex. Italien, de »manliga» tyngre industrigrenarna, t. ex. rustningsindustrien, befrämjats på bekostnad av de gamla »kvinnliga»: textil- och beklädnadsindustrierna. I Tjeckoslovakiet har av samma anledning tvärtemot en viss ökning av den kvinnliga arbetskraften inom indu-

[1] Såsom jämförelse må nämnas, att förhållandena i Sverige förete samma allmänna bild, vilket framgår av bil. 1 samt en mera direkt jämförbar statistik härovan s. 71 f.

strien iakttagits, då i detta land sko-, textil- och glasindustrien utvecklats samt kvinnorna även ökat inom ingenjörskåren.

Mera betydelsefull är den ständigt fortgående förskjutning, som typiskt visar sig däri, att kvinnorna öka hastigare än männen inom medelklassyrkena. Såsom förklaring må i första rummet pekas på den sociologiska omskiktningsprocess, som förändrar kvinnornas ställning i de olika samhällsklasserna. Å ena sidan innebär den högre levnadsstandarden, att arbetarklassens hustrur och döttrar inte så allmänt behöva söka sig ut till förvärvsarbete. I den mån de emellertid söka sådant arbete, strömma de i större utsträckning än förr till »manschettyrkena». Å andra sidan medför de rivna ståndsskrankorna och den för medelklassen pressande ekonomiska situationen, att hustrurna och döttrarna därinom oftare än förr måste och önska söka sig ut på arbetsmarknaden, varvid även de i stor utsträckning gå till andra yrkeskategorier än industri och huslig tjänst. Tillströmningen till medelklassyrkena från bägge dessa håll är därjämte i större mån än förr möjliggjord av den allmänt högre skolbildningen. Man torde därför inom dessa yrken ha att räkna med inte endast en totalt stegrad sysselsättning utan även med ett utbud av arbetsvilliga, som är större än efterfrågan, och ett utbud, som av många olika orsaker särskilt härrör från kvinnor.

Den stora omvälvning, som i vår tid försiggått inom kvinnoarbetet, är alltså just denna inre styrkeförändring: strömmen från de tyngre yrkena och strömmen till medelklassyrkena.

Det kan därför icke generellt hävdas, att kvinnornas utbud skulle kunnat verka starkt förryckande å arbetsmarknaden, om denna betraktas som helhet. Hela frågan upplöser sig till att mer bli en fråga om fördelning av arbetstillfällen än om inskränkning eller utvidgning av arbetsmöjligheterna. Givet är emellertid, att då kvinnorna numera oftare arbeta inom de medelklassyrken, varom konkurrensdiskussionen populärt mest rört sig, bedömandet av samtliga problem kommer att påverkas av denna omflyttning.

Även i ett annat hänseende kommer en i och för sig obetydlig men på ytan lätt skönjbar förändring att medföra risk för felbedömning, nämligen vad gäller förekomsten av gifta kvinnor i förvärvslivet. Om man nämligen kan utgå från att totalantalet förvärvsarbetande kvinnor hållit sig relativt konstant, kan givetvis icke arbetslöshetsrisken påverkas därav, om dessa kvinnor äro gifta eller icke. Även om antalet gifta bland de förvärvsarbetande kvinnorna har stigit, torde man böra betrakta kvinnornas försörjnings- och sysselsättningsbehov såsom det mer konstanta, deras möjlighet och benägenhet att ingå äktenskap däremot såsom det mer variabla. Detta vill med andra ord säga, att de kvinnor, som i vilket fall som helst skulle söka sig försörjningsmöjligheter å arbetsmarknaden, numera visa en kraftigare tendens att därjämte ingå äktenskap. Den allmänna arbetslöshetsrisken kan emellertid icke påverkas av att kvinnornas civilstånd förändras.[1]

[1] Ett rakt motsatt orsaksförhållande mellan arbetslöshet och gifta kvinnors förvärvsarbete torde, åtminstone i enskilda fall, ibland kunna konstateras. Vid arbetslöshet för familjeförsörjare tvingas nämligen ett visst antal annars icke förvärvssökande hustrur att öka utbudet av kvinnlig arbetskraft. Detta förhållande beröres närmare i annat sammanhang.

En redogörelse av de restriktiva åtgärderna i olika länder för begränsning av kvinnors rätt till arbete måste anknytas till den senast aktuella arbetslöshetssituationen. Det befinnes nämligen, att mycket få förbud äro direkt nedärvda sedan långt tillbaka. Väl kunna förbud mången gång i gamla dagar ha funnits, men de hade mestadels upphävts efter de liberala idéernas genombrott. De allra flesta restriktionerna äro därför nya eller nyupptagna och stå i ett direkt beroende av den sista krisen med dess katastrofalt stora och långvariga arbetslöshet. Då man i krissituationen icke behärskade tillräckligt konstruktiva metoder för att råda bot på arbetslösheten, tillgrep man olika förslag att i stället fördela densamma. På en del håll syntes det ligga nära till hands att söka undgå arbetslöshetens värsta onda — som väl av de flesta anses drabba familjeförsörjare — genom att skjuta över arbetslösheten på dem, som bättre skulle kunna bära den, och därvid i första hand på gifta kvinnor, därnäst på kvinnor överhuvud taget och i sista hand på manlig ungdom. Det är därför mestadels såsom ett tillfälligt palliativ mot arbetslösheten, som åtgärden att minska kvinnornas rättigheter och möjligheter att inneha lönat arbete officiellt diskuterats. Andra skäl, t. ex. familjesociala, ha nämligen ej rätteligen kunnat motivera ett *förbud* att inneha visst arbete men väl olika positiva åtgärder för att minska hustrurnas beroende av de egna förvärvsinkomsterna. I den populära diskussionen blandas emellertid dessa helt olika vägande skäl om varandra. Henri Fuss säger därom i sin internationella översikt:

»... till följd av den ekonomiska depressionen har under de sista åren ett krav växt fram på restriktioner för kvinnors förvärvsarbete; och fastän ibland moraliska skäl förebäras, grundade på kvinnans plikter i hemmet, är huvudsyftet att bereda rum för män på de platser, som bli lediga då kvinnor avskedas.»

Endast i *England*[1] har en gammal tradition fortlevat, som föreskrivit, att kvinnor skulle avgå ur offentlig tjänst vid giftermål. Man har i detta land en principiell inställning mot varje form av dubbeltjänst eller rättare dubbelfunktion. Lika litet som statstjänsten bör konkurrera med de gifta kvinnornas plikter i hemmen, bör den konkurrera med politiska plikter. Parlamentsledamotskap är därför också oförenligt med innehav av allmän tjänst. Vad man konsekvent vill undvika är intressekonkurrensen. Själva det nämnda förbudet infördes omkring 1860, i det finansministern utgav en förordning, enligt vilken alla kvinnor måste avgå ur tjänst vid giftermål. Såsom kompensation erhölls rätt till gratifikation, motsvarande en månads lön för varje fullgjort tjänsteår, dock högst 12 månaders lön.[2] — I *Holland* infördes sedermera så tidigt som 1924 en liknande restriktiv förordning. Det stora fler-

[1] Uppgifter likaväl som citat äro, där särskild källa ej anges, hämtade från de löpande rapporter, som regelbundet publiceras i Industrial and Labour Information, utgiven av Internationella arbetsbyrån i Genève, kollationerade med arbetsbyråns International Yearbook, årgångar 1933—1937.

[2] Senare har detta förbud använts som argument för att kvinnor böra ha lägre lön än män: eftersom kvinnor avgå vid giftermål, göra de ej statstjänsten till sitt arbete för livstid. Se Evans, D.: Women and the Civil Service, London 1934, s. 52. Se vidare om England nedan s. 238.

talet åtgärder i andra länder härstamma från 1930-talet och särskilt från åren 1933—34.

I *Österrike* stadgades sålunda 1933, att gifta kvinnor ej vidare skulle anställas i statstjänst samt att redan anställda gifta kvinnor skulle avskedas, om deras försörjning enligt vissa normer kunde anses tryggad. Detta ansågs i allmänhet vara fallet, om mannen hade en inkomst av 340 schilling i månaden, inklusive hustruns pension. En viss pension utgår nämligen till kvinnorna vid avsked, men endast till de fast anställda. Om mannen hade högre bildningsgrad, skulle den tillåtna inkomsten stiga i etapper till 460 schilling. Dessutom skulle den stiga med 60 schilling för ett barn, 180 för två och 300 schilling för 3 barn samt med 60 schilling för varje ytterligare person, mot vilken familjen har laglig försörjningsplikt.

Detta utsträckande av hustruns arbetsrätt vid stigande barnantal är principiellt värt beaktande, i all synnerhet som en tilläggsregel säger, att alla kvinnor med mer än tre barn skulle få behålla sina anställningar. De familjesociala motiv, som skulle tala för att man borde möjliggöra moderns vistelse i hemmet, ha här helt skjutits åt sidan. Ett annat undantag gäller frånskilda hustrur, om skulden till skilsmässan ligger hos mannen. Vidare undantag utgöra vissa yrkesgrupper: skådespelerskor, postföreståndare av 3:e klass, arbetare i statens tobaksfabriker samt kvinnor i lant- och skogsbruk på statens egendomar. Undantagsvis må även arbetstillstånd beviljas för kvinnligare lärare vid musikkonservatoriet, »om de äro omistliga på grund av sina konstnärliga eller pedagogiska kvalifikationer».

1934 utsträcktes ovanstående restriktioner att gälla inte endast statstjänst utan all offentlig tjänst. Därjämte stipulerades enligt lag av 1935, att pension till änkor efter tjänstemän skulle reduceras med visst belopp, om dessa änkor voro sysselsatta i avlönat arbete.

Många protester ha mött dessa åtgärder, bl. a. från Kvinnosektionen inom fackföreningarna samt från Tjänstemännens kvinnokommitté. Någon lättnad har icke rapporterats. Däremot stadgades redan i februari 1934, att personer som ej äro legalt gifta — och alltså ej kunna drabbas av förbuden mot arbete — men som sammanbo utan vigsel, skola anses ha brutit mot tjänstereglerna och avskedas. Denna »konkubinatskontroll» måste sålunda drabba även alla manliga befattningshavare.

I *Italien* hade man alltsedan fascistregimens begynnelse huvudsakligen med opinionens makt verkat för att få kvinnor att ägna sig åt arbete inom hemmet, varjämte i vissa fall förekommo gratifikationer vid avgång ur tjänst på grund av giftermål. Emellertid utfärdades 1933 en mer vittsyftande lag, angående kvinnors anställande i statstjänst. Statliga verk kunna vid meddelande om lediga platser antingen helt förbjuda kvinnor att söka eller fastställa antalet av de kvinnor, som skola tillåtas konkurrera vid tillträdesprövningarna. Alla bestämmelser av tidigare dato, som utesluta kvinnor, förbli i kraft, medan alla som gå emot denna nya förordning återkallas. Vid ett senare tillfälle meddelas, att denna lag så efterkommits, att i vissa verk antalet kvinnor, som kunna anställas, bestämts till 5 % i högre befattningar,

15 % i mellangraderna och 20 % i de lägre befattningarna. För 1936 säges det faktiska procenttalet anställda kvinnor ej ens nå upp till dessa normer.

Detta försök till kontingentering av den kvinnliga arbetskraften, utan någon begränsning till de gifta kvinnorna, utsträcktes ganska snart även till det enskilda näringslivet. Den 11 oktober 1934 undertecknades ett avtal mellan den fascistiska arbetsgivar- och den fascistiska arbetarorganisationen, vari ingick att man skulle arbeta på att stadigvarande ersätta alla kvinnor med män. Man borde samtidigt undersöka, huruvida ej det arbete, som vanligen utföres av kvinnor, borde kunna utföras av män. Särskilt i fråga om tjänstemannaposterna skulle kvinnornas arbete strängt begränsas till det område, som med hänsyn till duglighetskraven kunde anses lämpligt för dem.

Korporationerna för olika näringsgrenar, inom vilka såväl arbetare som arbetsgivare äro representerade, ha sedan i tur och ordning träffat bestämda överenskommelser i denna riktning. Inom handeln har sålunda bestämts att »kvinnligt arbete skall hållas nere till ett minimum». Med undantag för vissa bestämda platser, där kvinnor äro oumbärliga, måste kvinnoarbetet i företag med mer än 20 anställda fixeras till en viss maximiandel för varje bransch, vilken andel aldrig får överskrida 20 %. — Korporationerna för banker och försäkringsbolag ha gjort liknande överenskommelser: där staben är över 20 personer, skall maximiantalet kvinnliga anställda vara 12 % i banker och 15 % i försäkringsbolag. — Senare ha en hel del likartade bestämmelser utfärdats för många olika näringsgrenar.

En liknande kontingentering har lagfästs i *Jugoslavien* den 31 mars 1934, varigenom antalet kvinnor i post-, telegraf- och telefontjänst inskränkes. På alla poster, som kräva akademisk bildning, kunna kvinnor utgöra 30 % av hela antalet anställda, där läroverksbildning kräves 25 % samt där endast lägre skolbildning fordras skola de inskränkas till 10 %. Under år 1937 fastslogs, att även inom banker skulle tillämpas samma kontingentering, dock att på den lägsta utbildningsgraden endast 5 % av tjänstemännen skulle få vara kvinnor. Som synes äro procentnormerna bestämda i motsatt ordning mot i Italien, där kvinnorna framför allt utestängas från de högre posterna.

I *Holland* ha de allt sedan 1924 bestående restriktionerna för gifta kvinnors anställning i allmän tjänst ytterligare skärpts. Enligt lagen av den 13 mars 1924 voro kvinnliga statstjänstemän förpliktade att lämna sina poster samma dag de gifte sig, dock med följande undantag: a) om kvinnorna äro mer än 45 år; b) om tjänsten kan fullgöras i omedelbar anslutning till makarnas bostad (»genom en dörrpassage inomhus») samt c) under vissa specificerade villkor, t. ex. att arbetet endast är bisyssla.

Genom inrikesministerns förordning av den 19 mars 1934 uppmanades därutöver lokala myndigheter, att ej endast strängt iakttaga reglerna om avskedande vid giftermål, utan att även i så stor utsträckning som möjligt söka ersätta kvinnor med män. — Denna utvidgning av arbetsinskränkningarna

från att omfatta gifta kvinnor till att omfatta samtliga kvinnor har visat sig i flertalet länder komma som en andra etapp, vilket är oundvikligt och följdriktigt. Dels kan nämligen det legala giftermålet av kvinnorna undvikas, dels är det djupare syftet med dessa förordningar i verkligheten att överhuvud taget minska kvinnornas konkurrens, varför vinsten av ett arbetsförbud endast mot gifta kvinnor visar sig vara alltför liten. Det första motskälet har i Holland liksom i Österrike delvis neutraliserats, då — åtminstone vad gäller den kommunala administrationen — även fria förbindelser leda till kvinnans avskedande.

Själva området för arbetsförbudet utvidgades genom lag den 8 januari 1935, varigenom bestämdes, att de dittills undantagna lärarinnorna skola avskedas, om de gift sig senare än den 16 juni 1934. Ett tillägg har senare gjorts, att även tidigare anställda gifta lärarinnor skola avskedas, om de ej försörja en familj.

Vidare har i augusti 1935 socialministern föreslagit ytterligare restriktioner för kvinnoarbetet i syfte att skapa fler arbetstillfällen för män. Därvid skulle bl. a. flickor under 16 år praktiskt taget förbjudas erhålla arbete annat än i hushåll och jordbruk. Därtill förebådades definitioner och begränsningar av, vilka arbeten som skola räknas såsom lämpliga för kvinnor. Ett dylikt förslag godkändes den 30 mars 1937 av underhuset. Därigenom förordnas, att i näringsgrenar, som före 1934 sysselsatte huvudsakligen manlig arbetskraft, myndigheterna må kunna föreskriva viss maximiandel av kvinnliga arbetare i verkstad eller på fabrik. Dock betraktas denna förordning endast som en tillfällig nödåtgärd och uppges därför endast skola äga tillämpning under 3 år.

Slutligen har socialministern, som stöder sig på principen att den gifta kvinnan skall ägna sig helt och hållet åt sin familj, den 3 december 1937 förelagt högsta arbetsrådet ett tidigare lagförslag, gående ut på förbud för gifta kvinnor att anställas i privatföretag, med undantag för dem som äro chefer och direktriser i ett företag eller gifta med chefer eller direktörer för ett företag och dem som äro familjeförsörjare. Detta lagutkast har förorsakat en kraftig opposition, ej enbart i kvinnoorganiationer, utan även i den socialistiska, radikala, liberala och även religiösa pressen.

Den restriktiva tendensen visade sig under krisen ge ännu starkare utslag i en del andra europeiska länder, nämligen Luxemburg, Belgien och Tyskland. De tre ovannämnda länderna ha på olika sätt, åtminstone tidvis och formellt, kringgärdat kvinnoarbetet med mycket starka restriktioner. I *Luxemburg* ligger avgörandet om vilka som skola drabbas av dessa restriktioner hos myndigheterna. Det stadgas nämligen i en förordning av 1934, att — såsom en hjälpåtgärd mot arbetslösheten för tjänstemän och med dem jämställda — ett särskilt arbetstillstånd från arbetsdirektören erfordras för vissa kategorier arbetare icke endast i offentlig utan även i enskild tjänst. Dit höra alla pensionärer med minst 8 000 frs årsinkomst samt vidare alla kvinnliga kontorister, ogifta såväl som gifta, och alla övriga anställda kvinnor, vilka gift sig efter lagens ikraftträdande 1934.

I *Belgien* ha de vidsträcktaste försöken gjorts att legalt genomföra en monopolisering av arbetsmarknaden efter kön. Våren 1934 reserverades för män enligt ett cirkulär alla lediga platser i den offentliga administrationen, även kontorsarbete, så länge ett tillräckligt antal kvalificerade sökande funnes. Samtidigt väcktes i senaten av den katolske fader Rutten en mycket uppmärksammad motion, vari förordades att med viss övergångstid ett förbud skulle utfärdas mot kvinnors arbete i fabriker och på kontor. Denna motion avslogs, men den 8 december 1934 utfärdades likväl av regeringen en förordning, varigenom arbetsministern tillerkändes rätt att fastställa maximiantalet kvinnor i varje gren av industrien i avsikt att kunna fylla platserna med män. Denna kontingentering väckte stark oro, ej endast bland kvinnoföreningarna utan även inom en del arbetarorganisationer. Man har sålunda understrukit det orättfärdiga i att kvinnor inom sitt eget land jämställas med utländsk arbetskraft, för vilken dylikt arbetstillstånd måste sökas.

Några månader senare medgavs, att de dittills försökta restriktionerna ej lyckats. Sålunda befanns det omöjligt att finna för maskinskrivning lika dugliga män som kvinnor. En ny regering tog även tillbaka en del av den föregående regeringens strängaste förordningar och på hösten samma år återkallades hela förordningen. Erfarenheten hade visat vilka allvarliga svårigheter, som resa sig i vägen för en kontingentering av kvinnors arbete. »Protesterna mot förordningen ha varit mångfaldiga och ministern hade ej känt sig berättigad att göra bruk av den makt som givits honom.»

Även andra försök att sätta kvinnorna i sämre ställning ha drabbats av samma öde. Sålunda sänktes den 23 januari 1935 de kvinnliga lärarnas löner, som dittills i likhet med de manligas utgjort 13 000 frcs, till 12 000 frcs, men lika lön återinfördes redan den 8 juni samma år, varvid bestämdes, att barntillägg skulle i stället möjliggöra gradering efter försörjningsbörda. Likaså upphävdes den 1 februari 1936 en den 31 maj 1933 utfärdad lag, att om hustrun till en arbetslös man har förvärvsarbete, 25 % av hennes lön skulle dragas av på hans understöd. Syftet hade varit att söka förmå de gifta kvinnorna att lämna sitt förvärvsarbete, men i motiven för lagens tillbakakallande framhäves, att arbetsgivarna voro i behov av den kvinnliga arbetskraften. Särskilt hade representanter för textilindustrien klagat över att många av dessas skickligare arbeterskor på grund av denna förordning lämnat arbetet.

I själva verket tyckas de flesta förordningar ha återtagits eller stannat på papperet. Den enda restriktion, som numera synes ha laga kraft, är en av den 15 februari 1935, varigenom myndigheterna beredas möjlighet att förbjuda, att man och hustru samtidigt inneha allmän tjänst. Resultaten av lagstiftningsförsöken synas för övrigt mest bestå i en livlig allmän diskussion, som även lett till att en kvinnoarbetskommitté tillsatts (13 juli 1935). Dess direktiv innebära, att det skall undersökas, vilket arbete inom industri och handel som kan anses ohälsosamt eller alltför ansträngande för kvinnor. Kommittén har senare anhållit om vidgade direktiv, enligt vilka utredningen skulle omfatta även olika löneproblem och lagstiftningsåtgärder.

I *Tyskland* äro, både på grund av de restriktiva åtgärdernas mångskiftande karaktär och på grund av delstaternas och kommunernas särbestämmelser, förhållandena ganska svåröverskådliga. Deras genomgående tendens har dock tydligt varit att söka »återföra kvinnorna till hemmen», vilket även är en uttrycklig tes i det nationalsocialistiska idéprogrammet. Detta idéprogram synes emellertid icke vara helt allmängiltigt; man kan redan under den tid, som gått sedan år 1933, urskilja ett par väsentligt olika faser i dess tillämpning. Efter det att man under den första perioden i propagandan ivrigt framhöll denna programpunkt, har den — även om den aldrig i den ideologiska debatten helt återtagits — under de sista två åren i stor utsträckning satts ur funktion. Det skulle därför vara av intresse att få en överblick över förhållandena, men detta är å andra sidan förenat med svårigheter.

Man gör säkert rätt i att se den ursprungliga programtesen som en reaktion mot den ovanligt snabba utveckling, som kvinnoarbetet tagit under Weimarrepublikens dagar. I Weimarförfattningen hade, då kvinnornas arbetsdeltagande under kriget var i gott minne, kvinnornas likställighet principiellt understrukits. Två faktorer torde i Tyskland ha lett till att kvinnoarbetet kom att mindre smidigt infogas i samhällsutvecklingen. Den ena består i den relativt starka framryckning det kvinnliga förvärvsarbetet under kort tid gjort, varvid särskilt kvinnornas ianspråkstagande i intellektuella och expeditionella yrken gjorde sig märkbart. Den andra orsaken kan möjligtvis sökas i den tyska kvinnorörelsens särskilda karaktär. I olikhet med den anglosachsiska och nordiska kvinnorörelsen, som strävat efter likställighet men ej efter särförmåner för kvinnor, sökte den tyska kvinnorörelsen att samtidigt med likställighetssträvandena även få fram olika slag av specialskydd för kvinnor. Dylika förmåner måste tendera till att ge de kvinnliga arbetarna en privilegierad ekonomisk ställning, men på samma gång att göra kvinnornas användning i industrien mera betungande för arbetsgivarna eller för staten.

Med den nya regimens övertagande av makten förändrade sig läget snabbt. Kring sommaren 1933 samlade sig en rad åtgärder, syftande att lätta arbetsmarknaden från kvinnornas konkurrens. De bestodo dels i 1) *restriktioner,* dels i 2) *olika belöningar* vid avträdande ur tjänst (fr. a. äktenskapslån), dels i 3) *inledande av den kvinnliga arbetskraften på särskilda områden* (husligt arbete, lantbruk, socialvård). Här komma dessa åtgärder att i tur och ordning beskrivas, varvid även uppmärksammas de senare årens lättnader i bestämmelserna. Tidsföljden i skildringen blir alltså bruten vid varje nytt avsnitt.

1) Restriktionerna genomfördes på olika vägar. För de högre posterna blevo de effektivast genom att kvinnor förhindrades att erhålla *utbildning.* Den 25 april 1933 förordnades, att antalet kvinnliga studerande vid universiteten endast skulle få vara 10 % av hela antalet. Nedgången i de kvinnliga studerandes antal visade sig redan vinterterminen 1933—34. Denna nedgång var 22 % av föregående termins antal kvinnliga studerande i medicinska fakulteten, 25 % bland tandläkarna, 15 % bland farmaceuterna, 48 %

i juridiska och filosofiska ämnen, inklusive pedagogik, 35 % i ekonomi, 41 % i industriell administration, samt över 50 % i naturvetenskapliga ämnen. Dessa restriktioner synas, åtminstone i sin strängare form, ha haft tillfällig karaktär. Det framhålles nämligen numera, att tillträde till universitet och högskolor är fritt för kvinnlig ungdom. Under det obligatoriska arbetstjänståret för studenter prövas dock karaktär och ideologisk inställning. Till denna senare anses höra att kvinnans främsta strävan skall vara att icke konkurrera med männen. Troligen dirigeras den kvinnliga ungdomen numera ifrån den högre utbildningen med andra metoder än direkta utbildningsspärrar. — Sålunda ha de högre fria yrkena omgärdats med *tillträdesbestämningar*. 1934 förbjödos sjukkassorna att anställa gifta kvinnliga läkare, varjämte den 5 juli 1934 i lag om socialförsäkring bestämdes, att kvinnliga läkares arbete inom sjukkassorna skulle begränsas. 1935 utsträcktes förbudet till tandläkare. Den 10 januari 1936 utfärdades förbud för kvinnors tillträde till domar- och åklagarämbetena. Tendensen är att kvinnor ej skola uppmuntras att ägna sig åt sådana yrken annat än i speciella fall. Liksom vissa socialvårdsproblem anges som lämpligt kompetensområde för kvinnliga jurister, säges pediatriken vara en specialgren som lämpligen bör kunna utövas av kvinnliga läkare. Även såsom barnläkare äro dock gifta kvinnor utestängda.

För *offentlig tjänst* fixerades två olika inskränkningar i lag av den 30 juni 1933, varigenom dels gift kvinna måste avskedas, om maken är tjänsteman (redan tidigare hade verkscheferna givits rätt att avskeda), dels ingen kvinna kunde erhålla ordinarie tjänst före fyllda 35 år. Gratifikationer skulle även i fortsättningen utbetalas vid avgång, men deras belopp reducerades. Uppsägningstiden nedsattes från 3 månader till 1 månad. Undantag skulle kunna beviljas av inrikesministern. Denna lag omfattar såväl statlig som kommunal tjänst och halvoffentliga verk, samtliga skolor, järnvägar, riksbanken och de statserkända religiösa sammanslutningarna. Den 22 juni 1934 inskränktes antalet kvinnliga tjänstemän och lärare överhuvud taget.

För *privat tjänst,* särskilt inom industrien, reglerades kvinnoarbetet genom lag 1933, varigenom arbetsgivarna ålades skyldighet att avskeda gifta personer, vilkas män eller hustrur hade egen inkomst, samt ogifta kvinnor, vilkas föräldrar kunde underhålla dem. Ett enda kategoriskt förbud för kvinnor att utöva ett yrke, som icke är reglerat såsom allmän tjänst, har utfärdats, i det kvinnor icke längre som tidigare i stor utsträckning varit fallet skola tillåtas arbeta såsom servitriser på de restauranger, där sprit serveras. Detta förbud gäller icke särskilt gifta kvinnor och det är ej heller individualiserat efter behov eller tillfällig tillgång på arbetskraft utan det har avsetts att bli en bestående åtgärd.

Ovannämnda restriktioner ha förstärkts eller fullständigats genom vissa senare tillägg: 16 mars 1934 beslöts, att gåva, som arbetsgivare frivilligt ger kvinnlig arbetare, som avgår vid giftermål, skall vara undantagen från såväl inkomst- som löneskatt, ungkarlsskatt, gåvoskatt och speciell arbetslöshetsskatt. Den 10 augusti 1934 bestämdes, att män över 40 år skola ha förtursrätt till erhållande av arbete, varför ungdom under 25 år av bägge könen

skola stå tillbaka. (Vissa lokala bestämmelser gingo ännu längre i restriktiva åtgärder, men de ha här ej kunnat återges i sin mångfald. Bland de intressantaste kunna som exempel nämnas, att i *Köln* alla tjänstemän och arbetare i kommunens tjänst fingo order att låta sina döttrar avstå från allt betalt arbete, att i *Merseburg* stadgades, att kvinnor ej skulle betjänas av arbetsförmedlingen, att i *Mannheim* en prejudicerande dom fälldes, vilken innehöll att det skulle anses som dubbelanställning även om mannen — d. v. s. make eller fader — endast arbetade kortare del av veckan.)

Inom samtliga här senast berörda specialområden följdes emellertid de legala restriktionerna av nära nog samtidiga moderationer häri. Därjämte skymtade i officiella uttalanden ofta en farhåga, att förbuden ej voro sakligt välgrundade. Sålunda utsändes redan i september 1933 från regeringen en allmän varning: lokala myndigheter skulle vänta att vidtaga åtgärder, »tills riksregeringen hade haft tid att ta ställning till alla de i frågan inneslutna principerna». I november 1933 anfördes i ett cirkulär, att avskedande av kvinnor egentligen är emot lagen. Vidare sades, att möjligheten att i tjänstens intresse avskeda befattningshavare ej borde utnyttjas för att diskriminera mot kvinnor. Samtidigt tillkännagavs, att ersättandet särskilt av kvinnliga stenografer med män vållat avbräck i arbetet och att dylika poster ej längre skulle innefattas bland dem, till vilka män hade företräde. — Likaså tillkännagav chefen för postverket, som först utfärdat strängt förbud mot de s. k. »bisysslorna», att han inte kunde uppmuntra sina tjänstemän att låta döttrarna ta avsked. — Från statens järnvägar kom appellen: ett allmänt förbud mot »dubbelanställningar» är intet botemedel mot krisarbetslösheten; varje fall måste bedömas individuellt. — Arbetsministern i Ostpreussen varnade för dylika åtgärder, som äro direkt skadliga för de fattigare klasserna. — Inrikesministern, som fått mottaga mängder av klagomål, önskade förtydliga lagen och uttalade, att arbete borde företrädesvis ges åt män, men endast om de visa sig lika dugliga som kvinnorna. Det talades icke längre om avsked. Under 1935 gavs upprepade gånger från auktoritativt håll, bl. a. från ledaren för arbetsfronten, uttryck för uppfattningen att kvinnoarbetet var en nödvändig och uppskattad beståndsdel i det tyska ekonomiska systemet. Likaså uttalade under 1936 den kommitté, som godkänner läkare under socialförsäkringssystemet, att försäkrade män ej ha större rätt att begära en manlig läkare än försäkrade kvinnor en kvinnlig. Lika rätt för bägge könen att utöva yrket borde därför finnas, dock med undantag för gifta kvinnliga läkare.

Så småningom har i själva verket med konjunkturernas förbättring även i Tyskland denna mer generösa inställning nästan helt kommit att förhärska.[1]

[1] Upplysande är i detta hänseende en artikel »Är kvinnornas yrkesverksamhet berättigad?» i den partiofficiella tidskriften Die Frau am Werk (mars 1937). Frågan besvaras jakande och med fetstil skrives: »Hur orimligt vore det alltså icke att fordra en yrkesskicklig kvinnas avgång från en plats, i all synnerhet när ett sådant krav kommer från människor, som själva icke äro i stånd att ersätta kvinnan som fackarbetare.» På samma sätt sägas manliga ungkarlar vara berövade all kritikrätt: »Den man som själv har ett arbete och utan verkligt tvingande grunder är ogift, skulle ta sig i akt för att resonera om kvinnornas avgång.» Vidare: »Med den nu uppkomna bristen på manliga fackarbetare, då hela årskullar av manlig ungdom går till militärtjänst, har *missförståndet inför kvinnoarbetet redan i stor utsträckning upphävts.*»

Även rent faktiskt vet man, att kvinnoarbetet inte endast tolereras utan växer. 11·5 milj. kvinnor uppgåvos 1936 vara yrkesarbetande i Tyskland. Av dessa voro dock omkring 6 milj. icke självständiga yrkesutövare utan såsom hustrur och döttrar medhjälpare i männens företag. Inom industrien arbetade nära $1^1/_2$ milj. kvinnor, vilket betydde en ökning med ungefär 400 000 sedan den nya regimen tillkom. Emellertid har männens antal vuxit ändå kraftigare (från 2 550 000 till 4 500 000), och i själva verket kan alltså en nedgång iakttas i kvinnornas procentuella andel av hela industriarbetarstammen. År 1936 uppgavs kvinnorna utgöra 24·5 % av samtliga förvärvsarbetande (mot 30·1 % 1933) och 31·1 % av samtliga sjukförsäkrade (mot 36·1 % 1933).[1] De kvinnliga arbetarna ha minskat inom produktionsvaruindustrierna och ökat i konsumtionsvaruindustrierna.

Av stort intresse är även en uppgift från 1937, att omkring $^1/_3$ av alla förvärvsarbetande kvinnor äro gifta (enligt annan källa 4·7 av de 11·5 miljonerna förvärvsarbetande, vilket innebär omkring 40 %). Det besannas även vid förfrågningar på olika ställen inom den nationalsocialistiska administrationen att den gifta kvinnan icke kan avvaras som arbetare. Även inom själva partibyråerna arbeta ett flertal gifta kvinnor. Parollen är för närvarande icke olik den ryska: i det nationella uppbyggnadsarbetet behövs varje människa, man som kvinna. Endast för den någorlunda väl försörjda synes denna plikt upphöra. Sålunda anges allmänt i Tyskland, att en viss »moralisk press» att avgå utövas på gifta kvinnor, vilkas män ha över 300 Mk i månaden i inkomst. En inställning, som bekräftas av inrikesminister Görings tal den 27 januari 1937 om den nya tjänstemannalagen, enligt vilken kvinnor skulle kunna avskedas vid giftermål, om deras uppehälle anses tryggat genom äktenskapet.

2) Den mest effektiva metoden för att avföra kvinnorna från arbetsmarknaden har säkert de s. k. äktenskapslånen varit. Även dessa härstamma från år 1933. Då inrättades en fond, som skulle tillföras inkomster genom en särskild skatt på ogifta och vars inkomster beräknades till 220 milj. Mk om året. Ur denna har utlämnats lån för bosättning till kvinnor, som vid giftermålet upphöra med sitt förvärvsarbete. Till en början var lånens maximibelopp 1 000 Mk och deras medelstorlek 730 Mk, men redan efter ett halvår hade dessa belopp sjunkit till resp. 800 Mk och 560 Mk. I mars 1934 nedsattes maximum till 500 Mk men har sedermera åter höjts, så att medelbeloppet 1937 varit 600 Mk. Återbetalning av lånet sker efter viss plan, varvid dock även ett befolkningspolitiskt syfte tillgodoses därigenom, att lånet efterskänkas med en fjärdedel för vart och ett av de fyra första barnen. Samtidigt förbinder sig hustrun att icke återupptaga ett lönat arbete annat än under vissa villkor. Även dessa villkor skärptes till en början. Först inneburo de, att hustrun skulle avstå från arbete, så länge mannens lön ej överstege 125 Mk per månad. Detta befanns emellertid för högt, då många gifte sig, lyfte lånet och därefter återgingo till arbete, eftersom de redan från början vetat, att mannen ej skulle nå upp till den fixerade inkomsten. I mars 1934 utvidgades därför arbetsförbudet att gälla, så länge mannen ej enligt

[1] Dessa tal stämma icke helt med de ovan efter annan källa citerade.

definitionen i arbetslöshetsförsäkringens statuter vore »i behov». Senare hava, såsom nedan framhålles, i stället vissa lättnader i villkoren genomförts.

Hundratusentals äktenskapslån ha utlämnats trots att villkoren varit relativt ofördelaktiga (ett lån på 500 Mk, visserligen med utsikt att för varje barn upp till fyra få ett skuldavdrag på 125 Mk men däremot med skyldighet att ej taga eget förvärvsarbete, så länge mannen ej är medellös). Under den första period, för vilken redovisning förelegat, augusti 1933 till februari 1934, voro de i antal nära 200 000, och 120 milj. Mk hade utbetalats. Enligt senare rapporter hade fr. o. m. augusti 1933 t. o. m. januari 1937 nära 780 000 lån beviljats med ett medelbelopp av 600 Mk.

Lånen ha givits med möjlighet för politisk diskriminering. De beviljas ej till personer, som sakna medborgerligt förtroende, som fysiskt eller psykiskt ej äro lämpliga för äktenskap eller som misstänkas ej ämna fullgöra sina avbetalningsskyldigheter, och dessutom skola sökande även kunna styrka, att de äro »nationella». De myndigheter, som ha avgörandet om hand, behöva ej ge skäl för sina eventuella avslag.

Äktenskapslånen ha mestadels utbetalats i form av »behovstäckningssedlar» och ej kontanter. Anvisningarna ha ställts på vissa detaljaffärer och även härutinnan har ett politiskt medbestämt urval kunnat göras. Äktenskapslånens främsta värde anses ligga i deras nativitetsbefrämjande verkan och ej i deras arbetsmarknadspolitiska. Trots att de utan tvivel varit en faktor av betydelse för den stegrade äktenskapsfrekvensen, ha även många andra skäl bidragit att inom en relativt kort tidrymd möjliggöra ett större antal s. k. »uppsparade äktenskap».

Under inflytande av högkonjunkturen har i juli 1936, beträffande villkoret, att kvinnan skulle lämna sin arbetsanställning för att erhålla äktenskapslån, medgivits, att finansministern kan ge särskilda undantag. Ännu intressantare är det kanske, att kvinnliga innehavare av äktenskapslån enligt förordningar hösten 1936 gavs särskild rätt att under julhandeln och inventeringstiden arbeta i detaljhandeln. Likaså skall numera arbetstillstånd beviljas hustrun, när mannen är i militär- eller arbetstjänst. I anslutning till lagen av 3 november 1937 kunna kvinnor, som erhållit äktenskapslån, bibehålla sin tjänst eller återanställas. Dessa lån ha därmed i väsentlig mån förändrat karaktär och äro numera att betrakta som en specialform av socialpolitik utan direkt inflytande på arbetsmarknaden.

3) Den tredje huvudmetoden att minska kvinnornas konkurrens består i åtgärder att dirigera den kvinnliga arbetskraften till vissa avgränsade områden. Utom det förbud mot viss restauranganställning, som ovan omtalats, finnes en stark tendens även på andra områden för en liknande avstängning (eller, som det i den tyska litteraturen heter, »avlösning») av kvinnorna. I allmänhet har dock denna »avlösning» gällt yrken, där den kunnat motiveras med arbetets hälsovådlighet: vissa maskiner i skoindustrien, fiskkonserveringsindustrien, arbete vid tegelbruk, grovarbete inom metallindustrien samt gruvarbete o. d.

En mera vittutseende syftning ha de olika åtgärder, varigenom man vill

göra det husliga arbetet mer lättillgängligt och dymedelst föra ett större antal arbetssökande dit. I detta syfte tillkom en lag av den 12 maj 1933, varigenom kvinnliga hembiträden uteslötos ur arbetslöshetsförsäkringen samt deras bidrag till sjuk- och invaliditetsförsäkringen minskades. Meningen var att öka efterfrågan på tjänsteflickor genom att göra arbetskraften billigare och därigenom göra det möjligt för ett större antal husmödrar att anställa arbetskraft i hemmet. I själva verket har emellertid även på detta sätt en mängd kvinnlig arbetslöshet under de svåra tiderna kunnat hållas okänd. Det behövdes endast att en kvinna en gång tagit plats i ett hem, så var hon som arbetslös utan bidrag och hon räknades heller icke i den officiella statistiken såsom arbetslös. Denna metod att redovisa den kvinnliga arbetslösheten har gjort det särdeles svårt att överskåda kvinnoarbetets läge i Tyskland.

En ännu mera direkt överföring till det husliga arbetet och även till jordbruket, vilka bägge områden genomgående uppmuntras såsom kvinnoyrken, har man sökt nå genom den s. k. arbetstjänsten. Denna kan dels fullgöras i arbetsläger, dels genom ettårig lärlingstjänst i privata hem. En uppmaning riktades sålunda till de tyska husmödrarna att anställa för ett år unga kvinnor utan annan lön än sjukkassepremien. Detta experiment har dock mött vissa svårigheter; bl. a. ansågos de unga flickorna ej hos husmödrarna få den moraliska fostran, som förväntats. Arbetslägertjänsten var å sin sida till en början obligatorisk endast för studentskor, men sedan hela arbetstjänstorganisationen för kvinnlig ungdom år 1936 i administrativt hänseende överförts till tyska arbetsfronten, har man uppsatt som mål att systematiskt utbygga den till att bli obligatorisk för alla kvinnor. Emellertid skola enligt överenskommelse år 1937 arbetstjänstens flickor efter en tids lägertjänstgöring företrädesvis placeras ut i landsfamiljer för att där hjälpa till med såväl husligt som jordbruksarbete. De kunna visserligen även placeras i mindre städer men ej i städer med mer än 100 000 invånare. I syfte att även leda in den kvinnliga arbetskraften på jordbruk upprättades särskilda träningsläger. Numera har den kvinnliga arbetstjänsten gjorts obligatorisk. En förordning, utfärdad den 15 februari 1938, angående tillämpningen av den ekonomiska fyraårsplanen påbjuder, att kvinnor under 25 år ej få antagas såsom arbeterskor eller anställas i allmänna eller privata företag, förrän de fullgjort ett års arbete vid lantbruk eller i hushåll. Denna förordning har följts av en tillämpningsbestämmelse från chefen för arbetsbyrån, att åtgärderna endast avse att beröra flickor, som söka anställning i affärer, på kontor eller inom klädes-, textil- eller tobaksindustrien. Det obligatoriska arbetsåret kan utbytas mot två års tjänst såsom sjukbiträde, som biträde vid socialhjälpen eller som kindergartenlärarinna. Icke avlönat arbete i sådan familj, som har minst fyra barn, kan även tagas hänsyn till. Jämställt med lantbruks- eller hushållsarbete är arbete i arbetstjänstläger eller liknande.

Den sociala propagandan arbetar likaså på olika sätt för att leda den kvinnliga arbetskraften i dessa båda huvudfåror. Yngre arbeterskor och

kvinnliga arbetslösa få stipendier för att bevista hushållsskolor. Den allmänna yrkesrådgivningen är dirigerad enligt samma linjer, och i propaganda till landets föräldrar uppmanar man dem särskilt att söka förmå döttrarna att välja husligt arbete som yrke. Tidvis ha samtliga dessa åtgärder mött starkt motstånd hos de unga flickorna, men då just nu arbetstjänsten står under utbyggnad till en landsomfattande helhet, märkes entusiasmen mer än kritiken. De olika åtgärdernas verkan på kvinnornas ställning på arbetsmarknaden har icke analyserats. Emellertid förtjänar det att framhävas, att en mycket stark enhetlighet råder i de olika försökens inriktning: såväl genom överföringen till husligt arbete och jordbruk som genom »avlösningen» inom industri och tjänstemannayrken samt även genom den, särskilt inom industrien, påvisade tendensen att söka uppnå lika lön för män och kvinnor, strävar man att få en skarp gräns mellan mäns och kvinnors arbetsuppgifter. Härvid hava kvinnor ännu mer än hittills kommit att bliva hänvisade till lågbetalda yrken.

I motsättning till dessa länder, inom vilka restriktionerna mot kvinnoarbetet skärpts, kunna ställas vissa andra, där tendensen rört sig i annan riktning.

I *England* hade, såsom tidigare påpekats, vissa förbud mot gift kvinnas uppehållande av offentlig tjänst bestått av gammal tradition. Den 1929 tillsatta s. k. Tomlinkommissionen hade i sitt betänkande grundligt diskuterat hela frågan om kvinnor i offentlig tjänst. Olika departements- och verkschefer yttrade sig, varvid i stor utsträckning hänsyn togs till konservativa argument, men även praktiska erfarenheter om kvinnors duglighet framlades. Kommissionen föreslog samma behörighet för män och kvinnor med några få undantag, t. ex. militära poster. — I fråga om det rådande äktenskapsförbudet föreslog kommissionen, att förbudet i princip skulle fortbestå, men att reglerna borde så formuleras, att hinder ej funnes för att låta kvinnor kvarstå i tjänst, när deras kvalifikationer och erfarenhet gjorde detta önskligt.

Sedan en »tillämpningskommitté», där såväl verkscheferna som de anställda voro representerade, därefter behandlat frågan, har regeringen 1934 förklarat, att den ämnar genomföra den lika behörigheten ehuru icke med någon »olämplig brådska». Principen uttryckes sålunda, att »all posts in the Civil Service should be open to members of both sexes equally, except where adequate and publicly announced reasons exist to the contrary». — Regeringen har likaledes godtagit denna senare kommittés förslag, att äktenskapsförbudet skulle kvarstå i reglementet, men att myndigheterna skulle ha rätt till avgörande från fall till fall om lämpligheten av gift kvinnas kvarstående i tjänst. Dylikt kvarstående kan tillåtas i allmänhet, medan nyanställande av gifta kvinnor endast synes kunna ske på poster med högre kompetenskrav. Samtidigt har som gällande förordning fastställts den i engelsk administration sedan länge rådande sedvaneregeln, att änkor och frånskilda hustrur samt hustrur till arbetsoförmögna män skola ha rätt till återinträde i tjänst.

I London har förbudet för gift kvinna att inneha tjänst som lärare och läkare upphävts i juli 1935. Man hade sedan 1923 iakttagit, hur äktenskapsfrekvensen sjönk långt under det normala för de kategorier, som hotades med

arbetslöshet vid giftermål. Den nya rättigheten att förena äktenskap och arbete medförde omedelbart en stark ökning i giftermålens antal.

Frankrike hör också till de länder, som ansett det olämpligt med restriktiva åtgärder mot kvinnor. Det enda undantaget är en bestämmelse från 1935, att, då man och hustru samtidigt inneha tjänst, de skola åtnjuta endast ett ortstillägg. — I juli 1936 gåvos kvinnor rätt att konkurrera om alla, även de förut för dem ej öppna, statliga befattningarna, varvid dock för vissa av dessa tjänster fastställdes, att högst 50 % av kandidaterna borde vara kvinnor.

I *Ryssland* finns enligt uppgift ingen arbetslöshet och heller intet problem om kvinnoarbetet. Dettas starka ökning har kunnat konstateras och samtidigt vet man, att det i enlighet med partiprogrammet uppmuntras och att olika åtgärder vidtas för att möjliggöra även för mödrar att ha åtminstone deltidsarbete. En enda förordning avser viss kontingentering, i det man vill höja antalet manliga medicine studerande. Kvinnorna utgjorde nämligen 1934 74 % av de medicine studerande, och man sade sig vilja ändra detta relationstal för att upprätthålla vissa »sociala fordringar», vilket av allt att döma betyder, att man önskade ungefär lika många manliga som kvinnliga läkare. International Yearbook 1934 sammanfattar sitt omdöme om kvinnoarbetet i Ryssland sålunda: »I Sovjet-Ryssland blir ökningen i antalet förvärvsarbetande kvinnor och särskilt den stegrade effektivitet, som visas av dem på de högsta posterna i industri, handel och vetenskap, mer och mer framträdande.»

I *Turkiet* och *Brasilien* ha nyligen behörighetslagar stadfästs, varigenom all offentlig tjänst ställes öppen för alla, män såväl som kvinnor.

I vissa andra länder, såsom U. S. A., Schweiz, Norge och Danmark ha kvinnoarbetsproblemen under perioden livligt diskuterats, men utan att likväl avsätta några sådana resultat i lagstiftningen, att man skulle kunna säga, att utvecklingen definitivt följer den ena eller andra riktningen.

I *Amerikas Förenta Stater* skifta förhållandena regionalt. Lokala förbud mot kvinnoarbete finnas av olika verkningsgrad. Benägenheten att avskeda gifta kvinnliga tjänsteinnehavare steg märkbart under den nyss genomlevda krisen och den steg särskilt å de smärre orterna. Dessa förändringar avläsas bäst å lärarinnekårens villkor. Trots detta ha sådana förslag att lagstifta mot gifta kvinnors arbete icke ens i delstaterna vunnit anklang. Sålunda var denna fråga under 1935, då trycket från krisen ännu var starkt kännbart, uppe i såväl Minnesotas, Nebraskas, New Hampshires som Wisconsins lagstiftande församlingar, men förslagen avslogos i samtliga.

Under den ekonomiska NRA-planen, som var i verksamhet 1933—35, sökte man påverka kvinnornas arbetsvillkor i bestämd riktning. Sålunda beviljades å ena sidan arbetslöshetsunderstöd i stor utsträckning även för kvinnor. Men vidare arbetade regeringen avsiktligt för att höja kvinnornas löner till bättre relation med männens. En kvinnlig tjänsteman anställdes i varje delstat för att inspektera, hur koderna verkade för kvinnorna. Vid arbetstillfällenas ransonering togs hänsyn till familjeförsörjningen, så att

kvinnliga familjeförsörjare i likhet med manliga i första hand bereddes arbete; därnäst hade ensamstående kvinnor företräde framför gifta.

De i industrikoderna bestämda minimilönerna inneburo alltid höjd relativ lön för kvinnorna, oftast upp till lika lön med männen. Överhuvud taget sägas kodernas minimilönebestämmelser i stort ha verkat mest fördelaktigt på kvinnolönerna, vilket är att vänta, då dessa äro särskilt låga och det just är på låga lönenivåer ett dylikt lönesystem har sina fördelar. Såsom exempel nämnes,[1] att i New York — den enda stat, som givit produktionsstatistik fördelad på kön — höjdes kvinnolönerna under denna period med 16·2 % och manslönerna med 3·4 %. Ett liknande förhållande kan studeras från textilindustrien i hela unionen. I april 1935 rapporterades att omkring $^3/_4$ av alla koder hade genomfört likalönsprincipen, medan de resterande, ungefär 125, tillåto dubbla löneskalor. Dessa senare voro dock oftast upprättade för sådana industrier, där kvinnor i stort antal äro anställda.

Inom själva den federativa förvaltningen har särskilt de gifta kvinnliga statstjänarnas ställning uppmärksammats. Under krisen tillämpades en regel, att man och hustru icke samtidigt tillätos vara anställda i statens tjänst. Det föreskrevs icke vem som skulle avgå, men i tre fjärdedelar av fallen föll detta på hustruns lott. Det befanns vidare vid en undersökning av dessa tjänstemäns förhållanden, att deras löner i 80 % av fallen legat under 2 000 dollars samt att mer än en tredjedel av dem, som tvingats taga avsked, voro över 40 år. År 1937 upphävde kongressen förbudet mot samtidig anställning av makar.

I *Schweiz* har under hela kristiden förts en livlig diskussion om kvinnornas arbetsrätt. Enligt förbundslagen (i detta stycke formulerad 1927) kan kvinnas äktenskap betraktas som grund för upplösning av tjänsteförhållandet i förbundsförvaltningen. Dessutom har inom kommunikationsverken en regel om avgång vid giftermål praktiserats. I nationalrådet behandlades 1933 och 1934 ett förslag, att man skulle undersöka möjligheterna att förhindra dubbelinkomster. Sådana dubbelinkomster, som härröra från två med varandra gifta statstjänare, komma emellertid enligt utredningen endast 0·6 % av de statsanställda till del. Man beslöt att icke vidtaga några lagstiftningsåtgärder men att använda sig av bestående möjligheter att individuellt bedöma och handlägga fallen.

I kantonerna ha olika projekt diskuterats och förverkligats. Intressant är att se, hurusom även vid långtgående förbud, såsom t. ex. i kantonen Genève, den största gruppen av alla gifta kvinnliga tjänstemän, s. k. »Beamten-Gattinnen», nämligen lärarinnorna, undantagits. Man fann deras avlösning alltför dyrbar, då samhället bär en dryg del av deras utbildningskostnad och icke heller torde kunna undandra sig att till dem utbetala pensioner. (Vissa lönenedsättningar för kvinnliga befattningshavare ha lokalt genomförts, varvid särskilt må nämnas Genève, där därmed en 15-årig tradition av lika lön avbröts.)

[1] Pidgeon, M. E.: Women in the Economy of the United States of America. Women's Bureau. Department of Labor. Washington 1937.

I motsatt riktning fastställdes i Bern en lagreform genom folkomröstning i november 1937. Med arbetslösheten som motivering hade man kritiserat innehavet av »dubbeltjänst» i staden, varvid dock endast gemensamma inkomster av över 3 000 frs årligen avsågos. Trots ett starkt motstånd mot förslaget i stadsfullmäktige och trots upplysningen, att av stadens närmare 3 000 tjänstemän endast omkring 50 komme att beröras av ett förbud (150 innehade »dubbeltjänst» men $^2/_3$ av dessa fölle på grund av den berörda ekonomiska begränsningen icke under förbudet), segrade förslaget med 10 500 röster mot 2 300 vid folkomröstning.

I våra grannländer *Norge* och *Danmark* har krisperioden väl medfört tillfälliga svängningar i opinionen om kvinnors rätt till arbete, men inga mer genomgripande restriktioner ha genomförts. Kanske kan läget rättast karakteriseras så, att den eljest fortlöpande utvecklingen till ett kvinnornas allt fastare inlemmande i samhällsrättigheterna tillfälligt förlångsammats.

Sedan Danmark år 1919 fått en behörighetslag, som gav kvinnor och män samma rätt till alla offentliga tjänster i stat och kommun (med undantag av militära befattningar samt befattningar, för vilka kräves prästvigning), borde knappast svårare konfliktämnen kunna uppstå. Köpenhamns kommun har emellertid delvis följt en annan praxis, i det att man bestämt, att fast anställda sjuksköterskor icke skulle få vara gifta. Likaså har man därstädes praktiserat, att fast anställda lärarinnor vid småbarnsinstitutionerna överflyttats till extra anställning vid giftermål. Även en statligt anställd sköterska vid sinnessjukhus hindrades i början på 1930-talet av sin direktion från giftermål, men då saken bragtes inför inrikesministeriet, fastslogs i prejudicerande beslut hennes rätt att bibehålla anställningen vid giftermål.

I Norge, där kvinnor haft behörighet att på samma villkor som män inneha offentlig tjänst enligt behörighetslag 1912, ha i stortinget förslag rests om vissa inskränkningar i gifta kvinnors arbetsrätt. Dessa ha dock icke vunnit majoritet. På den allmänna arbetsmarknaden och inom kommunerna har emellertid en stark opinionsrörelse till förmån för restriktioner funnits. Vissa kommuner ha även under krisens tryck sökt avlägsna gifta kvinnliga befattningshavare, t. ex. lärarinnor. Likaså har fackföreningsrörelsen mångenstädes varit restriktivt inställd, men den 15 december 1936 avgav Landsorganisasjonen en förklaring, vari den begärde avskaffandet av de restriktioner, som under krisen lagts på gifta kvinnors rätt till arbete, samt krävde full respekt för kvinnors arbetsrätt. Stortinget har slutligen vid sitt beslut våren 1938, att kvinnor skola kunna bliva präster, icke uteslutit de gifta kvinnorna.

De uppfattningar, som drivit fram här skildrade olika åtgärder, återspegla sig i en livlig diskussion inom olika länder. Här kan emellertid icke hela den utredande och propagerande litteraturen behandlas och icke ens den ideologiska bakgrunden belysas. Däremot må kortfattat anges några exempel på ställningstagandet inom berörda intresseorganisationer. Man kan därvid med en viss generalisering fastslå, att *emot* restriktiva åtgärder stå kvinnoorganisationer och politiskt radikala sammanslutningar samt att *för*

restriktiva åtgärder, särskilt mot gifta kvinnor, stå i främsta rummet katolska organisationer. De mot samtliga kvinnors rätt till förvärvsarbete på vissa områden riktade förbuden och inskränkningarna ha däremot icke principiellt försvarats av några organisationer.

Jämsides med denna klara åsiktsuppdelning, som de sakkunniga icke anse nödvändigt att exemplifiera, föreligger en mängd uttalanden från de på arbetsmarknaden närmast företrädda intresseorganisationerna. Det är dock förenat med stora svårigheter att urskilja ett avgörande ställningstagande hos arbetarnas och de anställdas fackorganisationer. I den mån även dessa äro kluvna efter religiösa linjer, som i en del väst- och mellaneuropeiska länder, blir denna uppdelning emellertid även för här behandlade fråga ideologiskt bestämmande.

En internationell katolsk arbetarkonferens hölls i juni 1933 i Paris, varvid ett av överläggningsämnena var kvinnoarbetet. En mängd rapporter lämnades om olägenheterna av att kvinnor tillätes arbeta utom hemmet. Kongressen antog flera resolutioner, vari både ekonomiska och kulturella metoder att motarbeta det onda rekommenderades: 1) Allmänna opinionen skulle påverkas att skänka familjens liv varmare intresse. Särskilt borde arbetarklassens barn läras förstå mer av familjelivets anda och helgd samt arbetarklassens kvinnor utvecklas till större hemkärlek. 2) Minimilöner skulle krävas på den nivå, där de »normala behoven för en familj» anses ligga. Familjetillägg borde utbetalas under villkor att modern ägnar sig helt åt hemmet. — Innan dessa åtgärder fullt genomförts, borde de för kvinnor minst skadliga yrkena uppmuntras (handarbete och hemindustri) samt halvtidstjänstgöring anordnas.

Ännu hösten 1937 uttalade sig den internationella kongressen för katolska fackföreningar i samma anda. Man antog (Paris september 1937) en resolution, vari bl. a. krävdes »den gifta kvinnans avlösning (release) ur förvärvsarbete». I motiveringen säges bl. a., att det tekniska framåtskridandet nu har gjort det ekonomiskt möjligt att befria den gifta kvinnan från hennes produktiva insatser utom hemmet.

Även de kvinnliga katolska arbetarorganisationerna fullfölja ungefär samma linje. Flera dylika avhöllo i mars 1935 ett möte i Paris för att ge tillkänna sin syn på kvinnoarbetets berättigande och möjligheter. Därvid konstaterades först, att kvinnor på många håll äro oumbärliga. Vidare krävdes, att »kvinnor borde garanteras sådana arbetsvillkor, som äro moraliskt och fysiologiskt önskvärda, samt en försvarlig lön enligt principen om lika lön för lika arbete, oberoende av kön». Å andra sidan borde gifta kvinnor ägna alla sina krafter åt sin familj, sina husliga och moderliga plikter. Mannens lön borde därför rättas efter familjens behov med hjälp av familjelönetillägg. Vidare borde gifta kvinnors arbetsrättigheter genom lag inskränkas, varvid dock undantag skulle beviljas för särskilda fall.

Betydligt mindre kategoriska äro vissa under 1936 och 1937 avhållna konferensers uttalanden. Sålunda har t. ex. vid internationell konferens i Karlovy-Vary i maj 1936 de anställdas katolska fackorganisationer visserligen

påkallat mödrarnas återvändande till hemmen, men de ha å andra sidan ej önskat vinna detta mål genom legala förbudsåtgärder utan endast på indirekt väg, t. ex. genom familjelön.

Den belgiska landsorganisationen av katolska fackföreningar (Conféderation des Syndicats chrétiens) hörde till försvararna av förordningen om kontingentering av den kvinnliga arbetskraften i industrien. Våren 1935 klagade man över att förordningen alltför långsamt sattes i funktion. — I juli 1935 höll katolska tobaksarbetarfackföreningen i Belgien kongress, varvid beslöts att förbundet skulle arbeta för ett totalt avskaffande av kvinnornas arbete inom yrket. Man föreslog arbetsgivarna att endast lämna unga män möjlighet att lära yrket samt att göra klart för de unga flickorna, att »deras framtid är en annan, nämligen i det husliga arbetet». — De katolska tjänstemännen i Belgien krävde vid sitt årsmöte i april 1936 i en resolution bl. a. »fixerande av minimilöner genom kollektivavtal för att sätta gifta kvinnor i stånd att stanna i sina hem».

Av denna skildring av olika katolska organisationers inställning till problemet, ser man att, då krisen mildrat sitt grepp och nödsituationen inte längre behärskar tänkandet, en modifierad uppfattning allt oftare kommer till uttryck. Här synes ett samförstånd i färd att åstadkommas på den lika lönens grund. På liknande sätt ha även andra organisationer klarlagt sin inställning. Sålunda tog belgiska tjänstemannaorganisationen på sitt årsmöte oktober—november 1937 under rubriken »Kvinnor» upp såsom enda särkrav: lika lön som män för lika arbete samt utsträckning av moderskapsledigheten. Vid de franska tjänstemännens årsmöte i april 1936 i Strasbourg antogs likaledes bl. a. en resolution, vari följande uttalande ingick: Kongressen ansåg det vara falskt att skylla arbetslöshetens tillväxt på kvinnoarbetet. Kongressen erkände, att i barnens intresse vore det önskvärt, att modern skulle vara i stånd att stanna i hemmet åtminstone under barnens tidiga år. Men det kunde inte komma i fråga att inskränka kvinnornas frihet vare sig genom lagstiftning eller på annat sätt.

Kongressen förklarade vidare, att första villkoret för att mödrar skulle sättas i stånd att stanna i sina hem vore att betala tillräckligt höga löner för att familjeförsörjaren skulle kunna täcka alla behov. Det andra villkoret vore, att mödrarnas arbete i hemmet inte skulle betraktas som en lägre sorts arbete; tvärtom skulle alla människor bringas att inse, att detta arbete hade samma sociala värde som männens. För att sätta kvinnor i stånd att fullfölja sin utveckling och att taga del i den sociala striden för förbättrade villkor, borde de hjälpas genom större rationalisering i hushållet samt genom en utvidgning av den samhälleliga och kollektiva behovstäckningen.

Kongressen lade största vikt vid individuell frihet och satte sig följaktligen emot varje åtgärd, som tenderade att inskränka kvinnornas rätt. »Varje åtgärd, som inskränker halva den mänskliga rasens rätt att själv ordna sitt liv och försörja sig, skulle vara en förolämpning mot människovärdet. — Den depression, under vilken arbetare av båda könen levde, krävde andra lösningar, vilka hade framställts i fackföreningsrörelsens ekonomiska plan.

Lösningen måste sökas i en bättre fördelning av den större rikedom som maskinerna skapa och inte i försök att från denna rikedom utestänga det ena könet till det andras förmån.»

De till Internationalen anslutna fackorganisationerna ha under hela tiden fasthållit en dylik principiell frihet för kvinnorna. Denna uppfattning fastslogs av Internationalens exekutivkommitté, då den i september 1933 behandlade vissa resolutioner, som strax förut inkommit från de socialistiska kvinnornas konferens. Exekutivkommitténs utlåtande innefattade tre huvudpunkter: 1) att kvinnors rätt till arbete ej får beskäras. Arbetslösheten fördelas bättre genom kortare arbetstid. I varje fall skall arbetslöshetsproblemet lösas konstruktivt och ej negativt; 2) att lika lön för lika arbete bör genomföras. Detta är enda möjligheten att göra slut på striderna mellan högre och lägre avlönade, »vilket är arbetsmarknadens enda könskonflikt»; 3) att kvinnorna mangrant böra organisera sig. Ett lika klart ställningstagande till förmån för kvinnors fria rätt till förvärvsarbete tillkännagavs från exekutivkommitténs möte i London i oktober 1936.

Detta torde sålunda kunna sägas ha varit arbetarvärldens officiella inställning, smärre lokala skiftningar till trots. I samma anda har även frågan upprepade gånger behandlats, t. ex. inom organisationer av engelska affärsanställda på årsmöte i maj 1935 (British National Union of Distributive and Allied Workers). Klagomål anfördes mot att det vid senaste kongressen fattade beslutet ej verkställts, vilket innebar att styrelsen skulle inleda en särskild kampanj för att föra in de kvinnliga anställda i organisationen. Syftet borde nu vara att efter kvinnornas organiserande kunna kräva en minimilön, oberoende av kön. Vid årsmötet 1937 i Edinburgh riktades av samma förbund med tanke på lönekonkurrensen en protest mot att gifta kvinnor användas i tillfälligt arbete vid veckoslut och realisationer. — I juni 1936 höllo två andra engelska fackförbund kongresser, varvid likalönsprincipen bekräftades, nämligen kommunaltjänstemännens förbund (Local Government Officers) och Bankmannaföreningen (Bank Officers' Guild). De gifta kvinnornas arbetsrätt har dock på det hela taget föga behandlats av de engelska organisationerna.

Under år 1935 uttryckte de franska fackföreningarna enhälligt sin opposition mot varje som helst inskränkning av de gifta och ogifta kvinnornas rätt att arbeta. Likaså protesterade i Amerika vid kvinnoföreningarnas sida båda de stora fackföreningsorganisationerna — American Federation of Labor och Committee of Industrial Organization — mot de lokala arbetsförbuden mot kvinnor.

I Belgien, där striden om detta spörsmål stått allra hetast, har de belgiska fackföreningarnas centralråd vid möte i mars 1936 diskuterat denna fråga i positiv anda. Man hade riktat en enquête till olika fackförbund för att utröna deras inställning till kvinnoarbetet. Vissa organisationer, t. ex. tjänstemännens, läkarnas, lärarnas och förbundet för järnvägs-, post-, sjöfarts- och flygfartsanställda ansågo inga reservationer eller restriktioner för kvinnor lämpliga. Andra, såsom metall- och textilarbetareförbunden, erkände

kvinnornas rätt till arbete, men önskade att skyddslagstiftningen skulle hålla jämna steg med den ekonomiska utvecklingen. Andra åter, såsom bokbinderiarbetarna, statstjänstemännen, tobaks- och läderarbetarna, gruvarbetarna samt byggnadsarbetarna, föredrogo inskränkning av kvinnoarbetet till vissa slag av lämpligt arbete. Slutligen voro buss- och spårvägspersonalen samt alla transportarbetare motståndare till kvinnoarbete inom sina sektioner. Hela enquêten mynnade ut i att det ej fanns någon avog inställning till kvinnoarbetet såsom sådant bland fackföreningarna, men att i de fall då opposition framkom, denna vore dikterad av trygghets- och välfärdsskäl.

Centralrådet antog en resolution, grundad på en jämsides med denna enquête företagen utredning om kvinnoarbetet. Denna resolution förklarade, att eftersom de lika rättigheterna för båda könen inte ens kunde få sättas i fråga, kunde heller inte fackföreningarna tänka på att utestänga kvinnorna från lönat arbete, hur stora svårigheterna i den nuvarande ekonomiska situationen än voro. Emellertid kunde dessa organisationer inte vara oberörda av den tendens, som vissa arbetsgivare ådagalagt, att ersätta manliga med kvinnliga arbetare i det tydliga syftet att försämra lönevillkoren. Fackföreningarnas och hela arbetarklassens ansträngningar skulle i första hand gå ut på att bygga upp ett system för yrkesvägledning. Om detta system arbetade effektivt och på bred front, skulle det kunna åstadkomma ett visst urval och en viss anpassning av arbetare till olika sorters sysselsättningar och därigenom dirigera kvinnor till de yrken som passade dem bäst. I andra hand föreslogos sådana reglerande åtgärder, som dels skydda de arbetande kvinnornas hälsa och trygghet och dels garantera dem en lön, som icke konkurrerar med männens. I en andra resolution upptogs särskilt denna punkt, varvid beslöts propagera för att få de kvinnliga arbetarna med i fackföreningarna i syfte att lättare ernå uppfyllandet av deras rättmätiga krav, av vilka det mest betydelsefulla vore lika lön för lika arbete. På detta sätt har den mäktiga belgiska arbetarorganisationen till slut formulerat sin inställning i trots av alla mer eller mindre officiella attacker mot kvinnoarbetet.

Även i de mellanfolkliga överläggningarna i Genève ha motsvarande skiftningar i opinionen kommit till synes. Enligt artikel 23 i Nationernas Förbunds akt, förbundo sig de fördragsslutande makterna att »sträva efter att säkra och upprätthålla rättvisa och humana arbetsförhållanden för män, kvinnor och barn, såväl i sina egna länder som ock i alla de länder, dit deras kommersiella och industriella förbindelser sträcka sig». I Förbundets egna organisationer, såsom Sekretariatet och Internationella arbetsbyrån, skola, enligt artikel 7, samtliga befattningar i lika mån vara tillgängliga för män och kvinnor. Trots dessa grundläggande principer har frågan om kvinnornas arbetsrätt diskuterats i Genève. Vid internationella arbetskonferensen därstädes upptogs 1935 till behandling spörsmålet om ungdomsarbetslösheten. En internationell organisation av katolska fackföreningar och katolska yngre arbetare, hade med ett flertal instämmanden insänt en petition till konferensen och därvid bl. a. använt argument, att kvinnor, och då i främsta rummet

gifta kvinnor, borde vika från arbetsplatserna för att bereda ungdomen tillträde. En mängd kvinnoorganisationer, som funno det nödvändigt att bevaka kvinnornas rätt, sände därför i sin tur in petitioner, stödda av ett stort antal andra organisationer, för att vädja till konferensen att respektera kvinnors lika väl som mäns arbetsintressen. På grund härav kom debatten om ungdomsarbetslösheten även att röra kvinnornas arbetsrätt.

I dessa olika organisationers yttranden återfinner man de båda åsiktsriktningarna, om än den restriktiva är betydligt svagare företrädd. Det långt övervägande flertalet av de organisationer, som yttrat sig, ha hävdat såväl kvinnornas principiella rätt till arbete som deras praktiska behov därav. Bland dem som uttalade ett allmänt önskemål, att kvinnorna skulle »återvända till hemmet», skönjer man två olika riktlinjer. Ett litet fåtal organisationer — i själva verket endast två, nämligen de katolska kvinnornas förbund i Belgien samt de katolska tjänstemännens förening i Belgien — önskade ett *förbud* mot gifta kvinnors förvärvsarbete. De flesta uttalanden i samma syfte önska endast, att möjligheter skola beredas de gifta kvinnorna att utan alltför stora uppoffringar kunna avstå från sitt förvärvsarbete. I denna anda uttalade sig de katolska fackföreningarnas federation, den franska nationalkommittén för »Tillbaka till hemmet»-rörelsen samt Förbundet för familjetillägg (Association des Caisses d'Allocation familiale), som numera förordar, att högre barntillägg skola utbetalas till de familjer, där modern stannar i hemmet. — Det torde i detta sammanhang böra uppmärksammas, att mot de ogifta kvinnornas arbetsrätt, vilken dock i så många länder väsentligt inskränkts, ingen organisation direkt uttalade sig.

Den resolution, som ett antal organisationer gemensamt avfattade för att precisera uppfattningen om ungdomsarbetslösheten, dess orsaker och botemedel, innehåller bl. a. även följande passus om kvinnoarbetet:

»Men att för kvinnorna önska en mera tillfredsställande utbildning för deras husliga och moderliga plikter betyder enligt vår uppfattning ej att de skola hindras från att ägna sig åt något annat yrke eller stäckas i sin andliga utveckling, ej heller att de skola förmenas rätten att allt efter sina anlag utöva ett yrke. Yttermera inse vi, att sådana de nuvarande förhållandena äro, många människor hindras från att gifta sig.» Detta yttrande är underskrivet av: Carnegiestiftelsen för internationell fred, Internationella Katolska Unionen för socialt arbete, Katolska Unionen för Internationell Uppfostran, International Bureau of Education, Internationella Förbundet av sårade soldater och f. d. krigsdeltagare, Internationella Kvinnorådet (I. C. W.), Internationella Förbundet för Hem och Skola, Internationella Förbundet av Akademiskt Bildade Kvinnor, Internationella Förbundet av Lärarorganisationer, Internationella universitetsförbundet av föreningarna för Nationernas Förbund, Internationella Unionen av Katolska Kvinnoligorna, Internationella Röda Korset, Rädda Barnens internationella Union, Vännernas förbund (kväkarna), Kristna världskonferensen Life and Work, Världsförbundet för K. F. U. K., Världsförbundet för K. F. U. M., Världsförbundet för internationellt samförstånd genom kyrkorna, Världsförbundet för folkbildning, Världsförbundet för flickscouter, Världsförbundet av föreningar för uppfostran, Världsförbundet av kristna studenter, Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet.

En starkare formulering av kvinnornas rättskrav underskrevs av ett stort antal nationella organisationer och följande större internationella sammanslutningar: Yrkeskvinnors Världsförbund, Internationella förbundet av kvinnliga jurister, Sjuksköterskornas Internationella Råd samt Internationella Förbundet av Akademiskt Bildade Kvinnor. — De olika studentorganisationerna gjorde å sin sida ett särskilt uttalande, vari en passus säger: »Inga diskriminerande åtgärder skola vidtagas mot kvinnor.»

Jämsides med den mångfaldiga opinionsyttring, som inrymmes i de olika organisationernas uttalanden till arbetskonferensen, är det viktigaste dokumentet från detta tillfälle årsrapporten från direktören vid Internationella arbetsbyrån. I här behandlade fråga gör han följande uttalande:

»Två andra områden, som behöva undersökas ytterligare, äro kvinnoarbetet och jordbruket. Man spårar en tämligen utbredd tendens att gå tillbaka till den uppfattningen, att kvinnors anställande medför ett utestängande av män. Felaktigheten i denna tankegång kommer till synes i de länder, där man gjort försök att ersätta kvinnors arbete med mäns, uppenbarligen med mycket obetydliga resultat. Helt bortsett från frågan om abstrakt rätt, är det klart, att kvinnor äro bättre kvalificerade än män för en del yrken och att utestänga dem skulle vara ologiskt ur ekonomisk synpunkt. Så länge som männens inkomster äro otillräckliga, måste miljoner flickor och gifta kvinnor söka arbete för att öka familjeinkomsten. Men även om detta motiv icke funnes, finns det en stor mängd kvinnor som ändå skulle arbeta för sin egen tillfredsställelse eller för att täcka sina personliga behov, och vilkas yrkeskunnighet utgör ett nödvändigt led i produktionsplanen. Det kan dock bliva fråga om att söka förhindra vad som skulle kunna kallas 'illojal konkurrens' mellan män och kvinnor. Formeln 'lika lön för lika arbete' är icke lätt att tillämpa i alla konkreta fall, enär den matematiska beräkningen av 'lika arbete' är mycket obestämd. Hela frågan om kvinnoarbetet förtjänar en omsorgsfullare och fördomsfriare analys än den hittills fått.»

Detta ärende fick en vidare behandling, då det senare samma år upptogs av Nationernas Förbunds generalförsamling, närmast i anslutning till den konvention om »lika rätt» för män och kvinnor som fyra sydamerikanska stater träffat i Montevideo 1933. Man beslöt att överlämna till Internationella arbetsbyrån frågan rörande kvinnornas arbetsrättsliga ställning samt hemställa om utredning av hela detta problemkomplex och dess läge i olika länder. Denna utredning sattes omedelbart i gång och föreligger nu färdig. Däremot skulle kvinnornas civilrättsliga och politiska ställning utredas genom Nationernas Förbunds sekretariat. Vid 1937 års generalförsamling beslöts tillsätta en expertkommitté, bestående av manliga och kvinnliga jurister, för att leda denna utredning och efter tre år framlägga resultatet inför Nationernas Förbunds församling.

I ett delvis annat sammanhang har samma problem ännu en gång berörts i de internationella församlingarna. Följande resolution antogs nämligen av 1937 års internationella arbetskonferens på förslag av U. S. A:s delegation:

»Alldenstund det, på grund av de sociala och politiska förändringarna under de senare åren och på grund av att kvinnor tidigare lidit av olika former av exploate-

ring (exploitation) och hinder (discrimination), är nödvändigt att taga upp till förnyad undersökning deras ställning i allmänhet; och

alldenstund det är i samhällenas bästa intresse att kvinnorna, jämte fulla politiska och legala rättigheter och full rätt till utbildning, jämväl skola hava full möjlighet att arbeta och mottaga betalning utan avdrag på grund av kön och att de genom legala åtgärder skola skyddas gentemot fysiskt skadliga arbetsförhållanden och gentemot ekonomisk exploatering, inneslutande ett skydd för moderskapet; och

alldenstund det är nödvändigt att kvinnor likaväl som män skola garanteras fri föreningsrätt av regeringarna och att de skola skyddas av en sådan social arbetslagstiftning, som erfarenheter i hela världen visat äro framgångsrika vid avskaffandet av kvinnornas ekonomiska särställning och exploatering, vare det

beslutat, att den tjugutredje sessionen av Internationella arbetskonferensen, ehuru inseende att vissa av dessa principer ligga inom andra internationella organisationers område, anser dem vara av den största betydelse för arbetare i allmänhet och kvinnliga arbetare i synnerhet och därför hemställer till Styrelsen, att de skola bekantgöras för alla regeringar, på det att de måtte vinna hävd i lag och i sedvänja genom legala och administrativa åtgärder.»

Skildringen av opinionsrörelserna vore icke rättvisande, om det icke till slut ytterligare underströkes, hur kortvarig den reaktionära strömningen varit och hur den redan i det närmaste ebbat ut. Andra problem synas nu ha ryckt fram i förgrunden. Sålunda börjar mer än förr uppmärksammas spörsmål om differentieringen på kvinnoarbetets område. Vid en granskning av den löpande internationella informationsberättelsen måste det slå envar, hur rapporter om restriktiva åtgärder under 1936 och 1937 varit nästan alldeles försvunna, medan däremot ett huvudintresse kommit att ägnas det husliga arbetet. Detta har blivit föremål för offentliga utredningar i ett flertal länder, så t. ex. i Danmark, Sverige, Estland och Canada. Även i ett antal andra länder synes detta problem, i vad det gäller såväl det avlönade husliga arbetet som husmödrarnas ställning, ha efterträtt dubbeltjänstdiskussionen i samhällsdebatten om kvinnoproblem.

De sakkunnigas sammanfattning.

1. Företagna restriktiva åtgärder ha i en del länder visat sig möta rent praktiska och organisatoriska svårigheter, t. ex. brist på kvalificerad manlig arbetskraft till ersättning för den kvinnliga, varför beslutade åtgärder i viss utsträckning annullerats (t. ex. Belgien och Tyskland).

2. Förbud särskilt mot gifta kvinnors förvärvsarbete ha på en del håll oförtydbart fört med sig, att de illegala förbindelsernas antal ökats (t. ex. England och Österrike), varför dylika förbud kommit att behöva kompletteras med bestämmelsen att sammanlevande utan vigsel betraktas som tjänstefel (t. ex. Österrike och Holland).

3. Förbud mot de gifta kvinnornas förvärvsarbete ha visat sig medföra individuella orättvisor och ekonomiska svårigheter, varför ofta undantag

måst beviljas. Det har i själva verket varit mycket svårt att uppställa den definition, vilken avskiljer de försörjningsmöjligheter, som man kan beteckna som onödiga.

a) Erfarenheten visar, att, om gifta kvinnor principiellt förbjudas inneha förvärvsarbete, följden ofta blir verklig nöd. Den stora huvudmassan gifta förvärvsarbetande kvinnor utgöres nämligen av industriarbeterskor, städerskor, tvätt- och rengöringshjälp etc., som med sitt arbete förtjäna en oundgänglig del av familjeinkomsten. Vidare förekommer bland här ifrågavarande gifta kvinnor ett avsevärt antal, som endast ha deltidsarbete eller tillfälligt arbete. Många gifta kvinnor äro vidare ensamma familjeförsörjare och dessas antal ökar rentav i tider av arbetslöshet. Man står inför paradoxen, att restriktiva åtgärder med hänsyn till hemmets ekonomi skulle vara lättare att förverkliga under goda tider, då antagligen relativt fler kvinnor söka arbete av intresse och färre av ekonomiskt nödtvång, medan sådana åtgärder samtidigt anses såsom mer berättigade ur arbetsmarknadssynpunkt under de dåliga tiderna. I U. S. A., Norge och Tyskland ha undersökningar gjorts, som visa, att särskilt under tider av kris och arbetslöshet bördan att genom ett förvärvsarbete hålla sin familj ekonomiskt uppe mycket ofta faller på hustrurna. Vid försök att förbjuda de gifta kvinnornas förvärvsarbete måste alltså ett stort flertal alltid undantagas.

b) Erfarenheten visar vidare att, om endast vissa gifta kvinnor förbjudas inneha förvärvsarbete och undantag därvid beviljas för mödrar med försörjningsplikt mot flera barn (som t. ex. i Österrike och Bulgarien), man befinner sig i den situationen, att det faktiska handlandet strider mot den i regel åberopade sociala motiveringen, att åtgärderna skola avse att återbörda kvinnorna till hemmen för deras moderskapsplikters skull. En dylik argumentering borde nämligen tvärtom äga sin största tillämpning på de barnrika mödrarna.

c) Om man — för att undvika att utestänga de ekonomiskt behövande från arbete — fixerar en relativt hög inkomstgräns för vad som skall anses som mannens »skäliga försörjning för familjen» (som t. ex. i Österrike), drabbas av förvärvsförbudet huvudsakligen de kvinnor, som arbeta utom hemmet på grund av särskild begåvning, utbildning eller intresse. Begränsar man på likartat sätt förbudet efter kvinnornas anställning i vissa högre löneklasser (som t. ex. i Jugoslavien, i viss mån i Tyskland) blir resultatet detsamma.

4. Förbuden ha ofta visat sig gå vidare från att avse endast de gifta kvinnornas förvärvsarbete till att inom berörda område omfatta kvinnoarbetet överhuvud taget (t. ex. Holland, Belgien, Luxemburg, Italien, Tyskland). För den första arten av inskränkningar har kunnat åberopas viss ideologisk motivering, medan för den andra gruppen, de ogiftas, liknande argument icke haft några principiella försvarare. Detta utsträckande av restriktionerna följer emellertid som en nödvändig konsekvens. Dels blir det i längden icke möjligt att upprätthålla en skillnad efter civilstånd, då kvinnor kunna undgå att genom ett legalt giftermål placera sig själva i den hotade kategorien

(t. ex. London). Men dels synas åtgärderna i många fall redan från början ha syftat längre än till att likvidera endast den arbetslöshet, som svarar mot antalet uppsägbara gifta kvinnor. Det har ofta kunnat fastslås, hur innebörden i åtskilliga åtgärder i själva verket varit att i största möjliga utsträckning förbehålla män — oavsett om de äro gifta eller ej — förvärvsmöjligheterna på bekostnad av kvinnor — oavsett om dessa äro gifta eller ej.

Mot dessa förbudens negativa verkningar kunna givetvis vissa vinster uppställas. Dessa äro emellertid föga studerade, vilket till stor del sammanhänger med deras svårutredda individuella natur. Överhuvud taget skulle verkningarna på familjernas konsumtionskraft, den olika ransoneringen av arbetslösheten, övervältringen till indirekt drabbade kategorier (familjemedlemmar, hembiträden etc.) och flera liknande spörsmål ha behövt närmare utredas i de länder, där åtgärder av olika art vidtagits.

Kap. 7. Statistiska utredningar om gifta kvinnors yrkesverksamhet.

Även i Sverige har förekomsten av gifta kvinnors förvärvsarbete uppfattats såsom ett problem. Man har sålunda understundom däri velat se uppträdandet av en ny utbudsfaktor å arbetsmarknaden, vilken i viss mån skulle kunna anses verka störande. Ibland har man åter mera uppmärksammat möjligheten att vissa, samhälleligt sett icke önskvärda rubbningar av familjernas liv, skulle kunna antagas åtfölja hustrurnas förvärvsarbete utom hemmet. Slutligen har det ibland förmodats, att arbetsgivarna från de gifta kvinnorna skulle ha att räkna med en försämrad arbetsprestation. För att pröva påståenden och motpåståenden i dessa och andra hänseenden måste icke endast utredningar om de faktiska förhållandena göras utan även erfarenhetspräglade åsiktsinställningar vägas mot varandra.

I sina direktiv till de sakkunniga har föredragande departementschefen upptagit de förslag, som inom riksdagen framkommit om olika åtgärder, å ena sidan syftande till att i möjligaste mån inskränka gift kvinnas verksamhet utom hemmet, å andra sidan till att minska eller borttaga de svårigheter, som de gifta kvinnornas förvärvsarbete skulle kunna åsamka dem själva och deras hem.

Till fullföljande av sitt uppdrag ha de sakkunniga sökt vinna sakliga upplysningar utöver dem som eljest stått till buds. I sådant syfte ha företagits vissa utredningar, för vilka i det följande kommer att redogöras. Det värdefullaste materialet har åvägabragts genom att de sakkunniga beretts tillfälle att inrycka vissa frågor i 1936 års partiella folkräkning, varefter de därur resulterande uppgifterna av statistiska centralbyrån ställts till förfogande. Därjämte hava de sakkunniga i samarbete med Sveriges folkskollärarinneförbund och Svenska småskollärarinneföreningen utfört en enquêtestudie över de kvinnliga lärarnas ekonomiska förhållanden, vilken framför allt avsett att belysa skiljaktigheter mellan de giftas och de ogiftas förhållan-

den. I ett följande kapitel kommer dessutom att redovisas resultaten av en enquête, vilken utsänts till ett stort antal arbetsgivare, samt de upplysningar, som dels inhämtats vid intervjuer med vissa större fackförbund och som dels och framför allt vunnits vid det tiotal konferenser, vilka de sakkunniga anordnat med representanter för såväl arbetsgivare som anställda.

I. Gifta kvinnors förvärvsarbete i Sverige enligt 1936 års partiella folkräkning.

Grundvalen för varje bedömande av de gifta kvinnornas förvärvsarbete måste vara kunskapen om hur stor omfattning denna företeelse har. Enligt 1920 och 1930 års folkräkningar voro resp. 5 och 10 % av samtliga gifta kvinnor i åldern 15—50 år yrkesarbetande. Redan den stegring, som antydes genom procenttalet för dessa tvenne tidpunkter, är av stort intresse. Man har här tydligen att göra med ett problem, som har sitt förnämsta kännemärke i en hastigt skeende strukturförändring inom äktenskapen eller rättare hushållsformerna. I större städer har denna nyare familjetyp med tvenne förvärvsarbetande makar blivit alltmera vanlig. Sålunda voro år 1930 av de gifta kvinnorna i samtliga städer med minst 30 000 invånare, utom Stockholm, 16 % förvärvsarbetande. För Stockholms vidkommande voro motsvarande relationstal 15 % år 1920 och 26 % år 1930.

Folkräkningen år 1936, vilken undersökt en femtedel av landets hushåll enligt en representativ metod, har såsom utgångspunkt för studiet av den äktenskapliga fruktsamheten tagit samtliga bestående äktenskap, vilka ingåtts efter år 1900. Med bestående äktenskap avses i detta sammanhang sådana, i vilka makarna vid folkräkningstillfället — i mars 1936 — sammanlevde. Anledningen till att de äldre äktenskapen ej medtagits är att svårigheterna att inhämta fullständiga och tillförlitliga uppgifter av här ifrågavarande retrospektiva karaktär givetvis starkt ökas med äktenskapets ålder. För de undersökta äktenskapen har emellertid ej endast, som vid föregående folkräkningar, efterfrågats, huruvida hustrun vid räkningstillfället var yrkesverksam. Tack vare att denna partiella folkräkning genomfördes enligt en i vårt land tidigare icke tillämpad direkt metod, nämligen medelst anlitande av särskilda folkräknare, vilka muntligen utfrågade de räknade personerna, torde det ha blivit möjligt att erhålla en jämförelsevis god kännedom om hustrurnas yrkesverksamhet under hela äktenskapet. Detta hustrurnas förvärvsarbete har sedan gjorts till föremål för undersökning från flera olika synpunkter. Såsom särskilt värdefullt i denna statistik må framhållas, att en fördelning gjorts med hänsyn till om yrkesverksamheten varit av heltids- eller deltidskaraktär samt huruvida den försiggått under en större eller mindre del av äktenskapet, samt vidare att en annan fördelning gjorts efter äktenskapens varaktighet och hustrurnas giftermålsålder. Först med dylika uppdelningar av materialet får man en möjlighet att bedöma yrkesverksamhetens sammanhang med olika faktorer.

Av samtliga redovisade hustrur i dylika äktenskap befunnos 82 % troligen hava varit helt hemarbetande, i det att de antingen uppgivit »ingen yrkesverksamhet» eller (i ett mindre antal fall) icke lämnat uppgift om någon sådan verksamhet. Nära 6 % hade haft heltidsarbete under hela eller en väsentlig del av (= mer än halva) äktenskapets varaktighet, nära 4 % hade haft deltidsarbete under hela eller väsentlig del av äktenskapet och nära 9 % hade i mera obetydlig utsträckning haft yrkesverksamhet (se vidare tab. 42). Det bör emellertid i detta sammanhang betonas, att det på grund av primärmaterialets bristfälligheter ofta visat sig tämligen svårt att dra en skarp gräns mellan de båda grupperna »partiell yrkesverksamhet under väsentlig del av äktenskapet» och »yrkesverksamhet under mindre eller oviss del av äktenskapet».

En väsentlig olikhet med hänsyn till familjetypen gör sig gällande mellan städer och landsbygd, i det att de icke yrkesverksamma hustrurna utgjorde över 87 % å landsbygden men endast 73 % i städerna. Den största skillnaden i yrkesverksamhetens art visar sig därutinnan, att heltidsarbete under hela äktenskapet uppgives hava förekommit i fråga om över 8 % av stadshustrurna men endast för 2 % av landsbygdshustrurna. Medtages bland dessa uppgifter även »hel yrkesverksamhet under väsentlig del av äktenskapet» såsom i jämförelsen ovan, stiger denna art av förvärvsarbete bland stadshustrurna till 11 % men uppgår fortfarande bland landsbygdshustrurna ej till mer än 2 ½ %. Deltidsarbete synes däremot vara betydligt mer likartat fördelat å städer och landsbygd. Sålunda uppgick gruppen partiell yrkesverksamhet under hela eller väsentlig del av äktenskapet till 3 % bland landsbygdshustrurna och något över 4 % hos stadshustrurna.

Då denna partiella folkräkning lämnar större möjligheter att belysa problemens bakgrund än vad hittills stått till buds, ha de sakkunniga även tagit upp till behandling vissa ytterligare detaljspörsmål. Sålunda har ett försök gjorts att undersöka, *huruvida* hustrurnas yrkesverksamhet är vanligare i de äktenskap, som ingåtts på senare tid; *huruvida* den är vanligare hos de hustrur, som gifta sig unga eller dem som gifta sig gamla; *huruvida* den är vanligare i de fall, då hustrun redan vid äktenskapets ingående hade ett förvärvsarbete eller ej; samt *huruvida* denna yrkesverksamhet röner inflytande av hustruns flyttning till annan ort i samband med giftermålet. Genom att på detta sätt isolera sådana faktorer, som böra förmodas kunna påverka hustruns yrkesverksamhet, borde man även kunna vinna en klarare uppfattning om de personliga avgöranden familjerna ställas inför. Sammanhanget mellan denna företeelse och det nutida ekonomiska och sociala livet överhuvud taget blir belyst. Ännu tydligare framträder detta nödvändiga sammanhang med den nutida ekonomiska och sociala organisationen, när hustruns olika grad av förvärvsverksamhet i de olika inkomstklasserna och socialgrupperna analyseras. En relativt fullständig bild skulle därmed vara vunnen över förekomsten av gifta kvinnors förvärvsverksamhet. Därefter har till granskning upptagits frågan om detta förvärvsarbetes verkan å familjebildning och barnafödande, vartill även ett nytt klargörande material framkommit genom 1936 års folkräkning.

Tab. 42. Relativ fördelning efter hustrurnas yrkesverksamhet i bestående äktenskap ingångna efter 1900 (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Äktenskapets varaktighet	Hustruns vigselålder	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	*Hel* yrkesverksamhet			*Partiell* yrkesverksamhet			Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	Samtliga
			under *hela* äktenskapet	under *väsentlig del* av äktenskapet	S:a	under *hela* äktenskapet	under *väsentlig del* av äktenskapet	S:a		
(år)	(år)	%	%	%	%	%	%	%	%	%
0—4	—24	82·4	6·9	1·1	8·0	3·3	0·6	3·9	5·7	100·0
	25—34	74·7	13·2	1·7	14·9	4·3	0·5	4·8	5·6	100·0
	35 o. över	73·5	15·4	0·9	16·3	5·2	0·5	5·7	4·5	100·0
	Samtliga vigselåldrar	78·1	10·6	1·3	11·9	3·9	0·6	4·5	5·5	100·0
5—9	—24	82·8	3·0	1·7	4·7	2·3	1·2	3·5	9·0	100·0
	25—34	76·4	7·5	2·4	9·9	3·1	1·4	4·5	9·2	100·0
	35 o. över	75·2	9·6	2·2	11·8	4·0	1·0	5·0	8·0	100·0
	Samtliga vigselåldrar	79·3	5·6	2·0	7·6	2·8	1·3	4·1	9·0	100·0
10—14	—24	83·5	1·8	1·3	3·1	1·8	1·5	3·3	10·1	100·0
	25—34	79·4	4·7	1·8	6·5	2·4	1·5	3·9	10·2	100·0
	35 o. över	79·0	5·2	2·0	7·2	3·7	1·6	5·3	8·5	100·0
	Samtliga vigselåldrar	81·3	3·3	1·6	4·9	2·3	1·5	3·8	10·0	100·0
15—19	—24	84·9	1·1	0·9	2·0	1·6	1·3	2·9	10·2	100·0
	25—34	82·5	3·0	1·2	4·2	1·9	1·4	3·3	10·0	100·0
	35 o. över	81·2	4·1	1·6	5·7	2·2	2·0	4·2	8·9	100·0
	Samtliga vigselåldrar	83·5	2·2	1·1	3·3	1·8	1·4	3·2	10·0	100·0
20—35	—24	86·1	0·7	0·9	1·6	1·2	1·5	2·7	9·6	100·0
	25—34	85·9	1·4	1·1	2·5	1·3	1·7	3·0	8·6	100·0
	35 o. över	86·7	1·0	1·5	2·5	1·2	1·9	3·1	7·7	100·0
	Samtliga vigselåldrar	86·1	1·0	1·0	2·0	1·2	1·6	2·8	9·1	100·0
Samtliga äktenskap	—24	84·2	2·6	1·1	3·7	2·0	1·2	3·2	8·9	100·0
	25—34	80·2	5·8	1·6	7·4	2·6	1·3	3·9	8·5	100·0
	35 o. över	78·9	7·5	1·6	9·1	3·4	1·3	4·7	7·3	100·0
	Samtliga vigselåldrar	**82·0**	**4·4**	**1·4**	**5·8**	**2·3**	**1·3**	**3·6**	**8·6**	**100·0**
Landsbygd										
Samtliga äktenskap	Samtliga vigselåldrar	87·4	2·0	0·6	2·6	2·2	1·0	3·2	6·8	100·0
Städer										
Samtliga äktenskap	Samtliga vigselåldrar	72·9	8·5	2·7	11·2	2·6	1·8	4·4	11·5	100·0

Såsom av tab. 42 å föregående sida framgår, kan en konstant ökning iakttagas av hustrurnas yrkesverksamhet i de bestående äktenskap, som ha en kortare varaktighet och alltså ingåtts på senare år. Detta avspeglar givetvis delvis den allmänt omvittnade tendensen, att hustrurna nu mera än förr fortsätta ett före äktenskapet påbörjat yrkesarbete. Emellertid får man heller icke bortse från att i de äktenskap, som varat längre tid, flera anledningar och större möjligheter till avbrytande av yrkesarbete hunnit göra sig gällande. Detta vill med andra ord säga, att många av de relativt nya äktenskap, där hustrun nu är yrkesarbetande, kanske komma att efter vissa år förändras till en annan familjetyp. Hustruns yrkesarbete tillhör stundom endast äktenskapets första år i väntan på barnen. Under sådana förhållanden komma i siffermaterialet uppgifter att helt saknas om hur de äktenskap, som nu räkna en längre varaktighet, förhöllo sig till detta problem under sina första 5 år. Om äktenskapet varat tillräckligt länge, kan icke ens en yrkesverksamhet inom dessa äktenskapets första år komma att räknas som »väsentlig del av äktenskapet». Själva tidsfaktorn försvårar sålunda i någon mån jämförelsen och tolkningen av de ovan givna uppgifterna.

I fråga om sambandet mellan hustruns vigselålder och förekomsten av förvärvsarbete är det intressant att fastslå (tab. 42), att de kvinnor, som i stor utsträckning bibehållit sitt förvärvsarbete icke endast äro de som vid sitt giftermål varit relativt gamla (35 år och därutöver). Detta är i och för sig att förvänta, då dessa kvinnor dels vuxit fastare samman med sitt arbete och dels av fysiologiska skäl ha mindre anledning att räkna med barn såsom orsak att lämna förvärvsarbetet. Den stora skillnaden i fråga om gifta kvinnors yrkesarbete finns emellertid redan på ett ännu tidigare stadium: mellan kvinnor som ingått giftermål före resp. efter 25 års ålder. Det är nämligen de vid mycket unga år gifta kvinnorna, som minst förete någon förvärvsverksamhet under äktenskapet. Tydligen finnas bland dessa flera sådana »familjeflickor», som aldrig lämnat det egna hemmet utan gift sig, innan de trätt in i ett förvärvsarbete. (Detta förhållande torde bestyrkas av en annan utredningsdetalj, enligt vilken man finner, att av samtliga hustrur, som vid giftermålet varit under 25 år, endast 64 % varit yrkesverksamma före giftermålet, medan i vigselåldersgruppen 25—34 år detta varit fallet med 70 % och i gruppen över 35 år med 71 %. I de nyaste äktenskapen, alltså de som vid undersökningen varat mindre än fem år, var den procentuella andelen vid äktenskapets ingående förvärvsarbetande kvinnor i de tre giftermålsåldersgrupperna resp. 67, 74 och 76 %.) Vidare finnas emellertid troligen bland de vid giftermålet unga hustrurna ett större antal, vilka ingått äktenskap på grund av ett redan inträtt havandeskap och fördenskull frånträtt sitt förvärvsarbete samt blivit bundna av barnet eller barnen. I denna vid ung ålder gifta grupp bör av denna bidragande orsak barnlöshetsprocenten vara mindre än i andra grupper, vilket även besannar sig enligt tab. 50 nedan.

Det måste likaledes bli av stor betydelse för familjerna vid avgörandet om hustruns förvärvsarbete, huruvida hustrun har att helt nyupptaga eller endast att fortsätta ett förvärvsarbete.

Tab. 43. Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet i förhållande till förekomsten av yrkesverksamhet vid giftermålets ingående (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Område	Hustruns vigselålder (år)	Hustruns yrkesverksamhet vid giftermålet	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet: *Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift %	*Hel* yrkesverksamhet under hela eller väsentlig del av äktenskapet %	*Partiell* yrkesverksamhet under hela eller väsentlig del av äktenskapet %	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet %	Samtliga %
Hela riket	—24	Ej yrkesverksam	92·9	0·4	1·4	5·3	100·0
		Yrkesverksam	79·3	5·6	4·2	10·9	100·0
	25—34	Ej yrkesverksam	93·6	0·4	1·4	4·6	100·0
		Yrkesverksam	74·5	10·4	4·9	10·2	100·0
	35 o. över	Ej yrkesverksam	93·5	0·2	1·6	4·7	100·0
		Yrkesverksam	73·0	12·8	5·9	8·3	100·0
	Samtliga vigselåldrar	Ej yrkesverksam	93·2	0·4	1·4	5·0	100·0
		Yrkesverksam	76·6	8·4	4·7	10·3	100·0
Landsbygd	Samtliga vigselåldrar	Ej yrkesverksam	94·4	0·2	1·2	4·2	100·0
		Yrkesverksam	83·1	4·1	4·3	8·5	100·0
Städer	Samtliga vigselåldrar	Ej yrkesverksam	90·0	0·9	2·0	7·1	100·0
		Yrkesverksam	67·7	14·3	5·2	12·8	100·0

Tab. 43 utvisar, att drygt 93 % av de hustrur, som ej voro yrkesverksamma vid äktenskapets ingående, ej heller varit det senare; den yrkesverksamhet som likväl förekommit inom denna grupp av hustrur har vidare i regel varit av mindre omfattning. Det bör framhållas, att härvidlag inga nämnvärda olikheter förekomma mellan hustrur i äldre och nyare äktenskap eller mellan hustrur med olika giftermålsålder. Ej heller förekomma i detta hänseende några avsevärda skillnader mellan landsbygd och städer. Det torde också få anses som ganska naturligt, att kvinnor, vilka före äktenskapet icke haft förvärvsarbete utom hemmet, endast av tvingande skäl eller särskilda omständigheter komma att ägna sig åt yrkesverksamhet under äktenskapet, och att det i så fall framför allt blir fråga om tillfällighetsarbeten, smärre bisysslor o. d. Likaledes synes det ej vara ägnat att förvåna, att detta förhållande visar sig vara tämligen oberoende av rums- och tidsfaktorer m. m.

De äktenskap, där hustrun däremot varit yrkesverksam vid giftermålet, uppvisa icke samma regelbundenhet. Visserligen är här en förvärvsverksamhet under äktenskapet allmänt vanligare (över 23 % mot i den förra gruppen knappa 7 %), men dessutom finner man, att en betydande skillnad råder i förhållande till åldern vid giftermålet. Sålunda hava de kvinnor, som voro

förvärvsarbetande före äktenskapet och som gift sig före 25 års ålder, regelbundet mera sällan än de övriga ägnat sig åt något förvärvsarbete under äktenskapet. Även mellan de nyare och de äldre äktenskapen finnes en avsevärd skillnad, i det att hustrurna i de äldre äktenskapen mera sällan fortsatt sitt förvärvsarbete än hustrurna i äktenskapen med kort varaktighet. I detta fall äro även skiljaktigheterna mellan landsbygd och städer betydande. Den grupp kvinnor, som före äktenskapet haft ett förvärvsarbete, kommer alltså att förete en i olika hänseenden avsevärt mycket mer växlande bild än den andra.

Tab. 44. Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet i förhållande till om hustrun bytt kyrkoskrivningsort vid giftermålet (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Område	Yrkesverksamhet under äktenskapet då									
	hustrun bytt kyrkoskrivningsort					hustrun ej bytt kyrkoskrivningsort				
	Ingen yrkesverksamhet eller ingen uppgift	*Hel* yrkesverksamhet under hela eller väsentlig del av äkt.	*Partiell* yrkesverksamhet under hela eller väsentlig del av äkt.	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äkt.	Samtliga	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	*Hel* yrkesverksamhet under hela eller väsentlig del av äkt.	*Partiell* yrkesverksamhet under hela eller väsentlig del av äkt.	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äkt.	Samtliga
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Landsbygd	88·0	1·6	3·0	7·4	100·0	87·1	3·3	3·2	6·4	100·0
Städer	78·9	6·8	3·7	10·6	100·0	68·7	14·2	5·0	12·1	100·0
Hela riket	84·5	3·6	3·3	8·6	100·0	80·3	7·3	3·8	8·6	100·0

Skillnaden i benägenhet att upptaga eller att fortsätta ett förvärvsarbete efter giftermålet kan ännu mera påtagligt vara bestämt av en isolerbar yttre faktor, nämligen av nödvändigheten för hustrun att i samband med äktenskapets ingående byta vistelseort. Fördenskull har i tab. 44 en sammanfattning gjorts med hänsyn till huruvida hustrun vid äktenskapet bytt kyrkoskrivningsort. Det befinnes, att denna faktor betytt mest i städerna, där 79 % av de hustrur, som bytt kyrkoskrivningsort, varit hemarbetande under äktenskapet, medan de hustrur, som icke flyttat, varit det i 69 %. Det är emellertid endast heltidsförvärvsarbete, som därvid företer en mera markerad skillnad. På landsbygden äro dessa skillnader av avsevärt mindre betydelse.

Jämsides med dessa faktorer måste emellertid ännu en annan och mycket betydelsefull faktor uppmärksammas såsom medbestämmande för hustruns benägenhet att ägna sig åt förvärvsarbete under äktenskapet, nämligen familjens ekonomiska belägenhet. En jämförelse mellan hustrurnas yrkesverksamhet inom olika inkomstklasser har därför företagits. Därvid må emellertid uppmärksammas, att jämförelsen sker med hänsyn till mannens och

Tab. 45. Inkomstfördelning för familjer med i olika mån yrkesverksamma hustrur (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Område	Hustruns yrkesverksamhet	Procent äktenskap med nedanstående familjeinkomst									Samtliga
		Uppgift saknas	0—500	600—900	1 000—1 400	1 500—1 900	2 000—2 900	3 000—4 900	5 000—9 900	10 000 o. över	
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	7·1	6·3	14·2	23·2	15·2	20·5	10·1	2·6	0·8	100·0
	Hel yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	2·4	2·1	3·9	7·3	11·3	26·0	30·3	14·6	2·1	100·0
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	8·1	5·9	14·0	28·2	17·0	16·1	7·9	2·1	0·7	100·0
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	8·1	5·0	12·4	25·4	15·8	18·7	10·9	3·0	0·7	100·0
	Samtliga	7·1	6·1	13·8	23·1	15·2	20·4	10·6	2·9	0·8	100·0
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	2·3	1·8	2·3	5·8	9·0	28·6	32·3	11·9	6·0	100·0
	Hel yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	0·8	0·6	1·2	3·3	5·0	16·3	39·6	27·2	6·0	100·0
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	2·3	2·8	3·5	7·8	10·7	24·5	33·3	11·9	3·2	100·0
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	2·6	2·6	3·1	6·2	8·7	24·3	36·5	12·5	3·5	100·0
	Samtliga	2·1	1·8	2·3	5·7	8·6	26·6	33·7	13·6	5·6	100·0
Hela riket	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	5·5	4·9	10·3	17·4	13·1	23·2	17·5	5·6	2·5	100·0
	Hel yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	1·3	1·0	2·0	4·4	6·8	19·0	37·0	23·6	4·9	100·0
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	5·5	4·5	9·2	18·9	14·1	19·9	19·5	6·6	1·8	100·0
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	5·3	3·8	7·8	15·8	12·2	21·5	23·7	7·8	2·1	100·0
	Samtliga	**5·2**	**4·5**	**9·5**	**16·6**	**12·7**	**22·7**	**19·3**	**6·9**	**2·6**	**100·0**

hustruns sammanlagda (för år 1935) taxerade inkomst och ej enbart i förhållande till mannens inkomst. I samtliga de fall, då hustrun varit yrkesverksam under år 1935, ingår alltså hennes förvärvsinkomst i den inkomstuppgift, som jämförelsen gäller. För att på ett tillfredsställande sätt kunna utröna, i vilken mån hustrurs förvärvsarbete vanligen tillkommer för att utfylla männens inkomster, hade en jämförelse baserad på männens inkomst

Tab. 46. Relativ fördelning efter hustruns yrkesverksamhet inom olika familjeinkomstgrupper (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Område	Hustruns yrkesverksamhet	Procent äktenskap med nedanstående inkomst								
		Uppgift saknas	0—500	600—900	1 000—1 400	1 500—1 900	2 000—2 900	3 000—4 900	5 000—9 900	10 000 o. över
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	87·7	90·5	89·9	87·8	87·5	87·9	83·3	77·3	84·1
	Hel yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	0·9	0·9	0·7	0·8	1·9	3·3	7·4	13·2	7·5
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	3·6	3·0	3·2	3·8	3·5	2·5	2·3	2·3	2·6
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	7·8	5·6	6·2	7·6	7·1	6·3	7·0	7·2	5·8
	Samtliga	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	77·1	72·4	72·3	74·9	76·3	78·5	70·1	63·4	78·0
	Hel yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	4·4	3·9	5·7	6·4	6·5	6·9	13·1	22·2	12·1
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	4·8	7·0	6.6	6·1	5·6	4·1	4·4	3·9	2·5
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	13·7	16·7	15·4	12·6	11·6	10·5	12·4	10·5	7·4
	Samtliga	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
Hela riket	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	86·0	87·8	88·3	86·2	84·6	83·8	74·6	67·0	79·2
	Hel yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	1·4	1·3	1·2	1·5	3·1	4·9	11·1	19·9	11·2
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* eller *väsentlig del* av äktenskapet	3·8	3·6	3·5	4·1	4·0	3·2	3·7	3·4	2·5
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	8·8	7·3	7·0	8·2	8·3	8·1	10·6	9·7	7·1
	Samtliga	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

varit värdefull, men en sådan har på grund av taxeringsmaterialets beskaffenhet ej kunnat erhållas.

En dylik fördelning finnes däremot gjord i 1930 års folkräkning, ehuru endast avseende städer med minst 30 000 invånare. I Stockholm visade sig sålunda följande antal hustrur hava yrkesarbete, nämligen om mannens inkomst var över 10 000 kronor 14·6 %, mellan 6 000 och 10 000 kronor 17·6 %, mellan 4 000 och 6 000 kronor 21·7 %, mellan 3 000 och 4 000 kronor 28·6 %, mellan 2 000 och 3 000

kronor 33·3 % samt under 2 000 kronor 32·8 %. I övriga större städer blir relationen likartad: 7·8 % när mannens inkomst var över 10 000 kronor, 10·3 % mellan 6 000 och 10 000 kronor, 9·7 % mellan 4 000 och 6 000 kronor, 11·5 % mellan 3 000 och 4 000 kronor, 17·0 % mellan 2 000 och 3 000 kronor samt 20·4 % om inkomsten var under 2 000 kronor. Här framträder alltså tydligt sambandet mellan männens låga inkomster och hustrurnas förvärvsarbete.

Såsom av tab. 45 framgår, äro de familjeekonomiska förhållandena synnerligen växlande inom de olika »hustrugrupperna». Av äktenskapen med heltidsarbetande hustrur falla sålunda drygt 60 % inom intervallerna mellan 3 000 och 10 000 kronor, medan motsvarande procenttal för de hemarbetande utgör blott 23 %. Detta sammanhänger naturligtvis bl. a. med att, när även hustrun har förvärvsinkomst, den samlade inkomsten blir jämförelsevis hög. Över 5 000 kronor i årsinkomst finnes endast i 8 % av de familjer, där hustrun ej alls varit yrkesverksam, men i nära 29 % av de familjer, där hon varit helt yrkesverksam. Att märka är dock, att sambandet mellan inkomst och hustrurnas förvärvsarbete fördunklas därigenom, att hon kanske ej varit yrkesverksam just det år, 1935, som inkomstuppgifterna avse. Med denna reservation i minnet, synas dock även vissa ytterligare sammanhang värda att beaktas. Sålunda må uppmärksammas, att vad landsbygden beträffar 28 % av de deltidsarbetande hustrurna och 25 % av de i mindre grad yrkesverksamma hustrurna äro hänförliga till inkomstklasserna 1 000—1 400 kronor; här återspeglas bl. a. det förhållandet, att statarhustrurna ofta bidraga till de stora familjernas knappa uppehälle genom mjölkning o. d. En tämligen stor andel av hustrur med deltidsarbete eller mindre väsentligt, tillfälligt förvärvsarbete tillhöra i städerna de lägre inkomstgrupperna (under 2 000 kronor). Inom dessa ur stadssynpunkt i regel ekonomiskt mycket dåligt ställda familjer kan man antaga, att hustrurna av och till nödgas gripa sig an med förvärvsarbete, i den mån sådant står till buds — det torde i allmänhet härvid gälla städ- och tvätthjälp, tillfälligt hushållsarbete, tidningsbud o. d. Den låga familjeinkomsten i de flesta dylika fall tyder på att mannen ofta på grund av sjukdom, arbetsoförmåga eller arbetslöshet icke alls eller icke i nämnvärd mån är i stånd att bidraga till familjens uppehälle. Till ytterligare belysning av hithörande förhållanden har en beräkning företagits, där förhållandena i fråga om hustrurnas olika grad av förvärvsarbete studerats inom inkomstklasserna (se tab. 46). I denna blir av huvudsakligt intresse förhållandena i de högsta inkomstgrupperna. Om familjens inkomst ligger mellan 5 000 och 10 000 kronor, ha hustrurna varit helt hemarbetande endast i 67 % men helt yrkesverksamma i 20 % och i viss mindre grad yrkesverksamma i 13 %. Även dessa siffror lida dock av den ovan påpekade svagheten, att man icke kunnat veta, huruvida hustrun varit yrkesverksam under det år som inkomstuppgifterna avse.

Mera direkt har betydelsen av hustruns förvärvsarbete för familjens inkomst studerats i en här icke publicerad sammanställning, där inkomstuppgifterna för år 1935 satts i samband med frågan, huruvida hustrun samma år haft egen inkomst. Om denna härrör från förvärvsarbete eller ej, är där-

vid icke angivet. Om ur en dylik fördelning samtliga de familjer borträknas, där även barnen bidraga till försörjningen — vilka fall tillsammans med de få, där inkomstkällan är obekant, utgöra omkring en fjärdedel av samtliga — återstår en grupp, där man kan studera huruvida hustrun är medförtjänande i olika inkomstgrupper. Ur dylika uppgifter kan utläsas, att i vårt land år 1935 inkomster i en tredjedel av samtliga dylika äktenskap med inkomster över 5 000 kronor kom från såväl man som hustru. I Stockholm gällde detta förhållande om hälften av alla sådana äktenskap med inkomster mellan 3 000 och 10 000 kronor. Däremot finnes ingen möjlighet att konstatera, hur stor andel denna hustruns inkomst utgör av familjeinkomsten i de olika ekonomiska klasserna.

Av stort intresse är även de sociala förhållandenas inverkan på hustrurnas förvärvsarbete. En indelning har därför företagits efter mannens socialklass och yrkestillhörighet. Såsom dylika jämförelsevis enhetliga grupper har den partiella folkräkningen betraktat: företagare inom jordbruk, jordbruksarbetare, övriga företagare, samtliga funktionärer, industriarbetare och övriga arbetare. I tab. 47 återges, hur äktenskapen inom dessa olika grupper fördela sig med hänsyn till hustrurnas yrkesverksamhet. Man finner därav, att jordbruksföretagarnas hustrur äro i mycket ringa grad förvärvsarbetande, medan däremot jordbruksarbetarnas i särskilt stor utsträckning ägna sig åt partiellt yrkesarbete eller yrkesverksamhet i mindre omfattning. Detsamma är även fallet — ehuru i något mindre mån — med hustrurna till »övriga företagare», bland vilka tydligen härvidlag småhantverkare och småhandlare fälla utslaget. Hel yrkesverksamhet förekommer mest inom funktionärsgruppen. Grupperna industriarbetare och övriga arbetare intaga en mellanställning med förhållandevis många såväl helt som partiellt förvärvsarbetande hustrur. I tab. 48 ha motsvarande förhållanden studerats med hänsyn till fördelningen på socialklasser inom varje »hustrugrupp».

Såsom sammanfattning av de här ovan berörda detaljundersökningarna har man att konstatera vissa sakförhållanden med avseende å de gifta kvinnornas förvärvsarbete i Sverige. Man finner sålunda, att partiellt arbete är mera ofta förekommande, än man kanske skulle ha trott, åtminstone att döma av den uppfattning som framkommit vid de i nästa kapitel refererade konferenserna med arbetsgivare och anställda. Vidare finner man, att benägenheten att inneha ett förvärvsarbete under äktenskapet växlar avsevärt med giftermålsålder och äktenskapsvaraktighet. De på senare tid ingångna äktenskapen förete sålunda oftare en familjetyp, där bägge makarna ha förvärvsarbete. Å andra sidan är det de vid något äldre år gifta kvinnorna, som mer än de mycket unga uppehålla sitt förvärvsarbete. De före giftermålet icke yrkesverksamma kvinnorna förbli i regel — oavsett vilken grupp av äktenskap de än tillhöra — »hemmakvinnor» under hela eller allra största delen av äktenskapets bestånd. Man får vidare ett belägg för hur den geografiska förflyttningen i samband med giftermålet måste komma att medföra ett betydande avbräck i kvinnornas yrkesverksamhet, då i de flesta fall mannens yrkesarbete kommer att betraktas såsom det för familjens uppehållsort be-

Tab. 47. Relativ fördelning efter hustruns yrkesverksamhet inom olika grupper efter mannens socialklass (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Procent äktenskap inom nedan angivna socialklasser						
		Jordbruksföretagare	Jordbruksarbetare	Övriga företagare	Samtliga funktionärer	Industriarbetare	Övriga arbetare	Samtliga grupper
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	95·7	71·0	79·2	81·2	87·8	85·6	87·4
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	0·5	1·0	3·2	6·8	2·4	2·6	2·0
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	0·1	0·1	0·8	1·7	0·8	0·5	0·6
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	0·9	6·7	4·3	1·4	1·9	2·2	2·2
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	0·4	2·8	1·4	1·0	0·8	1·2	1·0
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	2·4	18·4	11·1	7·9	6·3	7·9	6·8
	Samtliga	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	89·6	66·7	71·4	73·0	73·3	72·2	72·9
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	2·6	4·5	6·7	11·9	7·9	8·4	8·5
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	0·9	1·1	2·0	3·0	2·9	2·7	2·7
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	2·3	8·7	4·9	1·6	2·2	2·4	2·6
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	0·8	4·7	1·9	1·1	1·9	2·3	1·8
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	3·8	14·3	13·1	9·4	11·8	12·0	11·5
	Samtliga	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
Hela riket	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	95·6	70·7	75·5	75·8	81·4	78·8	82·0
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	0·5	1·2	4·8	10·2	4·8	5·5	4·4
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	0·2	0·2	1·4	2·6	1·7	1·6	1·4
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	0.9	6·8	4·6	1·5	2·1	2·3	2·3
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	0·4	2·9	1·6	1·0	1·3	1·8	1·3
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	2·4	18·2	12·1	8·9	8·7	10·0	8·6
	Samtliga	100·0	100·0	100·0	100·0	100 0	100·0	100·0

Tab. 48. Relativ fördelning efter mannens socialklass inom olika grupper efter hustruns yrkesverksamhet (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Procent äktenskap inom nedan angivna socialklasser						
		Jordbruksföretagare	Jordbruksarbetare	Övriga företagare	Samtliga funktionärer	Industriarbetare	Övriga arbetare	Samtliga grupper
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	37·2	5·9	10·4	5·9	28·1	12·5	100·0
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	7·5	3·5	18·1	21·2	33·5	16·2	100·0
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	8·7	2·0	17·6	20·1	38·6	13·0	100·0
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	13·8	22·1	22·6	4·1	24·7	12·7	100·0
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	13·8	21·7	17·2	6·8	24·2	16·3	100·0
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	12·1	19·9	19·1	7·5	26·3	15·1	100·0
	Samtliga	34·0	7·3	11·5	6·4	28·0	12·8	100·0
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	1·2	0·8	16·9	20·9	38·2	22·0	100·0
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	0·3	0·5	13·4	28·9	35·0	21·9	100·0
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	0·3	0·3	12·8	23·6	41·1	21·9	100·0
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	0·9	2·9	32·0	12·5	31·8	19·9	100·0
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	0·4	2·2	18·0	12·1	38·8	28·5	100·0
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	0·3	1·1	19·6	17·0	38·8	23·2	100·0
	Samtliga	1·0	0·9	17·2	20·8	37·9	22·2	100·0
Hela riket	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	25·3	4·2	12·6	10·8	31·4	15·7	100·0
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	2·4	1·3	14·8	26·7	34·5	20·3	100·0
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	2·5	0·7	14·0	22·7	40·5	19·6	100·0
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	8·4	14·1	26·5	7·6	27·7	15·7	100·0
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	6·7	11·3	17·6	9·6	32·0	22·8	100·0
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	6·2	10·5	19·3	12·2	32·6	19·2	100·0
	Samtliga	**21·8**	**4·9**	**13·6**	**11·7**	**31·7**	**16·3**	**100·0**

stämmande. Inom de olika socialgrupperna förefinnas vidare tydligt olika handlingsmönster i fråga om hustrurnas förvärvsverksamhet. Sålunda synes denna vara ojämförligt vanligast i funktionärsgruppen eller vad som brukar kallas »medelklassen». Slutligen kan man konstatera, att hustrurnas yrkesarbete avsevärt kunnat höja familjeinkomsten.

Verkningarna för familjen av hustruns yrkesarbete ha i viss mån redan kunnat antydas genom de i det föregående refererade specialundersökningarna, särskilt verkningarna på familjens ekonomi. För att bedöma förhållandet mellan familjeekonomi och familjetyp skulle man i detta sammanhang möjligen dessutom önskat kunna finna svar på en mer specialiserad frågeställning. Det brukar nämligen i den allmänna debatten ofta sägas, att många förvärvsarbetande hustrur räkna fel på värdet av sin arbetsinkomst, i det att vad de genom sin frånvaro förlora i hemmet skulle mer än förtära denna inkomst. Av ett visst intresse hade därför varit att veta, huruvida hustrur, som ha barn i hemmet och som där ersätta sig med ett hembiträde, ofta ha heltidsarbete med en inkomst under de c:a 1 000—1 500 kr. om året, till vilken summa kostnaden för hembiträde har uppskattats. På denna lönenivå och i denna situation skulle man möjligtvis kunna finna familjens ekonomiska kalkyl felaktig med avseende på användningen av hustruns arbetskraft. Det finnes dock knappast något tvivel om att dessa fall skulle visa sig vara avsevärt färre än man i den allmänna debatten förutsätter. Vissa av dem måste dessutom förklaras med hänsyn till hustruns särskilda fallenhet och intressen, hennes eventuella mindre lämplighet för hemarbete eller hennes hänsynstagande till ekonomisk framtidstrygghet. Överhuvud synes dock denna frågeställning sakna nämnvärd betydelse. Hustrur, som ha en högre angiven inkomst än den nyss anförda, tillföra däremot familjen ett rent ekonomiskt netto, mot vilket dock i de enskilda fallen givetvis andra värden alltid böra vägas.

Den största skillnaden i familjehänseende mellan förvärvsverksamma och icke förvärvsverksamma hustrur gäller deras *barnantal*. I detta avseende ha under den partiella folkräkningen verkligt upplysande uppgifter erhållits. Enligt folkräkningens metod har man icke, såom vanligen brukat ske, räknat endast med antalet för tillfället hemmavarande barn utan har man genom direkt förfrågan förvissat sig om makarnas samtliga, gemensamma, levande födda barn, oavsett om de vid räknetillfället voro frånvarande eller avlidna. Därvid ha medräknats även de barn, som fötts före vigseln, men däremot icke endera makens barn utom äktenskapet eller i föregående gifte och ej heller adoptiv- och fosterbarn. Tack vare detta förfaringssätt har upplysning om den ur egentlig fruktsamhetssynpunkt bestämda familjestorleken kunnat vinnas.[1] Visserligen ligger hela den befolkningspolitiska frågan under utredning hos annan kommitté, hos vilken även en beräkning gjorts om årliga an-

[1] Även vid 1930 års folkräkning inhämtades liknande uppgifter. Härvid användes direkt skriftlig metod och ej folkräknares muntliga förfrågan. Någon uppdelning efter hustrurnas förvärvsarbete företogs emellertid icke i detta sammanhang.

Tab. 49. Barnantal och barnlöshet bland i olika mån yrkesverksamma hustrur i förhållande till äktenskapets varaktighet och hustruns vigselålder (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Observerade tal.

Äktenskapets varaktighet (år)	Hustruns vigselålder (år)	Barnlösa äktenskap i procent							Medelantalet barn per äktenskap med barn						
		Samtliga	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	*Hel* yrkesverksamhet under		*Partiell* yrkesverksamhet under		Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	Samtliga	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	*Hel* yrkesverksamhet under		*Partiell* yrkesverksamhet under		Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet
				hela äktenskapet	*väsentlig del* av äktenskapet	*hela* äktenskapet	*väsentlig del* av äktenskapet				*hela* äktenskapet	*väsentlig del* av äktenskapet	*hela* äktenskapet	*väsentlig del* av äktenskapet	
Landsbygden:															
Samtliga	Samtliga	16·8	15·9	47·5	28·5	28·6	17·0	15·4	3·12	3·14	1·86	2·21	2·64	3·31	3·17
Städerna:															
Samtliga	Samtliga	26·5	21·4	64·6	36·5	46·7	26·2	23·9	2·41	2·49	1·62	1·90	2·03	2·42	2·35
Hela riket:															
0—4	Samtliga	43·9	38·7	76·9	52·8	59·1	43·1	41·7	1·35	1·36	1·17	1·20	1·35	1·45	1·32
5—9	»	22·2	18·5	53·6	40·2	34·6	34·0	25·8	1·94	1·99	1·47	1·47	1·86	1·68	1·82
10—14	»	16·2	14·3	40·1	32·1	25·7	23·1	18·2	2·53	2·60	1·84	1·77	2·31	2·16	2·31
15—19	»	12·0	11·0	30·2	25·5	15·3	14·9	13·9	3·11	3·18	2·17	2·17	2·91	2·87	2·88
20—35	»	9·1	8·7	18·2	17·2	10·8	13·5	10·4	4·09	4·14	2·74	2·93	3·91	3·83	3·88
Samtliga	—24	11·3	9·8	49·5	20·6	21·5	11·7	10·6	3·13	3·18	1·75	2·07	2·65	3·12	3·03
»	25—34	23·5	20·0	60·2	39·0	40·1	25·8	23·9	2·65	2·71	1·72	1·94	2·23	2·63	2·52
»	35 o. öv.	57·3	54·6	77·9	66·0	69·2	57·1	57·3	1·95	1·97	1·47	1·68	2·03	2·14	1·95
Samtliga	Samtliga	**20·5**	**17·7**	**59·7**	**34·4**	**36·1**	**22·0**	**19·6**	**2·87**	**2·94**	**1·71**	**1·99**	**2·43**	**2·86**	**2·78**

talet av yrkesverksamma hustrur födda barn med utgångspunkt från det nu behandlade folkräkningsmaterialet,[1] men de sakkunniga anse sig dock även böra i korthet beröra frågan om de yrkesverksamma hustrurnas barnantal, då den är av stort intresse för bedömandet av de sakkunnigas huvudspörsmål och då den särskilt i den allmänna debatten nära sammankopplats med frågan om gifta kvinnors förvärvsarbete.

De yrkesverksamma hustrurna ha genomgående såväl ett lägre barnantal som en högre barnlöshetsprocent. (De närmare jämförelserna framgå av tab. 49.) Det är emellertid svårt att avgöra, vad som här är orsak och vad som är verkan. Ett flertal sterila hustrur samt hustrur, vilkas män äro sterila, måste sålunda komma att finna anledning att behålla eller återupptaga ett yrkesarbete. Även av psykologiska orsaker torde bland de yrkesverksamma ett större urval av kvinnor finnas, vilka icke heller, om de vore hemarbetande, skulle ha benägenhet att föda barn, åtminstone icke på den inkomst, som i så fall stode deras familj till buds. Detta faktum om ett olika urval kan väl knappast ge hela förklaringen av den stora skillnaden i fruktsamhet, men den torde dock böra beaktas såsom mycket viktig, särskilt för kategorien under hela äktenskapet helt yrkesverksamma. På annat sätt torde knappast den stora skillnaden i barnlöshetsprocent mellan hustrukategorierna kunna helt förklaras. Enligt tabellerna ser denna skillnad ut att vara mångdubbel, nämligen 59·7 % barnlösa bland de under hela äktenskapet helt yrkesverksamma och 17·7 % bland de ej yrkesverksamma.

Emellertid måste dessa tal vägas med hänsyn till att unga och gamla äktenskap ingå i olika proportioner i de båda hustrugrupperna samt att även giftermålsåldern kan vara olika. Särskilt påtagligt är det, att bland de helt yrkesverksamma måste finnas en proportionsvis mycket stor grupp hustrur med ett äktenskap av kort varaktighet, då det är vanligt, att hustrur fortsätta sitt arbete de 2—3 första äktenskapsåren för att stabilisera familjens ekonomi samt att de under denna tid tillfälligt uppskjuta ett barnafödande, som de icke vid en senare tidpunkt komma att undandraga sig. Då därför barnlöshetsuppgifterna vägas till att avspegla den eljest i befolkningen rådande fördelningen av äktenskapen på olika varaktighetstid och olika vigselålder (se tab. 50), bli relationstalen resp. 39·4 % barnlösa för de helt yrkesverksamma och 18·3 % för de under hela äktenskapet ej yrkesverksamma. De helt yrkesverksamma under väsentlig del av äktenskapet förete då en barnlöshetsprocent av 30·7, de under hela äktenskapet partiellt yrkesverksamma av 26·7 samt de i mindre mån yrkesverksamma av 22·5.[2] Det skulle emellertid knappast vara att vänta, att ens en så mycket större andel av de yrkesverksamma hustrurna än av de övriga skulle frivilligt helt och hållet avstå från moderskap. Skillnaden torde fortfarande vara att delvis förklara med en olika förekomst av naturlig sterilitet.

---

[1] Bil. F i Betänkande angående förvärvsarbetande kvinnors rättsliga ställning vid äktenskap och barnsbörd (Stat. off. utr. 1938 : 13).

[2] Samtliga dessa och i det följande förekommande vägningsberäkningar ha utförts å statistiska centralbyrån under ledning av amanuensen Arne Hillbo.

Tab. 50. Barnantal och barnlöshet bland i olika mån yrkesverksamma hustrur i förhållande till äktenskapets varaktighet och hustruns vigselålder (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Standardvägda tal.

Äktenskapets varaktighet (år)	Hustruns vigselålder (år)	Barnlösa äktenskap i procent							Medelantalet barn per äktenskap med barn						
		Samtliga	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	*Hel* yrkesverksamhet under		*Partiell* yrkesverksamhet under		Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	Samtliga	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	*Hel* yrkesverksamhet under		*Partiell* yrkesverksamhet under		Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet
				hela äktenskapet	*väsentlig del* av äktenskapet	*hela* äktenskapet	*väsentlig del* av äktenskapet				*hela* äktenskapet	*väsentlig del* av äktenskapet	*hela* äktenskapet	*väsentlig del* av äktenskapet	
Landsbygden:															
Samtliga	Samtliga	17·5	16·7	30·7	24·7	22·4	18·8		3·10	3·13	2·28	2·27	3·02	3·02	
Städerna:															
Samtliga	Samtliga	24·9	21·4	43·3	32·6	32·6	25·9		2·43	2·48	1·94	2·03	2·26	2·30	
Hela riket:															
0—4	Samtliga	43·9	39·2	74·8	52·0	56·9	42·6		1·35	1·36	1·16	1·20	1·34	1·33	
5—9	»	22·2	18·9	50·0	38·2	31·2	27·1		1·94	1·99	1·47	1·48	1·87	1·80	
10—14	»	16·2	14·5	35·0	29·9	22·6	19·3		2·53	2·60	1·84	1·77	2·35	2·29	
15—19	»	12·0	11·1	25·3	22·4	14·3	14·2		3·11	3·17	2·21	2·17	2·99	2·87	
20—35	»	9·1	8·7	17·0	15·4	10·7	11·2		4·09	4·14	2·81	2·97	3·93	3·84	
Samtliga	—24	11·3	9·9	31·0	19·5	16·0	12·4		3·13	3·18	2·15	2·17	3·02	2·91	
»	25—34	23·5	20·6	43·4	36·3	31·5	26·6		2·65	2·70	2·01	2·07	2·47	2·47	
»	35 o. öv.	57·3	55·3	66·7	66·1	63·3	59·1		1·95	1·97	1·53	1·63	2·15	1·96	
Samtliga	Samtliga	**20·5**	**18·3**	**39·4**	**30·7**	**26·7**	**22·5**		**2·87**	**2·92**	**2·06**	**2·10**	**2·75**	**2·68**	

Däremot är det måhända mera förklarligt, att de yrkesverksamma hustrurna ej uppnå samma antal barn inom äktenskapet som de ej yrkesverksamma. Då redan ett eller två barn givit dem möjlighet att uppleva moderskapets glädje, kommer det hinder för yrkesutövningen, som ytterligare barn skulle medföra, givetvis att tagas mera i betraktande. Uppgifterna om medelantalet barn per äktenskap i de olika familjetyperna bli emellertid i viss mån missvisande, då förhållandet mellan dessa relationstal nästan helt blir bestämt genom förekomsten av totalt barnlösa äktenskap. Detta medelantal var emellertid 2·42 barn bland ej yrkesverksamma hustrur, 0·69 barn bland under hela äktenskapet helt yrkesverksamma, 1·31 barn bland under väsentlig del av äktenskapet helt yrkesverksamma, 1·55 barn bland under hela äktenskapet partiellt yrkesverksamma, 2·23 barn bland under väsentlig del av äktenskapet partiellt yrkesverksamma samt 2·24 barn bland yrkesverksamma hustrur under mindre eller oviss del av äktenskapet. Då dessa tal vägas såsom i föregående stycke sagts, visar det sig emellertid, att medelantalet barn i stället blir 2·37 för de ej yrkesverksamma och 1·33 för de under äktenskapet helt yrkesverksamma.

Denna medeltalsberäkning kan emellertid på ett värdefullt sätt kompletteras av en uppgift, som i stället avser medelantalet barn i de äktenskap, som överhuvud taget ha barn. (Se vidare tab. 49 och 50.) Ytterligheterna representeras visserligen även där av de ej yrkesverksamma och de under hela äktenskapet helt yrkesverksamma, vilka hade resp. 2·94 och 1·71 barn i genomsnitt. Vid standardvägning såsom ovan skildrats förändras dessa tal till 2·92, resp. 2·06 barn i medeltal. Här torde emellertid liksom vid föregående jämförelse vara att märka, att urvalet kan bli olika och hustrukategorierna sålunda ej direkt jämförbara, i det att själva barnafödandet sannolikt ofta kan komma att föra över hustrurna från den under hela äktenskapet yrkesverksamma till de mindre yrkesverksamma kategorierna. Om helt eller partiellt yrkesverksamma hustrur överhuvud taget fått barn, måste de, om de tagit en viss ledighet kring barnens födelse, förmodligen kommit att betrakta denna såsom avbrott i yrkesverksamheten och därför i statistiken blivit upptagna under rubriken »väsentlig del av äktenskapet». Från de yrkesverksamma till de alls ej yrkesverksamma skulle endast ett fåtal på grund av själva barnafödandet kunnat komma att hänföras, nämligen om barnen fötts före eller mycket kort tid efter vigseln och kvinnorna i samband därmed lämnat förvärvsarbetet. Ett ännu mer konkretiserat exempel på detta kan ett på sent stadium legaliserat »Stockholmsäktenskap» ge. Före vigseln betraktades »hustrun» såsom mannens hushållerska, efter vigseln betraktas hon statistiskt såsom ej förvärvsverksam hustru. I denna senare egenskap kan ett »föräktenskapligt» barn bli tillgodoräknat henne. I så fall skulle det kunna betraktas som mer utslagsgivande att gripa ut den yrkesverksamhet, som förekommit under väsentlig del av äktenskapet, i stället för att såsom huvudgrupp vid jämförelsen uttaga de under hela äktenskapet helt yrkesverksamma. Det genomsnittliga barnantalet visar sig då vara 2·10 barn för de under väsentlig del av äktenskapet helt yrkesverksamma och 2·68 barn för de under

väsentlig del av äktenskapet partiellt yrkesverksamma hustrurna (standardvägda tal, avseende familjer, som överhuvud taget ha barn).

De höga barnlöshetsprocenterna bland de yrkesverksamma hustrurna motsvaras alltså ej av lika stor olikhet i fråga om medelantalet barn bland dem som fått barn. Siffrorna för detta senare synas fastmera tyda hän på att ett 2-barnssystem på ett ganska ensartat sätt tillämpas i flertalet familjer, som överhuvud taget få några barn; de må ha yrkesverksamma hustrur eller ej. Vid ett studium av detaljspörsmålen framträder till en början tydligt enligt tab. 49—50 det förhållande, som ock allmänt var att vänta, att barnlösheten i regel är beroende av hur lång tid äktenskapet varat och vidare av hustruns ålder vid äktenskapets ingående. Den härvid avgörande faktorn är tydligen längden av hustruns fruktsamhetsperiod under äktenskapet. I de jämförelsevis många fall, då barn fötts före vigseln, ger emellertid denna tidrymd ett felaktigt uttryck för den faktiskt avgörande fruktsamhetsperioden. Detta gäller särskilt i fråga om långvariga, på ett sent stadium legaliserade utomäktenskapliga förbindelser. Vid studiet av här ifrågavarande tabeller bör detta hållas i minnet.

Ännu ett par iakttagelser av visst allmänt intresse kunna göras. Man finner sålunda, att de helt yrkesverksamma kvinnorna på landsbygden hava betydligt fler barn och lägre barnlöshetsprocent än i städerna. Detta synes tyda på, att de ej representera en »stadsfamiljetyp» bosatt på landsbygden, utan att de socialt och psykologiskt rönt starkt inflytande av landsbygdens familjetyp. Man skulle alltså häri kunna se en antydan, att den mentalitet, som i nativitetshänseende är av betydelse, inte är entydigt avhängig av familjestrukturens ekonomiska typ och hustrurnas olika grad av förvärvsarbete, utan att den även oberoende av detta bestämmes av andra miljöfaktorer. Den lokala faktorn har alltså sin särskilda verkan på familjernas inställning, oberoende av den ekonomiska organisationen.

Hustrur med partiell yrkesverksamhet, särskilt de som haft sådan under väsentlig del av äktenskapet, visa sig stå de icke-yrkesverksamma helt nära, åtminstone i fråga om barnantal i de äktenskap, som fått barn. Detta bör troligen ses i samband med att deras art av yrkesverksamhet tydligen varit särskilt anpassningsbar efter personliga förhållanden. Ännu mera förklarligt är detta eftersom i denna hustrukategori ingå de många, som äro eller varit behjälpliga i mannens yrke, t. ex. handel, hantverk o. s. v.

Till slut må anmärkas, att, om man ur samhällelig synpunkt vill söka bedöma dessa uppgifter om barnantal och barnlöshet, även den i vissa åldrar framträdande barnlösheten bland de alls icke yrkesverksamma hustrurna väl kan behöva kommenteras. Nära en femtedel (18·3 %, standardvägt tal) av de varken nu eller tidigare under äktenskapet yrkesverksamma hustrurna äro sålunda barnlösa. I vissa högre vigselåldrar blir detta faktum än mer framträdande, vilket i och för sig är förklarligt men icke desto mindre ställer problemet om hustrurnas arbetsuppgifter öppet.

Till ytterligare belysning av problemet har jämväl analyserats sambandet mellan de trenne faktorerna familjestorlek, hustrurnas yrkesverksamhet och

Tab. 51. Barnlöshet hos i olika mån yrkesverksamma hustrur i förhållande till familjeinkomsten (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Anm. Siffror med *kursiv* stil utmärka, att det till grund för beräkningen liggande totalantalet äktenskap understiger 100. — I de fall, då talen varit för små för att standardvägning ansetts böra företagas, har tecknet × utsatts.

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Barnlösa äktenskap i % med nedanstående inkomst									
		Samtliga	Uppgift saknas	0—500	600—900	1 000—1 400	1 500—1 900	2 000—2 900	3 000—4 900	5 000—9 900	10 000 o. över
	A. Observerade tal.										
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	15·9	17·1	18·7	18·7	14·0	14·3	15·3	16·9	16·6	14·6
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	47·5	*36·2*	*34·8*	50·5	47·1	46·9	43·5	53·2	46·5	*41·7*
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	28·5	*13·3*	*40·7*	*37·5*	*32·8*	*23·9*	22·5	34·5	*28·6*	*25·0*
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	28·6	25·6	29·8	31·5	24·6	23·6	33·3	43·8	*31·7*	*18·8*
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	15·6	14·0	16·9	21·4	13·9	12·5	15·0	18·3	18·9	*12·9*
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet										
	Samtliga	16·8	17·2	18·9	19·4	14·5	14·9	16·3	19·8	20·6	16·3
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	21·4	23·5	23·1	26·3	23·1	21·3	20·8	21·3	22·8	18·1
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	64·6	*48·9*	*60·7*	*43·8*	49·5	56·3	60·5	69·5	67·6	48·7
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	36·5	*33·3*	*30·3*	*23·8*	*23·7*	32·7	32·6	41·1	37·5	*32·1*
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	46·7	*33·3*	*41·7*	*55.8*	45·3	40·1	48·7	49·4	45·7	*38·2*
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	24·2	24·4	28·3	28·4	23·1	20·2	23·4	24·6	27·2	20·7
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet										
	Samtliga	26·5	24·8	25·9	28·4	25·2	23·5	23·9	27·8	32·7	22·0
Hela riket	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	17·7	18·0	19·2	19·3	15·0	15·9	17·6	19·6	20·9	17·4
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	59·7	41·2	*44·6*	48·0	48·3	51·5	53·6	65·5	63·9	47·9
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig* del av äktenskapet	34·4	*26·7*	*40·0*	*28·8*	27·4	29·5	29·2	39·9	35·9	*30·9*

Tab. 51 (forts.). **Barnlöshet hos i olika mån yrkesverksamma hustrur i förhållande till familjeinkomsten (enligt 1936 partiella folkräkning).**

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Barnlösa äktenskap i % med nedanstående inkomst									
		Samtliga	Uppgift saknas	0—500	600—900	1 000—1 400	1 500—1 900	2 000—2 900	3 000—4 900	5 000—9 900	10 000 o. över
Hela riket	*Partiell* yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	36·1	27·0	32·9	35·0	28·4	28·6	41·7	48·0	43·0	*34·5*
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	19·9	16·5	20·8	22·8	15·7	15·3	19·8	23·2	25·6	19·5
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet										
	Samtliga	**20·5**	**18·3**	**20·0**	**20·3**	**15·9**	**17·1**	**19·6**	**25·1**	**29·5**	**20·9**
	B. Standardvägda tal.										
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	16·7	14·7	17·7	17·4	14·7	15·9	17·5	20·2	18·9	17·7
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	30·7	×	×	×	×	30·7	27·6	30·8	36·2	×
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	24·7	×	×	×	×	×	×	×	×	×
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	22·4	20·8	22·7	21·3	20·5	18·2	27·9	32·1	×	×
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	18·8	14·1	16·7	23·3	16·4	16·9	19·8	23·3	22·3	×
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet										
	Samtliga	17·5	14·9	17·9	18·1	15·2	16·4	18·3	22·1	21·7	19·0
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	21·4	19·1	19·9	22·0	20·7	19·7	20·2	22·7	24·5	22·2
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	43·3	×	×	×	×	39·8	40·3	43·5	48·4	38·9
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	32·6	×	×	×	×	×	28·8	36·5	33·0	×
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	32·6	×	×	×	×	25·6	31·4	34·1	31·7	×
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	25·9	19·9	27·0	24·3	22·9	21·5	24·9	27·3	29·8	26·7
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet										
	Samtliga	24·9	20·3	22·6	23·7	22·0	21·4	22·5	27·0	30·7	24·6

familjeinkomsten, d. v. s. mannens och hustruns sammanlagda taxerade inkomst. Enligt tab. 51 framträder barnlöshetens beroende av familjeinkomsten på ett ur flera synpunkter intressant sätt. Även här ha talen vägts med hänsyn till äktenskapets varaktighet och hustrurnas vigselålder, vilket enligt näst föregående tabell visat sig vara av utomordentligt stor betydelse. Standardvägning har dock såsom synes icke företagits i fråga om riket i dess helhet på grund av penningvärdets i regel avsevärt olika höjd på landsbygden och i städerna. Efterföljande resonemang hänför sig till de standardvägda siffrorna.

Inom samtliga hustrukategorier förlöpa de kurvor, som illustrera barnlösheten i förhållande till familjeinkomsten, i stort sett parallellt. Den lägsta barnlöshetsprocenten förekommer i allmänhet i gruppen »uppgift saknas». Man kan vidare iakttaga, att det i regel finnes två maxima i fråga om barnlöshet, nämligen dels i de lägsta inkomstgrupperna (0—900 kr.) och dels vid de högre medelinkomsterna (3 000—9 900 kr.). Mellan dessa båda toppar är barnlösheten jämförelsevis ringa; på landsbygden särskilt i inkomstläget 1 000—1 400 kr. och i städerna i gruppen 1 500—1 900 kr. Högst är barnlösheten vad landsbygden beträffar vid inkomster mellan 3 000 och 4 900 kr. och i fråga om städerna mellan 5 000 och 9 900 kr. Därefter sjunker barnlösheten åter något vid de högsta inkomsterna; för landsbygden observeras en mindre sänkning redan i intervallet 5 000—9 900 kr. Detta senare skulle överensstämma med det från Edins[1] tidigare undersökningar om fruktsamhet kända resultatet, att barnafödandet i viss mån står i direkt förhållande till familjernas ekonomiska standard. I övrigt besannar sig dock icke denna regel. Tyvärr är särskilt intervallet 5 000—9 900 kr. alltför stort för att man skall kunna med säkerhet åskådliggöra, var svängningen sker, men i stort sett torde det likväl med hänsyn till gången i siffrorna kunna antagas, att denna äger rum på landsbygden i inkomstlägena 4 000—5 000 kr. och i städerna vid 6 000—7 000 kr. Försöker man sociologiskt tolka dessa förhållanden, torde de delvis rätt väl överensstämma med vad man kunde vänta. Att den lägsta barnlösheten förekommer bland äktenskap utan uppgiven inkomst, synes sammanhänga med att denna grupp inbegriper ett mycket stort antal fall, där samhället i en eller annan form får träda emellan med ekonomisk hjälp; här torde sålunda framför allt de mera stadigvarande fattigvårdsfallen återfinnas. I inkomstgruppen 600—900 kr. bidraga däremot makarna åtminstone delvis till familjens uppehälle, vilket synes böra öka deras ansvarskänsla och samtidigt deras benägenhet att undvika barnafödande.

Efterföljande kategorier upp till 3 000 kr. inkomst motsvara socialt den lägre arbetarklassen; här är barnförekomsten någorlunda hög, emedan familjeinkomsterna med hänsyn till dessa gruppers traditionella levnadsstandard och livsinställning äro i stort sett tillräckliga för att nödtorftigt föda och uppfostra åtminstone en mindre barnskara — det nu sagda gäller i särskild grad ifrågavarande inkomstgrupper på landsbygden. Barnlös-

[1] Edin, K. A. och Hutchinson, E. P.: Studies of Differential Fertility in Sweden, London 1935.

Tab. 52. Medelantal barn i familjer med barn i förhållande till hustruns olika grad av yrkesverksamhet och till familjeinkomsten (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Anm. Siffror med *kursiv* stil utmärka, att det till grund för beräkningen liggande totalantalet äktenskap understiger 100. — I de fall, då talen varit för små för att standardvägning ansetts böra företagas, har tecknet × utsatts.

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Medelantal barn per äktenskap med barn och med nedanstående inkomst									
		Samtliga	Uppgift saknas	0—500	600—900	1 000—1 400	1 500—1 900	2 000—2 900	3 000—4 900	5 000—9 900	10 000 o. över
	A. Observerade tal.										
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	3·14	4·00	3·70	2·97	3·14	3·18	2·95	2·87	2·82	2·98
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	1·86	*1·68*	*2·03*	*2·15*	*1·74*	1·81	1·88	1·83	1·89	*2·11*
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	2·21	*2·54*	*2·88*	*2·27*	*2·22*	*2·16*	2·21	2·05	*2·05*	*3·75*
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	2·64	3·05	2·86	2·40	2·60	3·01	2·39	2·33	*1·80*	*2·15*
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	3·19	3·98	3·78	3·14	3·32	3·18	2·95	2·64	2·71	*2·64*
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet										
	Samtliga	3·12	3·96	3·68	2·97	3·13	3·16	2·92	2·80	2·71	2·92
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	2·49	3·12	2·90	2·75	2·59	2·51	2·48	2·43	2·31	2·62
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	1·62	*2·22*	*1·36*	*1·72*	*1·79*	1·77	1·60	1·57	1·55	1·85
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	1·90	*2·25*	*3·12*	*2·41*	*2·12*	1·92	1·97	1·77	1·78	*2·25*
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	2·03	*2·94*	*2·49*	*2·44*	2·14	2·21	1·91	1·86	1·93	*2·19*
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	2·36	3·14	2·97	2·92	2·55	2·41	2·38	2·21	2·11	2·55
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet										
	Samtliga	2·41	3·09	2·88	2·74	2·53	2·46	2·42	2·34	2·19	2·55
	B. Standardvägda tal.										
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	3·13	3·99	3·50	3·09	3·22	3·18	2·91	2·74	2·66	2·74
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	2·28	×	×	×	×	2·03	2·27	2·25	2·18	×

Tab. 52 (forts.). **Medelantal barn i familjer med barn i förhållande till hustruns olika grad av yrkesverksamhet och till familjeinkomsten (enligt 1936 års partiella folkräkning).**

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Medelantal barn per äktenskap med barn och med nedanstående inkomst									
		Samtliga	Uppgift saknas	0—500	600—900	1 000—1 400	1 500—1 900	2 000—2 900	3 000—4 900	5 000—9 900	10 000 o. över
Landsbygd	*Hel* yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	2·27	×	×	×	×	×	×	×	×	×
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	3·02	3·28	2·93	2·85	3·23	3·35	2·58	2·50	×	×
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	3·02	3·61	3·43	2·97	3·27	3·04	2·77	2·45	2·51	×
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet										
	Samtliga	3·10	3·93	3·48	3·07	3·22	3·16	2·88	2·70	2·60	2·70
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	2·48	3·20	2·81	2·79	2·75	2·70	2·58	2·37	2·21	2·42
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	1·94	×	×	×	×	2·09	2·04	1·93	1·77	1·95
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	2·03	×	×	×	×	×	2·21	1·89	1·81	×
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	2·26	×	×	×	×	2·49	2·13	2·06	1·98	×
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	2·30	2·96	2·78	2·65	2·47	2·39	2·40	2·15	2·04	2·35
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet										
	Samtliga	2·43	3·14	2·78	2·75	2·67	2·62	2·53	2·30	2·14	2·38

heten ökas sedan åter vid inkomstlägena mellan 3 000 och 5 000 kr., vilket står i samband med att dessa grupper omfatta den högre arbetarklassen och större delen av medelklassen. I viss mån får man här belägg för den allmänna föreställningen om en uppåtsträvande, ekonomiskt försiktig levnadstyp i dessa familjer. Inom den högsta här redovisade inkomstkategorien har man å andra sidan större ekonomisk möjlighet att anpassa familjens hushållsförhållanden efter barn, varför barnlösheten företer minskning. Samtliga dessa förhållanden äro sociologiskt så intressanta, att de sakkunniga ha sökt framställa dem även grafiskt, det bör dock särskilt betonas att dessa kurvor grunda sig på de observerade talen och att dessa delvis äro så små, att några avgörande slutsatser ej kunna dragas därur.

Barnlöshet hos i olika mån yrkesverksamma hustrur i förhållande till familjeinkomst.

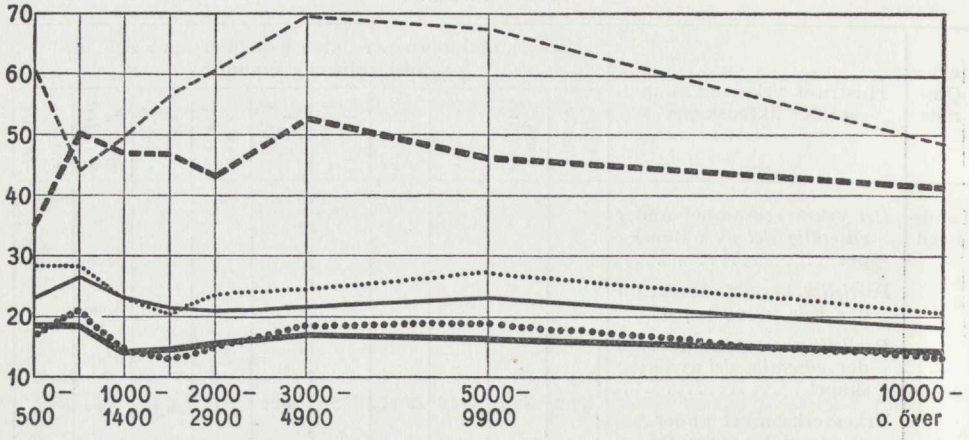

Medelantal barn i familjer med barn i förhållande till hustruns olika grad av yrkesverksamhet och till familjeinkomsten.

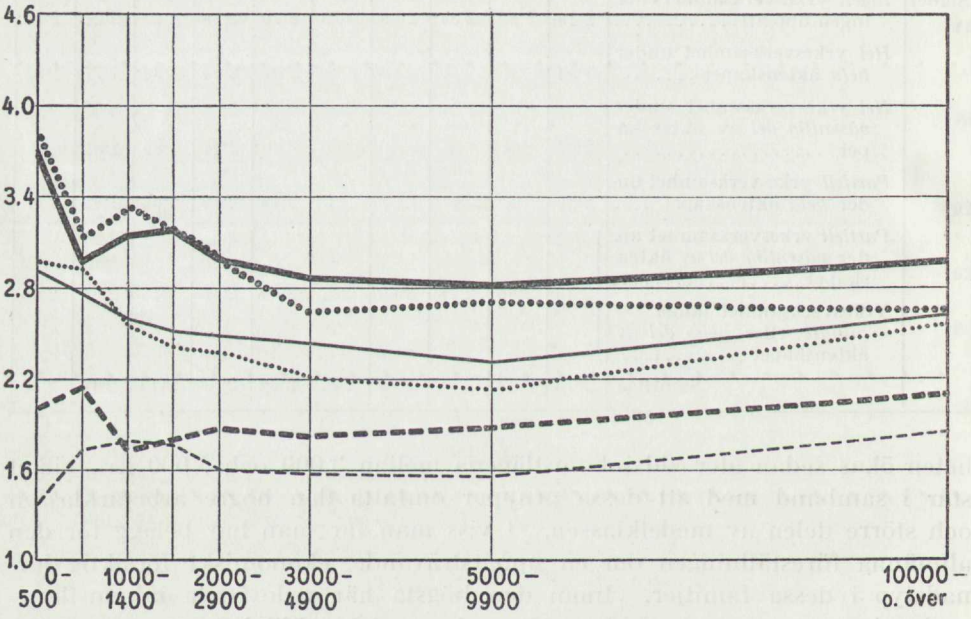

Landsbygd

Städer

Ingen yrkesverksamhet eller ingen uppgift

Hel yrkesverksamhet under hela äktenskapet

Partiell yrkesverksamhet under väsentlig del av äktenskapet och yrkesverksamhet under mindre eller oviss del av äktenskapet

Den totala barnlösheten är emellertid inte det enda fenomen, som i detta sammanhang är av intresse (tab. 52). Liksom vid tidigare analys bör även medelantalet barn tagas i betraktande och särskilt — till komplettering av barnlöshetssiffrorna — medelantalet barn i de äktenskap, som ha barn. Då detta medelantal barn sättes i förhållande till inkomsten, blir det närmast uppseendeväckande, hur likartad inkomstens inverkan synes vara inom alla grupper, oavsett om hustrun har förvärvsarbete eller ej. Samtliga serier förlöpa — liksom fallet var med barnlöshetsserien — så gott som parallellt.

Allra högst är barnantalet i gruppen »uppgift saknas»; även i gruppen 0—500 kr. inkomst är barnantalet mycket högt, särskilt i fråga om landsbygden. I allmänhet märkes sedan såväl å landsbygden som i städerna en stadig nedgång i barnantalet i den mån som inkomsten stiger. Ett undantag härvidlag utgör gruppen 1 000—1 400 kr. vad landsbygden vidkommer. Till slut gör sig dock en viss återhämtning gällande i det högsta inkomstintervallet; denna är likväl i fråga om landsbygden mycket obetydlig. Man får sålunda ett starkt intryck av att det är i de lägsta inkomstskikten, som barnrika familjer förekomma talrikast i vårt land, under det att såväl större delen av arbetarklassen som medelklassen har lägre barnantal — uppgången i den översta inkomstklassen är alltför ringa för att äga någon som helst egentlig betydelse, allra helst som antalet äktenskap i denna kategori är litet.

Inkomstuppgifterna ge visserligen en uppfattning om de olika familjernas levnadsstandard och är därför av betydelse för att belysa de ekonomiska faktorernas inverkan på benägenheten till barnbegränsning eller barnafödande även för de förvärvsarbetande gifta kvinnorna. Emellertid förefinnas i de olika socialgrupperna även olika handlingsmönster och ideologier, vilka utöva sin verkan på barnförekomsten utan att äga direkt samband med fluktuationerna i familjeinkomst. Det blir därför av intresse att företaga en indelning av samtliga här tidigare berörda förhållanden jämväl med hänsyn till olika socialklass eller yrkesställning.

Barnlösheten visar sig enligt tab. 53 och 54 rent allmänt skifta starkt mellan dessa grupper. De bägge jordbruksgrupperna utmärkas sålunda av en relativt låg barnlöshetsprocent (omkring 13—15 % vägt tal), medan övriga företagare och arbetare befinna sig i en mellangrupp (omkring 20—22 % barnlösa äktenskap) samt funktionärsgruppen företer den högsta barnlöshetsprocenten (omkring 25 %). Av intresse är, att det även här visar sig, att de å landsbygden bosatta familjerna, även om de tillhöra industriarbetargruppen eller andra icke jordbrukande grupper, ha en betydligt mindre barnlöshet än motsvarande kategorier i städerna.

Hustruns yrkesverksamhet blir inom dessa olika socialgrupper av ungefär enahanda betydelse, som tidigare allmänt analyserats. Den stora skillnaden i fråga om barnlöshet består i samtliga grupper mellan å ena sidan de hustrur, som varit helt yrkesverksamma under hela äktenskapet och dem som icke alls haft förvärvsarbete under äktenskapet. Partiell yrkesverksamhet synes icke påverka barnlöshetssiffrorna i högre grad. Av intresse

Tab. 53. Barnlöshet hos i olika mån yrkesverksamma hustrur i olika socialgrupper (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Observerade tal.

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Barnlösa äktenskap i % av nedanstående yrkes- och socialklasser						
		Samtliga	Företagare i jordbruk	Jordbruksarbetare	Övriga företagare	Samtliga funktionärer	Industriarbetare	Övriga arbetare
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	15·9	13·1	13·3	17·4	20·2	16·5	16·8
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	47·5	33·5	*41·5*	43·1	42·1	53·3	54·4
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	28·5	*23·0*	*28·6*	30·1	29·8	25·2	*24·2*
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	28·6	23·7	15·8	35·5	43·1	31·4	33·2
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet / Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	15·6	13·9	9·7	16·6	18·5	16·2	18·0
	Samtliga	16·8	13·4	13·0	19·0	22·0	17·8	18·3
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	21·4	—	—	20·1	23·9	20·2	20·8
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	64·6	—	—	56·3	63·4	66·6	69·8
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	36·5	—	—	38·3	39·3	34·3	38·6
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	46·7	—	—	44·1	49·0	47·9	51·2
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet / Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	24·2	—	—	22·1	27·3	23·2	24·7
	Samtliga	26·5	—	—	24·4	29·9	25·3	26·7
Hela riket	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	17·7	13·2	13·7	18·6	22·6	18·0	18·6
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	59·7	34·5	45·2	51·7	58·5	62·9	66·3
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	34·4	*23·5*	*28·6*	35·7	37·2	32·1	36·2
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	36·1	24·3	16·3	39·8	47·2	39·3	42·7
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet / Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	19·9	13·8	10·1	19·4	24·6	20·4	22·1
	Samtliga	**20·5**	**13·4**	**13·6**	**21·5**	**27·2**	**21·1**	**22·5**

Se anm. i tabellen å s. 269.

Tab. 54. Barnlöshet hos i olika mån yrkesverksamma hustrur i olika socialgrupper (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Standardvägda tal.

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Barnlösa äktenskap i % av nedanstående yrkes- och socialklasser						
		Samtliga	Företagare i jordbruk	Jordbruksarbetare	Övriga företagare	Samtliga funktionärer	Industriarbetare	Övriga arbetare
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	16·7	14·8	13·3	17·9	20·7	17·5	16·6
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	30·7	×	×	26·7	28·2	33·2	32·8
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	24·7	×	×	×	×	×	×
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	22·4	18·2	13·9	29·4	23·6	22·9	24·6
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet / Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	18·8	16·9	13·0	19·6	19·1	20·4	20·9
	Samtliga	17·5	14·9	13·4	19·2	21·4	18·4	17·8
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	21·4	—	—	21·7	23·9	19·9	20·4
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	43·3	—	—	41·7	44·2	42·4	45·5
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	32·6	—	—	36·5	33·7	31·8	33·6
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	32·6	—	—	34·7	28·9	30·2	32·8
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet / Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	25·9	—	—	25·1	27·0	25·2	26·3
	Samtliga	24·9	—	—	24·9	27·2	23·6	24·4
Hela riket	*Ingen* yrkesverksamhet eller ingen uppgift	18·3	14·8	13·5	19·5	22·7	18·5	18·4
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	39·4	×	×	36·3	40·5	39·7	42·0
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	30·7	×	×	35·3	31·8	29·6	31·5
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	26·7	18·9	14·3	31·8	27·8	26·2	29·0
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet / Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	22·5	16·8	13·4	22·5	24·7	23·4	24·4
	Samtliga	**20·5**	**15·0**	**13·8**	**21·8**	**25·3**	**20·8**	**21·2**

Se anm. i tabellen å sid. 269.

Tab. 55. Medelantal barn i familjer med barn i förhållande till hustruns olika grad av yrkesverksamhet och till socialgrupp (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Observerade tal.

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Äktenskapets varaktighet	Medelantal barn per äktenskap med barn bland						
			samtliga	företagare i jordbruk	jordbruksarbetare	övriga företagare	samtliga funktionärer	industriarbetare	övriga arbetare
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet	Samtliga äktenskap	3·14	3·63	3·10	2·99	2·52	2·75	2·79
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet		1·86	2·37	*1·84*	1·87	1·91	1·66	1·79
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet		2·21	*3·21*	*4·10*	*2·64*	*1·99*	1·90	*1·88*
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet..		2·64	3·23	3·08	2·26	*2·25*	2·18	2·47
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet		3·19	3·82	3·73	2·89	2·57	2·86	2·97
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet								
	Samtliga		3·12	3·63	3·23	2·92	2·48	2·73	2·79
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet....	Samtliga äktenskap	2·49	—	—	2·64	2·27	2·49	2·42
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet.....		1·62	—	—	1·86	1·65	1·55	1·46
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet		1·90	—	—	2·17	1·71	1·87	1·88
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet..		2·03	—	—	2·13	1·71	1·91	1·84
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet		2·36	—	—	2·46	2·12	2·34	2·26
	Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet								
	Samtliga		2·41	—	—	2·55	2·19	2·41	2·34
Hela riket	*Ingen* yrkesverksamhet	0— 4	1·36	1·46	1·46	1·36	1·22	1·32	1·36
		5— 9	1·99	2·27	2·35	1·96	1·76	1·85	1·93
		10—14	2·60	3·04	3·11	2·55	2·17	2·42	2·45
		15—19	3·18	3·73	3·97	2·97	2·50	2·99	3·05
		20—35	4·14	4·74	4·93	3·80	3·21	4·00	3·90
		Samtliga	2·94	3·62	3·08	2·84	2·36	2·65	2·62

Se anm. i tabellen å s. 269.

Tab. 55 (forts.). **Medelantal barn i familjer med barn i förhållande till hustruns olika grad av yrkesverksamhet och till socialgrupp (enligt 1936 års partiella folkräkning).**

Observerade tal.

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Äktenskapets varaktighet	Medelantal barn per äktenskap med barn bland						
			samtliga	företagare i jordbruk	jordbruksarbetare	övriga företagare	samtliga funktionärer	industriarbetare	övriga arbetare
Hela riket	*Hel* yrkesverksamhet under hela äktenskapet	0— 4	1·17	*1·48*	*1·24*	1·17	1·19	1·13	1·16
		5— 9	1·47	*1·73*	*1·69*	1·56	1·51	1·35	1·44
		10—14	1·84	*2·30*	*3·00*	1·96	1·92	1·66	*1·66*
		15—19	2·17	*3·07*	*1·00*	2·13	2·17	2·10	*2·07*
		20—35	2·74	*3·50*	*5·75*	2·73	2·57	2·86	*2·66*
		Samtliga	1·71	2·33	*1·79*	1·86	1·73	1·59	1·56
	Partiell yrkesverksamhet under väsentlig del av äktenskapet + Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	0— 4	1·33	*1·44*	1·49	1·27	1·28	1·28	1·28
		5— 9	1·80	2·39	2·60	1·71	1·64	1·64	1·60
		10—14	2·29	2·98	3·23	2·20	2·10	2·11	2·10
		15—19	2·87	3·49	4·07	2·64	2·44	2·70	2·69
		20—35	3·88	4·71	5·46	3·59	3·14	3·66	3·62
		Samtliga	2·79	3·79	3·71	2·68	2·27	2·55	2·55
	Samtliga	Samtliga	**2·87**	**3·62**	**3·21**	**2·76**	**2·30**	**2·59**	**2·57**

Se anm. i tabellen å s. 269.

är vidare, att i funktionärsklassen även bland de alls icke yrkesverksamma hustrurna barnlösheten är så vanlig, att mellan en fjärdedel och en femtedel av samtliga äktenskap sakna barn.

Förhållandet ter sig i hög grad likartat om man, såsom i tab. 55 och 56, studerar medelantalet barn i de äktenskap, som ha barn inom de olika socialgrupperna. Även om vissa grupper genom uppdelningen bliva så små, att de icke berättiga till några mera exakta slutsatser, kvarstår det relativt fördelaktiga intrycket av partiell yrkesverksamhet samt av hel yrkesverksamhet under väsentlig del av äktenskapet. Endast den hela yrkesverksamheten under hela äktenskapet intar en särställning i fråga om lågt barnantal. Här bör emellertid vid tolkningen av dessa resultat beaktas den tidigare påpekade felkällan, att kvinnor, som överhuvud taget fått barn, på grund av moderskapsledigheten mer sällan kunnat räkna sig inom denna kategori av ständigt yrkesverksamma. Av största intresse skulle det därför vara att få en bild av, i vilken mån hustrurna varit yrkesverksamma före barnens födelse. Först med dylika uppgifter skulle man kunna komma barnbegränsningens orsaker närmare.

Tab. 56. Medelantal barn i familjer med barn i förhållande till hustruns olika grad av yrkesverksamhet och till socialgrupp (enligt 1936 års partiella folkräkning).

Standardvägda tal.

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Äktenskapets varaktighet	Medelantal barn per äktenskap med barn bland						
			samtliga	företagare i jordbruk	jordbruksarbetare	övriga företagare	samtliga funktionärer	industriarbetare	övriga arbetare
Landsbygd	*Ingen* yrkesverksamhet	Samtliga äktenskap	3·13	3·41	3·48	2·98	2·53	2·87	3·03
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet		2·28	×	×	2·09	2·19	2·12	2·43
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet		2·27	×	×	×	×	×	×
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet		3·02	3·33	3·69	2·57	2·39	2·54	2·93
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet; Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet		3·02	3·37	3·70	2·71	2·58	2·74	2·85
	Samtliga		3·10	3·40	3·54	2·91	2·53	2·84	2·99
Städer	*Ingen* yrkesverksamhet	Samtliga äktenskap	2·48	—	—	2·49	2·27	2·57	2·48
	Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet		1·94	—	—	2·04	1·99	1·95	1·78
	Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet		2·03	—	—	2·12	1·96	2·01	2·11
	Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet		2·26	—	—	2·20	1·99	2·23	2·11
	Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet; Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet		2·30	—	—	2·31	2·17	2·32	2·23
	Samtliga		2·43	—	—	2·44	2·24	2·50	2·41
Hela riket	*Ingen* yrkesverksamhet	0— 4	1·36	1·47	1·45	1·35	1·23	1·32	1·37
		5— 9	1·99	2·30	2·33	1·97	1·77	1·85	1·93
		10—14	2·60	3·08	3·08	2·55	2·18	2·40	2·44
		15—19	3·17	3·77	3·91	2·98	2·51	2·95	3·02
		20—35	4·14	4·80	4·88	3·79	3·20	3·92	3·86
		Samtliga	2·92	3·40	3·45	2·76	2·37	2·75	2·77

Se anm. i tabellen å s. 269.

Tab. 56 (forts). **Medelantal barn i familjer med barn i förhållande till hustruns olika grad av yrkesverksamhet och till socialgrupp (enligt 1936 års partiella folkräkning).**

Standardvägda tal.

Område	Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Äktenskapets varaktighet	Medelantal barn per äktenskap med barn bland						
			Samtliga	Företagare i jordbruk	Jordbruksarbetare	Övriga företagare	Samtliga funktionärer	Industriarbetare	Övriga arbetare
Hela riket	*Hel* yrkesverksamhet under hela äktenskapet	0— 4	1·16	×	×	1·15	1·21	1·13	1·16
		5— 9	1·47	×	×	1·50	1·53	1·36	1·44
		10—14	1·84	×	×	1·96	1·90	1·67	*1·65*
		15—19	2·21	×	×	2·14	2·19	2·14	*2·10*
		20—35	2·81	×	×	2·79	2·66	2·88	*2·69*
		Samtliga	2·06	×	×	2·07	2·04	2·02	1·96
	Partiell yrkesverksamhet under väsentlig del av äktenskapet + Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	0— 4	1·33	*1·46*	1·47	1·27	1·29	1·29	1·28
		5— 9	1·80	2·41	2·58	1·74	1·67	1·63	1·59
		10—14	2·29	3·05	3·24	2·20	2·09	2·09	2·10
		15—19	2·87	3·54	4·01	2·64	2·45	2·68	2·65
		20—35	3·84	4·70	5·28	3·56	3·13	3·60	3·58
		Samtliga	2·68	3·34	3·68	2·51	2·31	2·50	2·48
	Samtliga	Samtliga	2·87	3·39	3·52	2·69	2·34	2·69	2·70

Se anm. i tabellen å s. 269.

Då jämförelser till slut göras mellan barnantal, barnlöshet etc. i sådana äktenskap, där hustrun var och där hon ej var yrkesverksam vid äktenskapets ingående (se tab. 57), framstår en liten men konstant skillnad till de före äktenskapet ej yrkesverksammas fördel, i den bemärkelsen, att de förete lägre barnlöshetsprocent och högre barnantal. Denna skillnad måste emellertid i främsta rummet reduceras på grund av att de före äktenskapet icke-yrkesverksamma hustrurna i något större utsträckning än de övriga tillhöra de äldre äktenskapen och de yngre vigselåldrarna; vidare äro, som ovan visats, de före vigseln yrkesverksamma i högre grad förvärvsarbetande även efter vigseln. Någon verklig skillnad i fruktsamhetshänseende mellan de båda ifrågavarande grupperna torde därför icke förekomma; i varje fall torde en sådan slutsats icke kunna dragas ur detta material.

Ett mera direkt svar på en intressant fråga, om av yttre faktorer framkallat avbrott i yrkesverksamheten har någon betydelse för nativiteten, borde kunna utläsas ur en jämförelse mellan de hustrur som bytt och de som icke bytt kyrkoskrivningsort vid giftermålet. Verkningarna å barnafödandet av det tvungna avbrytandet av förvärvsarbete har nämligen myc-

Tab. 57. Barnlöshet och medeltal barn per äktenskap i förhållande till hustruns yrkesverksamhet under och före äktenskapet (enligt 1936 års partiella folkräkning).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Hustrun ej yrkesverksam vid giftermålet					Hustrun yrkesverksam vid giftermålet				
	Äktenskapens		Barnlösa äkt. %	Medelantal barn per äkt.		Äktenskapens		Barnlösa äkt. %	Medelantal barn per äkt.	
	antal	%		med barn	i samtliga äkt.	antal	%		med barn	i samtliga äkt.
Hela riket.										
Ingen yrkesverksamhet eller ingen uppgift	65 488	93·2	17·1	2·99	2·48	110 542	76·6	18·1	2·90	2·38
Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet ..	91	0·1	33·0	2·02	1·35	9 400	6·5	60·0	1·71	0·68
Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	604	0·8	32·9	2·51	1·68	4 428	3·1	36·5	2·42	1·53
Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	187	0·3	22·5	2·32	1·80	2 747	1·9	35·2	1·96	1·27
Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	397	0·6	16·9	2·68	2·23	2 349	1·6	22·8	2·89	2·23
Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	3 499	5·0	19·1	2·89	2·33	14 930	10·3	19·8	2·76	2·21
Samtliga	**70 266**	**100·0**	**17·4**	**2·98**	**2·46**	**144 396**	**100·0**	**21·9**	**2·82**	**2·20**
Landsbygden.										
Ingen yrkesverksamhet eller ingen uppgift	48 564	94·4	15·7	3·13	2·64	69 033	83·1	16·0	3·15	2·65
Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet ..	32	0·1	28·1	2·13	1·53	2 702	3·3	47·7	1·86	0·97
Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	409	0·8	28·4	2·57	1·84	2 529	3·0	28·6	2·65	1·89
Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	71	0·1	16·9	2·29	1·90	684	0·8	29·7	2·20	1·55
Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	232	0·4	16·4	2·75	2·30	1 047	1·3	17·2	3·44	2·85
Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	2 158	4·2	17·0	3·07	2·54	7 058	8·5	14·9	3·21	2·73
Samtliga	51 466	100·0	15·9	3·12	2·63	83 053	100·0	17·4	3·11	2·57
Städerna.										
Ingen yrkesverksamhet eller ingen uppgift	16 924	90·0	21·1	2·56	2·02	41 509	67·7	21·6	2·46	1·93
Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet ..	59	0·3	35·6	1·95	1·25	6 698	10·9	64·9	1·62	0·57

Tab. 57 (forts.). **Barnlöshet och medeltal barn per äktenskap i förhållande till hustruns yrkesverksamhet under och före äktenskapet (enligt 1936 års partiella folkräkning).**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Hustrun ej yrkesverksam vid giftermålet					Hustrun yrkesverksam vid giftermålet				
	Äktenskapens		Barnlösa äkt.	Medelantal barn per äkt.		Äktenskapens		Barnlösa äkt.	Medelantal barn per äkt.	
	antal	%	%	med barn	i samtliga äkt.	antal	%	%	med barn	i samtliga äkt.
Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	195	1·1	42·6	2·35	1.35	1 899	3·1	47·1	2·00	1·06
Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	116	0·6	25·9	2·34	1·73	2 063	3·4	37·1	1·88	1·18
Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	165	0·9	17·6	2·59	2·13	1 302	2·1	27·3	2·39	1·74
Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	1 341	7·1	22·6	2·58	1·99	7 872	12·8	24·1	2·31	1·75
Samtliga	18 800	100·0	21·5	2·56	2·01	61 343	100·0	28·1	2·36	1·70

ket stor betydelse för bedömandet av huruvida särskilda åtgärder i denna riktning böra vidtagas. Tyvärr synas folkräkningsuppgifterna ej ge entydigt svar. Resultaten (enligt tab. 58) äro så varierande, att man närmast synes benägen att påstå, att intet samband tyckes kunna föreligga mellan hustruns flyttning i samband med giftermålet och sådana förhållanden som barnantal och barnlöshetsprocent.

De uppgifter, som ur detta folkräkningsmaterial erhållits, synas ha givit en intressant belysning åt många av de spörsmål, som i den allmänna debatten anknytas till frågan om gifta kvinnors förvärvsarbete. De sakkunniga anse sig emellertid icke med ledning av det föreliggande materialet kunna avge något slutgiltigt omdöme om *konkurrensen mellan förvärvsarbete och moderskap* för de gifta kvinnorna, då det icke ens efter dessa studier är klart, huruvida förvärvsarbetet nödvändigtvis är en orsak till barnbegränsning, ehuru detta av det föreliggande materialet framstår såsom sannolikt.

Man har i detta sammanhang att taga hänsyn till tvenne allt fortfarande obesvarade frågor. Den första invändningen mot en dylik enkel orsakstolkning torde vara, att de gifta kvinnor, som nu äro och som varit helt yrkesverksamma och som förete ett lågt barnantal, möjligtvis representera ett sådant urval — fysiologiskt och psykologiskt — att de, även om de

Tab. 58. Barnlöshet och medeltal barn per äktenskap i förhållande till hustruns yrkesverksamhet och ombyte av kyrkoskrivningsort vid giftermål (enligt 1936 års partiella folkräkning).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Hustrun bytt kyrkoskrivningsort vid äktenskapet					Hustrun ej bytt kyrkoskrivningsort vid äktenskapet				
	Äktenskapens		Barnlösa äkt. %	Medelantal barn per äkt.		Äktenskapens		Barnlösa äkt. %	Medelantal barn per äkt.	
	antal	%		med barn	i samtliga äkt.	antal	%		med barn	i samtliga äkt.
Hela riket.										
Ingen yrkesverksamhet eller ingen uppgift	74 003	84·5	18·4	2·83	2·31	102027	80·3	17·2	3·01	2·49
Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet ..	2 182	2·5	60·3	1·79	0·71	7 309	5·7	59·5	1·69	0·68
Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	1 820	2·1	36·2	2·46	1·57	3 212	2·5	36·1	2·41	1·54
Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	934	1·1	33·2	2·01	1·35	2 000	1·6	35·0	1·98	1·29
Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	1 045	1·2	20·1	2·86	2·28	1 701	1·3	23·1	2·86	2·20
Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	7 556	8·6	19·3	2·86	2·30	10 873	8·6	19·9	2·73	2·19
Samtliga	**87 540**	**100·0**	**20·1**	**2·81**	**2·25**	**127 122**	**100·0**	**20·7**	**2·92**	**2·31**
Landsbygden.										
Ingen yrkesverksamhet eller ingen uppgift	47 963	88·0	16·8	3·01	2·51	69 634	87·1	15·2	3·23	2·74
Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet ..	585	1·1	49·7	2·07	1·04	2 149	2·7	46·9	1·81	0·96
Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	1 099	2·0	31·2	2·63	1·81	1 839	2·3	27·0	2·65	1·93
Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	271	0·5	23·2	2·20	1·69	484	0·6	31·4	2·22	1·52
Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	550	1·0	16·0	3·19	2·68	729	0·9	17·8	3·41	2·80
Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	4 063	7·4	15·5	3·19	2·69	5 153	6·4	15·3	3·16	2·68
Samtliga	54 531	100·0	17·4	3·01	2·49	79 988	100·0	16·4	3·18	2·66
Städerna.										
Ingen yrkesverksamhet eller ingen uppgift	26 040	78·9	21·2	2·48	1·96	32 393	68·7	21·6	2·49	1·95
Hel yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet ..	1 597	4·8	64·2	1·65	0·59	5 160	11·0	64·8	1·62	0·57

Tab. 58 (forts.) **Barnlöshet och medeltal barn per äktenskap i förhållande till hustruns yrkesverksamhet och ombyte av kyrkoskrivningsort vid giftermålet (enligt 1936 års partiella folkräkning).**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Hustruns yrkesverksamhet under äktenskapet	Hustrun bytt kyrkoskrivningsort vid äktenskapet					Hustrun ej bytt kyrkoskrivningsort vid äktenskapet				
	Äktenskapens		Barnlösa äkt.	Medelantal barn per äkt.		Äktenskapens		Barnlösa äkt.	Medelantal barn per äkt.	
	antal	%	%	med barn	i samtliga äkt.	antal	%	%	med barn	i samtliga äkt.
Partiell yrkesverksamhet under *hela* äktenskapet	721	2·2	43·7	2·16	1·22	1 373	2·9	48·2	1·96	1·01
Hel yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	663	2·0	37·3	1·92	1·21	1 516	3·2	36·1	1·90	1·21
Partiell yrkesverksamhet under *väsentlig del* av äktenskapet	495	1·5	24·6	2·44	1·84	972	2·1	27·1	2·40	1·75
Yrkesverksamhet under *mindre* eller *oviss del* av äktenskapet	3 493	10·6	23·8	2·43	1·85	5 720	12·1	24·0	2·30	1·75
Samtliga	33 009	100·0	24·4	2·44	1·85	47 134	100·0	28·0	2·39	1·72

bragts att lämna sitt förvärvsarbete, skulle haft ett ringa barnantal. Ännu troligare är att dessa kvinnor med hänsyn till mannens inkomst knappast skulle vara mer benägna för barnafödande, om de ej hade sin yrkesinkomst. Allmänna jämförelser mellan de två stora huvudgrupperna helt förvärvsarbetande och icke förvärvsarbetande hustrur äro av denna anledning icke utslagsgivande. Ett exakt resultat skulle endast kunna vinnas, om det funnes möjlighet att pröva, huruvida de enskilda kvinnornas handlingssätt och familjeinställning skulle förändras, om de överfördes från den ena gruppen till den andra.

Den andra invändningen mot förhastade slutsatser är, att man ännu icke kan avgöra, huruvida förvärvsverksamheten såsom sådan skall betraktas som ett hinder för familjebildning och barnafödande eller om dylika hinder endast skapas av de nuvarande formerna för detta förvärvsarbete. Den bristande överensstämmelsen mellan å ena sidan detta arbetes karaktär av en ekonomisk och personlig nödvändighet — såväl om man betraktar företeelsen historiskt som individuellt — och å andra sidan dess inpassande i den nuvarande traditionella hushållsorganisationen är uppenbar. Detta konstaterande leder emellertid intresset över till de åtgärder, som samhället skulle kunna vidtaga för att underlätta förenandet av förvärvsarbete och moderskap för de många kvinnor, som icke kunna beräknas uppgiva det förstnämnda och icke böra behöva uppgiva det sistnämnda.

II. Gifta och ogifta folk- och småskollärarinnors ekonomiska förhållanden.

Jämsides med det omfattande material till belysande av de gifta kvinnornas förvärvsproblem, som genom 1936 års folkräkning insamlats, hava de sakkunniga till fullföljande av sin i föregående sammanhang omnämnda uppgift sökt att inom en grupp med stort antal såväl gifta som ogifta kvinnliga och även manliga anställda verkställa undersökning av vissa mer personligt-ekonomiska förhållanden. I detta syfte hava de sakkunniga i samarbete med Sveriges folkskollärarinneförbund och Sveriges småskollärarinneförening utsänt en enquête, som besvarats av drygt en tredjedel av anställda inom dessa kårer. För resultaten av bearbetningen redovisas här nedan. Visserligen utgöra småskollärarinnorna ekonomiskt och socialt sett en grupp med helt andra kännetecken än folkskollärarinnorna, och de ha även i framställningen här nedan skilts isär, men genom materialets utvidgande till båda grupperna ha dock åtskilliga slutsatser vunnit säkrare grund.

Enquêtens omfattning och tillförlitlighet. Formulär utsändes hösten 1935 till omkring 6 000 folkskollärarinnor och 9 600 småskollärarinnor. Ifyllda formulär återkommo från 2 300 folkskollärarinnor och 3 500 småskollärarinnor, varför svarsprocenten är resp. 40 och 35, vilket i och för sig torde böra betraktas som ett relativt gott resultat. Av de sålunda inkomna enquêtesvaren ha för folkskollärarinnorna 2 173 kunnat användas och för småskollärarinnorna 3 248. De kasserade utgöras huvudsakligen av svar från sådana, som haft endast sporadiska vikariatstjänster samt av några från pensionerade lärarinnor och svar med i viktiga avseenden ofullständiga uppgifter.

Omfattningen av denna undersökning framgår ur en jämförelse med hela antalet lärarinnor. Uppgift därom har från skolöverstyrelsen erhållits per den 30 juni 1934, vilken tidpunkt även avses i de uppgifter, som lämnats i proposition år 1937 nr 270 angående lönereglering för folkskolans lärare. Lärarinnornas antal enligt skolöverstyrelsens statistik framgår av tab. 59.

Enligt propositionen 1937: 270 funnos sammanlagt 8 029 ordinarie, 563 extra ordinarie samt 220 vakansvikarier bland manliga folkskollärare, 5 794 ordinarie, 666 extra ordinarie och 170 vakansvikarier bland de kvinnliga folkskollärarna och slutligen 11 840 ordinarie lärare vid småskola, mindre folkskola etc. jämte 575 extra ordinarie och 291 vakansvikarier. Då i skolöverstyrelsens statistik ett större antal medtagits och de sakkunnigas enquête kan tänkas hava utgått till såväl en tjänsts ordinarie innehavare som dess tillfälliga uppehållare, hava representativitetsberäkningarna baserats på skolöverstyrelsens uppgifter.

De i de sakkunnigas undersökning ingående folkskollärarinnorna utgjorde alltså 31·1 % av hela beståndet och småskollärarinnorna 24·2 %.

Tab. 59. Antalet lärarinnor inom folkskolan år 1934.

	Landsbygd	Städer	Hela riket
Ordinarie folkskollärarinnor	3 678	2 116	5 794
Extra ordinarie »	454	212	666
Vikarierande »	311	213	524
Summa	**4 443**	**2 541**	**6 984**
Ordinarie småskollärarinnor	7 781	1 737	9 518
Extra ordinarie »	245	213	458
Lärare vid mindre folkskola samt biträdande lärare vid folkskola	2 308	77	2 385
Vikarierande småskollärarinnor	925	153	1 078
Summa	**11 259**	**2 180**	**13 439**

Det är emellertid även angeläget att söka utröna, huruvida speciella urvalsfaktorer kunna tänkas påverka resultatet i bestämd riktning. Vad först beträffar fördelningen å landsbygd och städer var denna såsom framgår av nedanstående tab. 60, vilken bör jämföras med ovanstående tab. 59 angående samtliga lärarinnor, relativt rättvisande.

Tab. 60. Fördelningen av enquêtesvar från landsbygd och städer samt från ordinarie och icke-ordinarie lärarinnor.

	Landsbygd	Städer	Hela riket
Ordinarie folkskollärarinnor	1 219	726	1 945
E. o. och vikarierande folkskollärarinnor	105	123	228
Summa	**1 324**	**849**	**2 173**
Ordinarie småskollärarinnor	2 482	585	3 067
E. o. och vikarierande småskollärarinnor	96	85	181
Summa	**2 578**	**670**	**3 248**

Enligt de officiella uppgifterna var andelen folkskollärarinnor å landsbygden 64 % och enligt de sakkunnigas enquête 61 %, vilket innebär ett något svagare deltagande från landsbygdslärarinnorna. Av småskollärarinnorna funnos enligt de officiella uppgifterna 84 % på landsbygden men bland enquêtesvaren 79 %, vilket återigen tyder på ett något svagare deltagande från landsbygdslärarinnornas sida. I några hänseenden torde detta förhållande vara av viss betydelse.

En motsvarande jämförelse för att pröva urvalets eventuella förskjutning med avseende å befattningens karaktär ger liknande resultat. Sålunda voro enligt skolöverstyrelsens uppgifter 83·0 % av folkskollärarinnorna ordinarie och 89·6 % enligt enquêtesvaren. Motsvarande siffror för småskollärarin-

norna voro 88·6 % och 94·4 %. Här skulle alltså bland enquêtesvaren föreligga en viss övervikt för de ordinarie lärarinnorna, ehuru de sakkunniga hålla för troligt att vissa svårigheter kunnat bestå att rätt utskilja de icke-ordinarie lärarinnorna.

Det torde därför sammanfattningsvis böra framhållas, att enquêten i samtliga hänseenden kommer att ge en något för ljus bild av de undersökta förhållandena, enär de sannolikt sämre ställda grupperna äro något underrepresenterade. De allra sämst ställda grupperna äro ej alls representerade, då de på grund av arbetslöshet eller endast tillfällig vikariattjänstgöring antingen ej nåtts av enquêteformulären eller, om de svarat, företett så ofullständiga upplysningar, att svaren ofta måst kasseras.

Fördelning på gifta och ogifta lärarinnor. Enligt det till de sakkunniga inkomna materialet voro 67·3 % ogifta, 29 % gifta och 3 % änkor och frånskilda bland folkskollärarinnorna samt 73 % ogifta, 25 % gifta och 2 % änkor och frånskilda bland småskollärarinnorna. Till jämförelse härmed kan nämnas, att enligt preliminär uppgift från 1936 års folkräkning 26·4 % av samtliga folk- och småskollärarinnor voro gifta (oräknat änkor och frånskilda). — Vid 1930 års folkräkning voro 21·8 % gifta och 2·7 % änkor eller frånskilda; enligt 1920 års folkräkning voro motsvarande tal endast 13·1 % resp. 2·4 %. — För att ytterligare undersöka enquêtematerialets representativitet i förevarande hänseende hava de sakkunniga i rundskrivelse till landets folkskolinspektörer eftersport andelen gifta lärarinnor år 1935. Trots att vissa av dessa uppgifter icke äro helt fullständiga visade sig 29 % av folkskollärarinnorna samt 28 % av småskollärarinnorna vara gifta i bestående äktenskap (änkor och frånskilda alltså icke medräknade). Vid dessa uppgifters lämnande saknas framförallt en del större städer. För år 1937 erhöllo de sakkunniga för utredning av en speciell fråga, enligt vad ovan å s. 182 redovisats, förnyade upplysningar i samma hänseende, dock gällande endast ordinarie lärarinnor men å andra sidan avseende hela landet med undantag för ett enda inspektionsområde. Det visade sig därvid, att av folkskollärarinnorna 32·9 % voro gifta, 3·2 % änkor eller frånskilda samt 63·9 % ogifta. För varje särskilt inspektionsområde kunde ökningen från tidigare förfrågan följas. *I genomsnitt äro numera alltså omkring en tredjedel av de ordinarie folkskollärarinnorna gifta.*[1] Enquêtesvaren avvika något från denna siffra men icke tillräckligt mycket för att göra troligt, att avvikelsen skulle vara bestämd av några större felaktigheter i urvalet, vilket skulle äventyra resultatens allmänna tillförlitlighet. Den närmare fördelningen av de svarande på landsbygd och städer samt på lönegrader framgår av nedanstående tab. 62.

[1] Av visst intresse i detta samband är att konstatera, att enligt 1930 års folkräkning bland de manliga folkskollärarna i hela riket 50·9 % voro gifta med icke förvärvsarbetande hustrur. Med förvärvsarbetande hustrur voro däremot i Stockholm 57 % av de manliga folkskollärarna gifta.

Äktenskapens samband med åldersfördelningen är därnäst av intresse att klarlägga. I vanliga fall har man alltid att vid jämförelsen mellan en grupp gifta och en grupp ogifta personer förutsätta, att de förra tillhöra äldre åldrar. När jämförelsen emellertid endast räknar med gifta kvinnor i förvärvsarbete blir förhållandet annorlunda, eftersom själva företeelsen att gifta kvinnor kvarstå i tjänst vunnit i styrka på senare år.

Tab. 61. Äktenskapens fördelning å olika åldersklasser bland undersökta folk- och småskollärarinnor.

Födda åren	Folkskollärarinnor				Småskollärarinnor			
	Antal	Därav		Gifta (inkl. änkor och frånskilda) i % av samtliga	Antal	Därav		Gifta (inkl. änkor och frånskilda) i % av samtliga
		gifta	änkor o. frånskilda			gifta	änkor o. frånskilda	
1871—1875	3	2	—	—	—	—	—	—
1876—1880	151	23	14	25	277	42	10	19
1881—1885	216	50	18	32	422	72	22	22
1886—1890	241	63	14	32	525	127	13	27
1891—1895	373	122	16	37	628	186	15	32
1896—1900	409	153	9	40	607	202	6	34
1901—1905	482	167	2	33	541	157	3	30
1906—1910	236	57	—	24	211	24	—	—
1911—1915	62	—	—	—	37	—	—	—
Summa	**2 173**	**637**	**73**	**32·7**	**3 248**	**810**	**69**	**27·0**

Då uppgifter ur officiella källor icke stå att vinna om åldersfördelningen bland gifta, resp. ogifta lärarinnor, kunna inga slutsatser dragas om materialets representativitet. Median- eller mittåldern för samtliga lärarinnor ligger mellan 35—40 år och är densamma för de gifta, men är för änkor och frånskilda mellan 45—50 år. För småskollärarinnorna är medianåldern för samtliga belägen mellan 40 och 45 år och detta gäller även för de gifta. En stark ökning av äktenskapen på senare år torde sannolikt hava ägt rum. Någon otillförlitlighet i urvalet eller åt särskilt håll verkande felkälla i materialet kan icke i detta hänseende påvisas.

Förekomsten av gifta lärarinnor på olika ortstyper har även kunnat studeras (tab. 62). Skillnaderna i äktenskapsfrekvens äro som synes för folkskollärarinnorna relativt små. Vad småskollärarinnorna beträffar bör däremot uppmärksammas den låga äktenskapsfrekvensen i städer.

En alldeles likartad fördelning erhålles även ur folkskolinspektörernas uppgifter.

De sakkunniga hava genom en tidigare undersökning, som speciellt inriktade sig på folkskollärarkåren (se ovan s. 181) sökt nå vissa upplysningar

Tab. 62. Äktenskapens fördelning å landsbygd och städer har jämväl konstaterats genom en fördelning å olika ortstyper.

Tjänstgöringsort	Folkskollärarinnor				Småskollärarinnor			
	Antal	Därav		Gifta (inkl. änkor och frånskilda) i % av samtliga	Antal	Därav		Gifta (inkl. änkor och frånskilda) i % av samtliga
		gifta	änkor o. frånskilda			gifta	änkor o. frånskilda	
Landsbygd	1 216	339	36	31	2 414	635	53	28
Större orter	108	33	5	35	164	56	5	37
Städer (utom Stockholm)	635	194	22	34	614	99	11	18
Stockholm	214	71	10	38	56	20	—	—
Summa	**2 173**	**637**	**73**	**32·7**	**3 248**	**810**	**69**	**27·0**

för att bedöma manliga och kvinnliga befattningshavares olika kostbarhet. I nu förevarande undersökning har syftet varit att för samma stora personalgrupp fullständiga bilden genom att vinna kännedom om sådana mer personliga förhållanden, som kunna vara av betydelse för ett bedömande om offentliga åtgärders lämplighet. Därvid har det för de sakkunniga i första hand framstått önskvärt att få upplysningar om de kvinnliga lärarnas ekonomiska villkor, deras studieskulder, försörjningsplikter och familjestorlek, vidare arten av deras hushållsorganisation och förekomsten av äktenskap, där makar arbeta å skilda orter.

Studieskulder. För ett bedömande av möjligheten att, såsom från vissa håll föreslagits, reglerande ingripa i de kvinnliga lärarnas anställningsförhållanden är det av vikt att veta, vilka ekonomiska förpliktelser dessa åtagit sig. De sakkunniga ha fördenskull till en början sammanräknat, att de folkskollärarinnor, som besvarat enquêten, haft en ursprunglig studieskuld av tillsammans över 5 milj. kronor (5 070 833 kr.), varav över 1 ½ milj. belöpt sig på gifta, änkor och frånskilda (1 587 410 kr. enbart på de i bestående äktenskap gifta). För småskollärarinnorna hava dessa summor varit totalt 2 412 375 kronor och för de gifta 669 757 kronor.[1] Även de belopp, som vid undersökningen kvarstodo såsom obetald studieskuld, voro avsevärda: sammanlagt 1 105 754 kronor för folkskollärarinnor och 275 052 kronor för småskollärarinnor, varav resp. 297 526 och 34 695 kronor för de gifta. Den kvarstående skuldsumman är likväl att betrakta såsom liten i förhållande till

[1] Dessa siffror borde för att rätt motsvara de verkliga förhållandena ha varit högre. Sålunda ha i bägge lärarinnekårerna en del personer visserligen uppgivit sig ha studieskuld men ej densammas storlek. Dessutom äro särskilt för småskollärarinnorna dessa tal överhuvud taget för låga, då de yngsta lärarinnorna, som ha de drygaste studieskulderna, på grund av sin arbetslöshet ej nåtts av formulären eller av andra skäl ej kunnat medräknas i bearbetningen och sålunda äro underrepresenterade i materialet.

den ursprungliga skuldsumman, vilket torde bero på att i dessa kårer de högre åldrarna, som haft lång tid till förfogande för återbetalning och dessutom låga skulder, äro relativt väl representerade. Om de angivna beloppen finge antagas vara representativa för hela kårernas förhållanden, skulle mellan 25 och 30 milj. kronor av de kvinnliga lärarkårerna ha upplånats för utbildningen och enbart av de nu gifta skulle närmare 10 milj. kronor hava upplånats. Den nu kvarstående studieskulden för de gifta folkskollärarinnorna skulle kunna beräknas till nära 1 milj. kronor och för småskollärarinnorna till omkring 100 000 kronor. De låga beloppen för småskollärarinnorna hänföra sig i mycket stor utsträckning till de billiga studierna längre tillbaka. Småskollärarinnorna äro således genomgående äldre. Icke mindre än 57 % av de svarande småskollärarinnorna mot 45 % av folkskollärarinnorna äro födda före 1895. Deras studiekostnader äro knappast jämförbara med de nuvarande.

Belopp av ungefär denna storleksordning måste medtagas i beräkningen vid varje förslag att inskränka de kvinnliga lärarnas arbetsmöjligheter, t. ex. genom förbud för gifta lärarinnor att kvarstå i tjänst. Om förslag i denna riktning ställas, måste i första hand klargöras, huru de från inkomster avstängda personerna skola kunna fullgöra sina låneförpliktelser. Men därnäst bör i kalkylen såsom förluster medtagas de i sammanhanget icke redovisade belopp, som av offentliga medel använts för utbildning i yrket.

Icke alla folk- och småskollärarinnor ha eller ha haft studieskulder. De nyss anförda summorna falla icke heller likformigt på de olika kategorierna. I tab. 63 här nedan redovisas för den ursprungliga fördelningen av studieskulder.

Vissa särförhållanden uppvisa en sådan regelbundenhet, att de berättiga till slutsatser eller åtminstone äro värda särskild uppmärksamhet. Sålunda synes en större andel av de gifta lärarinnorna inom bägge kårerna ha haft studieskuld. Det torde emellertid ställa sig svårt att finna någon rimlig förklaring på detta förhållande, åtminstone om hänsyn ej tages till åldersfördelningen. Om möjligheten att införa denna åldersfördelning i beräkningarna gäller emellertid som en allmän svaghet, att de åldersgrupper med 5-årsin-

Tab. 63. Antal med studieskulder vid examens avläggande i % av samtliga.

	Folkskollärarinnor				Småskollärarinnor			
	Ogifta %	Gifta %	Änkor o. frånskilda %	Samtliga %	Ogifta %	Gifta %	Änkor o. frånskilda %	Samtliga %
Landsbygd	68	72	—	69	52	60	40	54
Större orter.....	59	64	—	60	44	64	—	51
Städer	68	68	—	68	38	44	—	39
Stockholm	40	47	—	41	41	25	—	36
Samtliga	**65**	**68**	**51**	**65**	**49**	**58**	**40**	**51**

Tab. 64. Medelbelopp studieskuld vid examens avläggande för dem som angivit sig ha haft skulder, fördelade på gifta och ogifta.

	Folkskollärarinnor				Småskollärarinnor			
	Ogifta	Gifta	Änkor o. frånskilda	Samtliga	Ogifta	Gifta	Änkor o. frånskilda	Samtliga
	1	2	3	4	5	6	7	8
Landsbygd	4 019	4 016	—	3 983	1 549	1 456	1 020	1 513
Större orter.....	3 543	3 627	—	3 542	547	1 422	900	1 313
Städer	2 938	3 193	—	3 013	1 231	1 259	750	1 228
Stockholm	2 276	3 081	—	2 559	1 709	1 060	—	1 592
Samtliga	**3 574**	**3 700**	**2 584**	**3 578**	**1 487**	**1 409**	**969**	**1 463**

Anm. Det torde böra anmärkas, att vid bedömandet om uppgifter angående studieskuld stor försiktighet iakttagits. Sålunda hava alla de fall bortsorterats, då studielånet erhållits hos egna föräldrar och det kunnat med något fog antagas, att lånet haft karaktär av förtida arv. Endast i de fall, då skuld till föräldrar varit föremål för regelrätt avbetalning, har den upptagits såsom skuld.

Tab. 65. Medelbelopp studieskuld vid examens avläggande för de lärarinnor, som angivit sig ha haft skulder, fördelade på examinerade före och efter 1915.

	Folkskollärarinnor			Småskollärarinnor		
	Examensår t. o. m. 1915	Examensår 1916—1935	Samtliga	Examensår t. o. m. 1915	Examensår 1916—1935	Samtliga
Landsbygd.....	1 945	4 585	3 983	777	2 022	1 513
Större orter	2 237	4 105	3 542	722	1 826	1 313
Städer.....	2 068	3 832	3 013	725	1 726	1 228
Stockholm	1 723	3 166	2 559	1 000	1 623	1 592
Samtliga	**1 094**	**4 309**	**3 579**	**765**	**1 968**	**1 463**

tervall, som vid bearbetningen framräknats, rymma alltför få individer för att bli användbara för jämförelser. Då även beloppen för ursprunglig studieskuld, åtminstone hos folkskollärarinnorna, visa en tendens att vara högre för de gifta lärarinnorna, inställer sig till en början förmodandet, att de gifta genomsnittligt äro yngre, och att de alltså bekostat sina studier under dyrare tid. Emellertid synes detta icke kunna förklara tendensen till övertalig förekomst av skuldbelastning bland de gifta, ty även om endast de folkskollärarinnor medräknas, som utexaminerats åren 1921—1935, visar sig samma förhållande: 76·2 % av de gifta ha då haft studieskulder mot 70·9 % av de ogifta (antalet resp. 299 och 717). Man torde möjligtvis såsom delvis förklaring kunna förmoda, att de lärarinnor, som icke haft studieskulder, dels oftare gift sig med män på en högre social nivå, dels även annars lättare kunnat avstå från sina egna inkomster och därför av bägge skälen oftare avgått ur

tjänst vid giftermål. Studieskulder torde sålunda kunna antagas i viss mån vara ett motiv för bibehållande av tjänst vid giftermåls ingående.

Olikheterna mellan lands- och stadsdistrikt äro likaledes i och för sig intressanta. Landsbygdens lärarinnor äro sålunda oftare skuldtyngda än övriga och Stockholms lärarinnor äro mindre skuldtyngda. Även här ger en jämförelse med beloppens ursprungliga storlek samma resultat. En förklaring av detta förhållande har man sökt vinna med en hänvisning till olika socialt urval. I viss mån torde de lärare, som tjänstgöra inom en viss ortstyp, härstamma från en liknande. Landsbygdslärarna kunna sålunda antagas i relativt stor utsträckning själva ha haft sin hemort på landsbygden och därför för sitt studieuppehåll varit i behov av att betala även sin inackordering, varför studiekostnaden och därmed studieskulderna stigit. I enquêten ha upplysningar visserligen inhämtats om uppväxtplats under barndomen, vilka skulle kunna ytterligare belysa detta, men då dessa uppgifter icke kunna helt besvara frågan om familjens hemort under själva studietiden, ha de sakkunniga ej ansett en statistisk bearbetning av materialet på denna punkt löna sig. Redan ett genomögnande av enquêtesvaren ger emellertid ett intryck av att det sociala urvalet är ett delvis annat bland landsbygds- än bland storstadslärarna, medan mindre städer och industriorter förete ett mer blandat lärarbestånd. I motsatt riktning torde det kunna framhållas, att den starkare konkurrensen om stadsbefattningarna borde hava lett till ett strängare urval av för yrket lämpade och begåvade personer i städerna, varvid hänsyn till vederbörandes sociala härkomst eller ekonomi knappast skulle kunna fortbestå. Troligen är emellertid denna senare faktor icke avsevärd nog att kunna motverka den förra.

Förklaringen till denna uppdelning är emellertid sannolikt icke enbart den socialpsykologiska, att lärarkrafterna söka sig till samhällstyper, vilkas förhållanden de bäst känna. Man torde inte alldeles böra bortse från den roll »förbindelser» på den egna hemorten spela. Icke heller torde det vara orimligt att utläsa ur resultatet, att de i största konkurrens eftersökta platserna, nämligen befattningarna i storstäderna, ofta kunna erhållas endast av dem som besitta en viss större ekonomisk uthållighet. I enquêtesvaren framhålles detta förhållande ibland uttryckligen: »Eftersom jag hade studieskuld, kunde jag inte ha råd att uppehålla mig på vikarietjänst i Stockholm utan måste söka mig ut till landsbygden.» Vid besättandet av platser kommer alltså — givetvis oavsiktligt — en viss olika fördelning till stånd, beroende på de sökandes ekonomiska ställning.

Hittills har talats om de ursprungliga studieskulderna och dessa hava till sina genomsnittsbelopp uppgivits för dem, som haft studieskulder. Majoriteten av folkskollärarinnorna ha haft skulder till belopp mellan 1 000 och 4 000 kronor, medan majoriteten av småskollärarinnorna ha haft skuldbelopp mellan 1 000 och 2 500 kronor. Enstaka personer förete även skulder upp emot 10 000 kronor. Medelbeloppet studieskuld för alla folkskollärarinnor — alltså fördelat även på dem som inga skulder haft — utgjorde 2 333 kronor och för samtliga småskollärarinnor 743 kronor. Dessa belopp äro dock givetvis endast fiktiva.

Uppgifter om den kvarvarande studieskulden ha däremot större praktiskt värde. Sålunda hade de gifta folkskollärarinnor, som uppgivit sig vid undersökningen ha obetalda studieskulder, en dylik skuld till ett genomsnittsbelopp av 2 380 kronor och de ogifta 2 778 kronor. Motsvarande tal för småskollärarinnor voro 826 kronor och 1 174 kronor.

Av intresse torde även vara att veta, hur många av dem som ursprungligen haft studieskulder avbetalat dessa. De som fortfarande ha en skuldbelastning tillhöra givetvis yngre åldrar än de övriga. Då en uppdelning på åldersgrupper ger för små delmassor, har här endast en uppdelning på olika ortstyper företagits. Man tycker sig ur en dylik redovisning kunna utläsa en

Tab. 66. Antal med nu obetalda studieskulder i relation till dem som vid examens avläggande hade studieskulder.

	Folkskollärarinnor				Småskollärarinnor			
	Ogifta %	Gifta %	Änkor och frånskilda %	Samtliga %	Ogifta %	Gifta %	Änkor och frånskilda %	Samtliga %
Landsbygd	41	36	—	—	19	9	—	—
Större orter.....	25	33	—	—	13	11	—	—
Städer	16	16	—	—	13	9	—	—
Stockholm	7	24	—	—	*33*	—	—	*25*
Samtliga	**30**	**29**	**5**	**30**	**18**	**9**	**4**	**15**

Se anm. i tabellen å s. 269.

antydan, att landsbygdslärarinnorna haft svårare att återbetala sina skulder än stadslärarinnorna, vilket skulle tyda på att deras lägre kontantlön ej tillräckligt motvägts av deras lägre levnadskostnader. Dessutom torde förhållandet, att de gifta folkskollärarinnorna i Stockholm i betydligt mindre utsträckning än de ogifta återbetalt sina studieskulder påkalla uppmärksamhet, vilket dock — talen äro här små — så gott som helt torde kunna förklaras av att däribland finnes ett icke obetydligt antal unga gifta lärarinnor, vilka försörja en studerande eller eljest inkomstlös make.

Försörjningsplikter. Lärarinnornas försörjningsåtaganden tyckas i stort fördela sig så, som man även i olika sociala studier ofta antagit, att gifta personer företrädesvis sörja för eller hjälpa till att sörja för make och barn, medan ogifta i större utsträckning deltaga i försörjningen av föräldrar, arbetsoföra syskon och studerande yngre syskon.

Vid bedömandet av uppgifterna i enquêtesvaren har stor försiktighet iakttagits. Sålunda ha först alla sådana fall bortsorterats, där fråga kan ha varit om återbetalning av studielån, vilket i stället uppförts under föregående rubrik. Vidare har för varje särskilt fall ett avgörande försökts, huruvida beloppen till försörjning av andra än make och barn varit regel-

bundna eller avsevärda.[1] Redan i frågeformuläret hade svar begärts endast för dessa fall, men även därefter har en bortrensning vidtagits, där det synts troligt att beloppen varit små. Mången gång har detta avgörande träffats med hjälp av uppgifter om föräldrarnas sociala ställning o. dyl. Likaså ha från underhållsbidrag borträknats de många fall, då en lärarinna haft en mor eller annan kvinnlig släkting boende hos sig, så snart det kunnat antagas, att denna varit behjälplig i hushållsarbetet. Endast för det fall, att det uttryckligen angivits, att släktingen är orkeslös, eller att denna fått särskilda ekonomiska bidrag, eller det framgår att lärarinnan avlönat annan huslig arbetskraft, har denna art av försörjningsplikt medtagits, änskönt det torde vara uppenbart, att oftast ett sådant försörjningsförhållande föreligger, att lärarinnan offrar mer än hon mottager i arbetshjälp. Eftersom dessa fall finnas särredovisade senare här nedan under rubriken »hushållstyp», kunna de lätt sammanräknas med de här medtagna, egentliga försörjningsplikterna.

Tab. 67. Procentuellt antal lärarinnor, som regelbundet eller avsevärt under de sista fem åren bidragit till underhåll av annan än make och barn.

	Folkskollärarinnor				Småskollärarinnor			
	Ogifta %	Gifta %	Änkor och frånskilda %	Samtliga %	Ogifta %	Gifta %	Änkor och frånskilda %	Samtliga %
Landsbygd	39	17	—	33	31	31	—	31
Större orter.....	60	12	—	44	33	39	—	35
Städer	47	28	—	41	36	44	—	38
Stockholm	52	34	—	45	39	*25*	—	*34*
Hela riket	**44**	**22**	**39**	**37**	**32**	**34**	**22**	**32**

Se anm. i tabellen å s. 269.

Några närmare jämförelser med anledning av fördelningen å olika ortstyper torde icke böra företagas, då grupperna äro relativt små. Om landsbygdslärarinnorna i detta sammanhang förete relativt låga tal för försörjningsåtaganden, torde de å andra sidan ofta inom sina hushåll hava berett plats för släktingar, som delvis deltaga i hushållsarbete (se nedan tab. 77 och 78). Den väntade skillnaden mellan ogifta och gifta lärarinnor framträder icke i fråga om småskollärarinnor. Vid ett närmare betraktande av deras enquêtesvar visar det sig också, att även gifta småskollärarinnor förvånansvärt ofta äro ett stöd för fattiga föräldrar. Understundom framhålles det uttryckligen, att t. ex. gamla föräldrar äro beroende av lärarinnans egen inkomst, då mannen icke skulle kunna eller vilja avstå motsvarande belopp från sin inkomst.

[1] Sålunda ha bidrag i regel ej medräknats, om de ej uppgått till minst 300 kronor om året.

Ännu mera betungande försörjningsplikter kunna understundom åvila de gifta lärarinnorna, nämligen då deras make är arbetslös eller eljest inkomstlös. Detta visar sig hava varit fallet under de senaste fem åren för 13 % av folkskollärarinnorna och 22 % av småskollärarinnorna. Då frågorna gällt inte endast huruvida dylik arbetslöshet förekommit utan även hur länge den varat samt vilket mannens yrke var och huruvida han innehade fast anställning, har det varit möjligt att här avväga, huruvida hushållet under någon mera avsevärd tid varit helt beroende på lärarinnans inkomst.

Tab. 68. Procentuellt antal lärarinnor, vilkas make under de sista fem åren saknat inkomst (arbetslös, sjuk, studerat eller dylikt).

	Folkskollärarinnor, gifta %	Småskollärarinnor, gifta %
Landsbygd	19	25
Större orter	12	27
Städer	4	10
Stockholm	13	—
Hela riket	**13**	**22**

Landsbygdens och industriorternas lärarinnor riskera ofta mannens arbetslöshet därigenom, att mannen här har ett för arbetslöshetsrisk utsatt yrke, t. ex. industri- och skogsarbete. I detta sammanhang torde framför allt böra uppmärksammas de talrika fall, särskilt i Norrland, där lärarinnor gift sig med män, som de i viss utsträckning försörjt, vilket givit upphov till benämningen »lärarinneman». Detta gäller alldeles särskilt småskollärarinnorna. Emellertid finnes även — och då särskilt bland folkskollärarinnorna — en helt annan kategori, inom vilken den gifta lärarinnans inkomst uppehåller familjen och vilken oftast förekommer i Stockholm samt i eller nära universitetsstäderna. Det har nämligen icke alltför sällan visat sig, att den gifta lärarinnan på detta sätt bekostar sin makes studier eller hans uppehälle under utövande av konstnärs- eller författarskap.

Bland de försörjningsåtaganden, som utmärka lärarinnorna såsom socialgrupp liksom säkert även de manliga lärarna, befinner sig kostnaden för barnens högre skolbildning. För att göra en jämförelse rättvisande har ur materialet endast medtagits de fall, där barn antingen få högre utbildning å så avlägsen ort, att inackorderingskostnad följer, eller å den egna hemorten, men i så fall endast sådan utbildning, som följer efter studentexamen.[1]

[1] Frågan gällde den utbildning, som bekostats under de fem sista åren. På grund av denna begränsning och den svårighet, som uttolkningen av uppgifterna för en på detta sätt begränsad period vållat, äro de exakta siffrorna av mindre värde. Många av de äldre lärarinnornas barn hade redan före denna tid fått sin utbildning.

I de många fall, då makarna bo å olika ort, ha barnens studier endast tillräknats modern för de barn, som hon haft med sig. Om fadern bott i skolstaden, ha barnen icke medtagits.

Resultatet framgår av tab. 69. En fördelning å ortstyp har gjorts, trots att talen äro små, då man torde vänta avsevärda skillnader i detta sociala förhållande, vilket emellertid knappast blir fallet.

Tab. 69. Antal barn, vilka bekostas högre utbildning, per 100 lärarinnor.

	Folkskollärarinnor		Småskollärarinnor	
	Gifta	Änkor och frånskilda	Gifta	Änkor och frånskilda
Landsbygd	18	—	28	—
Större orter.....	*19*	—	—	—
Städer	17	—	*52*	—
Stockholm	*28*	—	—	—
Hela riket	**17**	**39**	**30**	**48**

Se anm. i tabellen å s. 269.

Småskollärarinnornas övervikt i detta hänseende är intressant. Deras genomsnittligt något högre ålder räcker knappast till för att förklara skillnaden. I avsikt att kontrollera åldersmomentets betydelse, har en uppdelning på femårsgrupper företagits. Då emellertid de använda delmassorna äro mycket små, berättiga de därur framräknade relationstalen icke till någon annan användning än till kontroll (tab. 70 nedan). Det visar sig emellertid en tendens, att även inom de särskilda åldersgrupperna småskollärarinnorna bekosta flera barn utbildning.

Tab. 70. Antal barn, vilka bekostas högre utbildning i olika åldersklasser, per 100 gifta lärarinnor.

Födda åren	Folkskollärarinnor, gifta		Småskollärarinnor, gifta	
	Antal barn	Per 100 lärarinnor	Antal barn	Per 100 lärarinnor
1871—1875	2	*100*	—	—
1876—1880	23	100	24	59
1881—1885	36	71	35	50
1886—1890	20	32	96	76
1891—1895	28	23	64	34
1896—1900	8	5	21	10
1901—1905	2	1	6	4
1906—1910	—	—	—	—
1911—1915	—	—	—	—
Summa	**119**	**17**	**246**	**30**

Se anm. i tabellen å s. 269.

Genom denna statistik tyckes vinnas en visserligen icke exakt men illustrativt intressant belysning av vissa sociala förhållanden inom de olika lärarinnegrupperna. Folkskollärarinnor och småskollärarinnor torde sålunda med »högre» utbildning avsett helt olika ting. För folkskollärarinnornas barn är denna utbildning ofta i egentlig mening »högre»: gymnasie- och universitetsstudier eller specialutbildning. För småskollärarinnornas barn innebär detta uttryck däremot mycket oftare enbart realskola. Denna skillnad torde i viss mån kunna förklaras av andra än ekonomiska faktorer. Sålunda torde folkskollärarinnor i större utsträckning bo i närheten av sådana orter, att barnen utan att lämna hemmet kunnat besöka realskola och i viss mån även gymnasium. I ett fåtal fall kan det dessutom tänkas, att å landsbygden bosatta folkskollärarinnor kunnat själva inläsa realskolans kurs med sina barn. De sakkunniga, som av det i detta hänseende föreliggande materialet icke önska draga vittgående slutsatser och icke heller taga hänsyn till skillnaderna i fråga om bildningsresultat för folkskollärarinnors och småskollärarinnors barn, vilja endast understryka, att de bägge lärarinnegrupperna och icke minst småskollärarinnorna göra relativt betungande ekonomiska offer för sina barns utbildning.

Eftersom försörjningsplikter emellertid vanligen och enligt lagens mening alltid hänföra sig till egna barn, har i tab. 71 redovisats det antal barn, som de gifta lärarinnorna hade i sina hem och vilka barn icke hade egen inkomst.

Tab. 71. Antal hemmavarande barn utan egen inkomst per 100 gifta lärarinnor.

	Folkskollärarinnor		Småskollärarinnor	
	Antal barn	Per 100 lärarinnor	Antal barn	Per 100 lärarinnor
Landsbygd	334	100	737	116
Större orter.....	25	*76*	65	116
Städer	246	127	97	98
Stockholm	83	*117*	12	—
Hela riket	**688**	**108**	**911**	**112**

Se anm. i tabellen å s. 269.

Barnantal. Frågan om lärarinnornas barnantal har emellertid en vidare omfattning och kan icke inskränkas till endast en diskussion om försörjningsplikter. I och för sig torde dylika uppgifter icke böra tillmätas alltför stort värde, då motsvarande uppgifter från liknande samhällsgrupper sällan funnits tillgängliga till jämförelse. Då den partiella folkräkningen 1936 jämväl upptagit dylika frågeställningar, kan dock ett visst material för bedömandet av huruvida de gifta lärarinnorna ha ett lågt eller högt barnantal numera förebringas. Medelantalet barn för samtliga gifta folkskollärarinnor var 1·2 samt för de gifta småskollärarinnorna 1·3 barn. Medelantalet barn

Tab. 72. Antal barn till gifta folkskollärarinnor.

Födda åren	Antal gifta	Medeltal barn		Barnlösa		Antal styv- och adoptiv-barn
		av samtliga	av dem som ha barn	antal	%	
1871—1875	2	—	2	1		3
1876—1880	23	1·57	3·6	13	57	5
1881—1885	50	2·14	3·0	14	28	11
1886—1890	63	1·50	2·4	23	37	10
1891—1895	122	1·56	2·2	35	29	22
1896—1900	153	1·09	1·6	48	31	16
1901—1905	167	0·89	1·4	61	41	7
1906—1910	57	0·32	1·1	41	72	3
1911—1915	—	—	—	—	—	—
	637	**1·2**	**1·9**	**236**	**37**	**77**
Totalantal barn	765					

Se anm. i tabellen å s. 269.

Tab. 73. Antal barn till gifta småskollärarinnor.

Födda åren	Antal gifta	Medeltal barn		Barnlösa		Antal styv- och adoptiv-barn
		av samtliga	av dem som ha barn	antal	%	
1871—1875	—	—	—	—	—	—
1876—1880	42	1·2	3·0	25	59	26
1881—1885	72	1·8	3·9	28	39	14
1886—1890	127	1·4	2·0	37	29	33
1891—1895	186	1·5	2·3	61	33	42
1896—1900	202	1·4	2·0	57	28	23
1901—1905	157	0·8	1·6	74	42	5
1906—1910	24	0·3	1·2	18	75	1
1911—1915	—	—	—	—	—	—
	810	**1·3**	**2·1**	**300**	**37**	**144**
Totalantal barn	1 066					

bland de enligt den extra folkräkningen undersökta hustrurna var 2·29 och för helt yrkesverksamma hustrur 0·69. För de helt yrkesverksamma hustrurna inom funktionärsklassen var detta medeltal 0·72 barn. I jämförelse med övriga förvärvsarbetande hustrur visa lärarinnorna alltså ett högt barnantal.

Då äktenskapsfrekvensen är högre i de yngre åldrarna och många äktenskap ännu icke kunna betraktas såsom »avslutade», redovisas i tab. 72 och

73 här ovan barnen å olika åldersgrupper. Änkor och frånskilda äro därvid icke medräknade. De hade i medeltal 1·7 barn bland folkskollärarinnorna och 1·5 barn bland småskollärarinnorna.

De angivna siffermässiga resultaten torde ej berättiga till mer allmängiltiga slutsatser. Särskild anledning till försiktighet vid tolkningarna föreligger på grund av det förhållandet, att kvarståendet i tjänst ofta är beroende

Tab. 74. Frekvensen av olika barnantal inom de "avslutade" äktenskapen (lärarinnorna födda t. o. m. år 1890).

	Antal	Barnlösa %	1-barns-äktenskap %	2-barns-äktenskap %	Äktenskap med 3 till flera barn %
Folkskollärarinnor:					
Landsbygd	55	*33*	12	22	33
Större orter	8	—	—	—	—
Städer	56	*30*	*13*	*30*	*27*
Stockholm	19	*31*	*10*	*31*	*26*
Hela riket	**138**	**34**	**12**	**26**	**28**
Småskollärarinnor:					
Landsbygd	183	40	21	19	19
Större orter	13	—	—	—	—
Städer	43	*35*	*17*	*21*	*21*
Stockholm	2	—	0	0	—
Hela riket	**241**	**39**	**20**	—	**21**

Se anm. i tabellen å s. 269.

Tab. 75. Frekvensen av olika barnantal inom samtliga äktenskap.

	Antal	Barnlösa %	1-barns-äktenskap %	2-barns-äktenskap %	Äktenskap med 3 till flera barn %
Folkskollärarinnor:					
Landsbygd	339	38	31	18	13
Större orter	33	—	—	—	—
Städer	194	33	24	24	19
Stockholm	71	*30*	*34*	*24*	*13*
Hela riket	**637**	**36**	**29**	**20**	**14**
Småskollärarinnor:					
Landsbygd	635	37	26	20	17
Större orter	56	*41*	27	*14*	*18*
Städer	99	*30*	29	21	14
Stockholm	20	—	—	—	—
Hela riket	**810**	**37**	**26**	**20**	**16**

Se anm. i tabellen å s. 269.

av barnantalet. Sålunda bör man kunna förvänta, att benägenheten att avgå växer, när barnantalet ökar. Detta medför, att de gifta lärarinnorna icke kunna betraktas såsom en enhetlig grupp ur nativitetssynpunkt. Jämförelser med grupper, som icke ha förvärvsarbete, bli av samma anledning icke rättvisande, då antagligen de barnrikaste av de ursprungligen i tjänst kvarstående gifta lärarinnorna lämnat gruppen.

Samma förhållande måste hållas i minnet vid varje försök att giva ett omdöme om den enligt statistiken härovan höga barnlöshetsprocenten (36 % för folkskollärarinnor och 37 % för småskollärarinnor, om samtliga äktenskap beaktas, och 34 resp. 39 % i de »avslutade» äktenskapen). Visserligen är barnlöshetsprocenten bland yrkesverksamma hustrur i allmänhet än högre (59·7 % bland de helt yrkesverksamma enligt 1936 års extra folkräkning och 58·5 % bland de helt yrkesverksamma inom funktionärsklassen), men då den ofrivilliga steriliteten brukar uppskattas till högst 10—12 %, torde ändock föreligga en anmärkningsvärd frivillig barnlöshet. Själva statistiken kan emellertid delvis vila på ojämförbara förhållanden. Det måste sålunda antagas såsom högst sannolikt, att de lärarinnor, vilkas äktenskap visa sig vara sterila, ha en större benägenhet att kvarstå i tjänst än de som få barn. Icke heller barnlöshetsprocenten är således fullt tillförlitlig, även om man icke kan göra någon kvantitativ uppskattning såsom korrektion. Enligt allmänt omdöme från lärarinnornas eget håll, avgivet vid den konferens de sakkunniga med dem avhållit, bör denna faktor icke tillmätas alltför stor vikt, då den starkaste faktor, som verkar till en lärarinnas avgång ur tjänst vid giftermål, är om maken har mycket goda ekonomiska förhållanden. I så fall beslutas avgången omedelbart vid äktenskapets ingående, medan barnens tillkomst relativt sällan föranleder en omprövning av beslutet att bibehålla förvärvsarbetet.

Starkare verka vissa andra faktorer, i det att det socialpsykologiska motståndet och kritiken mot den gifta lärarinnan säges växa, när hennes barnantal ökar. På en del håll torde rentav en fullständig barnlöshet vara motiverad av fruktan för dylikt obehag, men vida vanligare är att lärarinnan av dessa skäl inskränker sitt barnantal till ett eller två. Det har av lärarinnor starkt understrukits vid konferenserna, att skolmyndigheterna, församlingsborna och föräldrarna möjligen tolererat ett eller annat barn, men att de definitivt givit tillkänna ovilja, när barnskaran ökar. Vad lärarinnorna själva därvid mest dragit sig för är att begära den nödvändiga tjänstledigheten. Denna inställning synes emellertid på de senare åren ha något förändrats. Barnlösheten tyckes genomgående vara något större å landsbygden, vilket torde böra förklaras med flera av de olika faktorer, som nyss härovan nämndes. Intressant är emellertid, att enligt folkräkningsmaterialet det motsatta förhållandet gällde, när samtliga yrkesgrupper beaktades.

En intressant sidobelysning till frågan om lärarinnornas frivilliga barnlöshet lämna de i tabellerna infogade uppgifterna om antalet adoptiv- och styvbarn m. m. Det visar sig sålunda, att i de högre åldrarna antalet dylika fosterbarn ganska väl svarar mot antalet barnlösa bland de gifta lärarinnorna. (Se tab. 72 och 73 härovan.)

Hushållstyper. Man har på senaste tid tyckt sig märka, att inom olika samhällsgrupper och även inom lärarkårerna en tendens gör sig gällande att ingå äktenskap, trots att makarnas tjänstgöringsorter äro olika och alltså ett gemensamt familjehushåll omöjliggöres under största delen av året. Dessa förhållanden hava i enquêten varit föremål för undersökning, varvid det visat sig, att omkring en sjundedel av de gifta bland såväl folkskollärarinnor som småskollärarinnor bo åtskilda från sin make. De lokala förhållandena äro därvid emellertid högst skiftande, varför endast uppgifterna för varje särskild ortstyp har intresse och särskilt uppgifterna för landsbygden, då denna form av äktenskap där är ojämförligt mycket vanligare än annorstädes. Åtminstone gäller detta för folkskollärarinnor, medan uppgifterna för småskollärarinnor som även ofta annars äro mindre enhetliga.

Tab. 76. Procentuellt antal gifta lärarinnor, vilka på grund av tjänstgöring å olika ort ej hava gemensamt hushåll med maken.

	Folkskollärarinnor, gifta %	Småskollärarinnor, gifta %
Landsbygd	21	17
Större orter	3	21
Städer	8	5
Stockholm	6	*30*
Hela riket	**14**	**16**

Se anm. i tabellen å s. 269.

För att rätt kunna bedöma den gifta och ogifta lärarinnans ställning bör hänsyn tagas även till hushållstypen i vidare bemärkelse. Det kan nämligen icke bortses från, att arbetseffektiviteten kan påverkas av den användning fritiden får i olika fall. Om fritiden användes till rutinmässigt hushållsarbete, till förenings- och samhällsarbete eller till samvaro med egna barn, måste detta ge olika verkningar å arbetsdugligheten. Alla dessa förhållanden kunna icke i detalj följas och icke heller får en alltför schematiserande värdesättning av dem företagas. Då ett för arbetsprestationen eventuellt skadligt »dubbelarbete» emellertid oftast tager formen av hushållsarbete, kan det vara av intresse att se, hur detta fördelar sig å gifta och ogifta lärarinnor. En fullständig uppdelning av hushållstyper har därvid gjorts, då svårigheter förelegat att sammanföra flera av mellanformerna. Det för denna frågas bearbetning medtagna antalet svar är något färre än totala antalet svarande, då vissa tillfrågade ej lämnat uppgift om hushållstyp.

Ur sammanställningarna i tab. 77 och 78 erhålles en relativt klar bild av hur lärarinnor i allmänhet hava ordnat sin hushållsform. Skillnaden mellan landsbygd och stad är framträdande; där finnas i själva den ekonomiska strukturen bestämmande moment, som tvinga landsbygdslärarinnorna att själva sköta sitt hushåll. Den i förevarande sammanhang intressantaste jäm-

Tab. 77. Folkskollärarinnors hushållsform.

	Samtliga	Antal som											
		ensamma sköta hushåll	%	delvis hava hembiträde	%	hava hembiträde hela dagen	%	hava mor eller släkting till hjälp	%	hyra rum och äta ute	%	äro helinackorderade	%
Landsbygd	1 157	462		171		368		83		17		56	
ogifta	792	396		135		117		73		16		55	
gifta	329	49		32		239		7		1		1	
änkor och frånskilda	36	17		4		12		3		—		—	
Städer och större orter	689	107		89		263		55		43		132	
ogifta	440	90		70		62		47		42		129	
gifta	222	12		14		187		7		—		2	
änkor och frånskilda	27	5		5		14		1		1		1	
Stockholm	206	25		40		70		17		7		47	
ogifta	126	14		25		17		16		7		47	
gifta	70	10		11		48		1		—		—	
änkor och frånskilda	10	1		4		5		—		—		—	
Hela riket	2 052	594	29	300	15	701	34	155	8	67	3	235	11
ogifta	1 358	500	37	230	16	196	15	136	10	65	5	231	17
gifta	621	71	11	57	9	474	77	15	2	1	0	3	0
änkor och frånskilda	73	23	—	13	—	31	—	4	—	1	—	1	—

förelsen gäller emellertid de gifta och ogifta lärarinnorna, varvid det särskilt träder i dagen, hur mycket mera hjälp med hushållsarbetet de gifta lärarinnorna kunna skaffa sig. Bland de många hushållsformerna kunna vissa uttagas, som otvetydigt innebära en stor arbetsbörda i hemmet, och andra som otvetydigt innebära en liten arbetsbörda, varvid de mera svårtydda mellanformerna med moder arbetande i hemmet och dylikt utelämnas. Det visar sig därvid, att mera omfattande hemarbete hava 20 % av de gifta folkskollärarinnorna mot 55 % av de ogifta, medan endast 36 % av de ogifta kunna sägas hava ordnat sitt hemarbete så att det blivit mindre krävande, vilket 77 % av de gifta kunnat. För småskollärarinnorna bli motsvarande jämförelser: större mängd hemarbete 75 % av de ogifta och 34 % av de gifta, mindre hemarbete 62 % av de gifta, 19 % av de ogifta. Småskollärarinnornas mindre goda ekonomiska förhållanden framlysa även vid denna jämförelse, men i förevarande sammanhang må även påminnas om att ett tyngre hemarbete för dem mindre äventyrar skolarbetets effektivitet, då fritiden är längre.

Förevarande jämförelsesiffror kunna utläsas på tvenne sätt. Antingen måste de ogifta lärarinnorna tänkas sköta sitt hushåll relativt väl, men då torde detta arbete inkräkta på möjligheterna till vila, medborgerliga upp-

Tab. 78. Småskollärarinnors hushållsform.

	Samtliga	Antal som											
		ensamma sköta hushåll	%	delvis hava hembiträde	%	hava hembiträde hela dagen	%	hava mor eller släkting till hjälp	%	hyra rum och äta ute	%	äro helinackorderade	%
Landsbygd	**2 414**	**1 543**		**153**		**475**		**122**		**39**		**82**	
ogifta	1 726	1 339		109		78		82		38		80	
gifta	635	173		43		385		32		1		1	
änkor och frånskilda	53	31		1		12		8		—		1	
Städer och större orter	**777**	**310**		**59**		**140**		**68**		**56**		**144**	
ogifta	606	277		36		33		62		56		142	
gifta	155	25		23		103		4		—		—	
änkor och frånskilda	16	8		—		4		2		—		2	
Stockholm	**56**	**18**		**1**		**11**		**3**		**10**		**13**	
ogifta	36	10		1		—		3		10		12	
gifta	20	8		—		11		—		—		1	
änkor och frånskilda	—	—		—		—		—		—		—	
Hela riket	**3 247**	**1 871**		**213**		**626**		**193**		**105**		**[1]239**	
ogifta	2 368	1 626	69	146	6	111	5	147	6	104	4	234	10
gifta	810	206	25	66	8	499	62	36	5	1	0	2	0
änkor och frånskilda	69	39	—	1	—	16	—	10	—	0	—	3	—

[1] Troligen äro vikarier i särskilt stor utsträckning representerade inom denna kategori.

gifter och dylikt samt särskilt i högre ålder bli relativt betungande. Eller också bringas de ogifta lärarinnorna, som icke ha någon annan än sig själva att sörja för, att i viss mån försumma sitt hushåll, vilket måste antagas hava oförmånlig inverkan på deras hälsotillstånd och även på deras trivsel. Det har vid lärarinnekonferenserna ofta framhävts, hur vanliga näringsrubbningarna äro bland ensamma lärarinnor, och samma sak har påpekats av skolöverläkaren i Stockholm enligt den ovan s. 179 citerade undersökningen. Det är psykologiskt förklarligt, att intresset att ordna upp ett hushåll blir betydligt mindre, då man icke gör det för någon annan än sig själv. Likaså betyder de ogifta lärarinnornas uppbrott under ferierna, att ett fast organiserat hushåll blir mindre ekonomiskt. Slutligen är halvtidshjälp svår att erhålla å landsbygden, ehuru detta för den ogifta personen troligen skulle vara den mest ändamålsenliga formen. De gifta lärarinnorna synas genom att kunna ordna sitt hushållsarbete med bättre arbetsfördelning och i en större hushållsenhet vara avsevärt bättre ställda i detta speciella hänseende. Om de ha barn, betyder dock detta ökat arbete, varför en direkt jämförelse i fråga om arbetsbelastning är svår att göra. I den mån lärarinnornas löner

äro tillräckliga härför, komma förmodligen även de ogifta lärarinnorna att oftare ordna sin hushållsfråga på sådant sätt, att arbetet lägges på annan arbetskraft, även om ett lindrigare hushållsarbete för många människor — gifta och ogifta, män och kvinnor — bör kunna äga ett visst rekreationsvärde.

Den förevarande enquêten ger i ännu några avseenden uppgifter, vilka dock ej äro precisa nog att kunna exakt återgivas. En undersökning om tjänstledighet under de senaste fem åren har kunnat användas såsom viss kontroll till de objektiva uppgifter, som ovan s. 183 meddelats efter folkskolinspektörernas uppgifter. Lika litet som vid denna har någon översjuklighet kunnat iakttagas hos landsbygdens lärarinnor. Tvärtom förhålla sig uppgifterna regelbundet så, att städerna förete högre sjukledighetsprocent. Detta torde dock åtminstone delvis böra förklaras därav, att lärarinnor å landsbygden, såsom ovan tidigare framhållits, icke vid smärre ledigheter erhålla vikarier utan i stället »läsa igen» den förlorade tiden. De gifta lärarinnorna hava i det förhandenvarande materialet genomgående färre sjukdagar än de ogifta, vilket däremot icke visar sig stämma med den av de sakkunniga för läsåret 1936/1937 företagna undersökningen av den faktiska sjukledigheten. Den mest i ögonen fallande skillnaden i fråga om ledighet består emellertid för de ogifta folkskollärarinnorna, särskilt från landsbygden, vilka trettiofaldigt mer än de gifta lärarinnorna åtnjutit ledighet för studier, vilka medföra resor och vistelse å annan ort.

En del andra uppgifter av sociologiskt värde ha visserligen icke för de sakkunnigas räkning bearbetats, såsom makens socialklass, antal och art av förtroendeuppdrag och dylikt. I dessa hänseenden har dock en allmän bild kunnat vinnas, vilken här i stora drag återgives. Sålunda äro folkskollärarinnor särskilt ofta gifta med folkskollärare, medan småskollärarinnor valt män med mer skiftande yrkestillhörighet. Förtroendeuppdragen äro många och oftast av social art. Detta senare kan vara av visst intresse vid en jämförelse med de manliga kollegernas verksamhet utom skolan. Även om också folkskollärarinnorna taga verksam del i kommunalt arbete, föreläsningsföreningar och dylikt, hava deras frivilliga sociala tjänst oftare givits inom Röda Korset, kyrkliga ungdomsföreningar, biblioteksverksamhet, husmoders- och andra kvinnoföreningar.

III. Kvinnliga statstjänstemän vid nyreglerade verk.

De statsanställda befattningshavarna utgöra i likhet med folkskollärarkåren en särställd grupp i samhället. Då emellertid statistiska utredningar rörande kvinnliga statstjänare redan verkställts av 1936 års lönekommitté, vilka finnas intagna i kommitténs betänkande med förslag till civilt avlöningsreglemente av den 16 december 1937,[1] ha de sakkunniga ej ansett en ny utredning på detta område nödvändig.

Sakkunniga ha ur denna utredning hämtat vissa uppgifter (se tab. 79 och 80), vilka de ansett kunna vara av intresse.

[1] Stat. off. utr. 1937:48.

Tab. 79. Kvinnliga tjänstemän vid nyreglerade verk, till-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Anställningsform	Antal ogifta				Antal gifta				Antal	
	utan barn	med barn under 21 år	med barn enbart över 21 år	S:a	utan barn	med barn under 21 år	med barn enbart över 21 år	S:a	utan barn	med barn under 21 år
Ordinarie	5 264	51	7	5 322	1 129	825	31	1 985	62	66
Extra stat	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Extra ord.	2 607	33	5	2 645	624	300	13	937	19	45
Extra(asp.)	409	1	—	410	25	16	—	41	6	4
Summa	**8 281**	**85**	**12**	**8 378**	**1 778**	**1 141**	**44**	**2 963**	**87**	**115**

Tab. 80. Manliga (m) och kvinnliga (kv) tjänstemän vid nyreglerade verk, (adoptivbarn inräknade). Genom-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Anställningsform	Barn under Antal tjänstemän											
	1 barn		2 barn		3 barn		4 barn		5 barn		6 barn	
	m	kv	m	kv	m	kv	m	kv	m	kv	m	kv
Ordinarie	9 603	591	5 059	239	1 981	62	709	12	289	1	113	2
Extra stat	42	—	30	—	21	—	3	—	—	—	—	—
Extra ord.	916	276	496	71	150	20	57	2	27	1	7	—
Extra(asp.)	148	19	51	3	14	4	7	—	2	—	—	—
Summa	**10 709**	**886**	**5 636**	**313**	**2 166**	**86**	**776**	**14**	**318**	**2**	**120**	**2**
	11 595		**5 949**		**2 252**		**790**		**320**		**122**	

Av dessa uppgifter framgår, att proportionen gifta kvinnliga befattningshavare i nyreglerade verk i maj 1936 uppgick till 25·13 % av samtliga kvinnliga befattningshavare.

Som jämförelse må nämnas, att enligt den utredning, som andra kammarens femte tillfälliga utskott lät verkställa år 1927 (se s. 13) och som omfattade 4 388 kvinnliga anställda vid vissa större verk, denna proportion utgjorde 17·84 %.

Enligt lönekommitténs uppgifter skulle vidare antalet gifta kvinnliga tjänstemän vara 2 963 och av dessa ha 1 778 inga barn. Barnlöshetsprocenten skulle sålunda vara 60. Enligt 1936 års partiella folkräkning är motsvarande procenttal för de helt yrkesverksamma ur funktionärsklassen i städer 63·4 (se s. 276), d. v. s. något högre än för de statsanställda tagna som särskild grupp.

En närmare kommentar av lönekommitténs material har icke ansetts er-

hörande den civila statsförvaltningen. Fördelning efter civilstånd.

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
änkor		Antal frånskilda				Antal tjänstemän utan angivet civilstånd	Totala antalet tjänstemän	Fördelning efter civilstånd procentuellt i förhållande till hela antalet tjänstemän med uppgivet civilstånd			
med barn enbart över 21 år	S:a	utan barn	med barn under 21 år	med barn enbart över 21 år	S:a			Ogifta	Gifta	Änkor	Frånskilda
29	157	43	53	13	109	55	7 628	70·28	26·21	2·07	1·44
—	—	—	—	—	—	—	1	100·00	—	—	—
29	93	24	38	6	68	13	3 756	70·67	25·03	2·48	1·82
3	13	3	7	1	11	2	477	86·31	8·63	2·74	2·32
61	**263**	**70**	**98**	**20**	**188**	**70**	**11 862**	**71·05**	**25·13**	**2·23**	**1·59**

tillhörande den civila statsförvaltningen. Fördelning efter antal barn snittligt antal barn per tjänsteman.

14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
16 år									Barn under 21 år			
med					Summa barn under 16 år		Medeltal barn per tjänsteman		Summa barn under 21 år		Medeltal barn per tjänsteman	
7 barn	8 barn	9 barn		10 barn								
m	m	m	kv	m	för m	för kv	för m	för kv	för m	för kv	för m	för kv
58	16	10	1	2	31 267	1 329	0·88	0·17	45 706	1 510	1·30	0·20
—	—	—	—	—	177	—	1·00	—	217	—	1·23	—
3	1	1	—	—	2 801	491	0·64	0·13	3 134	575	0·72	0·15
—	—	—	—	—	330	37	0·26	0·08	342	43	0·26	0·09
61	**17**	**11**	**1**	**2**	**34 575**	**1 857**	**0·83**	**0·16**	**49 399**	**2 128**	**1·21**	**0·18**
61	**17**	**12**		**2**	**36 432**				**51 527**			

forderlig, då en ingående bearbetning verkställts av uppgifter till 1936 års partiella folkräkning, för vilken ovan redogjorts, och där de statsanställda tjänstemännen ingå i yrkesgruppen funktionärer.

De sakkunnigas sammanfattning.

Med ledning av föreliggande utredningar anse sig de sakkunniga kunna sammanfatta vissa allmännare slutsatser om de gifta kvinnornas yrkesverksamhet.

Hustrurnas förvärvsverksamhet har ökats under senare år. Den är vanligast hos de kvinnor, som gifta sig sent och särskilt sällan tillfinnandes hos kvinnor, som gift sig före 24 års ålder. Den synes något oftare fortsättas av de kvinnor, som redan före äktenskapet ha varit yrkesverksamma, än den upptages såsom ny verksamhet av de övriga. Yrkesverksamheten tende-

rar att lida avbräck, om hustrun vid giftermålets ingående byter vistelseort. Den är jämförelsevis mest vanlig inom de grupper, som i fråga om familjeinkomst befinna sig i mellanlägena. Den är särskilt vanlig i funktionärsklassen och relativt sällsynt å landsbygden.

Barnlösheten är väsentligt lägre bland de icke yrkesverksamma hustrurna än bland de yrkesverksamma. Emellertid företer endast den grupp, som uppgivit sig ha haft heltidsarbete under hela äktenskapet, en barnlöshet, som väsentligt skiljer sig från övriga gruppers. Barnlösheten är vanligast i de mellanhöga inkomstlägena samt inom funktionärsklassen. Den är vidare vanligare i städerna än på landsbygden, även när samma inkomst- och socialklass avses.

Folkskolans gifta lärarinnor, vilka numera utgöra omkring en tredjedel av samtliga folkskollärarinnor, förhålla sig i många avseenden på ett med den övriga kvinnliga befolkningen likartat sätt. Det har emellertid kunnat konstateras, att deras barnlöshet ej är lika stor eller deras barnantal lika litet som övriga helt yrkesverksamma hustrurs eller som de helt yrkesverksamma hustrurnas i funktionärsklassen. Det har vidare ådagalagts — dock utan möjlighet till jämförelse med andra grupper — att de kvinnliga lärarna hava avsevärda studieskulder och försörjningsplikter. Såsom en bestämd skillnad mellan de ogifta och de gifta lärarinnorna framstår det förhållandet, att de ogifta betydligt mera betungas av hushållsarbete.

Kap. 8. Arbetsmarknadens erfarenheter av och inställning till gifta kvinnors förvärvsarbete.

Enligt de direktiv, som de sakkunniga för sitt arbete erhållit, skulle en förutsättningslös utredning göras angående samtliga de spörsmål, som sammanhänga med gifta kvinnors förvärvsarbete. Detta innebar å ena sidan, att till diskussion skulle upptagas de olika förslag, som i riksdagen framkommit för att i möjligaste mån inskränka gifta kvinnors verksamhet utom hemmet, men å andra sidan att man skulle beakta möjligheterna att borttaga eller minska de svårigheter, som de gifta kvinnornas förvärvsarbete skulle kunna åsamka dem själva och deras familj. De sakkunniga ha i sin inledande översikt över riksdagshistoriken redogjort för de i det förstnämnda hänseendet avsedda förslagen.[1] För att pröva deras hållbarhet och för att vinna kunskap om hur uppfattningen i dessa spörsmål tedde sig bland dem, som därav hade den största erfarenheten, hava de sakkunniga diskuterat samtliga sålunda framkomna förslag till reglerande åtgärder på detta område vid konferenser, till vilka ha varit inbjudna representanter för såväl arbetsgivare som ock för anställda. Dessförinnan hade de sakkunniga sökt att genom en

[1] Under utredningsarbetets gång har opinionen i dessa frågor i vårt land påtagligt förändrat sig. Sålunda har av befolkningskommissionen nyligen avgivits ett förslag, vars premiss är att det allmänna bör i möjligaste mån söka skydda de gifta kvinnorna i förvärvsarbetet (Stat. off. utr. 1938 : 13). De sakkunniga återkomma nedan s. 334 till detta förslag.

i samråd med befolkningskommissionen företagen förfrågan till arbetsgivare erhålla upplysning om rådande praxis med avseende å gifta kvinnors förvärvsarbete. För resultaten av denna enquête, som ger den schematiska bakgrunden för konferensernas mer åsiktsbestämda uttalanden, kommer här nedan först att redogöras.

I. Arbetsgivarenquêten.

I samråd med befolkningskommissionen utarbetade och utsände de sakkunniga hösten 1935 frågeformulär till ett stort antal arbetsgivare för att vinna kännedom om den gifta kvinnliga arbetskraftens särställning. Sedan ett antal svar kasserats, varav de flesta på grund av att kvinnliga arbetare överhuvud taget ej funnits, kvarvoro till bearbetning svar angående kvinnliga industriarbeterskor och därmed jämställda (här nedan benämnda »arbetare») från 648 företag samt angående kvinnliga kontorsanställda och därmed jämförbara (här nedan benämnda »anställda») från 1 534 företag. Av dessa företag visade sig i fråga om arbetare 4·8 % avskeda kvinnor vid giftermål, 90·1 förklarade, att platsen fick bibehållas, och 5·1 %, att praxis var osäker. Detta senare innebar antingen, att man vid olika tillfällen förfarit olika eller att man, trots att kvinnor funnos anställda, ej praktiskt ställts inför problemet. I fråga om kvinnliga anställda avskedade 18·4 % av företagen vid giftermål, 65·5 % läto platsen behållas och 16·1 % förklarade sig ej ha säker praxis. Omfattningen av de olika företagen framgår av nedanstående tab. 81 och 82.

Tillsammans omfatta svaren å den utsända enquêten företag med 124 812 arbetare och 65 812 anställda. Ingen jämförelse kan emellertid göras med hur stor eller hur i statistisk mening representativ den del av arbetsmarknaden är, som därmed nåtts. Förfrågningarna ha sålunda utgått enligt olika metoder. Inom den första gruppen (arbetargruppen) ha företagen utsetts huvudsakligen efter den kvinnliga yrkesinspektionens register, i den andra

Tab. 81. Arbetarantalet vid företag, som besvarat enquêten om praxis vid kvinnliga arbetares giftermål.

Företag vilka	Antal företag	Antal arbetare				Genomsnittligt antal arbetare	Procent kvinnor av samtliga	Procent gifta av kvinnor
		män	kvinnor		samtliga			
				därav gifta				
avskeda kvinnliga arbetare vid giftermål	31	3 328	1 302	25	4 630	149	28	2
ej avskeda kvinnliga arbetare vid giftermål	584	60 163	57 180	13 527	117 343	201	49	24
ha osäker praxis	33	1 721	1 118	113	2 839	86	39	10
Samtliga företag	**648**	**65 212**	**59 600**	**13 665**	**124 812**	**194**	**48**	**23**

Tab. 82. Antalet anställda vid företag, som besvarat spörsmålet om praxis vid kvinnliga anställdas giftermål.

Företag vilka	Antal företag	Antal anställda				Genomsnittligt antal anställda	Procent kvinnor av samtliga	Procent gifta av kvinnor
		män	kvinnor		samtliga			
				därav gifta				
avskeda kvinnliga anställda vid giftermål	282	13 572	8 732	570	22 304	79	39	7
ej avskeda kvinnliga anställda vid giftermål....	1 005	21 224	14 350	2 462	35 574	35	40	17
ha osäker praxis	247	5 600	2 334	104	7 934	32	29	4
Samtliga företag	**1 534**	**40 396**	**25 416**	**3 136**	**65 812**	**43**	**39**	**12**

gruppen (de anställda) efter telefonkatalogernas yrkesregister, adresskalendrar m. m., varvid särskilt de grupper uttagits, där kvinnor kunde förmodas arbeta: affärskontor, butiker, varuhus, banker, försäkringsbolag, systembelag, sjukhus och andra sociala inrättningar. Befattningshavare i allmän tjänst hava dock undantagits. Emellertid har icke ens på det sålunda begränsade området fullständighet vunnits eller ens eftersträvats. I främsta rummet hava större företag tillfrågats. Det har nämligen ansetts svårare att rätt bedöma svar från småföretagare — oavsett den större svårigheten och kostbarheten att nå dem — då dessa, om de ej tillräckligt ofta stått inför det konkreta problemet, huruvida en kvinnlig anställd efter giftermål skulle fortsätta sin anställning, skulle kunna förmodas mer uttrycka en åsikt än en praxis. Av samma skäl har i den fortsatta framställningen här nedan de i liknande situation befintliga företag, som angivit sig ha »osäker praxis», visserligen redovisats i tabellerna men undantagits från analysen.

Vissa intressanta skillnader göra sig gällande redan vid ett studium av de svarande *företagens omfattning* (tab. 81 och 82). Själva medeltalsberäkningen för de olika företagens arbetarantal är visserligen föga tillförlitlig, då medeltalet konstruerats på mycket stora skillnader. Företagens arbetarstam varierar nämligen i storlek från några få till tusentals personer. Däremot är det tydligt, att — vad gäller industriarbeterskor och likställda — de företag, som omsluta en större andel kvinnliga arbetare, oftare intaga en liberal hållning i fråga om civilstånd. (49 % kvinnor finnas bland arbetarna i de företag, som ej avskeda, mot 28 % i de företag som avskeda vid giftermål.) Vad gäller de anställda framträder ett dylikt förhållande icke lika bestämt (de motsvarande talen äro resp. 40 och 39 %). Detta torde svara mot det konkreta arbetsmarknadsförhållandet, att de industrier, som äro uppbyggda på en stor mängd kvinnlig arbetskraft, äro angelägna att bevara sin kvinnliga arbetarstam, medan man för funktionärsposterna har att räkna med ett rikligare utbud.

En liknande jämförelse rör *totalomslutningen* av de olika företag, som

i nu förevarande hänseenden följa olika praxis. Denna olikhet ger sig svagt tillkänna redan genom de statistiska medeltalssiffrorna, men intrycket därav förstärkes avsevärt vid en blick på primärmaterialet. Såsom en allmän regel synes nämligen gälla, att medan det är storföretagen inom industrien, som för sina arbeterskor följa den mer liberala principen att icke avskeda vid giftermål, är det tvärtom vad gäller de anställda. Sifferredogörelsen blir ej entydig härvidlag, då de mellanstora företagen med växlande praxis komma att tillräknas båda grupperna. Vid materialets bearbetning visade det sig emellertid tydligt, att särskilt de små arbetsplatserna med en à fem kontorsanställda sällan upprätthöllo en regel om dessas avskedande vid giftermål. Sparbankernas praxis i motsättning till de stora affärsbankernas må även tjäna som exempel. Trots att man borde vänta, att det för ett mindre företag skulle visa sig svårare att ordna tillfälligt erforderliga vikariat, har där tydligen en mer personlig kontakt mellan arbetsgivare och anställda försvårat ett bryskare avskedsförfarande.

Förekomsten av gifta kvinnor i företag med olika praxis i ifrågavarande hänseende må ävenledes med några ord kommenteras. Att antalet gifta är större i de företag, som ej avskeda, är endast att vänta (resp. 24 och 17 % bland arbetare och anställda mot resp. 2 och 7 % i de företag, som avskeda). Måhända skulle man i de företag, som avskeda, överhuvud taget ej väntat finna några gifta kvinnor. De, som finnas, äro emellertid att förklara dels såsom personliga undantag, dels såsom en återstod från den tid, då regeln om avsked ännu icke genomförts. Denna har nämligen mångenstädes tillkommit i slutet av 1920- och början av 1930-talet.

Även *giftermålsfrekvens och barnantal* förete vissa intressanta differenser i företag av olika typ, vilka må angivas, ehuru de små talen kräva stor reservation för slutsatser.

En dylik sammanställning ger givetvis föga av upplysande värde, då giftermålsfrekvensen under 1934, ett år som fortfarande präglades av en viss lågkonjunktur, blir alltför tillfälligt bestämd för att tjäna som något tillförlitligt index. Det vill emellertid närmast se ut som om giftermålsfrekvensen vore något högre i de företag, vilka ej taga giftermål som avskedsanledning. Då inga upplysningar om åldersfördelning och liknande andra förhållanden, vilka skulle kunna ge anledning till preciserade reservationer, finnas, har man endast att taga siffrorna som en antydan om uteblivna äktenskap i de företag, som tillämpa den strängare principen (30 och 33 pro mille ingångna äktenskap i jämförelse med resp. 38 och 37 pro mille i de företag som ej avskeda). Eftersom det kan antagas, att åldersfördelningen skall vara olika i de två typerna företag såtillvida, att flera yngre finnas i de företag, som avskeda kvinnor, borde med hänsyn härtill skillnaden kunna antagas vara något större än vad av den siffermässiga jämförelsen framgår.

Det må även anmärkas, att begreppet »frivillig avgång» tydligen ej på ett enhetligt sätt tolkats av samtliga uppgiftslämnare och att dessa uppgifter därför besitta mycket litet värde. Om de skulle ha tolkats som »frivillig», i betydelsen »utan hänsyn till företagets praxis», är det svårt att förstå, var-

Tab. 83. Frekvensen av giftermål under år 1934 i företag, som besvarat enquêten.

Företag vilka	Kvinnliga arbetare				Kvinnliga anställda			
	Antal kvinnor	Giftermål 1934		Frivillig avgång vid giftermål	Antal kvinnor	Giftermål 1934		Frivillig avgång vid giftermål
		Antal	av antal ogifta kvinnor[1] %	Antal		Antal	av antal ogifta kvinnor[1] %	Antal
avskeda kvinnor vid giftermål..	1 302	38	3·0	30	8 732	278	3·3	204
ej avskeda kvinnor vid giftermål	57 180	1 707	3·8	530	14 350	462	3·7	188
ha osäker praxis	1 118	23	2·2	14	2 334	45	2·0	32
Samtliga	**59 600**	**1 768**	**3·7**	**574**	**25 416**	**785**	**3·4**	**424**

[1] Då antalet år 1934 ogifta kvinnor ej särskilt uppgivits, har en approximativ beräkning företagits, i det att såsom ogifta år 1934 antagits uppgivna totalantalet kvinnor (gällande år 1935) minskat med antalet gifta kvarstående kvinnor men ökat med antalet giftermål, då ju dessa kvinnor vid det tidigare tillfället varit lediga för giftermål. (Denna ökning har dock aldrig gjorts högre än vad det uppgivna totalantalet kvinnor anger.) Hänsyn till avgång ur tjänst på grund av giftermål har ej gjorts, då det antagits att i de avgåendes ställe andra kvinnor anställts. Detta antagande om ett fast antal kvinnliga anställda är emellertid givetvis icke strikt hållbart — arbetslöshets- och säsongväxlingar kunna ha varit stora.

för den frivilliga avgången skulle varit större i de bolag, som komma att avskeda. Företagarna ha emellertid icke kunnat ge upplysning om, huruvida avgången varit frivillig eller ej. Av visst intresse är däremot olikheten mellan de två socialgrupperna, arbetare och anställda, såtillvida, som antalet ingångna äktenskap i de avskedande företagen tycks vara proportionsvis något högre för de anställda än för de kvinnliga arbetarna, varvid dock ingen hänsyn till en eventuellt olika åldersfördelning kunnat tagas. På liknande sätt synes allmänt tendensen till frivillig avgång vid äktenskap, även om företagen tillåta kvarstannande i tjänst, vara större bland de anställda.

Tab. 84. Barnsbörder och i samband därmed frivillig avgång i företag, som besvarat enquêten.

Företag vilka	Kvinnliga arbetare		Kvinnliga anställda	
	Antal barnsbörder	Frivillig avgång vid barnsbörd Antal	Antal barnsbörder	Frivillig avgång vid barnsbörd Antal
avskeda kvinnor vid giftermål.....	10	3	13	5
ej avskeda kvinnor vid giftermål	964	377	82	45
ha osäker praxis	4	1	1	1
Samtliga företag	**978**	**381**	**96**	**51**

Då även år 1934 inträffade barnsbörder redovisats, torde en sammanställning därom vara lämplig. Det må emellertid framhållas, att särskilt de utomäktenskapliga barnsbörderna ej för samtliga arbetsgivare kunnat vara bekanta och därför ofta ej heller medtagits vid besvarandet, varför statistiken bland annat av denna anledning är ofullständig.

Det synes även vid barnsbörd göra sig gällande en starkare tendens för de kvinnliga anställda att draga sig från sitt förvärvsarbete än för de kvinnliga industriarbetarna.

I enquêten hade slutligen även ställts vissa frågor om sociala förmåner för kvinnor samt vissa åsiktsfrågor, vilkas svar visserligen tjänat de sakkunniga såsom ett underlag för bedömandet av hithörande frågor, men vilka ej kunnat statistiskt sammanställas, då de dels besvarats för ett mycket ringa antal företag och dels ej besvarats enligt enhetliga principer.

II. Konferenserna med representanter för arbetsgivare och anställda.

Det har under den föregående framställningen flerfaldiga gånger framhållits, att generaliserande omdömen om kvinnoarbetet äro mycket vanskliga. Detsamma gäller i hög grad även om den åsiktsmässiga inställningen till och den praktiska tillämpligheten av de åtgärder, som föreslagits skola reglera kvinnoarbetet. Det har därför synts de sakkunniga mest ändamålsenligt att närmast här nedan för arbetsområde efter arbetsområde redogöra för de resultat, som vid de förut omnämnda konferenserna vunnits. Först i de sakkunnigas, i nästa kapitel följande sammanfattning och slutliga ställningstagande komma i tur och ordning att bedömas själva de föreslagna åtgärderna: avsked för gift kvinna, deltidstjänstgöring, reservtjänstgöring, gratifikation, förtidspensionering m. m.

Industriellt arbete. Vid de konferenser, som avhöllos med representanter för arbetsgivare och anställda inom industriellt arbete, voro följande yrkesgrenar företrädda: *textil-* och *beklädnadsindustri, tobaksindustri, bokbinderi, boktryckeri, skoindustri* samt *livsmedelsindustri.*

Från samtliga dessa håll bekräftade man på *arbetsgivaresidan* den ovan refererade enquêtens resultat angående det relativt sällsynta tvångsvisa avskedandet av gifta kvinnor. Inga som helst restriktioner förekommo eller ansågos böra få förekomma i gifta kvinnors rätt att erhålla eller behålla en arbetsanställning.

Vissa personliga uppfattningar i motsatt riktning framkommo ibland, men de tycktes icke ha något inflytande på vederbörandes ställningstagande i de praktiska avgörandena. Även om man ansåg det lyckligast och riktigast, att gifta kvinnor ägnade sig åt sina hem, menade man sig ej kunna uppnå detta genom yttre tvångsåtgärder. Möjligtvis har emellertid en moralisk press i denna riktning kunnat påverka den »frivilliga avgången». Likaså torde det varit vanligt, att vid permitteringar under arbetslöshetsperioder i

vissa fall först krävts, att de gifta kvinnorna skulle entledigas, därest de ej voro familjeförsörjare.

Frivillig avgång vid giftermål angavs förekomma oftare på landsbygden än i städer och andra tättbebyggda samhällen. Detta sammanhänger troligen med de långa avstånden och de mera omfattande hemsysslorna i landsbygdshemmen, men i någon mån måste det även föras tillbaka på traditionens starkare makt. Det framhölls dock, att denna skillnad blir mindre och mindre märkbar.

Från *arbetarsidan* framfördes i det stora hela liknande synpunkter. Frågan om avskedande av de gifta arbeterskorna, eller åtminstone deras tidigare permittering vid förekommande arbetslöshet, synes ha diskuterats inom samtliga representerade yrkens fackliga organisationer. Det slutliga resultatet synes alltid hava blivit ett avståndstagande från principen, att de gifta kvinnorna skulle först avskedas, ehuru motiveringen kunnat vara på olika sätt nyanserad. Principiellt ville man från fackligt håll erkänna endast en regel vid permittering, nämligen att den sist anställda skulle först permitteras. Livsmedelsarbetarförbundet såsom organisation har uttalat sig för allas lika rätt till arbete, men dock samtidigt förklarat, att något brott mot denna princip ej anses föreligga, om vid kortvariga permitteringar de gifta kvinnor, vilkas män ha inkomst, i första hand entledigas. Metallindustriarbetareförbundet har däremot från samma principiella utgångspunkt motstått upprepade påtryckningar att låta de gifta kvinnorna i främsta rummet bära arbetslösheten, då man ansett, att ett godkännande av denna praxis skulle leda till orimliga konsekvenser i fråga om undersökning av familjernas privata förhållanden.

Även från denna part framfördes vissa rent personliga uppfattningar i motsatt riktning, och det meddelades även, att ogifta arbeterskor på enstaka arbetsplatser uttalat ett visst ogillande av de gifta kamraternas kvarstående i arbetsanställning samt att påtryckningar inom de lokala verkstadsklubbarna kunnat förekomma. Någon gång brukade det hända, att vid förestående permittering de gifta kvinnorna av kamraterna tillfrågades, om de frivilligt ville först lämna arbetet.

Åsikterna synas allmänt divergera i förhållande till de gifta kvinnornas talrikhet inom yrkesgrenarna. Ju större förekomsten är av kvinnliga arbetare, desto sällsyntare synes det vara, att man önskar förbjuda eller inskränka de gifta kvinnornas arbete. Från skoarbetarhåll framhölls sålunda att man omöjligt skulle kunna avvara de gifta kvinnorna. Det uttalades likaså upprepade gånger från olika håll, att de gifta kvinnorna måste ha sin frihet att själva bestämma, huruvida de borde behålla sitt arbete eller ej.

Såsom en bidragande orsak till ökningen i antalet förvärvsarbetande gifta kvinnor framhölls från såväl arbetsgivar- som arbetarrepresentanterna, att arbetarna i våra dagar intresserade sig alltmer för sina bostäder och att de söka så tidigt som möjligt skaffa sig egnahem eller köpa bostadslägenheter. För att detta skall uppnås och även för att tidigare giftermål skall komma till stånd fordras ofta en ekonomi, byggd på båda makarnas inkomster. Om

gifta kvinnor skulle förbjudas att behålla sitt arbete, komme detta utan tvivel att leda till att många unga människor endast låta bli att legalisera sin förbindelse, men dock fortsatte med sin hembildning. Exempel på ett sådant resultat angavs från en viss fabrik, som till följd härav funnit sig föranlåten att upphäva en förut given bestämmelse om avsked vid giftermål.

Om man alltså torde kunna säga, att de gifta kvinnornas rätt till förvärvsarbete i det stora hela är godtagen inom industrien hos såväl arbetsgivare som arbetare, ställa sig åsikterna om deras *arbetskapacitet* något olika. Gränslinjen går här mellan arbetsprocesser, vilka fordra yrkesskicklighet, och sådana, som äro mer eller mindre starkt mekaniserade.

Från *arbetsgivare vid sko-, textil-, sömnads-, boktryckeri-* och *spisbrödsfabriker* framhölls sålunda, att de gifta arbeterskorna voro omistliga. Verklig yrkesskicklighet kunde i dessa yrken vinnas först efter 5—6—10 års arbete. Avgång vid giftermål skulle därför beröva yrket dess skickligaste arbetare och göra en alltför stor lucka i den yrkesskickliga arbetskraftens tillväxt. Tidiga giftermål måste ur samhällets synpunkt anses önskvärda och de syntes även bli alltmer vanliga. Om emellertid kvinnorna i regel skulle avgå vid giftermål, komme dessa industrier att förlora en stor del av den dugligaste arbetarstammen. Det framhölls även, att de gifta arbeterskorna mången gång voro de mest ambitiösa, dugliga och erfarna arbetarna. Själva yrkesskickligheten förminskades icke avsevärt vid högre ålder; sålunda framhölls det med hänsyn till pälsvaru- och sömnadsateljéer samt bokbinderier, att arbeterskor kunde med bibehållen yrkesskicklighet kvarstå även vid 65 och 70 års ålder.

Inom de mekaniserade yrkesområdena, särskilt *tobaksfabriker,* hade arbetsgivarna däremot en annan inställning. Den yngre arbetskraften vore här att föredraga, ty inlärandet av yrket ginge mycket snabbt. På några veckor eller månader kunde man lära sig arbetet. Skickligheten berodde mest på snabbhet och fingerfärdighet, vilket de unga i högre grad besutte. Man var därför på dessa områden angelägen att genom en relativt hastig omsättning av arbetskraften undvika en alltför stor andel äldre arbeterskor, för vilka det moderna arbetstempot skulle ställa sig svårare. Emellertid ansåg man, att en dylik önskad omsättning icke borde befrämjas genom tvångsåtgärder utan endast åstadkommas genom frivillig avgång, särskilt vid giftermåls ingående.

Arbetsgivarna trodde sig i samtliga industriella yrken spåra en växande tendens hos arbeterskorna — gifta såväl som ogifta — att sluta sitt arbete redan vid 40—45-årsåldern. I de mekaniserade yrkena ansågs detta troligen sammanhänga med de äldres svårigheter att anpassa sig till den nya tekniken. Även männen äro i denna ålder utsatta för en stor utrationaliseringsrisk. Emellertid vore det tänkbart, att de slags arbeten, som kvinnor oftare utföra, äro mer känsliga för åldersförändringar i arbetsförmågan.

Även inom de kvalificerade yrkena syntes denna relativt tidiga avgång i tämligen stor utsträckning förekomma, särskilt bland de gifta. Motiveringen härför vore att familjens ekonomi väsentligt förbättrades, då barnen

blevo vuxna. Mödrarna hade då samtidigt i regel utövat sitt yrkesarbete under det tjugutal år, som stundom fordrades för rätt till eventuell pension. Man framhöll emellertid det från social synpunkt beklagliga i att mödrarna sålunda av ekonomiska skäl ägnade sig åt förvärvsarbete just under barnens minderårighet, när de bäst behövdes i hemmet.

Från *arbetarpartens* sida vitsordades omdömet om de gifta arbeterskornas effektivitet. De ansågos visa mer omtanke, större ambition och »jämra sig mindre, därför att de i regel äro vana vid hårt arbete». Åldern spelar större roll än civilståndet, när det gäller att skilja de mer effektiva från de mindre effektiva; särskilt gäller detta de mekaniserade yrkena. Enligt samstämmiga uppgifter skulle det icke vara det kombinerade yrkes- och hemarbetet, som i förtid sliter ut arbetare, utan i stället den nya tidens pressande arbetsmetoder.

Även från detta håll framhölls, att kvinnorna i vissa näringsgrenar, t. ex. sko-, textil- och sömnadsindustri, voro så speciellt lämpliga och så yrkesskickliga, att de ej kunde undvaras, och att dessutom en så stor andel av arbeterskorna inom dessa områden voro gifta, att ett uteslutande av dem vore otänkbart. Dessa förhållanden återfunnos ej i de starkt mekaniserade yrkena, men man fann icke heller inom dessa skäl föreligga för särskilda åtgärder mot de gifta kvinnorna.

I viss mån fristående från frågan om arbetseffektiviteten står, såsom även tidigare diskuterats, frågan om *ledighetsfrekvensen*. Den förut refererade arbetsgivarenquêten hade ej kunnat ge några tillförlitliga siffror angående denna. Ej heller kunde vid konferenserna några fullt jämförbara uppgifter lämnas; ledighetsfrekvensen för såväl män som kvinnor varierade i hög grad inom olika yrken. Dock syntes man anse, att de gifta kvinnorna i allmänhet oftare taga ut de kortare ledigheterna på en à två dagar, varvid man dock ej vågade avgöra, huruvida orsaken var egen eller familjens sjukdom eller andra familjeangelägenheter. En erfarenhet från *arbetsgivarnas* sida gav dessutom vid handen, att de gifta kvinnorna voro särskilt angelägna om ledighet på lördags- och helgdagsaftnar, medan den ogifta personalen visade en större benägenhet att vara ledig efter helgerna. Då de gifta kvinnorna tydligen utnyttja sin frihet från förvärvsarbete för hemarbete framhölls det, att en förkortad arbetstid väsentligt kunde nedbringa svårigherna med »dubbelarbetet». Sålunda hade redan införandet av 8-timmarsdagen oförtydbart minskat kraven på extra ledighet.

Någon större motvilja bland de gifta arbeterskorna mot övertidsarbete eller skiftarbete kunde däremot ej anföras.

Arbetarparten vitsordade, att ledighet oftare toges ut av de gifta arbeterskorna. Men då denna ledighet i regel begärdes på grund av andra skäl än sjukdom, kunde den vanligen lämpas efter fabrikernas möjligheter. Sålunda passade gifta kvinnor ofta på att taga ut ledighet vid de väntetider, som vållades av driftsavbrott även om relativt korta stunder av ledighet därmed vunnes. Även från detta håll underströks arbetstidslagens verkan i riktning mot färre extra ledigheter.

I fråga om *åtgärder,* som skulle kunna tänkas antingen underlätta kvinnornas avgång vid giftermål eller ge dem större möjligheter att förena förvärvsarbete med moderskap, upptogs till diskussion följande förslag: 1) *deltidsarbete,* 2) *anställning som reservpersonal,* 3) *återinträde i tjänst,* 4) *hemindustriellt arbete,* 5) *sociala åtgärder vid fabriker.*

Frågan om *halvtids-* eller *deltidsarbete* väckte vid samtliga konferenser en livlig diskussion. Det har visat sig omöjligt att i debatten om lämpliga åtgärder upprätthålla en särskillnad mellan de olika former, som ett deltidsarbete skulle kunna antaga. De sakkunniga önska för egen del såsom *deltidsarbete* beteckna en anställning för kortare tid men ett arbete, som dock regelbundet återkommer samt genom vilket arbetstagaren erhåller en approximativt förutbestämbar inkomst. Detta deltidsarbete kan därför vara såväl den regelrätta halvtidstjänsten som en regelbunden tjänstgöring vid vecko- eller månadsskiftena. Å andra sidan måste såsom *reservanställning* klassificeras det arbete, som är till sin omfattning ovisst och där även den inkomst som kan påräknas icke låter sig i förväg bestämmas. Till reservtjänstgöring äro sålunda att hänföra vikariat av olika slag. — Tyvärr har det emellertid icke varit möjligt att vid konferenserna hålla dessa bägge begrepp helt isär och icke heller har det alltid varit möjligt att undvika, att diskussionen om deltidsarbete ibland förts med uteslutande hänsyn till ett direkt varje dag halverat arbete. Detta bör förutskickas, då från såväl arbetsgivar- som arbetarhåll ett konsekvent motstånd mot tanken på deltidsarbete restes.

Från *arbetsgivarhåll* framhölls, att det för arbetarna skulle ställa sig alltför ofördelaktigt med avkortade arbetsmöjligheter, varför det knappast vore att förvänta, att man skulle begagna sig av deltidsarbete, även om sådant tillskapades. Antingen behöva de gifta kvinnorna av ekonomiska skäl ett arbete utom hemmet och då behöva de så stor inkomst som möjligt av detta, eller de behöva icke ett dylikt arbete, och då föredraga de att helt ägna sig åt hemmet. Dessutom skulle stora svårigheter möta vid beräkning av semester, sjukersättning, pension och andra eventuella förmåner, vilka jämsides med lönen enligt gällande avtal skola utgå.

Representanter för de *mekaniserade* yrkena medgåvo, att från företagens egen synpunkt en anordning med deltidsarbete vore genomförbar likaväl som skiftarbete, men att den skulle alltför mycket öka ledningens arbete genom de oftare förekommande avräkningarna. I diskussionen framhölls även, att medan arbetsgivarna i skiftarbetets införande haft starka ekonomiska intressen, en ytterligare uppdelning enbart kunde stödjas av den sociala motiveringen. Från de *kvalificerade yrkena* — textil-, sömnads- och skoindustri etc. — framfördes bestämda gensagor mot en dylik anordning. Det skulle nämligen vara omöjligt att på så korta perioder rättvist fördela såväl arbetsuppgifter som löneersättning; vidare skulle maskinerna fara illa och ledningens arbete väsentligt ökas. På vissa områden vore själva arbetsuppgiften så individuell, att den ej kunde uppdelas, t. ex. ett klädesplagg under sömnad. Slutligen menade man, att på vissa områden den yrkesskickliga arbets-

kraften ej skulle vara tillräcklig, om man ej i full utsträckning finge räkna med de gifta kvinnorna.

Till detta kommer *arbetarpartens* åsikt, att en anordning med deltidsarbete skulle verka lönenedpressande, samt att risken för permittering skulle väsentligen ökas för de gifta kvinnor, som hade halvtid. Man gick till och med så långt, att man ansåg, att en obligatorisk bestämmelse om att halvtidsarbete skulle anordnas för gifta kvinnor komme att helt driva kvinnorna ut ur industrien. Arbetarpartens erfarenheter av skiftarbete gjorde dem motvilliga mot en ytterligare sönderdelning av arbetstiden. De ansågo, att det skulle visa sig synnerligen svårt att i praktiken finna sådant arbete, som skulle kunna passas ihop i två halvtidstjänster. Vidare skulle det komma att bliva svårt för en halvtidsanställd person att sedermera vid behov kunna återfå full tjänst. Även från detta håll påpekades svårigheten för ledningen med de tätare avräkningarna samt ytterligare några av de synpunkter, som väsentligen varit bestämmande för arbetsgivarnas inställning.

Om man sålunda från båda sidor tog bestämt avstånd mot halvtidsarbete i egentlig mening och knappast heller ansåg industriens arbetsförhållanden kräva eller medgiva regelbundet deltidsarbete av annan art, var inställningen en helt annan med avseende på *reservarbete.*

Från *arbetsgivarhåll* vitsordades, att man i regel hade behov av någon form av reservarbete, särskilt för kortare tider såsom sjukvikariat, semestervikariat, extra personal vid högre arbetsbelastning o. s. v. I stor utsträckning använde man redan för detta ändamål personal, som avgått vid giftermål. Flerstädes hade man undersökt möjligheten att ordna med en fast, engagerad reservpersonal, som vid behov hade att rycka in, och det framhölls allmänt, att gifta kvinnor skulle synnerligen väl lämpa sig härför. Även ur de kvinnliga arbetarnas egen synpunkt borde en dylik anordning anses vara betydelsefull, då den gåve dem möjlighet att uppehålla yrkesskickligheten.

Från *fackföreningshåll* yppades större betänkligheter mot reservanställningar. Det vore sålunda svårt att definiera deras förhållande till den fackliga organisationen. Dock bekräftades från arbetarhåll, att gifta f. d. arbeterskor i ganska stor utsträckning arbetade såsom reservpersonal eller hemarbeterskor och att de utan tvivel därmed uppehölle sin yrkesskicklighet.

Jämställt med reservarbetet såsom medel att uppehålla yrkesskicklighet är sådant *hemarbete,* som inom vissa yrkesgrenar, särskilt textil-, beklädnads- och skoindustrierna, utlämnas från fabrikerna; detta oavsett att en dylik form av arbetsanställning ur hemmens synpunkt kan ha stora nackdelar, beroende på arbetets karaktär och bostadens storlek samt icke minst på svårigheten att för detta arbete upprätthålla en skälig lönenivå.

Med särskild hänsyn till mödrarnas behov av att under barnens första år få mera helt ägna sig åt dem och hemmets skötsel, för att sedermera *återinträda i arbetsanställning,* sökte de sakkunniga vinna en uppfattning om, hur lång tid man inom olika yrken ansågs kunna vara frånvarande med bibe-

hållen yrkesskicklighet. Ehuru förhållandena givetvis voro skiftande, syntes man ganska allmänt för industriellt arbete sätta en gräns vid 4 à 5 år. Den verkligt utlärda yrkesarbetaren hade dock även med längre uppehåll viss möjlighet att återvinna sin förra yrkesskicklighet efter blott några veckors eller några månaders förnyad träning, förutsatt att icke arbetsmetoderna under tiden hade omlagts eller nya arbetsmaskiner införts. Då emellertid just denna arbetsprocessernas fortskridande utveckling och omvandling är det typiska i våra dagar, syntes reservarbetsmöjligheten vara av stor betydelse för de många, som efter vissa år önskade återgå till sitt forna yrkesarbete.

Att i lag föreskriva rätt till återinträde i arbete efter flerårig frånvaro på grund av äktenskap och moderskap ansågs slutligen sammanfattningsvis av båda parter vara olämpligt och outförbart.

För dylikt återinträde i arbetsanställning måste det givetvis alltid vara ett stort hinder, att man efter ett längre uppehåll har att inlära nya arbetsmetoder. De sakkunniga ställde därför en förfrågan, huruvida man kunde tänkas hjälpa de återgående gifta kvinnorna genom att anordna *återutbildningskurser* och dymedelst möjliggöra ett snabbare uppnående av den forna yrkesskickligheten. Ett förslag i sådan riktning mötte emellertid föga intresse och ansågs närmast opraktiskt, eftersom de gifta kvinnor, som vilja återtaga sitt arbete, sällan förefinnas i så stort antal på samma plats, att en specialkurs lämpligen skulle kunna anordnas.

Sociala ågärder vid fabrikerna till hjälp för mödrarna diskuterades till slut. Det visade sig, att å ömse håll fanns sympati för att föranstaltningar borde vidtagas för att underlätta de förvärvsarbetande gifta kvinnornas hemuppgifter. Emellertid framhävde arbetarrepresentanterna särskilt, att dylika anordningar hellre borde administreras kommunalt eller kooperativt än genom industriägarnas försorg. Vad särskilt beträffar möjligheten att få de arbetande mödrarnas barn omhändertagna å daghem (barnkrubbor eller dylikt) framhölls önskvärdheten av att dylika institutioner såsom »storbarnkammare» om möjligt anknötos till bostadskomplexen.

Banker, försäkringsbolag, kontor och handel. De närmaste följande konferenserna omfattade *banker, försäkringsbolag, kontor* och *handel* och rörde sålunda den grupp arbetstagare som gemensamt går under beteckningen »anställda». De fyra gruppernas *arbetsgivare* hade en sinsemellan väsentligen olika inställning till frågan om de gifta kvinnornas kvarstående i arbetet, medan däremot de anställda inom olika områden sågo mera enhetligt på problemet.

Banker och *försäkringsbolag* synas helt allmänt kräva, att kvinnlig anställd, som ingår äktenskap, skall avgå omedelbart eller efter vissa månader.[1] I vissa fall synes detta grundas på en i arbetsavtalet intagen bestämmelse, i

[1] För närmare utredning om antalet företag med olika praxis hänvisas till bil. B och C i befolkningskommissionens betänkande ang. förvärvsarbetande kvinnors rättsliga ställning vid äktenskap och barnsbörd (Stat. off. utr. 1938 : 13).

andra fall på en obruten praxis. Även i de fall att ej totalt förbud att kvarstanna i arbetsanställningen förelåge, brukade kvinnliga tjänstemän vid giftermål flyttas över till extra stat eller på annat sätt erhålla mindre kvalificerat arbete eller få vidkännas minskning i sina löneförmåner och befordringsmöjligheter.

Såsom skäl för ett dylikt förfarande frambars i första hand en traditionell uppfattning om mannens försörjningsskyldighet och hustruns uppgift i hemmet. Det framgick emellertid även, att företagen kunde ha ett ekonomiskt intresse av en snabbare omsättning av personalen. Lärotiden är i allmänhet kort och arbetet tenderar att alltmer mekaniseras samt fordra en snabbhet och intensitet, som lättare uppnås av ung arbetskraft. Avgång vid giftermål gåve därför en naturlig omsättningsmöjlighet, som ur denna synpunkt måste anses fördelaktig. Likaså komme andelen av äldre personal, som i allmänhet betingar högre löner och fordrar pensioneringsrätt, att proportionsvis minskas. Av viss betydelse vore också, att antalet äldre anställda med deras större sjuklighet och minskade arbetsförmåga kunde hållas inom snävare gränser genom de giftas avgång. Man uttalade därjämte sin fruktan, att gift kvinnlig personal skulle fordra mer ledighet och vara mindre benägen till övertid än annan. Något bevis för att den gifta kvinnliga arbetskraften vore mindre effektiv kunde visserligen ej förebringas, då erfarenheten på grund av gifta kvinnors fåtalighet vore synnerligen begränsad, men man ansåg att den dubbla arbetsbörda, som en förvärvsarbetande husmor eller mor hade, måste komma att menligt inverka på arbetet, emedan hemmet givetvis måste stå hennes intresse närmast.

Erfarenheten från *handel* och *kontorsarbete* syntes vara den rakt motsatta och närmast jämförbar med den, som kommit till uttryck med hänsyn till det yrkesskickliga industriarbetet till skillnad från det mekaniserade rutinarbetet. Man framhöll från såväl handelns som kontorens representanter, att de gifta kvinnorna ofta voro särskilt ambitiösa, ansvarsfulla och omdömesgilla samt att, åtminstone vad handeln beträffar, deras erfarenheter från hemmen voro av ett visst värde för arbetet. Möjligtvis hade man likväl hos de gifta kvinnliga anställda kunnat konstatera en viss obenägenhet för övertidsarbete, vilket utgjorde en svårighet vid deras användande.

Då arbetsgivarna försökte betrakta problemet ur de anställdas synpunkt, uppmärksammades i första hand, att ett kvarstående i förvärvsarbetet efter giftermål ofta vore en nödvändighet, om de kvinnliga anställda skulle kunna bibehålla den levnadsstandard de genom sitt arbete vant sig vid och i sin socialklass anse sig böra upprätthålla. Dessutom skulle förbud för gifta kvinnor att kvarstå i tjänst utan tvivel medföra ett ökat antal icke legaliserade könsförbindelser.[1]

[1] Endast från ett håll framfördes en avvikande mening. Inställningen var här densamma som vad gäller den mekaniserade industrien, nämligen att avgång genom giftermål underlättade en önskvärd hastigare omsättning av personal. Detta gällde emellertid endast företagets kontorsarbete, medan man däremot i den öppna expeditionen använde gift personal. En del av den från kontorsarbetet vid giftermål avgående kvinnliga personalen hade därför också överflyttats till detta arbete.

Ett visst tryck från fackföreningarnas sida sades i vissa handelsbranscher ha utövats för att få gifta kvinnor avskedade, ifall deras män hade väl betalade anställningar.

Från de *anställdas* sida bekräftades den här relaterade olika inställningen på de olika områdena till gift kvinnas rätt att kvarstå i arbetet. En opinion för denna rätt synes vara under framväxande inom de anställdas led i bank- och försäkringskretsar. Man ansåg, att det till stor del vore traditionella uppfattningar, som låge till grund för resp. företags ledningars inställning, men man framhöll också, att ekonomiska och arbetstekniska frågor utan tvivel spelade in. En hastigare omsättning skulle minska antalet tjänster i högre lönegrader och antalet pensionsberättigade, på samma gång som man kunde räkna med större arbetsteknisk nytta av den yngre personalen. Även ur en annan synpunkt kunde ekonomiska hänsyn utöva ett visst inflytande, i det att de gifta kvinnorna, vilka fingo extra tjänstgöring och vilka utgjorde en ofta välbehövlig reserv, betalades lägre än ordinarie personal och icke hade rätt till sjukledighet och pension eller andra förmåner. Dessutom utbetalades på många håll ej de pensionsavgifter, som avsatts, varför företagen kunde tillgodoräkna sig en direkt vinst.

Från samtliga gruppers sida medgavs, att en minskad effektivitet i arbetet i de mera mekaniserade arbetsuppgifterna kunde konstateras vid inträdande medelålder, medan man däremot ansåg, att ingen skillnad i detta hänseende förefanns mellan gifta och ogifta.

Beträffande den påpekade större ovilligheten bland de gifta kvinnorna att åtaga sig övertidsarbete medgav man likaså iakttagelsens riktighet, men man framhöll gentemot detta, att det myckna övertidsarbetet inom dessa arbetsområden överhuvud taget borde bringas att försvinna. I den mån övertidsersättning blir obligatorisk, komma säkert dessa ojämna arbetstidsförhållanden att regleras. De gifta kvinnorna voro mindre benägna att på detta sätt ge extra tid, under det att de yngre, som hade att tänka på sin karriär, voro ivriga att visa sin goda vilja. Man ansåg emellertid, att även den pågående rationaliseringen av arbetsmetoderna skulle minska övertidsarbetet, även om det inom flera av dessa yrkesgrenar vore svårt att komma fram till en normal arbetsdag, lika för alla. På några håll hade kunnat konstateras en växande benägenhet att hellre taga in extra kraft än att använda sig av övertid, då sjukledigheterna hade visat sig öka med övertidsarbetet. I den mån arbetstidsförhållandena på detta yrkesområde bleve mer jämställda med andra yrkens, komme de gifta kvinnornas påstådda underlägsenhet att försvinna.

De anställda i *handel* och *kontorsarbete* underströko den från arbetsgivarsidan uttalade uppfattningen, att de gifta kvinnorna utförde ett lika gott och ofta bättre arbete och förklarade detta med, att det ofta var de dugligaste och mest intresserade bland dem, vilka stannade kvar i arbetet efter giftermålet. Inom detta yrkesområde kommo de arbetsplatser, som tillämpade förbud för kvinnor att kvarstå efter giftermål, att i mindre utsträckning kunna pressa kvinnorna till avstående från äktenskap. Eftersom fler-

talet företag följde en annan praxis, vore det nämligen relativt lätt att erhålla en ny plats, om avskedet från den förutvarande endast berodde på giftermål. Emellertid innebure moderskapet väsentligt större svårigheter för de inom dessa yrken anställda än för industriarbeterskorna. Sålunda krävdes i allmänhet av hänsyn till arbetsplatsen längre ledighet vid barnsbörd, ofta 3—4 månader före nedkomst. Risken att under så lång bortovaro förlora arbetsanställningen vore givetvis större. Visserligen vore frivillig avgång i samband med barnsbörd vanligare inom dessa kategorier än bland industriens anställda, men det påpekades dock, hur en obligatorisk dylik avgång vore ur befolkningssynpunkt särdeles ofördelaktig. Det kunde till och med riskeras, att genom ett dylikt förbud en sådan rädsla för att stå utan arbete och inkomst skapades, att många anställda kvinnor hellre avstode från såväl giftermål som moderskap. Skulle de däremot haft visshet om att kunna återtaga sin anställning, hade de kanske tagit risken av ett moderskap och möjligen skulle erfarenheten då ha visat, att det vore fördelaktigare för dem att ägna sig enbart åt hemmet.

I övrigt ansågs det på sina håll upprätthållna förbudet mot giftermål föranleda, att varaktiga förbindelser ofta ej legaliserades och att även helt fria förbindelser därigenom finge en slags sanktion.

Deltidsarbete för gifta kvinnor i form av mer eller mindre regelbunden halvtidstjänstgöring ansågs av samtliga *arbetsgivarrepresentanter* stöta på oövervinneliga svårigheter. En arbetsuppgift kan i regel icke delas och det är heller icke säkert, att två anställda samtidigt ha behov av halvtidsarbete. Däremot ställde sig problemet annorlunda vad gäller regelbundet återkommande deltidstjänstgöring, vilken vore särskilt önskvärd inom handeln. Inom en yrkesgren — livsmedelsbranschen — meddelades sålunda, att deltidsarbete i form av tjänstgöring vissa dagar i veckan (fredag och lördag) relativt ofta förekom och att i regel gifta kvinnor gåvos dylikt arbete. Likaledes betonades från den allmänna varuhandelns representanter och särskilt från varuhusens, att ett behov förelåge av extrapersonal under dagens mest arbetsbelastade timmar (i Stockholm kl. 12—3 e. m.). Svårighet förelåge att fylla behovet av denna arbetskraft.

De *anställda* anförde samma skäl som arbetsgivarna mot halvtidsarbete, men de framhöllo dock, att sådant borde kunna låta sig ordna vid vissa former av rutinarbete samt att det givetvis i vissa fall skulle kunna vara en önskvärd lösning på gifta kvinnors arbets- och inkomstproblem. Vid allt expeditionsarbete borde sålunda halvtidstjänstgöring i och för sig vara möjlig att ordna, men allmänheten hade så bestämda krav att vid olika besök få vända sig till samma person, att anordningen knappast vore att rekommendera. Likaledes vore delad tjänstgöring svår att förverkliga i de många fall, då det för de anställda gällde att vara insatt i ett ärendes läge samt att äga kontinuerlig kontakt med firmans affärsförbindelser. Vid maskinbokföring, kassaarbete och liknande borde tjänstgöringstiden däremot kunna delas. En bestämd risk ansågs till slut föreligga, särskilt inom kontors- och

affärsvärlden med dess praxis av övertidsarbete, att halvtidsarbete lätt skulle glida över till att bli »heltidsarbete med halvtidsbetalning». På det hela taget syntes man från de anställdas sida anse riskerna av en dylik arbetsform vara större än vinsterna. Åtminstone måste först frågan om övertidsarbetet regleras samt dessutom kvinnolönerna höjas i nivå med manslönerna. Först sedan en stabil dylik organisation av detta arbetsområde nåtts, borde man kunna göra socialt motiverade modifikationer.

Gifta kvinnors möjlighet att erhålla *reservanställning* förefunnes däremot i viss utsträckning inom samtliga grenar av här ifrågavarande arbetsområden. Denna anordning var dock föremål för en skiftande uppskattning.

Från arbetsgivarhåll meddelades sålunda, att det vid vissa arbetsplatser funnes en fast ordnad institution för reservanställning för att behovet av vikarier och extra personal skulle kunna fyllas.

Från de anställdas sida framhölls, att de gifta kvinnorna skulle kunna utgöra en reserv, som i viss mån borde kunna minska kravet på övertidsarbete.

Likaledes kunde denna anordning för arbetstagarna själva anses gynnsam, då de därigenom bereddes ett tillfälle att uppehålla sin yrkesskicklighet. Emellertid finge icke heller de gifta kvinnornas fördelar av dessa anordningar överskattas, ty en dylik oregelbunden tjänstgöring måste komma att väsentligt bryta sönder deras hushållsorganisation. Om en hustru för att kompensera sin bristande förvärvsinkomst åtagit sig att själv fullgöra hushållsarbetet, kan det knappast vara lönande att tillfälligtvis anställa ett hembiträde. Från de gifta kvinnornas egen synpunkt vore sålunda ett fast korttidsarbete att föredraga.

Förtursrätt för gifta kvinnor vid återinträde på arbetsmarknaden diskuterades såsom en möjlighet, men den ansågs av bägge parter vara omöjlig att praktisera. De nytillträdande arbetssökandes rätt finge icke eftersättas, och dessutom borde arbetsgivaren hava fri möjlighet att välja den för platsen mest lämpliga. Från visst håll framhölls, att man i stället brukat bevilja långa tjänstledigheter i de fall, där svårigheter förelåge att samordna hemmets och arbetsplatsens behov.

Även inom detta yrkesområde ansågs en bortovaro på 5 år i regel vara maximum, om yrkesskickligheten skulle kunna bibehållas. Efter ett sådant uppehåll i arbetet måste man emellertid för återträning vanligen beräkna en tid av några månader. Den förutvarande yrkesskickligheten kan emellertid under ett längre uppehåll även gå helt förlorad, i det fall att yrket såsom sådant förändrats, t. ex. genom att nya arbetsmetoder införts.

I firmalagen av år 1887 finnes en speciell bestämmelse, som missgynnar de gifta kvinnorna. Denna har icke påfordrats av vare sig arbetsgivare eller anställda. Tvärtom har det särskilt från de kontors- och affärsanställdas håll påtalats som ett missförhållande, att firmalagen kan hindra en gift kvinna att utnyttja det goodwill, hon före sitt giftermål skapat åt ett affärsföre-

tags firmanamn. För den händelse nämligen att *firmabeteckningen* innehåller hennes personnamn före giftermålet, kan en gift kvinna, om hon en tid upphört med firmans drivande, icke efter giftermålet återöppna den i samma namn utan måste använda makens familjenamn eller finna en helt ny beteckning. I dylika fall blir den i 1920 års äktenskapslag nyinförda bestämmelsen om att hustru skall antaga sin makes släktnamn till direkt ekonomisk skada. Då även i många andra fall — även om hustrun icke äger en inregistrerad firma — hennes eget familjenamn för henne utgör en tillgång, har en mot lagens mening stridande praxis uppstått, i det att hustrur i sådana fall ofta fortsätta att bära detta familjenamn.

Hotell- och restaurangrörelse. Vid konferenserna med *restaurangernas och hotellens arbetsgivarrepresentanter* framhöllo dessa, att större restauranger och hotell i regel ej göra någon skillnad mellan gift och ogift personal, vare sig vid anställning eller eventuellt avskedande. Avsked på grund av giftermål förekomme därför ej. Man torde i regel knappast veta, huruvida den kvinnliga personalen vore gift eller ej. Emellertid kunde man konstatera, att flera gifta kvinnor funnos anställda i större företag än i smärre samt flera bland serverings- än bland ekonomipersonalen.

Vid *kaféer* och *konditorier* vore förhållandet ett annat, i det att man där ansåg sig böra taga hänsyn till kundkretsens önskemål om att servitriserna borde vara ogifta. På detta område praktiserades därför av vissa företag äktenskapsförbud.

Själva moderskapet ansågs emellertid medföra särskilda svårigheter för detta yrkesområde, varför längre *ledighet för barnsbörd* måste ges än vad lagen föreskriver för industrien. Rätten att komma tillbaka efter dylik ledighet synes vara olika. Emellertid hade arbetsgivarna gjort iakttagelsen, att barnafödande mycket sällan inträffade bland serveringspersonalen, medan det vore betydligt vanligare bland ekonomipersonalen, vilken ej på samma sätt stode i beroende av allmänhetens uppfattning.

Någon skillnad i duglighet och arbetsförmåga mellan gift och ogift personal kunde ej påvisas, även om man ibland framhöll, att den förra mera ogärna såge övertidsarbete och oftare toge ut extra ledighet. Å andra sidan framhölls från några håll, att de gifta voro mest pålitliga.

Personalens representanter påpekade, att deras kollektivavtal ej medgåve att hänsyn togs till civilstånd, men att det dock funnes några få arbetsgivare, som hellre engagerade ogift kvinnlig personal. Fackförbundet såsom sådant motarbetade de permitteringar, som ske med hänsyn till civilstånd. Äktenskap hade emellertid tidigare varit praktiskt nästan omöjliggjort för vissa grupper, såsom städerskor och ekonomipersonal, på grund av det med löneförmånerna förbundna bostadsbandet.

Frågan om ledighet för barnsbörd föranledde ett påpekande, att lagligt skyddad rätt att få återinträda i arbetsanställning kunde vara behövlig. Från annat håll förnekades bestämt behovet av ett sådant ingripande. En duglig människa kunde alltid återfå sitt arbete. Ledigheten för havande-

skap måste emellertid av olika skäl bli mycket lång och tagas tidigt. Härvidlag var av betydelse såväl den fysiska risken för halkning och faran av tunga bördor som allmänhetens inställning.

Någon större sjuklighet bland de gifta kvinnorna kunde man ej konstatera; ej heller någon större benägenhet att oftare uttaga korta ledigheter. Möjligen hade därvid vissa bestämmelser i avtalet, som gjort korta ledigheter ekonomiskt mycket ofördelaktiga, haft en viss återhållande verkan.

Deltids- och *reservanställning* förekom enligt båda parters utsago relativt ofta inom detta yrke, eftersom publikfrekvensen skiftade för olika dagar och det vore i regel gifta kvinnor, som använde sig härav. Vissa bestämmelser finnas även intagna i avtalen, som reglera anställningsvillkoren för dylik »tillfällig personal med regelbundet återkommande tjänstgöring».

Från fackföreningshåll betonades emellertid, att ett system med utsträckt användande av deltids- eller reservanställning verkade i viss mån lönenedpressande, emedan sådan »lös» personal i regel ej tillförsäkrades samma förmåner som den fast anställda och emedan det kunde för arbetsgivaren vara förmånligt att hålla en stor dylik reservpersonal.[1] Dessutom tenderade denna anordning till att kvarhålla en så stor personal inom yrket, att detta for illa därav. Själva arbetets art vore emellertid även av betydelse för att avgöra, huruvida dylikt avbytararbete vore lämpligt eller ej. För rent mekaniska arbetsuppgifter, såsom diskning, rengöring och dylikt går det lätt att anordna. För det yrkesskickliga arbetet däremot är det betydligt svårare, bl. a. därför att det ställer betydligt större krav på arbetsledningen genom att påfordra upprepning av instruktioner etc.

Möjligheterna för de gifta kvinnorna att med bibehållen yrkesskicklighet efter längre uppehåll komma tillbaka i yrket voro mycket olika inom olika arbetsgrenar. En servitris riskerar sålunda att hastigt förlora sin snabbhet och sin förmåga till minneskoncentration; liksom en kokerskas specialskicklighet, vilken till stor del ligger i ett upparbetat handlag, smaksinne och omdöme, knappast utan träning kan bevaras. Repetitionskurser finnas emellertid vid restaurangskolan. I den mån hemarbetet gåve tillfälle till att uppehålla yrkesskickligheten, bleve den med arbetsavbrottet förenade risken mindre.

Frisöryrket. I detta fall ansågs civilståndet icke spela någon roll. Avskedande vid giftermål vore en helt okänd sak. Yrkesskickligheten betyder så mycket, att från arbetsgivarhåll ingen som helst anledning förefinnes att genom avskedande vid giftermål försöka få en snabbare omsättning. De gifta kvinnorna visade ej någon större tendens att taga sjukledighet. Emellertid var möjligheten att bevilja längre moderskapsledighet starkt begränsad. En bortovaro på $^1/_2$—$^3/_4$ år vore maximum för att bibehålla full yrkesskicklighet

[1] Ovan nämnda avtalsbestämmelser synas emellertid bevilja sjukledighet och semester åt »tillfällig fast anställd».

och helst bör yrkesutövaren även under en dylik tid ha tillgång till någon övning. Ofta ordnades detta så, att hon hade tillfälle att även under sin bortovaro betjäna några privatkunder. Redan en semester på några veckor medför sänkt prestationsskicklighet. Yrkets arbetsteknik förändras osedvanligt hastigt på grund av såväl modeväxlingar som tekniska förbättringar.

Deltids- och *reservanställningsformerna* komma till stor användning för de gifta kvinnor, som önska vara borta längre tid från arbetet. I och för sig kunde deras intresse av att erhålla dylik anställning anses möta ett arbetsgivarens behov att för vissa veckodagar och vissa timmar äga tillgång till större personal. Emellertid voro båda parter eniga i fördömandet av deltidssystemet, emedan detta erfarenhetsmässigt hade visat sig i stor utsträckning användas av sekunda arbetsställen, som därmed skaffade sig billig arbetskraft. Intill dess att yrkets hela organisation blivit fastare och man framgångsrikt kunnat bekämpa de icke yrkesskickliga frisörernas konkurrens ansågs frågan om deltidsarbete böra få förfalla.

Sjukvård och socialvård. Frågan om gifta kvinnors arbetsförhållanden inom sjukvård och socialvård är ett först på senare tider framträdande problem och såsom sådant ännu behandlat på ett starkt traditionsbundet sätt. Tidigast synes det ha uppmärksammats inom hospitalsvården.

Från såväl läkarnas som de anställdas sida framhölls, att det först med arbetstidens förkortning blivit möjligt för de anställda att få göra sina personliga önskemål gällande. Med forna tiders oreglerade arbetstid hade det knappast funnits några möjligheter alls till privatliv och även med den långa tjänstgöringstid, som till helt nyligen praktiserats, hade svårigheterna varit stora att förena arbete och privatintressen.

En annan orsak till att giftermål ansetts så gott som uteslutet för de kvinnliga befattningshavarna var den till stor del in natura utgående avlöningen. Särskilt hade bostadstvånget varit ett hinder. Numera hade man emellertid även ur andra synpunkter funnit, att personalens bostad utanför arbetsplatsen erbjöde väsentliga fördelar: mera vila, bättre nytta av fritiden o. s. v. Personalens bostäder förlades därför oftare utanför anstalten och hyresersättning finge i viss utsträckning ersätta bostadsförmånen. Dock vore givetvis institutionens intresse förknippat med att uppförda personalbostäder utnyttjades.

Antalet gifta kvinnliga anställda inom *hospitalsvården* vore såväl bland vårdpersonal som ekonomipersonal i starkt stigande, och man började kunna få en uppfattning om hur detta verkade ur arbetssynpunkt. Från hospitalsläkarhåll framhölls med bestämdhet, att giftermål snarare vore en fördel än en nackdel för arbetet. Sköterskorna blevo mera lugna och harmoniska; deras hemliv kunde ge dem en hälsosam motvikt mot det ofta själsligt påfrestande arbetet. Då pensionsåldern är så låg som 55 år, vore det också av värde, att de hade ett hem att draga sig tillbaka till. Hittills har det i

stället hänt, att sköterskor väntat till denna sena ålder med sitt giftermål. För avdelningssköterskor kunde det visserligen vara förbundet med särskilda svårigheter att vinna nödig avkoppling under fritiden, men erfarenheten visade, att det läte sig ordna.

Från de anställdas sida bekräftades den växande tendensen hos kvinnlig hospitalspersonal att gifta sig och även att ha barn. Den betydelse, som arbetstidens förkortning och lättnaderna i bostadstvånget i detta avseende haft, underströks även av dessa representanter. Emellertid bestode för de kvinnliga icke-ordinarie befattningshavarna ofta ovisshet om huruvida de efter ett giftermål skulle kunna påräkna befordran till ordinarie.

Inom *kroppssjukvården* har denna fråga legat annorlunda till. Troligen spelar här fortfarande bristen på kvalificerad arbetskraft in. Man har vant sig vid att avdelningssköterskan alltid måste finnas till hands, och man kan knappast tänka sig, att hon skall ha ett privatliv skilt från arbetet. Det framhölls från läkarhåll, att kontinuiteten i arbetet vore för patienternas del så betydelsefull, att man ej kunde räkna med bestämda arbetstider för den kvalificerade personalen. En ambitiös sköterska kan ej lämna ett fall åt en annan, om hon ej har en fullgod ersättare.

I den mån fritiden emellertid bleve mera fritt disponibel borde äktenskap ej vara otänkbara. Bostadsförhållandena blevo emellertid av avgörande betydelse. Det upplystes, att en stark opinion började växa fram bland sköterskorna att söka få bostäder utanför sjukhusen, även om dylika, särskilt för det tidigare morgonarbetets skull, helst böra ligga inom eller i närheten av sjukhusområdet.

Det avgörande sambandet mellan fritt disponerad ledighet och möjligheterna till giftermål underströks likaledes från såväl medicinalstyrelsens som ock Stockholms sjukhusdirektions sida.

Allmänt medgavs dessutom att vissa specialbefattningar borde kunna förenas med giftermål utan att behöva invänta genomförandet av reformer i fråga om arbetstid, bostadsförhållanden m. m. Detta gällde laboratoriearbete, röntgen- och poliklinikarbete samt utom sjukhusen förlagt arbete jämte den öppna sjukvården och distriktstjänstgöringen.

Från landstingsförbundets sida upplystes, att landstingssjukhusens reglementen med undantag av ett län (Södermanlands) ej innehölle några bestämmelser om förbud för kvinnliga befattningshavare att vara gifta, men överläkare eller direktion har möjlighet att i viss mån handla efter gottfinnande. Även om reglementena alltså ej sanktionera avskedande, voro de anställda mycket sällan inriktade på möjligheten att ställa en överläkares eller direktions beslut i fråga. I Norrbotten hade det därutöver uttalats som ett särskilt önskemål i landstinget, att distrikts- och dispensärsköterskor ej skulle vara gifta.

Viss ekonomipersonal sades i stor utsträckning vara gift (tvättpersonal), ehuru sjukhusdirektionerna även för denna personal hade möjlighet att tillämpa förbud.

Den tredje kategorien, *barnmorskorna,* har sedan gammalt haft rätt att

vara gifta och det ansågs tidigare rentav lämpligare att de voro gifta än ogifta. Man framhöll emellertid nu från läkarhåll, att förhållandena i detta avseende höllo på att ändra sig i och med utvecklingen till alltmer sluten förlossningsvård. De större förlossningsanstalternas representanter ansågo det vara omöjligt att ha gifta barnmorskor och reglerad arbetstid. Avlöningssystemet med fri mat och fri bostad utgjorde även här en svårighet. För dessa anstalters *ekonomipersonal* ställde sig saken dock annorlunda. Vid en större förlossningsanstalt hade sålunda en nyligen från ekonomipersonalen gjord hemställan om rätt att gifta sig utan vidare beviljats.

Från *personalhåll* framhölls, att kraven på rätt till giftermål med bibehållande av anställning börjat framträda allt starkare. Inom hospitalsvården hade dessa önskemål förverkligats, utan att några nackdelar därav försports.

Inom kroppssjukvården kunde man än så länge blott konstatera en växande tendens hos gifta sköterskor att försöka få i någon form behålla sitt arbete. Ofta skedde detta genom platsbyte till öppen sjukvård eller specialbefattningar. Emellertid förekommer även bland distriktsvårdspersonalen i vissa fall förbud mot giftermål. Sköterskekårens representanter funno detta orimligt och framhöllo, att just distriktssköterskor och dispensärsköterskor med sitt ofta mycket slitande liv kunde ha behov av att ha ett eget hem att vila ut i. Den trygghet och den personliga trivsel detta kunde ge, borde ej kunna annat än verka gott på arbetet. Visserligen erkändes det, att den oerhörda arbetsprestation, som ofta krävdes av dessa sköterskor, kunde göra det svårt att förena arbetsuppgiften med giftermål. Likaså kunde arbete i epidemivård innebära vissa riskmoment för den egna familjen. Man var emellertid enig om att ett allmänt förbud här vore olämpligt, och att sjuksköterskor borde tillerkännas samma rätt som andra att bestämma om sitt civilstånd.

Från den slutna kroppssjukvården förelåge ännu mycket små erfarenheter om gifta sköterskor, och sköterskor med barn hade ingen av representanterna hört talas om. Även här vore det av stor betydelse för att möjliggöra ofta önskade giftermål för sjuksköterskorna, att arbetstiden reglerades, bostadsbandet upphävdes och att kvalificerad personal i tillräckligt antal anställdes. Ett mycket stort ansvar lägges nu på avdelningssköterskan och hennes fritid är ofta illusorisk. Om fritiden verkligen kunde helt utnyttjas, skulle även en till 9 timmar utsträckt arbetsdag ge möjlighet till privatliv. En lagstiftning om ordnad arbetstid vore väl behövlig, men denna borde ej vara lagd efter den industriella arbetstidslagens mönster utan ges en mera smidig form med timantalet bestämt för längre tidsenheter.

Det bekräftades, att barnmorskornas tidigare särställning i fråga om möjligheten till giftermål något ändrats. I den slutna förlossningsvården hade nämligen förhållandena blivit desamma som inom kroppssjukvården. Även bland distriktsbarnmorskorna synes antalet ogifta numera ökas.

Frågan om *deltidsarbete* upptogs till diskussion med båda grupperna, men avvisades från alla håll såsom en inom sjukvården oanvändbar arbetsform. Med hänvisning till svårigheten att överhuvud reglera arbetstiden, särskilt inom kroppssjukvård och förlossningsvård, framhölls från läkarhåll, att ännu kortare arbetsperioder skulle verka synnerligen förryckande på arbetet. Detta bekräftades från sköterskehåll. Inom vissa former av den öppna vården, specialvården samt laboratorie- och klinikarbetet kunde man visserligen tänka sig halvdagsarbete eller arbete vissa dagar i veckan, men i allmänhet vore ett dylikt system icke att förorda.

Behov av *reservpersonal* ansågs däremot föreligga på samtliga områden. De olika representanterna voro också ense om att gift f. d. personal borde kunna utgöra en behövlig reservkår för sjuk- och semestervikariat. Möjligheten att erhålla anställning i privatvård förefunnes i regel och användes ofta av gifta sjuksköterskor, som ej sällan äro inskrivna i byråerna som reservpersonal.

En längre tids *moderskapsledighet* borde på detta område icke i och för sig medföra större svårigheter. Det framhölls, att frånskilda eller änkor ofta önskade återinträda i tjänst och i allmänhet ej hade svårt att erhålla anställning. Dock måste man enligt uppgift räkna med att yrkesskickligheten i regel blir lidande, om avbrottet överstiger tre år. Barnmorskornas yrkesskicklighet påverkas av ännu kortare uppehåll. Från sköterskehåll anfördes emellertid, att hemarbete i viss mån kunde upprätthålla yrkesskickligheten genom det tillfälle till träning i likartat arbete det gåve.

Pensionsfrågans ordnande ansågs vara av särdeles vikt för sköterskors möjlighet att för längre eller kortare tid kunna övergå till privatlivet. Allrahelst borde ett visst åtagande av obligatorisk reservtjänst förenas med bibehållandet av pensionsrätt. Detta ansågs av de anställdas representanter vara en av de mest angelägna reformerna för att underlätta sköterskors avgång vid giftermål.

Offentlig tjänst. De gifta kvinnornas ställning inom den offentliga tjänsten har upprepade gånger tilldragit sig stor uppmärksamhet i den allmänna diskussionen och även flerfaldiga gånger uppmärksammats i olika officiella sammanhang. De sakkunniga ha i sin inledande riksdagshistoriska översikt utförligt redogjort för frågans behandling och ha därför ansett sig kunna i viss mån jämställa därur erhållet material med de upplysningar om praxis och ställningstaganden, som för andra yrkesområden vunnits vid de av de sakkunniga särskilt anordnade konferenserna. Emellertid ha för fullständighetens skull representanter för de anställda inom olika arter av offentlig tjänst beretts tillfälle att vid liknande konferenser framlägga sin uppfattning. Arbetsgivarsidan har däremot icke vid dylika konferenser varit representerad.

Då väsentligt olika uppfattningar och olika arbetsförhållanden äro rådande beträffande å ena sidan statlig och kommunal tjänst och å andra sidan lärarpersonal har vid konferenserna likaväl som i redogörelsen här nedan folkskollärarkåren behandlats fristående från övrig allmän tjänst. Även läro-

verkens speciella problem med avseende å de gifta lärarinnorna böra hellre likställas med folkskolans än med förvaltningstjänstens förhållanden.

Vad först *lärarinnorna* beträffar ansågs tendensen till frivillig avgång från tjänst i samband med äktenskap och barnsbörd minska. Av de sakkunnigas särskilda undersökning ovan i kap. 4 har jämväl framgått, att antalet gifta folkskollärarinnor ökat. Från lärarinnornas egen sida har det emellertid vid konferenser framhållits såsom en bestämd erfarenhet, att moderskap psykologiskt sett varit försvårat genom opinionens inställning, då man särskilt på landsbygden knappast med gillande sett, att lärarinnan hade barn eller åtminstone flera barn. Numera har en viss förändring inträtt.

Äktenskap och moderskap har knappast någonsin i och för sig ansetts kunna innebära ett men för arbetets rätta fullgörande. Samvaron med egna barn borde tvärtom fördjupa förståelsen för barn, och hemlivet måste i allmänhet anses betyda, att en tryckande ensamhetskänsla undvikes och även troligen att en personlig vitalitet längre vidmakthålles. Med hänsyn till dessa befattningshavare borde därför intet förslag om förbud för gifta kvinnor att utöva yrket vinna förståelse.

Deltidsarbete ansågs utgöra ett väsentligt olika problem i de fall, då undervisningen är ordnad med timlärarsystem eller med klasslärarsystem. I det senare fallet är varje avbrott olägligt, medan i det förra fallet antalet tjänstgörande i och för sig utan olägenhet skulle kunna utökas och antalet tjänstgöringstimmar för vissa lärare alltså minskas. Även såsom *reservpersonal* ha gifta lärarinnor stora möjligheter att tjänstgöra på sjuk- och vakansvikariat. Däremot har knappast från något håll ifrågasatts, att en *förtursrätt för återinträde i tjänst* skulle kunna förbehållas de lärarinnor, som ville lämna sin tjänstgöring för en längre moderskapsledighet. Man ansåg nämligen allmänt, att även vikariernas rätt till fast yrkesställning och ekonomisk trygghet måste tillgodoses. Däremot har det från många håll framhållits, att det skulle innebära en väsentlig reform till de gifta lärarinnornas tryggande och till befrämjande av deras familjeliv, om *vid förflyttningar och platstillsättningar viss hänsyn toges till den andra makens bostadsort*. Man önskade emellertid icke erhålla denna möjlighet såsom en lagstadgad förmån speciellt för kvinnor.

För all i *statlig tjänst* anställd personal gäller, att civilstånd icke skall inverka på anställningsmöjligheterna. Vad däremot *kommunalanställning* beträffar, upprätthåller särskilt en större kommun, nämligen Malmö, ett direkt *förbud för kvinnor att kvarstå i tjänst vid giftermål* varjämte vissa smärre kommuner tillämpa samma praxis samt vissa kommuner beröva sina gifta kvinnliga tjänsteinnehavare dem eljest tillkommande extra förmåner. Dessutom tagas i smärre kommuner ofta personliga hänsyn, varvid giftermål tillåtes endast om det gäller särskilt dugande personer. Vid nyanställning torde de gifta allmänt ha svårare att vinna i konkurrens med ogifta medsökande.

De olika kårorganisationerna förklarade sig ha den bestämda principiella

inställningen, att gifta kvinnors arbetsrätt icke finge eftersättas. Emellertid torde under den svåra arbetslöshetsperioden i början av 1930-talet bland tjänstemännen ha förefunnits även en annan uppfattning. Varje försök att lagstadga förbud mot gifta kvinnors rätt till arbete komme dock att möta bestämd opposition från tjänstemännen.

Vid diskussion om möjligheter till *deltidsarbete* mötte förslag i denna riktning inom samtliga kårorganisationer ett hårt motstånd. Man befarade, att kvinnor, om de hade rätt att göra anspråk på deltidstjänst, skulle komma att bliva betraktade såsom en besvärlig arbetskraft och att därefter en viss uppfattning om kvinnor i allmänhet såsom mindre lämplig fulltidsarbetskraft skulle göra sig gällande. Även från manligt håll uttalades varningar mot ett system med deltidsarbete samt påpekades möjligheten av att kvinnor med halvtidstjänstgöring skulle komma att betraktas med ovilja av kamraterna. Emellertid ansåg man, att det särskilt för det expeditionella arbetet i många verk skulle vara en förmån, om arbetskraft för deltidstjänstgöring i viss utsträckning funnes till förfogande. En förutsättning för att man från tjänstemännens eget håll skulle sanktionera en utveckling i denna riktning vore emellertid, att även för dylik tjänstgöring den säkra anställningsformen bibehölles och att intet tryck skulle komma att utövas, vare sig från verksledningens eller kamraters sida för att tvinga de gifta kvinnorna att åtaga sig dylikt arbete.

Av *reservpersonal* funnes likaså ett visst behov och reservanställning finnes även stundom fast ordnad, t. ex. inom telegrafverket. Då denna personal emellertid i regel erhåller en låg ersättning för sitt arbete och dessutom icke åtnjuter den fasta tjänstens förmåner med pension etc. samt då vidare denna tjänstgöring ofta är förlagd till tider, som äro för den egna familjen minde lämpliga, förefanns från tjänstemännens sida icke större intresse för att denna arbetsform skulle utvecklas.

Inom annan tjänst än undervisningsväsendet äro de ledigblivande posterna av så varierande och så speciell karaktär, att det sällan skulle vara troligt, att möjlighet skulle kunna beredas *äkta makar till tjänstgöring å samma ort*, om de icke redan vid äktenskapets ingående innehade dylika tjänster.

Som en av de viktigare reformerna i syfte att skapa möjlighet för gifta kvinnor att avgå ur tjänst framhölls från vissa håll, att icke endast intjänt pension i form av uppskjuten livränta skulle kunna åtnjutas, utan att jämväl anordningar borde vidtagas för att tjänsteman genom egna inbetalningar skulle kunna *uppehålla en fullständigare pensionsrätt*.

Sammanfattningsvis uttalades av samtliga representanter för stats- och kommunaltjänstemannakårerna, att de gifta kvinnorna voro bäst betjänade av att inga särskilda undantagsbestämmelser skapades för dem, vare sig de skulle innebära förmåner eller förbud.

Efter den mångsidiga framställning av såväl praxis som åsikter med avseende å åtgärder för att begränsa eller underlätta gifta kvinnors förvärvs-

arbete, vilken genom dessa konferenser och det föreliggande statistiska materialet framkommit, ämna de sakkunniga i det följande återkomma till ett bedömande av de skilda förslagen.

Kap 9. De sakkunnigas ståndpunktstagande med avseende å föreslagna åtgärder till förhindrande eller underlättande av gifta kvinnors förvärvsarbete.

Sedan de sakkunniga genom sin utredning i del I av förevarande betänkande vunnit en allmän bakgrund för bedömandet av spörsmål, sammanhängande med förekomsten av de gifta kvinnorna å arbetsmarknaden, samt sedan därtill lagts de upplysningar om åtgärder i vissa främmande länder som framlagts i kap. 6 och det statistiska material till samma frågas bedömande, som refererats ovan i kap. 7, jämte de redogörelser för erfarenheter och åsiktsinställningar bland de å den svenska arbetsmarknaden berörda parterna, som i närmast föregående kapitel givits, kunna de sakkunniga i det följande relativt kortfattat angiva sitt eget ställningstagande. Det framlagda materialet är av den karaktär, att utrymmet för personliga åsiktsinställningar ter sig avsevärt mindre, än man i den allmänna diskussionen synes hava förutsatt.

Vid den omprövning de sakkunniga hava att med stöd av föreliggande material företaga, vilja de sakkunniga i följande ordning upptaga till behandling de olika förslag, som i riksdagen och annorstädes framställts med avseende på gifta kvinnors ställning i förvärvsarbete:

1) *lagstadgat förbud mot gifta kvinnors förvärvsarbete,* 2) *gratifikation, äktenskapslån och engångsutbetalning av pensionsavgifter vid avgång ur tjänst, samt förtidspensionering,* 3) *deltidsarbete,* 4) *reservtjänstgöring,* 5) *förtursrätt vid återinträde i tjänst,* 6) *möjlighet att vidmakthålla pensionsrätt,* 7) *beredande av möjlighet för äkta makar att hava förvärvsarbete å samma ort* samt 8) *sociala anordningar till underlättande av förvärvsarbetande mödrars arbete med barn och hushåll.*

Förbud för gifta kvinnor att inneha förvärvsarbete. Ett lagstadgat, allmänt förbud för kvinnor att efter giftermål eller barnsbörd inneha anställning har knappast — om man frånser de för visst industriellt arbete stipulerade sex veckornas ledighet efter barnsbörd — på allvar ifrågasatts i vårt land. Visserligen förekom under de svåraste arbetslöshetsåren i början av 1930-talet ett tämligen utbrett missnöje över att i enskilda fall genom mannens och hustruns sammanlagda inkomster en del familjer kunde uppnå ett visst välstånd, medan andra familjer ledo en av arbetslösheten orsakad nöd. Däremot utkristalliserade sig sällan bland de intressegrupper, vilkas inställning är av närmaste betydelse för vårt ekonomiska livs organisation, ur

detta missnöje någon principiell uppfattning om samhällets skyldighet att ingripa. De sakkunniga tänka därvid närmast på arbetarnas och arbetsgivarnas fackorganisationer. Endast lokalt förekommo bland vissa fackföreningar, vissa arbetsgivargrupper och vissa politiska organisationer en mer eller mindre principiell inställning mot de gifta kvinnornas arbetsrätt. Oftast krävde man emellertid endast temporära hänsynstaganden till att denna grupp av arbetstagare framom andra kunde bära arbetslöshet och därför i första hand borde permitteras.

Efter det att konjunkturerna avsevärt förbättrats och förhållandena på arbetsmarknaden lättat, ha de principiella kraven på inskränkning tystnat. Det finnes anledning antaga, att en betydande omsvängning i den allmänna opinionen ägt rum, varför man för närvarande relativt allmänt är inriktad på att i huvudsak godkänna även de gifta kvinnornas anspråk på delaktighet i förvärvsmöjligheterna, även om man också ganska allmänt anser, att i förekommande nödsituationer olika samhällsgrupper i visst förhållande till sin ekonomiska bärgning böra åläggas att framom andra bära de med arbetslösheten förenade bördorna. Omsvängningen i tänkesätten illustreras av att själva problemet från att förut hava omtalats som »gifta kvinnors rätt till förvärvsarbete» numera allmännare ses såsom ett problem om »förvärvsarbetande kvinnors rätt till äktenskap och moderskap». Denna åsiktsändring har även till fullo klargjorts genom de konferenser, de sakkunniga avhållit med representanter för såväl arbetsgivare som anställda. Endast en smärre grupp arbetsgivare, nämligen bankernas, försäkringsbolagens och vissa större kontors, utgöra därvid ett undantag.

Att under sådana förhållanden lagstifta för att utestänga de gifta kvinnorna från arbetsmarknaden eller ens från vissa delar därav, skulle enligt de sakkunnigas mening vara orimligt. Även om emellertid huvudtendensen i opinionsbildningen för närvarande kan sägas vara den liberala, som just angivits, anse sig de sakkunniga icke kunna uttala någon förmodan, huruvida detta opinionsläge kommer att bestå, om konjunkturförhållandena bli väsentligt annorlunda. Icke ens för den händelse opinionen skulle taga en mer restriktiv inriktning än för närvarande, kunna emellertid de sakkunniga förorda lagstiftningsåtgärder för att reglera detta arbetsmarknadsförhållande, då lagbestämmelser icke kunna och icke böra göras anpassningsbara efter konjunkturer och växlande opinionslägen.

Inom riksdagen har vid flerfaldiga tillfällen en avvisande hållning iakttagits gentemot förslag att inskränka de gifta kvinnornas arbetsrätt (se härom ovan s. 9). I den allmänna debatten har särskilt befolkningskommissionen givit uttryck åt den senare tidens inställning genom att i flera olika sammanhang framhålla nödvändigheten av att de förvärvsarbetande kvinnorna böra såvitt möjligt kunna känna trygghet för sin anställning och ekonomi vid äktenskap och barnafödande. Befolkningskommissionen har därvid sett problemet utifrån befolkningspolitiska synpunkter och ansett sig böra förorda frihet till förvärvsarbete med tanke på möjligheten att erhålla flera tidiga äktenskap och färre fria förbindelser, att minska abort-

frekvensen och att borttaga ett skäl för total barnbegränsning. På sistone har kommissionen efter konferenser med såväl arbetsgivare som anställda och i samråd särskilt med de senare föreslagit en lagstiftning, som tvärtom förbjuder arbetsgivare att avskeda kvinnor på grund av giftermål eller barnsbörd.[1] Då en dylik lagstiftning avses skola främst vara av opinionsbildande verkan, har ingen straffsanktion föreslagits för de arbetsgivare, som skulle bryta mot en sådan lag, men däremot skulle skadeståndsskyldighet gentemot de avskedade föreligga. De sakkunniga, som icke ansett sig kunna avgörande bedöma, huruvida en lagstiftning är det mest ändamålsenliga medlet att uppnå en tryggare ställning för de gifta kvinnorna på arbetsmarknaden, vilja emellertid uttala sin anslutning till befolkningskommissionens principiella uppfattning om de gifta kvinnornas rätt till förvärvsarbete.

Icke endast i Sverige utan jämväl i andra länder har en förändrad inställning till detta spörsmål uppkommit, enligt vad i kap. 6 härovan relaterats. Det visar sig allmänt, att förbud mot eller inskränkning av gifta kvinnors förvärvsarbete varit synnerligen svåra att upprätthålla till och med i statstjänst, därest de icke bottnat i ett på gammal hävd vilande vaneförhållande (såsom t. ex. i England). På övriga håll har man oftast blivit föranlåten att ändra eller återkalla de restriktiva förordningar, vilka ofta tillkommo under de krisår, som i många länder drabbade det ekonomiska livet hårdare än i Sverige. Särskilt anmärkningsvärd är den förändring, som i detta hänseende inträffat i Tyskland. Där hade till en början ideologiska skäl kraftigt anförts för ett inskränkande av de gifta kvinnornas arbete utom hemmet. Emellertid ha icke endast praktiska skäl kommit att fordra, att en hel del av de av den nya regimen till en början utfärdade förbuden återkallats, utan man har rentav allmänt och ideologiskt kommit att kräva kvinnornas och jämväl de gifta kvinnornas produktiva medverkan i det nationella uppbyggnadsarbetet.

Med hänsyn till de sammanfattande slutsatser, som de sakkunniga i det föregående efter de olika framställningarna ansett sig kunna draga, måste *de sakkunniga bestämt avvisa varje förslag om lagstadgat förbud för gift kvinna att behålla eller söka ett förvärvsarbete utom hemmet.*

Som en ytterligare principiell motivering för detta ställningstagande önska de sakkunniga anföra följande.

Ett förbud skulle direkt strida mot det *krav på individuell frihet,* vilket är en bärande princip för vårt kulturliv. Rätten att söka ett arbete och rätten att leva i äktenskap bör icke utsättas för obehörigt intrång.

Ett förbud skulle vidare strida mot de allmänna lagbestämmelser, vilka i vårt land reglera makars rättsliga förhållanden och vilka fordra, att *såväl man som hustru, var efter sin förmåga, skola bidraga till familjens underhåll.* Makarna äga försörjningsplikt mot varandra och mot barnen. Genom fat-

[1] Betänkande angående förvärvsarbetande kvinnors rättsliga ställning vid äktenskap och barnsbörd (Stat. off. utr. 1938 : 13).

tigvårdsärendenas handläggning blir det allt klarare, att vid fall av inkomstens otillräcklighet även hustrun är skyldig att först söka förvärvsarbete, innan samhället träder in med ekonomiskt bistånd. Ett dylikt samhällskrav kan givetvis icke stå jämsides med ett samhälleligt förbud för de gifta kvinnorna att taga förvärvsarbete.

Ett förbud mot gifta kvinnors förvärvsarbete komme vidare i *strid med den ekonomiska utveckling,* vars historiska riktning man kan överblicka. Industrialiseringen är för vårt land ett ofrånkomligt faktum. De ingrepp och reformer man önskar åstadkomma ha att anpassa sig efter detta faktum. Härigenom komma på de olika individerna och även i viss utsträckning på de gifta kvinnorna anspråk att ställas, att de skola inordna sig i ett större produktionssammanhang än under den närmast förflutna tiden.

Ett förbud komme vidare i strid med samhällets intresse att *avvinna varje individ bästa möjliga insats.* Samhället har icke råd att avvara viss del av arbetskraften. Representanter för flera yrkesgrenar ha omvittnat, hur behövlig även den gifta kvinnliga arbetskraften är. Särskilt gäller detta den yrkesskickliga arbetarstammen. Ännu mera orimligt vore ett dylikt arbetsförbud för den del av den yrkesskickliga arbetskraften, för vilken samhället direkt har investerat kapital i yrkesutbildningen.

Ett förbud mot gifta kvinnors förvärvsarbete skulle troligen komma att *ofördelaktigt påverka hela den kvinnliga arbetskraftens användning och utbildning.* Utbildningen komme nämligen att löpa större risk att bliva överflödig och de däri nedlagda kostnaderna att bli tillspillogivna. Man skulle på denna grund kunna såsom ett möjligt resultat av ett dylikt förbud förvänta en allmän tendens att reservera den kvinnliga arbetskraften för okvalificerat arbete.

Ett dylikt förbud skulle vidare i de många fall, då hustruns förvärvsarbete är för familjen ekonomiskt nödvändigt, kunna komma att mera bliva en börda än ett skydd för kvinnorna. Förbudet kunde nämligen knappast gälla allt arbete överhuvud taget utan endast vissa tjänster eller anställningar. Detta skulle tvinga många kvinnor att i stället *söka både tyngre och sämre avlönade arbeten.*

Ett förbud skulle slutligen direkt motverka det sociala kravet, *att människor i möjligaste mån skola inordna sina sexuella förbindelser inom det av samhället godkända äktenskapets form.* Det är icke endast en teoretisk förmodan utan en omvittnad praktisk erfarenhet från såväl vissa främmande länder som vissa kretsar i vårt land, att ett förbud mot gifta kvinnors kvarstående i anställning ofta hindrat äktenskaps ingående och mången gång lett till att varaktiga och äktenskapsliknande sexualförbindelser icke legaliserats. Därmed sker emellertid icke endast ett frångående från äktenskapets sociala ordning i dessa enskilda fall, utan ett förbud av detta slag blir dessutom ett slags sanktion för fria sexualförbindelser i större allmänhet.

Det må å andra sidan framhållas, att, när de gifta kvinnornas förvärvsarbete ses från familjesynpunkt, förhållandena ingalunda äro harmoniska

utan att samhället tvärtom befinner sig i en brytningstid. Traditioner, handlingsvanor och praktiska förhållanden hava nämligen långt ifrån anpassat sig till hustruns yrkesarbete såsom någon normal företeelse. På den gifta kvinnan i förvärvsarbete kommer därför att vila en betydligt större total arbetsbörda än på hennes manliga och ogifta kvinnliga yrkeskamrater. Ej sällan blir denna arbetsbörda så stor, att man kan tala om en risk för överansträngning. Stundom bli även barnens intressen eftersatta, om ingen i hemmet har tillräcklig tid och förmåga att ägna sig åt dem.

Dessa missförhållanden önska de sakkunniga för ingen del undanskymma. Om emellertid en viss mängd av de gifta kvinnornas yrkesverksamhet betraktas såsom oundviklig, bör samhället och de enskilda familjerna sätta in krafter på att anpassa vissa av de yttre förhållandena därefter. En hel del anordningar kunna skapas för att underlätta den yrkesarbetande husmoderns arbete med hushåll och barn. Emellertid fordras troligen i första hand en viss förändring med hänsyn till de krav, som traditionellt ställas på hustruns omsorger och hemorganisation. Ju mera jämställda hustrurna bli med männen i fråga om yrkesarbete, desto mindre borde de anses böra stå till förfogande för särskild uppassning av andra familjemedlemmar. I den mån på detta område en förändring i uppfattningen inträffar och hemarbetet mera rättvist kommer att fördelas på samtliga vuxna familjemedlemmar, kommer hela frågan om de förvärvsarbetande gifta kvinnornas husmodersuppgift i annat läge.

De med barnens födande, vård och fostran förenade arbetsuppgifterna komma emellertid i all framtid att avsevärt öka arbetsbördan för gifta kvinnor. Trots att de sakkunniga icke kunna medgiva det berättigade i något förbud mot gifta kvinnors förvärvsarbete, är därmed ingalunda utsagt, att en utveckling vore att hälsa med glädje, som ledde till att gifta kvinnor i större allmänhet komme att ägna sig åt arbete utom hemmet. Tvärtom måste det anses i hög grad lyckosamt att, såsom nu i största antalet fall sker, kvinnor, som ha fallenhet och intresse därför, kunna mera obekymrade om ett försörjningsarbete få ägna sig åt egna barns vård i ett eget hem. I den mån samhället genom olika åtgärder kan bidraga att underlätta den i hemmet arbetande hustruns arbete och därmed möjliggöra för henne att ägna sig åt de för hemmet mer betydelsefulla uppgifterna, skulle detta utan tvivel komma att ställa hemarbetet bättre i konkurrensen med förvärvsarbete utom hemmet än vad nu är fallet. En husmoder, som med omtanke och yrkeskunnighet ägnar sig åt hemarbete i ett någorlunda stort familjehushåll, fyller en uppgift, som, även med hänsyn till dess rent ekonomiska värde, är produktiv. Därtill komma de många värden i hemarbetet, som äro ogripbara för en ekonomisk jämförelse men ändock omistliga, och som framför allt innebära, att moderns arbete med barnens vård och fostran kan skötas jämsides med hemhushållets arbetsuppgifter. Det måste emellertid medges, att den nutida tendensen innebär, att förvärvsarbetet ur ekonomisk synpunkt blir mer och mer förmånligt ställt gentemot hemarbetet vid det val, som varje ung familj står inför. Även om förbud och andra tvångsåtgärder

här icke kunna hjälpa, böra emellertid inga möjligheter till en positiv förbättring av hemarbetets villkor underlåtas.

Som en ytterligare komplikation i problemet om användningen av de gifta kvinnornas arbetskraft måste beaktas, att varje lösning av familjens organisations- och inkomstproblem, som endast tager hänsyn till de år, då modern har de stora uppgifterna inom hemmet, är ofullkomlig. Icke gifta kvinnor i allmänhet utan endast mödrarna bland dem kunna sägas i hemmet ha så väsentliga uppgifter, att det blir en social angelägenhet, om de bringas att försumma dem. Men även för dem som ha moderskapsuppgifter, faller den medföljande arbetsbelastningen endast på en relativt kortvarig period av deras levnad. I samma mån som kvinnornas livslängd ökat och i samma mån som familjens barnantal minskat, ha moderskapsåren kommit att utgöra ett specialproblem i kvinnornas liv. Även om det är nödvändigt att på bästa sätt skydda dessa uppgifter, blir det orimligt att endast med hänsyn till dem planera och organisera kvinnornas hela liv. Själva diskontinuiteten i kvinnornas livsuppgifter skapar ett av samtidens svåraste problem.

Till den konflikt mellan yrkesarbete och hemintressen, som för den förvärvsarbetande modern i vår tid består, anse sig de sakkunniga icke kunna anvisa någon allmängiltig lösning. Trenne synpunkter måste jämsides beaktas: samhällets intresse av effektivaste möjliga arbetsinsats, kvinnornas intresse i att få för dem personligt lämpade arbetsuppgifter och största möjliga ekonomiska trygghet för såväl nuet som framtiden samt barnens rättmätiga krav på bästa möjliga barndomsvård. Kompromissen mellan dessa trenne synpunkter måste varje enskild familj själv finna. Emellertid skall i det följande beröras, huruvida genom sociala åtgärder i viss mån de svårigheter, som i närvarande brytningstid icke kunna helt undvikas, skulle kunna underlättas.

Gratifikation, äktenskapslån, engångsutbetalning av pensionsavgifter samt förtidspensionering vid avgång ur tjänst på grund av giftermål. Då de sakkunniga avvisat förslaget om ett förbud mot gifta kvinnors användande i förvärvsarbete eller visst slag av förvärvsarbete, har detta skett på så starka principiella grunder, att icke heller förslag om särskilda premier för att förmå kvinnor att frivilligt avgå kunna vinna de sakkunnigas anslutning.

Förslagen om *gratifikation och äktenskapslån* vid kvinnors avgång ur tjänst vid giftermål måste från de synpunkter, de sakkunniga hava att pröva, nämligen de arbetsmarknadsekonomiska, sakna all motivering. Det kan icke anses rimligt, att samhället, som ofta fått vidkännas kostnader för att göra arbetskraft yrkesskicklig, därefter skulle betala ytterligare för att icke behöva utnyttja denna arbetskraft.

Från befolkningspolitisk synpunkt kan denna fråga möjligen bedömas annorlunda. Det har emellertid i vårt land med styrka hävdats, att befolkningspolitiska åtgärder skola hava direkt samband med det syfte de vilja

tjäna och icke såsom villkor uppställa andra fordringar. En *gratifikation vid avgång ur tjänst* kan emellertid i och för sig icke förmodas tjäna något befolkningspolitiskt intresse, då den dels huvudsakligen skulle tillfalla dem som ändå avgå och då dels denna engångsinkomst icke kan vara fördelaktigare än den kontinuerliga inkomst, som skulle härröra ur yrkesarbetet och därför heller icke — åtminstone ej vid rationellt övervägande — mera befrämja barnafödande. Äktenskapslån ha i Tyskland förknippats med villkor om hustruns utträde ur förvärvslivet, men villkoren ha på senare tid uppmjukats. I Sverige har denna de unga familjernas finansieringsfråga givits en lösning av annan art, i det att enligt befolkningskommissionens förslag riksdagen fr. o. m. 1 januari 1938 beviljat unga makar särskilda lånemöjligheter för bosättning. Dessa lån givas utan varje villkor i fråga om hustruns hem- eller yrkesarbete. — *De sakkunniga finna ej anledning förorda, att gratifikationer lämnas såsom uppmuntran till avgång ur tjänst och icke heller att påfordra, att bestämmelserna för bosättningslånen ändras.*

Därefter må beröras det för kvinnornas eget vidkommande med gratifikation jämförbara förslaget, att *intjänt pension skulle i ett engångsbelopp utbetalas vid avgång ur tjänst.* Ett dylikt förslag hade i allmänna ordalag berörts av 1930 års pensionssakkunniga:

»Vid frågans bedömande hava de sakkunniga utgått från att ingen lösning är önskvärd, enligt vilken den gifta kvinnan skulle mot en tillfällig förmån — exempelvis en gratifikation — lockas att övergiva statstjänsten för att sedan, i händelse av mannens frånfälle eller bristande förmåga att försörja sin familj, stå utan förvärvsmöjligheter.»

— — — »Då alltså familjepensionsmedlen lämna ett så betydande överskott och alltjämt komma att göra detta, så länge de kvinnliga tjänstemännen skola inbetala samma avgifter, som männen hava att erlägga till sina änke- och pupillkassor, synes den tanken ligga nära till hands, att man skulle kunna använda överskottet för ett så närliggande och behjärtansvärt önskemål som att underlätta för gifta kvinnor att helt ägna sig åt familjen och hemmets vård.»[1]

I ett senare betänkande[2] ha pensionssakkunniga emellertid icke ansett sig kunna fullfölja det preliminärt ställda förslaget.

De sakkunniga finna det för det första vara olämpligt, att belopp, som avsatts för vissa ändamål, d. v. s. ålderdoms- och familjepensionering, uttagas för annat ändamål, nämligen bosättning, för det andra oegentligt, att för kvinnors avgång på grund av giftermål skulle gälla andra regler än vid annan avgång, samt för det tredje oriktigt, att unga människor i en tillfällig situation skulle bringas att för utsikten att få ett visst mindre engångsbelopp försumma att göra en mera långsiktig ekonomisk planering. *De sakkunniga kunna därför icke förorda en dylik anordning.*

[1] Betänkande med förslag till reglemente angående tjänstepension (Stat. off. utr. 1932 : 19).

[2] Under mellantiden hade 1930 års pensionssakkunniga föranstaltat om en undersökning rörande c:a 3 000 gifta kvinnliga befattningshavare och såsom ett resultat därav funnit det vara sannolikt, att med hänsyn till dessa befattningshavares familjeförhållanden, det skulle vara obefogat att särskilt uppmuntra dem till avgång (Betänkande rörande familjepensionering. Stat. off. utr. 1934 : 29).

Vad till sist *förtidspensionering* av kvinnor som avgå på grund av giftermål beträffar, har denna knappast haft förespråkare i Sverige. I Frankrike praktiseras den i viss mån (se ovan s. 218), men det är då att märka, att för män militärtjänstgöring på liknande sätt berättigar till visst tillägg i den för pensionering nödvändiga tjänsteårsberäkningen. I vårt land skulle en allmängiltig förtidspensionering med anledning av äktenskap eller moderskap knappast äga något stöd i en allmän rättsuppfattning.

Deltidsarbete. Så länge problemet om de gifta kvinnornas förvärvsarbete ses endast utifrån dessa kvinnors egen synpunkt, måste *deltidsarbetet* te sig som en fördelaktig lösning. Inkomstbehovet är nämligen icke alltid så bestämt fixerat till en hel yrkesinkomst utan kan vara av alla graderingar, och möjligheten att organisera hemarbetet med endast en kortare frånvaro för husmodern blir betydligt lättare. Samvaron med barnen och omsorgen om deras vård och fostran skulle härigenom inte lida något mera betydande avbräck. Förhållandet mellan mor och barn skulle kanske tvärtom vinna på några timmars daglig frånvaro. Yrkesskickligheten och arbetsvanorna skulle upprätthållas, varför ett återinträde i full tjänst, om behov eller intresse därav senare uppstode, skulle vara underlättat.

Trots detta finnes hos arbetsmarknadens bägge parter mycket liten sympati gentemot förslag att utvidga eller officiellt reglera deltidsarbetsmöjligheterna. Detta ter sig så mycket mer förvånansvärt, som faktiskt en stor del av de gifta kvinnornas förvärvsarbete har karaktären av deltidsarbete. Enligt den specialutredning, som gjorts i 1936 års folkräkning och som citerats ovan å s. 252, hade av samtliga redovisade hustrur nära 6 % haft heltidsarbete och nära 4 % deltidsarbete under hela eller väsentlig del av äktenskapet samt nära 9 % hade i mindre utsträckning haft yrkesarbete. Emellertid är det tydligt, att det såsom deltidsarbete eller tillfälligt arbete här redovisade arbetet ofta haft karaktären av medhjälparskap i självständiga företag samt i vissa fall varit av sådan art, att det icke kunnat helt sysselsätta sina utövare. Såsom form för anställning hos andra har deltidsarbetet säkert spelat mindre roll.

Det största motståndet kommer från de anställdas håll. Man fruktar en allmän nedvärdering av den kvinnliga arbetskraften, om den gifta delen därav gör anspråk på särförmåner eller ger sken av att medgiva, att deras arbetsförmåga ej skulle vara fullgod. Man befarar vidare en press nedåt på arbetslönerna, om denna del av arbetarstammen ej begär »försörjarlöner» utan visar sig kunna underbjuda sina kamrater. Man befarar vidare, att deltidsarbetet speciellt på kontorsbanan skall under de relativt oreglerade arbetstidsförhållandena utveckla sig till ett heltidsarbete med deltidslön. Man finner svårigheter föreligga i avvägandet av andra förmåner än löner, vilka kunna vara inkluderade i avtalsbestämmelser: pensionsrätt, semesterförmåner, sjukledighetsersättning etc.

Från den andra parten, arbetsgivarna, medgivas i viss mån dessa olägenheter. Till dessa kommer en med deltidsarbete följande större belastning

på arbetsledarna: upprepade instruktioner, tätare avräkningar etc. Vidare framhålles stundom arbetsuppgifternas odelbarhet och allmänhetens intresse att kunna återfinna samma person på samma plats. Emellertid visar man på arbetsgivarhåll stort intresse för den specialform av deltidsarbete, som består i en regelbunden tjänstgöring vissa timmar om dagen eller vissa dagar i veckan. Även mot denna form av deltidsarbete gälla emellertid vissa av de anställdas invändningar.

De sakkunniga ha icke kunnat värja sig för intrycket, att reaktionen i allmänhet inför detta begrepp delvis varit känslobetonad eller att den åtminstone varit mera principiellt än praktiskt bestämd.

De sakkunniga ha för sin del funnit, att i vissa arbetsgrenar inom det privata näringslivet en viss klyvning av tjänstgöringen på kortare pass i och för sig väl skulle kunna ordnas och likaså att man på vissa arbetsområden skulle vara betydligt mer betjänt av ett större antal korttidstjänstgörande än av ett mindre antal heltidsanställda. Man borde även ha rätt att förvänta, att ett synnerligen gott arbete skulle presteras under korttidstjänstgöring och att detta alldeles särskilt skulle gälla gifta kvinnor, som i detta arbete kunde finna en välkommen omväxling utan att dock tjänstetiden utsträcktes så långt, att oron för hemmet toge överhand över arbetsglädjen. *De sakkunniga anse därför att många praktiska ekonomiska och personliga vinster för de gifta kvinnorna voro att påräkna, om deltidsarbete i större utsträckning vore tillgängligt.*

Emellertid måste de sakkunniga inse, att möjligheterna att i fastare former organisera sådant deltidsarbete för närvarande äro relativt små. Frågan sammanhänger med problemet om arbetskraftens variabilitet överhuvud taget. Så länge arbetsmarknaden befunnit sig i sitt organiserande skede, ha parterna för att kunna försvara sina ställningar och ha klarhet om anställningsreglerna måst arbeta under premissen, att all arbetskraft vore hundraprocentigt fullvärdig och att alla arbetstillfällen voro heltidsanställningar. Ännu är detta uppbyggnadsskede icke helt avslutat, men det torde vara att vänta, att modifikationer i bägge dessa hänseenden måste komma att så småningom befinnas önskvärda. Avvägningen av arbetsmöjligheterna för mindre kvalificerad och för deltidsarbetande arbetskraft kommer att kräva ett vidlyftigt utredningsarbete från arbetar- och arbetsgivarorganisationernas egen sida. Olika avtalsbestämmelser måste komma att göras modifierbara med hänsyn till uppdelningen av arbetstillfällena, och likaså måste även deltidspersonalens arbetsförhållanden regleras genom fasta avtalsbestämmelser. Till dess att sådana utredningar och bestämmelser föreligga, torde det vara ogörligt att rekommendera några åtgärder för att på den privata arbetsmarknaden åstadkomma större användning av deltidsarbete vare sig det gäller gifta eller ogifta, män eller kvinnor. Man har i stället att lita till att, där så ske kan, dylikt arbete ordnas genom personliga hänsynstaganden mellan arbetsgivarna själva och deras anställda.

Deltidsarbetet i *offentlig tjänst* ställer sig delvis olika. Återverkningarna på andra anställdas villkor behöva knappast tagas i betraktande. Den of-

fentliga tjänsten är icke lika känslig som den öppna arbetsmarknaden för återverkningarna av oregelbundenheter och socialt betingade hänsynstaganden såsom de sakkunniga i det föregående framhållit. *I den mån tjänstens art tillåter och tjänstemännen själva så önska, böra därför korttidstjänstgöringar inom allmän tjänst kunna ordnas.*

Formella möjligheter härför föreligga redan genom bestämmelserna om nedsättning av tjänstgöringstid samt partiell ledighet. De sakkunniga önska framhålla, att, i den mån deltidsbefattningar kunna inrättas eller partiell tjänstledighet beviljas, även de gifta kvinnornas behov i dylikt hänseende måtte beaktas. Däremot böra inga bestämmelser tillskapas särskilt för denna kategori befattningshavare, då även av andra anledningar ett legitimt behov av kortare tjänstgöringstid kan uppstå. Icke heller bör någon press utövas för att förmå de gifta kvinnorna att taga dylik reducerad tjänstgöring. Hela detta problem skulle säkert klarna, om man vande sig att i deltidsanordningarna icke endast uppmärksamma riskerna för den kvinnliga arbetskraften utan även att beakta, hur fördelaktiga de i många fall skulle vara för själva arbetets utförande.

Reservtjänstgöring. Om reservtjänstgöring i allmän tjänst gäller i tillämpliga delar vad ovan på tal om deltidsarbete sagts om nedsatt tjänstgöringsskyldighet, tillfälliga vikariat o. s. v. För den privata arbetsmarknaden företer emellertid reservtjänstgöringen helt andra aspekt än deltidsarbetet. Medan sålunda det sistnämnda i och för sig kunde te sig önskvärt från de gifta kvinnornas egen synpunkt men svårt att tillämpa med hänsyn till såväl arbetsplatsernas som yrkeskamraternas önskemål, ställer sig reservtjänstgöringen tvärtom. Den motsvarar sålunda, särskilt i form av sjuk- och semestervikariat, ett direkt behov från näringslivets sida. Övriga anställda ha heller knappast att befara några skadliga återverkningar av dylika arrangemang, eftersom reservpersonal i fråga om avtalsförmåner icke äger krav på att jämställas med övriga anställda.

Däremot är reservanställningen, just emedan den är till sin art oregelbunden, av betydligt mindre värde för de gifta kvinnorna själva. Dessa kunna visserligen genom vikariat av olika slag erhålla ett tillfälle att vidmakthålla sin yrkesskicklighet, och givetvis kunna de i många fall även vara angelägna om den extrainkomst reservtjänstgöringen medför. I större allmänhet kommer emellertid denna, emedan den icke kan förutberäknas, att så avsevärt bryta sönder den organisation kvinnornas eget hemarbete vilar på, att det — vilket även besannat sig erfarenhetsmässigt — blir för dem mindre värdefullt. Endast i de fall att den gifta kvinnan har hembiträde och alltså i relativt stor utsträckning icke har sin tid sysselsatt, ha vikariaten visat sig vara mer begärliga. Vikariaten infalla dessutom särskilt ofta vid sådana tidpunkter, då även hemmen ställa större anspråk på de gifta kvinnorna, t. ex. vid jul eller nyår, eller då de kunna komma i konflikt med familjens sommarrekreation etc.

Med hänsyn till dessa förhållanden synes det de sakkunniga omöjligt att

uppställa generella regler eller giva några mera preciserade förslag för i vilken mån reservtjänstgöring skulle kunna utnyttjas för de gifta kvinnornas räkning. Däremot blir en dylik av betydligt större praktiskt värde för pensionerade ensamstående personer, som i individuella fall kanske alltför tidigt skilts från sitt arbete. Det må överlämnas åt den inre organisationen i varje yrkesgren att här komma till en uppgörelse om förhållandena.

Endast i ett avseende önska de sakkunniga göra ett särskilt påpekande. Detta gäller möjligheten för de kvinnor, vilka avgå vid giftermål för en flerårig moderskapsledighet men i avsikt att senare återvända till förvärvsarbetet, att kvarstå i kår- och fackorganisationer. Genom själva denna tillhörighet kan i viss mån förbindelsen med yrket och yrkeskamraterna upprätthållas. I vissa fackföreningar föreligger redan nu möjlighet att under flera år vidmakthålla ett s. k. vilande medlemskap. Denna möjlighet torde böra vidgas. Även i den offentliga tjänsten bör, där så ske kan, en viss längre tjänstledighet kunna beviljas mödrarna under åren kring barnens minderårighet. Då emellertid de sakkunniga äro väl medvetna om de med dylika anordningar förbundna riskerna, kommer detta problem att något närmare diskuteras under närmast följande rubrik.

Förtursrätt vid återinträde i tjänst. Frågan om flerårig moderskapsledighet sammanhänger nära med frågan om återinträde i tjänst. I det fall att intet formellt utträde ur tjänsten förekommit, har denna i regel uppehållits med vikarie. Har däremot avgång ur tjänsten skett, återbesättes denna i regel med annan ordinarie innehavare. Det kan då givetvis aldrig i det senare fallet bliva fråga om att en tidigare befattningshavare skulle tillerkännas någon rätt att begära den senare tjänsteinnehavarens entledigande. Även om i det förra fallet problemet ligger formellt annorlunda till, torde man icke heller böra bortse från vikariernas intressen. Det kan icke vara för arbetets utförande, för tjänsteförhållandena eller för de unga människorna gagneligt, om ett vidsträcktare vikariatsystem komme att tillämpas.

Om en gift kvinna avgår ur tjänst, torde hon icke heller vid återinträde böra kunna påräkna någon bestämd förtursrätt. Ordinarie tjänst måste givetvis besättas endast med hänsyn till förtjänst och skicklighet. Däremot torde vid nyanställning och anställningar av tillfällig art en förutvarande anställd i många fall böra äga företräde framom andra sökande, vilket enligt vad de sakkunniga ha sig bekant även förekommit vid statens verk.

I det privata näringslivet torde i detta avseende förefinnas större möjligheter till anpassning. Visserligen böra de gifta kvinnorna icke begära att med lägre kompetens än andra sökande erhålla arbete, men med den, som man hoppas, allmänt ökade förståelsen för den även något äldre arbetskraftens och åtminstone den medelålders arbetskraftens duglighet, torde de gifta kvinnorna och änkorna icke i fullt samma beklagansvärda utsträckning som hittills behöva känna sig stå utanför arbetsmarknaden, om de för en viss tid ägnat sig åt sina barns vård. Medelåldersproblemet har varit särskilt svårt för den nuvarande övergångsgenerationen, som varit fostrad för en långt

mer statisk tillvaro. Med den nya generationen, som nu börjar träda in i medelåldern, kommer det säkerligen att visa sig, att anpassningsförmågan är större och därmed användbarheten i yrkesarbete utvidgad. Med det sagda ha de sakkunniga velat uttala sin förhoppning, att genom enskilt hänsynstagande större möjlighet att åter erhålla arbete måtte beredas de kvinnor, gifta, frånskilda och änkor, som för en någorlunda kort tidsperiod utträtt ur förvärvslivet för att ägna sig åt sina barns vård.

Möjlighet för vid giftermål avgående kvinnor att vidmakthålla pensionsrätt. Vid flera av de konferenser de sakkunniga haft med representanter för olika kategorier av anställda har det visat sig, att utsikterna att erhålla pension spela en mycket stor roll för de gifta kvinnornas önskan att kvarstå i tjänst. Det har framhållits, att kvinnors frivilliga avgång ur förvärvsarbete vid giftermål avsevärt skulle underlättas, om den med anställningen förenade pensionen icke behövde förminskas eller förfalla. Då de sakkunniga inse problemets stora betydelse, skall här nedan undersökas, vilka reformer härutinnan skulle kunna vidtagas. Problemen ställa sig därvid väsentligt olika i den allmänna tjänsten med dess reglerade pensionsförhållanden och i den enskilda tjänsten.

Inom *statstjänst* har numera ett steg i denna rikning tagits genom införandet av den bestämmelsen, att vid avgång utan rätt till pension den under tjänstetiden intjänta pensionen ersättes med en häremot enligt försäkringsteknisk beräkning svarande uppskjuten livränta, vilken utfaller vid viss fastställd pensionsålder. Beträffande familjepensioneringen gäller, att rätten till familjepension kvarstår efter befattningshavarens avgång och att pensionsförmånernas storlek bestämmes efter antalet tjänsteår.

Från olika grupper av befattningshavare har därutöver framkommit ett önskemål, att den som avgår ur tjänst utan att överflyttas till annan pensionsberättigad tjänst, skulle sättas i stånd att genom egna årliga inbetalningar vidmakthålla och öka sin pensionsrätt, så att den vid pensionsålderns inträde utfallande pensionen bleve lika stor som den skulle ha blivit, om vederbörande kvarstått i tjänst.

De sakkunniga, som inse att en dylik åtgärd skulle vara av viss psykologisk betydelse, anse sig emellertid icke kunna rekommendera ett dylikt system. Även om de avgående befattningshavarna själva bära samtliga de kostnader, som äro med deras fortgående pensionering förenade, komma ändock vissa administrativa kostnader att åvila det allmänna och vissa andra svårigheter att inträda, som icke helt få förbises. En av dessa består i rätten till förtidspensionering. Dennas bestämmelser torde nämligen knappast kunna bliva tillämpliga på andra än i tjänst kvarstående befattningshavare. Ytterligare en svårighet, ehuru troligen av mindre vikt, ligger däri, att de nu fastställda normerna för pensionsavdrag beräknats med hänsyn till att en viss avgång genomsnittligt skall komma att ske. Vidare skulle konsekvensen kunna tänkas fordra, att dylik möjlighet att kvarstå i statlig pensionsrätt tillerkändes envar, som överginge från allmän till enskild tjänst, varigenom stor oreda

vållades. Till slut måste de sakkunniga peka på att även andra möjligheter att genom regelbundna inbetalningar ordna en pensionsförsäkring finnas för dem som önska utnyttja dem. För många tjänsteinnehavare torde en frivillig pensionsförsäkring vara en framkomlig om också ekonomiskt något mindre fördelaktig väg.

De sakkunniga finna det av dessa anledningar icke möjligt att föreslå en utvidgad pensionsrätt för de kvinnor, som vid giftermål avgå ur offentlig tjänst.

Vad återigen pensionsmöjligheterna inom den *enskilda tjänsten* beträffar, ligger frågan annorlunda till, eftersom där icke en allmän pensionsrätt består. Det torde vara ett oavvisligt önskemål att, där pensionsrätt finnes, även före pensionsålderns inträde avgående anställda skola ha möjlighet att tillgodoräkna sig viss andel av denna rätt, då för pensionsändamål avsatta belopp äro att betrakta såsom innehållen del av lön. Då utvecklingen numera går i den riktningen, att från företagen fristående pensionskassor skapas, vilja de sakkunniga påpeka, att härigenom ett önskvärt överförande av pensionsrätt mellan kassorna underlättas samt att pensionsrätten inom en allmän pensionskassa bör kunna kvarstå, även om anställningarna växla. Emellertid böra samma regler gälla för i anledning av äktenskap avgående kvinnor som för andra anställda. Större penningbelopp böra icke heller under denna pensionsform utbetalas vid avgång. — En särskild utredning, som av 1936 års sakkunniga för frivillig pensionering av i enskild tjänst anställda nyligen avlämnats, har ställt sina förslag i samma riktning.[1]

Beredande av möjlighet för äkta makar att ha anställning på samma ort. I och med den allt vanligare förekomsten av äktenskap, där båda makarna inneha förvärvsarbete, har det varit att vänta, att antalet fall skulle stiga, där makarnas olika anställningsort hindrat ett gemensamt familjehushåll. Knappast hade man dock kunnat vänta, att denna företeelse skulle vara så omfattande, som synes framgå av det tidigare (s. 302) omnämnda resultatet ur lärarinneenquêterna. Enligt dessa skulle icke mindre än 14 % av de gifta folkskollärarinnorna och 16 % av de gifta småskollärarinnorna leva i dylika äktenskap. Här är visserligen att märka, att få samhällsgrupper lika lätt som lärarkårerna kunna trots skilda arbetsorter upprätthålla en viss gemenskap, då få andra ha så långa ferier. Det är därför med all sannolikhet icke rimligt att analogivis utsträcka detta resultat att gälla även andra kategorier. Såsom symptomatiska för en nyordning inom äktenskapsformerna äro uppgifterna dock beaktansvärda.

Flera äro sannolikt de fall, där hustrun skulle ha velat vidmakthålla ett förvärvsarbete, om inte flyttningen till makens bostadsort omöjliggjort detta. Vissa antydningar därom erhållas ur det ovan s. 256 citerade materialet från 1936 års partiella folkräkning, av vilket framgår, att gifta kvinnors förvärvsintensitet minskar, om de vid giftermålet byta kyrkoskrivningsort. Alldeles

[1] Stat. off. utr. 1938:18.

oräknade äro slutligen de fall, då ett äktenskap icke kunnat komma till stånd eller då det orimligt länge fördröjts, därför att de båda parterna icke kunnat finna förvärvsarbete på samma ort.

Under sådana förhållanden synes det bliva ett samhälleligt önskemål, att arbetsmarknaden bringas att bättre taga hänsyn till familjebildningen. För det enskilda näringslivet kan ett sådant hänsynstagande endast åstadkommas genom personliga överenskommelser. Mycket skulle emellertid troligen vara vunnet, om detta intresse för makarna att finna arbete å samma ort betraktades såsom ett legitimt socialt behov. Utvidgat från de enskilda fallen till att gälla mera generellt, sammanfaller detta önskemål med det som de sakkunniga tidigare uttalat, nämligen att kompletteringsyrken för det andra könet böra tillskapas på orter, som behärskas av efterfrågan endast å den ena sortens arbetskraft.

Även om det inom den offentliga tjänsten finnas möjligheter att i någon mån tillgodose makars intresse av jämsides arbetsmöjligheter, torde det vara svårt att fastställa regler härför. Visserligen har i en del länder, varibland särskilt konsekvent och omfattande i Frankrike, såsom ovan å s. 217 anfördes, en dylik praxis utvecklats och lagfästs. Svårigheterna äro emellertid betydligt större i ett litet land än i ett stort. Få kårer äro nämligen så stora, att ett gott urval av likvärdiga sökande skulle kunna tänkas ifrågakomma till varje tjänst. Det torde därför endast undantagsvis inträffa, att hänsyn till makars intresse i förevarande hänseende skulle kunna tagas vid tillsättande av viss tjänst, utan att samtidigt grundlagens bud åsidosättas. Hur behjärtansvärt än detta spörsmål är för familjebildningen, anse sig därför de sakkunniga icke kunna framställa något krav härutinnan, än mindre föreslå någon lagstiftning i likhet med den franska. Det torde få överlämnas till myndigheterna att avgöra, huruvida i det enskilda fallet dylik hänsyn till familjebildningen och den personliga trivseln skall kunna tagas. *De sakkunniga förvänta, att myndigheterna skola ha sin uppmärksamhet fäst på detta sociala spörsmål.*

Gift kvinnas möjlighet att behålla eget släktnamn. Det har ovan (s. 323) omnämnts, att visst ekonomiskt avbräck vid drivande av egen rörelse kan vållas gifta kvinnor, vilka efter giftermålet önska återöppna förut i eget namn bedriven firma. Även utanför de kretsar, där dessa särskilda bestämmelser enligt firmalagen[1] förbjuda gift kvinnas användande av sitt eget släktnamn, förefinnes ett önskemål, att behållandet av eget eller övertagandet av mannens släktnamn måtte göras öppet för makarnas fria val. De sakkunniga önska särskilt leda uppmärksamheten på att först i den nya äktenskapslagen av år 1920 formella hinder uppställdes för gifta kvinnor att använda sig av sitt familjenamn, vilket numera endast efter särskild anmälan får nyttjas i sammanbindning med mannens. Dittills hade frågan om hustruns namnbyte varit överlämnad till makarnas eget

[1] Lag av 1887 om handelsregister, firma och prokura, 2 kap. 9 §: »Enskild näringsidkares firma skall innehålla hans tillnamn med eller utan förnamn.»

skön att avgöra, och längre tillbaka var det allmän sed, att hustrun bibehöll sitt familjenamn. Tillkomsten av denna nya bestämmelse i giftermålsbalken har väckt opposition från olika håll. Frågan har även motionsvägen förevarit till behandling i riksdagen men har hittills icke lett till någon ändring. I ett till justitiedepartementet år 1921 av professor Gösta Eberstein avgivet betänkande med förslag till lag om släktnamn tillerkändes hustrun rätt att efter ansökan behålla sitt eget släktnamn, om hon under detta gjort sig känd i utövning av yrke eller verksamhet. En ny lagstiftning på namnrättens område låter emellertid fortfarande vänta på sig.

Det synes de sakkunniga önskvärt, att det, med hänsyn till gift kvinnas behöriga bedrivande av förvärvsverksamhet, även skall finnas en möjlighet för henne att behålla sitt eget släktnamn. Inom de fria yrkena har visserligen en praxis i denna riktning utbildat sig, men det kan knappast vara förenligt med en rationell rättsordning, att en dylik praxis icke skall vara godkänd av lagen. Ännu mera hindrande har den ovan anförda bestämmelsen i firmalagen visat sig vara, eftersom med »tillnamn» numera icke kan avses före äktenskapet buret släktnamn.

Då förekomsten av gifta kvinnors förvärvsverksamhet blir allt vanligare, torde lämpligheten av att under alla förhållanden upprätthålla kravet på makarnas namngemenskap böra göras till föremål för en allmän omprövning. *De sakkunniga vilja därför framhålla önskvärdheten av att äktenskapens namnrättsliga förhållanden snarast upptagas till övervägande.*

Sociala anordningar till underlättande av förvärvsarbetande mödrars arbete med barn och hushåll. Från många olika håll, såväl vid de i förevarande betänkande refererade konferenserna som eljest i den medborgerliga diskussionen, ha starka önskemål framförts, att institutioner skulle stödjas och särskilda anordningar uppmuntras för att hjälpa de förvärvsarbetande mödrarna med deras barnavårdsuppgifter. De sakkunniga önska för sin del instämma i dessa rekommendationer.

Den hjälp, som skulle kunna ifrågakomma, måste bliva av mångahanda slag. För att underlätta själva hushållsarbetet är troligen en fortsatt rationalisering och förenkling på detta område att räkna med. En reformverksamhet i denna riktning är för närvarande påbörjad, ehuru den givetvis icke endast tar sikte på de förvärvsarbetande husmödrarnas svårigheter utan i minst lika hög grad på de hemarbetandes. I de familjer, där ingen särskild person har sin arbetsdag fri för hushållsarbete, måste dessutom en rättvisare fördelning av hemmets arbetsuppgifter komma till stånd.

Barnavårdsuppgifterna kräva däremot helt andra hänsyn. De sakkunniga ha tidigare understrukit önskvärdheten av att mödrarna kunde beredas möjlighet till en längre moderskapsledighet under barnens tidiga år. Emellertid kan en dylik möjlighet ännu långt ifrån sägas vara för handen; den kommer sannolikt icke heller att någonsin kunna gälla eller ens önskas av samtliga förvärvsarbetande mödrar. Under sådana förhållanden behöva mödrarna främmande hjälp med sina barns vård eller passning, vilket för de heltids-

anställda måste omfatta större delen av dagen. Även de hemarbetande mödrarna ha emellertid behov av att under kortare tid av dagen kunna skicka sina barn till pedagogiskt ledda lekskolor. Befolkningskommissionen har i detta ärende numera avgivit förslag.[1] De sakkunniga kunna för sin del åtnöja sig med att hänvisa till detta förslag.

Emellertid kan teoretiskt sett barnens vård av samhället understödjas icke endast å institutioner utan även i de enskilda hemmen. Sålunda ha i en del fall hemsystrar anställts av kommuner eller andra sociala organisationer. Då det dock sannolikt skulle leda till orimliga konsekvenser, om husmorsvikarier för den under hela dagen bortaarbetande modern understöddes av det offentliga, har förevarande fråga i allmänhet för dessa husmödrar begränsats till att gälla kortare vikariat för undantagstillfällen, sjukdom, barnpassning om kvällar etc. Själva problemen om husmödrarnas hjälp i hemmen, som samtidigt med de sakkunnigas arbete behandlats av flera kommittéer, beröra emellertid huvudsakligen de hemarbetande mödrarna, varför de sakkunniga sakna anledning att närmare upptaga denna fråga till behandling.

De sakkunniga dela helt den allmänna uppfattningen, att dylika föranstaltningar äro i hög grad önskvärda, och samtidigt önska de sakkunniga understryka, att ekonomiskt-sociala åtgärder till mödrarnas fromma i lika mån om än i skiftande former böra inrikta sig på de bägge mödrakategorierna.

Sammanfattning.

De sakkunniga ha icke ansett sin uppgift vara att i olika detaljhänseenden framlägga utarbetade förslag. Den stora samhällsfråga, vars utredning hänskjutits till de sakkunniga, har fastmera genom själva sin karaktär i första hand nödvändiggjort en omprövning med hänsyn till allmänna principer och sociala sammanhang. Kvinnornas ställning på arbetsmarknaden i Sverige har till en början behövt allmänt kartläggas. De fakta, som de sakkunniga i sådant syfte sammanställt i förevarande betänkande, torde kunna utgöra en grundval för bedömandet även av delproblem och detaljförslag. Därmed skulle de sakkunnigas syfte vara nått att giva ett bredare förarbete till sådana specialutredningar, som i olika sammanhang kunna komma att krävas och delvis redan från olika håll påfordrats, samt att giva den offentliga opinionen i dessa spörsmål det verklighetsunderlag, som kan göra den upplyst och effektiv.

Kvinnornas infogande i den ekonomiska organisationen fortskrider i långsam takt. Denna företeelse kan varken hejdas eller starkt påskyndas. Samhället har dock i sin makt att påverka vissa av de faktorer, som bestämma denna utveckling, och att dymedelst förhindra, att anpassningssvårigheterna växa ut till en alltför kännbar social disharmoni. Bland dylika åtgärder ha

[1] Betänkande angående barnkrubbor och sommarkolonier m. m. (Stat. off. utr. 1938 : 20).

de sakkunniga funnit anledning påkalla uppmärksamhet för vissa, vilka synas mogna att föras fram till aktualitet:

1. Upphävande av bestående undantagsbestämmelser i fråga om kvinnors behörighet till vissa allmänna tjänster och undanröjande av tveksamhet angående deras behörighet till vissa andra. I detta syfte ha de sakkunniga förordat en allmän revision av samtliga de lagbestämmelser, som beröra frågor om kvinnors behörighet att inneha offentlig tjänst eller uppdrag.
2. Tillgodoseende av den kvinnliga ungdomens behov av yrkesutbildning, även för industri, hantverk och jordbruk, samt en vidgad yrkesorientering, ävensom behovet av yrkesbyte för viss medelålders arbetskraft.
3. Allmänna och enskilda åtgärder för att i familjebildningens intresse åstadkomma arbetsmöjligheter, särskilt inom industri och jordbruk, i mera lika mån för båda könen inom samma orter.

De gifta kvinnornas särställning inom kvinnoarbetets problemkomplex har av de sakkunniga jämlikt givna direktiv gjorts till föremål för särskild utredning och omprövning. Även om de gifta kvinnorna i vissa avseenden äro en relativt ny företeelse på arbetsmarknaden, har utredningen ej givit något stöd för det antagandet, att denna arbetsmarknadsfaktor skulle bryta sig ur ramen för den nuvarande samhällsutvecklingens sociala och ekonomiska organisation. Det står fastmera efter utredningsarbetet för de sakkunniga klart, att de gifta kvinnornas förvärvsarbete varken kan undvaras eller bör hejdas. I stället måste samhället anpassas till det nya läge, som kommit att uppstå genom kvinnornas allmännare deltagande i förvärvsarbete utom hemmen. Samtidigt bör emellertid mödrarnas möjlighet att under barnens minderårighet ägna sig åt dem och hemmen genom samhälleliga åtgärder underlättas.

De sakkunniga vilja beträffande de särskilda förslag, som de fått i uppdrag att pröva, samt med hänsyn till vad under utredningen i övrigt framkommit giva följande sammanfattning av sitt ståndpunktstagande.

1. Förslag om lagstadgat förbud för gift kvinna att behålla eller söka ett förvärvsarbete utom hemmet liksom förslag om restriktiva åtgärder i annan form mot gifta kvinnors arbetsrätt måste på det bestämdaste avvisas.
2. Gratifikationer, äktenskapslån, engångsutbetalningar av intjänt pension, förtidspensionering vid avgång ur tjänst eller andra dylika ekonomiska åtgärder, som skulle uppmuntra till frivillig avgång vid giftermål, kunna icke anses ändamålsenliga.
3. Möjligheter att erhålla deltidsarbete och reservtjänstgöring böra — med utnyttjande inom den offentliga tjänsten av redan givna bestämmelser samt inom det enskilda näringslivet genom överenskommelser mellan arbetsmarknadens parter — beredas såväl gifta kvinnor som andra arbetstagare, vilka av godtagbara skäl önska förkortad arbetstid.
4. Möjlighet att inneha anställning å samma ort bör under hänsynstaganden, som icke åsidosätta andra parters rättmätiga intressen, kunna i såväl offentlig som enskild tjänst i viss mån beredas äkta makar.

5. Frågan om gift kvinnas rätt att behålla eget släktnamn bör snarast tagas under förnyad omprövning.

6. Sociala anordningar till underlättande av mödrars vård av minderåriga barn böra vidtagas samt ekonomiskt understödjas, men de böra i lika mån, om än i olika former, tillgodose såväl förvärvsarbetande som hemarbetande mödrar.

KVINNOARBETET I SVERIGE

Av Docent KARIN KOCK

FÖRSTA AVDELNINGEN.

Kvinnornas sysselsättning.

Inledning.

Efterföljande redogörelse för kvinnoarbetets utveckling begränsas huvudsakligen till tiden efter 1920. Det viktigaste materialet för ett studium av kvinnoarbetet utgöres nämligen av folkräkningarnas uppgifter rörande befolkningens fördelning på kön, ålder, civilstånd och yrke, och först med folkräkningen för år 1920 har man erhållit ett tillfredsställande material ifråga om yrkesfördelningen. Ofullständigheter i det tidigare materialet och olikheter i redovisningsmetoder medföra så stora risker för felaktiga slutsatser, att man ej utan mycket omfattande undersökningar vågar begagna detsamma för en jämförelse med de senare folkräkningarna. För ett studium av det aktuella läget och de nuvarande tendenserna torde det också vara tillräckligt att analysera utvecklingen under tiden efter världskriget. Tyvärr föreligga ej några uppgifter i detta avseende från 1936 års folkräkning och för vissa viktiga områden äro resultaten av 1930 års folkräkning ännu (1937) ej tillgängliga. Detta gäller bl. a. yrkesutövarnas fördelning efter ålder och civilstånd.

I folkräkningen upptagas som tillhörande ett visst yrke alla de personer, vilka ej på grund av ålder, invaliditet eller av andra orsaker definitivt lämnat detta yrke. Uppgifterna avse sålunda antalet yrkesutövare, antingen de ha sysselsättning eller äro arbetslösa och oavsett om arbetslösheten är tillfällig eller långvarig. Vissa upplysningar i detta avseende kunna erhållas ur uppgifterna om antalet personer, som under folkräkningsåret saknat inkomst. I detta sammanhang är att observera, att som yrkesverksamma gifta kvinnor ha räknats alla gifta kvinnor, vilka erhållit hela eller en mera väsentlig del av sin utkomst från egen yrkesutövning. Härvid har hänsyn tagits icke blott till den egna inkomsten utan även till dennas storlek i förhållande till mannens inkomst.

I det följande ha de i folkräkningen upptagna s. k. självständiga yrkeslösa (grupp VI), vilka till stor del bestå av pensionärer och änkor, ej räknats som yrkesutövare. Hänsyn har sålunda ej tagits till det ringa antal husägare och diverse arbetare som ingå i denna grupp och som egentligen även borde räknas som yrkesutövare.

Vid sidan av folkräkningsuppgifterna har man att tillgå vissa statistiska, regelbundet utkommande publikationer, såsom industri- och lönestatistiken, samt specialutredningar av olika slag, vilka täcka begränsade verksamhetsområden. Dessa publikationer lämna i regel uppgift om antalet, vid ett visst tillfälle eller under en viss period, sysselsatta personer. Den mest omfattande undersökningen av detta slag är 1931 års företagsräkning, vilken täcker alla företag inom trädgårdsodling, industri, handel, kommunikationer, bank- och försäkringsväsende, restaurangrörelse, hygien och renhållning m. m. De områden som ej beröras av företagsräkningen äro

jordbruk och skogsbruk, allmän förvaltning, undervisning och fria yrken samt husligt arbete.

Förutom den offentliga statistiken finnas även privata publikationer, utgivna av arbetsgivare- och arbetareorganisationer, kollektivavtal o. d., vilka lämna uppgifter om arbetsförhållandena. En mycket värdefull källa har varit de upplysningar, som muntligen lämnats vid konferenser med personer, vilka arbeta antingen som företagare eller anställda i olika yrken eller som äro knutna till arbetsgivare- och arbetareorganisationer.

Av tab. 1 framgår att de yrkesutövande[1] kvinnornas antal stigit från 768 260 år 1920 till 893 342 år 1930 eller med 16 %. Under samma period steg de manliga yrkesutövarnas antal från 1 808 750 till 1 978 482 eller med 9 %. Ökningen har sålunda varit starkare för kvinnorna än för männen, vilket medfört en stegring av kvinnornas andel av samtliga yrkesutövare från 29·8 till 31·1 %.

Det är av intresse att jämföra denna stegring med folkmängdsökningen under samma period, vilket lämpligen kan ske genom en jämförelse mellan antalet yrkesutövare och befolkningen över 15 år. Yrkesutövare under 15 år äro så få till antalet, att man helt kan bortse från denna grupp. En dylik jämförelse ger vid handen, att de manliga yrkesutövarnas andel av den vuxna manliga befolkningen sjunkit från 90 till 88 %, medan de kvinnliga yrkesutövarnas andel stigit från 36 till 38 %.

Ovanstående siffror tyda på en något olika utveckling för den manliga och den kvinnliga arbetskraften. Vad männen beträffar, kan man ej draga några slutsatser om orsakerna till minskningen, enär man ej kan konstatera till vilka åldersgrupper den är att hänföra. Orsaken kan vara en tidigare avgång ur arbetet för de äldsta yrkesutövarna antingen på grund av svårigheter att erhålla arbete eller på grund av en utsträckning av pensioneringen. Den kan också vara att söka i en minskad förvärvsintensitet[2] i de yngsta åldersklasserna till följd av förbättrade utbildningsmöjligheter eller svårigheter att komma in i ett yrke. Om dylika tendenser förelegat för männen, borde de ha givit sig tillkänna även för kvinnornas vidkommande. Det visade sig också vid en specialundersökning rörande kvinnoarbetet i Stockholm[3], utarbetad på grundval av icke publicerade tabeller till 1930 års folkräkning, att en minskning förelegat i förvärvsintensiteten inom de högsta och lägsta åldrarna. Om detta resultat äger giltighet för landet i dess helhet, skulle man kunna draga den slutsatsen, att kvinnornas förvärvsintensitet i de mellanliggande åldrarna ökat starkare än som framgår av medeltalet för samtliga åldrar. Förändrade redovisningsmetoder för jordbruket påverka även siffrorna i den riktningen, att den ovan angivna ökningen i förvärvsintensiteten från 36 till 38 % måste betecknas som en minimisiffra.

Det är möjligt att den stegrade förvärvsintensiteten kan ha en av sina orsaker i en fortsatt minskning av antalet »icke sysselsatta» ogifta kvinnor. På grund av olika orsaker, vilka skola närmare beröras i annat sammanhang, söka de ogifta familjemedlemmarna i allt större utsträckning avlönat arbete utanför hemmen. Som oavlönat arbete inom hemmen, antingen det utföres av hustrur eller andra familjemedlemmar, i regel ej räknas som yrkesarbete vid den statistiska bearbetningen, kom-

[1] På grund av terminologien i folkräkningen användes termen »yrkesutövare» för att beteckna personer, sysselsatta i avlönat (inom jordbruket även oavlönat) arbete utom hemmet eller i avlönat husligt arbete.

[2] Med förvärvsintensitet avses här proportionen mellan antalet yrkesutövare och hela befolkningen inom en viss grupp.

[3] Bergman, Karin, och Kock, Karin: Kvinnorna i Stockholm och förvärvsarbetet. Hertha 1935 o. 1936. Tryckt som bilaga 2 till Kvinnoarbetskommitténs betänkande.

Tab. 1. Yrkesutövarnas fördelning efter huvudgrupper samt kvinnornas procentuella andel inom olika grupper 1920 och 1930.

Yrkesgrupp	1920				1930			
	Män	Kv.	Samtl.	Kv. i %	Män	Kv.	Samtl.	Kv. i %
Jordbruk med binäringar	807 729	250 622	**1 058 351**	23·7	799 271	241 522	**1 040 793**	23·2
därav: jordbruk o. boskapsskötsel	715 803	247 636	**963 439**	25·7	697 039	239 372	**936 411**	25·6
Industri och hantverk	655 558	152 683	**808 241**	18·9	741 114	185 885	**926 999**	20·1
därav: byggnadsverksamhet	116 418	953	**117 371**	0·8	169 578	1 895	**171 473**	1·1
Handel och samfärdsel	261 213	110 078	**371 291**	29·6	339 652	171 414	**511 066**	33·5
därav: varuhandel	107 046	61 930	**168 976**	36·7	146 901	94 972	**241 873**	39·3
bank och försäkring	12 183	5 857	**18 040**	32·5	13 809	7 751	**21 560**	36·0
hotell- och restaurangrörelse	6 271	24 433	**30 704**	79·6	9 700	46 287	**55 987**	82·7
post, telegraf o. telefon	12 603	14 449	**27 052**	53·4	16 777	16 750	**33 527**	50·0
transportväsende	123 110	3 409	**126 519**	2·7	152 465	5 654	**158 119**	3·6
Allmän tjänst och fria yrken	81 131	63 638	**144 769**	44·0	95 141	88 998	**184 139**	48·3
därav: statsförvaltning	9 895	2 855	**12 750**	22·4	9 547	2 673	**12 220**	21·9
försvarsväsende	23 817	540	**24 357**	2·2	24 870	1 453	**26 323**	5·5
kommunal förvaltning	8 639	1 234	**9 873**	12·5	10 100	2 150	**12 250**	17·6
religionsvård	6 876	945	**7 821**	12·1	8 679	2 214	**10 893**	20·3
undervisning m. m.	20 765	30 968	**51 733**	59·9	26 951	39 404	**66 355**	59·4
sjuk- och fattigvård	11 139	27 096	**38 235**	70·9	14 994	41 104	**56 098**	73·3
Husligt arbete	3 119	191 239	**194 358**	98·4	3 304	205 523	**208 827**	98·4
Samtliga grupper	**1 808 750**	**768 260**	**2 577 010**	**29·8**	**1 978 482**	**893 342**	**2 871 824**	**31·1**

Källa: Sveriges officiella statistik. Folkräkningen.

mer en dylik utveckling att siffermässigt te sig som en ökning av förvärvsintensiteten. Det skulle med hänsyn till den framtida utvecklingen givetvis vara av intresse att uppskatta den reserv, som ännu finnes av ogifta kvinnor utan avlönat arbete. Detta är emellertid möjligt endast för år 1920.[1]

Om man räknar med att personer som äro över 50 år knappast kunna tänkas komma ut som konkurrenter på arbetsmarknaden, kan man begränsa beräkningen till personer mellan 15 och 50 år. Man finner då att av samtliga ogifta män i dessa åldrar voro år 1920 endast 10 % icke yrkesarbetande. Det är att märka att bland yrkesutövarna ingå sådana, som tillfälligt äro utan arbete, och att de icke yrkesutövande sålunda äro sådana personer, som på grund av invaliditet äro arbetsoförmögna eller som ännu ej avslutat sin utbildning. Ett mindre antal utgöres även av rentierer, husägare o. d. utan annat yrke. Man torde emellertid kunna anse denna siffra, 10 %, som normal år 1920 för en grupp vars förvärvsintensitet är maximal.

För de ogifta kvinnorna var motsvarande procentsiffra 24 %. Härav framgår att det alltjämt finnes en reserv av ogifta kvinnor, oftast sysselsatta i oavlönat arbete inom hemmen, och att man sålunda med de fortgående förändringarna i den ekonomiska organisationen har att vänta en fortsatt stegring av förvärvsintensiteten.

I uttrycket »reserv» får dock icke inläggas betydelsen av en omedelbart tillgänglig reserv av arbetskraft. Förutsättningarna för att denna reserv skall kunna ut-

[1] Sedan detta skrevs, ha motsvarande uppgifter för år 1930 blivit tillgängliga. De visa en ökning av procentsiffran för manliga icke-yrkesutövare i åldrarna 15—50 år till 11 % och en sänkning av motsvarande procentsiffra för kvinnliga icke-yrkesutövare till 23 %.

nyttjas äro nämligen mycket nära beroende av en sakta fortgående ändring i ekonomiska och institutionella förhållanden, vilka minska behovet av arbetskraft inom hemmen, resp. öka incitamentet för hemmadöttrarna att söka avlönat arbete. Någon plötslig stegring av förvärvsintensiteten är sålunda ej att räkna med.

Vad ovan sagts om den ogifta kvinnliga arbetskraften, gäller i än högre grad om de gifta kvinnorna. Ännu år 1920 utgjorde antalet gifta yrkesutövande kvinnor i åldern 15—50 år endast 5 % av samtliga gifta kvinnor i dessa åldrar. En betydande ökning torde ha ägt rum under 1920-talet, vilket framgår av siffrorna för Stockholms stad. År 1920 utgjorde de yrkesarbetande gifta kvinnorna i Stockholm 15 % av samtliga, år 1930 25 %. I städer med över 30 000 invånare uppgick år 1930 de gifta yrkesutövande kvinnornas antal till 17 % av samtliga.[1]

Man torde kunna utgå från att den ovan konstaterade stegringen i förvärvsintensiteten för samtliga kvinnor till mycket stor del beror på, att kvinnorna i ökad utsträckning behålla sitt arbete efter giftermål och sålunda stanna kvar i arbetet längre än de gjorde tidigare. Endast i ringa grad torde en återströmning av gifta kvinnor, vilka en gång lämnat sitt arbete, äga rum. Då trots den i många avseenden revolutionerande utveckling som ägt rum efter 1920 med hänsyn till den gifta kvinnans förvärvsarbete, förvärvsintensiteten för samtliga vuxna kvinnor endast stigit från 36 till 38 % på tio år, torde man även för framtiden endast behöva räkna med en sakta stegring av detta procenttal.

I stort sett torde man kunna draga den slutsatsen, att tillströmningen av kvinnor till arbetsmarknaden regleras av samma faktor som är avgörande för den manliga arbetskraften, nämligen antalet av dem som komma upp i de produktiva åldrarna, dock med en sakta stigande »trend» för kvinnornas vidkommande på grund av en fortgående överflyttning från oavlönat hemarbete till förvärvsarbete utom hemmet. Vad avgången från yrket beträffar, torde man alltjämt få räkna med en betydligt tidigare avgång för kvinnorna än för männen, dock med en tendens till förlängning av kvinnornas genomsnittliga »yrkesålder» i förhållande till männens.

På det hela taget äro förskjutningarna i kvinnornas förvärvsintensitet relativt små, vilket tyder på att man närmar sig jämvikt mellan utbudet av manlig och kvinnlig arbetskraft på marknaden. Den stora stegringen av kvinnornas utbud tillhör en förfluten period.

Detta intryck av stabilitet på arbetsmarknaden försvinner emellertid, om man studerar utbudet på delmarknaderna i stället för det totala utbudet av arbetskraft. Arbetskraftens fördelning på olika näringsgrenar har undergått betydande förändringar sedan 1920. Det skulle här föra för långt att gå in på en analys av de faktorer som påverkat den ekonomiska utvecklingen i detta avseende. Endast några karakteristiska drag i efterkrigsutvecklingen skola framhållas.

Ett utmärkande drag i denna utveckling är den sedan länge fortgående nedgången i jordbrukets betydelse för arbetskraftens sysselsättning. Som framgår av tab. 1 och 2 minskades antalet sysselsatta under tioårsperioden såväl absolut som relativt. Delvis beror denna minskning på förändrade redovisningsmetoder, men den torde dock till största delen illustrera ett faktiskt förhållande. Samma utveckling, fastän något mindre utpräglad, företer det husliga arbetet. Det absoluta antalet inom detta yrke har visserligen ökats, men i svagare takt än folkmängden, varför den procentuella andelen minskats. Liksom inom jordbruket är det avlönade husliga arbetets tillbakagång en företeelse, som kunnat konstateras sedan lång tid tillbaka. Den

[1] År 1930 hade antalet yrkesutövande kvinnor i åldrarna 15—50 år stigit till 10 % av samtliga gifta kvinnor i dessa åldrar.

Tab. 2. Yrkesutövarnas procentuella fördelning på olika näringsgrenar 1920 och 1930.

Näringsgren	1920		1930	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Jordbruk med binäringar	44·7	32·6	40·4	27·0
Industri och hantverk	36·2	19·9	37·4	20·8
Handel och samfärdsel	14·4	14·3	17·2	19 2
Allmän tjänst och fria yrken	4·5	8 3	4·8	10 0
Husligt arbete	0·2	24·9	0·2	23·0
Summa	100·0	100·0	100·0	100·0

Källa: Sveriges officiella statistik. Folkräkningen.

stagnation som kännetecknar industrien är däremot av senare datum. Än så länge, åtminstone upp till 1930, har den svenska industrien absorberat ett med folkmängden proportionellt växande antal, men detta gäller endast om man i industrien inräknar även byggnadsverksamheten. Frånräknar man denna, finner man en om ock obetydlig nedgång i den egentliga industriens relativa andel, vilken nedgång dock uteslutande faller på den manliga arbetskraften.

I motsats till dessa ur sysselsättningssynpunkt stagnerande eller tillbakagående yrkesområden står varudistributionens och de med denna sammanhängande yrkenas, speciellt transportväsendets, starka expansion. »Service»-industrierna, de fria yrkena, den offentliga förvaltningen, undervisningen och den sociala omvårdnaden äro även områden, som med stigande levnadsstandard och vidgad socialpolitisk verksamhet kräva en växande stab av yrkesutövare.

Omfattningen av dessa förskjutningar framgår av att medan jordbruk och industri år 1920 sysselsatte 80·9 % av de manliga och 52·5 % av de kvinnliga yrkesutövarna, hade motsvarande procenttal för år 1930 sjunkit till 77·8, resp. 47·8 %. Om man för kvinnornas vidkommande även medräknar husligt arbete i denna tillbakagående grupp, bli procentsiffrorna 77·4 år 1920, resp. 70·8 år 1930. Förändringen har som synes varit större för kvinnorna än för männen.

Det är mot bakgrunden av dessa ekonomiska förskjutningar som man måste studera kvinnoarbetets utveckling inom de olika näringsgrenarna. I stort sett har utvecklingen varit densamma för kvinnorna som för männen, men förskjutningarna framträda mer markerade för de förra än för de senare. Detta framgår av procentsiffrorna i tab. 2. Av särskilt intresse är att försöka klarlägga betydelsen av dessa förändringar för relationen mellan manlig och kvinnlig arbetskraft.

I efterföljande redogörelse för läget och utvecklingen inom olika yrken följes i stort sett folkräkningens yrkesgruppering. Endast i enstaka fall ha avvikelser gjorts från denna av lämplighetsskäl. Som framställningen i huvudsak var avslutad våren 1937 avser den i regel förhållandena år 1936/37, om ej annan tidsbestämning angives.

Jordbruk, trädgårdsskötsel, fiske och skogsbruk.

Jordbruk och trädgårdsskötsel.

Statistiskt sett erbjuder det speciellt stora svårigheter att beräkna antalet kvinnliga yrkesutövare inom denna näringsgren. Det är nämligen karakteristiskt för jordbruket, att familjemedlemmar i stor utsträckning biträda i arbetet. År 1930 utgjorde dessa, hustrur icke inräknade, icke mindre än 322 045 eller 35 % av hela antalet yrkesutövare. I särskilt stor omfattning tillhöra de kvinnliga yrkesutövarna denna kategori. Frånräknar man de egna företagarna, blir detta förhållande än mera markerat. Mot 164 182 kvinnliga familjemedlemmar, som biträdde i jordbruket, svarade år 1930 endast 30 178 anställda kvinnor. För männen voro motsvarande siffror 157 863 och 194 197.

Det är givet att det är ytterligt svårt att avgöra, huruvida en hemmavarande dotter skall betraktas som sysselsatt i själva jordbruket eller i det husliga arbetet, i vilket senare fall hon räknas som familjemedlem utan yrke. Samma svårighet gäller den andra stora gruppen, »tjänstefolk för jordbruket i husbondens kost», vilken grupp står det avlönade husliga arbetet så nära, att gränsen dem emellan är ytterst vansklig att draga.

Om man utgår från de i folkräkningen redovisade uppgifterna, finner man att den yrkesutövande befolkningen minskats sedan 1920 med 2·8 % för männen och 3·5 % för kvinnorna (se tab. 3). Hänsyn har härvid tagits till förändrad redovisning av viss förvaltningspersonal i 1930 års folkräkning. Vidare ha från folkräkningens summor frändragits alla yrkesutövare inom mejerirörelsen, vilken här inräknats i industrien, samt lappar och lantbrukselever. Däremot har någon justering ej kunnat göras för de förändringar som hänga samman med nedan omnämnda förändringar i redovisningsmetoderna.

Kvinnornas andel var 1930 25·5 % av samtliga. Den statistiskt redovisade minskningen av antalet yrkesutövare sedan 1930 beror huvudsakligen på en nedgång i antalet medhjälpande familjemedlemmar (6 % för männen och 13 % för kvinnorna). Denna nedgång torde visserligen ha en reell bakgrund, men torde till övervägande del hänga samman med förändrade redovisningsmetoder i folkräkningen. Dessa innebära att vissa anhöriga, vilka tidigare räknats som »medhjälpande familjemedlemmar», överförts till arbetare eller »övriga familjemedlemmar» utan yrke. Den första gruppen har sålunda minskats med 9 682 män och 24 616 kvinnor, medan »övriga familjemedlemmar» ökats med 23 071 män och 14 948 kvinnor. Då dessutom i tvivelaktiga fall kvinnorna i större utsträckning än tidigare förts som »tjänstefolk för jordbruket» i stället för som »husligt arbetande», är det ytterst svårt att fälla ett omdöme om förändringarna i antalet anställda inom jordbruket. Så mycket torde man emellertid kunna säga att stegringen på 13 936 kvinnor i gruppen »tjänstefolk för jordbruket» antagligen beror på dessa omflyttningar.

Av företagarna utgöra kvinnorna 11 %. Man finner det relativt största antalet kvinnor bland godsägare och i gruppen »övriga företagare», som omfattar hönseriägare, biodlare m. m., medan låga siffror redovisas för arrendatorer o. d. samt trädgårdsodlare. Vidare arbeta mycket få kvinnor som lantbruksinspektorer och annan förvaltningspersonal eller som avlönade trädgårdsmästare.

Vid de stora gårdarna sysselsättas kvinnorna huvudsakligen med mjölkning och därmed sammanhängande arbeten. I regel äro dessa kvinnor gifta med arbetare på gården. Deras lön är låg, men med låga löner för de manliga jordbruksarbetarna

Tab. 3. Yrkesutövare inom jordbruk och trädgårdsskötsel enligt 1920 och 1930 års folkräkning.

Ställning i yrket	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Företagare	380 668	41 777	11·0
därav: godsägare	2 150	404	18·8
arrendatorer	922	39	4·2
hemmansägare och övriga jordbrukare	371 874	40 906	11·0
trädgårdsodlare	4 468	193	4·3
övriga företagare	1 254	235	18·7
Arbetsledare och förvaltningspersonal	6 486	162	2·5
Arbetare	217 889	30 016	13·8
därav: ladugårdsdrängar m. m.	20 192	5 362	26·6
trädgårdsarbetare	13 043	1 273	9·8
tjänstefolk för jordbr. i husb. kost	58 403	17 150	29·4
vanliga jordbruksarbetare	92 863	6 224	6·7
Hemmavarande barn över 15 år och andra familjemedl	322 045	164 182	51·0
Summa för jordbruk och trädgårdsskötsel 1930	**927 088**	**236 137**	**25·5**
1920	**955 803**	**244 877**	**25·6**

Källa: Sveriges officiella statistik. Folkräkningen.

har hustruns inkomst ofta varit nödvändig för bestridandet av de oundgängliga kontantutgifterna. Lantarbetareförbundet strävar emellertid att minska användningen av gifta kvinnor för mjölkning. Man anser att med högre inkomst för mannen, för vilket förbundet arbetar, blir hustruns lön av underordnad betydelse. Arbetet för en mjölkerska är förlagt till sådana tider på dygnet, att det kolliderar med männens måltidstimmar, och det lämnar hustrun ringa tid för hemmets och barnens skötsel. Man anser därför att hemmets ekonomi och standard förbättras mer, om hustrun helt ägnar sig åt detta i stället för att taga mjölkningsarbete. Utvecklingen går också i den av förbundet önskade riktningen. Sålunda torde de gifta mjölkerskornas antal vara obetydligt i mellersta Sverige, medan det i södra Sverige, speciellt Skåne, fortfarande håller sig uppe.

På de stora eller medelstora gårdarna användas praktiskt taget endast män för ladugårdsarbetet. Det råder brist på fullgod, manlig arbetskraft, enär männen mycket ofta vantrivas med detta slag av arbete. Arbetsgivarna skulle därför ej ha någonting emot att anställa kvinnor som ladugårdsskötare, i all synnerhet som kvinnor ofta ha ett gott handlag med djur, men utbudet av kvinnlig arbetskraft är obetydligt. Utbildade kvinnliga ladugårdsskötare ha därför ingen svårighet att få platser. Möjligheterna till utbildning — utöver praktiken i yrket — äro dock mer begränsade för dem än för männen, enär statliga stipendier lämnas till kvinnor endast för genomgående av korta kurser, avsedda för ladugårdsskötare vid små ladugårdar.

Bland statare samt fackutbildade arbetare och förmän finnas praktiskt taget inga kvinnor. I gruppen vanliga jordbruksarbetare utgöra kvinnorna endast 7 % av samtliga, men på grund av gruppens storlek är det absoluta antalet kvinnliga jordbruksarbetare relativt stort (c:a en femtedel av samtliga kvinnliga jordbruksarbetare).

Vid de mindre gårdarna arbeta kvinnorna som »tjänstefolk för jordbruket i husbondens kost» och syssla med litet av varje inom jordbruket. Denna grupp är absolut taget den största och kan även uppvisa den största proportionen av kvinnor i förhållande till män.

I Skåne arbeta kvinnorna i stor utsträckning med gallring och rensning av betfälten. Tidigare var det endast kvinnor, som användes härför, men numera deltaga många män i arbetet vid sidan av barn i alla åldrar. Arbetet sker på ackord och ger en ganska god dagsförtjänst. Upptagningen av betorna är ett tungt arbete och för detta användas huvudsakligen män.

Proportionen mellan manlig och kvinnlig arbetskraft är mycket olika i olika delar av landet. Även om man bortser från betodlingen, kan Skåne uppvisa ett relativt högt relationstal för kvinnorna, medan i Uppland och Södermanland relationstalet är väsentligt lägre.

Förhållandet mellan männens och kvinnornas löner framgår av att enligt det år 1936 träffade kollektivavtalet årsanställd manlig dagsverkare, som icke åtnjuter några naturaförmåner, skall erhålla en timlön av 55 öre, medan den som har naturaförmåner (fri bostad, vedbrand och potatisland) erhåller 48 öre. Kvinnlig arbetare för vanligt lantbruksarbete erhåller en timlön av 38 öre jämte vissa naturaförmåner för »självförsörjande». Mjölkning betalas på ackord.

Anslutningen bland kvinnorna till fackföreningarna är mycket dålig. Vad ladugårdspersonalen beträffar, förklaras detta av det stora antalet gifta kvinnor, vilka taga arbetet som en bisyssla. Den andra stora gruppen, tjänstefolket, står så nära det husliga arbetet, att man knappast kan draga någon gräns dem emellan, och denna grupp är ytterst svår för organisationen att komma åt. Med de låga kvinnliga lönerna blir anslutningen även en kostnadsfråga.

Inom trädgårdsskötseln syssla kvinnorna med det enklaste och lättaste arbetet såsom rensning och gallring på friland. Däremot förekomma kvinnorna mera sällan i drivhusen eller som yrkeslärda arbetare, för vilka man räknar med en utbildningstid av sex år. Kvinnliga trädgårdsarbetare finnas mest i södra Sverige. Lönerna äro mycket låga: enligt kollektivavtalet för kvinnlig vuxen arbetare 32 öre per timme, för manlig icke yrkeslärd arbetare minimum 49 öre per timme.

Även om man ej kan siffermässigt konstatera, i vilken omfattning antalet kvinnliga yrkesutövare inom jordbruket verkligen minskats, torde man dock med stöd av erfarenhetsrön kunna draga den slutsatsen, att åtminstone en del av den i folkräkningen redovisade minskningen motsvarar verkligheten. Den primära orsaken härtill torde vara ett minskat utbud av kvinnlig arbetskraft snarare än en reducerad efterfrågan. Detta antagande bestyrkes av läget på arbetsmarknaden. Vad den lejda arbetskraften beträffar, torde det vara en kombination av olika faktorer som framkallar flykten från jordbruket. Den relativt låga lönen torde endast vara *en* faktor vid sidan av sådana orsaker som den oreglerade arbetstiden, ett ofta tungt arbete och dåliga bostäder samt brist på nöjen och förströelser. För den oavlönade arbetskraften, som representeras av hemmadöttrarna, spelar vid sidan av de senast nämnda orsakerna möjligheten av att erhålla en kontant avlöning och en självständigare ställning troligen en avsevärd roll.

Trots tillbakagången i sysselsättningen inom jordbruket är det i denna näringsgren som man alltjämt finner det största antalet yrkesutövande kvinnor, 27 % av samtliga kvinnliga yrkesutövare. Jordbrukets betydelse för kvinnoarbetet framträder ändå starkare, om man tar hänsyn till att i ingen annan näringsgren, med undantag av det husliga arbetet, torde hustrurna taga så aktiv del i yrkesarbetet.

Fiske.

Huvudparten av de yrkesutövande kvinnorna, 1 741 av 1 810 (1930), äro medhjälpande familjemedlemmar.

Skogsbruk.

Inom skogsbruket förekomma kvinnorna egentligen endast bland kontorspersonalen. I 1930 års folkräkning, liksom i företagsräkningen, redovisas dock ett hundratal kvinnliga »skogs- och flottningsarbetare». Dessa torde huvudsakligen utgöras av s. k. flaggvakter, vilka medelst flaggning tillkalla hjälp vid brötbildning m. m. Enstaka bonddöttrar och kvinnliga hemmansägare deltaga även i skogsarbetet. Vidare sköta kvinnor, »kockorna», mathållningen vid skogsdrivningarna, i de fall då denna ordnas kooperativt, men dessa kvinnor tillhöra snarare gruppen »restauranger» än skogsbruk.

Industri och hantverk.

Ännu år 1930 hävdade industrien sin plats som nummer tre, efter jordbruk och husligt arbete, med 20·8 % av samtliga kvinnliga yrkesutövare. Denna procentsiffra är något högre än 1920 års siffra, 19·9 %, men skillnaden är så obetydlig, att man kan anse förhållandena vara i stort sett oförändrade. Detta innebär att antalet kvinnliga yrkesutövare inom industrien vuxit under 1920-talet i ungefär samma proportion som totala antalet kvinnliga yrkesutövare, d. v. s. något starkare än folkmängden. Det föreligger en svag tendens till ökning av kvinnornas antal i förhållande till männens, i det att kvinnornas andel av totala antalet yrkesutövare stigit från 18·9 till 20·1 %. Med hänsyn till att utvecklingen varit mycket olikartad inom olika grupper, beroende dels på arbetets art och dels på yrkesutövarnas ställning i yrket, kan man ej av genomsnittssiffrorna få någon uppfattning om läge och utvecklingstendenser. Det är därför nödvändigt att dela upp materialet på olika grupper, först och främst efter ställningen i yrket. För arbetarna har en mera ingående undersökning gjorts för de olika industrigrenarna.

Företagare och företagsledare.

Enligt företagsräkningen utgjorde det totala antalet företagare inom den rena industrien år 1931 76 135, varav 65 372 män och 10 763 kvinnor (14·1 % av samtliga). I industriföretag, kombinerade med annan näringsgren, var totala antalet företagare 15 962, varav 11 247 män och 4 715 kvinnor (29·5 %). Den högre siffran i det senare fallet förklaras av att kombinationen i regel är industriföretag-detaljhandel.

Förhållandena inom den större industrien belysas bäst med hjälp av industristatistiken. Man måste emellertid taga hänsyn till, att huvudparten av de i industristatistiken redovisade företagen ägas av bolag, och till skillnad från företagsräkningen, som bland företagarna även inräkna delägare i annat bolag än aktiebolag, räknar industristatistiken endast enskilda personer (eller stärbhus) som företagare. I regel är det endast smärre företag som drivas av enskild person, vilket framgår av att antalet arbetare i medeltal per arbetsställe, ägt av enskild person, år 1935 utgjorde endast 8·3 (1920: 9·8). De kvinnliga ägarna[1] inom denna kategori av företag befinna sig i ökning, ej endast absolut taget utan även i förhållande till männen. År 1920 utgjorde de endast 4·6 %, 1930 hade relationstalet stigit till 5·4 % och år 1935 till 6·1 %. Tendensen är sålunda omisskännlig. Arbetareantalet i de av kvin-

[1] Antalet ägare har här satts lika med antalet arbetsställen, ägda av kvinnor.

Tab. 4. Industri och hantverk:

Verksamhetsgren	Enligt 1930 års folkräkning			
	Större	Mindre	Summa	I % av samtliga
1. Malmbrytn., metall- och maskinindustri ..	61	285	**346**	2·3
2. Jord- och stenindustri	21	32	**53**	3·0
3. Trävaruindustri	30	95	**125**	1·2
4. Pappers- och grafisk industri.....	37	519	**556**	17·7
5. Närings- och njutningsmedelsindustri	224	2 579	**2 803**	21·4
6. Textil- och beklädnadsindustri	168	24 124	**24 292**	73·5
7. Läder-, hår- och gummivaruindustri	70	1 718	**1 788**	9·3
8. Kemisk-teknisk industri	21	38	**59**	9·6
9. Byggnadsverksamhet, belysning, vattenledning m. m.	19	52	**71**	0·5
10. Ej specificerad industri	—	10	**10**	2·6
Summa	**651**	**29 452**	**30 103**	**27·2**

[1] Endast kraft-, belysnings- och vattenverk.

nor ägda företagen uppgick år 1935 till 7·1 per arbetsställe. Det föreligger sålunda ej någon större skillnad i storlekshänseende mellan företag, ägda av kvinnor och av män. Det största absoluta antalet kvinnliga företagsägare förekommer inom livsmedelsindustrien. Medan år 1920 det relativt största antalet återfanns inom pappers- och grafisk industri, har på senare tid en förskjutning ägt rum, och numera finner man det relativt största antalet kvinnliga företagare inom textilindustrien. Relativt taget äro kvinnorna svagast företrädda inom trävaruindustrien. Den mer detaljerade statistik, som publicerades år 1920, visar att kvinnliga ägare vid denna tidpunkt huvudsakligen förekommo vid mekaniska verkstäder, boktryckerier, kvarnar, bagerier och mejerier. De väsentligt högre procentsiffror, som redovisas i företagsräkningen, bero på att man i denna får med ett stort antal småföretag samt självständiga yrkesutövare utan anställd personal.

Det skulle vara av mycket stort intresse att jämföra företagsstorleken och fördelningen av företagarna på män och kvinnor. Materialet tillåter emellertid ej en dylik kombination, men för att erhålla en ungefärlig bild av läget kan man särskilja de verksamhetsgrenar, i vilka mer än 50 % av de sysselsatta personerna tillhöra företag med 10 sysselsatta personer och därunder, vilka grenar kunna betraktas som hantverk eller småindustri. Det är givet att en dylik uppdelning ej ger till resultat en strikt fördelning av företagen på stor- och småindustri, men i flertalet fall blir fördelningen tillräckligt tillfredsställande, för att man skall våga draga slutsatser angående tendensen. En dylik bearbetning av företagsräkningens siffror visar, att 68 % av de manliga företagarna och 89 % av de kvinnliga tillhörde gruppen hantverk och småindustri. Inom gruppen »industriföretag kombinerade med annan näringsgren» voro motsvarande siffror 53 och 78 %. Skillnaden mellan män och kvinnor är sålunda ej så betydande som man skulle ha kunnat vänta, beroende på att det finnes ett stort antal hantverksgrenar, som uteslutande sysselsätta manlig arbetskraft (plåt- och kopparslagare, smeder och hovslagare, elektromekaniska reparatörer, ägare av småsågar, snickare, båtbyggare och tunnbindare, slaktare, skomakare samt hantverkare av olika slag inom byggnadsbranschen).

Studerar man detaljsiffrorna, finner man en mycket stark koncentration av de kvinnliga företagarna till endast två yrken. Icke mindre än 80·5 % av samtliga

kvinnliga företagare och företagsledare.

Enligt 1931 års företagsräkning				Enligt 1935 års industristatistik			
Ren industri	Kombinerad industri	Summa	I % av samtliga	Ägare	Företags-ledare	Summa	I % av samtliga
97	235	**332**	2·0	71	12	**83**	2·6
41	25	**66**	2·4	21	4	**25**	2·7
91	19	**110**	1·0	49	6	**55**	2·2
391	114	**505**	18·0	44	9	**53**	4·8
1 940	2 057	**3 997**	25·1	168	63	**231**	6·2
8 282	2 435	**10 717**	55·6	44	23	**67**	6·6
107	160	**267**	1·9	17	6	**23**	4·2
37	14	**51**	4·7	6	7	**13**	3·2
109	—	**109**	0·6	7[1]	—	**7**	1·7
11 095	**5 059**	**16 154**	**15·9**	**427**	**130**	**557**	**4·0**

kvinnliga företagare inom den rena industrien äro nämligen innehavare av hembagerier eller arbeta självständigt som sömmerskor med eller utan anställd personal. Den sistnämnda gruppen är den största med icke mindre än 5 609 företagare eller 58·4 % av samtliga. Inom övriga verksamhetsgrenar, med undantag av fotografering, förekommer det ytterst få kvinnliga företagare. Samma koncentration kan man konstatera inom den kombinerade industrigruppen, i vilken 78 % av samtliga kvinnliga företagare äro innehavare av bageri-, konditori- och serveringsrörelse eller av företag för tillverkning och montering av samt handel med hattar, mössor o. d.

I 1930 års folkräkning uppdelas företagarna i två grupper, större företagare och likställda samt mindre företagare (företagsledarna inräknade). Det största antalet större kvinnliga företagare, absolut såväl som relativt, förekommer inom livsmedelsindustrien (bagerier) och därnäst inom textilindustrien (sömnad samt tvätt och strykning). De mindre kvinnliga företagarna förekomma huvudsakligen inom textilindustrien. Mindre företagare, i procent av samtliga, utgöra för kvinnorna 97·8 % och för männen 86·8 %. Kvinnorna utgöra 5·8 % av de större företagarna, 29·6 % av de mindre företagarna samt 27·2 % av samtliga. En jämförelse med företagsräkningens resultat försvåras av vissa skiljaktigheter i materialets omfattning, vilka mest framträda inom grupperna 5—7. Sålunda hänför folkräkningen mejerierna (grupp 5) till jordbruket, medan företagsräkningen inräknar dessa i industrien. Å andra sidan inräknar folkräkningen tvätt- och strykinrättningar (grupp 6) samt barberare, frisörer o. d. (grupp 7) i industrien, medan i företagsräkningen dessa företag tillhöra en speciell grupp. Vidare upptar folkräkningen ett avsevärt antal personer, speciellt sömmerskor, som självständiga företagare, vilka ej kunnat anses vara innehavare av företag eller vilka av den ena eller andra anledningen ej kommit med i företagsräkningen. Vissa olikheter föreligga även i uppdelningen på större och smärre företag. Bilden blir dock densamma, och folkräkningen bekräftar den redan gjorda iakttagelsen av en mycket stark koncentration av de kvinnliga företagarna till ett litet fåtal verksamhetsgrenar, vilka tillhöra småindustrien och hantverket.

Tab. 5. Industriens och hantverkets kvinnliga förvaltningspersonal.

Ställning i yrket	Ind. statistiken 1935		Folkräkningen 1930		Företagsräkningen 1931[1]	
	Antal	I % av samtl.	Antal	I % av samtl.	Antal	I % av samtl.
Tekn. personal inkl. förmän	768	3·9	353	1·6	2 027	12·4
Förvaltningspersonal	11 363	33·2	12 716	34·4	10 276	30·8
därav: kontorspersonal	10 461	38·8	·	·	·	·
lagerbokhållare	859	22·7	·	·	·	·
resande i firmans tjänst	43	1·2	·	·	·	·
Summa	**12 131**	**22·4**	**13 069**	**21·8**	**12 303**	**21·1**

[1] Under antagande av att hälften av den kommersiella och hela den tekniska förvaltningspersonalen inom den kombinerade gruppen tillhöra industrien.

Då ett så stort antal företag drivas i bolagsform och de egentliga företagsledarna sålunda ej räknas som ägare utan som anställd personal, måste man sammanföra dessa två grupper för att få en uppfattning om kvinnornas ställning som ledare av industriföretag (tab. 4). Som allmän reservation måste påpekas, att gift kvinna nominellt kan stå som ägare av företag, vilket i verkligheten drives av mannen.

Bland de anställda företagsledarna äro kvinnorna svagare representerade än bland ägarna. Enligt företagsräkningen utgjorde de i den rena industrigruppen 4·6 % av samtliga och i den kombinerade 14·1 %. Man kan vidare konstatera att de kvinnliga företagsledarna i väsentligt högre grad tillhöra småföretagen än männen. Procentsiffrorna för hantverk och småindustri, beräknade enligt ovan beskrivna metod, voro inom den rena industrien 20 % för männen och 62 % för kvinnorna samt inom den kombinerade 29 % för männen och 57 % för kvinnorna. Samma resultat erhålles ur industristatistiken. Enligt denna utgjorde de avlönade kvinnliga företagsledarna inom den större industrien år 1935 endast 2 % av samtliga. Koncentrationen är även här märkbar. Av 332 i företagsräkningen redovisade företagsledare inom den rena industrien, återfinner man 122 vid mejerierna. Inom den kombinerade industrigruppen tillhör en tredjedel av företagsledarna (33·1 % år 1931) samma två industrier som företagarna. Man finner även ett relativt stort antal kvinnliga ledare inom företag för tillverkning och reparation av samt handel med guldsmedsvaror o. d.

Förvaltningspersonal.

Huvudparten av den kvinnliga personalen tillhör den egentliga kontorspersonalen (tab. 5). Enligt folkräkningen uppgick den kvinnliga kontorspersonalen år 1930 till 12 716 eller 34 % av totalantalet. Inom den egentliga industrien (enligt industristatistiken) utgjorde de kvinnliga kontoristerna samma år 7 856 och år 1935 10 461. Detta är en yrkesgrupp som befinner sig i stark tillväxt. År 1920 utgjordes sålunda den egentliga industriens kontorspersonal till 30 % av kvinnor, 1930 hade motsvarande procentsiffra stigit till 35 % och 1935 till 39 % (tab. 6).

Koncentrationen till vissa industrigrenar är ej så markerad som ifråga om företagare och företagsledare. Det absolut största antalet finner man inom gruppen malmbrytning och metallindustri samt därnäst inom pappers- och grafisk industri. Denna sista industri synes emellertid förlora i betydelse, och på de senaste åren har antalet kvinnor inom livsmedelsindustrien samt textil- och beklädnadsindustri-

Tab. 6. Kvinnlig kontorspersonal i den egentliga industrien.

Industrigren	Antal 1935	I % av samtliga		
		1920	1930	1935
1. Malmbrytning och metallindustri	3 364	22	26	31
2. Jord- och stenindustri	284	26	27	30
3. Träindustri	361	17	19	23
4. Pappers- och grafisk industri	1 727	45	45	47
5. Livsmedelsindustri	1 511	35	41	45
6. Textil- och beklädnadsindustri	1 579	46	54	57
7. Läder-, hår- och gummivaruindustri	646	52	53	54
8. Kemisk-teknisk industri	575	35	40	42
9. Kraft-, belysnings- och vattenverk	414	26	30	31
Summa	**10 461**	**30**	**35**	**39**

Källa: Sveriges officiella statistik. Industri.

erna starkt ökats. I förhållande till den manliga personalen finner man det största antalet kvinnor inom denna sistnämnda industri samt även inom läder-, hår- och gummivaruindustrierna (tab. 6). 1930 års folkräkning visade att det största antalet kvinnliga funktionärer vid denna tidpunkt funnos inom följande industrier: mekaniska verkstäder och gjuterier, elektromekanisk industri, boktryckerier, sömnads- och skofabriker. Å andra sidan voro kvinnorna svagare företrädda vid järngruvor, järn- och stålverk, sågverk och pappersmassefabriker.

Denna sista iakttagelse är av intresse och sammanhänger med olikheten i fördelningen av män och kvinnor på landsbygd och städer. Det visar sig nämligen, att en väsentligt mindre del av kvinnorna än av männen har sysselsättning på landsbygden. Procentsiffrorna voro för år 1930 resp. 15 och 28 %. Man kan fråga sig om orsaken härtill är att söka på arbetsgivarnas sida eller hos kvinnorna själva. Svaret är att man troligen har att göra med en kombination av båda dessa faktorer. De ovan nämnda industrierna med relativt få kvinnliga kontorister äro i stor utsträckning lokaliserade till landsbygden och torde i många fall ännu präglas av en viss patriarkalisk organisation. I lönen ingå ofta naturaförmåner, såsom fri bostad, vilka sedan gammalt avmätts för familjer. Bruksägarna ha även varit inställda på att skaffa sönerna till de vid bruken anställda platser, antingen inom själva det industriella arbetet eller på kontoret, medan flickorna, i den mån de stannat kvar vid bruken, tidigare haft sysselsättning i hemmen. Med införande av modernare kontorsorganisation och användande av kontorsmaskiner har kvinnornas användbarhet på dessa kontor emellertid ökats, och detta torde utgöra en av förklaringsgrunderna till kvinnornas frammarsch på detta område under det senaste decenniet. Det är en utveckling, som ger vidgade arbetsmöjligheter för kvinnor, vilka, av den ena eller andra orsaken, bl. a. brist på läroanstalter på den plats där de bo, ej skaffat sig utbildning för ett mer kvalificerat kontorsarbete.

Ser man på frågan ur kvinnornas egen synpunkt, finner man att utbudet av kvinnlig arbetskraft på dessa platser är begränsat. För de kvinnor som skaffat sig högre utbildning — vilket i regel måste ske på andra orter — har det funnits möjligheter till arbetsanställning i städerna, som för dem tett sig mera lockande. Kvinnliga kontorsbiträden vid ett bruk eller i ett litet industrisamhälle, vilka ej ha sin familj därstädes, bliva nämligen socialt mera isolerade än män i motsvarande ställning, vilket är en starkt bidragande orsak till att kvinnorna om möjligt söka sig in till städerna. Ökningen i den kvinnliga kontorspersonalens storlek på dessa områden be-

ror därför mest på det nyss nämnda förhållandet, att man genom mekanisering och förenkling av kontorsarbetet kan använda sig av mindre kvalificerad arbetskraft, som finnes att tillgå på platsen och som där ej kan finna annan sysselsättning i husligt eller industriellt arbete.

Inom den stora gruppen »teknisk förvaltningspersonal» (inkl. förmän) spela kvinnorna en mycket obetydlig roll: år 1935 utgjorde de endast 3·9 % av samtliga. Någon tendens till ökning föreligger ej heller. Proportionen är densamma nu som 1920, ehuru man kan märka en större spridning på de olika industrierna än som var fallet 1920. Av intresse är den starka ökningen inom textilindustrien, där kvinnorna numera utgöra 17·6 % av samtliga. Däremot har antalet minskats inom livsmedelsindustrien, tydligen i samband med tobaksindustriens rationalisering.

Som resande (anställda i företagens tjänst) utgöra kvinnorna endast 1·2 %. Alltjämt är visserligen det största antalet att finna inom beklädnadsindustrien (1935: 31 av 43), men enstaka kvinnliga resande ha på senare år fått anställning även vid andra industriföretag.

Lagerbokhållarna utgöra även en obetydlig grupp: för kvinnornas vidkommande endast 8 % av kontorspersonalen. Av samtliga lagerbokhållare utgöra kvinnorna 23 %, och huvudparten återfinnes inom beklädnads- och textilindustrien.

Arbetare.

I industristatistiken lämnas årliga uppgifter om kvinnornas procentuella andel av hela arbetarestammen. Vid en jämförelse under en längre tidsperiod måste hänsyn tagas till förändringar i industristatistikens omfattning. De tid efter annan gjorda utvidgningarna torde dock ej nämnvärt ha påverkat relationen mellan manlig och kvinnlig arbetskraft, och siffrorna från och med den stora revisionen 1896 fram till våra dagar torde därför vara i stort sett jämförbara. Detta gäller dock ej fördelningen på egentliga fabriksarbetare och andra arbetare (lagerarbetare, transportpersonal m. m.), varför man vid en jämförelse, som sträcker sig över en längre period, måste använda siffrorna för samtliga redovisade arbetare. I tab. 7 återfinnas relationstalen för hela denna period.

Då statistiken omfattar endast de verkligt sysselsatta arbetarna, måste man taga hänsyn till konjunkturförhållandena under de olika åren. En högkonjunktur eller en depression drabbar nämligen olika industrier mer eller mindre kännbart, och relationstalet kan därför förändras i den ena eller andra riktningen beroende på, huruvida de speciellt påverkade industrierna sysselsätta mycket eller litet kvinnlig arbetskraft.

Det vore även förhastat att av den i tabellen framträdande tendensen till stegring av kvinnornas relativa antal inom industrien draga den slutsatsen, att kvinnorna ersätta männen i arbeten som tidigare varit manliga. En starkare expansion inom en sådan industrigren som textil- och beklädnadsindustrierna, vilken sysselsätter väsentligt mer kvinnor än män, än inom de manliga industrierna, måste komma att medföra en ökning av kvinnornas andel i genomsnitt för hela industrien. Detta resultat erhålles, även om i varje enstaka gren relationen mellan män och kvinnor är oförändrad, eller t. o. m. om denna relation undergår en viss förskjutning till männens fördel. Nu har textil- och beklädnadsindustriernas andel av hela industriarbetarestammen (inkl. transportarbetare, maskinister m. m.) stigit från 11 % år 1920 till 14 % år 1930 och ytterligare till 15 % år 1935. Denna starka stegring är en fullt tillräcklig förklaringsgrund för ökningstendensen för den kvinnliga arbetskraften inom industrien i dess helhet. Stegringen av medeltalet skulle antagligen ha blivit ändå starkare, om icke kvinnoarbetet på andra håll, speciellt i vissa livsme-

Tab. 7. Kvinnliga industriarbetare i procent av samtliga arbetare 1900—1935.

1900	18·5	1923	18·7	1930	18·4
1905	19·2	1924	18·3	1931	19·1
1910	19·4	1925	18·1	1932	20·1
1915	17·9	1926	18·3	1933	20·6
1920	17·5	1927	18·8	1934	20·4
1921	18·0	1928	18·4	1935	20·1
1922	19·0	1929	18·2		

delsindustrier (mejerierna, tobaksindustrien och bryggerierna) undergått en minskning.

Med hänsyn till dessa förhållanden torde man kunna draga den slutsatsen, att även om det absoluta antalet kvinnor ökats, så har deras andel av den totala arbetarestammen varit förhållandevis konstant under hela detta århundrade. Man kan uppskatta kvinnornas andel inom den egentliga industrien till c:a 20 %.

Utsträcker man jämförelsen till det större område, som omfattas av folkräkningen eller företagsräkningen, får man ett väsentligt högre relationstal: med uteslutande av byggnadsarbetarna, vilka ej ingå i industristatistiken, 23·4 % enligt såväl folkräkningen som företagsräkningen. Denna högre procentsiffra beror bl. a. på att hemarbetarna, bland vilka kvinnorna utgöra majoriteten, ej kunna medtagas i de ur industristatistiken hämtade siffrorna, enär dessas fördelning på män och kvinnor ej publiceras. I övrigt torde skillnaden kunna förklaras genom andra skiljaktigheter i redovisningsmetoderna och tidpunkten för uppgifternas insamlande.

Fördelningen av de egentliga fabriksarbetarna på olika näringsgrenar samt kvinnornas relativa antal framgår av tab. 8.

Malmbrytning och metallindustri. Inom *gruvindustrien* äro endast ett fåtal kvinnor sysselsatta. Detta beror dels på att arbetet är fysiskt ansträngande och dels på att kvinnorna genom särskild skyddslagstiftning äro förbjudna att arbeta under jord. De 25 kvinnor, vilka redovisas som fabriksarbetare under denna rubrik i 1935 års industristatistik, ha sitt arbete ovan jord och äro huvudsakligen sysselsatta med sortering av malm på s. k. plockband. Vid järnbruken finnas inga kvinnor anställda.

Järnmanufakturen och den övriga metallindustrien sysselsatte år 1935 (enligt industristatistiken) 7 347 kvinnor mot 112 391 män: kvinnorna utgjorde alltså i genomsnitt 6·1 % av samtliga. För industrien i dess helhet är kvinnoarbetet sålunda av underordnad betydelse. Förhållandena inom olika industrigrenar äro dock mycket olika, och medan man inom vissa branscher endast använder män, är kvinnornas andel inom andra relativt hög. Inom de industrier, där kvinnlig arbetskraft nyttjas i större omfattning, t. ex. fabriker för elektriska apparater och ledningar samt guld- och silvervarufabriker, utgöra kvinnorna närmare en tredjedel.

Det är typiskt för denna industrigrupp, att kvinnorna i regel sysselsättas i de stora industriella företagen, medan däremot hantverket huvudsakligen sysselsätter manliga arbetare. Även inom fabrikationen av guld- och silvervaror framträder denna åtskillnad mellan manligt och kvinnligt arbete. I den industriella fabrikationen av dylika varor sysselsattes sålunda år 1931 icke mindre än 37 % kvinnor, medan guldsmeder, som tillika driva handelsrörelse (och till övervägande del ha småföretag), endast sysselsatte 8 % kvinnor. Inom bleck- och plåtvarufabrikationen utgjorde kvinnorna c:a 20 % av arbetarestammen, medan bleck-, plåt- och kopparslagare med hantverksmässig rörelse knappast hade några kvinnor anställda. Detsamma gäller för smedjor och hovslagerier, mekaniska reparationsverkstäder,

Tab. 8. Industriarbetarnas fördelning

Industrigren	Enligt folkräkningen					
	1920			1930		
	Samtl.	Kv.	Kv. i %	Samtl.	Kv.	Kv. i %
1. Malmbrytning och metallindustri	164 119	6 247	3·8	169 085	8 212	4·9
2. Jord- och stenindustri	45 972	1 890	4·1	52 620	2 086	4·0
3. Trävaruindustri	94 984	905	1·0	86 679	1 080	1·2
4. Pappers- och grafisk industri	56 304	9 029	16·0	65 605	9 904	15·1
5. Livsmedelsindustri	50 046	15 263	30·5	56 050	16 940	30·2
6. Textil- och beklädnadsindustri	113 606	86 217	75·9	114 434	83 462	72·9
7. Läder-, hår- och gummivaruindustri	40 288	8 236	20·4	42 599	14 329	33·6
8. Kemisk-teknisk industri	17 747	4 937	27·8	17 367	5 523	31·8
Summa	**583 066**	**132 724**	**22·8**	**604 439**	**141 536**	**23·4**

Anm. I tabellen äro ej inräknade arbetare inom byggnadsindustrien eller vid kraft-, befatta endast de vid fabrikationen sysselsatta arbetarna. Minskningen av de manliga arbepå »arbetare vid fabrikationen» och »övriga arbetare».

samt även sådana hantverksgrenar som urmakeri- och instrumenttillverkning, vilka ej ställa anspråk på fysisk styrka.

Det visar sig vid ett studium av den geografiska fördelningen, att kvinnliga arbetare mest förekomma i industristäder som Stockholm med närliggande orter, Eskilstuna, Göteborg och Västerås, där de största industriföretagen inom denna bransch äro belägna, medan de mindre fabrikerna i andra städer och på landsbygden så gott som uteslutande använda manlig arbetskraft.

Differentieringen av arbetet på manliga och kvinnliga arbetare har icke skett i samma omfattning som inom många andra industrier. Visst kvinnligt arbete kan rubriceras som yrkesskickligt, men i regel torde det närmast motsvara det manliga tempoarbetet. I kollektivavtalen behandlas också kvinnorna som en enda stor grupp utan den uppdelning på olika slag av arbeten, som karakteriserar avtalsbebestämmelserna för de manliga yrkesutbildade arbetarna.

Bland arbeten som utföras av såväl män som kvinnor märkes pressning av plåt. Man anser att kvinnorna i genomsnitt icke kunna komma upp till samma arbetsprestation som männen, enär de ej ha samma styrka att sköta tramporna. Det medgives dock att kvinnorna i enstaka fall kunna komma upp i full topprestation. Ett annat exempel är revolversvarvningen, där arbetet numera ofta specialiserats, så att männen utföra själva uppsättningen av stålet, medan kvinnor eller minderåriga manliga arbetare sköta svarvningen. I de fall då man endast har vuxen manlig arbetskraft, får denna utföra arbetet från början. Borrmaskinerna skötas ofta av kvinnor och minderåriga manliga arbetare. Överhuvud taget kan man säga, att kvinnorna sysselsättas vid lättare maskiner, speciellt i företag där arbetet starkt specialiserats, medan de stora mekaniska avdelningarna så gott som uteslutande använda manlig arbetskraft.

För vissa slag av arbeten äro kvinnorna avgjort lämpligare än män. Detta gäller speciellt lindning av spolar för telefoner samt för elektriska dammsugare och golvbonare, i vilket arbete männen icke kunna nå upp i samma tempo som kvinnorna. Detsamma gäller vissa lödningsarbeten, som fordra mycket stor snabbhet.

Kvinnorna användas även för avslutningsarbeten som slipning och polering samt på lackerings- och förnicklingsavdelningar för sköljning och smärre slipningar. Lik-

på olika näringsgrenar.

Enligt industristatistiken									Enligt företagsräkningen		
1920			1930			1935			1931		
Samtl.	Kv.	Kv. i %	Samtl.	Kv.	Kv. i %	Samtl.	Kv.	Kv. i %	Samtl.	Kv.	Kv. i %
129 005	5 540	4·3	138 301	6 102	4·4	143 227	7 368	5·1	143 728	5 879	4·1
39 370	3 083	7·8	42 192	1 941	4·6	30 695	2 101	6·8	37 776	1 814	4·8
62 874	931	1·5	60 670	796	1·3	56 245	794	1·4	65 917	992	1·5
45 879	6 971	15·2	51 394	7 265	14·1	42 480	7 666	18·0	55 054	7 927	14·4
37 775	13 986	37·0	35 293	11 867	33·6	33 171	11 849	35·7	45 039	16 832	37·4
43 895	30 405	69·3	59 087	40 876	69·2	69 536	49 748	71·5	77 024	52 382	68·0
17 377	6 023	34·7	20 223	7 697	38·1	22 047	8 592	39·0	28 404	9 219	32·5
16 086	4 747	29·5	13 448	4 427	32·9	10 078	3 485	34·6	12 188	3 688	30·3
392 261	**71 686**	**18·3**	**420 608**	**80 971**	**19·3**	**407 479**	**91 603**	**22·5**	**465 130**	**98 733**	**21·2**

lysnings- och vattenverk. Uppgifterna enligt industristatistiken och företagsräkningen omtarna enligt industristatistiken beror delvis på en mera systematisk fördelning av arbetarna

som inom flertalet andra industrier användas kvinnorna för sortering och paketering.

En ny industri, som dragit till sig mycket kvinnlig och speciellt minderårig arbetskraft, är radioindustrien, vilken är en typisk hopsättningsindustri. De små verkstäder, som på senare år vuxit upp som svampar ur jorden, äro typiska säsongföretag, vilka anställa arbetare på sommaren och avskeda dem vid jultiden. Anställningen är sålunda mycket osäker, och detta är bl. a. en av orsakerna till att fackförbundet haft ytterst svårt att organisera arbetarna. Detta är ett undantag, ty inom övriga företag i denna industrigren äro kvinnorna numera väl organiserade.

Vid silvervarufabrikerna förekommer alltjämt i betydande omfattning hemarbete, vilket oftast utföres av gifta kvinnor. Visserligen tycks hemarbetet vara på retur, sedan poleringsarbetet i hög grad mekaniserats — man använder nu i stor utsträckning en sorts cyanbad, och detta arbete skötes lika ofta av män som av kvinnor i fabrikerna — men enligt företagsräkningen skulle icke mindre än hälften av samtliga kvinnliga arbetare inom hela guld- och silvervarufabrikationen alltjämt utgöras av hemarbetare. Hemarbetet är starkt säsongbetonat, och det har visat sig omöjligt för fackförbundet att reglera lönerna inom detsamma.

Hithörande industrier ha starkt rationaliserats under de senaste femton åren. Härigenom har kvinnornas användbarhet i hög grad ökats, och med den stora differens som förekommer i lönerna för manliga och kvinnliga arbetare, skulle man vänta en substitution av manliga arbetare för kvinnliga. Av de exempel, som professor Åkerman ger i sin utredning om rationaliseringen,[1] är det endast i ett enda fall, som rationaliseringen under 1920-talet uppges ha medfört en dylik substitution. Antalet fall är dock alltför litet för att man därav skall kunna draga några definitiva slutsatser. Emellertid visar industristatistiken ej heller några större förändringar. På vissa håll ha nya avdelningar inrättats vid en utvidgning av företagen, vilka avdelningar helt organiserats för kvinnliga arbetare, men på andra håll tycks kvinnoarbetet ha gått tillbaka (guld- och silvervarufabrikerna). Om en

[1] Åkerman, G.: Om den industriella rationaliseringen och dess verkningar. Bil. 2 till Arbetslöshetsutredningens betänkande (Stat. off. utr. 1931 : 42). — Enligt muntlig uppgift skola (1938) kvinnliga svetsare ha börjat användas på sina håll.

tendens till ökning förefinnes, är denna mycket obetydlig, och inom arbetareorganisationerna anser man också att någon konkurrens knappast föreligger annat än i enstaka fall.

Orsakerna till denna stabilitet inom industrien, trots lönedifferenserna, äro flera. Delvis torde den bero på en viss konservatism hos företagarna. Så länge det finnes tillgång på manlig arbetskraft, använder man sig av denna vid arbeten, för vilka man är van att ha dylik. En arbetsgivare, som tidigare haft bara manliga arbetare, ställer sig tveksam inför inrättandet av blandade avdelningar på grund av föreställningar om olägenheter av att män och kvinnor arbeta sida vid sida. Man drar sig för experiment och överdriver ofta de svårigheter, som kunna uppstå ur disciplinär synpunkt. Man tager givetvis ofta hänsyn till den gamla arbetarestammen. Vidare har man ibland förutfattade meningar om vad kvinnor lämpa sig för eller orka med. Kvinnorna komma därför in i industrien i regel först, då nya avdelningar inrättas, eller en helt ny industri, såsom radioindustrien, kommer i gång.

Arbetet är huvudsakligen ackordsarbete och en jämförelse mellan timlönerna blir därför missvisande. Generellt kan man säga, att vuxna kvinnliga arbetare icke komma upp till en manlig grovarbetares timförtjänst, ehuru deras arbete närmast torde motsvara de manliga tempoarbetarnas. Det finnes visserligen fall, då kvinnliga arbetare ha större inkomster än grovarbetarna, men detta torde vara undantag. Skillnaden mellan manliga och kvinnliga timförtjänster är relativt obetydlig för de minderåriga arbetarna, men den växer med anställningstiden. Även om marginalen mellan de i avtalet fastställda lönerna ej minskats, torde dock rationaliseringen av kvinnornas arbete ha ökat deras förtjänster i förhållande till männens. Utan tvivel är det lägre löneläget för kvinnorna av betydelse för sysselsättningens omfattning på de områden, där manlig och kvinnlig arbetskraft har ungefärligen samma prestationsförmåga. Försöken att få upp kvinnornas löner, eller att åtminstone få lika ackordsatser, stranda därför ofta på, att fackförbundet ej vågar taga risken av kvinnornas utträngande ur industrien. På platser, där man i lokala avtal har stipulerat *en* lön oavsett kön, har det visat sig att kvinnorna ha svårt att komma in i arbetet. Man vågar därför ej sätta hårt mot hårt i denna fråga. Vid avtalsförhandlingarna år 1936 gick förbundet t. o. m. med på en ökning av differensen genom en höjning för männens vidkommande av ett ackordstillägg, som tidigare varit lika för män och kvinnor.

Nattarbetsförbudet spelar knappast någon roll för kvinnornas sysselsättning inom ifrågavarande industrier. Det är nämligen endast vid järnbruken och den tyngre järnmanufakturen, som man har kontinuerlig drift, och där anses kvinnorna ej lämpa sig på grund av arbetets art. Inom övriga delar av denna industrigrupp arbetar man i regel endast på ett skift, vid brådskande arbeten möjligen på två skift.

Utbildningen kräver ej någon längre tid annat än för yrkesarbetarna. Arbetet är starkt specialiserat, men man försöker att inom företagen åstadkomma cirkulation av arbetarna, så att de skola lära sig olika tempon. Man kan därför knappast säga, att det föreligger någon svårighet för en arbetare, som är under 40 år, att komma in i industrien igen, efter en kortare eller längre tids bortavaro. Man tar dock ej gärna in män eller kvinnor, som kommit upp i 40—50-årsåldern.

Jord- och stenindustrien. Enligt industristatistiken ha kvinnorna inom denna grupp minskat i antal under perioden 1920—30, såväl absolut taget som i förhållande till samtliga arbetare. Detta beror på nedgången inom *torvindustrien,* som på grund av de speciella krigsförhållandena sysselsatte ett relativt stort antal arbetare 1920. De manliga arbetarna inom torvindustrien ha även minskat i antal, men denna minskning uppväges av en mycket kraftig ökning under decenniet för stenindu-

strien, vilken är en typiskt manlig industri. Om antalet anställda inom dessa två industrier frånräknas den totala summan för gruppen, blir kvinnornas procentuella andel 6·6 och 6·8 %, för resp. 1920 och 1930. Under 1930-talet har, på grund av depressionen inom stenindustrien, männens antal återigen minskats, vilket haft till följd en ökning av kvinnornas andel.

Av de 2 101 kvinnor, som redovisas i 1935 års industristatistik, arbetade icke mindre än 1 375 vid *porslins- och kakelfabrikerna*. Denna industri sysselsätter relativt mycket kvinnor (1935: 49 %), och det föreligger en svag tendens till ökning av kvinnornas andel. I fabriker för tillverkning av tekniskt porslin använder man kvinnor vid halvautomatiska maskiner för tillverkning av små isolatorer. De större isolatorerna, vilka fordra ej endast stor yrkesskicklighet utan även större fysisk kraft, förfärdigas för hand av manliga drejare. Vid tillverkning av hushållsporslin förekommer alltjämt mycket handarbete på grund av de snabba modeförändringarna. Inom massproduktionen av det enklare godset har man infört tempoarbete. Arbetet är uppdelat så, att männen sysselsättas med själva tillverkningen och bränningen av porslinet samt med transporterna inom fabriken, medan kvinnorna utföra putsningen av godset samt dekorationsarbetet. Porslinsfabrikerna äro i regel stora industriella företag: år 1930 voro 91 % av arbetarna sysselsatta i fabriker med mer än 200 arbetare.

Glasindustrien har bibehållit mycket av sin hantverksmässiga natur, om man undantar tillverkning av fönsterglas och buteljer, som numera huvudsakligen drives industriellt. Hela industrien sysselsätter 415 kvinnor (9 %), men av dessa användas endast ett mindre antal vid själva fabrikationen. Inom kvalitetstillverkningen går arbetet ofta i arv från far till son, och flickor tagas aldrig in som lärlingar. Arbetet kräver mycket lång utbildning och träning. Vid fabrikationen av enklare glas förekommer icke den efterputsning och det dekorationsarbete, som i porslinsfabrikerna utföres av kvinnliga arbetare. Vid glasbruken arbeta kvinnorna därför huvudsakligen blott på sköljnings- och paketeringsavdelningarna.

En ny industri, som absorberat relativt mycket kvinnlig arbetskraft, är *glödlampstillverkningen*. Man använder inom denna industri halvautomatiska maskiner, som fordra stor påpasslighet och känslighet, vilket arbete i hög grad visat sig lämpat för kvinnor och speciellt för minderårig arbetskraft.

Trävaruindustrien. Hela antalet inom denna industri sysselsatta kvinnor uppgick 1935 till 794, vilket motsvarar 1·4 % av totalantalet.

Den viktigaste industrien inom denna grupp är *sågverksindustrien*. Några enstaka kvinnor tjänstgöra som mottagare eller matare vid hyvelmaskiner, och i plywoodfabrikerna arbeta kvinnor vid klipp- och torkmaskiner samt som sorterare av fanér. Praktiskt taget användas endast män inom industrien.

I övrigt finner man kvinnor i möbel- och korkvarufabrikerna samt i vissa andra hithörande företag.

I *möbelfabrikerna* arbeta kvinnorna som polererskor och bonerskor. Kvinnor och män ha samma utbildningstid; arbetet uppdelas så, att kvinnorna utföra poleringen och boningen av mindre ytor såsom stolar, bordsben m. m., medan männen få ta hand om de större ytorna. Med de moderna arbetsmetoder som numera tillämpas kan det manliga arbetet icke betraktas som tungt, men man anser att det är mer »krävande» och att man därför ej kan begära att kvinnor skola göra det. I det arbete som kvinnorna utföra anses de vara lika yrkesskickliga som männen; deras förmåga att utföra det svårare arbetet torde aldrig ha prövats. Det framhålles också att de moderna maskinerna äro så otrevliga, »att man ej vill sätta kvinnor att sköta dem». Kvinnornas timlöner utgöra enligt avtalet ungefär $^2/_3$ av männens. Av-

talslönerna äro emellertid minimilöner, och de individuella lönerna fastställas efter »skicklighet och flit». Jämförelser mellan lönerna äro därför ytterst svåra att göra.

Övrig träindustri. I fabriker för tillverkning av tvättklykor användas kvinnor för hopsättningen av klykorna samt för sorteringen samt i bobinfabrikerna för sorteringen. I borstbinderierna sysselsättas kvinnorna vid den egentliga fabrikationen, huvudsakligen för indragningen av borsten, men de utföra ibland även boningen av träet. Korkvarufabrikerna, som äro medelstora företag, sysselsätta relativt mycket kvinnor (45 % enligt företagsräkningen) för sortering och lättare maskinarbete. Korgvarutillverkningen, som drives i hantverksmässiga former, sysselsatte år 1931 19 % kvinnor. Det hemarbete som förekommer inom denna industri utföres huvudsakligen av män.

Pappers- och grafisk industri. Denna industrigrupp, tagen som helhet, sysselsatte år 1935 7 666 kvinnor eller 18 % av samtliga. Relationstalet är relativt lågt, beroende på att pappersmassefabrikerna praktiskt taget använda endast manlig arbetskraft. Tidigare funnos i denna industri en del kvinnor, som arbetade vid säcksömnaden, men de försvunno i och med nattarbetsförbudet och övergången till pappersemballage.

Vid *pappersbruken* sysselsattes år 1935 2 211 kvinnor, vilket motsvarar ungefär en femtedel av arbetsstyrkan (22 %). Arbetet vid dessa fabriker kan numera ej anses vara tungt, men fordrar stor påpasslighet och stark spänning. Värmen i vissa rum gör även arbetet fysiskt påfrestande. Driften är kontinuerlig, varför kvinnorna ej kunna användas vid den egentliga produktionen. Före nattarbetsförbudets tillkomst förekommo kvinnor vid skärmaskinerna samt för säcksömnaden vid emballeringen. Efter nattarbetsförbudets genomförande försökte man en tid att behålla kvinnorna vid skärmaskinerna genom att under nattskiftet ersätta dem med minderåriga manliga arbetare. Detta medförde emellertid, att vissa arbetare kommo att sysselsättas med permanent nattarbete. För att undvika detta mekaniserades skärningen, så att den numera går helt automatiskt. Av samma orsak — samt även på grund av materialbristen under kriget — framdrevs balinslagning med papper i stället för säckväv.

Numera arbeta kvinnorna huvudsakligen på sorteringsavdelningarna för sortering av lump och färdigt papper. Vid finpappersbruken och stanniolfabrikerna användas de även för vissa detaljarbeten i serviett- och påstillverkningen m. m. samt vid lättare maskiner. Arbetet på sorteringsavdelningarna består av sortering, räkning och inslagning av papperet. Inbuntningen av papperet skötes av män. Sorterings- och räknearbetet kräver stor snabbhet, och männen kunna sällan komma upp till samma arbetsprestation som kvinnorna. Man räknar med ungefär ett år, innan full skicklighet uppnås. Arbetet var tidigare mycket tungt, enär de kvinnliga papperssortererskorna och risbinderskorna själva fingo lyfta papperspackar, vilka kunde väga 60—80 kg, men man har numera infört maskinella anordningar för detta transportarbete. På dessa avdelningar har man kvinnliga förmän, s. k. översortererskor.

Uppdelningen av arbetet på män och kvinnor är mycket strängt fixerad, dock ej i kollektivavtalet. Traditionen är så fast rotad, att man ej ställer sig frågan, huruvida kvinnorna skulle kunna deltaga i själva tillverkningen (oavsett nattarbetsförbudet).

Vid lönesättningen föras samtliga kvinnor till en grupp, kvinnliga arbetare, medan männen fördelas på icke mindre än sju grupper efter arten av deras arbete. Enär kvinnorna ha ackordsarbete i större utsträckning än männen, är en jämförelse mellan lönerna svår att göra, men man torde kunna säga, att kvinnor-

nas löner utgöra minst tre fjärdedelar av den lägsta grovarbetarelönen. Arbetstillgången i sorteringen är mer ojämn än i den egentliga fabrikationen.

Arbetet i *kartongvarufabrikerna* är i regel ett enkelt maskinarbete, som endast kräver några månaders utbildning. Dessa fabriker sysselsätta mycket kvinnor. Männen arbeta med tillskärningen, medan kvinnorna användas på den övriga delen av tillverkningen. I wellpappfabrikerna sysselsättas huvudsakligen män på grund av arbetets tunga karaktär.

I *bokbinderierna* är arbetet väsentligt mera kvalificerat. Det är starkt specialiserat, och arbetsfördelningen är historiskt och numera även avtalsmässigt bestämd. Bokbinderiet var, tills för c:a 75 år sedan, ett helt manligt yrke. Därefter inträdde en hastig utveckling av industrien, och kvinnorna kommo då att tagas i anspråk i stor utsträckning. Så småningom skedde en uppdelning på manligt och kvinnligt arbete, vilken uppdelning nu upprätthålles mycket strängt av fackförbundet. Detta strävar att dela upp arbetet så, att kvinnorna ej skola sysselsättas i sådant arbete, som man anser vara tungt. Sålunda ha vissa »tunga» arbeten helt reserverats för männen och viss maximitid per dag fastställts för kvinnor, sysselsatta vid trampmaskiner. Det är dock att märka, att vissa arbeten som tidigare varit tunga men genom mekaniseringen ändrat karaktär, alltjämt äro reserverade för män.

Männen erhålla en mångsidigare utbildning; lärlingstiden utgör för dem 4 år, medan den för kvinnorna endast är 3 år. Detta medför bl. a. att kvinnorna ej kunna användas som förste verkmästare, enär denne måste ha kännedom om arbetets alla detaljer. Däremot förekomma kvinnliga förmän på kvinnliga avdelningar. Av intresse är det förhållandet, att männen ofta äro sysselsatta med arbeten, som äro mer konjunkturkänsliga (bokverk) än de som kvinnorna utföra (tidskrifter), varför risken för arbetslöshet under depressionsperioder är större för männen än för kvinnorna.

Kartongvarufabriker och bokbinderier sysselsatte år 1935 (enligt industristatistiken) 4 385 kvinnor eller 67 % av samtliga arbetare. Mindre bokbinderier använda relativt fler manliga arbetare än de större industriföretagen. Någon tendens till ökning av kvinnornas andel föreligger knappast; proportionen mellan manliga och kvinnliga medlemmar i fackförbundet har varit praktiskt taget oförändrad sedan 1920: 66 % kvinnor av samtliga, samma relation som för industrien i dess helhet enligt de officiella siffrorna. Överensstämmelsen mellan industristatistikens och förbundets siffror tyder på att kvinnorna äro lika väl organiserade som männen.

Kollektivavtalet för bokbinderierna är uppdelat på två delar: en för manligt och en för kvinnligt arbete. Tidigare fingo kvinnorna i vissa fall utföra manligt arbete, varvid deras löner reducerades med en tredjedel, medan män, som utförde kvinnligt arbete, erhöllo motsvarande högre lön än kvinnorna. År 1935 ersattes detta i avtalet med en bestämmelse om, att kvinnor som utföra manligt arbete skola erhålla samma lön som männen och vice versa. Marginalen mellan manliga och kvinnliga löner har minskats enligt uppgifter från fackförbundet.

Arbetet vid de *litografiska och kemigrafiska anstalterna* är ett mycket kvalificerat arbete. Utbildningstiden utgör vid de förstnämnda anstalterna 5 år, vid de senare 4 år. Av yrkesarbetarna utgöra kvinnorna endast c:a $^1/_2$ %. De ha samma löner och lärlingstid som männen. Avtalslönerna, vilka i regel äro veckolöner (ackordsarbete förekommer icke), äro emellertid minimilöner, och det finnes möjligheter för arbetsgivarna att lämna varierande individuella löner allt efter skicklighet. I Stockholm komma kvinnorna i allmänhet upp till 80—85 kr. per vecka, vilket närmast är att jämföra med en veckoinkomst av 105 kr. för männen (1936). Enstaka kvinnor tjäna dock mera än många män, ehuru de ej komma upp till männens topplöner. Orsaken härtill anses vara lägre yrkesskicklighet, vilket dock i stor

utsträckning sammanhänger med att arbetsgivarna ej släppa fram kvinnorna till det mer kvalificerade arbetet. Härigenom kunna de ej erhålla samma träning som männen. Vidare är kvinnornas rörlighet mindre än männens. Yrket är nämligen sådant, att en kvalificerad arbetare, som ej är nöjd med sin lön, lätt kan gå över till annan arbetsgivare och därigenom höja sin inkomst. Dylika möjligheter stå ej kvinnorna till buds i samma utsträckning som männen, enär det på ett flertal arbetsplatser endast finnes män och man där ej är hågad att taga in en eller annan enstaka kvinna. Arbetsgivarna äro ofta ovilliga av disciplinära skäl att blanda manlig och kvinnlig arbetskraft. Kvinnor ha även svårt att komma in som lärlingar (i 14—15-årsåldern) på de arbetsplatser där männen dominera, enär man ej anser sig kunna låta en flicka undergå den ofta hårdhänta behandling, som anses nödvändig för lärlingarna. Då all utbildning sker inom yrket, bidrager detta till svårigheterna för kvinnorna att göra sig gällande.

Industrien sysselsätter även kvinnliga hjälparbetare vid maskinerna. De ha samma arbete som de manliga hjälparbetarna, men lönen är endast 66 % av dessas. Trots denna lönedifferens äro de kvinnliga hjälparbetarnas antal mycket litet (de förekomma huvudsakligen i Malmö), och det föreligger ej någon tendens till ökning. I tryckerier för tändsticksetiketter användas uteslutande kvinnor för hopläggning (nålning) av arken, innan de läggas in i maskinerna.

Inom *tryckeriindustrien* har kvinnornas antal, i förhållande till männens, starkt minskats. Enligt Typografförbundets statistik fanns det år 1905 c:a 400 kvinnliga medlemmar i förbundet och c:a 4 400 manliga. År 1934 utgjorde kvinnorna omkring 430 (medlemsantalet är något större, men däri ingår numera även en del icke yrkesarbetare, kontorister m. m.) och männen 9 250.

Enligt industristatistiken steg antalet vuxna kvinnliga arbetare fram till år 1920, men har därefter gått tillbaka, och är nu nere på samma nivå som vid 1900-talets början. I förhållande till männen steg kvinnornas antal under 1890-talet från 12·3 % år 1896 till 14·6 % år 1899. De närmaste åren därefter varierade relationstalet mellan 13·5 och 14·4 % för att fr. o. m. år 1905 sakta sjunka till 12·4 % år 1909 och 10·0 % år 1920. Därefter minskades det i hastigare takt under 1920-talet till c:a 7 %. Industristatistikens siffror påverkas emellertid av förändringar i redovisningsmetoderna och dessa felkällor kunna ej elimineras.

Då man talar om konkurrensen mellan manlig och kvinnlig arbetskraft på detta område, avser man i regel endast själva sättningen. Långt innan kvinnor började som sättare, använde man nämligen i tryckerierna kvinnlig arbetskraft vid digelpressarna, vid vilka kvinnornas lätta handlag kommer särskilt till sin rätt, samt som iläggerskor vid andra tryckpressar. Med maskinteknikens utveckling ha emellertid digelpressarna i allt större utsträckning ersatts med snällpressar, vid vilka man föredrar manlig arbetskraft, och iläggningen har (även vid digelpressarna) automatiserats. Härigenom har behovet av kvinnlig arbetskraft inom denna gren av tryckerirörelsen minskats, vilket givetvis påverkar totalsiffrorna för industrien.

Under senare hälften av 1800-talet började kvinnorna emellertid att komma in i industrien som sättare och deras antal ökades snabbt. En orsak härtill var att många manliga arbetare vid denna tid voro hemfallna åt dryckenskap och icke sällan uteblevo från arbetet, varför arbetsgivarna ofta föredrogo kvinnor som mer pålitliga i arbetet. Vidare hoppades man att i kvinnorna kunna erhålla fullgod arbetskraft till ett billigare pris. Denna konkurrens, som hotade att bliva mycket svår, möttes av Typografförbundet dels genom dess strävan att höja de manliga arbetarnas standard och dels genom krav på lika löner. Den lönetariff, som under 1890-talet genomfördes genom lokala förhandlingar i flertalet städer, byggde därför på likalönsprincipen. Denna princip fastslogs även i den av en sär-

skild skiljenämnd år 1901 beslutade tariffen och med endast några smärre undantag i det första riksavtalet år 1903.

Det är givet att införandet av lika lön för kvinnliga och manliga sättare skulle göra slut på den osunda konkurrensen mellan könen, och den minskning i kvinnornas andel som kan konstateras omkring sekelskiftet torde utan tvivel bero på denna faktor. Det är också troligt att stigande nykterhet bland arbetarna ökade deras konkurrensförmåga.

Siffrorna ge vid handen att man kommit fram till en viss stabilitet under 1900-talets första år. Det är emellertid vanskligt att fälla ett definitivt omdöme rörande likalönsprincipens verkningar på grundval av de totala siffrorna för industrien. Uppgifter om sättarnas och — vad som är av särskilt intresse — lärlingarnas antal finnas dock endast tillgängliga för vissa år. De hänföra sig för övrigt endast till fackförbundets medlemmar. I nedanstående tabell återgivas de enstaka uppgifter som finnas tillgängliga.

	Män			Kvinnor		
	Sättare	Lärlingar	Lärl. i %	Sättare	Lärlingar	Lärl. i %
1905	2 184	474	22	223	67	30
1912 [1]	1 843	368	20	187	21	11
1916	2 572	286	11	220	8	4

[1] Efterverkningar av 1909 års storstrejk.

Om man överhuvud taget vågar draga några slutsatser ur detta material, kan man säga, att den högre lärlingsprocenten för kvinnor än för män år 1905 efter c:a tio år av lika löner innebär, att någon minskad rekrytering av kvinnor knappast torde ha förelegat. Den lika lönen torde därför ej ha spelat den roll ifråga om kvinnornas utträngande ur industrien som från många håll påståtts. Detta bestyrkes också av uttalanden från personer som voro med i arbetareorganisationen på denna tid: man uppnådde vad man åsyftade, nämligen undanröjandet av den illojala konkurrensen, men minskningen i de kvinnliga typografernas antal berodde ej på den lika lönen utan på nattarbetsförbudet. Av moderna arbetsgivare har även framhållits, att man icke skulle taga in fler kvinnor, även om deras löner sänktes.

Det är möjligt att sättmaskinens införande i början av 1900-talet placerade kvinnorna i en något sämre ställning. Ännu år 1905 sattes dock de flesta tidningar för hand och det är först från denna tid som den nya tekniken kan ha påverkat relationen mellan män och kvinnor. Frågan om kvinnornas lämplighet vid sättmaskinerna upptages senare, men redan nu kan påpekas, att denna tekniska omläggning kan ha varit en bidragande orsak till minskningen i efterfrågan på kvinnlig arbetskraft.

Den viktigaste faktorn i denna utveckling var emellertid nattarbetsförbudet, som infördes år 1909 med en övergångsperiod av fem år. Man kan troligen räkna med att Bernkonventionens antagande år 1906 och den diskussion som då väcktes till liv om förbudets införande i Sverige redan före lagens tillkomst påverkade rekryteringen av kvinnor till industrien. Förbudet gjorde det nämligen omöjligt för tidningstryckerierna att använda kvinnor, och så småningom ha de kvinnliga sättarna helt försvunnit från dessa tryckerier. Verkningarna spåras ej så snabbt ifråga om totala antalet utbildade sättare. Ännu 1916 var detta enligt fackföreningsstatistiken ungefär lika stort som 1905: 220, och 1934 var det fortfarande så högt som 172. Men man märker förbudets verkningar på den såväl absoluta som relativa nedgången i lärlingsantalet (1934: 2), vilken tyder på att nyrekryteringen praktiskt taget upphört.

Det är emellertid karakteristiskt för denna yrkesgren, att minskningen i kvinnornas andel ej endast hänför sig till det område, som egentligen drabbas av nattarbetsförbudet, utan även till civiltryckerierna, vilkas arbete i regel är förlagt till den tid på dygnet, då kvinnor ha rätt att arbeta. När denna tendens hos civiltryckerierna att ersätta kvinnor med män först gav sig tillkänna kan ej konstateras, men faktum är att för närvarande praktiskt taget ingen nyrekrytering av kvinnliga handsättare äger rum. Man måste därför undersöka, vilka faktorer som nu göra sig gällande med hänsyn till arbetsfördelningen inom tryckeriindustrien.

Ifråga om kvinnornas prestationsförmåga variera omdömena. Utbildningstiden för män och kvinnor är densamma, 4 år. I allmänhet anser man att ifråga om handsättningen kvinnor och män komma upp i samma arbetsprestationer, så snart det gäller slätsättning. På grund av det ringa antalet kvinnliga handsättare är det svårt att draga några bestämda slutsatser ur Typografförbundets lönestatistiska material, men tendensen tycks vara att kvinnorna knappast ligga efter männen i lönehänseende och att de komma upp i kompetenslöner likaväl som männen. De individuella olikheterna mellan männen sinsemellan kunna ofta vara större än den som påvisas, då man jämför genomsnittssiffror för män och kvinnor. I en specialutredning avseende åren 1902—03 ha publicerats lönesiffror i medeltal för gifta och ogifta män (handsättare) samt för kvinnor, och dessa siffror visa en större skillnad mellan de ogifta och de gifta männens löner än mellan de manliga och kvinnliga genomsnittslönerna.

Vid en jämförelse mellan manliga och kvinnliga löner måste ihågkommas, att avtalslönen endast är minimilön och att jämförelse således måste göras mellan de verkligt utbetalda lönerna. Man måste härvid taga hänsyn till, att vid lönesättningen männen ofta erhålla lönetillägg, under åberopande av att de ha familj att försörja, medan kvinnorna i regel ej kunna komma med dylika krav.

Ackordsarbete förekommer relativt litet, men det har uppgivits från arbetsgivarehåll, att vid s. k. beräkningssättning kvinnorna ej skulle komma upp till mer än 80—90 % av männens prestation. Från arbetarehåll har däremot framhållits, att man vid ackordsarbete ofta arbetar i grupper på 3—4 arbetare, män och kvinnor, och att kvinnorna i dessa fall visa samma prestationsförmåga som männen. Dessa uppgifter tyda på, att skillnaden i prestationsförmåga ej kan spela någon större roll för användbarheten. Det framhålles emellertid, att kvinnorna ej i samma utsträckning som männen våga sig på mer komplicerade arbeten och att de därför ej få samma allsidiga utbildning som de manliga typograferna. De ha en benägenhet att specialisera sig och utföra det arbete vid vilket de blivit vana med stor precision. En man tager risken för ett misslyckande och ger sig in på arbeten, för vilka han kanske ej är kompetent, emedan han räknar med hjälp från sina manliga arbetskamrater.

En maskinsättares utbildningstid är 4 månader, om han redan är utbildad handsättare, vilket i regel är fallet. Maskinsättningen kan knappast anses som något hårt arbete, annat än om arbetstakten forceras. Tidigare kan värmen från gjutningen ha varit påfrestande, men i moderna lokaler är detta ej längre fallet. Maskinsättningen har från början huvudsakligen varit ett manligt yrke och kvinnor ha endast i ringa utsträckning givit sig in härpå. Detta kan bero på att sättmaskinerna först kommo in i tidningstryckerierna, där kvinnorna blevo utslagna vid nattarbetsförbudets införande. Men det kan också bero på bristande fallenhet eller vana hos kvinnorna för den tekniska delen av arbetet — »en maskinsättare måste kunna behärska sin maskin».

Det har även framhållits, att kvinnorna äro mera sjuka än männen, vilket i ett yrke som detta vållar svårigheter. Man kan ej låta de stora maskinerna stå mer

än vad som är absolut nödvändigt, och då maskinerna äro mycket känsliga, sätter man ej gärna in en ny arbetare på en annan arbetares maskin. Man anser att kvinnorna i detta fack i allmänhet orka med mindre övertid än männen och att man i företag, där övertidsarbete är mycket vanligt (dock mera sällan efter kl. 10), föredrager män. Vid en jämförelse mellan kvinnornas och männens sjukledighet inom detta yrke, måste emellertid hänsyn tagas till, att kvinnornas åldersfördelning troligen är helt annan än männens, enär nyantagning av kvinnor knappast förekommit på många år.

Vid den s. k. monotypemaskinen, som för vanlig enkel sättning ej fordrar typografisk utbildning utan kan skötas av en driven maskinskriverska, kan man knappast få en manlig typograf, som kan komma upp i samma hastighet som en kvinnlig sättare. Så snart det gäller tabellarbeten och andra mera komplicerade saker, som numera även sättas på monotypemaskin, fordras typografiska kunskaper, och för detta arbete använder man i regel män. Med ökad användning av denna sättmaskin kan man tänka sig en ökning av de kvinnliga arbetarnas antal. Ett av de ovannämnda undantagen från likalönsprincipen gäller just detta slag av arbete. Manlig sättare vid Lanstons monotype, som antingen är utlärd handsättare eller varit anställd vid sådan maskin i 4 år, betalas ungefär 10 % högre än övriga sättare på samma maskin.

Numera finner man kvinnliga handsättare endast vid vissa accidenstryckerier samt ett mindre antal vid boktryckerier och kvällstidningar. De kvinnliga maskinsättarnas antal uppgick 1934 till endast 19 stycken. Kvinnliga lärlingar förekomma praktiskt taget icke.

Vid tryckpressarna gälla ungefär samma förhållanden. Ju större pressarna äro, ju färre kvinnor sysselsättas vid desamma. Som redan nämnts, minskas också behovet av iläggerskor på grund av mekaniseringen. Som iläggerskor, hjälparbetare m. m. ha kvinnorna lägre lön än motsvarande manliga arbetare. Avtalet föreskriver dock, att om kvinnlig iläggare utför lika transportarbete som manlig, skall hon ha samma lön som denne. Som ombrytare, pappersräknare och stilgjutare användas så gott som uteslutande män. Detta arbete anses vara mycket tungt och därför olämpligt för kvinnorna.

Man har svårt att konstatera några bestämda orsaker till kvinnornas försvinnande, vilka höra samman med deras lämplighet i yrket. Det förhållandet att kvinnorna inom ett viktigt område — tidningstryckerierna — ej äro användbara på grund av omständigheter, vilka ej ha något samband med deras yrkesskicklighet, kan givetvis utan några reella orsaker påverka uppfattningen om deras lämplighet på andra områden. Den tekniska utvecklingen kan ha bidragit härtill, icke endast till följd av kvinnornas egen inställning till maskinarbetet, utan även därför att det finnes en tendens hos fackföreningarna att beteckna arbete vid stora maskiner, som kunna bära högre löner, som olämpligt för kvinnorna.

När kvinnorna en gång börja minska inom en industri, går utvecklingen fort. Organisationen inom industrien blir mer och mer standardiserad: man vill ha kvinnliga och manliga avdelningar och om kvinnorna äro i minoritet få de försvinna. Det är även ytterst svårt för kvinnorna att komma in som lärlingar på grund av de manliga arbetarnas motstånd. Vid de stora civiltryckerierna har man också en stor stab av springpojkar, som man i första hand vill placera som lärlingar.

Livsmedelsindustrien. Medan hela antalet arbetare inom denna industri stigit från 40 893 år 1920 till 43 667 år 1930 och 44 700 år 1935, ha de kvinnliga arbetarnas antal minskat från 14 451 år 1920 till 13 480 år 1930 och 13 350 år 1935.

Jämförelsen göres här mellan samtliga arbetare, d. v. s. såväl fabriksarbetare som övriga arbetare, vilka ej äro direkt sysselsatta vid produktionen, beroende på att principerna för fördelningen på de olika slagen av arbetare starkt förändrats under perioden ifråga. Nedgången för kvinnoarbetet beror på rationaliseringen inom bryggeri- och tobaksfabrikerna, som starkt minskat behovet av arbetskraft.

Det största antalet kvinnliga arbetare finner man inom *choklad- och karamellfabrikationen* (3 741 år 1935). Proportionen mellan manlig och kvinnlig arbetskraft är där c:a 20 : 80, och den har undergått mycket små förändringar under perioden ifråga. Männen sysselsättas med tillblandning och kokning av choklad- och karamellmassan, medan kvinnorna utföra allt paketeringsarbete, passning vid maskinerna och sådant handarbete som ännu förekommer. Män och kvinnor arbeta i regel på olika avdelningar. Arbetet är mycket säsongbetonat, speciellt för de kvinnliga arbetarna. Cirkulationen har tidigare varit mycket stor, men arbetsgivarnas benägenhet för avskedanden, då arbeterskorna uppnådde maximilönen, har minskats med en sänkning av den ålder, vid vilken högsta lön uppnås. Arbetsgivarna ha även kommit underfund med, att alltför stor cirkulation ej är önskvärd.

Tobaksfabrikerna sysselsätta även flera kvinnor än män. Relationstalet har varit oförändrat 80 % sedan 1920 trots den mycket betydande tekniska omläggningen. Antalet egentliga fabriksarbetare uppgick enligt industristatistiken år 1920 till 4 065, 1930 hade det minskats till 1 937 och 1935 till 1 629.

Enligt uppgifter som ställts till förfogande av Tobaksmonopolet uppgick det totala antalet fabriksarbetare (inkl. hjälparbetare, som huvudsakligen äro män) år 1935 till 2 291, varav kvinnorna utgjorde 1 770 eller 66 %. Fördelningen av arbetet på män och kvinnor är dock mycket olika i de olika slagen av fabriker, vilket framgår av nedanstående tablå över antalet kvinnor i procent av samtliga.

	%		%
Cigarrfabriker	82	Tuggtobaksfabriker	61
Cigarrettfabriker	80	Snusfabriker	53
Röktobaksfabriker	62		

Männen sysselsättas numera endast med tyngre arbete såsom skärning och pressning av tobak eller arbeta som maskinskötare och diversearbetare. Vidare har tillverkningen av dyrare cigarrer reserverats för männen (Malmö). Dessa göras för hand och arbetet fordrar stor yrkesskicklighet. Männen anses i regel ha förvärvat denna skicklighet i högre grad än kvinnorna, bl. a. genom sina »gesällvandringar» i främmande länder. Numera torde denna faktor vara av mindre betydelse än tidigare. De dyrare cigarrerna kunna även bära den högre arbetslönen. Cigarrtillverkningen, som är relativt arbetskrävande, har på senare år minskats och ersatts med produktion av cigarrcigarretter, vilken är betydligt mindre arbetskrävande. För tillverkningen av cigarrcigarretter och cigarretter användas praktiskt taget endast kvinnor, med undantag av en liten grupp manliga invalida arbetare, vilka sysselsättas med kvinnligt arbete och erhålla kvinnliga löner plus ett mot den manliga lönen svarande tillägg.

Vid tuggtobaksfabrikerna arbeta männen vid grovspinningen och kvinnorna vid finspinningen till olika löner. Någon enstaka gång sättas kvinnor in på grovspinningen till manliga löner. Om männen sättas in på finspinningen, erhålla de ett tillägg på den kvinnliga lönen. I snusfabrikerna arbeta männen med själva produktionen av snuset, kvinnorna vid paketering och liknande arbeten.

Uppdelningen av arbetet på manligt och kvinnligt arbete är ej fastslagen i avtalet. Kvinnorna arbeta huvudsakligen på ackord; männen däremot ha i större utsträckning rena timlöner, beroende på att de sysselsättas som maskinskötare och

Tab. 9. Tobaksindustrien: Kvinnor i procent av hela antalet arbetare i resp. yrkesgrupper åren 1908 och 1935.

	1908	1935
Cigarrfabriker.		
Manuellt arbete.		
Tobaksberedning	92·2	79·2
Vickelarbete	94·9	
Cigarrtillverkning	51·5	24·3
Cigarrcigarrettillverkning	97·4	
Sortering	70·0	100·0
Packning	100·0	
Klistring	99·2	100·0
Lådstiftning	83·3	100·0
Lärlingar	84·1	
Summa	*72·1*	*83·2*
Maskinarbete.		
Tobaksberedning		100·0
Cigarrtillverkning		79·8
Cigarrcigarrettillverkning		100·0
Montörer		0·0
Summa		*94·5*
Totalsumma	**72·1**	**90·2**
Cigarrettfabriker.		
Tobaksberedning	94·3	100·0
Tobaksskärning	81·5	14·8
Handtillverkning	100·0	
Maskintillverkning	77·8	84·5
Packning o. d.	100·0	90·0
Summa	**97·3**	88·0

Anm. I 1908 års siffror ingå endast arbetare vid de egentliga cigarrfabrikerna och vid de större cigarrettfabrikerna. Tomrum i sifferkolumnen för 1935 anger att denna yrkesgrupp helt försvunnit.

i speditionsarbete. I kollektivavtalet stipuleras, att vid fastställande av stycklöner en god manlig arbetare skall uppnå 140 öre per timme och en kvinna 85 öre eller 61 % av den manliga lönen. I Stockholm variera timförtjänsterna för yrkesarbeterskorna mellan 102—104 öre, för de manliga arbetarna variera timförtjänsterna mellan 150—175 öre, och maskinskötare uppnå en timförtjänst av 220 öre. Lärotiden är endast 13 veckor.

Då före monopolets införande år 1915 män och kvinnor erhöllo lika lön, kan det vara av intresse att jämföra fördelningen på män och kvinnor före och efter denna tidpunkt. Med hänsyn till materialet måste jämförelse göras med år 1908. Uppdelningen på olika slag av yrkesarbetare år 1935 har verkställts av Tobaksmonopolet. Den har utförts efter samma principer som i 1908 års officiella utredning rörande tobaksindustrien. Resultatet framgår av tab. 9.

Att draga några slutsatser rörande verkningarna av lönedifferentieringen är ytterst vanskligt. En starkare uppdelning av arbetet har ägt rum, som delvis torde sammanhänga med lönedifferentieringen men som också har sin orsak i de tekniska förändringarna. Resultatet av de genomgripande förändringarna i löner, teknik och efterfrågan har blivit, att kvinnornas andel vid cigarrfabrikerna ökats

från 72 % till 90 %. Detta beror dock till stor del på cigarrcigarrettillverkningens starka tillväxt; denna gren sysselsatte år 1908 icke mindre än 97 % kvinnor och var sålunda redan på det manuella arbetets tid ett kvinnligt yrke. Vid cigarrettfabrikerna har kvinnornas andel däremot minskats från 97 % till 88% beroende dels på att männen ersatt kvinnorna vid tobaksskärningen, dels på den starka rationaliseringen av själva tillverkningsprocessen, som hårdast gått ut över kvinnorna. Vid de övriga slagen av fabriker tycks kvinnornas andel ha ökats något.

I *bryggerierna* deltaga kvinnorna ej i själva produktionen utan sysselsättas enligt gammal tradition endast med sköljning och tappning. Detta arbete var tidigare ytterst tungt och hälsovådligt, enär kvinnorna fingo stå våta hela dagarna och ofta skadade sig på sönderslagna tomflaskor vid diskningen. Icke förty har detta arbete ansetts lämpa sig bättre för kvinnorna än arbetet vid själva tillverkningen, som ansetts vara tyngre och mer tekniskt krävande.

På grund av rationaliseringen har kvinnornas antal minskats såväl absolut som relativt från 1 662 år 1920 (27·8 %) till 1 165 år 1930 (17·8 %) samt 881 år 1935 (14·7 %).

Genom mekaniseringen har arbetet i hög grad underlättats, även om arbetstakten pressats upp, och antalet olycksfall har reducerats. Arbetet inläres mycket lätt, utom vid några specialmaskiner. Det är mera oregelbundet på den kvinnliga avdelningen än i själva produktionen. Vid mindre bryggerier kan t. ex. en stor komplettmaskin för tappningen fylla traktens behov genom att hållas i gång endast några dagar i veckan. Säsongvariationerna i sysselsättningen äro även större för kvinnorna än för männen.

Vid mindre bryggerier har man ibland manlig arbetskraft för allt arbete till manliga löner, beroende på att männen kunna rycka in om så erfordras vid fabrikationen eller ölutkörningen. Även om traditionen ej vore så stark ifråga om arbetets uppdelning, skulle nattarbetsförbudet lägga hinder i vägen för kvinnornas användande vid själva fabrikationen, enär denna går med kontinuerlig drift.

Bryggeriarbetareförbundet anser att kvinnoarbetet, trots att det numera är mindre tungt och mindre hälsovådligt, på grund av den högt uppdrivna takten blivit mera krävande efter införandet av maskinell drift, och har därför försökt att få upp kvinnolönerna. Marginalen mellan männens och kvinnornas löner torde vara omkring 30 %. Kvinnorna ha från början varit väl organiserade.

Vid Vin- och spritcentralens fabriker samt mineralvattenfabrikerna är arbetet av liknande art, men det anses i allmänhet vara lättare än vid bryggerierna. Vid mineralvattenfabrikerna användes också minderårig arbetskraft i rätt stor utsträckning.

Inom *sockerindustrien* arbeta kvinnorna så gott som uteslutande vid raffinaderierna (år 1935 395 eller 19·2 %) men ej vid råsockerbruken. Själva raffineringen, som på grund av den höga värmen anses vara ett hårt och pressande arbete, utföres av män. Arbetet på dessa avdelningar fortgår kontinuerligt. Kvinnorna sysselsättas med klippning av bitsocker samt packning av bit- och strösocker. Även detta arbete anses fordra en relativt kraftig fysik, ehuru det numera mer och mer mekaniserats. På de kvinnliga avdelningarna arbetar man i två skift; i undantagsfall har man nattskift och använder då manlig arbetskraft till manliga löner. Man anser att kraven på arbeterskorna ökats genom mekaniseringen och detta har motiverat en höjning av kvinnolönerna i förhållande till männens löner. Arbetet utföres huvudsakligen mot timlön, endast i enstaka fall förekomma ackordslöner. Arbetet fordrar ingen lärotid. Praktiskt taget samtliga arbetare äro organiserade.

I *fiskberedningsanstalterna och konservfabrikerna* sysselsättas mycket kvinnor. Enligt 1935 års industristatistik utgjorde hela antalet 1 409 eller ungefär två tredje-

delar av totala arbetarestammen. Industrien har tidigare varit mycket säsongbetonad men numera, sedan den i hög grad industrialiserats, pågår arbetet i regel hela året om. En del mindre fabriker inställa driften under juli och augusti. För att utjämna säsongfluktuationerna växlar man inläggningarnas art. Huvudindustrien är numera inläggning av salt sill som s. k. gaffelbitar, vilken pågår större delen av året. Frukt-, champignon- och grönsaksinläggningen är däremot koncentrerad till våren och sommaren; inläggningen av ansjovis och räkor pågår likaså endast ett par månader av året. Genom denna omläggning av arbetet har arbetarestammen ändrat karaktär och arbetet kan nu anses vara stadigvarande, även om en del extra folk får rycka in vid högsäsong.

Kvinnorna sysselsättas med rensning samt inläggning och inkokning av fisk, grönsaker och kött. Det är huvudsakligen handgöra, som fordrar stor yrkesskicklighet. Männen sköta styckningen av köttet, tillverkningen av bleckburkarna, den s. k. lockningen samt packning och transporter. Verkmästare och förmän äro i regel män.

Industrien i dess nuvarande form är relativt ny och likaså fackföreningen. Numera äro arbetarna, män såväl som kvinnor, väl organiserade och lönerna betydligt bättre än tidigare.

Inom *bageriyrket* är konkurrensen mellan den manliga och kvinnliga arbetskraften alltjämt stor. År 1935 sysselsattes, enligt industristatistiken, 1 860 kvinnor vid bagerier av olika slag, vilket motsvarade 35 % av totala arbetareantalet. Då ett mycket stort antal bagerier ej tillhöra den egentliga industrien och förhållandena dessutom äro mycket olika i de olika slagen av bagerier, är det av större intresse att studera företagsräkningens uppgifter för år 1931. Enligt dessa voro 3 600 kvinnor anställda i bagerier, vartill kommo 1 300 ägare av små hembagerier, vilka troligen själva deltaga i arbetet jämsides med de anställda arbetarna. Det största antalet kvinnor, relativt såväl som absolut taget, finner man i de små hem- och finbagerierna, där kvinnorna utgjorde 69 % av de anställda. Närmast därefter kommo spisbröds- och kexfabrikerna med 65 % kvinnor samt de rena mjukbrödsbagerierna med 15 % kvinnor.

Spisbrödstillverkningen har länge sysselsatt kvinnor i stor utsträckning. I slutet av 1890-talet kunde man sålunda finna ett relativt stort antal bagerier, vilka uteslutande använde kvinnlig arbetskraft. Genom nattarbetsförbudets införande blev det omöjligt att använda kvinnor vid de fabriker, som arbetade med tre skift. Även i sådana fabriker, där man arbetade med två skift, lade nattarbetsförbudet hinder i vägen för kvinnorna att utföra sådant arbete, deggörning och andra förberedelser, som måste börja före kl. 5 på morgonen. Redan vid bagerilagens tillkomst, genom vilken nattarbete förbjöds även för männen, hade kvinnorna sålunda kommit i en sämre ställning. Bagerilagen tillåter att vissa förberedelsearbeten få börja före fem och detta gör att kvinnorna alltjämt äro utestängda från viss del av arbetet. Trots detta utgöra kvinnorna alltjämt c:a två tredjedelar av arbetarestammen. Förhållandena i olika bagerier äro dock varierande, och vissa spisbrödsfabriker ha uteslutande manlig arbetskraft, delvis beroende på gamla traditioner. Hit hör även det fåtal fabriker som ha permanent dispens från nattarbetsförbudet. Arbetet bedrives i lag om fem personer, varav tre, ibland fyra äro kvinnor. De senare ha i regel det hetaste arbetet; de sätta in och taga ut brödkakorna och hänga upp dem i torkugnarna. Deggörningen, trågarbetet, skötes av män, enär det som nämnts måste börja före fem. Före nattarbetsförbudets tillkomst fanns det ett relativt stort antal kvinnliga trågarbetare.

På grund av den stora löneskillnaden mellan manlig och kvinnlig arbetskraft och kvinnornas duglighet i detta yrke, har konkurrensen varit mycket hård. Det

förhållandet att bageriyrket överhuvud taget varit mycket svårorganiserat har skärpt striden mellan män och kvinnor. Livsmedelsarbetareförbundet har därför genomdrivit ett flertal lokala avtal (ej i Stockholm och ett fåtal andra orter) om lika lön för män och kvinnor. Kvinnornas lön höjdes i samband härmed och männens lön sänktes till 55 kr. per vecka. Ett undantag härifrån utgör trågarbetet, där konkurrens mellan män och kvinnor ej kan förekomma. Överenskommelse träffades om att förut anställda kvinnor ej finge avskedas. På grund av den korta tid som förflutit, sedan avtalen träffades, kan man ej bedöma verkningarna härav. Man kan märka en svag tendens till ökad anställning för arbetslösa bageriarbetare, men någon större förskjutning har ej inträtt och torde knappast vara att vänta från arbetsgivarnas sida. Många ha förklarat att de på grund av kvinnornas skicklighet skola använda kvinnlig arbetskraft, även om lönerna för denna höjdes. Det kan också tänkas att arbetsgivarna vilja behålla kvinnorna på grund av risken att, om personalen skulle bli uteslutande manlig, fackförbundet skulle kräva höjning av lönerna under den motiveringen att lönen är för låg som manlig lön betraktad. Huruvida arbetarna själva komma att föredraga andra yrken med högre lön blir givetvis beroende på arbetsmöjligheterna.

Inom mjukbrödsbagerierna har det manliga arbetet gamla traditioner sedan skråväsendets dagar, medan kvinnorna först kommo in i de mindre hembagerierna.

Skillnaden mellan de industriella bagerierna och hembagerierna ligger ej i den olika arbetsformen, förekomsten av maskiner o. d. utan hör samman med olikheter i brödtyperna, vilka kräva olika teknik. Det bröd som framställes i de stora bagerierna fordrar bl. a. en hastigare arbetstakt, och arbetet i dem anses därför som pressande och tungt. Det s. k. hembakade brödet kräver en långsammare arbetsprocess. Kvinnorna ha aldrig kommit in i de stora mjukbrödsbagerierna eller konditorierna som fullt utlärda arbetare utan endast för vissa speciella arbeten, som mera haft hembakets karaktär. Då man från såväl arbetare- som arbetsgivarehåll påstår, att kvinnorna ej skulle stå ut med det pressande arbetet, värmen från ugnarna (jämför spisbrödsbagerier och makaronifabriker) m. m., bygger man knappast på erfarenhetsrön utan endast på antaganden. Man kan därför icke lämna något svar på frågan, om kvinnorna ej skulle kunna komma upp till samma arbetsprestation som männen, i fall de fingo samma yrkesutbildning och träning. De manliga arbetarna ha alltid haft ett visst förakt för kvinnorna i yrket, enär de ej ansett dem som yrkesarbetare. I arbetsgivarekretsar har man därför den uppfattningen, att de manliga arbetarna knappast skulle tolerera kvinnor på arbetsplatsen. I de bagerier som använda kvinnlig arbetskraft har man också olika avdelningar för män och kvinnor. — Efter bagerilagens tillkomst spelar nattarbetsförbudet mindre roll, men då det infördes, betydde det ökade svårigheter för kvinnorna i de industriella bagerierna.

I de små hembagerierna eller familjebagerierna sysselsättes däremot så gott som uteslutande kvinnlig arbetskraft. Arbetet är i regel dåligt betalt, och i många fall använder man elever, vilka ej erhålla någon lön alls utan t. o. m. ibland få betala för sin utbildning. Ökningen av småbageriernas antal hänger samman dels med nattarbetsförbudet och bagerilagen — bagerier med mindre än 10 arbetare falla ej under nattarbetsförbudet, och familjebagerierna äro undantagna från bagerilagens bestämmelser — dels med den tekniska utvecklingen. Med införandet av gasugnar är det en lätt sak att inreda en lokal till bageri, och detta yrke har därför dragit till sig ett stort antal personer, speciellt kvinnor, som utan större kapitalkostnader kunna skaffa sig sin försörjning som bagare.

Yrket är mycket svårarbetat ur organisationssynpunkt. Arbetsgivarna ha gått med på organisationstvång, vilket innebär att en arbetare visserligen kan anställas,

även om han icke tillhör fackföreningen, men att det tillkommer arbetsgivaren att tillse att han söker inträde. I de stora bagerierna är personalen numera också väl organiserad. Hembagerierna arbeta dock i stor utsträckning med oorganiserad personal. Detta kan bero på innehavarnas principiella inställning till fackföreningarna, men i stor utsträckning är orsaken att söka i den rikliga tillgången på arbetskraft till lägre löner än avtalslönerna. Flickor från landsbygden acceptera gärna en plats i ett bageri mot ringa kontant lön och fritt vivre. De anställda våga ofta ej organisera sig, enär de då riskera att mista sina platser.

I *kvarnar, jästfabriker och margarinfabriker* användas kvinnor för paketeringsarbete. I margarinfabrikerna sysselsättes ett fåtal vid själva tillverkningen, och i jästfabrikerna använder man även minderårig manlig arbetskraft för paketeringen. Dessa pojkar flyttas sedan över till själva fabrikationen. Kvinnor användas i *makaronifabrikerna* för hängning av spaghetti i torkrummen samt för paketering.

Mejerirörelsen företer stora olikheter i södra och mellersta Sverige samt i Norrland. Fackorganisationen (handelsarbetareförbundet) sträcker sig knappast längre norrut än till Falun. De norrländska mejerierna äro i regel små mejerier, som använda huvudsakligen kvinnlig arbetskraft till mycket låga löner, ungefär motsvarande lönerna för kvinnliga tjänare i jordbruket. I södra Sverige äro mejerierna större och mer mekaniserade. Kvinnornas andel visar en tendens till minskning. Detta beror delvis på införandet av mera komplicerade maskiner, vilka ställa andra anspråk på den utlärda mejeripersonalen än tidigare. De manliga arbetarna få börja med att hjälpa till vid maskinerna för att sedan utbilda sig till mejerister, medan kvinnorna sällan få den nödvändiga träningen vid maskinarbetet. Ifråga om det enklare arbetet, sköljningen av mjölkflaskorna, har mekaniseringen gjort detta icke endast mera pressande på grund av hastigare arbetstakt utan även tyngre (flaskorna måste lyftas upp i maskinen). Tomma flaskor väga dock ej så mycket, att arbetet direkt han rubriceras som tungt. Trots den stora löneskillnaden, c:a en tredjedel av männens löner, föredraga arbetsgivarna därför män, som anses orka med det tunga arbetet bättre än kvinnorna. Alltjämt användas dock kvinnor för diskningsarbete samt för paketering av smör. De arbeta även på laboratorierna. Vid ostmejerierna och de mindre smörmejerierna på landet, som ha lättare maskiner, användes fortfarande mycket kvinnlig arbetskraft.

Nattarbetsförbudet bidrager till svårigheten att använda kvinnor för vissa slag av arbeten, som måste börja före kl. 5 på morgonen.

Antalet kvinnliga arbetare utgjorde 1 746 år 1935. Kvinnornas andel har sjunkit från 59·4 % år 1920 till 44·7% år 1930 och 38·7 % år 1935.

Slakterierna sysselsätta mest manlig arbetskraft. Kvinnorna utföra paketeringsarbeten och endast i enstaka fall biträda de vid slakten (»kvinnor kunna ej hantera kniven på samma sätt som männen»). I tarmrenserierna användas däremot endast kvinnor. Arbetet i dessa är något av det obehagligaste arbete som finnes, ej endast därför att arbeterskorna få stå i vatten större delen av dagen, utan även därför att den svåra lukten biter sig in i hår och kläder.

Charkuterifabrikerna använda kvinnor i de med dem kombinerade köksavdelningarna (för matlagning, diskning o. d.) och i konservavdelningarna. I själva charkuteritillverkningen finnes ett fåtal kvinnor vid korvknytningen, men numera tagas ej några kvinnor in på detta område. Detta beror på att charkuterifabrikerna ofta äro kombinerade med detaljaffärer, i vilka man sysselsätter ett stort antal springpojkar, som man försöker att bereda plats för i fabrikerna. Genom mekaniseringen av arbetet har hastigheten drivits upp och arbetet blivit mera pressande än tidigare.

Textil- och beklädnadsindustrien. Denna industrigren är den viktigaste ur kvinnoarbetssynpunkt. År 1935 sysselsatte den 49 748 kvinnor som egentliga fabriksarbetare, motsvarande 72 % av totala arbetareantalet. Härtill kommer ett betydande antal hemarbetare. Industristatistiken ger ej upplysning om fördelningen av hemarbetarna på män och kvinnor, men man torde kunna förutsätta att huvudparten av de redovisade 12 282 hemarbetarna är kvinnor. Man torde därför kunna anslå de kvinnliga textil- och beklädnadsarbetarnas antal till minst 55 000, eller mer än hälften av den kvinnliga arbetarestammen.

Industristatistikens siffror giva dock ej en fullständig bild av kvinnornas sysselsättning på detta område, enär en stor del av industrien drives i hantverksmässig form. Vidare förekommer ett betydande antal företagare, vilka arbeta utan anställd personal och vilkas ställning i ekonomiskt avseende knappast skiljer sig från arbetarnas.

Enligt 1930 års folkräkning utgjorde hela antalet kvinnliga arbetare inom denna grupp 83 462 eller 73 % av samtliga. Jämför man dessa siffror med 1920 års folkräkning, vill det synas som om kvinnornas antal minskats såväl absolut som relativt. Detta beror emellertid på en förändring i redovisningsmetoderna. I 1920 års folkräkning gingo småföretagarna i stor utsträckning in under rubriken »arbetare», medan år 1930 endast de anställda arbetarna fördes under denna rubrik. I verkligheten torde industrien ha undergått en mycket kraftig expansion sedan 1920. Industristatistikens siffror visa nämligen en ökning av de kvinnliga arbetarnas antal från 30 405 år 1920 till 40 876 år 1930. Vid båda dessa tillfällen var kvinnornas procentuella andel 69 %. Nu torde industristatistiken dock överdriva expansionen, enär konfektionsindustrien vuxit på hantverkets bekostnad. Det kvarstår dock det faktum, att textil- och beklädnadsindustrien kraftigt expanderat under decenniet.

Företagsräkningen 1931 gav till resultat ett antal kvinnliga arbetare av 52 382 eller 68 % av samtliga. Härtill kommo 16 964 kvinnliga hemarbetare.

Det framgår av de citerade siffrorna, att de olika räkningarna giva ungefär samma siffror för kvinnornas procentandel, d. v. s. omkring 70 %. Under 1930-talet visar industristatistiken en svag tendens till ökning av kvinnornas andel, som dock snarare beror på, att de grenar av denna industri som sysselsätta proportionsvis mycket kvinnlig arbetskraft företett den största expansionen, än på en ökning av kvinnornas antal på männens bekostnad.

Den egentliga *textilindustrien,* d. v. s. spinnerier och väverier men ej trikåfabriker, sysselsatte år 1935 c:a 18 000 kvinnliga arbetare, vilket motsvarar i runt tal $^2/_3$ av hela arbetarestammen.

Det största antalet eller 9 599 arbetade i bomullsindustrien. Denna industri företedde för kvinnornas vidkommande en mycket ringa expansion under 1920-talet, och kvinnornas relativa antal tenderade därför att sjunka. Efter 1930 har industrien emellertid kraftigt expanderat, och kvinnornas andel har åter stigit. Förhållandena ha dock varit olika vid spinnerier och väverier. Den största ökningen av arbetareantalet faller på spinnerierna, och vid dessa ha kvinnornas relativa antal stigit från 63 till 66 %. Vid väverierna har ökningen av arbetareantalet varit väsentligt mindre, för kvinnorna praktiskt taget ingen. Deras relativa antal, som befann sig i sjunkande redan före 1930, har därefter ytterligare fallit från 66 % till 64 %.

Inom ylleindustrien, som expanderade kraftigt under 1920-talet, har utvecklingen fortsatt i samma riktning efter 1930. Kvinnornas andel visade en tendens till ökning från 1920 till 1930, därefter har den praktiskt taget varit konstant (66·1 % 1931 och 66·4 % 1935). Utvecklingen har åren 1931—34 varit tämligen likartad i spinne-

rier och väverier till skillnad från den föregående tioårsperioden, då kvinnornas andel ökades vid spinnerierna men undergick en minskning vid väverierna. År 1935 inträdde ånyo en förskjutning i relationstalen i samma riktning som under 1920-talet, varigenom kvinnornas andel ökades till 63·3 % vid spinnerierna och minskades till 68·7 % vid väverierna (1931: 60·5, resp. 69·8 %).

De ovan konstaterade förskjutningarna hänga samman med tekniska förändringar, vilka påverkat arbetsfördelningen. Vissa arbeten inom industrien äro typiskt manliga, bl. a. därför att de fordra större kroppskrafter än kvinnorna i regel besitta. Hit höra sådana förberedande arbeten som blandning och tvättning av ullen samt kardning (vid vissa fabriker har detta arbete dock överflyttats på kvinnor), färgning och appretering samt tryckning. Vid själva spinningen och vävningen sysselsättas både män och kvinnor. I spinningen användas olika maskiner. Numera förekommer huvudsakligen ringspinning och vid dessa maskiner äro kvinnorna överlägsna männen. Endast mycket unga pojkar anses kunna konkurrera med dem. Även vid tvinningen komma kvinnorna upp till ett högre produktresultat än männen. Dessa användas därför i regel endast för nattarbete i de fall då treskift förekommer.

Vävningen utvecklas däremot till att bliva ett tyngre arbete än förut. De stora automatiska vävstolarna fordra ett större mått av fysiska krafter, bl. a. därför att det ur förräntningssynpunkt är nödvändigt att varje arbetare skall sköta så många maskiner som möjligt (i bomullsindustrien 12 till 18, maximalt 24; i ylleväverierna 4 à 6). Av samma orsak har man på flera håll infört treskiftarbete. Man har därför börjat ersätta kvinnorna med män vid de automatiska vävstolarna. Textilarbetareförbundet motsätter sig att kvinnorna skola sköta lika många stolar som männen, enär man anser arbetet alltför pressande för kvinnorna. Man kan emellertid fråga sig om detta motstånd ej i någon mån hänger samman med avtalets bestämmelser rörande ackordsättningen (se nedan). Tendensen går dock i den riktningen att kvinnorna erbjudas och acceptera ett större antal stolar. Vid den äldre typen av vävstolar, av vilka varje arbetare sköter ett väsentligt mindre antal (i bomullsväverierna 4 stolar och i ylleväverierna endast 1 à 2 stolar), användas fortfarande kvinnor i samma utsträckning som tidigare. Överhuvud taget kan man säga att i den stora massproduktionen av det enkla ofärgade tyget sysselsätter man män, medan kvinnorna användas i kvalitetsproduktionen. Kvinnorna anses i regel ha bättre färgsinne och känsla för mönster och stoff än männen, och de ha även en större fingerfärdighet än dessa.

Ett annat arbete, för vilket kvinnor användas, är tyglagning och noppning. Tidigare ha män varit sysselsatta härmed, men de ha ersatts med kvinnor, ej på grund av kvinnornas lägre lön men på grund av deras större skicklighet. En utveckling som tilldrar sig speciellt intresse är att på sina håll detta arbete överflyttas till hemmen i motsats till den i övrigt rådande tendensen till hemarbetets försvinnande. Då det på en del platser råder brist på yrkeskunnig kvinnlig arbetskraft, har man sökt erhålla gifta kvinnor, som vid sidan av sitt husliga arbete vilja åtaga sig stycklagning för fabrikernas räkning. Man har anställt särskilda personer för undervisning och övervakning av arbetet. Detta arbete kräver stor skicklighet och man hoppas på detta sätt kunna skapa en stab av tränade arbetare. Det tidigare, mindre kvalificerade hemindustriella arbetet ersättes sålunda med ett kvalificerat specialarbete.

Uppdelningen av arbetet på män och kvinnor är även lokalt betingat. I en sådan stad som Borås med brist på kvinnlig arbetskraft måste man t. ex. sätta män till arbetsuppgifter som på andra orter fyllas av kvinnor.

Kvinnornas timlöner ligga avsevärt under männens; i genomsnitt är marginalen c:a

1/3. Ackordsarbete är dock mycket vanligt. I avtalet stipuleras att ackordspriset för sådant arbete, vid vilket män och kvinnor äro sysselsatta, skall beräknas efter den kvinnliga timlönen, och att de manliga arbetarna skola beredas tillfälle att utfylla sin arbetsförtjänst genom att tilldelas arbete å större, tyngre eller flera maskinenheter, eller om detta ej är möjligt på annat sätt genom t. ex. premieackord eller tillägg per timme. I verkligheten innebär detta att ackordslönerna för kvinnorna komma att utgöra 75 % av ackordslönerna för männen. I textilindustrien utbetalas tillägg till den arbetare som har försörjningsplikt mot barn under 14 år eller föräldrar, och därvid göres ingen skillnad mellan manliga och kvinnliga arbetare.

Det är givet att kvinnornas lägre löner ha betydelse för konkurrensen mellan män och kvinnor i det arbete som båda sköta lika effektivt, d. v. s. speciellt vävningen, och att en minskning av marginalen därför skulle kunna leda till en annan fördelning av arbetet. (Det har uppgivits att kvinnornas totala arbetsprestation ej alltid blir densamma som männens, enär de ej ha samma färdighet som dessa att avhjälpa smärre fel utan hellre avvakta hjälp från reparatörerna. Deras pauser i arbetet skulle därigenom bli längre.) Men på ett flertal områden är kvinnornas överlägsenhet i arbetet så stor, att man ej kan reda sig utan dem. En höjning av lönen till den manliga lönenivån skulle i dessa fall icke leda till någon substitution av kvinnlig arbetskraft mot manlig.

Till textilindustrien räknas även *trikåfabrikerna,* som sedan 1920 utvecklats till en med bomulls- och ylleindustrien jämförlig industrigren. År 1920 sysselsatte den 3 381 kvinnliga arbetare, år 1930 6 458 och år 1935 7 794. Kvinnornas andel, som sjönk rätt avsevärt under 1920-talet, visar en fortsatt tendens till minskning: år 1931 utgjorde den 85·3 % och 1935 82·8 %. Trikåfabrikationen är dock alltjämt en utpräglat kvinnlig industri. Den relativa ökningen av männens antal hänger samman med införandet av nya stickningsmaskiner, vilka kräva ett större mått av fysiska krafter. Det har vid experiment visat sig att kvinnorna vid dessa maskiner ej kunna komma upp till samma arbetsprestation som männen. I sömnaden användas dock huvudsakligen kvinnliga arbetare. Industrien sysselsätter ett stort antal hemarbetare: år 1935 3 234, av vilka flertalet torde vara kvinnor. Även om antalet hemarbetare absolut taget ökats, har det undergått en minskning i förhållande till den egentliga arbetarestammen.

Trikåindustrien är emellertid en industri, som i stor utsträckning är hantverksmässigt betonad. Detta framgår av företagsräkningen, som för år 1931 redovisar ett totalantal av 8 114 arbetare i fabrikationen av trikåvaror, varav 6 589 kvinnor (81·2 %). Man kan av de redovisade siffrorna utläsa att de större företagen sysselsätta relativt mer män än de mindre, vilket torde sammanhänga med att de förra äro mera rationaliserade och mekaniserade än de senare. Vidare uppger företagsräkningen ett tusental personer, vilka bedriva trikåstickning som självständiga företagare men praktiskt taget utan anställd personal. Denna kår utgöres till närmare 100 % av kvinnor.

Beklädnadsindustrien, som omfattar sömnadsfabriker, syateljéer, beställningsskrädderier samt hatt- och mössfabriker, är en industrigren som befinner sig i stark expansion.

Det totala arbetareantalet vid sömnadsfabrikerna, som år 1920 var 8 612, hade 1930 stigit till 14 718 och 1935 till 20 904. Arbetet överflyttas alltmer från den hantverksmässiga grenen till industriell produktion. Detta förklarar emellertid endast en del av sömnadsfabrikernas expansion under 1930-talet. Denna sammanhänger också med valutautvecklingen och det extra skydd för hemmamarknaden, som deprecieringen av den svenska kronan skapat. Härigenom har en del av konsumenternas efterfrågan överflyttats från importerade till hemmaproducerade varor.

Kvinnornas andel i det totala arbetareantalet vid dessa fabriker visade en fallande tendens under 1920-talet. Sedan dess har proportionen varit praktiskt taget oförändrad och relationstalet utgjorde 1935 86·2 % (1930 85·9 %, 1920 87·3 %).

Användningen av kvinnor växlar inom olika delar av konfektionsindustrien. Medan dam- och barnkonfektionen huvudsakligen sysselsätter kvinnor, även som förmän och tillskärare, äro kvinnorna inom herrkonfektionen hänvisade till sömnaden samt tillskärningen av lättare saker, foder o. d. Tillskärningen var tidigare ett helt och hållet manligt yrke, men det har numera blivit allt mer specialiserat och mekaniserat, varigenom arbetet väsentligt underlättats. Skärningen med maskiner fordrar ej samma kroppskrafter som klippningen. Detta gör att kvinnor även börjat användas för tillskärningen av tyger. Fördelningen av arbetet går ut på att männen skola användas för huvudriktningen, medan kvinnorna sättas in på detaljriktningen. Pressningen, som förut varit ett mycket tungt, manligt arbete, har mekaniserats och kvinnorna sköta nu pressmaskiner. Även handpressningen har genom tekniska anordningar gjorts lättare. Då pressningsarbetet anses vara ett tyngre arbete än sömnaden, ha presserskorna erhållit en något högre timlön än sömmerskorna. Förhållandena liksom utvecklingstendenserna inom linnekonfektionen äro ungefär desamma som inom herrkonfektionen, d. v. s. kvinnorna användas för sömnaden och männen för tillskärningen.

Utbildningstiden inom industrien är 2 1/2 år för såväl män som kvinnor. För det mest kvalificerade arbetet tagas dock utbildade skräddare från beställningsskrädderierna. Yrkets specialisering medför risk för att arbetarna endast skola bliva tränade inom en liten gren av yrket. Arbetsgivarna försöka därför förmå arbetarna att lära ett flertal moment, så att de vid behov skola kunna förflyttas. Det uppges dock att kvinnorna visa en viss motvilja för att övergå från en specialitet till en annan på grund av den minskning i inkomsten som de utsättas för under träningstiden. Nattarbete förekommer ej inom industrien och arbetet är till huvudsaklig del ackordsarbete.

Enligt 1935 års industristatistik fanns det 8 332 hemarbetare vid sömnadsfabrikerna, vilket motsvarar 40 % av samtliga fabriksarbetare. Huvudparten av dessa äro kvinnor. Hemarbetet tenderar visserligen att minska med den ökade mekaniseringen men förekommer alltjämt i stor utsträckning inom herr-, dam- och linnekonfektionen samt vid kravattfabrikerna. På vissa platser i Borås-trakten ha hemarbetarna slagit sig ihop och genom fabriken anskaffat maskiner, vilket dock förutsätter en mellanhand mellan fabriken och arbetarna. Hemarbetarnas inkomst utgör, även om den ej uppgår till en full årslön, ett ofta nödvändigt tillskott till familjeinkomsten och arbetet lämpar sig utmärkt som ett komplement till husligt arbete eller jordbruksarbete.

Ur lönesynpunkt utgör hemarbetet inom industrien ett mycket allvarligt problem. Det har varit synnerligen svårt för beklädnadsarbetareförbundet att organisera hemarbetarna för reglering av lönerna. Dessa befara att de ej skola få arbete, om lönen höjes. Vidare ha hemarbetarna efter arbetslöshetsförsäkringens genomförande ej heller någon fördel av att tillhöra organisationen i form av arbetslöshetsunderstöd. Den i stort sett oreglerade lönebildningen inom hemarbetet kan verka nedpressande på arbetarelönerna och speciellt på de kvinnliga lönerna.

Syateljéerna sysselsätta så gott som uteslutande kvinnlig arbetskraft. Vid de större ateljéerna är personalen i regel organiserad. Vid sidan av dessa stora ateljéer finnes ett mycket stort antal småateljéer, som endast ha ett fåtal anställda, samt sömmerskor, vilka arbeta utan anställd personal i sin egen bostad eller som hemsömmerskor. Denna sista grupp skiljer sig, vad inkomsten beträffar, ofta icke från industriarbeterskorna. I många fall torde deras inkomster t. o. m. ligga un-

der arbetarelönerna. 1931 års företagsräkning anger en siffra av 6 279 för sömmerskor, däri inräknade även självständiga sömmerskor eller innehavare av småateljéer, samt 4 009 arbeterskor i damskrädderi, således inalles c:a 10 000 kvinnor.

Vid beställningsskrädderierna är utbildningstiden 3 år för kvinnorna och 4 år för männen. Kvinnorna sy huvudsakligen byxor och västar, männen kavajer och rockar, vilka anses fordra större yrkesskicklighet. Fördelningen av arbetet tycks emellertid i mycket vara en traditionssak, vilket framgår av att i konfektionsfabrikerna kvinnor sy även rockar. De mindre skrädderierna ha i regel ett större antal manliga arbetare än de större. Vid säsongökning utlämna dessa byx- och västsömnad till hemarbeterskor eller till särskilda verkstäder, som specialisera sig på dylik sömnad. Enligt företagsräkningen uppgick kvinnornas antal år 1931 till 2 458, vartill kommer ett tusental hemarbeterskor. Kvinnornas andel utgjorde dock endast 18 % av samtliga anställda.

I hatt- och mössfabrikerna arbeta huvudsakligen kvinnor (86·0 % år 1935). I mössfabrikerna sysselsättas de med sömnad samt tillskärning och pressning. I hattfabrikerna användas kvinnorna för sömnad och montering, medan man för övriga arbeten använder män. Herrhattillverkningen är ett övervägande manligt yrke. I den hantverksmässiga tillverkningen av damhattar, som i regel är kombinerad med försäljning (modister), utgöra kvinnorna enligt företagsräkningen över 90 %.

En annan hithörande industri, där männen dominera, är tillverkningen av markiser och rullgardiner.

Läder-, hår- och gummivaruindustrien. Inom *skofabrikationen* användas kvinnor i stor utsträckning. År 1935 utgjorde de enligt industristatistiken 4 188 eller 40 % av samtliga anställda och relationstalet visar en svag tendens till ökning. Särskilt framträdande är det kvinnliga arbetet på nåtlingsavdelningarna. Nåtlingen fordrar stor yrkesskicklighet, smidighet i fingrarna samt en god blick för utseendet, allt egenskaper som kvinnorna besitta i hög grad. Det anses allmänt att männen icke kunna komma upp till samma hastighet och skicklighet i detta slag av arbete som kvinnorna, och i skofabrikerna använder man därför uteslutande kvinnor för detta arbete. Männen användas inom tillskärningen (tillskärningen av tillbehör utföres delvis av kvinnor). I maskinsalarna användas kvinnorna för klistring, färgning, putsning och andra smärre hjälparbeten samt i stansavdelningarna vid sulning, uppbyggande av klackar samt nummerstämpling. Dylika arbeten utföras även av minderårig manlig arbetskraft.

Fördelningen på män och kvinnor, som är mycket strängt genomförd, ehuru den ej är fixerad i avtalet, uppges bero på vad som anses lämpligt för kvinnorna. I hur hög grad lämpligheten är en traditionssak framgår av att vid utländska skofabriker man ofta ser kvinnor utföra arbete, som man i Sverige alltid ansett vara manligt arbete.

Huvudparten av arbetet utföres på ackord. Dessa äro individuella för varje slag av arbete oberoende av vem som utför det. Med den stränga uppdelningen på manligt och kvinnligt arbete följer emellertid, att man vid ackordsättningen tager hänsyn till om arbetet ifråga utföres av män eller kvinnor. Detta gör att »kvinnliga arbeten» åsättas lägre ackordspriser än »manliga arbeten». Det finnes dock kvinnor, som kunna komma upp i samma inkomster som männen.

Hemarbete, speciellt nåtling, förekommer alltjämt i viss utsträckning, särskilt vid säsongökning av efterfrågan. Hemarbetets betydelse för lönesättningen bedömes olika på olika håll. Sålunda anser man, att det knappast haft någon betydelse för lönerna i Örebro, medan det i Stockholm anses ha verkat i lönetryckande riktning.

Hantverksmässig skofabrikation förekommer numera i mycket liten skala. Däremot finnes ett stort antal skomakerier som utföra reparationsarbeten. I båda dessa hantverksgrenar dominerar den manliga arbetskraften fullständigt. Kvinnor förekomma egentligen endast som hemarbetare för nåtling i de verkstäder som fortfarande tillverka skor.

Garverierna ha på de senare åren hastigt utvecklats från hantverk till storindustri med stark mekanisering av driften. Visserligen har man infört vissa lättare maskiner (löpande band, tempoarbete), men en stor del av arbetet är dock alltjämt tungt. Yrket har tidigare varit så gott som uteslutande ett manligt yrke, men på senare tid har kvinnornas antal ökats. Detta har av arbetarna fattats som en ökad konkurrens från kvinnornas sida till följd av kvinnornas lägre löner, vilka man trots ansträngningar ej förmått höja. Från arbetsgivarehåll framhålles emellertid, att ökningen av kvinnoarbetet ej beror på en substitution av det ena slaget arbetskraft för det andra, utan på att garverierna tagit upp nya slag av arbeten, för vilka man använder kvinnlig arbetskraft.

De kvinnliga arbetarnas antal ökades från 104 år 1930 till 142 år 1935, medan männens minskades från 1 894 till 1 891. Detta tyder på omläggningar inom industrien, som öka efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Absolut taget rör det sig dock än så länge om mycket små tal.

Inom *handskindustrien* ha männen det mer kvalificerade arbetet med beredning av skinnen och tillskärning. Detta arbete kräver 4 års utbildningstid. På grund av den brist, som varit rådande på utbildade handskmakare, har man startat en yrkesskola i Mölndal. I denna yrkesskola utbildas även kvinnor för det speciellt kvinnliga arbetet, sömnaden, för vilken man räknar med ett års elevtid. Vad beträffar de kvinnliga arbetarna har skolan tillkommit, ej på grund av arbetarebrist, utan för att bereda utbildning åt arbetslösa kvinnor i Bohuslän. Tillgången på kvinnlig arbetskraft är mycket elastisk, enär fabrikerna vid behov kunna anlita hemarbeterskor.

Kvinnornas arbete betalas huvudsakligen på ackord, och hemarbeterskornas löner äro även fastställda i avtalen. Ackordspriset för hemarbetet är 10 % högre än för verkstadsarbetet. Man räknar med att tillägget skall täcka kostnaderna för lokal och belysning; stickmaskinerna ställas till förfogande av fabrikanten. Även om man har lyckats att på detta sätt reglera hemarbeterskornas löner, bereda dessa dock vissa svårigheter vid fastställandet av ackorden. Hemarbetet anses pressa lönenivån för de kvinnliga arbetarna.

Arbetet inom *pälsindustrien* är ett kvalificerat arbete, som fordrar lång utbildningstid. Man räknar med 6—8 år för en buntmakare och 4—6 år för pälssömmerskor. Arbetet är uppdelat på män och kvinnor i huvudsak efter den principen, att männen ha det tyngre arbetet. De göra det förberedande arbetet som att skära till, sträcka, utspika och utlappa skinnen, medan kvinnorna pikera, tråckla, sy och fodra. Yrket är ett utpräglat säsongyrke och arbetsförhållandena därför ganska svårreglerade.

I *tapetserareverkstäderna* användas kvinnor för sömnadsarbetet, så snart verkstaden nått den storleken, att en person blir fullt sysselsatt med dylikt arbete. I de smärre verkstäderna har man däremot uteslutande manlig arbetskraft, som kan deltaga i allt arbete. Antalet kvinnor är relativt litet. Däremot förekommer det ett större antal kvinnor i *väsk- och portföljfabrikerna.* Portföljsömnaden är ett krävande yrke, som fordrar 4—5 år, innan full yrkesskicklighet uppnås. Andra slag av arbeten inom yrket kräva kortare utbildningstid. För skärning av modeller och mönster, stoppning och handsöm användas män, men genom ökad specialisering har man på senare tid kunnat ersätta män med kvinnor för lättare delar av

arbetet. Man kan märka en svag tendens till ökning av kvinnornas antal i denna industri.

Gummivarufabrikerna sysselsätta ett avsevärt antal kvinnor: år 1935 2 750 eller 50 % av samtliga. Sedan 1931 har kvinnornas andel minskats beroende på den starka expansionen för de avdelningar som tillverka tekniskt gummi. I dessa användas nämligen övervägande manlig arbetskraft; endast för vissa detaljarbeten använder man kvinnor. I skoavdelningarna utföra kvinnorna sammansättningsarbeten och sömnad, medan männen användas vid blandningen av gummi, tillskärning, uppsättning på läster samt lackering. Galoschtillverkningen, som sysselsätter mycket kvinnor, har tidigare varit ett mycket ansträngande arbete, men tack vare maskinella anordningar har arbetet numera underlättats. Kvinnorna utföra även sömnaden av regnrockar och regnkappor. Driften är kontinuerlig på de manliga avdelningarna, medan på de kvinnliga avdelningarna arbetet drives i två skift. Kvinnorna ha väsentligt mera ackordsarbete än männen.

Kemisk-teknisk industri. Vid *krut- och sprängämnesfabrikerna* sysselsättes ett relativt stort antal kvinnor: enligt 1935 års industristatistik 37 % av totala arbetareantalet. De arbeta dels med paketering och dels med det egentliga fabrikationsarbetet.

Av de till denna grupp hörande industrierna är det *tändsticksindustrien,* som använder det största antalet kvinnor, trots den starka nedskärning av arbetareantalet som ägt rum på senare år. Enligt industristatistiken utgjorde kvinnornas antal år 1935 1 035 eller 50 % av samtliga. Kvinnornas andel har stigit under det sista decenniet, enär rationaliseringen gällt det manliga arbetet i högre grad än det kvinnliga.

Vid de stora komplettmaskinerna användes endast manlig arbetskraft. För detta arbete fordras lång erfarenhet. Arbetarna komma in i arbetet vid mycket unga år och användas först till enkla arbeten för att så småningom bli maskinskötare. Kvinnorna sysselsättas vid tillverkningen av askar, askfyllning, etikettering samt paketering av askarna. Var och en har sin maskin att sköta, och de tekniska förbättringarna på detta område ha ej varit i samma grad arbetsbesparande som inom den egentliga fabrikationen. Transporten inom fabrikerna utföres av manlig arbetskraft. Arbetet betalas huvudsakligen på ackord.

Det är mycket vanligt att hela familjer arbeta i samma fabrik. Under de senaste årens indragningar har man från ledningens sida i samråd med fackföreningens avdelning på platsen försökt ordna så, att någon familjemedlem fått stanna kvar. I så stor utsträckning som möjligt har man låtit mannen behålla sitt arbete, men möjligheten härav har varit beroende på inom vilken avdelning inskränkningarna ägt rum.

Inom *övriga kemisk-tekniska industrier* sysselsättas kvinnorna i regel med tappning och paketering, medan själva fabrikationen skötes av männen. Denna anses i regel vara ett tungt arbete, t. ex. när det gäller att röra tvål och såpa. I tvålfabrikerna arbeta kvinnorna även vid pressarna. Detta var tidigare ett mycket tungt arbete, men sedan de gamla tramppressarna ersatts med mekaniska pressar, har arbetet blivit betydligt lättare. I oljeslagerierna användas kvinnor även för säcklagning. Kvinnorna ha i regel ackordsarbete, medan männen på grund av det manliga arbetets art arbeta mot timlön i betydligt större utsträckning. Differensen mellan manliga och kvinnliga löner är därför väsentligt mindre än vad timlönerna ange. I Stockholm kan en kvinnlig arbetare vid en kemisk-teknisk fabrik komma upp till 50—51 kr. i veckan mot 55 kr. i veckolön för männen (1936).

Kraft-, belysnings- och vattenverk. Detta är praktiskt taget en rent manlig industri med endast ett hundratal kvinnliga arbetare.

Byggnads- och anläggningsverksamhet. Tidigare ha kvinnorna använts som hantlangare, s. k. mursmäckor, men dessa ha numera helt försvunnit. Orsaken härtill är svår att ange men torde vara en kombination av tekniska förändringar, som minskat behovet av hantlangare, och de manliga arbetarnas motvilja mot att ha kvinnor, som arbeta till lägre löner, inom industrien. Då kvinnornas antal alltid varit litet i jämförelse med männens, har det ej heller varit svårt att få bort dem. De kvinnor som numera finnas användas endast för rengöring och liknande sysslor.

Handel och samfärdsel.

Ovan har framhållits att den starka expansionen inom alla de yrken som ha med varudistributionen att göra varit ett av de mest utmärkande dragen i efterkrigstidens ekonomiska utveckling. Detta har varit av stor betydelse för kvinnoarbetet, enär med undantag av det egentliga transportarbetet flertalet hithörande yrken äro typiskt kvinnliga. Denna näringsgren har därför, vad beträffar kvinnornas sysselsättning, ryckt upp i en storleksordning som närmar sig industriens. Antalet sysselsatta kvinnor har nämligen stigit från 14·3 % av samtliga yrkesutövande kvinnor år 1920 till 19·2 % år 1930. Då motsvarande siffra för industrien år 1930 var 20·8 %, finner man att varudistributionens efterfrågan på kvinnlig arbetskraft snabbt närmar sig industriens, och det är sannolikt att den redan överskridit densamma. Om stegringen inom varudistributionen fortsatt och sysselsättningen inom det husliga arbetet avtagit i samma tempo efter 1930 som under perioden 1920—30, är det troligt att den förstnämnda näringsgrenen numera t. o. m. ryckt upp på andra plats närmast jordbruket.

Varuhandeln och restaurangyrket, de ur kvinnosynpunkt viktigaste grenarna av distributionsverksamheten, ha visat sig utöva en mycket stark dragningskraft på de unga kvinnorna. Vidare torde arbetet på dessa områden allmänt anses lämpa sig mycket väl för den kvinnliga arbetskraften, och den ekonomiska utvecklingen har därför gått i en för kvinnorna gynnsam riktning. Vilken roll kvinnornas lägre lönenivå spelat i denna process, skall diskuteras i annat sammanhang.

För männens vidkommande har sysselsättningsökningen inom distributionsverksamheten visserligen även varit betydande (speciellt inom varuhandeln och transportväsendet), men den har ej varit så kraftig som för kvinnorna. Dessas andel har därigenom stigit från 29·6 till 33·5 % av samtliga. Att förskjutningen blivit så betydande för gruppen i dess helhet, beror på att den totala sysselsättningsökningen varit starkare i de yrken som sysselsätta relativt mycket kvinnor, nämligen varuhandeln (+ 43 %) och restaurangyrket (+ 82 %), än inom kommunikationsväsendet (+ 25 %), där männen dominera.

Varuhandel.

Enligt folkräkningen steg den inom handeln sysselsatta folkmängden med 72 897 personer från 168 976 år 1920 till 241 873 år 1930. Sistnämnda år utgjorde kvinnornas antal 94 972. Den absoluta ökningen var för kvinnorna 33 042 och för männen 39 855. Procentuellt har stegringen varit väsentligt starkare för kvinnorna än för männen, resp. 53·4 och 37·2 %. Trots den mycket starka ökningen har kvinnornas andel dock endast stigit från 36·7 till 39·3 %. Denna senare siffra överensstämmer med företagsräkningens resultat för 1931, enligt vilket 39·5 % kvinnor

Tab. 10. Antal kvinnliga yrkesutövare inom parti- och detaljhandel enligt 1920 och 1930 års folkräkningar.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Grosshandl., direktörer, disponenter för handelsbolag och varulager	5 696	166	2·9
Handelsagenter och kommissionärer	6 370	922	14·5
Summa	*12 066*	*1 088*	*9·0*
Minut- o. diversehandlare, övr. mindre affärsidkare	*57 956*	*18 779*	*32·4*
Handelsresande	11 642	271	2·3
Övrig kontors- o. förvaltn.-personal	37 781	17 748	47·0
Summa	*49 423*	*18 019*	*36·5*
Butikspersonal	*73 619*	*48 029*	*65·2*
Handels- och lagerarbetare	*48 969*	*9 217*	*18·8*
Totalsumma 1930	**242 033**	**95 132**	**39·3**
1920	168 976	61 930	36·7

voro sysselsatta inom handeln (rena handelsföretag, ej parti- eller detaljhandel i kombination med annan näringsgren).

Även om folkräkningens uppgifter för 1930 förete vissa statistiska skiljaktigheter ifråga om uppställningen i jämförelse med 1920, ge de dock material för ett bedömande av utvecklingen under tioårsperioden. Av de *självständiga företagarna* inom partihandeln utgöra kvinnorna sålunda alltjämt en liten minoritet (c:a 3 %). Bland handelsagenter och kommissionärer är deras antal såväl absolut som relativt taget väsentligt större (14 %). Tendensen är stigande, men omläggningen av statistiken gör det omöjligt att fälla ett kvantitativt omdöme rörande utvecklingen. Inom detaljhandeln äro kvinnorna mera talrikt representerade som företagare. Den absoluta ökningen har varit betydande, från 13 557 till 18 779 (+ 38 %). Kvinnornas andel har vuxit från 29 till 32 %.

Vad *förvaltningspersonalen* beträffar, sker numera en uppdelning på handelsresande och övrig kontors- och förvaltningspersonal. Inom den förra gruppen finnes endast ett 100-tal kvinnor och deras andel är mycket liten (2 %). Däremot utgöra de icke mindre än 47 % av den egentliga kontorspersonalen. Ser man på gruppen i dess helhet, har kvinnornas andel sjunkit från 37 till 36 %. Detta kan bero på en relativt starkare ökning för den rent manliga kategorien »handelsresande» än för kontorspersonalen eller på en överflyttning i den statistiska redovisningen från den förstnämnda gruppen till handelsagenter och kommissionärer. Man torde dock kunna draga den slutsatsen ur materialet, att kvinnornas andel inom kontorsarbetet praktiskt taget var densamma år 1930 som år 1920. I detta avseende skiljer sig sålunda handeln från industrien. Detta torde bero på att kvinnorna kommo in tidigare som kontorister på handelskontoren än på industrikontoren, vilket i sin tur sammanhänger med de förhållanden som diskuterats ovan (sid. 19). De större handelsföretagen, såväl inom grosshandeln som inom detaljhandeln, äro nämligen i motsats till industriföretagen i regel lokaliserade till städerna.

Butikspersonalen utgör den största kategorien inom denna yrkesgrupp. Hela antalet steg från 45 953 år 1920 till 73 619 år 1930 och kvinnornas antal från 28 821 till 48 029. Ökningen utgjorde för kvinnornas del 66·6 % och för männens 50 %. Dessa siffror illustrera den mycket starka expansionen inom distributionsverksamheten och dess stora betydelse för absorptionen av kvinnlig arbetskraft. Kvinnornas andel har stigit från 63 till 65 %. En mycket kraftig expansion visar också

handels- och lagerarbetarekåren. Kvinnorna utgöra alltjämt en relativt liten del av denna kår, bl. a. beroende på att arbetet ofta kräver stora kroppskrafter. Genom mekaniseringsåtgärder ha kvinnornas användbarhet emellertid i hög grad ökats, och detta förklarar den mycket starka stegring av kvinnornas antal med över 100 % från 4 384 till 9 217 och den samtidiga ökningen av deras andel från 15 % till 19 %.

Som en sammanfattning av utvecklingen inom handeln kan man säga, att denna karakteriseras av en stark ökning för kvinnliga företagare inom detaljhandeln samt för kvinnlig butikspersonal och kvinnliga handels- och lagerarbetare. Av den totala ökningen på 33 000 av de inom handeln sysselsatta kvinnorna falla icke mindre än 29 000 på de tre ovannämnda grupperna.

Om man vill närmare studera, inom vilka branscher kvinnorna arbeta som ägare eller anställd personal, lämna 1931 års företagsräknings uppgifter om de rena handelsföretagen ett gott material. Det framgår härav att kvinnliga ägare utav *partihandelsföretag* endast utgjorde 257 eller 4 % av samtliga. Av dessa voro icke mindre än 79 eller närmare en tredjedel innehavare av företag inom livsmedelsbranschen. De högsta siffrorna för kvinnor i procent av samtliga redovisades för handeln med guldsmedsarbeten (18 %), musikinstrument med tillbehör (9 %), stenkol, koks och ved (10 %) samt bok-, konst- och musikartiklar (14 %). Bland de anställda företagsledarna förekom endast ett fåtal kvinnor (86 = 3 %). Av dessa återfinner man det största antalet, såväl absolut som i förhållande till männen, inom livsmedelsbranschen, handeln med bok-, konst-, musik- och dylika artiklar samt handeln med färger, kemisk-tekniska artiklar o. d. Däremot utgjorde kvinnorna en väsentligt större andel av förvaltningspersonalen (32 %), och fördelningen av dem på olika slag av företag var väsentligt jämnare än bland företagsägare och ledare. Detsamma gäller för lager- och handelsarbetare, av vilka kvinnorna utgjorde 14 %. Det förhållandet att företagsräkningen redovisar en lägre procentsiffra för de två sistnämnda yrkesgrupperna inom partihandeln än folkräkningen för handeln i dess helhet, tyder på att kvinnorna som förvaltningspersonal och lagerarbetare äro starkare företrädda i detaljhandeln än i partihandeln. De partihandelsföretag som utöver kontorspersonalen endast sysselsätta ett fåtal kvinnor äro sådana, som avse handel med bilar, velocipeder, vapen- och sportartiklar, byggnadsmaterial, tändstickor, pappersmassa, mineraloljor o. d. samt levande djur.

Inom *detaljhandeln* utgjorde samtliga sysselsatta kvinnor 46 % av totalantalet. Vad de självständiga företagarna beträffar, tyder statistiken på att kvinnornas andel är relativt stor i de branscher, som domineras av småföretagen. Men å andra sidan finnes ett stort antal småaffärer som äro typiskt manliga. Av större betydelse för fördelningen på manliga och kvinnliga ägare är varornas karaktär. Man kan, liksom inom partihandeln, konstatera att det finnes relativt få kvinnliga ägare till affärer, som handla med varor, vilka fordra tekniska kunskaper, eller som ha huvudsakligen manlig publik. Vad småaffärerna beträffar, torde tunga varor också vara att räkna till denna grupp. Man finner sålunda knappast några kvinnor som ägare till butiker, vilka föra velocipeder, vapen- och sportartiklar, järn- och metallvaror samt maskiner, elektrisk och radiomaterial, belysningsarmatur, stenkol, koks, ved, is, grus m. m., bensin, fotogen, brännoljor, trävaror o. d., fröer och utsäde, lädervaror, reseffekter, väskor och repvaror. Däremot finner man ett relativt stort antal kvinnliga ägare av affärer, som sälja bosättningsartiklar, möbler, mattor, livsmedel, sybehör, damkonfektion och andra beklädnadsartiklar. Inom livsmedelsbranschen märker man en ytterligare uppdelning, i det att affärer för kött, vilt och fisk ha relativt flera manliga ägare än andra livsmedelsaffärer. Detsamma gäller kolonialvaror och specerier, ehuru ej så utpräglat. Gårdfarihandeln

bedrives uteslutande av män, liksom diversehandeln samt postorder- och efterkravsaffärerna. Varuhusen ägas till 100 % av män. Enhetsprisaffärer, basarer o. d. äro däremot lika fördelade på män och kvinnor, och ifråga om kioskerna utgöra kvinnorna 60 % av ägarna. Boklådor och antikvariat samt pappersaffärer ha relativt många kvinnliga ägare. Detsamma, och i ännu högre grad, gäller för tobaksaffärer samt butiker för herrhattar och mössor.

Då inom detaljhandeln vägen till den självständiga verksamheten ofta går över anställningen som butiksbiträde, är det givet att man skall återfinna kvinnliga ägare inom de branscher, som sysselsätta kvinnor som expediter, och vice versa för männen. Fördelningen av företagsledare och butikspersonal på män och kvinnor sammanfaller därför i stor utsträckning med fördelningen av ägarna med den skillnaden att, vad butikspersonalen beträffar, kvinnornas andel är väsentligt högre än bland ägarna. I medeltal utgjorde de kvinnliga expediterna enligt företagsräkningen 63 % av samtliga. Detta medeltal pressas ned av att det finnes några branscher med stor personal, som sysselsätta relativt få kvinnor, t. ex. handeln med järn- och metallvaror.

Av de 50 branscher, som redovisas i företagsräkningen, sysselsatte 9 mellan 90 och 100 % kvinnor. Viktigast av dessa är handeln med mjölk- och mejeriprodukter samt dam- och barnkonfektion jämte enhetsprisaffärer och basarer. Det största absoluta antalet kvinnliga expediter återfinnes inom garn-, vävnads-, trikå-, vitvaru- och sybehörsbranschen. Inom livsmedelsbranschen äro kvinnorna relativt fåtaligt företrädda i affärer för kolonialvaror och specerier (49 %) och inom textilbranschen i affärer för mattor, möbeltyger och sängkläder (54 %) samt herrkonfektion (46 %). I diverse-, lant- och skeppshandeln, som sysselsätter 25 % av all butikspersonal, utgöra kvinnorna endast 44 %. Dessa affärer äro i stor utsträckning förlagda till landsbygden.

Om man försöker att ur ovanstående uppgifter leta sig fram till de principer som äro avgörande för fördelningen av arbetet på män och kvinnor, finner man att en viktig gränslinje drages av hänsynen till kundkretsens karaktär. I de fall, då kunderna huvudsakligen äro män och speciellt då krav ställas på tekniska kunskaper hos försäljarna, väljer man manlig arbetskraft. I de branscher däremot, vilka handla med varor som efterfrågas av kvinnor, antingen för egen eller för hemmens räkning, ha kvinnliga expediter oftast företräde på grund av sin större sakkunskap. Vid sidan härav påverkas fördelningen av andra faktorer. Anspråken på kroppskrafter för att lyfta bördor blir i vissa affärer avgörande. Man finner sålunda ofta en sådan uppdelning i manufakturaffärerna, att männen ha hand om försäljningen av ylletyger, medan kvinnorna återfinnas på avdelningarna för siden- och bomullstyger. Samma orsak gör att männen anses lämpligare i affärer för mattor och sängkläder samt i speceri- och köttaffärer. Ju mindre affärerna äro, ju starkare framträder denna faktor. I de små diverseaffärerna t. ex. äro männen mera användbara, emedan de kunna ersätta lager- och transportarbetare. Frågan om springpojkarnas eller springflickornas befordran till expediter har även stor betydelse för rekryteringen. Man använder i regel springpojkar i speceriaffärerna, och det är då naturligt att rekrytera en del av butikspersonalen från denna grupp. Detsamma gäller för flickornas vidkommande i sådana affärer som mode- samt hatt- och mössaffärer, vilka uteslutande använda springflickor.

Kundkretsens önskemål ifråga om manlig, resp. kvinnlig betjäning eller ägarens traditionella inställning till det ena eller andra slaget arbetskraft blir i många fall avgörande för rekryteringen. Hur gamla traditioner kunna göra sig gällande än i denna dag illustreras av tobakshandeln, som på 1700-talet var reserverad

för »fattige Enckor, wärnlösa qwinfolk samt af sig komne Borgare» och som ännu i början av 1800-talet ansågs böra förbehållas kvinnor i torftiga villkor. År 1931 utgjorde de kvinnliga ägarna 56 % och de kvinnliga expediterna 83 % av samtliga i branschen. Det kan också nämnas att i de stora boklådorna kvinnorna i regel utföra expeditionsarbete bakom kulisserna, medan männen ha disktjänsten. Enligt uppgift skulle detta bero på kvinnorna själva, som tyckas föredraga detta slag av arbete.

Ifråga om butikspersonalens löner finnes en specialundersökning, utförd av socialstyrelsen för år 1931, vilken ger uppgifter ej endast om medellönerna för samtliga män och kvinnor utan även om lönens storlek i olika åldersgrupper. Denna undersökning visar att marginalen mellan männens och kvinnornas löner starkt stiger med stigande ålder. I den lägsta åldersgruppen, 18—24 år, utgjorde kvinnornas löner 83 % av männens, i gruppen 25—39 år 69 %, i gruppen 40—54 år 58 % och i gruppen 55 år och däröver 48 %. Den normala lönevariationen uppskattades för männen till 1 900—3 550 kr. samt för kvinnorna till 1 350—2 500 kr. Den mycket stora skillnaden i grupperna över 40 år torde bero på att männens medeltalssiffra höjes på grund av förekomsten av ett fåtal personer med relativt höga löner. Om man bortser härifrån, torde man kunna draga den slutsatsen att kvinnorna, även om de starta från relativt lika löner med männen, ej komma upp till dessas inkomster under den senare delen av anställningsperioden. Med den individuella lönesättning som tillämpas inom handeln torde detta åtminstone delvis sammanhänga med att man tager hänsyn till männens familjeförsörjning.

Möjligheterna till avancemang för kvinnorna torde å andra sidan vara relativt goda inom detta yrke. Enligt en specialundersökning år 1925 utgjorde kvinnorna en tredjedel av alla första försäljare och drygt en femtedel av avdelningsföreståndarna. Sedan långt tillbaka innehavas praktiskt taget samtliga kassörsbefattningar i detaljhandeln av kvinnor. I allmänhet torde kvinnornas lämplighet som avdelnings- eller butiksföreståndare vara erkänd, ehuru man på sina håll ifrågasätter möjligheten att använda dem i denna egenskap i stora affärer eller avdelningar. Detta skulle ej bero på bristande förmåga utan på mindre motståndskraft mot den fysiska och psykiska påfrestning som detta arbete innebär. Erfarenheterna på detta område äro dock än så länge begränsade.

Lagerpersonalens fördelning på män och kvinnor går efter ungefär samma linjer som inom expeditkåren. Anmärkningsvärt är emellertid, som redan påpekats, den relativt fåtaligare förekomsten av kvinnor som lagerarbetare i speceriaffärerna (tungt arbete).

Enligt företagsräkningen utgjorde kvinnornas andel av förvaltningspersonalen 55 %, vilket är en väsentligt högre siffra än inom industrien och partihandeln. Fördelningen på olika branscher är mycket jämn. De exceptionellt höga eller låga procentsiffror som redovisas äro i regel tillhöriga företag med ytterst liten personal och kunna sålunda bero på tillfälligheter. Relationen mellan den manliga och kvinnliga personalens löner företer samma utveckling från lägre till högre åldersgrupper som för butikspersonalen, ehuru ökningen av marginalen är väsentligt mindre markerad. I den lägsta åldersgruppen äro kvinnornas löner enligt 1931 års utredning 79 % av de manliga lönerna, sålunda relativt lägre än för motsvarande åldersgrupp inom butikspersonalen. Därefter sjunker relationstalet till 67 % i gruppen 25—39 år och 66 % i gruppen 40—54 år. Den höga siffra, 83 %, som redovisas för gruppen 55 år och däröver, torde bero på bristande representativitet för uppgifterna angående den manliga kontorspersonalen. Den normala variationen uppskattas för männen till 2 400—4 650 och för kvinnorna till 1 950—3 350.

Skillnaden i åldersfördelning mellan män och kvinnor är mera framträdande inom kontorspersonalen än inom butikspersonalen. I den förra kategorien hörde 11·4 % av männen och 20·8 % av kvinnorna till de två högsta åldersgrupperna. Trots avgången vid giftermål befinner sig sålunda en väsentligt större del av kvinnorna än av männen i de högsta åldersgrupperna, vilket kan bero på att männen i högre grad vinna befordran till ledande ställning inom företaget eller övergå till självständig verksamhet. För butikspersonalen voro motsvarande siffror 7·1 och 9·3 %, d. v. s. det förelåg en avsevärt mindre skillnad mellan män och kvinnor än den som redovisas för kontorspersonalen. Överhuvud taget tycks kontorspersonalen kvarstå längre i yrket än butikspersonalen. Huruvida detta beror på att expeditarbetet lämpar sig mindre än kontorsarbetet för personer, som kommit upp i 40—50-årsåldern, eller på större möjligheter för butikspersonalen, speciellt den kvinnliga, än för kontorspersonalen att övergå till självständig verksamhet, är omöjligt att säga. Man torde ha att göra med en kombination av båda dessa faktorer.

Bank- och försäkringsverksamhet.

Enligt folkräkningen utgjorde det totala antalet inom enskild verksamhet av detta slag sysselsatta personer (exkl. vaktmästare) år 1920 16 001 och år 1930 17 335. Ökningen har sålunda varit mycket liten i jämförelse med ökningen inom t. ex. handeln. Kvinnornas antal har stigit från 5 401 till 6 152, d. v. s. något starkare än totalantalet, och deras andel har därigenom ökats från 33·8 % till 35·5 %. Bland de anställda företagsledarna eller de självständiga företagarna förekomma kvinnor i mycket ringa utsträckning — blott som innehavare av pantbanker utgöra de någon mera betydande del (27·8 %). Majoriteten av kvinnorna, 5 906 år 1930, återfinner man bland den lägre förvaltningspersonalen, där de uppgå till mer än hälften av samtliga.

Av företagsräkningen att döma består den lägre personalen inom *försäkringsbolagen* i större utsträckning av kvinnor än motsvarande personal i bankerna. Vid rekryteringen av personal till de större försäkringsbolagen är man från början inställd på att männen skola inneha de ledande befattningarna. Man tager sålunda icke in fler manliga tjänstemän än man anser vara nödvändigt för att täcka behovet av personal på de högre posterna. På detta område torde arbetsfördelningen därför ha drivits mycket långt. I de fall då män och kvinnor arbeta med samma slag av arbete betraktar ledningen detta, för männens vidkommande, som en träning för högre poster. Löneskillnaden är i dylika fall betydande. I vissa försäkringsföretag har man experimenterat med nya avlöningsformer, såsom ackordsarbete, för den kvinnliga kontorspersonalen. Flickorna kunna ofta driva upp sin färdighet i det enklare rutinarbetet mycket långt, och de kunna med ackordsbetalning ibland komma upp till 5 000—6 000 kr. om året. I det företag, där denna avlöningsform tillämpas, har man löst »springpojksfrågan» på så sätt, att för ärenden inom lokalerna användas flickor, som sedan sättas till enklare kontorsarbete.

Inom försäkringsrörelsens fältarbete äro förhållandena väsentligt olika. Bland yrkesagenterna dominera männen, men man kan märka förskjutningar efter konjunkturläget i proportionen mellan män och kvinnor. Under goda konjunkturer tenderar kvinnornas antal att ökas relativt till männens, medan under dåliga tider proportionsvis flera män anställas. Inspektörerna som i regel äro män verkställa nyantagningarna, och det ligger nära till hands, att de mer eller mindre medvetet föredraga män, när dylik arbetskraft finnes att tillgå, och att de taga in kvinnor först när utbudet av manlig arbetskraft tryter. Bland de fria agenterna finnas

Tab. 11. Bank- och försäkringsverksamhet: Yrkesutövare enligt företagsräkningen 1931.

	Banker			Försäkringsföretag			Summa		
	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Egna företagare	81	10	12·3	348	21	6·0	**429**	**31**	**7·2**
Anställda företagsledare..	1 595	73	4·6	570	8	1·4	**2 165**	**81**	**3·7**
Förvaltningspersonal	8 081	2 831	35·0	6 329	2 965	46·8	**14 410**	**5 796**	**40·2**
Summa	**9 757**	**2 914**	**29·9**	**7 247**	**2 994**	**41·3**	**17 004**	**5 908**	**34.7**

Tab. 12. Yrkesutövare i bank- och försäkringsverksamhet enligt 1920 och 1930 års folkräkningar.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Enskild verksamhet			
Bankirer och direktörer	815	3	0·4
Innehavare av pantbanker	144	40	27·8
Högre förvaltningspersonal	4 838	203	4·2
Lägre förvaltningspersonal	11 538	5 906	51·2
Summa	**17 335**	**6 152**	**35·5**
Vaktmästare m. m.....	2 782	884	31·8
Tjänstemän m. m. 1920	16 001	5 401	33·8
Betjäning 1920	2 039	456	22·4
Statlig verksamhet			
Högre förvaltningspersonal	430	7	1·6
Lägre förvaltningspersonal	769	617	80·2
Vaktmästare m. m.....	244	91	37·3

många kvinnor. Männen taga i regel dylikt arbete endast som övertidsarbete eller under depressionsperioder, då deras inkomster minskas, medan kvinnorna ofta ha det som ett komplement till husligt arbete. Kvinnorna komma sällan in som agenter förrän efter trettioårs-åldern. Det anses att kvinnor mycket väl lämpa sig för dylikt arbete. Det är olika slag av begåvning som erfordras för kontors- och fältarbetet, och det uppges, att det är ytterst sällan som kvinnor vilka arbetat på kontoren och få lämna detta arbete på grund av giftermål taga upp agentverksamhet.

I *sjukkassorna* är uppdelningen av arbetet ej så strängt genomförd. Man kan finna kvinnor på chefsbefattningar samt män på underordnat arbete. I distrikt, där det endast finnes en sjukkontrollant, väljer man ofta en man, enär man befarar att en kvinna ej skulle orka med de stora distrikt, som det här är fråga om. Tendensen går dock i riktning mot anställande av utbildade sjuksköterskor, som i stora distrikt ha bil till sitt förfogande. På ett flertal håll har man i avtalen genomdrivit lika lön oavsett vem som utför arbetet.

I *privatbankerna* är arbetsfördelningen ej heller så strängt genomförd som i försäkringsbolagen. Man kan dock finna exempel på, att man inriktar den manliga och kvinnliga arbetskraften på olika uppgifter. I en större landsortsbank är detta planmässigt genomfört, så att kvinnorna utbildas till kassörer och männen till kamrerare. Kvinnorna ha dock visat sig kunna sköta kamrersbefattningar under längre

vikariat, men den uppfattningen att kamrersbefattningar skola innehavas av män är så traditionsbunden, icke minst bland personalen, att man anser sig ha svårt att bryta den. Storbankerna tillämpa i stor utsträckning samma princip vid sina avdelningskontor, där man numera ofta har kvinnliga kassörer och manliga föreståndare. Huvudkassörerna på de stora kontoren äro dock alltjämt i regel män. Vidare finner man männen på sådana avdelningar som aktie- och obligationsavdelningarna samt på arbitrage- och remboursavdelningarna. De kvinnor som arbeta på dylika avdelningar äro i regel sysselsatta endast med underordnat arbete.

Bokföringen var tidigare ett rent manligt arbete, men med bokföringsmaskinernas införande har kvinnornas antal ökats väsentligt, beroende på att kvinnorna i regel uppnå större hastighet i detta slag av arbete. Man kan även märka det irrationella motivet, att med en omläggning av arbetsmetoderna arbetet degraderas i den allmänna uppfattningen och att männen därför äro mindre benägna att åtaga sig detta. I korrespondensarbetet liksom i en del expeditionsavdelningar sysselsättas män och kvinnor med samma slag av arbete. En tendens till uppdelning av arbetet i expeditionen föreligger dock, i det att kvinnorna dominera mer i avdelningarna för sparkasse- samt depositions- och kapitalräkning än i övriga expeditionsavdelningar. Det finnes ett mindre antal kvinnor, vilka uppnått ställningen som chefer för dylika avdelningar eller som föreståndare för avdelningskontor, men i regel rekryteras den högre personalen ur männens led.

Vad lönerna beträffar, ligga kvinnornas löner väsentligt under männens. Under första anställningsåren är skillnaden relativt liten men den stiger successivt. Personalens organisation, Svenska bankmannaföreningen, har i princip uttalat sig för lika löner men i praktiken har den vid upprättandet av sin lönetariff tillämpat en lägre löneskala för kvinnorna fr. o. m. fjärde anställningsåret. Detta motiveras med att man än så länge måste utgå från behovsprincipen och att man räknar med att männen, när de uppnått en viss ålder, skola ha familjeförsörjarelöner. Man åberopar även kvinnornas lägre pensionsålder som orsak till lönedifferensen mellan ogifta män och ogifta kvinnor.

I den *statliga bank- och försäkringsverksamheten* användas kvinnor i betydligt större utsträckning. De utgöra sålunda icke mindre än 80 % av den lägre förvaltningspersonalen. Orsaken härtill torde vara den att i flera av hithörande inrättningar, t. ex. postsparbanken, kräves en relativt stor personal för det starkt mekaniserade kontorsarbetet, för vilket man uteslutande använder kvinnor. Kvinnornas ställning i de högre befattningarna diskuteras i samband med statsförvaltningen.

Hotell- och restaurangrörelse.

Inom denna näringsgren dominerar den kvinnliga arbetskraften. Enligt 1930 års folkräkning utgjorde kvinnorna 46 287 eller 82·7 % av samtliga. Relationstalet överensstämmer praktiskt taget fullständigt med företagsräkningens resultat, ehuru de absoluta siffrorna enligt denna voro något lägre: 40 603 eller 82·5 %. Skillnaden torde huvudsakligen bero på att i folkräkningsuppgifterna även ingå personer utan inkomst. Antalet yrkesutövare, manliga och kvinnliga, med inkomst utgjorde nämligen år 1930 endast 51 406, med vilken siffra man kan jämföra företagsräkningens siffra, 49 200. Skillnaden mellan de två räkningarna är sålunda obetydlig.

Om man studerar utvecklingen under 1920-talet, finner man att kvinnornas andel, enligt folkräkningen, ökats från 79·6 till 82·7 %. Denna ökning är karakteristisk ej endast för den anställda personalen utan även för företagarna, av vilka kvinnorna utgjorde 77·7 % år 1930 mot 73·2 % år 1920. Överhuvud taget torde man kunna

Tab. 13. Yrkesutövare i hotell- och restaurangrörelse enligt 1920 och 1930 års folkräkningar.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
1930			
Innehavare, direktörer, föreståndare för hotell, restaurang, kafé, pensionat	11 104	8 625	77·7
Kontorspersonal, portierer, hov- och köksmästare	4 693	3 512	74·8
Servitörer, servitriser	16 130	14 202	88·0
Kökspersonal	16 121	15 629	96·9
Personal för städning och tvätt	3 999	3 991	99·8
Övrig arbetarpersonal	3 940	328	8·3
Summa	**55 987**	**46 287**	**82·7**
Därav familjemedlemmar	899	793	88·2
1920			
Företagare	7 234	5 294	73·2
Personal	23 470	19 139	81·5
Summa	**30 704**	**24 433**	**79·6**

säga, att knappast inom någon annan näringsgren utgöra kvinnorna en så stor andel av de självständiga företagarna som inom denna. Av företagsräkningen framgår, att kvinnliga företagare och anställda företagsledare voro talrikast förekommande i pensionat- och inackorderingsrörelse samt i kaféer och matserveringar, där de utgjorde över 80 % av samtliga. I den rena hotellrörelsen utgjorde kvinnorna 71 % av innehavarna och 50 % av de anställda företagsledarna. I restaurangrörelsen sjunker siffran, men ligger dock relativt högt, nämligen i 53 % för de självständiga företagarna och 39 % för de anställda ledarna. Det framgår sålunda härav, att kvinnorna icke endast dominera i de små företagen utan även i företag av mer betydande storlek.

I restaurangernas köksavdelningar användas övervägande kvinnor, utom i en del större restauranger, där man har kockar och köksmästare. Dessutom användas män för handräckning och tyngre arbeten. I kallskänken användas endast kvinnor, enär männen ej anses passa för detta slag av arbete.

Fördelningen av män och kvinnor bland serveringspersonalen beror till stor del på gamla traditioner. I de stora restaurangmatsalarna anses arbetet tyngre än i mindre restauranger samt i grillrum och kaféer, där kvinnorna äro i majoritet. Lokala förhållanden, såsom kökets belägenhet i förhållande till matsalen, kan ibland göra arbetet så fysiskt påfrestande, att man anser att den kvinnliga personalen ej rår med det eller ej kan åstadkomma samma snabbhet i serveringen. Liksom inom detaljhandeln blir kundkretsens önskemål ofta avgörande. Att man i de större restaurangernas matsalar alltjämt använder kypare, torde också bero på att manlig arbetskraft anses »finare», vilket i sin tur sammanhänger med den högre allmänna lönenivån för män.

Hovmästarna rekryteras huvudsakligen ur serveringspersonalen. Enligt företagsräkningen uppgick den tekniskt bildade personalen, till vilken torde räknas hovmästare och köksmästare, till 709 personer, varav 196 kvinnor (28 %). Kvinnliga hovmästare torde i Stockholm endast finnas på mindre restauranger. Detta förhållande inverkar på nyrekryteringen vid de större restaurangerna, enär man anser sig behöva ett visst antal kypare, ur vilken kår hovmästarna sedan anställas.

Personalen vid sommarrestaurangerna består i stor utsträckning av gifta kvinnor, som föredraga detta temporära arbete, eller av ogifta, som oscillera mellan restau-

rangarbete på sommaren och husligt arbete på vintern. Tillgången på arbetskraft är starkt beroende av konjunkturerna, enär god tillgång på arbete för männen medför minskat utbud av gifta kvinnor och vice versa.

Ökningen i kvinnornas andel sedan 1920 torde knappast bero på att de ersatt män utan på en stark stegring i antalet småresturanger och kaféer av den typ, som alltid använt kvinnlig personal.

För såväl män som kvinnor inom detta yrke gäller, att anställningsförhållandena äro mycket osäkra. Arbetstillgången fluktuerar starkt med säsongen, och särskilt för äldre personal torde svårigheterna att efter arbetslöshet åter komma in i arbetet vara stora. Pensionering förekommer i regel icke. På de håll, där man icke avskedar de anställda vid viss ålder, få de gå kvar i arbetet så länge som de orka med de reducerade inkomster, som nedgången i drickspengar kan innebära.

Instabiliteten i yrket samt personalens rörlighet illustreras av vissa uppgifter i en år 1929—30 utförd officiell specialundersökning (Undersökning rörande arbetsförhållanden inom hotell- och restaurangnäringen 1929—30). Av dessa framgår att drygt $^2/_3$ av den kvinnliga och bortåt hälften av den manliga personalen voro födda på landsbygden, medan icke ens $^1/_5$ av hela personalen sysselsattes vid på landsbygden belägna företag. Omflyttningen går i riktning från mindre orter till de större städerna. Vidare framgår av undersökningen att de anställda ofta komma från andra yrken in i restaurangfacket. Kvinnorna ha sålunda i stor utsträckning varit hembiträden. Vidare karakteriseras yrket av en låg yrkesålder: för kvinnorna 6·9 år och för männen 9·2 år. Undersökningen visar även att anställningstiden på en och samma arbetsplats är mycket kort. Även med bortseende från säsongföretag och andra företag belägna på mindre orter, vilka förete särskilt höga siffror för personal med kort tjänstgöringstid, kom utredningen till det resultatet, att 21 % av männen och 28 % av kvinnorna innehaft sin senaste anställning under kortare tid än ett år.

Lönerna för män och kvinnor basera sig enligt kollektivavtalet på drickspengar med en för män och kvinnor lika, garanterad minimiinkomst eller på fast lön jämte drickspengar. Inom ekonomipersonalen äro männen högre avlönade än kvinnorna. Bostadstvånget, som tidigare var mycket utbrett, speciellt bland den kvinnliga personalen, håller på att avvecklas. I oktober 1937 skulle systemet med hyresersättning vara fullt genomfört såväl i Stockholm som i landsorten.

En jämförelse mellan de manliga och kvinnliga servitörernas inkomster är synnerligen vansklig, enär de så gott som helt och hållet basera sig på drickspengar. Enligt ovannämnda undersökning skulle drickspenninginkomsterna att döma av personalens egna uppgifter i medeltal ligga mycket nära varandra för män och kvinnor. Månadsinkomsten vid årsföretag skulle sålunda ha utgjort 211 kr. för männen och 209 kr. för kvinnorna. Enligt arbetsgivarnas uppgifter skulle skillnaden dock ha varit avsevärd: 234, resp. 147 kr. Inkomsterna variera emellertid inom olika kategorier av företag. Vad den kvinnliga personalen beträffar, torde den erhålla den största inkomsten som servitriser i spritrestauranger av andra klass, där månadsinkomsten, enligt egen uppgift, skulle uppgå till i genomsnitt 275 kr. per månad.

På hotellen arbeta kvinnorna som städerskor, männen som vaktmästare och portierer. Även på detta område skall bostadstvånget avvecklas; endast överstäderskan skall vara skyldig att bo på hotellet.

Fackförbundet arbetar med mycket stora svårigheter på grund av dels de starka fluktuationerna i arbetstillgången inom yrket och dels förekomsten av ett stort antal småföretag med liten personal. När avtal avslutas med dylika mindre företag, kräver man att få infört en paragraf om organisationstvång för de anställda. I

motsatt fall blir resultatet i regel att de organiserade successivt avskedas och att man därefter antager oorganiserad arbetskraft till lägre löner. Man torde kunna säga, att i jämförbara kategorier männen äro något bättre organiserade än kvinnorna.

Transport- och kommunikationsväsende.

Stegringen av kvinnornas antal inom denna näringsgren har ej varit så betydande som exempelvis inom handeln. Enligt 1920 års folkräkning utgjorde det totala antalet kvinnliga yrkesutövare 17 858; år 1930 hade det stigit till 22 404, d. v. s. med 25 %. Kvinnornas relativa andel inom gruppen i dess helhet utgjorde år 1930 11·7 %, vilket är praktiskt taget samma siffra som år 1920, 11·6 %. Om man undantar den egentliga förvaltningspersonalen, till vilken man också kan räkna de vid postverket och järnvägarna anställda, vilka sysselsättas med kontors- och expeditionsarbete, återfinner man kvinnorna huvudsakligen som telegrafister och telefonister samt städerskor och kökspersonal vid trafikföretag. Vad förvaltningspersonalen beträffar, är dess problem likartat med antingen förvaltningspersonalens inom handel och industri eller, då det gäller de statliga verken, med den administrativa personalen i statlig förvaltning överhuvud taget. Frågan om kvinnornas ställning i statens tjänst behandlas på annat håll, och i detta sammanhang skall därför endast upptagas till behandling de statsanställda telefonisternas och de kvinnliga telegrambudens specialproblem. Telegrafisterna behandlas lämpligast i samband med övriga statsanställda.

Medan i postverket kvinnornas andel stigit från 24 till 28 %, enligt folkräkningen, har motsvarande relationstal för telegrafverkets vidkommande sjunkit från 71 till 65 %. Detta beror på rationaliseringsåtgärder på de områden, där kvinnorna huvudsakligen sysselsättas, vilket haft till följd att deras absoluta antal endast undergått en mycket obetydlig ökning. En annan orsak är den kraftiga stegringen för den manliga personalen, vilken torde sammanhänga med expansionen inom hithörande industriella verksamhet och med radioväsendets utveckling.

Postverket. Kvinnorna äro anställda dels som administrations- eller expeditionspersonal, dels som brevbärare. I denna sista egenskap tjänstgöra de som lantbrevbärare (1937: 4 åkande och 102 gående lantbrevbärare) eller lådbrevbärare i villastäder och förorter (48 st.). År 1937 tjänstgjorde 15 kvinnor som postförare för transporter mellan järnväg och poststationer m. m. Det är möjligt att i detta senare fall transporterna verkställas av hos dessa »postförare» anställd personal. Som postombud tjänstgjorde samma år 213 kvinnor. Ersättningen till lantbrevbärarna, som utgår per km, är densamma för män och kvinnor.

Telegraf. Frågan om manliga eller kvinnliga telegrambud har diskuterats på senare tid. Vid telegrafstationer av första klass (Stockholm, Göteborg och Malmö), finnas endast manliga telegrambud, vilka anställas i 14—15-årsåldern och få stanna kvar till 21 år. Man försöker att redan innan de uppnått denna ålder placera dem på andra arbeten. Vid ett tillfälle planerade telegrafverket att taga in flickor i stället för gossar. Detta mötte på motstånd från fackförbundets sida, som ansåg det utgöra ett försök till nedpressning av lönerna. Förbundet skulle dock aldrig ha godtagit en lägre lön för flickorna än för gossarna. Det framhölls från verkets sida, att det förelåg svårigheter att finna lämplig placering för pojkarna och att man skulle kunna använda flickorna som telefonister, när de blevo för gamla för telegrambärningen. Förbundet ansåg emellertid att möjligheter till placering för

Tab. 14. Yrkesutövare inom transport- och kommunika-

	Högre förvaltningspersonal och självständiga företagare			Lägre förvaltningspersonal		
	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Post	411	4	1·0	5 130	3 402	66·3
Telegraf, telefon, radio	395	60	15·2	3 983	3 091	77·6
Järnväg	1 991	—	—	5 929	579	9·8
Spårväg	426	64	15·0	—	—	—
Allmän landtransport	13 754	203	1·5	662	237	35·8
Sjöfart	7 335	29	0·4	2 676	474	17·7
Lots, fyr- etc.	301	—	—	514	117	22·8
Summa	**24 613**	**360**	**1·5**	**18 894**	**7 900**	**41·8**

pojkarna funnos, och att det på grund av det minskade behovet av telefonister vore tvivelaktigt, om större möjligheter funnes för flickorna.

I enstaka fall användas flickor vid stationer i mindre städer. De få i regel sedermera anställning som telefonister. Vid de minsta stationerna (klass tre) anställas pojkar eller flickor till en månadslön, som anpassas efter den tid telegrambärningen kan anses taga och sålunda varierar från plats till plats. Anställningsformen är relativt lös, men man försöker att i möjligaste mån placera även dessa flickor och pojkar.

Vid telegrafverkets verkstäder sysselsättas ett betydande antal arbeterskor (1930: 637) med arbete av samma slag som inom den enskilda telefonindustrien.

Telefon. Tidigare anställdes lokal- och landstelefonister på fem år, efter vilken tid de kunde avskedas med en gratifikation på 500 kr. På grund av svårigheterna att erhålla ny anställning utökades anställningstiden år 1917 till tio år med 1 000 kr. i gratifikation vid avskedandet. Extra rikstelefonister hade samma anställningsform. Extra ordinarie och ordinarie rikstelefonister voro fast anställda. Begränsningen av anställningstiden till tio år har knappast tillämpats ute i landet. Även i Stockholm och andra större städer har regeln tillämpats endast sporadiskt. Först i samband med automatiseringen av telefonnätet i Stockholm och sedermera på andra platser har man mer systematiskt använt densamma för avvecklingen. Det visade sig emellertid, att verkningarna av automatiseringen i detta hänseende blevo mindre än man räknat med och att en stor del av de avskedade åter kunde anställas. Orsaken härtill var dels en mycket stark expansion av telefontrafiken och dels en felbedömning av behovet av arbetskraft vid mellanstationerna (för koppling från en station i Stockholm till en annan samt för kontrollen). I samband med dessa omläggningar ha så gott som samtliga telefonister erhållit fast anställning — av de år 1934 anställda 6 577 telefonisterna uppgåvos i verkets statistik endast 984 extra lokaltelefonister vara utan stadigvarande förordnande. Fackförbundet har länge arbetat för att samtliga icke ordinarie telefonister skulle erhålla fast anställning. Förbundet anser nämligen, att om arbetet är så nervpåfrestande att telefonisterna ej kunna tjänstgöra mer än tio år, vore det verkets skyldighet att placera om dem på annat arbete.

I samband med den utländska trafikens tillväxt ha kraven på kvalificerad personal vuxit. Denna uttages bland rikstelefonisterna.

Nattjänstgöringen förlägges mellan kl. 22—8 med minst fyra timmars sovtid.

tionsväsen enligt 1920 och 1930 års folkräkningar.

Övriga			Summa 1930			1920		
Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
8 142	449	5·5	**13 683**	**3 855**	**28·2**	10 145	2 400	23·7
15 466	9 744	63·0	**19 844**	**12 895**	**65·0**	16 907	12 049	71 3
50 665	2 249	4·4	**58 585**	**2 828**	**4·8**	54 066	2 099	3·9
5 995	217	3·6	**6 421**	**281**	**4·4**	5 044	192	3·8
35 730	170	0 5	**50 146**	**610**	**1·2**	17 117	93	0·5
29 015	1 266	4·4	**39 026**	**1 769**	**4·5**	47 860	966	2·0
3 126	49	1·6	**3 941**	**166**	**4·2**	2 432	59	2·4
148 139	**14 144**	**9·5**	**191 646**	**22 404**	**11·7**	**153 571**	**17 858**	**11·6**

Arbetet kan ofta vara ansträngande mellan kl. 23—2, men på efternatten är det i regel lugnt. Nattarbetet är påfrestande för många, men det har visat sig att i landsorten, där man haft bättre lokalförhållanden och ej använt delad tid, kvinnorna stått bättre ut med detta slag av arbete. En uppdelning av tjänstgöringen på korta skift, med några timmars mellanrum, är nämligen mer ansträngande, emedan de mellanliggande timmarna ej kunna utnyttjas för vila.

Fackförbundet omfattar endast lokal- och landstelefonister samt extra rikstelefonister. I Stockholm och Malmö har organisationsarbetet varit mest resultatrikt, och man räknar där med 100-procentig anslutning. På övriga orter är anslutningen sämre på grund av bristande intresse. Efter 1922 års strejk erhöllo telefonisterna rätt till kollektivavtal, men på grund av vissa förhållanden i samband med denna konflikt kom ej något dylikt avtal till stånd. Genom ett avtal med de ordinarie telefonisternas förening reglerades de övrigas anställningsförhållanden, men vid sidan av detta avtal ha vissa överenskommelser sedermera träffats med telegrafverket om löner och anställningsvillkor. De extra ordinarie och ordinarie telefonisterna ha sina egna, fristående föreningar.

Järnvägarna. De till Järnvägsmannaförbundet anslutna kvinnorna utgöras av vagn- och tågstäderskor vid statens järnvägar och de enskilda järnvägarna samt vid S. J. anställda tvätterskor, effektförvarerskor och kvinnliga verkstadsarbetare. Rumsstäderskorna äro i regel ej anslutna till förbundet, men för övriga grupper är anslutningen god. Vagn- och tågstäderskorna samt effektförvarerskorna erhålla först anställning med lön per dag, varefter de bli extra ordinarie med månadsavlöning, pensionsrätt och andra förmåner i likhet med den ordinarie personalen. Under perioden 1920—29 företogos omfattande avskedanden, men ungefär hälften av de avskedade stodo i reserv och ha så småningom åter absorberats. Någon egentlig nyrekrytering har ej ägt rum förrän år 1935. Vid de enskilda järnvägarna äro städerskorna endast anställda med lön per dag och något extra-ordinariesystem förekommer icke.

Tvätterskorna vid S. J. tvättanstalt äro timavlönade och anställda enligt kollektivavtal i likhet med arbeterskorna vid privata tvättanstalter.

Vid järnvägsverkstäderna har tidigare endast manlig personal förekommit. På senare tid har arbetet utökats väsentligt dels på grund av moderniseringar av vagnparken och dels på grund av att verkstäderna övertagit poleringsarbeten, som tidigare utlämnats till privata verkstäder. I samband härmed ha kvinnor intagits för

dylika arbeten. Detta är ett relativt tungt handgöra, och orsaken till att man anställt kvinnlig arbetskraft anses vara den låga lönen, som endast uppgår till omkring hälften av de manliga arbetarnas löner.

Utom de ovannämnda kvinnliga anställda finnes ett antal hållplats- och grindvakterskor, vilka ofta äro gifta.

Hamn- och stuveriarbete. Detta är ett rent manligt yrke. På enstaka platser i norra Sverige finnes dock ett antal kvinnor (enligt yrkesinspektionen c:a 800 år 1937, i vilken siffra dock vissa dubbelräkningar torde ingå; endast ett fåtal äro organiserade, år 1936 35 i Båtskärsnäs och 7 i Kallholmen), som lasta splitved på skutorna. Tidigare har det varit mera vanligt med kvinnor inom detta arbete, men de torde numera ha rätt svårt att få sysselsättning och kåren håller på att försvinna.

Sjöfarten. Ombord på båtar finner man kvinnor endast som köks- och serveringspersonal samt som städerskor. Deras antal uppgår till något över 1 200. Vad den förstnämnda gruppen beträffar, utgjorde kvinnorna enligt företagsräkningen 1931 42 % av samtliga. Folkräkningens uppgifter giva till resultat en något högre procentsiffra, 49 %, vilket torde bero på att städerskorna äro medräknade. I insjö- och kustfart använder man uteslutande kvinnlig arbetskraft. I trampfart på utlandet torde män och kvinnor förekomma i ungefär samma omfattning, medan linjefartygen i större utsträckning använda män. Detsamma gäller de stora passagerareångarna på Nordamerika. Män och kvinnor utföra samma slag av arbete.

Konkurrensen mellan män och kvinnor har varit mycket hård och har tagit sig uttryck i motioner i riksdagen om förbud för kvinnor att taga anställning på lastfartyg, som går i Nordsjö- eller vidsträcktare fart. Motståndet mot kvinnorna kom huvudsakligen från den manliga kökspersonalen, men denna vann delvis stöd från sjöfartsunionen. Den huvudsakliga anledningen torde ha varit konkurrenshotet på grund av kvinnornas lägre löner och tendensen till en ökning i deras antal, bl. a. av denna orsak. Förbudet motiverades dock ej härmed utan med påståenden om kvinnornas bristande lämplighet på grund av mindre fysiska krafter. Vidare åberopades moraliska skäl, enär man ansåg att kvinnorna utövade ett dåligt inflytande ombord. Dessa försök till en restriktiv lagstiftning lyckades dock icke.

Medan kockarna och stewarderna länge hade haft sin fackförening, erhöllo kvinnorna en sådan först år 1921. Organisationsarbetet var dock synnerligen svårt, i all synnerhet som man mötte på motstånd från de manliga fackföreningarnas sida. Först efter de misslyckade lagstiftningsförsöken började sjöfartsunionen att intressera sig för kvinnornas organisationsarbete och med dess stöd lyckades man också genomdriva kollektivavtal. År 1932 anslöts den kvinnliga fackföreningen, Sjöfarande kvinnors förening, till Svenska sjöfolksförbundet.

Redarnas inställning till frågan om manlig eller kvinnlig arbetskraft är mycket olika. Även om löneskillnaden är betydande, kan den knappast motivera ett bibehållande av kvinnorna i yrket, om man allmänt skulle ha den uppfattningen om den kvinnliga arbetskraftens olämplighet som framkom i uttalanden från manligt fackföreningshåll i samband med riksdagsdebatterna i frågan. Orsaken till att man fortfarande har kvinnor kvar i långfart måste bero på att man anser dem kunna fullgöra arbetet tillfredsställande. Det har också framkommit uttalanden från redare och befäl, som visa att man sätter värde på inte endast kvinnornas arbete i och för sig utan även på deras förmåga att åstadkomma trevnad ombord.

Åkeriarbete m. m. Enstaka kvinnor tjänstgöra som drosk- eller lastbilschaufförer. Vid tidningsdistributionen förekommer ibland att den kvinnliga expeditions-

personalen får rycka in som chaufförer. Det anses att de klimatiska förhållandena göra detta arbete så tungt, att kvinnorna ha svårt att orka med det, men det framhålles också att vanan spelar en mycket stor roll på detta område. Det har sålunda aldrig varit tal om att anställa kvinnor ens som konduktörer på bussar eller spårvagnar, ett arbete som ej ställer större anspråk på fysiska krafter och som på sina håll i utlandet skötes av kvinnor.

Till transportverksamheten kan även räknas *tidningsdistributionen*. Det finnes c:a 2 000 tidningsbud, varav 1 400 i Stockholm. Dessa äro i regel kvinnor — ofta gifta kvinnor — vilka ha yrket som bisyssla till städnings- eller hemarbete. På några håll har man använt pojkar för kringbärningen av tidningar, men det har visat sig att de ej äro tillräckligt punktliga och pålitliga, varför man på dessa platser kommer att övergå till kvinnlig arbetskraft. Distribution genom posten är begränsad till tidningar, vilka ej tryckas på platsen.

Arbetet börjar omkring kl. 5 för de egentliga tidningsbuden och är i regel avslutat omkring kl. 7. Utlämningsbuden, vilka fördela tidningarna på de övriga buden, och korsbandsinslagerskorna ha nattarbete, d. v. s. de arbeta före kl. 5 f. m. Arbetet pågår alla dagar på året utom jul- och midsommardag samt s. k. lätthelgdagar, då vissa tidningar ej utkomma. Vid dagliga morgontidningar är lönen 59 kronor per månad med tillägg 5 kronor efter 2 års tjänstgöring. Tillägg till lönen erhålles genom att tidningsbuden även tjänstgöra som inkasserare och därvid åtnjuta provision på det inkasserade beloppet. Det är ytterligt svårt att få upp den låga lönen. Arbetet är ofta en biinkomst, om vilken utövarna äro så angelägna att de hellre acceptera en låg betalning än förlora arbetet. Vidare är man rädd att en kostnadsökning skulle föranleda omläggningar, vilka skulle minska behovet av arbetskraft. Dessa uppgifter gälla Stockholm.

Som en sammanfattning kan man säga, att om man undantager den administrativa personalen samt köks- och serveringspersonalen inom sjöfarten, förekommer ej någon konkurrens mellan män och kvinnor inom transport- och kommunikationsväsendet. Kvinnorna arbeta huvudsakligen på områden, där manlig arbetskraft ej sysselsättes, och de kvinnor, som givit sig in på de rent manliga områdena, äro lätt räknade.

Allmän förvaltningstjänst och fria yrken.

De yrken som sammanföras i folkräkningen under denna rubrik äro av den mest skiftande art såväl ifråga om kraven på utbildning som arbetets karaktär. Gemensamt för dem alla — eller åtminstone för det övervägande flertalet — är att de befinna sig i en expansion som är betingad av den ekonomiska och sociala utvecklingen. Vidare har flertalet av dem stor betydelse för kvinnorna. Det torde bl. a. vara inom hithörande yrken som de ha de största möjligheterna att i praktiken utnyttja sin rätt till högre utbildning. Utvecklingen har på detta område gått i en riktning som är gynnsam för kvinnorna.

Ser man på gruppen i dess helhet har kvinnornas antal stigit från 63 638 till 88 998 eller från 8·3 till 10·0 % av samtliga kvinnliga yrkesutövare. Stegringen skulle ha blivit större, om ej vissa förändringar i redovisningsmetoderna företagits. Personalen vid en del officiella eller halvofficiella institutioner, såsom hushållningssällskap, lantbruksstyrelsen, domänstyrelsen, postsparbanken, riksförsäkringsanstalten m. m., vilka tidigare förts under denna rubrik, ha nämligen i 1930 års folkräkning förts till resp. näringsgrenar. I dessa institutioner torde kvin-

norna utgöra en avsevärd del av personalen. Vilken betydelse expansionen på detta område haft för kvinnorna framgår av att motsvarande procentsiffror för männen voro 4·5 och 4·8 %. Kvinnornas andel har stigit från 44·0 till 48·3 %, vilka siffror dock av ovannämnda skäl ej illustrera hela den verkliga ökningen. Den verksammaste faktorn i denna utveckling torde ha varit expansionen inom hälso- och socialvården. Det är typiskt för kvinnoarbetets utveckling, att det område, där kvinnorna mycket länge deltagit i arbetet, nämligen undervisning samt litterära och konstnärliga yrken, tycks uppvisa en höggradig stabilitet med en praktiskt taget oförändrad relationssiffra på c:a 60 %.

Statsförvaltning och försvarsväsen.

Före år 1925, det år då 1923 års behörighetslag trädde i kraft, kunde kvinnor till följd av grundlagens formulering ej erhålla de högre poster i statstjänst, för vilka erfordrades kunglig fullmakt. Övriga tjänster voro uppdelade på manliga och kvinnliga tjänster, för vilka särskilda löneplaner voro gällande. I de jämförbara fall, t. ex. inom kommunikationsverken, då vissa av de manliga och kvinnliga tjänsterna medförde samma slag av arbete för resp. innehavare, lågo kvinnornas löner väsentligt lägre än männens. År 1921 antogs den grundlagsändring, som i princip löste frågan om kvinnornas tillträde till fullmaktstjänsterna, men för tillämpningen härav erfordrades en speciell lagstiftning. En dylik genomfördes år 1923, och genom den då antagna s. k. behörighetslagen erhöllo kvinnorna jämställdhet med männen ifråga om rätten att söka och innehava statstjänst. Vissa undantag gjordes dock i lagen.

Om behörigheten att innehava kyrklig tjänst finnas särskilda bestämmelser, för vilka redogörelse lämnas här nedan. Enligt lagen skulle Konungen äga meddela särskilda bestämmelser angående villkoren för kvinnas tillträde till domartjänst, med vilken vore förenad skyldighet att föra ordet i underrätt å landet. I 1925 års domsagostadga fastställdes i enlighet härmed, att kvinna skulle ha tjänstgjort sex månader i hovrätt för att få tillträde till dylik befattning. Det var emellertid avsett att kompetenskraven för männen ävenledes skulle skärpas, och detta skedde i 1933 års domsagostadga. Numera gälla sålunda samma fordringar för män och kvinnor på detta område.

I övrigt anger lagen följande undantag:

»1. militära och civilmilitära tjänster ävensom sådana tjänster utom krigsmakten, med vilka är förenad skyldighet att tjänstgöra vid armén eller marinen;

2. tjänster vid fångvårdsanstalt, allmän uppfostringsanstalt, allmän alkoholistanstalt eller annan dylik inrättning, såvida med tjänsten är förenad skyldighet att inom anstalten utöva ledning eller bevakning huvudsakligen av män eller manliga minderåriga; dock må utan hinder härav kvinna kunna, där särskilda omständigheter därtill föranleda, innehava befattning såsom lärare vid anstalt, som nu sagts;

3. tjänster vid anstalt för sinnessjuka, med vilka tjänster är förenad skyldighet att handhava sådan vård av sinnessjuka, vilken icke skall handhavas av kvinna;

4. tjänster, med vilka är förenad skyldighet att ansvara för eller biträda vid upprätthållande av allmän ordning och säkerhet; dock må utan hinder härav kvinna kunna för särskild uppgift innehava anställning vid poliskår;

5. tjänster vid tullverket, med vilka är förenad skyldighet att fullgöra bevakning;

6. tjänster vid skogsstaten, med vilka är förenad skyldighet att fullgöra bevakning;

7. tjänster, med vilka är förenad skyldighet att vid högre gosslöroverk, realskola

för gossar eller folkskoleseminarium för endast manliga lärjungar meddela undervisning i gymnastik med lek och idrott eller att vid högre samläroverk å gymnasiet eller vid samseminarium meddela sådan undervisning åt manliga lärjungar.» (Reviderad fr. o. m. 1 juli 1932.)

Vad dessa undantag från behörighetslagen beträffar, avse de flesta befattningar, vilka kvinnor knappast skulle komma att söka, även om de ej vore lagligen förhindrade därifrån. Endast på ett par punkter har viss oklarhet varit rådande. Detta gäller bl. a. de civila tjänsterna i de militära ämbetsverken. Kungl. Maj:ts beslut år 1936, genom vilket en kvinnlig sökande erhöll förordnande såsom notarie å civilavdelningen i marinförvaltningen, får därför anses vara av prejudicerande betydelse. Enligt ämbetsverkets tolkning av behörighetslagen skulle civila befattningar i lönegrad B 21 och däröver vara jämställda med de militära och civilmilitära tjänsterna i avseende på kvinnas behörighet att innehava desamma, men med Kungl. Maj:ts beslut får denna tolkning anses ha blivit ogillad.

Den andra oklarheten rör de under punkt 3 upptagna tjänsterna inom sinnessjukvården. Själva formuleringen av punkten ifråga ger möjlighet till godtycke vid tillämpningen av densamma. Vilka verkningar detta haft i praktiken beskrives nedan under rubriken »Sjukvård».

I landsstaten äro de högre befattningarna ej tillgängliga för kvinnor till följd av 4:e momentets förbud mot kvinnlig tjänsteman att inneha tjänst, med vilken är förenad »skyldighet att ansvara för eller biträda vid upprätthållande av allmän ordning och säkerhet». Denna undantagsparagraf har tolkats så, att kvinna ej kan bli landshövding, ej heller chef för socialdepartementet. Den medför även oklarhet rörande möjligheterna att använda kvinnor inom polisen.

Då behörighetslagen sålunda i stort sett öppnade alla befattningar för kvinnor, följde som en naturlig konsekvens, att de förutvarande kvinnliga befattningarna öppnades för männen. Även i detta fall gjordes emellertid vissa reservationer dock ej i lagen utan vid inplaceringen av kvinnorna i den manliga löneplanen. Detta framgår av departementschefens yttrande till statsrådsprotokollet. Enligt detta skulle följande befattningar reserveras för kvinnor: vaktfru vid fångvårdsstaten och statens tvångsarbetsanstalter samt vissa befattningar, tillhörande sjukvårds- och ekonomipersonalen vid statens hospital och asyler, såsom föreståndarska av 1:a och 2:a kl., sköterska och översköterska, arbetsföreståndarska, bageriföreståndarska, köksföreståndarska av 1:a och 2:a kl. ävensom tvättföreståndarska av 1:a och 2:a kl., husmoder vid Bona. Departementschefen anförde vidare: »Jämväl en del befattningar, vilkas beteckning icke uttryckligen angåve dem som speciellt kvinnliga tjänster, syntes böra besättas med kvinnor. I den mån så erfordrades att de reserverades för kvinnor, skulle beslut därom meddelas i vanlig statsregleringsväg för varje särskilt fall.» Utom de ovannämnda tjänsterna finnas f. n. följande »kvinnliga» befattningar: ämneslärarinna vid statligt läroverk, gymnastiklärarinna vid Gymnastiska centralinstitutet och yrkesinspektris samt yrkesinspektrisassistenter. Den sista meningen i statsrådets ovan citerade yttrande visar, att lagen ej lägger hinder i vägen för inrättandet av speciella kvinnliga tjänster.

Behörighetslagens ikraftträdande gjordes beroende av den reglering av kvinnornas löner, som blev en följd av utsträckningen av deras behörighet att innehava statstjänster. Inplaceringen av kvinnorna i den manliga löneplanen, vilken genomfördes vid 1925 års riksdag, ägde formellt rum efter principen om lika lön i samma tjänst, dock med det undantaget,[1] att kvinnorna ej kommo i åtnjutande av det sista ålderstillägget. Detta undantag var en eftergift för familjeförsörjningsprincipen.

[1] Detta undantag har upphävts genom beslut vid 1938 års riksdag.

I realiteten skedde inplaceringen av de dåvarande kvinnliga befattningshavarna dock ej i enlighet med likalönsprincipen. De s. k. fullmaktstjänsterna vållade i detta avseende ej några svårigheter; de kvinnor som efter 1925 komme att erhålla dylika befattningar, skulle även få den lön, som förut utgått till de manliga innehavarna. Men ifråga om de tjänster, speciellt inom kommunikationsverken, vilka före 1925 innehades av kvinnor till en väsentligt lägre lön än som betalades till manliga befattningshavare med motsvarande arbete, skulle en inplacering av kvinnorna efter arbetets art ha inneburit en avsevärd lönehöjning för mycket stora grupper. Då statsfinansiella skäl ansågos tala mot en dylik utgiftsökning, beslöt riksdagen, att inplaceringen skulle ske i lönegrader, som ungefärligen motsvarade de löner, vilka tidigare utgått till de kvinnliga befattningshavarna. Detta skedde genom att dela upp arbetet på två olika tjänster med olika lönegradsplacering. I den högre lönegraden placerades den manlige befattningshavaren och i den lägre den kvinnliga. Sedermera har en differentiering av arbetet ägt rum mellan dessa tjänster med olika krav på utbildning, vilket motiverar en skillnad i lön.

Härav följde att praktiskt taget alla kvinnor inplacerades i lönegrader under den 13:e. För de lägst betalda kvinnliga befattningshavarna måste den manliga löneplanen utökas med fyra lönegrader nedåt. Endast ett fåtal av de högre kvinnliga tjänsterna i post- och telegrafverket (postmästare, telegrafkommissarier och katalogredaktör) blevo satta i högre lönegrader. Sedermera ha vissa justeringar ägt rum och man återfinner därför vissa f. d. »kvinnliga» tjänster i högre lönegrader än de ovan nämnda.

Denna löneregleringgällde endast de s. k. nyreglerade verken, d. v. s. den egentliga statsförvaltningen och kommunikationsverken. Det för kvinnorna viktigaste område, på vilket lönerna ej reglerades förrän vid 1937 års riksdag, är det statliga och statligt-kommunala undervisningsväsendet. Detta behandlas dock lämpligast i samband med undervisning i övrigt.

Rekryteringen inom det egentliga kontorsarbetet äger rum efter väsentligen tre linjer. För de lägre kontorstjänsterna anställas företrädesvis kvinnor som skriv- eller kontorsbiträden. För den förstnämnda gruppen fordras endast folkskola, och i regel blir kontorsbiträdestjänsten en sluttjänst för dem som endast ha denna utbildning. De övriga ha möjlighet att från dessa platser avancera till mellanbefattningar. Det har förelegat en tendens att sänka vissa högre tjänster och förvandla dem till tjänster på mellanstadiet i samband med en sänkning av det formella kompetenskravet (tidigare akademisk examen). Detta gäller speciellt registratorstjänsterna, som i stor utsträckning placerats i lönegraderna B 14—B 15, och numera i flera fall innehavas av kvinnor, vilka avancerat från biträdestjänster.

Som expeditionsvakter anställas i regel män. I enstaka fall anställas kontorsgossar, men då expeditionsvakt (B 5) står en grad högre på löneskalan än kontorsbiträden (B 4), söka sig männen i regel dit för att därifrån avancera till 1:ste expeditionsvakt i lönegrad B 7 (samma lönegrad som kanslibiträden). Kraven på skolutbildning äro i regel högre för innehavarna av biträdesbefattningarna än för expeditionsvakterna.

För rekryteringen till fullmaktstjänsterna (lönegrad B 21 och däröver) anställas amanuenser och e. o. tjänstemän i lönegraderna B 15—B 18. För dessa befattningar fordras akademisk examen eller annan högre utbildning.

För kommunikationsverken, fångvården, sjukvården m. m. gälla speciella bestämmelser, för vilka redogörelse lämnas här nedan.

I nedanstående tabell ha folkräkningens uppgifter om de i den civila statsförvaltningen anställda sammanförts. Siffrorna för 1930 äro ej direkt jämförbara med 1920 års, enär som redan nämnts vissa överflyttningar ägt rum från stats-

Tab. 15. Statens civila förvaltning.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Dylik förvaltning utom tullen:			
Högre funktionärer	3 989	41	1·0
Lägre funktionärer	3 160	2 026	64·1
Vaktmästare och annan arbetarpersonal	880	242	27·5
Summa	*8 029*	*2 309*	*28·8*
Tullen:			
Högre funktionärer	725	3	0·4
Lägre funktionärer	440	255	58·0
Bevakningspersonal	2 815	3	0·1
Övrig arbetarpersonal	211	103	48·8
Summa	*4 191*	*364*	*8·7*
Totalsumma	**12 220**	**2 673**	**21·9**
Justerad siffra 1930	15 442	3 951	25·6
Totalsumma 1920	12 750	2 855	22·4

Källa: Sveriges officiella statistik. Folkräkningen.

tjänst till jordbruk, skogsskötsel samt bank- och försäkringsrörelse. Man kan dock justera 1930 års slutsiffror, så att jämförbarhet erhålles. De justerade siffrorna angivas i tabellen, vilken visar att antalet anställda inom statsförvaltningen i dess helhet ökats från 12 750 till 15 442 eller med 21 %, d. v. s. väsentligt mer än den totala yrkesutövande befolkningen. Kvinnornas antal har ökats relativt mer än männens och deras andel har därigenom stigit från 22·4 till 25·6 %. Till vilka områden denna ökning är att hänföra framgår ej av materialet. Orsaken till den starkare ökningen för kvinnorna än för männen torde bero på expansionen av sådana statliga verksamhetsgrenar, som kräva en stor kontorspersonal.

Av särskilt intresse är att studera *behörighetslagens verkningar*. Tabell 16 har utarbetats för att belysa, i vilken mån de nya möjligheterna kunnat utnyttjas av kvinnorna. Som ett komplement borde man även utreda, i hur många fall män kommit in på tjänster som tidigare varit kvinnliga, men då en dylik undersökning möter på stora praktiska svårigheter, är den knappast värd att utföras. Man vet nämligen erfarenhetsmässigt, att det endast gäller enstaka fall.

Tabellen anger hur många kvinnliga befattningshavare som funnos år 1936 i mellantjänster och högre tjänster, d. v. s. i lönegrader fr. o. m. B 15. Med hänsyn till inplaceringen år 1925 ha lönegraderna B 13 och B 14 även medtagits. Undantag måste dock göras för de f. d. »kvinnliga» tjänster, som år 1925 eller genom efterföljande justeringar inplacerades i dessa lönegrader, eller sådana nya tjänster, som speciellt inrättats med tanke på att för dem erhålla kvinnor. De i egentlig mening nyöppnade befattningarna, vilka kvinnorna erhållit i konkurrens med männen, ha därför utmärkts med kursiv stil. Tabellen ger vid handen, att det i förhållande till hela den statliga förvaltningspersonalen endast finnes ett ringa antal kvinnor i lönegraderna B 15—30.[1]

[1] Enligt den i 1936 års lönekommittés betänkande med förslag till civilt avlöningsreglemente framlagda statistiken fanns det samma år 7 701 tjänstemän i dessa lönegrader, varav kvinnorna utgjorde 167 eller 2·2 %. Av dessa 167 kvinnor befunno sig 144 i lönegraderna B 15—B 20 och 23 i 21:a lönegraden och däröver.

Tab. 16. Antal kvinnor i statstjänst i lönegrader B 13—30 år 1936.

Lönegrad	Antal	Befattning	Verk
		Ordinarie tjänstemän.	
13	28	Förste telegrafexpeditör	Telegrafverket
	37	» postexpeditör	Postverket
Summa	**65**		
14	4	Registrator	Tullstyrelsen, patent- och reg.-verket, statistiska centr.-byrån, kommerskollegium
	1	Kassör och bokhållare	Lantmäteristyrelsen
	1	Föreståndare f. varumärkesgr.	Patent- och registreringsverket
	1	Laboratoriebiträde	Kontrollstyrelsen
Summa	**7**		
15	16	Telegrafkommissarie kl. 6	Telegrafverket
	14	*Postassistent*	Postverket
	23	Kontorsskrivare	Vattenfallsverket, telegrafverket, S. J.
	2	Registrator	Finans- och ecklesiastikdepartementen
	3	*Landskanslist*	Länsstyrelser
	2	*Bokhållare*	Sinnessjukhusen
Summa	**60**		
16	7	Stationsmästare kl. 5	Postverket
	1	*Kammarskrivare*	Tullverket
Summa	**8**		
17	15	Telegrafkommissarie kl. 5	Telegrafverket
	2	*Förste postassistent*	Postverket
Summa	**17**		
18	13	Telegrafkommissarie kl. 4	Telegrafverket
	5	Postmästare kl. 4	Postverket
	1	Lärarinna	Gymn. centralinstitutet
	2	Yrkesinspektrisassistent	Yrkesinspektionen
Summa	**21**		
20	1	Telegrafkommissarie kl. 3	Telegrafverket
	1	Kontrollör	»
Summa	**2**		
21	2	Lärarinna	Gymn. centralinstitutet
	1	*Andre bibliotekarie*	Kungl. biblioteket
	2	» *kanslisekreterare*	Ecklesiastik- och handelsdepartementen
	1	*Notarie*	Skolöverstyrelsen
Summa	**6**		
22	1	Bibliotekarie	Kungl. tekniska högskolan
Summa	**1**		
26	4	*Andre läkare*	Sinnessjukhusen
	1	Yrkesinspektris	Yrkesinspektionen
Summa	**5**		
27	6	*Överläkare 3:e kl.*	Sinnessjukhusen
Summa	**6**		
28	3	*Förste läkare*	Sinnessjukhusen
Summa	**3**		
29	1	*Överläkare 1:a kl.*	Sinnessjukhusen
Summa	**1**		

Lönegrad	Antal	Befattning	Verk
		Extra ordinarie tjänstemän.	
14	2	*Landskontorist-kanslist*	Länsstyrelser
	2	*E. o. tjänsteman*	Riksförsäkringsanstalten
Summa	4		
15	3	*Amanuens*	Statskontoret, marinförvaltn., skolöverstyrelsen
	2	*Postassistent*	Postverket
	1	Befattningshavare	Försäkringsinspektionen
Summa	6		
16	6	*Kammarskrivare*	Tullverket
	1	Biblioteksamanuens	Tekn. högskolan
	4	*Amanuens*	Socialdepart., riksräkenskapsv., statens pensionsanst., kammarkollegium
Summa	11		
17	2	*Amanuens*	Kommerskollegium
	1	Bibliotekarie	Nationalmuseum
Summa	3		
18	7	*Förste amanuens*	2 st. skolöverst., 1 kommerskollegium, 1 pensionsstyrelsen, 1 kammarrätten, 1 socialdep., 1 ecklesiastikdep.
	1	Biblioteksamanuens	Tekn. högskolan
	2	*Amanuens*	Riksförsäkringsanstalten
Summa	10		
20	1	Bokhållare o. kamrerare	Skolöverstyrelsen
Summa	1		
		Extra tjänstemän och aspiranter.	
15	1	*Befattningshavare*	Socialstyrelsen
	2	*Postassistent*	Postverket
Summa	3		
16	2	*Kammarskrivare*	Tullverket
Summa	2		

Anm. Tabellen bygger på 1936 års lönekommittés material. Den avser den egentliga statsförvaltningen och kommunikationsverken, men omfattar ej riksdagens verk och ej heller undervisningsväsendet. Uppgifterna ha lämnats av de anställda. På grund av olika tidpunkter vid uppgiftslämnandet stämma de ej alltid med de i texten angivna siffrorna, vilka grunda sig på uppgifter från de kvinnliga personalorganisationerna. Dessa senare uppgifter ha ställts till förfogande av Svenska Kvinnoföreningars Samarbetskommitté.

I stort sett torde därför den tidigare uppdelningen av tjänstemannakåren på manliga och kvinnliga tjänster alltjämt vara bestående i praktiken. Vid bedömandet av orsaken härtill måste hänsyn tagas till ett flertal omständigheter. Den vanliga rekryteringsvägen för de högre befattningarna i civilförvaltningen går som redan nämnts via amanuensbefattningarna. Före 1925 kunde kvinnor visserligen antagas som amanuenser, men då alla möjligheter till avancemang voro stängda, var det endast ett fåtal kvinnor som begagnade sig av denna möjlighet. Även ur ämbetsverkens synpunkt var det före 1925 ej önskvärt med kvinnor på dessa poster. År 1936 funnos 18 kvinnliga amanuenser, som kunde konkurrera om de

högre ordinarie tjänsterna, och ett antal av dessa torde redan uppehålla dylika tjänster på förordnande. För att få en riktig bild av utvecklingen borde proportionen mellan män och kvinnor vid förordnanden och på de sedan 1925 tillsatta tjänsterna beräknas, men detta låter sig icke göras utan en mycket omfattande undersökning. Utvecklingen måste under alla förhållanden gå mycket långsamt på detta område och proportionen av kvinnor i förhållande till män i de högre tjänsterna kommer antagligen att även i framtiden förbli låg, så länge som färre kvinnor än män skaffa sig den akademiska utbildning som erfordras.

Ifråga om tullverket och kommunikationsverken ligga förhållandena något annorlunda till än inom den egentliga statsförvaltningen. För erhållande av andra tjänster än kontorsbefattningar fordras i regel att vederbörande skall hava genomgått av verket anordnade kurser.

I tullen ha kurserna för tullkontorister och kammarskrivare hållits öppna jämväl för kvinnor. År 1937 funnos 13 ordinarie kvinnliga tullkontorister (B 12) samt 7 ordinarie och 10 extra kvinnliga kammarskrivare (B 16). Före 1925 funnos inga kvinnor i högre lönegrader än B 11.

I telegrafverket fordras för telegrafassistent- och telegrafkommissarietjänster genomgående av en av styrelsen anordnad assistentkurs. Endast för de lägsta kommissarietjänsterna, kl. 5 och 6, fordras ej dylik utbildning. Kurserna anordnades till en början — efter 1925 — endast för män, men på grund av den opposition som detta väckte, ha kurserna öppnats även för kvinnor. Ingen kvinna har dock ännu antagits till elev, och kvinnorna ha sålunda ej haft möjlighet att meritera sig för de högre tjänsterna. Då det ändock år 1936 fanns fjorton kvinnor som telegrafkommissarier i kl. 3—4 (siffran sedermera höjd till 24) beror detta på att stationerna ifråga genom trafikens ökning kommit upp i högre klass och att den förre innehavaren fått behålla denna tjänst efter dispens från de formella kompetenskraven. Då nuvarande kvinnliga innehavare avgå med pension, gälla åter de uppställda kompetenskraven för de sökande, varför platserna ifråga komma att besättas med män. Tillväxten av stationerna, vilken medför en minskning i antalet småstationer, hotar sålunda att beröva kvinnorna deras befordringsmöjligheter. I en del fall kan man nu förmärka en viss konkurrens från männens sida även om de mindre stationerna.

För de lägre tjänsterna, telegrafexpeditörer och kommissarier av 5—6 kl., anordnas kurser, till vilka endast kvinnor antagas. Någon nyrekrytering har ej förekommit på många år, emedan verket haft en stor kår av extra telegrafister, som ej ännu kunnat beredas ordinarie anställning. Först år 1937 anordnades en ny kurs, men de som gingo igenom denna placerades ej i samma lönegrad som telegrafexpeditörerna (B 11) utan endast som kanslibiträden (B 7) med skyldighet att vikariera för och ersätta de förra. Den försämring i kvinnornas ställning i trafiktjänsten, som inträtt efter 1925, har delvis uppvägts genom uppflyttandet av tretton tidigare »kvinnliga» befattningar till kontorsskrivare i lönegrad B 15.

De kvinnliga ordinarie telegraftjänstemännens antal i lönegraderna fr. o. m. B 15 och deras placering i olika tjänster framgår av vidstående tabell.

Vid statens järnvägar fordras kurser endast för linjetjänsten. Till dessa kurser ha blott manliga elever antagits. Kvinnor torde i regel ej aspirera på det egentliga linjearbetet. I fråga om kontorsarbetet ha efter behörighetslagens tillkomst fem »kvinnliga» befattningar uppflyttats till lönegrad B 15 (kontorsskrivare). Vad beträffar de lägre tjänsterna ha sju kvinnor vunnit tillträde till de tidigare »manliga» kontoristtjänsterna (B 8), medan elva män erhållit »kvinnliga» tjänster (kanslibiträde, kansliskrivare, kopist och förste kansliskrivare i lönegraderna B 7, B 11 och B 12).

Befattning	Lönegrad	1925	1936
Telegrafkommissarie kl. 6	B 15	29	16
» » 5	B 17	38	4
» » 4	B 18	—	19
» » 3	B 20	—	5
Katalogredaktör [1]	B 17	1	—
Kontrollör [1]	B 20	—	1
Kontorsskrivare	B 15	—	15
Summa		**68**	**60**

[1] Befattningen uppflyttad efter 1925 och beteckningen ändrad.

I postverket anordnas två slag av kurser, en postexpeditörs- och en postassistentkurs. Till en början kunde kvinnor ej vinna inträde i postassistentkursen, men numera äro båda kurserna öppna för såväl män som kvinnor. Sedan år 1935 är postexpeditörskursen avsedd att utgöra den första utbildningen för såväl postexpeditörer som postassistenter. De som efter genomgången kurs visat sig lämpliga uttagas till postassistentkursen och kunna därefter befordras till de högre tjänsterna. Svårigheterna för kvinnorna att vinna tillträde i den högre kursen äro dock stora. T. o. m. 1936 ha utexaminerats 136 manliga och 9 kvinnliga elever. I båda slagen av befattningar finner man kvinnliga och manliga tjänstemän. Av övriga högre befattningar som innehavas av kvinnor märkas stationsmästare kl. 5, en vid nyklassificeringen efter 1925 uppflyttad befattning, för vilken numera fordras postal utbildning, samt postmästare kl. 4, vilken befattning sedan länge kunnat erhållas av kvinnor, före 1925 dock till väsentligt lägre lön än den som betalades till män i motsvarande befattning.

De ordinarie kvinnliga befattningshavarna i postverket, vilka äro inplacerade i lönegraderna B 15 och uppåt, återfinnas här nedan:

Befattning	Lönegrad	1925	1936
Postassistent	B 15	—	14
Förste postassistent	B 17	—	1
Stationsmästare kl. 5	B 16	—	6
Postmästare » 4	B 18	3	4
» » 3	B 20	—	[1]1
Summa		**3**	**26**
Manliga tjänstemän i motsvarande grader		1 356	[2]1 160

[1] Vid nuvarande innehavarens avgång kommer platsen att besättas med manlig tjänsteman. — [2] Denna siffra avser 1935, då kvinnornas antal var 24.

Inom samtliga kommunikationsverk gäller, att i det egentliga kontorsarbetet, för vilket teknisk utbildning av det ena eller andra slaget ej är nödvändig, kunna de högre tjänsterna erhållas befordringsvägen, d. v. s. genom avancemang från lägre befattningar och utan krav på akademisk utbildning. Detta är fallet med kontorsskrivare- och bokhållaretjänsterna. De kvinnor som i tab. 16 redovisas som innehavare av dylika befattningar torde dock i regel ej ha erhållit dem efter 1925 i konkurrens med männen, utan deras tjänster ha efter denna tidpunkt höjts på

grund av arbetets art. Man får närmast betrakta dessa fall som justeringar av den tidigare inplaceringen i den manliga löneplanen.

Frågan om kvinnornas ställning inom försvarsväsendet har redan berörts. De kvinnor, som upptagas i folkräkningen under denna rubrik, tjänstgöra inom det civila förvaltningsarbetet eller som städerskor och arbetare, särskilt sömmerskor, vid de militära verkstäderna.

Kommunal förvaltning.

Som synes av nedanstående tabell är det endast ett 100-tal kvinnor inom den egentliga kommunalförvaltningen, som kunna räknas till den högre tjänstemannakåren. Huvudparten av kvinnorna utföra kontorsarbete, vilket i princip ej torde skilja sig från kontorsarbetet inom exempelvis statsförvaltningen. Kvinnornas andel har ökats starkt sedan 1920, vilket liksom inom statstjänsten torde sammanhänga med kontorsarbetets expansion.

Tab. 17. Antal yrkesutövare inom kommunalförvaltningen enligt folkräkningarna 1920 och 1930.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Egentliga tjänstemän	2 268	99	4·4
Kontorspersonal	2 390	1 590	66·5
Summa 1930	*4 658*	*1 689*	*36·3*
» 1920	3 336	1 014	30·4
Polis, fjärdingsmän och brandmanskap 1930	6 072	9	0·1
D:o 1920	4 631	2	0·0
Vaktmästare m. m. 1930	1 520	452	29·7
D:o 1920	1 904	218	11·4
Totalantal 1930	**12 250**	**2 150**	**17·6**
» 1920	**9 871**	**1 234**	**12·5**

Inom poliskåren användas kvinnor endast som polissystrar med de speciella uppgifter som tillkomma dessa.

Det är att märka att i folkräkningen den kommunala förvaltningen ej omfattar de kommunala affärsdrivande verken, ej heller renhållning, gatuarbeten e. d. Den stora kommunalarbetarekåren inräknas där huvudsakligen under industrien. Av kvinnliga kommunalanställda arbetare utgöres majoriteten av parkarbeterskor. Under ovanstående rubrik föres ej heller personal, som arbetar på sjukhus, vid fattigvårdsanstalter eller vid skolor.

Religionsvård.

Behörighetslagens första paragraf innehåller den bestämmelsen att »angående kvinnas behörighet att innehava prästerlig eller annan kyrklig tjänst gäller vad därom särskilt stadgas». Härmed åsyftas kyrkolagens stadganden rörande kyrkliga befattningar, vilka stadganden ej kunna ändras utan samtycke av allmänt kyrko-

möte. Initiativ till förändring av lagen kan utgå från såväl Kungl. Maj:t och riksdagen som från kyrkomöte. Behörighetslagen kan sålunda ej tillämpas på de kyrkliga tjänsterna annat än med allmänt kyrkomötes medgivande.

Kvinnorna ha ej ännu erhållit rätt till de prästerliga tjänsterna. De kunna avlägga erforderliga teologiska examina men kunna ej prästvigas. Motståndet mot kvinnor som präster torde bero på konservatism och traditioner, som i detta fall äro särskilt starka. Riksdagen har därför ej ens försökt att hänskjuta frågan till kyrkomötet. Då 1930 års folkräkning redovisar 7 kvinnor under rubriken »Svenska kyrkans prästerskap och missionärer», måste härmed åsyftas kvinnliga missionärer.

Ifråga om övriga kyrkliga befattningar utfärdades redan år 1861 en kungl. kungörelse angående rätt för kvinna att inneha organistbefattning, som ej är förenad med klockaresyssla. Klockaretjänsterna äro alltjämt förbehållna män på grund av kyrkolagens formulering (§ 31: Klockare skall etc. Han skall vara ärlig...). Dispens härifrån kan emellertid beviljas av Kungl. Maj:t och sådan dispens plägar så gott som undantagslöst bifallas. 1936 års allmänna kyrkomöte har även beslutat hemställa till Kungl. Maj:t att vidtaga sådan åtgärd, att kvinnor erhålla rätt att innehava klockaretjänster, och det torde sålunda vara en tidsfråga, när denna inskränkning bortfaller. Organist- och klockarebefattningarna äro ofta kombinerade med folkskollärarebefattningarna och deras oinskränkta öppnande för kvinnor kan sålunda ha betydelse för kvinnorna inom undervisningsväsendet. 1930 års folkräkning redovisar 345 kvinnor under rubriken »organister, klockare och kantorer» (totalantal: 922). En del av dessa tillhöra möjligen andra religiösa samfund. I svenska kyrkan sysselsättes även ett antal kvinnor inom kyrkobetjäningen.

Tab. 18. Religionsvård: Yrkesutövare enligt folkräkningarna 1920 och 1930.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Svenska kyrkans präster och missionärer	2 605	7	0·3
Andra religiösa samfunds d:o	3 954	1 003	25·4
Organister, klockare, kantorer	922	345	37·4
Kyrkobetjäning	3 412	859	25·2
Summa 1930	**10 893**	**2 214**	**20·3**
» 1920	7 821	945	12·1

Enligt 1930 års folkräkning funnos inom andra religiösa samfund 1 003 kvinnor i gruppen »prästerskap och motsvarande tjänstemän» (totalantal: 3 954). Huvudparten av dessa torde tillhöra Frälsningsarmén. Häri ingå dock ej slumsystrarna, vilka inräknas under social verksamhet.

Undervisning.

Till denna grupp hänföras i folkräkningen ej endast vid skolorna anställda lärare och övrig personal samt privatlärare utan även funktionärer vid skolöverstyrelsen, vid bibliotek, arkiv och muséer. Gruppens omfattning framgår av nedanstående tabell, som anger antalet yrkesutövare år 1930. På grund av statistikens omläggning är en jämförelse med 1920 ej möjlig annat än för lärarna.

Tab. 19. Undervisning: Antal yrkesutövare enligt folkräkningen 1930.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Lärare vid: universitet och högskolor	562	4	0·7
allm. läroverk m. m.	5 824	3 101	53·2
folk- och småskolor	33 711	24 139	71·6
övriga skolor	2 702	1 656	61·3
Privatlärare, guvernanter	2 094	1 673	79 9
Summa	*44 893*	*30 573*	*68·1*
Summa 1920	36 398	25 170	69·2
Övrig personal vid skolor	5 743	4 194	73·0
Högre funktionärer vid skolöverstyrelsen, bibliotek, muséer m. m.	686	155	22·6
Lägre vid d:o	777	606	78·0
Övrig personal vid d:o	516	188	36·4
Totalantal	**52 615**	**35 716**	**67·9**

Som arbetets och utbildningens art är olika för de olika grupperna lämnas här nedan en kortfattad redogörelse för de viktigaste områdena.

Folk- och småskolor. Man kan följa folkskollärarekårens numerära utveckling sedan år 1880. Visserligen ha vid ett par tillfällen förändringar vidtagits i den statistiska redovisningen, som göra att siffrorna ej äro direkt jämförbara, men detta hindrar icke att man kan draga vissa slutsatser ur materialet. År 1880 utgjorde hela kåren 4 722 personer, varav kvinnornas antal uppgick till 818 eller 17 %. Fram till år 1887 steg kvinnornas antal mycket hastigt, och detta år utgjorde de jämnt 25 % av totala antalet. Under den efterföljande perioden fram till 1910 steg antalet med ungefär samma procentsats om året. Vid denna tidpunkt nådde kvinnornas antal siffran 4 013 eller 42 %. På grund av statistikens omläggning från år 1901, vilken åstadkom en sänkning av kvinnornas andel från 35 till 33 %, kan stegringsprocenten ej direkt utläsas ur ovannämnda siffror. Den låg dock något lägre än 1880-talets höga siffra.

På grund av vissa skolreformer skedde en plötslig höjning av kvinnornas antal 1920 från 5 564 till 6 301 eller från 45 till 48 %. Delvis berodde detta på en överflyttning av c:a 350 småskollärarinnor till folkskollärarekåren. För övrigt hängde förändringen samman med en omläggning av skolsystemet, som fordrade nyanställning av ett större antal lärare. Efter allt att döma skedde nyrekryteringen vid detta tillfälle uteslutande bland de kvinnliga lärarna. Från denna tidpunkt kan man emellertid konstatera en stagnation ifråga om anställningen av kvinnliga lärare. Under de efterföljande fem åren steg visserligen det absoluta antalet, men kvinnornas andel utgjorde konstant 48 %. Efter 1924 har en successiv minskning ägt rum av kvinnornas andel till knappt 44 % år 1935.[1] Åren 1933—1935 redovisades även en absolut minskning. Den ökning av lärarekåren på 1 841 personer som ägt rum mellan 1924 och 1935 har till största delen koncentrerats till de manliga lärarna.

För dessa senare har utvecklingen varit betydligt jämnare än för kvinnorna. Man kan urskilja tre perioder med olikartad utveckling. Fram till 1915 var stegringen för männen väsentligt mindre än för kvinnorna. De närmast efterföljande

[1] Efter 1935 har en ytterligare minskning ägt rum. Enligt preliminära siffror för vårterminen 1937 skulle totala antalet lärare ha varit 16 524, varav 7 084 kvinnor (= 42·5 %).

Tab. 20. Antal folkskollärare 1880—1935.

År	Samtliga	Män	Kvinnor	Kvinnor i %	År	Samtliga	Män	Kvinnor	Kvinnor i %
1880	**4 722**	3 904	818	17·3	1908	**9 119**	5 537	3 582	39·3
1881	**4 819**	3 928	891	18·5	1909	**9 359**	5 574	3 785	40·4
1882	**4 937**	3 984	953	19·3	1910	**9 615**	5 602	4 013	41·7
1883	**5 130**	4 063	1 067	20·8	1911	**9 846**	5 689	4 157	42·2
1884	**5 285**	4 128	1 157	21·9	1912	**10 049**	5 743	4 306	42·8
1885	**5 458**	4 178	1 280	23·5	1913	**10 335**	5 845	4 490	43·4
1886	**5 579**	4 223	1 356	24·3	1914	**10 615**	5 965	4 650	43·8
1887	**5 709**	4 280	1 429	25·0	1915	**10 748**	5 896	4 852	45·1
1888	**5 807**	4 347	1 460	25·1	1916	**11 050**	6 109	4 941	44·7
1889	**5 900**	4 378	1 522	25·8	1917	**11 477**	6 301	5 176	45·1
1890	**6 019**	4 400	1 619	26·9	1918	**11 899**	6 471	5 428	45·6
1891	**6 148**	4 455	1 693	27·5	1919	**12 281**	6 717	5 564	45·3
1892	**6 276**	4 490	1 786	28·5	1920	**13 086**	6 785	6 301	48·2
1893	**6 414**	4 538	1 876	29·2	1921	**13 459**	6 944	6 515	48·4
1894	**6 552**	4 588	1 964	30·0	1922	**13 794**	7 121	6 673	48·4
1895	**6 696**	4 606	2 090	31·2	1923	**13 966**	7 237	6 729	48·2
1896	**6 858**	4 648	2 210	32·2	1924	**14 172**	7 364	6 808	48·0
1897	**7 027**	4 689	2 338	33·3	1925	**14 341**	7 527	6 814	47·5
1898	**7 218**	4 780	2 438	33·8	1926	**14 464**	7 611	6 853	47·4
1899	**7 404**	4 850	2 554	34·5	1927	**14 626**	7 778	6 848	46·8
1900	**7 577**	4 927	2 650	35·0	1928	**14 779**	7 912	6 867	46·5
1901	**7 485**	4 990	2 495	33·3	1929	**15 020**	8 077	6 943	46·2
1902	**7 662**	5 052	2 610	34·1	1930	**15 319**	8 325	6 994	45·7
1903	**7 845**	5 118	2 727	34·8	1931	**15 675**	8 567	7 108	45·3
1904	**8 076**	5 214	2 862	35·4	1932	**15 951**	8 719	7 232	45·3
1905	**8 316**	5 284	3 032	36·5	1933	**16 055**	8 833	7 222	45·0
1906	**8 555**	5 358	3 197	37·4	1934	**16 029**	8 893	7 136	44·5
1907	**8 845**	5 478	3 367	38·1	1935	**16 013**	8 945	7 068	44·1

åren fram till 1919 kännetecknades av en relativt stark ökning även för de manliga lärarna. Visserligen blev ökningen något svagare efter 1919, men den var dock större än under perioden före 1915 och den var framför allt kraftigare än för kvinnorna, med bortseende från den språngartade stegringen för de senare vid 1920 års reform.

Ur det föreliggande materialet kan man draga den slutsatsen, att variationerna i behovet av lärarekrafter i högre grad påverkat kvinnornas sysselsättning än männens. Sålunda fylldes det starkt stegrade behovet under periodens tidigare skede av kvinnor och det, på grund av barnantalets minskning, reducerade behovet under periodens senare del har i högre grad drabbat kvinnorna än männen.

I huvudsak är arbetet detsamma för de manliga och de kvinnliga lärarna. På grund av gamla traditioner sker dock ofta vid sådana skolor på landet (B: 1-skolor), i vilka man har dels en småskollärarinna och dels två folkskollärare, en manlig och en kvinnlig, en sådan uppdelning av arbetet mellan de två sistnämnda, att lärarinnan undervisar i 3:e och 4:e klass samt läraren i 5:e och 6:e klass. Detta medför att lärarinnan i den allmänna uppfattningen lätt får prägeln av mindre kvalificerad arbetskraft, vilket tidigare förstärktes genom vetskapen om hennes lägre avlöning. Då denna anordning av många anses vara olämplig ur pedagogisk synpunkt, börjar man överge densamma.

Överlärarebefattningarna innehavas i regel av män. Delvis beror detta på att kvinnorna äro mindre benägna att söka dylika befattningar, enär deras intresse ofta är större för undervisningen än för det expeditionsarbete som åvilar en överlärare. Motståndet mot kvinnor som chefer i skolor med både manliga och kvinn-

liga lärarekrafter är också stort, och de kvinnliga sökande ha därför svårt att stå sig i konkurrensen.

Man kan ställa den frågan, huruvida förändringarna i relationen mellan manlig och kvinnlig arbetskraft ha något samband med den relativa löneutvecklingen. Fram till 1906 hade manliga och kvinnliga folkskollärare samma lön. Genom 1906 års lönereglering uppstod en mindre skillnad, i det att ålderstilläggen fastställdes till högre belopp för männen än för kvinnorna. Denna differens utökades genom 1919 års lönereglering, då även männens grundlön höjdes i förhållande till kvinnornas. Med den tillfälliga löneförbättring, som genomfördes 1929, utgjorde kvinnornas grundlön före 1937 års lönereglering 2 140 kronor med tre ålderstillägg av 200 kronor och de manligas grundlön 2 388 kronor jämte tre ålderstillägg av 300 kronor. Härtill kom den fria bostaden, som för männen bestod av 3 rum och kök och för kvinnorna av 2 rum och kök, samt kommunala lönetillägg av varierande storlek.

Efter allt att döma hade 1906 års lönereglering ej några konsekvenser för rekryteringen. Man kan, åtminstone av det statistiska materialet att döma, ej spåra några förändringar vid denna tidpunkt i relationen mellan manlig och kvinnlig arbetskraft, vilka kunna vara att hänföra till övergivandet av likalönsprincipen. År 1919 genomfördes löneregleringen på så sätt, att kommunerna ej skulle kunna ha något större ekonomiskt intresse — annat än ifråga om bostaden — av att anställa den lägre avlönade kvinnliga arbetskraften i stället för den dyrare manliga. Ökningen i de kvinnliga lärarnas antal år 1920 måste sålunda bero på att det fanns arbetskraft tillgänglig bland kvinnorna vid den då inträffade språngvisa stegringen i efterfrågan, medan så ej var förhållandet bland de manliga lärarna. Detta kan i sin tur sammanhänga med högkonjunkturen och de före löneregleringen mycket otillfredsställande lönerna för manliga lärare i jämförelse med vad som kunde erhållas på annat håll. För kvinnorna spelade ej denna faktor en så avgörande roll som för männen.

Det är möjligt att om tillströmningen till seminarierna fått fortgå obehindrad, det skulle lett till en ökning av de kvinnliga lärarnas andel, men genom indragningen av de privata kvinnliga seminarierna 1924 begränsade man utbildningsmöjligheterna för kvinnorna. Det uppsattes vid denna tid såsom ett önskemål, att relationen mellan manliga och kvinnliga seminarieelever skulle hållas omkring 55: 45. Även om folkskollärarinnorna i stor utsträckning kvarstå i tjänst efter giftermål, torde dock omsättningen bland dem vara större än bland männen. Konsekvensen härav är, att proportionen mellan manliga och kvinnliga lärare i tjänst så småningom måste bli lägre än den för seminarierna fastställda och att man sålunda har att räkna med en relativ nedgång för folkskollärarinnorna under 1935 års siffra.

Genom 1937 års riksdagsbeslut kommer lika lön för män och kvinnor att successivt införas. Härigenom bortfaller olikheten i lön som en för nyrekryteringen avgörande faktor.

Det finnes emellertid andra moment som spela en betydande roll för rekryteringen. I skoldistrikt där man endast behöver *en* lärare faller valet ofta på den manlige läraren, enär folkskolläraren på landsbygden är en person som kommunen har stor användning för inom det kommunala livet. Han får tjänstgöra som böndernas rådgivare även i privata ekonomiska angelägenheter, när bistånd fordras av en litterat person. Man har på grund av gamla traditioner mer förtroende till en man i sådana frågor. Lärarinnorna ha ej heller visat samma intresse för dylika angelägenheter som de manliga lärarna. De senare äro ofta gifta och tillbringa större delen av året på sin ort, medan lärarinnorna, i synnerhet de ogifta, i stor utsträckning resa bort under ferierna. Vidare ha de manliga folkskollärarna visat

större intresse för folkbildningsarbetet än kvinnorna. Manliga folkskollärare bliva därför ofta ur kommunens synpunkt en mera användbar arbetskraft än de kvinnliga lärarna.

Frågan om tillströmningen till seminarierna hänger intimt samman med lärarnas lönenivå i förhållande till inkomstmöjligheterna inom andra yrken. Före 1919 års lönereglering hade folkskollärarnas löner legat efter i utvecklingen, men genom den då beslutade lönehöjningen bringades de upp på en nivå, som motsvarade reallönestegringen för jämförbara samhällsgrupper. En ytterligare förbättring har erhållits genom 1937 års lönereglering.

Några svårigheter att erhålla en tillräcklig rekrytering av manliga seminarieelever tyckes ej ha varit för handen efter 1919. Den starka tillströmningen av kvinnor till folkskollärarebanan under den tidigare delen av perioden behöver givetvis ej bero på, att de ekonomiska villkoren voro särskilt gynnsamma, utan torde sammanhänga med att denna bana var en av de första som öppnades för kvinnorna på det intellektuella området. Ej heller för kvinnornas vidkommande torde det på senare år ha mött några svårigheter att erhålla en tillräcklig mängd aspiranter. Under sådana förhållanden blir fördelningen av seminarieplatserna på män och kvinnor avgörande för tillströmningen till yrket. För att systemet med en fix fördelning av utbildningsplatserna skall hålla, utan att överskott, resp. brist på manliga eller kvinnliga lärare uppstår, fordras emellertid att proportionen anpassas efter tendenserna ifråga om efterfrågans inriktning på manlig eller kvinnlig arbetskraft.

Vid de mindre folk- och småskolorna användas huvudsakligen kvinnliga lärare. År 1934 redovisades sålunda endast 49 manliga mot 12 070 kvinnliga. Dessa manliga lärare äro äldre lärare, som ännu stå kvar i tjänst sedan den tid, då det fanns småskollärareseminarier. Deras antal är därför i starkt avtagande. Detsamma gäller lärarinnorna vid de s. k. mindre folkskolorna. Dessa, som endast ha småskollärarinneexamen, fingo under en period av brist på folkskollärare tjänstgöra i folkskolan, men denna tjänstgöringsform håller nu på att avvecklas.

Högre skolundervisning. Inom den högre skolundervisningen ha kvinnorna länge gjort en betydelsefull insats, speciellt i de privata flick- och samskolorna, där lärarekåren övervägande utgjorts av kvinnor. I de statliga läroverken ha kvinnliga ämneslärare kommit till först vid en senare tidpunkt (som övningslärare ha de använts väsentligt längre). Enstaka kvinnor hade före 1905 erhållit dispens för erhållande av befattningar som adjunkt eller kollega, men först detta år gav den nya läroverksstadgan kvinnorna rätt till underordnade befattningar vid statens samskolor. Som utnämningsrätten ifråga om adjunkt- och lektorsbefattningar samma år överflyttades på Kungl. Maj:t, förblevo dock de mer kvalificerade befattningarna stängda för kvinnorna. Det dröjde till 1918, innan kvinnorna erhöllo tillträde till rektorat, lektorat och adjunkturer. Det är symptomatiskt för betydelsen av kvinnornas arbete inom undervisningsväsendet, att det var inom skolväsendet som de grundlagsenliga hindren för kvinnorna att innehava högre statstjänster först bortföllo.

Ökningen i antalet kvinnliga lärare vid statsläroverken gick emellertid ganska långsamt — före 1927 års skolreform fanns det sålunda endast 63 kvinnliga lärare, varav 53 tjänstgjorde vid samskolor, mot 1 409 manliga. Genom denna skolreform ha de kvinnliga, statsanställda lärarnas antal kraftigt ökats. År 1936 utgjorde de 519 i jämförelse med 1 836 manliga. Till en del beror denna ökning på förstatligandet av skolor, vid vilka funnos kvinnliga lärare. Vidare ansågs det förhållandet att ett stort antal gosslöroverk öppnades för flickor göra det nödvändigt med åtminstone en kvinnlig lärare vid varje läroverk. De för kvinnor reserverade äm-

neslärarinnetjänsterna voro avsedda att fylla detta ändamål, samtidigt som de gåvo möjlighet till placering av icke-adjunktskompetenta lärarinnor, som annars skulle mista sin anställning genom skolreformen. För dessa tjänster kräves nämligen endast lägre kompetens — högre lärarinneseminarium. Om man bortser från dessa två speciella omständigheter, ha kvinnor dock i betydande utsträckning erhållit befattningar vid de högre läroverken i konkurrens med manliga lärare. Inrättandet av särskilda statliga flickläroverk har givetvis bidragit till de ökade möjligheterna för kvinnorna att erhålla högre lärarebefattningar. Huvudparten av de kvinnliga lärarna äro adjunkter. Antalet kvinnliga lektorer är relativt litet, delvis beroende på att endast ett fåtal kvinnor ännu hunnit skaffa sig den för lektoraten nödvändiga kompetensen. Ett av de statliga flickläroverken har kvinnlig rektor.

Det kan vara av intresse att studera de olikheter som äro rådande mellan manliga och kvinnliga lärare i avseende på ämnesvalet. Av det i den Wicksell-Jernemanska utredningen för år 1933 redovisade antalet lärare (ordinarie, extra och vikarierande) med känd ämnesgruppering voro 2 261 män och 387 kvinnor. Av männen hade 812 eller 36 % naturvetenskapliga ämnen och av kvinnorna 83 eller 21 %. Inom de humanistiska ämnena återfinner man huvudparten av kvinnorna i gruppen modersmålet och moderna språk (ev. i kombination med historia). Icke mindre än 231 kvinnor eller 60 % av samtliga undervisade i dessa ämnen. För männen voro motsvarande siffror 753 och 33 %. Dessa siffror illustrera kvinnornas starka dragning till de humanistiska ämnena och speciellt till de moderna språken.

När kvinnorna vunno behörighet att innehava adjunkturer och lektorat, erhöllo de ej lika löner med männen. Först genom den vid 1937 års riksdag genomförda löneregleringen ha de kvinnliga lärarna erhållit lika lön med de manliga.

Det totala antalet ämneslärare vid de högre skolorna framgår av nedanstående tabell, vilken avser år 1935:

	Män	Kvinnor	Samtliga	Kvinnor i %
Högre folkskolor	249	150	399	37·6
Kommunala mellanskolor	196	167	363	46·0
Statens allmänna läroverk	1 777	470	2 247	20·9
Summa	2 222	787	3 009	26·2

Anm. Timlärare vid de kommunala mellanskolorna ej inräknade. Vissa dubbelräkningar föreligga, men torde ej vara av större betydelse.

Antalet kvinnliga övningslärare vid de högre folkskolorna, kommunala mellanskolorna och allmänna läroverken utgjorde år 1935 673 eller 56 % av samtliga (= 1 271). På detta område förefinnes den på sid. 407 omnämnda restriktionen i avseende på gymnastiklärarebefattningar.

Universitet och högskolor. I 1930 års folkräkning redovisas fyra kvinnliga lärare vid universitet och högskolor (läkare som undervisa i de medicinska fakulteterna ej inräknade). Dessa torde utgöras av docenter eller lektorer i främmande språk. Höstterminen 1936 utgjorde totala antalet kvinnliga docenter 9, vilka dock ej alla innehade stipendier.

Först genom behörighetslagen erhöllo kvinnor rätt att söka och innehava professur,[1] men ännu år 1936 fanns ingen kvinnlig professor.

[1] Sonja Kovalevskij erhöll professur i matematik vid Stockholms Högskola år 1884. Detta var emellertid, innan högskolan erhöll examensrätt. — I december 1937 utnämndes en kvinna till professor vid Karolinska institutet.

Övrig undervisning. År 1935 funnos 83 kvinnliga lärare vid *folkskoleseminarier* och 57 vid *småskoleseminarier*. Totala antalet lärare utgjorde 258 resp. 77, häri inräknade såväl övningslärare som lärare vid övningsskolorna. Vid seminarierna ha funnits såväl kvinnliga lektorer som rektorer.

Under rubriken *andra undervisningsanstalter* redovisar 1930 års folkräkning 1 656 kvinnliga och 1 046 manliga lärare. På grund av bristande material är det omöjligt att avgöra, på vilka områden de kvinnliga lärarna arbeta, men huvudparten torde återfinnas i skolor av olika slag med övervägande kvinnliga lärjungar.

Privatlärarna, som år 1930 utgjordes av 1 673 kvinnor och 421 män, torde till största delen undervisa i språk, musik, sång m. m. Den gamla typen av privatlärarinnor, guvernanterna, håller på att helt försvinna. I de fall, då man ännu använder sig av privatlärare för barn på lågstadiet, uppehållas platserna i regel av yngre lärarinnor, som ej erhållit fast placering. Medelinkomsten för denna grupp (män och kvinnor) utgjorde endast c:a 1 400 kr.

Övriga hithörande yrken. Om man bortser från de administrativa befattningarna,[1] vilka i de lägre graderna huvudsakligen besättas med kvinnor, är det väsentligen *biblioteksbanan* som är av intresse ur kvinnoarbetssynpunkt. I stor utsträckning skötas de smärre biblioteken — kommunala folkbibliotek, skolbibliotek, folkbildningsorganisationernas bibliotek m. m. — av personer, som ej tillhöra biblioteksyrket i egentlig mening utan öva bibliotekarieverksamheten som bisyssla. Kvinnor deltaga i stor utsträckning i detta arbete, men hur många som ägna sig däråt är ej känt. De torde i endast ringa utsträckning komma in under rubriken »bibliotek» i folkräkningen.

De kategorier av bibliotek, som sysselsätta biblioteksutbildad personal med heltidstjänstgöring, falla huvudsakligen inom kategorierna vetenskapliga bibliotek och stadsbibliotek. I de vetenskapliga biblioteken finnas än så länge endast ett fåtal kvinnor på de poster för vilka akademisk examen är obligatorisk. Av dessa ha ett par kvinnor chefsbefattningar för större specialbibliotek. Däremot finnes en rätt talrik personal av kvinnliga biträden. Gränsen mellan dessa biträdens arbete och det som utföres av amanuenserna är mycket osäker.

Stadsbiblioteken i den form de nu ha äro av rätt ungt datum. I dessa förekomma kvinnor i stor utsträckning inom det egentliga biblioteksarbetet. Det uppges att elevantalet vid de obligatoriska bibliotekskurserna hittills till 75 % bestått av kvinnor. Av de åtta, nu (1936) existerande centralbiblioteken ha två kvinnliga chefer. Akademisk examen torde i regel vara nödvändig på denna bana. Lönerna äro lika för män och kvinnor. De ligga i jämförelse med befattningar av annat slag för vilka fordras akademisk examen på en relativt låg nivå, i all synnerhet i de lägre befattningarna, och befordringsmöjligheterna äro begränsade. Detta torde delvis förklara att männens antal är relativt litet. Som befordringsmöjligheterna för kvinnorna i praktiken om ej i teorien äro ändå mindre än för männen, har man att räkna med att banan ur ekonomisk synpunkt knappast ter sig lockande för de bäst meriterade bland de akademiska kvinnorna.

Vaktmästare och städerskor. Som synes av tabellen har denna grupp en rätt avsevärd storlek. Den utgöres väsentligen av personal vid skolor.

Det finnes endast ett fåtal kvinnliga skolvaktmästare. I flertalet fall, då kvinna anställts på dylik plats, torde hon ha övertagit sysslan vid mannens död.

Städerskorna vid skolor och andra kommunala inrättningar äro organiserade i

[1] I december 1937 utnämndes en kvinna till undervisningsråd.

Kommunalarbetareförbundet och ha därigenom erhållit reglerade anställningsförhållanden. I Stockholm där de sortera under lönenämnden, ha de bestämd uppsägningstid, semester m. m., och pensionsfrågan är under reglering. Svårigheter ha mött organisationsarbetet inom denna kår, enär det finnes ett stort antal utanför de kommunala inrättningarna anställda med liknande arbete men med fullständigt oreglerade arbetsförhållanden och löner.

Litterära och konstnärliga yrken m. m.

Vilka yrken, som räknas till denna grupp, framgår av Tab. 21, vilken även visar gruppens numerära omfattning. På grund av ändrat redovisningssätt är en jämförelse med 1920 endast möjlig i vissa fall. Däremot kan man jämföra denna grupp sammanslagen med föregående grupp (undervisning). Det totala antalet yrkesutövare i dessa två grupper ökades under perioden 1920—30 från 51 733 till 66 355. De kvinnliga yrkesutövarnas antal steg från 30 968 till 39 404, men deras andel sjönk från 60 till 59 %.

Tab. 21. Litterära och konstnärliga yrken m. m.: Antal yrkesutövare enligt folkräkningen 1930.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Bildhuggare, konstmålare, kompositörer	1 136	240	21·1
Huvudred., författare, publicister m. m.	688	136	19·8
Redaktörer, journalister	2 218	240	10·8
Summa	*2 906*	*376*	*12·9*
Summa 1920	1 969	251	12·7
Advokater, sakförare	974	32	3·3
D:o 1920	680	7	1·0
Teatrar, biografer m. m.: företagare	923	128	13·9
skådespelare, artister m. m.	1 121	421	37·6
statister, balettpersonal	195	139	71·3
Summa	*2 239*	*688*	*30·7*
Medlemmar av musikkapell o. d.	2 534	440	17·4
Akrobater, gatumusikanter m. m.	251	33	13·1
Kontorspersonal inom gruppen	1 818	1 191	65·5
Arbetarpersonal	1 882	688	36·6
Totalsumma	**13 740**	**3 688**	**26·8**

Hithörande yrken äro ytterst svåra att behandla ur statistisk synpunkt. Folkräkningens inkomstuppgifter äro intetsägande, enär de utgöra medeltal för personer i de mest skiftande sysselsättningar. Det är emellertid ett känt faktum, att kvinnor förmått skapa sig namn som författare, konstnärer, sångerskor och skådespelare, och att de ofta komma upp i inkomster, som överstiga många manliga yrkesutövares. Inkomsten torde också förete en stor spridning med i vissa fall mycket höga inkomster.

I *journalistyrket* ha kvinnorna under senare år fått en allt större användning. Detta beror till stor del på en ökning i antalet tidskrifter, som behandla kvinnliga yrkesfrågor, hemmets skötsel, moder o. d., samt i införandet av specialavdelningar

för liknande frågor i de stora dagliga tidningarna. I många fall äro huvudredaktörerna för dylika tidskrifter kvinnor. Vid sidan härav finnes även ett antal kvinnor sysselsatta som reporters, kåsörer m. m. i dagliga tidningar och tidskrifter av annat slag. Enligt 1930 års folkräkning utgjorde de kvinnliga journalisternas antal 11 % av samtliga. Journalisternas yrkesförening, Svenska Journalistföreningen, har upprättat ett normalkontrakt, vilket upptar lika anställnings- och lönevillkor för män och kvinnor. De enligt dessa kontrakt utgående lönerna, vilka godkänts av flertalet tidningar, äro minimilöner, och de individuella lönerna överstiga ofta dessa med mycket växlande belopp. Man torde dock erfarenhetsmässigt kunna säga, att för liknande slag av arbeten erhålla kvinnliga journalister i allmänhet samma lön som manliga.

Under rubriken *advokater och sakförare* redovisades i 1920 års folkräkning 680 personer, varav 7 kvinnor eller 1 % av samtliga. År 1930 hade kvinnornas antal vuxit till 32 eller 3·3 % av samtliga 974 advokater och sakförare. Enligt den Wicksell-Jernemanska utredningen skulle antalet praktiserande jurister ha utgjort 820 år 1934. Skillnaden mellan denna siffra och folkräkningens torde motsvara antalet sakförare. Antalet kvinnliga dylika torde vara mycket obetydligt, och kvinnornas andel av samtliga praktiserande jurister torde sålunda vara större än ovan angivna siffra. Hur många av dessa kvinnor, som driva självständig advokatverksamhet, framgår ej av statistiken. Antalet kvinnliga medlemmar av Sveriges advokatsamfund utgjorde år 1937 19; totala antalet medlemmar var samma år 601.

Advokatyrket kan betraktas som ett relativt nytt yrke för kvinnorna. Deras antal ökas emellertid såväl absolut som relativt. De kvinnliga advokaterna torde huvudsakligen ägna sig åt familjerätt och notariatverksamhet, mera sällan åt brottmål. Bland de rena affärsjuristerna förekomma praktiskt taget inga kvinnor.

Förhållandena inom *nöjesindustrien* framgå dels av Tab. 21 och dels av företagsräkningens uppgifter för 1931. Dessa visa att kvinnorna i relativt stor utsträckning förekomma både som företagare och anställda. Teatrarna räknade visserligen år 1931 endast en kvinnlig företagsledare, men biografer och filminspelningsateljéer hade 29 kvinnliga företagare och 12 företagsledare. Dessutom fanns det 36 kvinnliga företagare inom cirkus-, folkparks- och annan nöjesrörelse. Skådespelerskorna utgjorde c:a 350 eller 37 % av samtliga skådespelare. Inom den övriga nöjesindustrien finnes dessutom en relativt stor tekniskt utbildad, kvinnlig personal. I övrigt arbeta kvinnorna inom denna näringsgren huvudsakligen på kontoren, som serverings- och kökspersonal samt påkläderskor och städerskor. Hela antalet sysselsatta kvinnor uppgick år 1931 till 2 064 eller 30 % av samtliga.

Sjuk-, fattig-, barna- och fångvård samt annan social verksamhet.

Detta är en yrkesgrupp, som på grund av utvidgningen av samhällets sociala och humanitära verksamhet är stadd i stark ökning. Som synes av Tab. 22 har hela antalet yrkesutövare stigit från 38 235 till 56 098 eller med 47 %.

Genom de ökade utbildningsmöjligheterna och tillkomsten av avlönade platser i socialt arbete ha nya arbetsmöjligheter öppnat sig för kvinnorna. Dylikt arbete har alltid utövat stark dragningskraft på kvinnorna och många ha ägnat sig åt det som ett obetalt arbete. En del av de utbildade socialarbetarna absorberas numera av kommunerna inom den administrativa delen av deras fattigvård, barnavård m. m. och en del går till anstalter av olika slag som föreståndare, lärare o. d. Ett arbetsfält finnes även vid stora industriella och andra företag, vilka i allt större utsträckning organisera social verksamhet för sina anställda genom inrättandet av intressekontor, anställandet av personalkonsulenter m. m. I folkräkningen föras de

Tab. 22. Sjuk-, fattig-, barna- och fångvård samt annan social verksamhet: Antal yrkesutövare enligt folkräkningarna 1920 och 1930.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
Läkare 1930	2 474	155	6·3
D:o 1920	1 789	90	5·0
Tandläkare	1 261	250	19·8
Gymnastikdir., leg. sjukgymn. m. m.	1 042	841	80·7
Sjukgymnaster (ej leg.), massörer m. m.	3 067	2 384	77·5
Summa 1930	*5 370*	*3 475*	*64·7*
» 1920	2 792	1 661	59·5
Veterinärer 1930	484	1	0·2
1920	456	—	—
Apotekare, farmaceuter 1930	1 702	495	29·1
1920	1 516	333	22·0
Barnmorskor 1930	2 345	2 345	100·0
1920	2 658	2 658	100·0
Sjuksköterskor 1930	10 808	10 447	96·7
1920	12 023	10 855	90 3
Badare, baderskor 1930	1 395	1 210	86·7
1920	1 078	927	86·0
Personal[1] vid: sjukvårdsinrättningar	17 545	13 399	76·4
fattigvårdsinrättningar	5 093	4 052	79·6
barnavårdsinrättningar	2 155	1 954	90·7
fångvårdsinrättningar	1 097	184	16·8
abnormskolor o. d.	798	652	81·7
Summa 1930	*26 688*	*20 241*	*75·8*
» 1920	14 460	9 629	66·6
Övriga 1930	4 832	2 735	56·6
» 1920	1 463	943	64·5
Totalantal 1930	**56 098**	**41 104**	**73·3**
» 1920	**38 235**	**27 096**	**70·9**

[1] Häri ingå ej läkare, sjuksköterskor m. m.

administrativa posterna till den kommunala förvaltningen och de i privat tjänst anställda till resp. industrier. De ingå sålunda ej i ovanstående siffror.

En mera detaljerad redogörelse lämnas här nedan för olika yrkesområden.

Läkare. En av de första banor, på vilka kvinnorna slogo in då universiteten öppnades för dem, var läkarbanan. Antalet legitimerade kvinnliga läkare har, speciellt under de sista decennierna, undergått en stark stegring, men som framgår av nedanstående tabell utgöra kvinnorna alltjämt en mycket ringa del av samtliga läkare.

Antal legitimerade läkare.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
1920	1 715	69	4·0
1925	2 014	91	4·5
1930	2 376	138	5·8
1934	2 732	160	5·9
1935	2 788	162	5·8

Källa: Sveriges officiella statistik. Allmän hälso- och sjukvård.

Den officiella sjukvårdsstatistikens siffror torde vara minimisiffror. Enligt folkräkningen utgjorde totalantalet läkare år 1930 nämligen 2 474 (med inkomst: 2 418), varav 155 kvinnor. Antalet läkare enligt »Förteckning på svenska läkare» var samma år 2 582. Enligt folkräkningen skulle de kvinnliga läkarnas andel vara 6·3 % av samtliga (1920: 5·0 %), d. v. s. något högre än enligt den officiella sjukvårdsstatistiken.

En relativt större del av kvinnorna än av männen arbeta som praktiserande läkare i Stockholm. Av de hösten 1936 till Stockholms läkarförening anslutna, praktiserande läkarna (366 st.) utgjorde kvinnorna nämligen 36 eller 10 %. Då det kan vara av intresse att studera, vilka specialiteter kvinnorna ägna sig åt som privatpraktiserande, har följande tabell uppgjorts över de i läkarförteckningen för Stockholm upptagna specialfacken. Enär i ett flertal fall en och samma läkare införts under flera specialfack, blir det sammanlagda antalet av de i tabellen upptagna läkarna större än det ovan uppgivna. Specialfacken ha ordnats efter kvinnornas relativa antal.

	Samtliga	Kvinnor		Samtliga	Kvinnor
Röst- och talrubbningar	2	2	Hjärtsjukdomar	61	4
Könssjukdomar	26	10	Röntgenundersökning, röntgen- o. radiumbehandling	19	1
Hudsjukdomar	27	9	Öron-, näs- och halssjukdomar	27	1
Massage och sjukgymnastik	11	2	Matsmältningsorganens sjukdom.	33	1
Kvinnosjukdomar o. förlossn.	26	4	Ämnesomsättningens sjukdomar	34	1
Ögonsjukdomar	15	2	Kirurgiska sjukdomar	39	1
Nervsjukdomar	27	3	Barnsjukdomar	43	1
Lungsjukdomar	57	6	Bakteriologi och serologi	3	—
Psykiska sjukdomar	10	1	Ortopedi	7	—
Tändernas sjukdomar	11	1	Utan specialitet	52	5
Invärtes sjukdomar	127	9			

Det framgår härav att, vad Stockholm beträffar, kvinnorna i lika stor utsträckning som männen skaffa sig specialistutbildning. Av samtliga kvinnor äro 10 eller mer än en fjärdedel hud- och könsläkare. Inom dessa specialfack utgöra kvinnorna mer än en tredjedel av samtliga. Antalet kvinnor som specialiserat sig på kvinnosjukdomar och förlossningar är relativt stort, men det vill synas som om någon nyrekrytering knappast ägt rum på senare år. Ett förhållande, som även är anmärkningsvärt, är att av 43 barnläkare endast en är kvinnlig. Kvinnor ägna sig endast i enstaka fall åt kirurgiska sjukdomar.

Först på senare år ha kvinnliga läkare i större utsträckning erhållit fast anställning i statlig eller kommunal tjänst. Vad de statliga tjänsterna beträffar, var det behörighetslagen som gav kvinnorna möjlighet att erhålla ordinarie högre tjänster i sjukvården, och det har väsentligen varit inom sinnessjukvården, som kvinnorna erhållit högre statstjänster efter 1925 (jfr tab. 16). På detta område hade nämligen ett relativt stort antal kvinnor genom praktiskt arbete som underläkare kunnat förskaffa sig nödig kompetens och stodo beredda att rycka in vid vakanser. År 1936 funnos icke mindre än 7 kvinnliga överläkare vid hospital, varav en sjukhuschef, vartill kommo 3 förste och 4 andre läkare. Någon ordinarie provinsialläkare finnes ej. En kvinna har antagits som fängelseläkare[1] vid kvinnofängelset i Växjö.

Vid kommunernas och landstingens sjukhus funnos vid samma tidpunkt två överläkare. Dessutom funnos en andre stadsläkare och en stadsdistriktsläkare.

Om man bortser från underläkarebefattningar, vilka kunna betraktas som ut-

[1] Våren 1938 förordnad som fängelsedirektör.

bildningstjänster, samt tjänster vilka uppehållas på förordnande, är det sålunda ett tjugotal kvinnor som hittills erhållit fasta tjänster hos stat, kommun eller landsting. Härtill komma ett antal poliklinik- samt skolläkarebefattningar, vilka innehavas av kvinnor. I de högre undervisningsanstalterna funnos sålunda vid 1937 års början 24 kvinnliga läkare på ett totalantal av 236. Även om den absoluta siffran synes låg, så är kvinnornas procentuella andel av samtliga skolläkare större än deras andel av hela läkarekåren.

Orsakerna till den koncentration av de kvinnliga läkarna till vissa specialfack som framkommer vid en bearbetning av materialet torde ligga däri, att kvinnorna ofta söka sig till de områden som erbjuda minsta motstånd. Detta motstånd kommer i stor utsträckning från patienterna, som i det ena eller andra fallet önska en kvinnlig eller manlig läkare. Ifråga om könssjukdomarna äro de kvinnliga patienterna sedan länge vana vid kvinnliga läkare och föredraga ofta dessa framför de manliga, vilket förklarar det relativt stora antalet kvinnliga läkare vid polikliniker för dylika sjukdomar. När det gäller gynekologfall, vända sig kvinnorna däremot lika gärna och i många fall kanske hellre till en manlig läkare. Denna patienternas — eller ifråga om barnsjukdomarna mödrarnas — inställning är det avgörande skälet för att så få kvinnor ägna sig åt kirurgiska sjukdomar eller barnsjukdomar. På hospitalen har man gjort den erfarenheten, att de kvinnliga läkarna — liksom sköterskorna — ofta kunna komma bättre till rätta med patienterna.

Den andra avgörande faktorn är graden av lätthet eller svårighet för kvinnorna att erhålla specialistutbildning i de olika facken. Inom sinnessjukvården har detta ej mött någon svårighet, dels på grund av uppfattningen om kvinnornas lämplighet och dels på grund av den sedan ett tiotal år pågående starka ökningen av antalet sjukhusbefattningar. Svårigheten för de manliga läkare, som vilja gå kirurgbanan, att erhålla befattning vid lasarett, tvingar in dem på närmast liggande fack, d. v. s. gynekologiska sjukdomar och förlossningar. Konkurrensen om utbildningsplatserna blir därför ytterst svår inom detta fack. Finnes det gott om kvalificerade manliga aspiranter till underläkarebefattningarna, föredrar ledningen nämligen många gånger en man framför en kvinna, även om hon har samma kvalifikationer som den manlige konkurrenten om befattningen. Ifråga om speciellt gynekologiska sjukdomar och förlossningar har man sålunda att räkna med utbildningssvårigheterna som en ytterligare spärr för kvinnornas tillträde till facket.

Vad beträffar provinsialläkaretjänsterna kan det erinras om att man år 1929 räknade med sex tjänsteår, innan en provinsialläkaretjänst kunde erhållas, och att kravet på meriter sedan dess ytterligare skärpts. Flertalet kvinnor draga sig för den ytterligare ökning av skuldbördan som meriteringen innebär, och föredraga därför att sätta upp privatpraktik, så snart detta är möjligt.

Tandläkare. De kvinnliga tandläkarnas antal har starkt ökats sedan 1920. Stegringen av deras relativa antal är emellertid ej så betydande som synes av nedanstående tabell.

Praktiserande tandläkare.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
1920	627	107	17·1
1925	793	149	18·8
1930	1 194	235	19·7
1935	1 856	376	20·3

Källa: Sveriges officiella statistik. Allmän hälso- och sjukvård.

Enligt 1930 års folkräkning var antalet tandläkare 1 261 (med inkomst: 1 201), varav 250 kvinnor (19·8 %). Enligt tandläkareorganisationernas uppgift skulle antalet praktiserande tandläkare år 1930 ha varit 1 241. Överensstämmelsen mellan de olika sifferuppgifterna är sålunda relativt god.

Det övervägande antalet kvinnliga tandläkare torde vara privatpraktiserande. Med den snabba utvecklingen av skoltandvården ökas dock möjligheterna för tandläkarna att erhålla fasta tjänster. På sakkunnigt håll uppskattas antalet vid årsskiftet 1936/37 fast anställda, kvinnliga skoltandläkare, till vilka hänförts sådana med minst 5—7 timmars daglig tjänstgöring, till 80 à 90. Dessutom fanns vid samma tidpunkt ett antal av 60 à 70 kvinnliga tandläkare, vilka avlönas av kommuner eller Röda-Kors-distrikt och som ha en mindre omfattande tjänstgöring.

Liksom bland männen är det numera vanligt att kvinnorna avlägga med. kand.-examen före sitt inträde vid Tandläkareinstitutet. Kombinationen med. lic.—tandläkare är mera sällsynt, men förekommer dock.

Massage, sjukgymnastik m. m. Detta är ett typiskt kvinnligt yrke. Enligt 1931 års företagsräkning fanns det 341 självständiga företagare inom denna bransch, varav 256 voro kvinnor. Enligt den officiella hälsovårdsstatistiken har de legitimerade praktiserande kvinnliga sjukgymnasternas antal starkt ökats sedan 1920, vilket framgår av nedanstående tabell.

Praktiserande, legitimerade sjukgymnaster.

	Samtliga	Kvinnor	Kvinnor i %
1920	623	447	71·7
1925	611	477	78·1
1930	705	551	78·2
1935	1 014	809	79·8

Dessa siffror torde dock vara för låga, ty enligt 1930 års folkräkning utgjorde totala antalet »gymnastikdirektörer, legitimerade sjukgymnaster och idrottsinstruktörer» 1 042 (med inkomst 856), varav 841 eller 81 % kvinnor.

Trots att det är fysiskt påfrestande, har detta arbete visat sig vara mycket lämpligt för kvinnor. Det stora antalet av sådana yrkesutövare, vilka ej redovisat någon inkomst, tyder emellertid på att många yrkesutbildade sakna regelbundet arbete.

Vid sidan av de legitimerade sjukgymnasterna finnes ett stort antal sjukgymnaster, massörer m. m., vilka ej skaffat sig den för legitimationen nödvändiga utbildningen. Deras antal uppgick år 1930 till 3 067 (med inkomst 2 663), varav 2 384 eller 78 % kvinnor.

Veterinärer. Det är endast under de sista åren, som kvinnor avlagt examen vid Veterinärhögskolan. Vid slutet av år 1936 fanns det fyra kvinnliga veterinärer (totala antalet veterinärer 615). Av dessa hade *en* fast anställning som stadsveterinär, medan de övriga ännu ej erhållit fast anställning utan endast uppehöllo vikariat på olika platser.

Apotekare och farmaceuter. Inom apotekareyrket arbeta män och kvinnor med samma slag av arbete, ehuru en viss tendens till arbetsfördelning gör sig gällande. Sålunda anses kvinnorna särskilt lämpade för receptariearbetet samt för analysarbetet på laboratorierna. I detta slag av arbete tjänstgöra därför relativt mer kvinnor än på övriga områden. Ifråga om laborantarbetet är det ej bristande kunskap och

förmåga som gör att kvinnorna anses mindre användbara, speciellt på mindre apotek, utan det förhållandet att laboranterna ofta måste lyfta tunga behållare o. d. I arbetet vid disken har det varit kundernas önskemål som åtminstone tidigare varit orsaken till att fler män än kvinnor tjänstgjort i expeditionen. Numera försöker man att ha både män och kvinnor vid disken för att tillgodose olika önskemål. På större apotek har man ofta en förste man, som svarar för personalen och har ett slags souschefbefattning. På ett flertal håll tjänstgöra kvinnor på dylika poster.

Kvinnliga innehavare av apoteksprivilegier funnos vid 1936 års slut till ett antal av åtta (i mindre städer och köpingar). Dessutom fanns en kvinnlig arrendator.

Relativt färre kvinnor än män avlägga apotekareexamen och på senare tid har det förelegat en tendens till minskning. Bland de år 1936 levande 170 obefordrade farmaceuter, som avlagt apotekareexamen t. o. m. år 1917, funnos 21 kvinnor (12 %), medan av dem som utexaminerats fr. o. m. 1918 och år 1936 ännu voro obefordrade till ett antal av 330, funnos 32 kvinnor (knappt 10 %). Denna minskning av de relativa talen kan bero på att tidigare, då kvinnornas tillströmning till banan var mera begränsad och urvalet därför starkare, var ett relativt större antal kvinnor inställda på en karriär inom yrket.

Lönen har alltid varit densamma för män och kvinnor. Även före 1919 års avtal, då avlöningen skiftade från apotek till apotek, var det kutym, att manlig och kvinnlig farmaceut erhöllo samma lön på samma arbetsplats. Detta har numera fastställts i avtalet. Lönen är graderad efter examen och är således densamma för samtliga farmacie kandidater, resp. farmaceuter med apotekareexamen, oberoende av arbetet inom apoteket. Lönen bygger på behovsprincipen. Barntillägg för barn under 21 år utbetalas även till kvinnlig farmaceut, som är änka eller frånskild. För de gifta kvinnliga farmaceuterna tillämpas den principen, att om hon är gift med en farmaceut utgår barnbidraget endast till denne. Är hon gift med en utomstående, har det varit kutym att hon fått ansöka om barnbidrag, som beviljats under hänsynstagande till mannens ekonomiska omständigheter. Utvecklingen går emellertid i den riktningen, att bidraget automatiskt tillfaller henne oavsett de ekonomiska förhållandena.

Kvinnornas antal har starkt ökats på senare år som framgår av nedanstående tabell (enligt den officiella hälsovårdsstatistiken):

Antal farmaceuter.

	Män	Kvinnor	Summa	Kvinnor i %
1920	1 127	252	**1 379**	18·3
1925	1 013	280	**1 293**	21·7
1930	1 039	345	**1 384**	24·9
1935	1 000	408	**1 408**	29·0

Kåren i dess helhet har ej ökats sedan 1920, men en avsevärd förskjutning har ägt rum från män till kvinnor. Den starka tillströmningen av aspiranter till Farmaceutiska institutet tyder på, att denna förskjutning ej kan bero på att löneförhållandena äro sådana att männen ej söka sig dit. Med de stigande möjligheterna för flickorna att avlägga studentexamen ökas tillströmningen av kvinnor till de yrken, för vilka dylik examen är nödvändig, relativt mer än tillströmningen av män. Då intagningen vid utbildningsanstalten ej går efter kön utan efter kvalifikationer för yrket, ökas därför antalet utbildade kvinnor i förhållande till antalet män. Någon svårighet att placera de utexaminerade kvinnorna har ej förmärkts.

Barnmorskor äro i regel anställda av staten eller kommunerna med en mindre kontantlön samt viss ersättning för varje förrättning. En del barnmorskor arbeta alltjämt som helt privatpraktiserande. Det förekommer även fast anställning vid statliga, kommunala eller privata barnbördshus. Antalet barnmorskor har minskats på grund av de sjunkande födelsesiffrorna och större benägenhet hos barnaföderskorna att anlita anstaltsvård. Möjligheterna härtill ha också ökats genom inrättandet i större omfattning än tidigare av barnbördshus. År 1920 var antalet barnmorskor enligt folkräkningen 2 658 och år 1930 endast 2 345. Den officiella hälsovårdsstatistiken uppger en väsentligt högre siffra: 3 022 för år 1920 och 2 668 för år 1930 (1935: 2 332).

Sjukvård. Inom den egentliga sjukvården användas kvinnor som sköterskor eller biträden; endast vid hospitalen förekomma manliga skötare. Som redan nämnts gäller en av inskränkningarna i behörighetslagen viss vård av sinnessjuk. Vid tiden för lagens tillkomst användes ej kvinnor på hospitalens manliga avdelningar, men enligt en modernare uppfattning, som vunnit stöd i erfarenhetsrön, anses det många gånger vara lämpligare med kvinnliga skötare för de manliga patienterna. Tack vare lagens formulering föreligger det ej heller något hinder för en överläkare att använda kvinnlig personal på manliga avdelningar. Men på grund av denna paragraf kunde man vid 1925 års lönereglering uppdela arbetet vid hospitalen på manliga och kvinnliga befattningar, varvid de förra sattes två à tre lönegrader högre än de senare. Detta har till följd att om en kvinna placeras som föreståndarska eller sköterska på en manlig avdelning, kvarstår hon alltjämt i sin kvinnliga befattning med lägre lön, trots att arbetet är detsamma som för hennes manlige kollega. Det är att märka, att utbildningen är lika för skötare och sköterskor.

Bland ekonomipersonalen finnes det män såväl som kvinnor. De senare sysselsättas som kökspersonal, tvätterskor och sköterskebiträden. Manlig arbetskraft på dessa områden förekommer endast vid en del större sjukhus, vid vilka man använder män för tyngre arbeten såsom distribution av maten på avdelningarna och handräckning i köken. I övrigt arbeta männen huvudsakligen som chaufförer, vaktmästare, hantverkare m. m. Enligt 1925 års bestämmelser äro befattningarna som föreståndare för de olika slagen av arbeten vid de statliga sjukhusen uppdelade på manliga och kvinnliga befattningar, vilka placerats i olika lönegrader.

Förvaltningspersonalen är övervägande kvinnlig. Före 1925 fanns vid statens hospital en kvinnlig och en manlig kameralbiträdesbefattning i olika lönegrader. Vid löneregleringen slopades den förra befattningen, medan den senare bibehölls och öppnades för kvinnor. Ifråga om övriga befattningar märker man en uppdelning, i det kvinnorna i regel bli husmödrar, medan sysslomansbefattningarna besättas med män. Husmödrarna ha i regel en anmärkningsvärt låg lönegradsplacering.

Ekonomipersonalen, sköterskebiträdena samt skötarna och sköterskorna vid hospitalen äro fackföreningsorganiserade, dels i Kommunalarbetareförbundet och dels i en särskild organisation, Sinnessjukvårdspersonalens förbund. Kvinnorna äro i regel anslutna till organisationen. Största svårigheten vid regleringen av arbetsförhållandena bereda arbetstiden och naturaförmånerna. Arbetstiden har dock reglerats i avtalen och har pressats ner väsentligt. I vissa fall tillämpas bruttolöner; de anställda få sedan betala mat och ev. husrum efter bestämd taxa. I andra fall utgår kontantlön jämte fri bostad och mat. Ekonomipersonalen är ofta bosatt utanför sjukhuset, varvid viss ersättning lämnas för naturaförmånerna. Då den kvinnliga personalen inom anstalten får bo två och två i samma rum, medan den man-

liga har ensamt rum eller familjebostad, har kontantersättningen, i de fall då den fixerats i avtalet, utmätts olika för ogifta män och ogifta kvinnor. För sköterskebiträdena och hospitalssköterskorna gäller ofta bostadstvång.

För sköterskorna vid andra sjukhus än hospital kräves en väsentligt längre utbildningstid. De äro ej anslutna till fackförbundet utan ha sin egen organisation, som på senare år börjat arbeta som en ren fackorganisation. Sköterskeyrket befinner sig f. n. i en omvandlingsprocess. Från att tidigare ha betraktats som ett kall, vilket skulle utövas utan hänsyn till materiella fördelar, har det mer och mer övergått att anses som ett yrke, vilket kräver sin ersättning i proportion till utbildningens längd och de krav det i övrigt ställer på sin utövare. Arbetstid och löner ha börjat regleras och frågan om rätten till giftermål har tagits upp till diskussion. Denna senare fråga kompliceras av att sköterskorna ofta måste bo inom sjukhuset.

Antalet kvinnliga befattningshavare av ovannämnda slag vid statens, landstingens och kommunernas sjukhus framgår av nedanstående tabell, som hämtats ur 1927 års undersökning rörande de lägre befattningshavarna i statlig och kommunal tjänst. Antalet har sedan dess antagligen undergått en avsevärd utökning på grund av dels expansionen inom sjukhusväsendet, dels regleringen av arbetstiden, som kräver utökning av personalen. Som synes äro landstingen de största arbetsgivarna på detta område. I dessa siffror torde ingå sköterskor, vilka ej arbeta vid sjukvårdsanstalter, t. ex. distriktssköterskor, och vilkas verksamhet även är av social natur.

	Sköterskor	Övriga
Staten: militära sjukhus, hospital, asyler och övriga sjukhus	1 471	[1] 944
Landstingen: sjukvård, sinnesslöanstalter	3 872	3 823
Kommunerna: hälso- och sjukvård	705	1 936
Summa	**6 048**	**6 703**

[1] Exkl. militära sjukhus.

Personal anställd vid de större privata sjukhemmen torde i regel arbeta under liknande förhållanden som vid de allmänna sjukhusen. Därjämte finnes ett betydande antal sköterskor vid mindre sjukhem och i privatvård samt i arbete, som ej tillhör den egentliga sjukvården. 1930 års folkräkning redovisade 10 447 sjuksköterskor och 361 sjukskötare. Härtill kom ett antal »sköterskebiträden o. d.» av 7 383 kvinnor jämte 23 män. Den totala, vid sjukvårdsinrättningar anställda personalen, utöver läkare och sköterskor, utgjorde vid detta tillfälle 17 545, varav 13 399 kvinnor (76 %).

Fattigvård, barnavård, fångvård m. m. Inom anstalter hörande till de två första grupperna torde kvinnoarbetet ha samma karaktär som i sjukvården. I den mån kvinnorna ej äro anställda som biträden och kökspersonal, arbeta de som sköterskor, föreståndarinnor för ålderdomshem och barnhem m. m.

Inom fångvården har kvinnoarbetet däremot en annan karaktär. Kvinnor som vaktpersonal eller assistenter finnas endast vid kvinnofängelset i Växjö och tvångsarbetsanstalten i Landskrona. I enlighet med bestämmelserna i behörighetslagen har man på detta område manliga och kvinnliga befattningar, vilket i 1925 års löneregler ing tog sig uttryck i olika löner. Vaktfru vid kvinnofängelse befinner sig

sålunda i lönegrad B 1, vaktkonstapel eller förman i B 6, första vaktfru i B 6 och överkonstapel resp. förste förman i B 8. Vad assistentbefattningarna beträffar, indelas dessa i fyra klasser. I den lägsta klassen, 4:e klassen i lönegrad B 12, befinna sig de fyra assistenterna vid kvinnofängelset och tvångsarbetsanstalten i Landskrona, vilka skola vara kvinnor; de manliga assistentbefattningarna av 1—3 klass äro placerade i lönegraderna B 20, B 18 och B 16, resp. Arbetet är detsamma för manliga och kvinnliga assistenter. Kompetensfordringarna skilja sig endast i det avseendet, att till assistent av 4:e klass kan antagas kvinnlig sökande som genomgått 8-klassigt flickläroverk, medan för assistenter i klass 1—3 studentexamen eller tekniskt läroverk är nödvändig. I praktiken torde jur. kand.-examen eller fil. mag.-examen vara nödvändig för dessa senare. De kvinnliga assistenternas enda befordringsmöjlighet från 4:e-klassbefattningen är fängelsedirektör. Denna befattning är vid kvinnofängelset och den kvinnliga tvångsarbetsanstalten öppen för såväl män som kvinnor, men har hittills endast haft manlig innehavare.[1] Formellt finns det ingenting som hindrar att en assistent i 4:e klass befordras till direktör, men utsikterna härför äro minimala. Klassindelningen och det förhållandet att de manliga assistenterna befordras från 3:e till 1:a klass, medan kvinnorna hela tiden stå kvar i 4:e klass, gör det tämligen utsiktslöst för de senare att konkurrera med t. ex. en manlig assistent i 1:a klass. Kvinnorna ha hittills ej fått tillfälle att meritera sig genom vikariat på direktörsposten. Som en ytterligare svårighet tillkommer att antalet kvinnliga assistenter är så litet, att ett urval blir mycket svårt. Den låga lönen och de minimala befordringsutsikterna kunna knappast locka kvalificerade sökande.

Diverse verksamhetsgrenar.

Under denna rubrik ha samlats ett antal olika verksamhetsgrenar av mycket skiftande karaktär, vilka ej kunna hänföras vare sig till industri, handel eller fria yrken. Den största gruppen utgöra *företag för hygien, renhållning o. d.*, vilka enligt 1931 års företagsräkning sysselsatte 10 718 kvinnor eller 51 % av samtliga inom branschen. Det är karakteristiskt för denna grupp, att man där finner ett mycket stort antal kvinnliga företagare, huvudsakligen inom två branscher: rak- och frisérsalonger samt tvätt- och strykinrättningar.

Frisöryrket har expanderat synnerligen kraftigt under 1920-talet. Enligt folkräkningen fanns det år 1920 2 641 barberare- och frisörbiträden, varav kvinnorna utgjorde ungefär en tredjedel. År 1930 hade detta antal stigit till icke mindre än 6 595, varav hälften utgjordes av kvinnor. För kvinnornas vidkommande har utvecklingen sålunda gått i den riktningen, att deras antal ökat starkt icke endast absolut taget (närmare en fyrdubbling) utan även i förhållande till männen. I damfrisérsalongerna användes så gott som uteslutande kvinnlig arbetskraft; endast på enstaka håll har man ett manligt biträde för att tillmötesgå speciella önskemål från kunderna. Lönen för de kvinnliga biträdena utgör enligt avtalet 50 kr. per vecka plus provision på intjänat belopp. Man räknar sålunda icke med dricks-pengar för de organiserade biträdena. Manliga biträden erhålla 5 kr. högre lön per vecka.

Medan man i damfrisérsalongerna alltid haft huvudsakligen kvinnlig arbetskraft, har inom herrfrisöryrket en förskjutning ägt rum mot en ökning av kvinnornas andel. Kvinnornas lön är även här 5 kr. lägre än männens, vilken uppgår till 61 kr.

[1] Se noten å sid. 425.

per vecka. Substitutionen beror till någon del på detta förhållande, men hänsynen till kundkretsen torde vara av större betydelse än den relativt obetydliga löneskillnaden på c:a 8 %. Detta framgår av att man på vissa platser använder mer kvinnlig arbetskraft än på andra. Sålunda torde Stockholm vara den stad, där antalet kvinnliga biträden i herrfrisérsalongerna är relativt störst.

Ordinarie utbildningstiden är 3 år för såväl manliga som kvinnliga biträden, men i praktiken torde utbildningen vid herrfrisérsalongerna kräva 4 år. Utbildningsförhållandena äro reglerade genom kollektivavtal. Kvinnor som av en eller annan anledning avbrutit sin utbildning kunna i Stockholm erhålla plats som rakbiträden med lägre lön än den fullt utbildade arbetskraften.

Arbetsförhållandena inom yrket äro mycket instabila, vilket framgår av den starka omsättningen inom fackföreningen. En av orsakerna torde vara den lätthet, med vilken en person kan övergå från anställd till egen arbetsgivare. Dylika småföretag misslyckas emellertid ofta, och den egna företagaren förvandlas då lika lätt åter till anställd. Bland de manliga är anslutningen till förbundet relativt god, medan kvinnorna däremot äro mycket sämre organiserade. Den talrika förekomsten av småföretag, liksom elevutbildningen vid vissa institut, försvårar organisationsarbetet. På grund härav kräva fackförbundet och arbetsgivareföreningen ömsesidigt organisationstvång. En till arbetsgivareföreningen ansluten företagare får endast anställa organiserad arbetskraft och likaså får en organiserad arbetare endast taga plats hos en organiserad arbetsgivare.

Tvätt- och strykinrättningar äro typiskt kvinnliga företag. Av ägarna utgjordes år 1931 icke mindre än 85 % av kvinnor och bland de anställda uppgingo kvinnorna till 87 %. Småföretagen dominera och den mera industrialiserade formen är av relativt sent datum. Fackorganisationen är därför också ny. I de kemiska tvättinrättningarna och färgerierna användes mera manlig arbetskraft, speciellt för färgningen samt för den tyngre pressningen. Färgningen är ett tungt arbete och fordrar lång yrkesutbildning. I de vanliga tvättinrättningarna har man praktiskt taget endast kvinnlig arbetskraft även som föreståndare och förmän.

Männen dominera inom *gaturenhållning, sotning o. d.* men det kan antecknas att det år 1931 fanns två kvinnliga företagare och en kvinnlig företagsledare inom gaturenhållningsföretagen.

Man finnner även ett relativt stort antal kvinnliga innehavare av *fastighetsagenturer och uthyrningsbyråer* samt som anställda företagsledare i *fastighetsbolag och bostadsföreningar. Skriv- och räknebyråer* innehavas ofta av kvinnor, medan däremot ett relativt mindre antal ägna sig åt *revisions- och bokföringsarbete. Plats- och arbetsförmedling* är ett typiskt kvinnligt yrke med 79 % kvinnliga innehavare. Icke mindre än 46 % av *begravningsbyråerna* innehavas av kvinnor och 24 % av *pantbanker och företag för varubelåning.* Det absoluta antalet inom dessa sista verksamhetsgrenar är dock litet.

Husligt arbete.

Det husliga arbetet kan uppdelas på två ur ekonomisk synpunkt olikartade kategorier, nämligen det oavlönade arbete, som utföres i hemmen av hustrur och andra familjemedlemmar, samt det arbete, som utföres av särskilt anställd arbetskraft mot avlöning. Den första gruppen är den mest betydande men också den som är svårast att definiera. Det är nämligen omöjligt att draga en bestämd gräns mellan sådant arbete, som är jämställt med ett avlönat yrkesarbete, och de arbetsuppgifter, som därutöver påvila speciellt hustrurna. Det senare kan jämställas med annat

oavlönat arbete, som en person utför för egen räkning eller för andra personer av altruistiska skäl och som ej kan ekonomiskt värdesättas. I detta sammanhang är det den förra delen av det oavlönade arbetet, det egentliga yrkesarbetet, som är av intresse.

Även om definitionen vore klar och entydig, föreligger det stora svårigheter att statistiskt fastställa omfattningen av det oavlönade husliga arbetet. Efterföljande siffror kunna dock ge ett begrepp om storleksordningen. År 1930 fanns det 993 711 hustrur, 292 903 vuxna kvinnliga familjemedlemmar och 85 585 änkor utan yrke, eller i allt 1 372 499 personer, varav det övervägande flertalet voro helt eller delvis sysselsatta med husligt arbete. Enligt »National Income of Sweden» skulle antalet kvinnor sysselsatta i oavlönat husligt arbete kunna uppskattas till 1 385 000 för år 1930. Samtidigt redovisades 893 342 kvinnliga yrkesutövare. Härav torde framgå att mer än hälften av de vuxna, arbetsförmögna kvinnorna alltjämt arbeta i hemmen med oavlönat arbete.

Överhuvud taget ha arbetsuppgifterna inom hemmet i hög grad minskats i samband med industrialiseringen, som överfört stora delar av produktionen till fabrikerna, och rationaliseringen av hemarbetet, som minskat behovet av arbetskraft. Härtill har även nedgången i nativiteten och därmed i hushållens storlek bidragit. Man kan emellertid ej kvantitativt bestämma, hur det husliga arbetet utvecklats, utan omdömena härom måste i hög grad grunda sig på erfarenhetsrön. Av de uppskattningar, som gjorts av Socialvetenskapliga Institutet i samband med dess nationalinkomstundersökning framgår, att icke endast det totala husliga arbetet minskat i förhållande till övriga produktionsgrenar, utan även att det avlönade arbetet torde ha reducerats i förhållande till det oavlönade. Detta skulle innebära att det minskade behovet av arbetskraft inom hemmen i högre grad skulle ha reducerat efterfrågan på anställd personal i stället för att stegra de gifta kvinnornas yrkesarbete utanför hemmen. Några bestämda slutsatser i detta hänseende kunna dock ej dragas ur dessa beräkningar som ha en mycket schematisk karaktär. Det oavlönade hemarbetets speciella ställning kommer att tagas upp till diskussion i samband med löneproblemet.

Folkräkningsuppgifterna visa att antalet kvinnor i husligt, avlönat arbete visserligen absolut taget ökats under perioden 1920—30 från 191 239 till 205 523, men att det i förhållande till samtliga yrkesarbetande kvinnor nedgått från 25 till 23 %. Tendensen är sålunda tydlig, men det är vanskligt att draga alltför bestämda slutsatser på grund av den obestämda gränslinjen mellan husligt arbete och andra näringsgrenar, speciellt jordbruk och restaurangrörelse.

Kvinnorna utgöra 98 % av samtliga inom gruppen. Man återfinner manlig arbetskraft huvudsakligen som portvakter, gårdskarlar o. d.; blott ett mindre antal arbeta som tjänare i egentlig mening. Bland kvinnorna finnes ett mindre antal sällskapsdamer, värdinnor m. m. Huvudparten utgöres av hembiträden samt hjälphustrur och städerskor.

Hela denna grupp kvinnliga arbetare är mycket heterogen, vilket framgår av löneuppgifterna i den av socialstyrelsen utförda undersökningen rörande det husliga arbetet. Enligt denna varierade nämligen månadslönerna från 25 till 75 kr. och däröver, exkl. naturaförmåner. Detta beror på mycket stora skiljaktigheter ifråga om utbildning och kvalifikationer i övrigt. Endast en mindre del av de anställda ha någon utbildning utanför yrket. Bland dem som arbetat en längre tid i yrket finnes givetvis ett avsevärt antal, som skaffat sig sin utbildning i yrket och som kunna betraktas som fullt kvalificerade. Undersökningen gav till resultat, att tillgången på kvalificerad arbetskraft ej kunde anses täcka behovet av dylik, medan det däremot fanns relativt riklig tillgång på okvalificerade hembiträden.

Utmärkande för yrket är den starka omsättningen av arbetskraft med korta anställningsperioder. Ofta utgör det husliga arbetet ett komplementyrke till utpräglade säsongyrken, exempelvis restaurangarbete. Platsrörligheten är mycket stor. Flickor ur småbrukare- och arbetarehem skaffa sig ofta sin första anställning på hemorten för att sedermera, då de fått en viss utbildning, flytta in till närmaste stad och därifrån till någon av de större städerna. Efter allt att döma pågår även en stark rörelse i motsatt riktning. Efter någon tids anställning i en större stad söker man sig tillbaka till hemorten, antingen endast temporärt eller för giftermål. Denna platsrörlighet påverkar åldersfördelningen. På de mindre orterna är de yngre hembiträdenas antal relativt större än i de medelstora städerna och i dessa större än i storstäderna.

Nedgången i de anställdas antal relativt till de övriga hemarbetandes torde bero på ett minskat utbud med åtföljande stegring av lönerna. Detta framtvingar i sin tur en sådan omläggning av hemarbetet, att man kan reda sig utan anställd arbetskraft. Orsaken till minskningen i utbudet är ej så mycket en lönefråga som en fråga om anställningsförhållandena överhuvud taget. Lönerna ligga visserligen i regel under vad som betalas av flertalet industrier, men det torde finnas många andra yrken inom handels- och kontorsvärlden som betalas sämre. Den oreglerade arbetstiden — enligt ovannämnda undersökning utgjorde nettoarbetstiden per vecka (semester ej frådragen) omkring 80 timmar —, bostadstvånget och en viss social ringaktning för yrket torde vara faktorer av större betydelse för rekryteringen än lönedifferenserna. I de större städerna föreligger en tendens att organisera anställningen även vid full tjänstgöring på så sätt, att hembiträdet bor utanför familjen och erhåller kontant hyresersättning. Av undersökningen torde framgå, att arbetstiden i dessa fall blir kortare än när hembiträdet bor hos arbetsgivaren.

Vid sidan av de fast anställda hembiträdena förekommer en relativt stor grupp hjälphustrur och städerskor, vilka antingen arbeta regelbundet vissa timmar om dagen eller taga tillfälligt arbete med tvättning, rengöring o. d. Till den förra kategorien höra dels städerskor på kontor m. m. och dels hembiträden med partiell tjänstgöring. Denna senare arbetsform vinner alltmer utbredning i de större städerna, speciellt i små hushåll, vilka ej giva full sysselsättning åt *en* arbetskraft. En avsevärd del av yrkesarbetarna i dessa sistnämnda kategorier torde utgöras av gifta kvinnor.

ANDRA AVDELNINGEN.

Kvinnornas löneproblem.

Problemets uppläggning.

Den redogörelse som i föregående avdelning lämnats för kvinnoarbetet ger vid handen, att det för närvarande existerar en mycket långt gående uppdelning på manligt och kvinnligt arbete och att det endast på ett fåtal områden föreligger en verklig konkurrens mellan män och kvinnor om samma slag av arbete. Även om arbetet i vissa yrken förefaller att vara detsamma för kvinnorna som för männen, visar det sig ofta vid ett noggrannare studium, att en uppdelning ändock äger rum, t. ex. på så sätt att kvinnorna arbeta i en typ av företag, männen i en annan.

Utvecklingstendensen är dock ej ensartad. Inom industrien har utvecklingen lett till en mycket sträng uppdelning av arbetet. På detta område kan man tala om två strömmar av arbetskraft, som gå parallellt med varandra i skilda fåror. Endast i enstaka fall, såsom inom textilindustrien och i spisbrödsbagerierna för att nämna de viktigaste exemplen, finner man att män[1] och kvinnor konkurrera om samma arbete, men dessa områden begränsas mer och mer. Vid givna tekniska metoder utgöra män och kvinnor inom industrien i regel »non-competing groups».

Man kommer verkligheten närmare om man talar om en konkurrens mellan olika arbetsmetoder, som kräva olika slag av arbetskraft. Man kan exempelvis för ett visst slags produktion använda en metod, som kräver manlig arbetskraft på grund av de anspråk som ställas på kroppsstyrka eller teknisk skicklighet, eller också kan man genom arbetsuppdelning i olika tempon med samma fördel använda kvinnor.

I de mer kvalificerade yrkena, vilka fordra högre utbildning, t. ex. läkare, apotekare, lärare inom den högre undervisningen, högre tjänstemän inom statsförvaltningen m. m., går utvecklingen i motsatt riktning, i det kvinnorna långsamt rycka in på områden, på vilka det av män och kvinnor utförda arbetet är detsamma, men vilka hittills i övervägande grad varit manliga. Detta gäller även den självständiga företagarverksamheten. De kvinnliga företagarnas koncentration till vissa områden är visserligen alltjämt mycket utpräglad, men enstaka kvinnor börja bryta nya vägar.

I de mellanliggande skikten, detaljhandel och lägre administrativa tjänster, arbeta män och kvinnor ofta med samma uppgifter, och på många områden föreligger det en verklig konkurrens. Tendensen går emellertid även här i riktning mot en längre driven arbetsfördelning. Ju större företagen äro, ju strängare blir fördelningen av arbetsuppgifterna, medan i de små företagen män och kvinnor i betydande utsträckning utföra samma arbete. På det hela taget äro förhållandena på detta område mycket mer labila än inom industrien.

[1] När man talar om män i detta sammanhang avses endast vuxna män. I vissa yrken användas nämligen vuxna kvinnor och minderåriga manliga arbetare för samma slag av arbete.

Denna stränga uppdelning av arbetet medför att principen om lika lön för lika arbete mister en del av sin relevans. Man kan tala om lika lön för manliga och kvinnliga lärare, som ha exakt samma utbildning och samma arbetsuppgifter. Men det finnes ej någon möjlighet att jämföra det arbete som utföres av t. ex. arbeterskan som paketerar tvålen och arbetaren som rör tvålmassan. De två slagen av arbete fordra olika egenskaper hos sina utövare och båda skulle kanske misslyckas, om de skulle byta arbete. Den del av den färdiga produktens värde som deras respektive arbetsinsatser representera kan ej mätas annat än med utgångspunkt från den lön de erhålla. Svårigheten att göra jämförelser är ännu mer markerad, när man kommer till yrken, i vilka endast kvinnor äro sysselsatta, t. ex. sjukvård och husligt arbete. Det är i flertalet fall på grund av arbetsuppgifternas olikartade natur omöjligt att bedöma, huruvida lönen för män och kvinnor är lika eller olika. Man kan emellertid konstatera att inom varje yrke eller grupp av yrken kvinnorna i regel fullgöra de arbetsuppgifter som ge de lägsta inkomsterna eller, med andra ord uttryckt, att kvinnlig arbetskraft står att erhålla till ett lägre pris än manlig. För kvinnornas löneproblem är det av största betydelse att söka finna orsakerna till detta förhållande. Frågan om den lika lönen är endast en del av detta stora problem.

Man kan ej komma åt det centrala i kvinnornas löneproblem genom ett teoretiskt resonemang under abstrakta förutsättningar, enär hela problemet är i hög grad institutionellt betingat. Det måste behandlas som ett lönepolitiskt problem med utgångspunkt från den existerande arbetsfördelningen och från de faktorer av institutionell eller annan art som äro avgörande för denna arbetsfördelning. En av de viktigaste av dessa faktorer är den existerande lönedifferensen. Man kommer verkligheten närmast, om man utgår från denna lönedifferens som ett faktum och studerar vilken betydelse den har för marknadens organisation samt för efterfrågan och utbud. Man kan därefter diskutera återverkningarna av en minskning av marginalen mellan manliga och kvinnliga löner.

Med denna uppläggning av problemet bli frågeställningarna följande:

1) Hur påverkar den existerande löneskillnaden efterfrågan på arbetskraft och därigenom fördelningen av arbetet mellan män och kvinnor? Då löneskillnaden, även om den är av utomordentlig betydelse, endast utgör en av de faktorer som äro avgörande för arbetsfördelningen, måste den ses i samband med hela det komplex av faktorer som påverka denna fördelning. En dylik analys av efterfrågan belyser även substitutionsmöjligheterna vid existerande löneskillnader.

2) Vilka äro orsakerna till att den kvinnliga arbetskraften accepterar lägre löner än den manliga? Denna fråga leder till en analys av utbudet och dess beroende av institutionella förhållanden.

3) Vilka äro möjligheterna för och vilka bli verkningarna av en relativ lönehöjning för kvinnorna inom ett visst arbetsområde?

Lönestatistikens användbarhet.

Innan vi övergå att diskutera löneproblemet efter de riktlinjer som framlagts härovan, är det av intresse att studera, vilka möjligheter som finnas att statistiskt belysa lönedifferenserna. Generellt kan sägas att några slutsatser i här berörda hänseenden knappast kunna dragas ur sådant material som endast ger medeltal för grupper av yrkesutövare (t. ex. lönestatistiken i Lönestatistisk årsbok eller folkräkningens löneuppgifter). Även om man ej använder materialet för att jämföra löner för samma slag av arbete utan endast för att bedöma hur mycket lägre i genom-

snitt de kvinnliga inkomsterna äro än de manliga, är det omöjligt att draga slutsatser ur detsamma, om man ej känner till spridningen av inkomsterna kring detta medeltal. Det låter sig nämligen mycket väl tänkas att ett fåtal höga inkomster för männen höja medeltalet för de manliga lönerna och att, om man kunde eliminera ytterlighetsfallen, medeltalen för de återstående skulle visa betydligt mindre differenser. Någon statistik som medger dylika beräkningar föreligger icke. Statistiken lämnar ej heller upplysning om hur eventuella skiljaktigheter ifråga om arbetstidens längd (deltidsarbete) påverka de relativa årsinkomsterna för män och kvinnor. Inom detaljhandeln kan exempelvis förekomsten av ett antal kvinnor, som endast arbeta vissa dagar i veckan, pressa ned medeltalet för kvinnorna.

Vissa uppgifter rörande lönerna i olika yrken ha lämnats i den föregående redogörelsen. En sammanfattning av dessa, kompletterade med andra upplysningar, ge i korthet följande resultat.

I den statliga förvaltningen och de affärsdrivande verken infördes år 1925 (definitivt år 1938) samt i undervisningsväsendet år 1937 principen om lika lön för män och kvinnor i samma tjänst med vissa undantag. Dessa gälla de tjänster, som på grund av behörighetslagens restriktioner kunnat uppdelas på manliga och kvinnliga. Inplaceringen år 1925 i den manliga löneplanen av de tjänster som tidigare voro kvinnliga och som alltjämt i praktiken kunna räknas som sådana ägde ej heller rum efter likalönsprincipen utan med hänsyn tagen till att man kan erhålla kvinnor till lägre löner än som skulle behöva betalas till män med motsvarande utbildning. I de högre tjänsterna är lönen densamma för män och kvinnor; i de lägre lönegraderna äro tjänsterna på grund av arbetets faktiska uppdelning på manligt och kvinnligt arbete ej jämförbara och en jämförelse mellan lönerna sålunda ej heller möjlig.

I butiks- och kontorsarbete med dess i regel individuella lönesättning bli förhållandena mer svårbedömbara. Medeltal för stora grupper bli missvisande, om man ej känner till åldersfördelningen, ty inom dessa yrken påverkas lönen upp till en viss gräns av tjänstetidens längd. Men även vid en uppdelning av inkomstuppgifterna på åldersklasser kvarstår frågan, huruvida de manliga och kvinnliga expediterna eller kontoristerna utföra samma arbete. Vissa specialutredningar visa att spridningen av inkomsterna är större för männen än för kvinnorna, men om fördelningen kring medeltalet är jämn eller icke framgår ej av det publicerade materialet. Man kan dock draga den slutsatsen att lönedifferensen är relativt obetydlig i de lägsta åldrarna men stiger med åldern.

Ett yrke i vilket »likalönsprincipen» är rådande är restaurangfacket. Som serveringspersonalens inkomster i hög grad äro beroende på den individuella prestationsförmågan, skulle det vara av intresse att jämföra inkomsten för kypare och uppasserskor. Men härför vore det nödvändigt att skilja ut uppgifterna från restauranger, i vilka män och kvinnor arbeta sida vid sida, och undersöka dessa särskilt. Vilka svårigheter som möta vid utarbetandet av en lönestatistik för detta yrke framgår av 1929/30 års specialutredning. De för denna utredning av arbetsgivare och arbetare lämnade inkomstuppgifterna visa så stora skiljaktigheter att slutsatserna måste bli mycket osäkra.

Om man studerar industriens kollektivavtal, finner man att en kvinnlig timlön på c:a två tredjedelar av den manliga visserligen är vanlig, men att det finnes betydande variationer kring detta medeltal. Därtill kommer att relationen mellan timlönerna ej ger ett mått på relationen mellan de verkliga förtjänsterna. Timlönerna fixeras nämligen med hänsyn till förekomsten av ackordsarbete. I industrier med övervägande ackordsarbete äro timlönerna i regel lägre än i industrier, i vilka arbetet huvudsakligen betalas per timme. Då det i många industrier förekommer,

att kvinnorna ha ackordsarbete i större omfattning än männen, är skillnaden mellan de verkliga förtjänsterna ofta mindre än skillnaden mellan timlönerna. I vissa industrier äro ackordssatserna olika för män och kvinnor, t. ex. i textilindustrien; i andra industrier fastställas ackordssatser för varje slag av arbete, oberoende av arbetarens kön (skoindustrien). Men det är oriktigt att härav draga den slutsatsen, att ackordssatserna i den sistnämnda typen av industrier äro desamma för män och kvinnor, ty vid fixerandet av ackorden tar man hänsyn till om arbetena ifråga utföras av män eller kvinnor och till den rådande skillnaden mellan manliga och kvinnliga timlöner. I de industrier i vilka arbetet betalas per timme eller vecka äro de avtalsmässiga lönerna i regel minimilöner och de verkliga lönerna utgå ofta efter skicklighet (tryckerier, litografiska anstalter m. fl.).

En jämförelse mellan de i den officiella lönestatistiken redovisade medelinkomsterna för män och kvinnor inom industrien kan som ovan påpekats bli missvisande. Vad här sagts om industrien gäller i stor utsträckning även för de avtalsreglerade områdena utanför den egentliga industrien.

Ifråga om jordbruket äro förhållandena så olika för olika typer av gårdar och för olika landsdelar att alla jämförelser försvåras. Svårigheterna ökas givetvis än mera genom att en så betydande del av kvinnornas arbetsinsatser utföres av oavlönad arbetskraft. Kollektivavtalet visar emellertid en betydande lönedifferens.

Av ovanstående framgår att det är ytterst svårt att statistiskt mäta lönedifferensernas storlek med hjälp av det material som finnes tillgängligt. För en diskussion om orsakerna till kvinnornas lägre lönenivå är differensens storlek emellertid av underordnat intresse. Det vore av större betydelse att få frågan om utvecklingstendensen belyst statistiskt.

Som synes av nedanstående tabell ger lönestatistiken vid handen, att stegringen i kvinnornas inkomster inom industrien sedan 1913 varit större än stegringen i männens och att tendensen sålunda skulle gå i riktning mot en utjämning. Endast de elektriska verkstäderna visa en utveckling i motsatt riktning.

Tab. 23. Årslöner inom vissa industrier: procentuell ökning för vuxna arbetare 1913—36.

Industri	Män	Kvinnor
Mekaniska verkstäder	121	165
Elektriska verkstäder	184	175
Grafisk industri	139	168
Bagerier	151	165
Choklad- och karamellfabriker	119	157
Bryggerier och läskedrycksfabriker	135	169
Spinnerier, väverier o. d.	121	136
Skrädderier och sömnadsfabriker	97	172
Skofabriker	84	93
Tändsticksfabriker	117	132

Källa: Sveriges officiella statistik. Lönestatistisk årsbok.

1936 års lönekommitté har låtit utföra vissa lönestatistiska utredningar. Genom bearbetning av socialstyrelsens material har man bl. a. erhållit sifferserier, vilka belysa kvinnolönens relativa förändringar under perioden 1920—35 för vissa yrken, i vilka män och kvinnor arbeta i större omfattning. Resultatet framgår av nedanstående tabell som är direkt hämtad ur kommitténs betänkande (Betänkande med förslag till civilt avlöningsreglemente. Stat. off. utr. 1937: 48. Bil. 7.). Tabellen vi-

sar en rätt avsevärd förskjutning till kvinnornas förmån i samtliga yrken utom för kontorspersonalen. Tillbakagången inom detta yrke sedan 1926, då maximum uppnåddes, kan möjligen bero på en förändring i den kvinnliga kontorspersonalens sammansättning på grund av kontorsarbetets mekanisering. Detta kan nämligen ha medfört en relativ ökning av den okvalificerade kontorspersonalen i jämförelse med den kvalificerade.

Tab. 24. Kvinnolönen i procent av manslönen för några grupper anställda och arbetare åren 1920—1935.

	Kontors-personal	Butiks-personal	Spinnerier, väverier o. d.	Skrädderier och sömnads-fabriker	Tändsticks-fabriker
1920	58·7	64·6	64·8	49·7	57·6
1925	61·7	68·3	65·4	49·7	60·1
1930	62·0	68·7	68·5	54·3	60·3
1935	58·4	75·1	68·1	56·5	64·3

Det är möjligt och t. o. m. sannolikt att som tabellerna visa en utjämning ägt rum, ej endast inom industrien utan även i andra näringsgrenar. Tillgängligt material tyder på att en dylik tendens gjort sig gällande även före 1913. Någon bestämd slutsats rörande tendensens styrka vågar man emellertid ej draga. Som tidigare framhållits påverkas medeltalet av gruppernas sammansättning och av förändringar i spridningen kring medeltalet. I de yrken, i vilka årsinkomsten förändras med tjänstgöringstidens längd, verkar en förskjutning i åldersfördelningen höjande eller sänkande på medeltalet, och det är därför möjligt att i vissa yrken den gifta kvinnans kvarstående i tjänsten genom att påverka den genomsnittliga yrkesåldern verkar stegrande på medelinkomsten. Det är också möjligt att kvinnolönerna nu förete en annan spridning än tidigare och att enstaka höga inkomster höja medeltalet, utan att den stora massan av löner undergått någon förändring. Tekniken har så radikalt förändrats inom många näringsgrenar under ifrågavarande tjugoårsperiod, att det arbete kvinnorna nu utföra knappast kan jämföras med det arbete som de utförde år 1913. I vilken grad dessa omständigheter påverkat den statistiskt redovisade relationen mellan kvinnliga och manliga löner är omöjligt att avgöra. Så mycket torde man dock kunna säga med stöd av erfarenhetsrön, att kvinnor numera väsentligt oftare än för ett par decennier sedan komma upp i förhållandevis höga inkomster. Det förtjänar även framhållas att löneutvecklingen medfört en relativ lönehöjning för de lägst avlönade arbetarna. Då kvinnorna i regel tillhöra denna grupp, har utvecklingen gått i en för dem gynnsam riktning.

Vid en jämförelse mellan mäns och kvinnors arbetsinkomster måste man taga hänsyn till eventuella olikheter i arbetsanställningens säkerhet, d. v. s. till risken för arbetslöshet. När under krisen efter 1930 ett ytterst ringa antal kvinnliga arbetslösa anmälde sig till arbetslöshetskommittéerna, berodde detta ej på att någon arbetslöshet icke förefanns. De arbetslösa kvinnorna anmälde sig nämligen mycket sällan. Några för dem lämpade reservarbeten hade icke ordnats, och då platser som hembiträde alltid funnos tillgängliga, hade vederbörande möjligheter att praktiskt taget undantagslöst hänvisa kvinnorna till dylikt arbete. Men platser i hemmen kan man söka direkt utan att först anmäla sig som arbetslös. Kvinnor ha för övrigt större förmåga än männen att med hjälp av »odd jobs» klara sig över en arbetslöshetsperiod. De kunna även, om de äro gifta med män, som ha arbete, eller ha föräldrahem, återgå till hemmet, i vilket de kunna göra en arbetsinsats

och sålunda lämna ett bidrag till familjeinkomsten. Att under en depression ett stort antal kvinnor i hemmen producera varor som annars skulle ha inköpts på marknaden, är en företeelse som vunnit föga beaktande, men som torde ha betydelse genom att reducera den nedgång i konsumtionen, som annars skulle äga rum på grund av minskningen i den kontanta familjeinkomsten. Dessa förhållanden få dock icke förringa betydelsen av åtgärder till hjälpande av de kvinnliga arbetslösa.

Även om hänsyn tages till dessa förhållanden, torde kvinnornas arbetslöshet faktiskt ha varit mindre än männens. Vad industrien beträffar, beror detta på att kvinnorna huvudsakligen arbeta inom konsumtionsvaruindustrierna, vilka i regel äro mindre konjunkturkänsliga än kapitalvaruindustrierna. Det kan även hända att inom en och samma industri (ex. bokbinderierna), kvinnorna i större utsträckning än männen äro sysselsatta i de mindre konjunkturkänsliga grenarna. Kvinnornas lägre löner torde däremot icke ha spelat någon roll i detta sammanhang under den senaste krisen. Åtminstone i industrien torde något utbyte av arbetskraft i syfte att pressa ned omkostnaderna ej ha ägt rum. Huruvida man inom kontorsvärlden eller i detaljhandeln vidtagit dylika åtgärder låter sig ej bedöma, men det är ej uteslutet att depressionen givit ökad fart åt rationaliseringssträvandena, speciellt i kontorsarbetet, och att omläggningen av arbetet hårdare drabbat männen än kvinnorna. Att den kvinnliga arbetslösheten på detta område varit omfattande är emellertid ett faktum.

Efterfrågan på manlig och kvinnlig arbetskraft.

De två viktigaste faktorerna, som äro avgörande för efterfrågans inriktning på manlig och kvinnlig arbetskraft, äro lämpligheten för yrket och den existerande differensen mellan manliga och kvinnliga löner. Vid sidan härav förekomma andra omständigheter som förhindra efterfrågan på arbetskraft av det ena eller andra slaget att göra sig gällande på vissa yrkesområden, t. ex. i lag fastställda förbud att arbeta i visst yrke eller skyddslagstiftning, som endast gäller den ena parten, begränsning ifråga om inträdet till utbildningsanstalter m. m.

I det konkreta fallet är det i regel synnerligen svårt att bedöma, vilken eller vilka av dessa faktorer som äro avgörande för fördelningen. Ett mycket vanligt fel är att från förekomsten av en lönedifferens i ett visst arbete sluta sig till att den kvinnliga arbetskraften är sämre än den manliga. En arbetsgivare som handlar rationellt använder icke sämre arbetskraft endast därför att den är billigare. Anställer han en sämre, lägre avlönad arbetare beror det på att dennes arbetsresultat är tillfredsställande för hans ändamål. Skillnaden i lämplighet för ett visst yrke inverkar ej direkt på lönen för manlig och kvinnlig arbetskraft i detta yrke. Den påverkar däremot sysselsättningens fördelning på män och kvinnor. Indirekt får en skillnad i lämplighet för vissa yrken, verklig eller påstådd, liksom absoluta förbud för vissa slag av arbeten, betydelse för den kvinnliga lönenivån, om en större begränsning åstadkommes i efterfrågan på kvinnlig arbetskraft i förhållande till utbudet av dylik arbetskraft än fallet är för den manliga arbetskraften.

Vid analysen av efterfrågans fördelning är det lämpligt att göra en uppdelning efter de faktorer som äro avgörande för densamma, och början göres därvid med lämpligheten för yrket. Även om de lagliga förbuden upphävas och lönedifferenserna utjämnas, torde vissa skillnader i detta hänseende komma att bestå som orsaker till arbetsfördelning mellan män och kvinnor. I den i första avdelningen lämnade beskrivningen över den nuvarande arbetsfördelningen har ett flertal exempel lämnats på de rådande uppfattningarna om kvinnornas lämplighet. I det följande göres en sammanfattning härav och dragas vissa slutsatser ur materialet.

Lämpligheten för yrket.

När man diskuterar frågan om kvinnornas eller männens lämplighet för ett visst yrke, möter man stora svårigheter. För det första är den avgörande faktorn för arbetsfördelningen ej de faktiska olikheterna mellan könen utan den uppfattning, som allmänt råder bland dem som efterfråga arbetskraft rörande den ena eller andra partens lämplighet för yrket.

Det är vidare ytterst vanskligt att avgöra vilka egenskaper, som erfordras för det ena eller andra yrket, och än mer att fälla ett omdöme om, huruvida dessa egenskaper överväga hos den ena eller andra gruppen. Det finnes alltid betydande individuella olikheter i grupperna. Man måste därför eliminera ytterlighetsfallen för att kunna jämföra grupper som äro representativa för männen, resp. kvinnorna. Först om man vid en dylik jämförelse finner olikheter mellan grupperna som äro väsentligt större än de olikheter som existera mellan de kvarvarande individerna inom varje grupp eller mellan grupper som uppstå vid en godtycklig kategoriklyvning som ej går efter kön, kan man draga några slutsatser rörande lämpligheten eller bristen på lämplighet hos det ena eller andra könet. Olikheter som på detta sätt kunna fastslås äro exempelvis männens större kroppsstyrka och kvinnornas lättare och snabbare handlag. En arbetsgivare i ett företag, i vilket arbetet är mycket tungt, löper sålunda en väsentligt större risk att erhålla en för arbetet ineffektiv person, om han anställer en kvinna i stället för en man, och vice versa i ett företag, där arbetet kräver ett snabbt och lätt handlag.

I de fall då det objektivt kan konstateras, att kvinnor och män skilja sig från varandra med avseende på vissa egenskaper, som äro av betydelse för prestationsförmågan, reser sig den frågan, huruvida dessa egenskaper kunna anses vara konstitutionella eller äro en produkt av uppfostran och miljö. Denna fråga är av betydelse för den framtida utvecklingen.

Man skulle kunna tycka, att skillnaden ifråga om en sådan fysisk egenskap som kroppsstyrka skulle vara en relativt enkel faktor i problemet. Det anföres sålunda ofta, att tungt och pressande arbete ej lämpar sig för kvinnorna på grund av deras svagare konstitution. Men vad menas med tungt och pressande arbete? I vissa fall är frågan lätt att besvara. Inom t. ex. gruvindustrien eller i sjömansyrket förekommer arbete, som ställer så stora anspråk på fysiska kroppskrafter, att endast i undantagsfall kvinnor skulle kunna utföra detsamma med tillnärmelsevis samma effektivitet som männen. I dylika fall är det givet, att en arbetsgivare väljer manlig arbetskraft i stället för kvinnlig oavsett den eventuella lönedifferens som föreligger dem emellan. Män och kvinnor utgöra »non-competing groups» med avseende på detta slag av arbete.

Ju mer man avlägsnar sig från ytterlighetsfallen, ju mer svårdefinierbart blir emellertid begreppet »tungt» arbete. Vad som inom en näringsgren anses vara tungt arbete, som bör reserveras för männen, är ofta mycket lättare än det arbete, som inom en annan näringsgren tilldelas kvinnorna. Belysande härför är ett yttrande av en arbetsgivarerepresentant vid en förfrågan, varför man ej i större utsträckning använde kvinnor inom den lättare järnmanufakturen. Svaret löd: »Men det gäller ju där att lyfta yxämnen o. d. som väga både 1 och 2 kg!» Man kan jämföra det arbetet med t. ex. arbetet inom pappersbrukens sorteringsavdelningar, i vilka kvinnorna före mekaniseringen fingo lyfta papperspackar som vägde både 50 och 60 kg, eller med arbetet i jordbruk och inom hemmen. En korg med våta tvättkläder är ingen lätt börda.

När man kommer in på frågan, huruvida »pressande» arbete lämpar sig för kvin-

nor eller icke, bli svårigheterna än större, enär det i detta fall rör sig icke endast om den fysiska utan även om den psykiska motståndskraften och omdömena sålunda måste bli i ännu högre grad subjektivt färgade. I allmänhet torde den uppfattningen råda i industriarbetarekretsar, att genom mekaniseringen av ett arbete, som i realiteten gör arbetet lättare, det ställes större anspråk på arbetarens motståndskraft på grund av den ökade arbetstakten. Arbetet blir mer »pressande», och man uppställer därför ofta krav på lönehöjning av denna orsak.

Inom vissa industrier motiverar man uppdelningen av arbetet med att arbetstakten är så högt uppdriven, att kvinnorna ej kunna stå ut därmed. Detta är fallet t. ex. i mjukbrödsbagerierna. Men man kan lätt draga fram exempel på industrier eller andra sysselsättningar, i vilka kvinnor föredragas framför män och i vilka arbetstakten är minst lika högt uppdriven. Man behöver bara nämna tobaksindustrien efter rationaliseringen, paketeringsarbete med hjälp av löpande band, arbete vid skriv- och bokföringsmaskiner på större affärskontor m. m.

Vid ett bedömande av motståndskraften vid dylikt pressande arbete måste hänsyn tagas till att en omläggning från ett mindre mekaniserat till ett mer mekaniserat arbete alltid ställer stora anspråk på arbetaren, antingen denne är man eller kvinna. Man har dock i industrier, i vilka en genomgripande rationalisering ägt rum, knappast gjort några erfarenheter som skulle ge vid handen, att kvinnorna ha mindre förmåga att stå ut med *omläggningen* än männen. För den yngre generationen, som kommer direkt in i det mekaniserade arbetet, äro anpassningssvårigheterna väsentligt mindre än för den äldre.

Det framhålles också i många fall som motiv för arbetsfördelningen, att man vill skona kvinnorna från otrevligt och smutsigt arbete. Detta motiv får emellertid ofta tjäna som förevändning för en uppdelning, vilken i realiteten har andra orsaker. Detta får en drastisk belysning i en engelsk officiell utredning, i vilken framhålles att vederbörande fackförening ej gärna såge, att kvinnor användes i fotografiskt arbete, emedan de då »utsattes för väta». Detta yttrande förefaller groteskt, när det finnes sådana typiskt kvinnliga arbeten som buteljsköljningen på bryggerierna, vilken före mekaniseringen var både otrevlig och hälsovådlig, samt arbete i tvättinrättningar, tvättstugor och i de till slakthusen anslutna tarmrenserierna. Det senare arbetet anses vara ett av de otrevligaste och obehagligaste arbeten som finnas, icke endast emedan arbeterskorna »utsättas för väta» utan även på grund av lukten från inälvorna.

Om man å ena sidan kan konstatera, att kvinnornas genomsnittligt lägre kroppskrafter göra dem mindre lämpade eller helt oanvändbara för vissa slag av arbeten, finnes det å andra sidan egenskaper, som i högre grad återfinnas hos kvinnorna än hos männen och som göra dem bättre lämpade för vissa yrken. Kvinnorna ha som redan påpekats i allmänhet ett lättare och snabbare handlag än männen. De komma sålunda upp i högre prestationsförmåga ifråga om arbeten för vilka dylika egenskaper äro erforderliga, t. ex. passning av halvautomatiska maskiner, vissa slag av hopsättningsarbeten, såsom inom radioindustrien, lindning av spolar inom den elektrotekniska industrien, vissa arbeten inom textilindustrien såsom solvning och flyning samt spinning, arbetet vid skriv- och bokföringsmaskiner m. m. Den tekniska utvecklingen under de senaste decennierna har, i den mån den medfört ökade krav på arbetarna med avseende på dessa egenskaper men minskat fordringarna på kroppskrafter, gått i en riktning som är fördelaktig för den kvinnliga arbetskraften. Genom att dela upp arbetsprocesser, vilka tidigare krävt en vuxen man, i olika tempon med mindre krav på kroppsstyrka men i stället stora fordringar på snabbhet och påpasslighet, har man kunnat ökat kvinnornas användbarhet på områden, som tidigare varit helt manliga. Detta gäller bland annat vissa delar av den

mekaniska verkstadsindustrien. Den ökade användningen av kvinnor i kontorsarbetet beror bland annat på mekaniseringen utav detsamma, vilken i regel medfört en större efterfrågan på arbetskraft med sådana egenskaper som kvinnorna i allmänhet representera.

Det anses också att kvinnorna ha bättre sinne än männen för färger och utseende och att de sålunda i hög grad lämpa sig för t. ex. det finare arbetet inom textilindustrien, såsom vävning av mönstrade tyger, lagning av vävarna o. d., samt för nätlingen inom skoindustrien. Dessa egenskaper hos kvinnorna göra att de även äro särskilt lämpade för dekorerings-, putsnings- och efterarbeten, som äro avsedda att ge den färdiga produkten ett vackert utseende (porslinsindustrien). Däremot ha kvinnorna ej kommit in i den starkt traditionsbundna glasindustrien.

Det har även framhållits att den kvinnliga arbetskraften lämpar sig särskilt väl för de halvautomatiska maskinerna, arbetet vid löpande band o. d., där det gäller att hålla maskinens arbetstakt, men där arbetet givetvis måste bli ytterligt enformigt och monotont. Detta skulle bero på att kvinnorna i regel ha en större fond av tålamod och därför lättare nöja sig med ett rutinmässigt arbete. Man hör detta påstående framföras även inom kontorsarbetet. Det är dock ytterst svårt att avgöra, huruvida detta beror på en verklig skillnad mellan manligt och kvinnligt psyke. Dels kan uppfostran, som i stor utsträckning alltjämt går ut på att ge kvinnorna denna inställning, vara en viktig faktor, dels kan man fråga sig, huruvida icke många män skulle vara villiga att acceptera ett dylikt monotont arbete, som icke ställer större krav på tankeförmågan, om arbetet gåve dem den ställning och inkomst som de eftersträva.

En mycket viktig faktor av betydelse för kvinnornas användbarhet inom industrien är deras brist på fallenhet och intresse för teknik. Det framhålles ofta att en arbetare icke blott skall kunna sköta sin maskin, vilket kvinnorna kunna göra tillfredsställande, utan även skall kunna tekniskt behärska den. Inom textilindustrien anser man exempelvis att kvinnorna ej alltid komma upp till samma prestation vid vävstolarna, emedan deras pauser i arbetet lätt bli längre än männens. Uppstår ett smärre fel på maskinen, försöker den manlige arbetaren i regel att själv klara av detta i stället för att vänta på en reparatör. Detta är mera sällan fallet med kvinnorna. Bristen på tekniska kunskaper har sin kanske största betydelse däri, att den i stor utsträckning utgör ett hinder för kvinnorna att bli förmän och verkmästare i företag, där tekniska kunskaper ofrånkomligen krävas på dylika poster. Denna skillnad mellan män och kvinnor kan vara en produkt av den traditionella uppfostran, som redan från början riktar in pojkarnas intresse på det tekniska området, medan flickorna ytterst sällan intresseras härför. Man måste dock även räkna med möjligheten av en skillnad av konstitutionell art.

Det har visat sig att svårigheterna för kvinnorna att avancera till chefsposter äro stora, vare sig det gäller privata företag eller offentliga tjänster. På detta område råder, trots den ringa erfarenhet man har av kvinnliga chefer, mycket bestämda åsikter om kvinnornas brist på sådana egenskaper som äro nödvändiga i chefsbefattningar. Det är givet att det finnes människor som äro födda till chefer, men i viss grad torde chefsegenskaper vara något som man kan förvärva under sitt arbete. I detta avseende torde de traditionella uppfostringsmetoderna spela en avsevärd roll, enär flickorna i mycket mindre utsträckning än gossarna tvingas att taga ansvar. Faderns ställning i hemmet som den, på vilken ansvaret för familjens uppehälle i regel vilar, medför att gossarna från början inriktas på att det är deras uppgift att vara den bestämmande parten. På de flesta arbetsområden är man från början inställd på att kvinnorna skola ha det underordnade arbetet. De skola taga order. Männen å andra sidan äro i större utsträckning inriktade på avancemang.

De ställas inför uppgifter som innebära, att de måste fatta avgöranden och taga ansvaret härför, och de få sålunda en helt annan skolning än kvinnorna.

Det har även framhållits att kvinnor möjligen kunna sköta en mindre personal, men att så snart det gäller större företag med stor personal skulle deras fysiska och psykiska krafter ej räcka till. De fall, då man haft kvinnliga chefer i denna ställning, äro dock alltför fåtaliga, för att man därav skall kunna draga några generella slutsatser. Man måste också taga hänsyn till att kvinnorna som chefer ofta ha ett passivt motstånd att kämpa mot från de underordnades sida. Gamla traditioner äro så djupt rotade, att de underordnade ofta ha svårt att finna sig i att få en kvinnlig chef. Många män känna det som en kränkning av sin värdighet att arbeta under en kvinna, och många kvinnor foga sig hellre under en ung och oerfaren manlig chef än under en kvinna med större erfarenhet. De enstaka kvinnor, som erhålla mera framskjutna poster, äro också utifrån utsatta för mer kritik än männen. De veta att deras eventuella misslyckande betyder icke endast ett konstaterande av ett individuellt misslyckande utan en dom över kvinnor i allmänhet. Detta medför utan tvivel större påfrestningar på kvinnorna än på männen och kan bidraga till en psykisk överbelastning.

Att det i stor utsträckning är förutfattade meningar, som göra sig gällande ifråga om kvinnornas lämplighet för chefsbefattningar, framgår av att kvinnorna i större utsträckning bli självständiga företagare än anställda företagsledare. I det förra fallet äro de nämligen ej beroende av en tillsättande myndighet, som har att bedöma deras eventuella lämplighet för uppgiften, utan de kunna själva genom sitt arbete förskaffa sig en ledande ställning. Även om de av kvinnor ägda företagen i regel äro små, finnes dock ett betydande antal fall, där kvinnor lyckats skapa och upprätthålla företag av icke föraktlig storlek.

Den omständigheten, att man ogärna tar kvinnor till chefer och vid anställning sålunda knappast räknar med ett eventuellt avancemang, har sin betydelse för rekryteringen. På vissa områden, även inom en sådan yrkesgren som restaurangfacket, där kvinnorna helt dominera, ta de stora restaurangerna, som använda blandad arbetskraft, vid rekryteringen hänsyn till att man får en tillräckligt stor manlig personal, så att möjligheter finnas att ur denna rekrytera de ledande krafterna. Man torde i allmänhet finna anställda kvinnliga arbetsledare i sådana företag som använda uteslutande kvinnlig arbetskraft eller på avdelningar med kvinnlig personal.

Lagstiftningsåtgärder m. m. som orsak till arbetsfördelningen.

Lagstiftningsåtgärder, vilka antingen direkt förbjuda kvinnorna att arbeta inom vissa yrken eller indirekt göra dem oanvändbara för vissa slag av arbeten, ha sin givna betydelse för efterfrågans inriktning. Viktigast i detta avseende är den speciella skyddslagstiftningen för kvinnor, särskilt bestämmelserna angående kvinnliga arbetares nattledighet. Denna lag, som antogs år 1909 med en övergångsperiod av fyra år, innebär att kvinnor som sysselsättas inom den egentliga industrien i företag med fler än 10 arbetare skola beredas en nattledighet om minst 11 timmar och i denna ledighet skall ingå tiden mellan kl. 22—5. Undantag härifrån kunna beviljas men ha endast medgivits för vissa konservindustrier. Nattarbetsförbudet medför att kvinnor ej kunna användas i industrier som arbeta i tre skift eller i sådana industrier där arbetet måste börja före kl. 5 på morgonen. Genom förbudet ha kvinnorna trängts ut från vissa väl betalda yrken, t. ex. tryckeriindustrien. Deras användbarhet inom bagerierna hade till följd av lagen minskats redan före bagerilagens tillkomst, och för vissa arbeten kvarstår denna mindre användbarhet även

efter denna lags genomförande. Nattarbetsförbudet har även medfört kvinnornas försvinnande från vissa delar av pappersindustrien och från pappersmassefabrikerna. Lagen lägger däremot icke hinder i vägen för kvinnornas användande i nattarbete inom icke-industriella yrken (såsom städningsarbete, t. ex. vid spårvägarna, utbärning av tidningar och sjukvård, för att endast nämna några exempel).

Av övriga bestämmelser i skyddslagstiftningen märkes förbudet för kvinnor att arbeta under jord. Vidare äger Konungen rätt att meddela särskilda villkor eller förbud för kvinnors användande i sysselsättning, som medför synnerlig fara för olycksfall eller är för kvinnor synnerligen ansträngande och hälsofarlig. För närvarande har denna befogenhet endast utnyttjats på ett område, där kvinnor av andra orsaker blott användas i mycket ringa utsträckning. Förbud har nämligen utfärdats mot att använda kvinna under 21 år för visst lossnings- och lastningsarbete på fartyg. Bestämmelserna äro dock så vaga, att det föreligger risk för att de skola kunna utnyttjas i för kvinnorna ofördelaktig riktning. Det är vidare förbjudet att använda vuxna kvinnor liksom män *under* 18 år för målningsarbeten med blyfärger.

Verkningarna av förbudet att använda kvinna för industriellt arbete viss tid efter barnsbörd samt av rätten för kvinnlig arbetare till ledighet två veckor före barnsbörd och under amningen äro svåra att bedöma. Man måste räkna med att viss ledighet vid barnsbörd alltid är nödvändig. Ur humanitär och social synpunkt är det även ett önskemål, att kvinnorna skola kunna beredas ej endast tillräcklig ledighet utan även ekonomisk möjlighet att utnyttja denna. Utan den senare möjligheten tvingas kvinnorna genom förbudet ofta att taga annat arbete än sitt yrkesarbete, vilket arbete delvis på grund av vederbörandes ovana vid detsamma kan vara tyngre och hälsovådligare.

Om man med hjälp av socialpolitiska åtgärder bereder kvinnorna möjlighet till den ledighet vid barnsbörd som anses önskvärd, kvarstår oavsett förbud eller icke förbud ett handikap för den kvinnliga arbetskraften på arbetsmarknaden. Även om kostnaden för ledigheten ej bäres av arbetsgivaren och även om bortovaron av en anställd ej vållar några större organisatoriska svårigheter — en ledighet som kan förutses och vars längd är fixerad på förhand, behöver åtminstone i större företag ej vålla större olägenheter i detta avseende än en semester och mindre än en sjukledighet — torde det rent psykologiskt föreligga en viss risk för att kvinnlig arbetskraft blir mindre efterfrågad för arbeten, vilka lika väl kunna fyllas av män som av kvinnor. Till skillnad från den tidigare diskuterade faktorn, lämpligheten för yrket, torde denna olikhet mellan män och kvinnor ej leda till en uppdelning av arbetet, utan torde snarare skapa en obenägenhet hos arbetsgivarna att låta kvinnorna kvarstå i tjänst efter giftermål eller till krav på en kompensation i form av en lägre löneutgift. Det förhållandet att en arbetsgivare genom att anställa kvinnlig arbetskraft riskerar att få bevilja tjänstledigheter vid barnsbörd skapar sålunda psykologiska reaktioner vilka verka i lönenedpressande riktning för samtliga kvinnor. Det är antagligt att en lagstiftning som ålägger honom att lämna dylik tjänstledighet förstärker dessa reaktioner. På områden, där arbetsgivarna sedan länge varit vana att använda gifta kvinnor, t. ex. inom industrien och restaurangyrket, är risken för dylika, rent psykologiska reaktioner ej så stora som på andra områden, där det är mera sällsynt med gifta kvinnor bland de anställda.

Om arbetsgivaren utbetalar full lön eller del därav under tjänstledigheten kommer pressen på kvinnolönerna att bli starkare. Den härigenom uppkomna marginalen mellan männens och kvinnornas löner får betraktas som en försäkringspremie som samtliga kvinnor få betala mot risken av en förlust av inkomst vid en eventuell tjänstledighet i samband med barnsbörd. Då man ej har kännedom om de fakto-

rer som äro avgörande för risken, d. v. s. proportionen mellan gifta och ogifta kvinnor inom en viss näringsgren, åldersfördelningen och födelsetalet för denna grupp, som på grund av selektionen ej behöver vara detsamma som för samtliga kvinnor, ligger det mycket nära tillhands att risken överskattas och att pressen på kvinnornas löner blir större än som är berättigat med hänsyn till kostnaderna.

1923 års behörighetslag, som trädde i kraft år 1925, öppnade de högre statstjänsterna för kvinnorna och medförde även ifråga om de lägre tjänsterna ett upphävande av den tidigare uppdelningen av befattningarna på manliga och kvinnliga. Behörighetslagen innehåller dock vissa inskränkningar. De flesta av dessa gälla befattningar, som knappast skulle sökas av kvinnor även om lagen ej förbjöde deras användande, t. ex. tjänster inom armé och flotta, poliskår, bevakningstjänster i tullen och vid manliga fängelser m. m. De för kvinnorna viktigaste restriktionerna gälla de prästerliga tjänsterna, länsstyrelserna samt vissa hospitals- och fängelsetjänster. Lagen utesluter ej möjligheten att i statsregleringsväg reservera vissa tjänster för kvinnor, vilket också skett i några fall (bl. a. ämneslärarinnor i läroverken).

Begränsning av utbildningen. Den frihet som kvinnorna, i all synnerhet efter 1927 års skolreform, åtnjuta ifråga om skolutbildningen och den högre teoretiska eller fackliga undervisningen står i skarp kontrast mot de svårigheter som yppa sig, när de vilja tillämpa de vunna kunskaperna i det praktiska livet. Det gäller helt allmänt, att det är lättare för kvinnorna att få den rent teoretiska utbildningen än att erhålla den praktiska träning som ofta är nödvändig för erhållande av platser eller för inträde till vissa högre fackskolor. Det visar sig sålunda svårt för de kvinnliga läkarna att erhålla viss specialutbildning, icke på grund av administrativa bestämmelser utan därför att vederbörande hellre antaga män än kvinnor på utbildningstjänsterna. Liknande exempel kunna uppletas på andra håll.

Emellertid är kvinnornas konkurrenskraft väsentligt större i de yrken, där utbildningen försiggår före inträdet i yrket i särskilda undervisningsanstalter, än i övriga yrken. Kvinnorna ha möjlighet att skaffa sig de teoretiska och praktiska kunskaper, som erfordras för dessa yrken, och kunna på objektivt sätt styrka sin kompetens. Helt annorlunda blir förhållandet, när utbildningen sker i yrket. En av förklaringsgrunderna till svårigheten att bryta den traditionsmässiga fördelningen av arbetet inom industrien och hantverket är den, att man i ett rent manligt yrke ej tar in enstaka kvinnliga lärlingar. Arbetsgivaren sätter ej gärna in en 15—16-års flicka på en verkstad, där det endast finnes manliga arbetare, enär han drar sig för att taga ansvaret för en åtgärd, som för honom ter sig som ett experiment. Vidare möter han i regel motstånd från arbetarna, ett motstånd, som beror dels på fruktan för en begynnande konkurrens från kvinnohåll, dels på att man ej anser sig kunna behandla flickor på samma ogenerade och ofta hårdhänta sätt som pojkar. Det torde också finnas en viss obenägenhet från föräldrarnas sida att placera unga flickor i rent manliga yrken. Att detta på många områden är ett svårt handikap för kvinnorna är tydligt. Det förhindrar deras användning inom industrigrenar, där de kanske skulle kunna vara mycket användbara. På andra håll, där de ändock komma in i yrket fastän vid en något högre ålder, försvårar det deras utbildning och därigenom deras chanser till bättre platser. Gamla traditioner och svårigheter att placera eleverna ha även bidragit till att göra lärlingsskolorna för industri och hantverk antingen rent manliga eller rent kvinnliga.

Hinder för kvinnorna att avancera till högre befattningar kunna även resas genom uppställande som kompetenskrav att vederbörande skall genomgå en av arbets-

givaren anordnad fortbildningskurs. Genom att reservera dessa kurser för män eller försvåra inträdet för kvinnorna har man ett medel i sin hand att konservera den rådande arbetsfördelningen. Exempel härpå kan man finna i vissa av statens kommunikationsverk efter behörighetslagens ikraftträdande. Den rådande tendensen att trots behörighetslagen åstadkomma en uppdelning av arbetet belyses av följande yttrande av 1928 års lönekommitté i dess betänkande med förslag till lönereglering för befattningshavare vid undervisningsväsendet (sid. 24): »Teoretiskt kunna män innehava även de lägre befattningarna och kvinnor de högre, men i praktiken räknar man med såsom regel, att de förra skola innehavas av kvinnor, de senare av män. En dylik fördelning av arbetskraften förutsätter man skola åvägabringas genom rekryterings- och befordringsväsendet.»

Dessa exempel visa att det fortfarande existerar hinder för kvinnornas utbildning, vilka utgöra en mycket viktig faktor i arbetsfördelningsproblemet.

Traditioner m. m. I många fall då kvinnorna äro lämpliga för visst arbete och deras lägre lönenivå skulle göra det ekonomiskt fördelaktigt för arbetsgivaren att använda kvinnor företager man dock ej en substitution. Detta kan bero på hänsyn till den gamla arbetarstammen och, speciellt i vårt land med dess lokalisering av industrien till relativt små orter, brukssamhällen, även av hänsyn till den uppväxande manliga ungdomen. Men oftare torde det bero på en viss konservatism hos företagarna, särskilt i gamla industrier, och en viss ovilja att ge sig in på något som man betraktar som ett experiment. Man har aldrig haft tillfälle att pröva kvinnor som arbetande inom den typ av företag det gäller, och man säger sig att experimentet likaväl kan lyckas som misslyckas. Man har ofta överdrivna föreställningar om olägenheter i disciplinärt hänseende; i företag som länge haft män och kvinnor arbetande sida vid sida anser man sig dock ej ha haft dylika erfarenheter. Om man skall taga in kvinnor, betyder det kostnader för inrättandet av särskilda omklädningsrum m. m. Speciellt inom industrien torde det förhållandet också spela in, att man ej vill skapa irritation bland de manliga arbetarna och i fackföreningarna. »Männen skulle aldrig tåla att få in kvinnor på arbetsplatserna.» Det är karakteristiskt för industrien att den relativa ökningen av kvinnoarbetet i »manliga» industrier i regel är begränsad till sådana fall, då antingen en ny tillverkning tages upp eller en genomgripande rationalisering äger rum, i vilka fall man kan upprätta helt nya avdelningar med enbart kvinnlig arbetskraft. Överhuvud taget föreligger inom moderna företag en tendens till standardisering i den meningen, att man vill ha rent manliga och rent kvinnliga avdelningar. Den arbetskraft som är i minoritet inom en industri får försvinna.

I andra slag av arbeten än det industriella, t. ex. kontorsarbete och detaljhandel, tycks det rent praktiskt sett vara väsentligt lättare att successivt sätta in kvinnlig arbetskraft bland den manliga, vilket förklarar att inströmningen av kvinnlig arbetskraft kan försiggå relativt smärtfritt.

Tidigare ha sociala konventioner i stor utsträckning hindrat kvinnor, särskilt från högre samhällsklasser, att komma in i »manliga» yrken. Så var fallet exempelvis i sjukvården. Med de senaste decenniernas hastiga utveckling ha dessa fördomar mer och mer försvunnit, och i den mån de finnas kvar, yttra de sig i regel som en spontan reaktion utan angivbara skäl mot att se en kvinna i ett arbete, där man förut ej använt kvinnlig arbetskraft. Att ett yrke är »opassande» för en kvinna hör man numera sällan. Ej heller möter man från de unga flickornas sida den uppfattningen att ett yrke ej är »passande» för dem, därför att det är ett manligt yrke. Man kan t. o. m. fråga sig, om icke männen i större utsträckning äro utestängda från kvinnliga yrken, på grund av föreställningen om det »förnedrande» för

en man att sköta »kvinnfolksgöra». Som ovan påpekats ifråga om det monotona arbetet, grundar sig motviljan emellertid även i detta fall ej endast på arbetets art utan även på den låga lön som arbetet ger.

Den rådande konservatismen i uppfattningen om kvinnornas förmåga att driva självständig verksamhet spåras i större svårigheter för kvinnliga företagare att erhålla kapital. Deras kreditvärdighet blir mindre än männens. Det kan ej undvikas att den konservatism och traditionsbundenhet i samhälleliga frågor som i regel utmärker bankledningarna, måste komma att sätta sin prägel på deras omdöme om den kreditsökande, kvinnliga företagarens möjligheter att lyckas. Häri ligger ett hinder för kvinnorna som företagare på nya områden.

En ytterligare faktor av betydelse för valet av arbetskraft är kundernas, patienternas eller klienternas önskemål. Man har här att göra med traditionellt rotade uppfattningar om den kvinnliga arbetskraftens duglighet, vilka medföra att många föredraga t. ex. en manlig läkare eller advokat framför en kvinnlig. Ju fler kvinnor som komma in på dessa banor, ju större utsikter är det emellertid att dessa fördomar så småningom skola försvinna.

Hur fasta gamla sedvänjor kunna vara framgår bl. a. av förhållandena i tobakshandeln, som på 1700-talet och långt in på 1800-talet var förbehållen »kvinnfolk och avsigkomna borgare». Först på senare tider, långt efter det att den ursprungliga orsaken försvunnit, har tobakshandeln förlorat åtminstone en del av sin karaktär av typisk kvinnlig gren av detaljhandeln.

Kvinnornas sjuklighet. Det torde ännu ej ha utarbetats någon sjukstatistik i Sverige som ger ett verkligt underlag för ett bedömande icke endast av omfattningen av kvinnornas sjukledighet i förhållande till männens utan även av orsakerna till eventuella differenser.[1] Det gäller nämligen i hög grad på detta område, att man ej kan draga slutsatser ur enkla medeltal utan att känna till frekvensen av sjukligheterna, dessas längd och framför allt jämförbarheten mellan de kategorier som ingå i sjukstatistiken. Sjukdomen kan nämligen vara orsakad av förhållanden som ha samband med arbetet och arbetsvillkoren. Exempel härpå äro nervsjukdomar hos ogifta folk- och småskollärarinnor, vilka leva ett isolerat liv i obygderna, magsjukdomar hos lågt avlönade kontorister och expediter, förkylningssjukdomar hos flickor som ha sitt arbete i stora lokaler, där de arbetande komma i nära kontakt med varandra, m. m. I yrken med kort semester och rätt till viss ledighet vid sjukdom utan löneavdrag blir sjukledigheten ofta en form av semester. Man måste också ta hänsyn till att kvinnorna i regel ha mycket mindre möjligheter att avancera i sitt yrke än männen. Det är givet att befordringsutsikterna, vilka äro beroende bl. a. på den energi som nedlägges i arbetet och på villigheten till övertidsarbete, måste ha stor betydelse för vederbörandes förmåga att stå ut med en lång daglig tjänstgöring. Att som skett draga slutsatser om kvinnornas motståndskraft på högre poster inom statsförvaltningen ur statistik, som bygger på material rörande den relativt lågt avlönade kontorspersonalen, är därför felaktigt.

Vidare har materialet i regel framlagts endast fördelat på män och kvinnor och det har ej heller givit möjlighet till ett bedömande av spridningen. Man kan ej jämföra de differenser som uppkomma vid en dylik uppdelning med dem som skulle uppstå, om fördelningen gjordes efter andra principer, t. ex. efter lönens höjd, semesterns längd eller vederbörandes civilstånd.

Denna senare omständighet är av stor betydelse från lönepolitisk synpunkt. Man

[1] Sedan detta skrivits har kvinnoarbetskommittén låtit verkställa en undersökning rörande folkskollärarinnornas sjukledigheter. Hänsyn till denna undersökning har ej kunnat tagas i det följande.

kan nämligen antaga att om kvinnorna under jämförbara förhållanden anses vara eller äro mer sjuka än männen, detta endast i begränsad omfattning har betydelse för arbetsfördelningen. Liksom ifråga om tjänstledighet vid barnsbörd är det nämligen endast i sådana fall, där en enskild arbetares bortovaro vållar större organisatoriska svårigheter eller förluster genom avbrott i utnyttjandet av maskiner m. m., som detta förhållande av rationella grunder påverkar arbetsfördelningen. Däremot utgör den större sjukligheten en lönenedpressande faktor speciellt på de områden, där sjukledighet beviljas med bibehållande av full lön eller del av lönen.

Lönepolitiskt skulle man kunna utgå från att varje enskild individ bör bära kostnaderna för sin sjukdom medelst på lämpligt sätt graderade sjukavdrag och att, om han eller hon vill försäkra sig mot sjukdom, detta bör ske i fristående sjukkassor. Lönebildningen skulle sålunda helt frigöras från denna faktor. Men man kan också angripa problemet från en annan utgångspunkt, vilken torde stå i bättre överensstämmelse med rådande principer, exempelvis i statsförvaltningen. Rättigheten till avlöning under sjukdom — och i viss utsträckning även rätten till återinträde efter sjukdom, så länge denna ej är fullt accepterad på alla arbetsområden — kan anses motsvaras av en viss, av arbetsgivaren innehållen del av lönen. Denna innehållna lön utgör en sjukförsäkringspremie, som betalas av alla, frånsett de individuella olikheterna i detta hänseende. Man avväger icke den innehållna lönens storlek efter de enskilda individernas risker, lika litet som man graderar familjepensionsavgifterna. Ifråga om de senare tillämpar man i statstjänst numera den principen, att alla betala samma avgifter oavsett kön och civilstånd. Man kan fråga sig, huruvida det finnes någon anledning — åtminstone inom statstjänst — att behandla risken för sjuklighet på annat sätt än risken för dödsfall, i all synnerhet som det icke finnes något tillfredsställande material för bedömande av riskernas storlek för den ena eller andra gruppen av tjänstemän. Man kan icke grunda en löneskillnad, vilken i realiteten utgör en höjd försäkringspremie för kvinnorna, enbart på osäkra erfarenhetsrön, vilka för övrigt kunna vara föråldrade. De mycket skiftande uppgifter, som anföras rörande kvinnornas sjuklighet, tyda på att omdömena i hög grad äro subjektivt färgade och beroende av vederbörandes allmänna inställning till och uppfattning om den kvinnliga arbetskraften.

Om man vid en löneregelering vill taga upp sjukligheten som en faktor, till vilken hänsyn bör tagas vid lönesättningen, måste man uppställa krav på en undersökning av sjukledigheterna, vilken fyller alla anspråk på representativitet och förutsättningslöshet. Det fordras också att resultatet ger ett definitivt och tydligt utslag i den ena eller andra riktningen. Om undersökningen skulle visa en avsevärd skillnad mellan män och kvinnor och om man skulle bygga upp sitt lönesystem härpå, frångår man emellertid den princip som för icke så länge sedan accepterats inom statsförvaltningen genom införande av lika familjepensionsavgifter oavsett kön och civilstånd.

Lönedifferensens betydelse för arbetsfördelningen.

Det har tidigare framhållits, att den existerande differensen mellan manliga och kvinnliga löner är en mycket viktig faktor i arbetsfördelningsproblemet och att den kan jämställas med övriga institutionella förhållanden. Skillnaden i lönenivå mellan män och kvinnor har nämligen bestått så länge, att den kommit att betraktas som något av en naturlag. Arbetsgivaren utgår i regel från den lägre kvinnolönen såsom given; han inriktar sin efterfrågan och organiserar sitt arbete därefter.

Lönerna för olika slag av arbeten äro starkt differentierade. Man har en rad av olika yrken eller arbeten inom yrkena, vilka kunna ordnas i en skala allt efter lönens höjd. Om det finnes ett utbud av kvinnliga arbetare, som äro villiga att

acceptera lägre löner än manliga arbetare, kommer arbetsgivaren att använda kvinnor till sådana arbeten, vilka vid rådande teknik och med gällande priser ej bära den högre lönen, under förutsättning givetvis att kvinnorna äro kompetenta för arbetet ifråga. Det är möjligt att i yrken, i vilka lönerna ej äro avtalsmässigt reglerade, manliga arbetare skulle kunna erhållas till samma låga lön. Men för att icke bli ansedda som dåliga arbetsgivare äro företagarna ofta ovilliga att anställa män till en lägre lön än den som är vanlig för dylik arbetskraft i motsvarande yrken. En uppdelning på manligt och kvinnligt arbete kommer härigenom till stånd utan något samband med eventuella olikheter i arbetskraftens kvalifikationer.

Förefintligheten av den billigare kvinnliga arbetskraften är ägnad att befordra en rationalisering som har till syfte att genom tekniska omläggningar göra denna arbetskraft användbar. Det är därför ägnat att förvåna att, åtminstone vad Sverige beträffar, några förskjutningar i relationen mellan män och kvinnor praktiskt taget ej ägt rum inom den industri, verkstadsindustrien, i vilken en dylik utveckling skulle ha varit mest trolig. Detta behöver ej innebära, att ej på vissa områden den lägre kvinnolönen möjliggjort rationaliseringar, men den relativa minskning i behovet av manlig arbetskraft, som därigenom uppstått, har tydligen uppvägts av ett ökat behov på andra håll. Det måste även ihågkommas att icke all rationalisering går i den riktningen att manlig arbetskraft ersättes med kvinnlig (eller eventuellt minderårig manlig) utan exempel på en motsatt utveckling kunna även framdragas. Införandet av automatiska vävstolar i textilindustrien har sålunda i viss utsträckning gjort den manliga arbetskraften mer användbar än tidigare.

Har en arbetsgivare den uppfattningen, att den kvinnliga arbetskraften är sämre än den manliga — antingen denna uppfattning är grundad på erfarenhetsrön eller på en förutfattad mening — sätter han i regel ej in denna arbetskraft på samma arbete som den bättre manliga arbetskraften, även om han kan få den förra till billigare pris, utan — åtminstone om han är rationell — delar han upp arbetet så, att den billigare och sämre arbetskraften får det mindre kvalificerade arbetet och den dyrare arbetskraften det mer kvalificerade. Det förhållandet att det finnes arbetskraft av olika kvalitet motiverar en uppdelning av arbetet men ej en olika lön för samma arbete.

Det ligger även nära till hands att arbetsgivaren, även om han anser båda slagen av arbetskraft lika kompetenta för ifrågavarande arbeten men av vissa skäl ej vill göra en fullständig substitution, ändock gör en arbetsfördelning. Motivet härför är i första hand att han vill utnyttja den bättre avlönade arbetskraften för de mer kvalificerade arbetsuppgifterna, men mer eller mindre medvetet göres uppdelningen även för att undgå det irritationsmoment som ligger i att arbetskraft av samma kvalitet sysselsättes vid samma slag av arbete men till olika löner. Ett exempel härpå finner man i den differentiering av arbetsuppgifterna som gjordes inom post- och telegrafverket efter 1925 års beslut (se sid. 408). Man räknade dock icke med att oppositionen mot den olika lönen för samma slag av arbete skulle komma att utbytas mot starka irritationsmoment, orsakade av kvinnornas strävanden att erhålla de högre poster, som de formellt äro berättigade att inneha.

Det finnes emellertid en tredje part vid sidan av arbetsgivarna, som efterfråga arbetskraft, och kvinnorna, som bjuda ut sin arbetskraft, nämligen den konkurrerande manliga parten. På de områden, där mannens och kvinnans lämplighet för yrket är densamma eller där skillnaden åtminstone icke är större, än att den faller inom marginalen för de normala individuella olikheterna, utgör kvinnornas lägre lönenivå ett mycket starkt konkurrenshot. Denna konkurrens kan mötas på två

sätt: antingen genom en utjämning av lönedifferensen eller genom en uppdelning av arbetet.

Mot en höjning av kvinnolönerna sätta arbetsgivarna ett mycket aktivt motstånd. Så länge man anser, att det förefinnes ett tillräckligt utbud av kvinnlig arbetskraft till den lägre lönenivån, finner man ej någon anledning att höja lönen. Men därtill kommer att själva föreställningen om en viss lägre lönenivå som »normal» för kvinnorna på grund av den sedan länge existerande differensen är synnerligen stark. Som framhållits av P. S. Florence[1] har den fast rotade uppfattningen om vad en kvinna »bör» ha i lön skapat ett slags köparmonopol gentemot den kvinnliga arbetskraften.

Det uppges att i nuvarande situation inom industrien en skillnad i timlönen på c:a en tredjedel av den manliga lönen anses vara »normal». Så länge det gäller löner som ligga under två tredjedelar av de manliga lönerna, är motståndet mot en höjning ej så kraftigt, men så snart det rör sig om höjningar utöver denna gräns, bli svårigheterna betydligt större. Man har tydligen en känsla av att man i så fall överbetalar den kvinnliga arbetskraften. Fackorganisationerna våga eller vilja ej taga risken av en öppen konflikt på denna fråga, ofta under hänvisning till att det ligger i kvinnornas eget intresse att gå varsamt fram på grund av risken för deras utträngande ur industrien. Det ligger även nära till hands att fackföreningarna, inom vilka männen ha det största inflytandet, vid underhandlingar offra något av kvinnornas intressen för att möjliggöra en lönehöjning för de manliga arbetarna. Det förhållandet, att lika lön ofta ej kan uppnås utan att de manliga lönerna sänkas eller att männen få avstå från en stegring, som de annars skulle kunnat räkna med, gör givetvis fackföreningarna mindre benägna för kraftåtgärder. I vissa yrken har lika lön dock införts.

Den andra vägen — att uppdela arbetet på manligt och kvinnligt — är en betydligt enklare metod för att eliminera konkurrensen, enär den ofta har stöd i traditioner och fördomar och många gånger endast innebär konserverandet av en sedan gammalt bestående arbetsfördelning. Det faktum att olikheten i lön driver fram en differentiering av arbetet framgår av sådana yttranden från fackföreningshåll, som att »om man inte kan driva upp kvinnornas löner, måste man se till att de få det 'lättare och enklare' arbetet», eller att »man kan inte begära av kvinnorna att de skola göra ett mer krävande arbete». Det är möjligt att man på arbetarhåll icke alltid har klara motiv för uppdelningen, men mer eller mindre medvetet har man drivits fram till denna av önskemålet att råda bot på konkurrensen på ett så effektivt och smärtfritt sätt som möjligt. Det är tydligt att denna metod är effektivare än den förra, ty även om underbetalningen av kvinnorna elimineras, är det ej givet att arbetsgivarna upphöra att anställa kvinnor.

Så småningom har uppdelningen, vilken endast i undantagsfall är bunden i kollektivavtalen, blivit ett faktum som man inte ens tar upp till diskussion vid avtalsförhandlingarna. Man blir så van vid att betrakta vissa arbeten som manliga, att man ej ens sätter ifråga att kvinnorna skulle kunna utföra dem lika effektivt. Arbetsfördelningen måste emellertid motiveras och i regel sker detta genom en enkel hänvisning till kvinnornas bristande lämplighet för arbetena ifråga. Men om man försöker tränga bakom de vaga uttalandena om att kvinnorna ej passa till det ena eller andra arbetet, finner man i regel att de aldrig prövats i dessa arbeten.

Betydelsen för kvinnornas vidkommande av denna utveckling inom industrien är, att ju längre differentieringen drives, desto svagare blir det intresse för en relativ

[1] Florence, P. S.: A Statistical Contribution to the Theory of Women's Wages. Economic Journal 1931, pp. 19 et seq.

höjning av kvinnornas löner som konkurrenshotet tidigare alstrat hos fackföreningarna.

Inom andra näringsgrenar än industrien och sådana yrken, som äro starkt fackligt organiserade, t. ex. inom kontorsarbetet och detaljhandeln, har som redan framhållits arbetsfördelningen ej gått så långt. Detta beror delvis på organisationernas mindre styrka, men huvudsakligen torde det bero på större svårigheter att uppdela arbetet och på det faktum att kvinnorna på detta område visat en användbarhet, som redan möjliggjort en långt driven substitution. Genom rationaliseringen av kontorsarbetet och genom de stora varuhusens tillväxt på småaffärernas bekostnad ökas emellertid möjligheterna för en ytterligare arbetsfördelning, och då det finnes en tendens hos tjänstemannaföreningarna att bygga sina lönetariffer på behovsprincipen med gränsen dragen mellan män och kvinnor, är det troligt att dessa möjligheter komma att bättre utnyttjas.

Den existerande lönedifferensen har andra, mer indirekta följder för efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Oberoende av vad orsaken till kvinnornas lägre lönenivå ursprungligen kan ha varit, kan man nu knappast taga denna som ett utslag av en skillnad i värdering av vederbörandes kvalifikationer, utan olikheten i värdering blir en följd av den faktiskt existerande lägre lönenivån. Man drar nämligen ofta den slutsatsen, att om kvinnorna i allmänhet ha lägre inkomster än männen, måste detta bero på att de utgöra en sämre arbetskraft. Detta påverkar i sin tur efterfrågans inriktning. Det blir sålunda ofta en prestigefråga för ett företag att använda manlig arbetskraft på poster som synas utåt. Härpå tyder ett yttrande av en svensk bankman om bankerna i ett grannland, vilka i stor utsträckning använda kvinnliga tjänstemän och även låta dessa underteckna brev med sitt fulla namn, att »man måste ju göra den reflexionen, att de ej ha råd att ha bättre arbetskraft». Företaget anser sig förlora utåt ur prestigesynpunkt genom att använda kvinnor, även om man internt erkänner deras kompetens. Det intressanta är att denna uppfattning återverkar på fördelningen av arbetet i yrken, där lönen är densamma, t. ex. i restaurangyrket. Att endast män användas i restaurangernas finare matsalar och festvåningar beror bl. a. på att det anses finare med manlig betjäning och detta beror i sin tur på att män i allmänhet utgöra en dyrare arbetskraft än kvinnor. Många husmödrar, som på grund av bristen på kvinnliga hembiträden anställt ett manligt hembiträde, anse att detta i viss mån höjer familjens sociala ställning, även om de betala endast den normala hembiträdeslönen.

Det förhållandet att lönedifferensen existerat så länge, att den kommit att betraktas som en institutionell faktor, har sålunda en utomordentlig betydelse i så måtto, som det bidrar att konservera den rådande stränga arbetsfördelningen samt att förhindra en längre gående substitution och en utjämning av lönerna. Många av de generella omdömena rörande kvinnornas lämplighet bottna ytterst i förekomsten av olika löner.

Utbudet och dess samband med de institutionella faktorerna.

Det har framhållits i början av denna avdelning, att man ej kan komma fram till kärnpunkten av kvinnornas löneproblem utan att studera de faktorer som påverka utbudet av kvinnlig arbetskraft. Av dominerande betydelse i detta sammanhang är kvinnornas ställning i äktenskapet samt det oavlönade hemarbetets speciella karaktär.

Med industrialismens och penninghushållningens genombrott uppstod familjetypen med mannen som ensam försörjare, i den betydelsen att han för sitt arbete som

löntagare eller självständig företagare erhåller en penninginkomst, på vilken familjen är helt beroende för sin existens. Denna familjetyp är för närvarande den dominerande, även om den, speciellt i städerna, börjar alltmer ge vika för familjen med båda makarna arbetande utanför hemmet. I jordbruket, som alltjämt i icke obetydlig omfattning har kvar rester av den gamla naturahushållningen, finnes en tredje typ av familjer med hustrun som aktivt arbetande i mannens företag.

Hustruns arbete i en familj av den förstnämnda typen är förlagt till hemmet. Hon erhåller en större eller mindre del av mannens penninginkomst för inköp av för familjen — och sålunda även för henne själv — nödvändiga varor och tjänster, och hennes verksamhet som producent blir att förädla de inköpta råvarorna och halvfabrikaten samt att utföra vissa tjänster för familjens behov. Denna verksamhet tillför icke familjen någon penninginkomst. Man kan uttrycka det på så sätt, att medan mannen som producent helt infogats i penninghushållningen, står hustrun kvar i naturahushållningen. Hennes arbetsinsats höjer emellertid familjens reala inkomst och hon bidrar härigenom till familjens försörjning. Detta har också erkänts i den svenska äktenskapslagstiftningen som säger:

»Makarna äro pliktiga att, var efter sin förmåga, genom tillskott av penningar, verksamhet i hemmet eller annorledes bidraga till att bereda familjen det underhåll, som med avseende å makarnas villkor må anses tillbörligt. Till familjens underhåll skall räknas vad som erfordras för den gemensamma hushållningen och barnens uppfostran samt för tillgodoseende av vardera makens särskilda behov.» (Giftermålsbalken, 5 kap., § 2.)

Frågan om hur hustruns arbetsinsats skall ekonomiskt värderas är synnerligen vansklig. Det är först och främst nödvändigt att draga en gräns mellan det arbete som utföres av hustrun som producent och sådant arbete som ej kan bli föremål för en ekonomisk värdering. Varje människa utför arbete för egen räkning vilket ej kan åsättas något bytesvärde, och i ett hem som bygger på gemenskapen mellan två eller flera personer uppstår arbete för gemensam räkning samt tjänster av samma karaktär mellan parterna: ansvaret för hemmets skötsel, hemmets inredning och underhåll m. m. I den vanliga typen av hem, som består av man och hustru eller av man, hustru och ett eller flera barn, torde hustrun i regel fylla huvudparten av dessa uppgifter. Detta betraktas ej som ett yrkesarbete.

Att gränsdragningen är mycket vag framgår av att i hem, där det ej finnes någon hustru, betald arbetskraft ofta får övertaga även en del av dessa uppgifter. Detta får dock betraktas som undantagsfall och man torde kunna utgå ifrån, att som regel hustrun åtager sig de ovannämnda arbetsuppgifterna, oavsett om hon har sin yrkesverksamhet förlagd inom eller utom hemmet. Det kan ej heller bliva tal om att försöka ekonomiskt värdesätta den insats hustrun eller mannen gör på det ickemateriella området, skapandet av hemmets karaktär, barnens uppfostran m. m. Hustruns yrkesarbete blir sålunda den del av hennes verksamhet i hemmet, som kan åsättas ett bytesvärde, därför att det kan överlåtas på betald arbetskraft. Det förtjänar anmärkas att i vissa fall mannen utför en del av detta yrkesarbete.

Efter en dylik avgränsning av det yrkesmässiga hemarbetet från det icke yrkesmässiga uppstår frågan om värderingsgrunden. Härvid måste man utgå från att det ej finnes någon anledning att åsätta hustruns yrkesmässiga hemarbete ett annat värde än som på marknaden tillkommer avlönat arbete av samma kvalitet. Det är givet att hustruns yrkesarbete, även om man förutsätter full sysselsättning, måste bli olika i hem av olika standard och av olika karaktär. Olikheten ligger ej endast i att man i t. ex. lantbrukarhemmet producerar mer än i det moderna stadshemmet, utan även däri att i det större hemmet hustruns arbete mer får karaktären av en arbetsledares, medan i det mindre hon blir den som ensam utför allt arbete. I

ett hem på en högre inkomststandard ställas också andra anspråk på den arbetandes kvalifikationer. Därtill kommer att i många hem mannens yrke (exempelvis som landshövding, kyrkoherde, m. m.) medför representationsskyldigheter och andra uppgifter för hustrun, vilka i så fall ingå i hennes yrkesverksamhet. Det kan ifrågasättas huruvida dessa uppgifter skola räknas in i hemarbetet, men då de äro så intimt förbundna med hemmet, torde detta vara berättigat.

Det föreligger sålunda en skillnad ej endast av kvantitativ utan även av kvalitativ art mellan arbetsuppgifterna i olika hem. Men detta motsvarar endast den skillnad som förefinnes mellan olika slag av avlönad arbetskraft och förringar sålunda ej giltigheten av det tidigare påståendet, att värderingen endast kan ske genom en jämförelse med avlönad arbetskraft av samma kvalitet.

Betydelsen av hustruns arbetsinsats för familjeinkomsten utgör en annan problemställning. I stort sett kan man säga att denna insats är relativt större, ju mindre mannens penninginkomst är. Vid låga penninginkomster kan värdet av hustruns insats vara lika stor eller t. o. m. större än mannens inkomst. Vissa reservationer måste göras med hänsyn till vad ovan sagts om hemarbetets olika karaktär och omfattning i hem av olika typ, vilket medför att även i fall med lika penninginkomst familjens reala inkomst kan bli olika på grund av olikheter ifråga om hustruns hemarbete. Vidare måste hänsyn tagas till att vid stigande penninginkomst en del av hustruns arbete ofta överflyttas på avlönad arbetskraft utan att de återstående arbetsuppgifterna i motsvarande grad utvidgas eller nya arbetsuppgifter tillkomma. Detta kan innebära att hennes arbetsinsats reduceras till normal omfattning eller att hon beredes en större eller mindre grad av sysslolöshet.

Då hustrun i den typ av familjer som här behandlas sålunda utför ett arbete som i många fall är av utomordentlig betydelse för hemmets standard, är det att förvåna att hon alltjämt betraktas av många som försörjd av mannen. Detta har två orsaker. Den ena är att hustrun ej erhåller någon kontant lön. Hennes bostad, mat, kläder, nöjen m. m. betalas ur mannens penninginkomst. Man räknar icke med att utgifterna för hustrun — eller åtminstone en del av dem — utgöra en ersättning för en utförd prestation av samma slag som den ersättning vilken i kontanter och in natura utgår till det »självförsörjande» hembiträdet, hushållerskan m. m. eller till de personer som utanför hemmets väggar producera varor för konsumtionen.

Den andra orsaken är den, att det ligger i det moderna äktenskapets natur, att båda makarna skola ha samma levnadsstandard. Detta innebär att den av makarna som har den största inkomsten måste avstå en del av denna för att höja den andra makens standard utöver den som motsvarar hans eller hennes andel i familjeinkomsten. Då i flertalet familjer mannen torde ha den större inkomsten, blir det han som måste sänka sin standard. Upp till en viss gräns blir denna sänkning större, ju större skillnaden är mellan mannens inkomst och värdet av hustruns arbetsinsats. Vid mycket stora inkomster för den ena maken kommer dennes standard dock att bli helt oberoende av den andra makens inkomst. Det måste betonas att någon jämförelse ej göres mellan den ogiftes och den giftes standard. I förevarande fall är det endast frågan om en jämförelse mellan familjer med olika sammansättning av familjeinkomsten.

Denna sistnämnda omständighet, kravet på lika standard för makarna, medför att i vissa inkomstlägen för makarna den hemarbetande hustrun kommer att leva på en standard som är högre än den hennes insats som yrkesarbetare berättigar till och att mannen kommer att betrakta sig som försörjaren samt hustrun som den av honom försörjda. Samma förhållande inträder givetvis i de fall, då båda makarna ha förvärvsarbete men den ena maken har en mindre inkomst än den andre.

Den allmänna uppfattningen av den hemarbetande kvinnan som försörjd, därför att hon icke har någon penninginkomst, förstärkes av att hennes naturainkomst till skillnad från övriga yrkesutövares naturainkomster ej göres till föremål för beskattning. I folkräkningarna klassificeras alla hustrur som ej ha inkomst av arbete utanför hemmet som »hustrur utan yrke», oberoende av att deras arbetsinsats i hemmet kan vara mera värd än den penninginkomst som vissa s. k. yrkesutövare erhålla.

Efterfrågan på den gifta, hemarbetande kvinnans arbetskraft är begränsad till den egna familjen. Härav följer för det första att med en minskning av barnantalet och därigenom av familjens storlek kommer efterfrågan på de hemarbetande hustrurnas arbetskraft att minskas, vilket kan leda till partiell sysslolöshet och en minskning av hennes bidrag till familjeinkomsten. Men denna begränsning av arbetsområdet har även andra konsekvenser. Andra yrkesutövare kunna genom att övergå till annat yrke eller genom att rationalisera sitt arbete öka sin produktionsförmåga och därmed sin inkomst. Det första alternativet, hustruns övergång till annat yrke, kunna vi i detta sammanhang bortse från, enär det betyder en förändring av familjens typ. Vad rationaliseringen beträffar har den samma konsekvenser som en minskning av familjens storlek, i det att den medför en reducerad efterfrågan på arbetskraft för hemmet.

I den mån avlönad arbetskraft användes för hemarbetet, blir rationaliseringen[1] lönande, om de kontanta utgifter, som den medför i form av högre hyror, inköp av hushållsmaskiner eller av varor, vilka annars skulle framställts i hemmet, understiga lönen (kontant och in natura) till hembiträdet. Vid stigande hembiträdeslöner blir rationaliseringen ett medel att förhindra en sänkning av familjens standard.

I de familjer däremot, i vilka hustrun utför allt arbete, ligga förhållandena annorlunda till. Om hustrun har en normal arbetsdag och om hon ej kan ekonomiskt utnyttja sin arbetskraft utanför hemmet, innebär ett utbyte av en arbetsprestation från hennes sida mot inköpet av en färdig vara, en arbetsbesparande maskin e. d. vilket kräver en penningutgift, en sänkning av familjens standard. Har hon före rationaliseringen haft en arbetsdag som är längre än normalt, får standardsänkningen vägas mot värdet av den minskning som genom rationaliseringen åstadkommes i hennes arbetsbörda. Om mannens penninginkomst är låg, blir en rationalisering otänkbar, förutsatt att icke rationaliseringen ifråga kan utnyttjas på så sätt att den ger hustrun möjlighet att utföra arbeten, vilka inbespara penningutgifter för andra ändamål.

Som hustruns arbetsprestation icke betalas i penningar, framstår — inom det möjligas gränser — varje arbete vilket inbesparar en utgift som ekonomiskt berättigat, oavsett utgiftens storlek. Under förutsättning av att en effektivisering ej är möjlig, är en utsträckning av den egna arbetstiden hennes enda medel att höja familjeinkomsten. I annan yrkesverksamhet betyder en utvidgning av arbetstiden i regel ökade penninginkomster. Detta är icke fallet inom hemarbetet. Först genom en höjning av mannens penninginkomst kunna mer rationella produktionsmetoder utnyttjas och hustruns arbetsbörda lättas. Drives rationaliseringen tillräckligt långt, kommer man emellertid till en punkt, då hustrun blir partiellt sysslolös.

Som en sammanfattning kan man säga, att normen för värderingen av oavlönat hemarbete av viss kvalitet vid det ekonomiska avvägandet av vad som bör utföras inom hemmet eller vid hustruns val av arbete bör vara den lön som utgår till av-

[1] Rationaliseringen tages här i betydelsen av en mekanisering av hemarbetet eller dettas överflyttande till företag utanför hemmet. En bättre organisation av arbetet som medför större effektivitet kan givetvis genomföras utan kontanta utgifter.

lönad arbetskraft av samma kvalitet. I verkligheten sker en värdering emellertid ej ens efter denna norm. Detta framgår av att de hemarbetande kvinnorna i många fall utnyttja sin arbetskraft på ett sätt som skulle framstå som oekonomiskt, om deras arbete skulle ersättas med samma belopp som tillkommer den avlönade arbetskraften. Orsaken härtill är den ovan nämnda, nämligen att de gifta hemarbetande kvinnorna i sin yrkesverksamhet äro begränsade till den egna familjen och att den tid de ej använda till arbete för familjens räkning ej kan ekonomiskt utnyttjas.

Betydelsen av det oavlönade hemarbetet framgår av de på sid. 433 framlagda siffrorna, vilka visa att det år 1930 fanns c:a 994 000 hustrur, c:a 293 000 ogifta kvinnor över 15 år och c:a 86 000 änkor, vilka ej hade något »yrke». Större delen av dessa kvinnor torde vara helt eller delvis sysselsatta som oavlönad arbetskraft i hemmen.

Ogift arbetskraft av denna typ håller på att försvinna, och för flertalet kvinnor står det numera fritt, när de uppnå vuxen ålder, att välja ett yrkesarbete utanför föräldrahemmet. De vid Stockholms högskolas socialvetenskapliga institut företagna omflyttningsundersökningarna visa, att den ogifta kvinnliga arbetskraften besitter en mycket stor platsrörlighet. Brist på arbetstillfällen på hemorten behöver därför ej lägga hinder i vägen för de unga kvinnorna att få en avlönad plats. Då en del ogifta kvinnor alltjämt ägna sig åt oavlönat arbete i hemmen, ofta med endast partiell sysselsättning, beror det i regel på konventionella uppfattningar. Den föreställningen torde dessutom alltjämt vara rådande på sina håll, att det är dotterns skyldighet mot föräldrarna att vid behov ställa sin arbetskraft till förfogande, medan för sonen det kontanta penningbidraget anses som det naturliga.

Inom ett annat stort arbetsområde för kvinnorna, nämligen jordbruket, förekommer ävenledes oavlönad arbetskraft i betydande omfattning. Om man bortser från hustrurna, vilka i de mindre jordbruken även deltaga i utearbetet, uppgingo hemmavarande, i jordbruket sysselsatta döttrar och systrar, vilka troligen icke åtnjuta någon kontantlön utan »försörjas» av fadern eller brodern, år 1930 till icke mindre än c:a 164 000 eller 69·5 % av den i folkräkningen redovisade kvinnliga arbetskraften i denna näringsgren.

Om man räknar samman antalet kvinnor i de fyra ovannämnda kategorierna, hustrur »utan yrke», änkor, kvinnliga familjemedlemmar samt hemmavarande döttrar och systrar i jordbrukarfamiljerna erhåller man ett antal av c:a 1 537 000 kvinnor[1] eller 65 % av den vuxna kvinnliga befolkningen, vilka enligt gängse språkbruk betraktas som »försörjda» i den meningen, att de ej ha eller ha haft ett yrkesarbete med penninginkomst eller åtnjuta inkomst av fastighet och kapital. Motsvarande siffror för den manliga befolkningen äro 268 000 eller 11 %. Man torde härav kunna sluta, att drygt hälften av de vuxna kvinnorna äro helt eller delvis sysselsatta i oavlönat arbete. Därtill kommer att en stor del av de kvinnor vilka redovisas som yrkesutövare endast ha arbetet som ett komplement till hemarbetet.

En annan konsekvens av kvinnornas bundenhet vid hemmet är den olika åldersfördelningen för manliga och kvinnliga »yrkesutövare». En väsentligt större del av de senare befinna sig i de lägre åldrarna. År 1930 utgjorde sålunda antalet kvinnliga yrkesutövare i åldrarna under 30 år 46 % av samtliga, medan för männen motsvarande procentsiffra var 35 %. Detta beror på en tidigare avgång från arbetsmark-

[1] Härtill komma c:a 10 000 kvinnor som åtnjuta understöd av kommun, stiftelse m. m. Vidare ha i denna siffra ej inräknats frånskilda, vilka genom understöd ha en kontant inkomst men dessutom ägna sig åt hemarbete.

naden för kvinnorna, vilket sammanhänger med att för ett stort antal kvinnor yrkesarbetet endast är temporärt och avbrytes med giftermålet.

Det är mot bakgrunden av ovan skildrade arbetsförhållanden för majoriteten av de arbetande kvinnorna som utbudet bör analyseras.

Jämsides med utformandet av den familjetyp, som bygger på mannens penninginkomst och hustruns oavlönade hemarbete, har en process försiggått, vars viktigaste resultat varit utströmningen av den ogifta kvinnliga arbetskraften på arbetsmarknaden. Denna arbetskraft har erhållit sysselsättning i yrken, i vilka ersättningen utgår helt, i vissa fall endast delvis, i form av en kontantlön. För kvinnor vilka icke endast voro betraktade utan även voro vana att själva anse sig och övriga hemarbetande kvinnor som försörjda måste en penninginkomst, hur liten den än var, ha inneburit ett ekonomiskt framsteg. Rent psykologiskt medförde penninginkomsten en känsla av självständighet, som för många kvinnor uppvägde de försakelser de måste underkasta sig på grund av den otillräckliga lönen.

Ofta betraktades och betraktas än i dag i vida kretsar kvinnornas penninginkomst som ett komplement till en familjeinkomst. Detta innebär att de som förvärvsarbetande icke räknade med att de skulle vara självförsörjande. De voro därför villiga att acceptera en låg lön, och i den mån de nödgades försörja sig på denna lön, tvingades de att pressa ned sina behov.[1] Med en för kvinnorna karakteristisk förnöjsamhet voro de länge tillfreds härmed. För att överhuvud taget kunna existera tillgrepo de samma medel som de gifta kvinnorna använda för att höja familjens standard, nämligen utnyttjandet av sin lediga tid för att utföra sådana arbeten, för vilka de med högre penninginkomst skulle direkt eller indirekt lejt arbetskraft. Detta accepterades av den allmänna opinionen som en naturlig sak. Vad som under svåra perioder kan vara en styrka för kvinnorna, nämligen deras medfödda eller genom uppfostran bibringade förmåga att reda sig själva ifråga om allt som hör till hemarbetet, blev en svaghet för dem i kampen för högre löner. Hur starkt gamla föreställningssätt i detta hänseende kunna sitta i, framgår av yttranden fällda under striden om likalöns-principen i folkskolorna våren 1937.[2]

Men det är icke nog med att de unga kvinnorna, när de välja sitt yrke och utbilda sig för detsamma, utgå från att de endast ha sig själva att försörja. Ända fram till de senaste årtiondena ha de ansett det som en given sak, att de vid ingående av äktenskap skulle lämna sitt yrke. I arbetarklassen ha låga löner visserligen sedan gammalt tvingat många hustrur till arbete utanför hemmet, men detta har ansetts som något föga önskvärt. Denna inställning har haft och har alltjämt mycket vittgående konsekvenser för kvinnoarbetet, men i detta sammanhang skola vi endast uppehålla oss vid en sida därav. Om kvinnan anser förvärvsarbetet endast vara en försörjning under en kort period, efter vilken hon blir »försörjd» av sin make, kommer hon att nöja sig med en låg lön. Även om kvinnorna numera i högre grad än tidigare räkna med att behålla sitt yrke efter giftermålet, betrakta de dock alltjämt i stor utsträckning sin inkomst efter giftermålet endast som ett tillägg till mannens. De räkna ej med att de äro familjeförsörjare.

Då de gifta kvinnornas möjligheter att genom arbete i hemmet höja familjens standard äro begränsade, föreligger det i många fall ett mycket starkt motiv för dem att skaffa sig ett avlönat arbete vid sidan av hemarbetet, även om ersättningen här-

[1] Prostitutionens samband med de låga kvinnolönerna bör framhållas i detta sammanhang.

[2] I en artikel i Soc.-Dem. den 10 maj 1937 har Th. Thorbjär framhållit, att opinionen på landsbygden är sådan »att en manlig lärare som själv sköter sitt hushåll av befolkningen på de flesta håll betraktas som snål och besynnerlig. ett omdöme som icke fälles om en kvinnlig lärare i samma belägenhet, då det anses fullt naturligt, att hon lagar sin mat själv».

för är låg. Den låga lönenivån i många specifikt kvinnliga yrken, som äro särskilt lämpade som komplementyrken till hemarbetet, beror på att det förefinnes ett utbud av denna karaktär.

För männen är utgångspunkten den motsatta. En man väljer ett yrke som ger en familjeförsörjarinkomst, enär han räknar med att han skall skaffa sig en familj — vi bortse här från övriga faktorer som påverka yrkesvalet. Han måste från början inrikta sig härpå, ty han kan som regel ej byta yrke på grund av sitt giftemål, och han kan ej heller på förhand veta, hur stort bidrag till familjens försörjning som hans hustru kan komma att lämna genom sitt arbete. Detta gör att han även som ogift räknar med en inkomst som med rådande standard inom den socialgrupp han tillhör räcker till för en familj av normal storlek och av den typ som ännu är den förhärskande. Denna inkomst blir betraktad som en normal manlig lön i hans socialgrupp, och det blir en prestigefråga för honom att oavsett civilstånd komma upp till denna inkomst. Familjeförsörjarsynpunkten bortfaller härigenom. Om en man ej erhåller denna normala inkomst, betraktas detta av honom själv och av andra, oavsett om han har barn att försörja eller ej, som ett misslyckande i hans yrkesverksamhet.

I denna skillnad mellan männens och kvinnornas inställning till försörjningssynpunkten finner man en orsak till att kvinnorna acceptera arbete som ger dem i genomsnitt lägre inkomster än männen. Man finner häri även en förklaring till att så många kvinnor i de mer kvalificerade yrkena välja en lägre utbildning och den med den lägre utbildningen förenade lägre lönen: de stanna t. ex. vid farmacie kandidatexamen och fortsätta ej till apotekareexamen, de bli adjunkter men skaffa sig ej lektorskompetens m. m. De ha ej samma känsla som männen av att de förlora i prestige, om de ej komma upp i de högre inkomsterna. De ha en benägenhet för att slå sig till ro. Å andra sidan ha de ofta en större förståelse för fritidens betydelse och även större förmåga att utnyttja denna för intressen som ej direkt ha med yrket att göra. Man finner sålunda att kvinnor i fria yrken, t. ex. läkare och advokater, ej bry sig om att driva upp sin verksamhet så långt som det skulle vara möjligt utan i stället använda fritiden för sociala eller kulturella intressen.

Man kommer sålunda fram till en skillnad mellan manliga och kvinnliga löner, vilken betraktas som normal med hänsyn till olikheten i verklig eller presumerad försörjningsplikt. Detta innebär dock ej att skillnaden skulle utgöra ett mått på de genomsnittliga eller som normala betraktade extrakostnaderna för barnförsörjningen, vilket bl. a. framgår av att marginalen i olika yrken är mycket skiftande, från ingenting upp till 50 % av mannens lön. Som redan tidigare påpekats, har man att räkna med att en marginal som varit bestående en tid får karaktären av en normal företeelse. Vidare måste man taga hänsyn till att vid bedömandet av kvinnolönerna inom ett visst yrke jämförelsen i regel göres med kvinnolönerna inom andra yrken och ej med den manliga lönen. Därvid kommer det oavlönade hemarbetet, vilket utövas av majoriteten av kvinnorna, att medvetet eller omedvetet tagas till utgångspunkt för jämförelsen, och även en måttlig lön kommer att framstå som hög för en kvinna. Detta är särskilt fallet i mindre kvalificerade yrken eller i de rena kvinnoyrken som stå hemarbetet nära. I de mer kvalificerade yrkena har man lättare att acceptera en hög inkomst för kvinnorna; detta framträder kanske mest markerat i de konstnärliga yrkena, i vilka varje dylik jämförelse bortfaller. Bortsett härifrån kan man konstatera att det oavlönade hemarbetet pressar ner den lönenivå vilken allmänt anses som normal för kvinnorna.

Den standard de förvärvsarbetande kvinnorna nu eftersträva är emellertid en helt annan än den som de nöjde sig med för endast 20—30 år sedan. Denna förskjut-

ning är ej endast resultatet av en inkomsthöjning utan har varit en primär faktor i kvinnornas kamp för att uppnå en bättre ställning. Den fortgående stegringen i de ogifta kvinnornas krav på livet, deras strävan efter en oberoende och säker ekonomisk ställning, som ger dem möjlighet att t. ex. skaffa sig ett hem även om de ej ingå äktenskap, äro ytterst viktiga faktorer för utbudet. De minska koncentrationen av kvinnorna till de lägst avlönade yrkena och påverka därigenom löneutvecklingen.

Den mycket påtagliga förändringen i detta hänseende under de senaste decennierna hör samman med att kvinnorna i allt större utsträckning ställa in sig på att yrkesarbetet ej är något tillfälligt. Man räknar ej längre med äktenskapet på samma sätt som tidigare. Härmed avses ej att äktenskapsfrekvensen skulle vara lägre utan endast att kvinnorna se mer realistiskt på framtiden och erkänna att de icke alla komma att ingå äktenskap. När man väljer sitt yrke, kan man ej veta, huruvida man kommer att ingå äktenskap eller icke. Vidare har den gamla uppfattningen att äktenskapet, om ej alldeles särskilda omständigheter förelåge, nödvändiggjorde ett ombyte av yrke för den kvinnliga parten genom en övergång till hemarbete, oavsett vederbörandes tidigare yrkesverksamhet, börjat ge vika för den modernare uppfattningen att den gifta kvinnan bör ha rätt att välja sitt yrke.

Denna utveckling är av utomordentlig betydelse för kvinnornas inställning till yrkesutbildningen. Så länge förvärvsarbetet endast betraktas som en temporär sysselsättning i avvaktan på äktenskapet, komma flickorna själva liksom deras föräldrar att fästa alltför liten vikt vid yrkesutbildningen. Staten har i detta avseende dock visat vägen. Skolor och utbildningsanstalter ha öppnats för flickorna i samma utsträckning som för gossarna — betydelsen av 1927 års skolreform på detta område får icke underskattas — men alltjämt lägga de enskilda individerna, icke minst föräldrarna och arbetsgivarna, alltför kortsiktiga synpunkter på flickornas utbildning. Uppfattningen av förvärvsarbetet som något temporärt präglar även många kvinnors inställning till yrket, sedan de erhållit arbete, och de förledas härigenom att nonchalera vikten av fortbildning i arbetet.

Man kan i de ovannämnda förhållandena finna en ytterligare orsak till det relativt stora utbudet av kvinnlig arbetskraft för lågt avlönat, rutinmässigt arbete såväl inom industrien som inom andra näringsgrenar. I detta fall har man sålunda ej att göra med ett utbud av arbetskraft, som även om den är kvalificerad på grund av tidigare diskuterade orsaker nöjer sig med lägre inkomster än männen, utan med ett utbud av arbetskraft, som på grund av sina bristande kvalifikationer endast kan komma ifråga för de enklaste slagen av arbeten, vilka betalas med låga löner.

Man kan draga en parallell mellan det problem som här upprullas för kvinnorna och det som länge diskuterats för den manliga arbetskraftens vidkommande, nämligen risken för att pojkarna komma in i s. k. »blind-alley»-yrken, av vilka springpojksarbetet är det mest typiska. Att man ej lika kraftigt strukit under risken för flickorna i detta hänseende, beror på att man för dem räknat med en automatisk avgång från yrket på ett någorlunda tidigt stadium genom giftermål. Med den fortgående tendensen att kvinnorna kvarstå i yrket blir detta problem brännande, speciellt inom kontorsarbetet på grund av den tekniska utveckling detta undergår för närvarande. Tendensen går nämligen i den riktningen att man har en liten stab kvalificerad arbetskraft samt en stor kår av lågt avlönade anställda, i regel flickor, sysselsatta med rutinmässigt arbete. Risken är mycket stor för att dessa flickor, som oftast ej ha någon grundligare utbildning och sålunda ej ha några avancemangsmöjligheter, skola fastna i detta lågt avlönade arbete, vilket dessutom är mycket pressande på grund av den uppdrivna arbetstakten.

Genom att uppfostra föräldrarna och flickorna till insikt om nödvändigheten av en ordentlig utbildning, vilket yrke man än väljer, och genom att hos kvinnorna skapa ett yrkesmedvetande kan man motverka det stora utbudet av okvalificerad arbetskraft. En dylik process är redan i gång, ehuru dess verkningar ej ännu hunnit göra sig märkbara över hela arbetsmarknaden. Den medför en starkare differentiering av kvinnoarbetet och en större spridning av kvinnornas inkomster. Den kvinnliga arbetsmarknaden kommer härigenom att närma sig den manliga i strukturellt avseende.

I sitt arbete för högre löner stå kvinnorna i en sämre ställning än männen, därför att de äro sämre organiserade. Av den skildring av förhållandena inom olika industrier som lämnats i föregående avdelning framgår, att industriarbeterskorna numera praktiskt taget äro lika väl organiserade som männen. Men de kommo in i organisationerna senare än männen och de ha icke haft samma förmåga som dessa att göra sig gällande i organisationsarbetet. De ha därför icke kunnat tillräckligt påverka fackföreningarnas inställning till deras löneproblem. I offentlig tjänst ha kvinnorna genom sina speciella föreningar och med stöd av de allmänna kvinnoföreningarna kunnat öva inflytande på den allmänna opinionen och på riksdagen och därigenom vunnit betydande framgångar. Detsamma gäller i viss utsträckning de kvalificerade fria yrkena. På övriga områden är kvinnornas organisatoriska inflytande mycket svagt, även om ett intensivt arbete nedlägges på många håll för att få dem med i de olika fackföreningarna. Tendensen går även i riktning mot ett större intresse från kvinnornas sida för fackorganisationerna. Svårigheterna äro emellertid mycket stora på grund av utbudets karaktär. Det behöver endast erinras om att inom jordbruket antalet kvinnor som äro i verklig mening anställda är relativt litet och att många av dem oscillera mellan jordbruks- och husligt arbete. Under sådana förhållanden möta strävandena att organisera arbetskraften stora svårigheter. Den stora platsrörligheten inom det husliga arbetet, rörligheten mellan detta yrke och angränsande näringsgrenar (restauranger, hembagerier o. d.) samt förekomsten av industriellt hemarbete och andra komplementyrken till det husliga arbetet, vilka icke ge full sysselsättning, resa även hinder för ett effektivt organisationsarbete. Bland de s. k. privatanställda äro organisationerna av relativt sent datum, vad såväl män som kvinnor beträffar. De faktorer som påverkat männens inställning till dessa frågor, konservatism, konventionella hänsyn, den individuella lönesättningen m. m., ha efter allt att döma i än högre grad varit avgörande för kvinnorna. Därtill kommer dels att kvinnornas låga löner gjort anslutningen till fackföreningarna ekonomiskt mer kännbar för dem än för männen och dels att uppfattningen om yrkesarbetet som något temporärt försvagat deras intresse för organisationen.

Då arbetet för högre löner, speciellt bland de privatanställda och statstjänstemännen, i hög grad är beroende på en gynnsam allmän opinion, försvåras kvinnornas strävanden, därför att de i stor utsträckning äro ensamstående. Deras krav på högre löner betraktas som ett utslag av egoism, lyxbegär, principrytteri (likalönen) m. m., åtminstone så snart det gäller andra grupper än dem som stå lägst på löneskallan. Däremot är det väsentligt lättare att få fram en opinion för högre löner åt männen som familjeförsörjare, av vilken även det betydande antalet ogifta män draga fördel. Ofta uppstår här en konfliktsituation för männen på grund av det konkurrenshot som de lägre kvinnolönerna utgöra, och opinionsbildningen till familjeförsörjarnas förmån blir därför starkast inom yrken (t. ex. statstjänst), i vilka efterfrågans fördelning på manlig och kvinnlig arbetskraft ej är lika känslig för en löneskillnad som efterfrågan på den fria arbetsmarknaden.

Möjligheterna för och verkningarna av en relativ höjning av kvinnolönerna.

Vi ha tidigare kunnat konstatera att utvecklingen under de senaste decennierna gått i en riktning, som varit gynnsam för kvinnorna. Deras användbarhet har ökats på många områden tack vare bättre utbildning, tekniska förändringar m. m. Man kan emellertid uppställa den frågan, varför den ökade användbarheten icke har förmått att i mer avsevärd grad höja kvinnornas löner i förhållande till männens. Delvis beror detta, som framgår av analysen av efterfrågan, på att den ökade användbarheten icke lett till en motsvarande stegring i den effektiva efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Företagarna ha på grund av icke-ekonomiska motiv ej företagit en substitution som skulle varit ekonomiskt berättigad vid rådande lönedifferenser. Detta räcker dock ej till för att förklara stelheten i lönesystemet. Vi skola därför angripa problemet från en annan utgångspunkt och undersöka möjligheten av en relativ höjning av kvinnolönerna på ett visst område samt vilka faktorer som motverka en relativ lönehöjning vid en på grund av ökad användbarhet stegrad efterfrågan. Vi skola därvid utgå från vissa förutsättningar rörande utbud och efterfrågan inom ett visst arbetsområde, vilka illusteras i diagrammen.

Relativ höjning av kvinnolönerna utan samband med förändringar i användbarheten. »Antal» och »lön» representera i diagram 1 liksom i övriga diagram kvinnornas antal, resp. lön på arbetsområdet ifråga. Det förutsättes att den manliga lönen är oförändrad (Q) och att en ökning eller minskning i relationen mellan

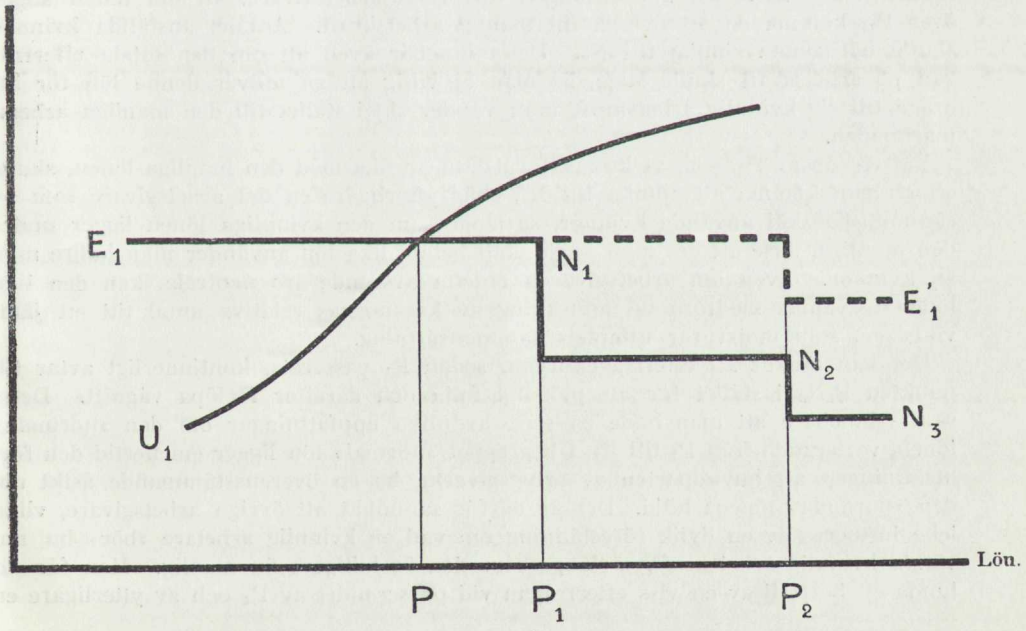

Diagram 1.

kvinnlig och manlig lön beror på en ökning eller minskning av kvinnornas lön. Detta innebär att en förändring i efterfrågan på manlig arbetskraft på grund av ändrade substitutionsförhållanden inom detta arbetsområde ej är av sådan omfattning i jämförelse med den totala efterfrågan, att den påverkar lönenivån för ifrågavarande slag av arbetskraft. Den kvinnliga lön som på arbetsområdet ifråga allmänt anses som »normal»[1] betecknas med P_1 ($< Q$). Efterfrågekurvan (E_1) illustrerar de *föreställningar* arbetsgivarna ha vid rådande löneläge P ($< P_1$) om sitt handlingssätt, i den händelse lönen skulle stiga över P_1.

Vid rådande tekniska och andra förhållanden antagas arbetsgivarna vara villiga att upp till en lönerelation av $P_1 : Q$ använda kvinnlig arbetskraft till ett antal av N_1. Man kan förutsätta att för arbeten, som kvinnorna anses kunna utföra lika bra som männen, användes endast den billigare kvinnliga arbetskraften och att endast män användas för arbeten, som kvinnorna ej anses kunna utföra lika bra som dessa. Så länge kvinnolönerna ligga under P_1, kan substitutionen sålunda förutsättas ha drivits så långt som anses tekniskt möjligt. Om man vidare förutsätter att de på detta område använda tekniska metoderna äro oberoende av förändringar i marginalen mellan manliga och kvinnliga löner, följer att en lägre lön än P_1 ej kommer att öka efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Vi bortse tillsvidare från de indirekta verkningar som en förändring i produktionskostnaderna skulle kunna få på efterfrågan på arbetskraft, manlig såväl som kvinnlig, på grund av åtföljande förändringar i produktpriser och efterfrågan på produkter.

Vid en högre lön än P_1 skulle, om arbetsgivarna handla enligt sina föreställningar, vissa för männen gynnsamma moment av icke-ekonomisk art uppträda, vilka göra arbetsgivarna obenägna att använda kvinnor i samma omfattning som tidigare; vinsten på lönekontot genom att använda kvinnor i stället för män är vid denna lönemarginal ej så stor, att den uppväger de andra faktorer, vilka verka i för kvinnorna ogynnsam riktning. Diskontinuiteten i denna punkt är sålunda betingad av den uppfattningen hos vissa arbetsgivare, att om lönen stiger över P_1, komma de att övergå till manlig arbetskraft. Antalet anställda kvinnor skulle härigenom sjunka till N_2. Detta innebär även att om den totala efterfrågan på arbetskraft skulle stiga, är man ej villig att gå utöver denna lön för att draga till sig kvinnlig arbetskraft utan vänder sig i stället till den manliga arbetsmarknaden.

Vid en lön av P_2, som vi kunna förutsätta är lika med den manliga lönen, skulle efterfrågan komma att sjunka till N_3, enär ytterligare en del arbetsgivare som av ekonomiska skäl använda kvinnor, så länge som den kvinnliga lönen ligger under den manliga, anse att om man ändå skall betala lika lön använder man hellre män än kvinnor. Även om arbetsgivarna i detta avseende äro neutrala, kan den lika lönen förväntas medföra en minskning av kvinnornas relativa antal till ett jämviktsläge, som motsvarar utbudets sammansättning.

Det kan tänkas att efterfrågekurvan, sedan P_1 passerats, kontinuerligt avtar till punkten P_2N_2 i stället för att plötsligt falla och därefter förlöpa vågrätt. Detta skulle innebära att man hade en serie av olika uppfattningar om den »normala» lönen, varierande från P_1 till P_2. I begreppet »normal» lön ligger emellertid den förutsättningen att huvudparten av arbetsgivarna ha en överensstämmande åsikt om den »normala» lönens höjd. Det är därför sannolikt att övriga arbetsgivare, vilka icke influeras av en dylik föreställning om vad en kvinnlig arbetare »bör» ha, använda kvinnlig arbetskraft, så länge som den är billigare än manlig. Man får sålunda ett bortfall av en viss efterfrågan vid passerandet av P_1 och av ytterligare en

[1] Jfr sid. 451.

del av efterfrågan vid P_2. Hur relationen mellan antalet sysselsatta män och kvinnor skulle utveckla sig, om de kvinnliga lönerna stege utöver de manliga, är ej av intresse i detta sammanhang. Det är sålunda oväsentligt, vilken form kurvan har efter P_2.

Kurvan U_1 representerar den faktiska utbudskurvan för kvinnlig arbetskraft, vilken antages vara sådan, att jämvikt erhålles vid en lägre lön än P_1. Det låga utbudspriset för den kvinnliga arbetskraften blir i detta fall avgörande för lönen. En höjning av lönen från P till P_1 skulle nämligen vara möjlig, utan att någon förskjutning ägde rum i relationen mellan antalet sysselsatta män och kvinnor. Med stöd av starka fackorganisationer skulle kvinnorna exempelvis kunna höja sitt utbudspris, så att kurvan komme att skära E_1 vid en lön av P_1 i stället för P. Motstånd reses av arbetsgivarna, därför att löneökningen, i den mån den ej kan kompenseras av prisförhöjningar, innebär en vinstminskning, men det finnes ej någon anledning antaga, att arbetsgivarna skulle frångå sin tidigare uppfattning om det lönande att använda kvinnor i stället för män, så länge lönen ej överskrider P_1.[1]

Man kan även tänka sig möjligheten av att driva upp lönen högre än P_1. Om P_1 motsvarar den lönerelation, som allmänt anses för »normal», är diskontinuiteten i denna punkt, som ovan anförts, betingad av den förutfattade meningen, att om lönen stiger därutöver, kommer man, trots att den kvinnliga lönen alltjämt är lägre än den manliga, att i viss utsträckning övergå från kvinnlig till manlig arbetskraft. Det är dock sannolikt att om lönen genom avtalsförhandlingar pressas över P_1, arbetsgivarna komma att acceptera detta utan att vidtaga någon förändring med hänsyn till arbetskraftens sammansättning. Det ekonomiska motivet för ett utbyte av arbetskraft saknas och det icke-ekonomiska motivet tenderar att bortfalla, i och med att lönestegringen är ett faktum. Vid det lägre löneläget ha arbetsgivarna vissa förväntningar om sina egna handlingar i en viss situation. När lönen höjts, finner man det med sin fördel förenligt att icke handla på det sätt man tidigare förutsatt. Den faktiska efterfrågekurvan erhåller en annan form, E_1E_1', än den anteciperade. Enär man ej på förhand vet, hur arbetsgivarna komma att reagera, utgöra deras, på förhand uttalade meningar om sitt handlingssätt i ett visst anteciperat löneläge ett riskmoment för den kvinnliga arbetskraften, som reducerar lönerörelsens slagkraft. Sin största betydelse har detta riskmoment i de fall, då frågan gäller införande av lika lön. Vid uppnåendet av denna lönerelation bortfaller nämligen helt det ekonomiska motivet för att använda kvinnlig arbetskraft i stället för manlig, och risken för att de icke-ekonomiska faktorerna skola framträda med större styrka ökas därför. Även om arbetskraften är väl organiserad, kan överskattningen av de föreliggande riskerna för den kvinnliga arbetskraften omöjliggöra en höjning av lönen.

Möjligheterna att åstadkomma en lönehöjning äro vidare beroende av utbudets elasticitet kring P. Två ytterlighetsfall kunna tänkas. Det ena inträffar om utbudet har den karaktären, att det visserligen behöves en lön P för att få fram den arbetskraft som motsvarar efterfrågan N_1, men att det därutöver finnes en stor reserv av arbetskraft, som är villig att acceptera arbete, även om lönen ej höjes över P. Detta innebär att utbudskurvan visar en diskontinuitet i P, som framgår av linjen U_1U_1' i diagram 2. Vid ett dylikt läge på arbetsmarknaden föreligga stora svårigheter att åstadkomma en så stark organisation att en lönehöjning kan åvägabringas.

[1] Vi bortse tillsvidare från att vinstminskningen eventuellt kan undvikas genom en mekanisering, som verkar sänkande på efterfrågan på arbetskraft.

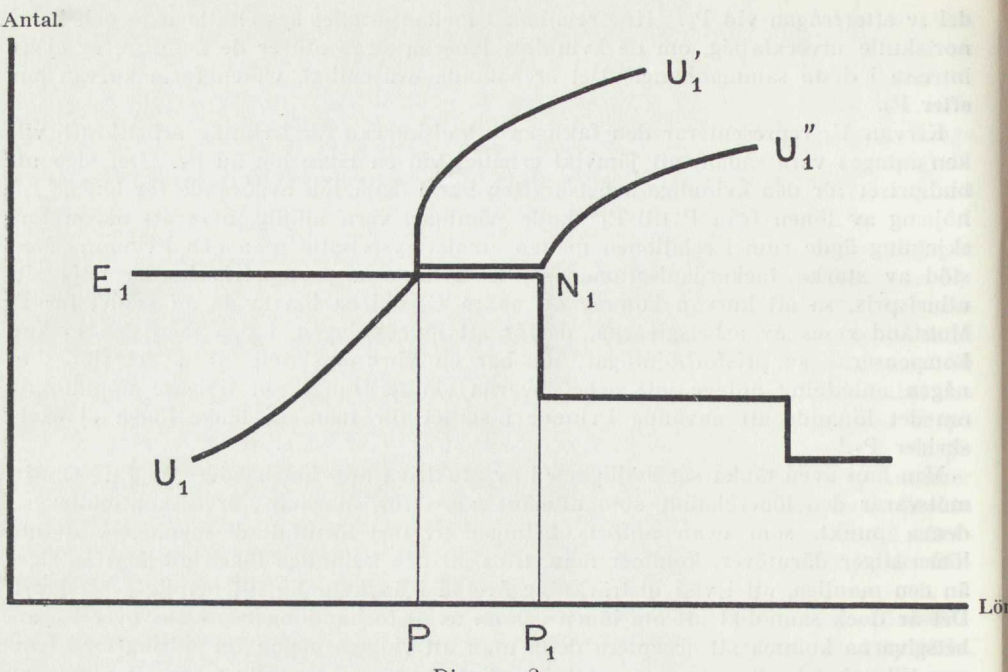

Diagram 2.

Utbudet kan ha denna karaktär vid ett mycket lågt löneläge i yrken, där en tillströmning äger rum av orsaker som ej ha samband med lönen, exempelvis i sjuksköterskeyrket, så länge detta betraktades som ett kall, eller i kontorsarbetet. Förutsatt att lönen icke är så låg, att den väsentligt understiger vad som kan betraktas som existensminimum, möta organisationerna i detta fall stora svårigheter i sin strävan att pressa upp densamma. En liknande situation föreligger, om lönen är avsevärt högre än den genomsnittliga kvinnliga lönen på andra områden. Ett exempel härpå lämnar folkskolan. Att en så kraftig lönehöjning, som införandet av lika lön representerar, ändock kunnat åstadkommas, beror dels på att lärarna avlönas av staten, vilken icke på samma sätt influeras av utbudets storlek som den private arbetsgivaren, och dels på att tillströmningen till yrket regleras redan vid utbildningen för detsamma.

Det andra ytterlighetsfallet föreligger, om utbudskurvan U_1 visar en diskontinuitet vid lönen P, på så sätt att den därefter förlöper parallellt med E_1, såsom framgår av linjen U_1U_1'' i diagrammet. Denna konstruktion innebär att det finnes ett utbud av billig kvinnlig arbetskraft som täcker behovet vid efterfrågan N_1, men att reserven av kvinnlig arbetskraft är tillgänglig endast till en väsentligt högre lön än den, till vilken den redan sysselsatta arbetskraften är villig att acceptera arbete. I detta fall borde det ej föreligga så stora svårigheter för en stark organisation att höja lönen till P_1 eller eventuellt till den punkt, då utbudskurvan åter börjar stiga. Mellan dessa två ytterligheter finnes en serie av fall med varierande utbudselasticitet.

Det kan vara anledning att här taga upp de verkningar av en genom avtalsförhandlingar på ett isolerat område åstadkommen lönehöjning för den kvinnliga arbetskraften, vilka ej taga sig uttryck i en substitution av arbetskraft vid oföränd-

rad teknik. Arbetsgivarna ha två vägar att kompensera den vinstminskning som produktionskostnadsökningen medför. Den ena är en höjning av produktpriserna. Huruvida en prisstegring är möjlig att genomföra och i vilken mån den kommer att inverka på efterfrågan på produkterna och därigenom på arbetskraftens sysselsättning är beroende av efterfrågans elasticitet, konkurrensförhållanden m. m. dylikt. Något generellt svar kan därför icke lämnas på denna fråga.

Den andra utvägen är en rationalisering av driften, vilken ävenledes kan medföra minskad efterfrågan på arbetskraft. Vi skola ej här gå in på det mycket invecklade sambandet mellan sysselsättning, löner och rationalisering, men vilja endast påpeka, att de låga kvinnolönerna äro av betydelse för rationaliseringen i två avseenden. De kunna möjliggöra en mekanisering av sådan art, att den ej innebär minskad efterfrågan på arbetskraft i och för sig utan endast ett utbyte av manlig mot kvinnlig arbetskraft. Vidare verkar det låga löneläget i de speciellt kvinnliga yrkena hämmande på rationaliseringen i dessa yrken. En höjning av kvinnornas löner skulle dels minska incitamentet till rationaliseringar av det förstnämnda slaget och dels verka stimulerande på rationaliseringar av det sistnämnda slaget. I båda fallen bleve resultatet en minskning av efterfrågan på kvinnlig arbetskraft.

Det framgår härav att den genom tekniska omläggningar ökade användbarhet för den kvinnliga arbetskraften på vissa områden, som vi tidigare kunnat konstatera, är betingad av en viss marginal mellan manliga och kvinnliga löner. Endast vid en dylik marginal blir det nämligen lönande att förändra de tekniska metoderna, så att man kan använda kvinnor i stället för män. En relativ höjning av kvinnolönerna kan därför medföra att det ej blir någon vinst på en omläggning av tekniken och den ökade användbarheten tar sig sålunda ej uttryck i en effektiv efterfrågan.

Denna sista omständighet illustreras av diagram 1. Vi behöva endast antaga att upp till en lön av P_1 göra arbetsgivarna vid en given kostnad för en teknisk omläggning en vinst på substitutionen av manlig arbetskraft mot kvinnlig. Stiger kvinnolönen över denna gräns, är det mer lönande att bibehålla den äldre tekniska metoden med en större proportion manlig arbetskraft. En lönestegring utöver P_1 skulle i detta fall framkalla en till N_2 minskad sysselsättning. Samma resultat erhålles, om till följd av en lönehöjning en mekanisering av arbetet vidtages på ett område, där endast kvinnlig arbetskraft sysselsättes. Vi ha sålunda att räkna med att en lönehöjning kan framkalla arbetslöshet, vilken kan verka i lönenedpressande riktning på den utanför det reglerade området befintliga marknaden.

Emellertid föreligga vissa moment, vilka minska risken för ett utträngande av kvinnorna i företag som använda både manlig och kvinnlig arbetskraft. Ett företag som redan utfört en dyrbar teknisk anläggning vid den lägre lönenivån skulle nämligen göra så betydande förluster vid en återgång till tidigare produktionsmetoder att detta knappast är möjligt. Att med bibehållande av produktionsmetoderna ifråga ersätta kvinnorna med män skulle endast ytterligare stegra produktionskostnaderna. Andra åtgärder måste därför vidtagas, och det kan ej a priori sägas, att dessa komma att leda till minskad sysselsättning endast för den kvinnliga arbetskraften. Det är nämligen ej uteslutet att en ytterligare mekanisering företages ifråga om de arbeten som utföras av män, eller, om en produktprishöjning företages, att en eventuell efterfrågeminskning får återverkningar på både den manliga och kvinnliga arbetskraften.

Vi ha kunnat konstatera att det vid oförändrat efterfrågepris på kvinnlig arbetskraft och under i övrigt oförändrade förhållanden finnes möjligheter att på vissa

områden höja kvinnornas löner i förhållande till männens utan att någon relativ eller absolut minskning äger rum i kvinnornas antal, och att, om vissa icke-ekonomiska faktorer kunna elimineras, stegringen kan fortgå, tills lika lön uppnåtts. Vi ha därvid förutsatt att den manliga lönen är oförändrad och kunna ytterligare antaga, att denna lön motsvarar vad som anses vara en normal manlig lön. Om kvinnorna i enlighet med vår förutsättning äro lika användbara som männen, finnes ingen anledning antaga att de på grund av den lika lönen skola försvinna från yrket ifråga. Man kan, som redan antytts, vänta en omedelbar minskning i rekryteringen, enär det ekonomiska motivet för att använda kvinnor i stället för män bortfaller, men man har anledning antaga att man inom kort uppnår en viss grad av stabilitet. Detta tycks ha varit fallet inom tryckeriindustrien efter likalönens genomförande omkring sekelskiftet. När denna jämvikt uppnåtts, blir fördelningen av de i yrket sysselsatta beroende på utbudets fördelning på män och kvinnor. Männen ha, då lönen är oförändrad, ej någon anledning att söka sig ifrån detta yrke.[1] Däremot kan man räkna med en ökning av kvinnornas utbud, beroende på att detta yrke framstår som fördelaktigare ur kvinnoarbetssynpunkt än andra och att därför ett relativt större antal kvinnor skaffa sig den för arbetet nödvändiga utbildningen (exempel: farmaceuterna).

Går utvecklingen ej i denna riktning, utan kvinnorna försvinna från yrket ifråga, måste detta bero på att hinder av det ena eller andra slaget resas mot rekryteringen av kvinnor. Detta framträder mest märkbart, när det gäller yrken med en relativt hög lön på grund av det starka manliga intresset att förbehålla de väl betalda yrkena för männen. Det är sant att detta intresse föreligger i lika hög grad före likalönens genomförande som efter, men i det förra fallet uppstår en konflikt med arbetsgivarnas intresse av att använda den billigare kvinnliga arbetskraften, medan i det senare fallet arbetsgivarna antingen förhålla sig neutrala eller förena sig med de manliga anställda. Inom statsförvaltningen har den tillsättande myndigheten ej något direkt ekonomiskt intresse att bevaka. Tendensen på detta område att reservera de relativt väl avlönade tjänsterna för männen beror därför ej på den lika lönens införande. Den skulle säkerligen ha varit lika stark, om kvinnornas löner legat under männens.

Om den lika lönen skulle införas genom en jämkning av männens och kvinnornas löner, vilken innebure en sänkning av männens löner på området ifråga i förhållande till övriga manliga löner, bleve resultatet ett annat. Har den manliga lönen tidigare varit normal, kan en dylik löneutveckling medföra att yrket blir mindre attraktivt för männen, vilket har till följd ett minskat utbud av manlig arbetskraft. Däremot kommer den höjda kvinnolönen liksom i förra fallet att stimulera till ökat utbud av kvinnlig arbetskraft, och yrket tenderar därigenom att bli övervägande kvinnligt.

Av det ovanstående framgår att det är omöjligt att fälla något generellt omdöme om verkningarna av likalönens genomförande. De komma att växla beroende på omständigheterna i de särskilda fallen. Detta framgår också av de i första avdelningen lämnade skildringarna av utvecklingen i några yrken, inom vilka män och kvinnor antingen ha erhållit lika löner eller tidigare haft lika men nu ha olika löner. Till den förra kategorien höra typograferna, apotekarna, arbetarna vid vissa spisbrödsfabriker och statstjänstemännen, till den senare folkskollärarna (före 1937 års riksdagsbeslut) och tobaksarbetarna.

[1] Det föregående resonemanget rubbas ej av den omständigheten, att den av det lägre löneläget motiverade substitutionen av manlig mot kvinnlig arbetskraft ej hunnit fullt genomföras, då löneaktionen börjar. Det väsentliga för resonemanget är att, inom vissa löneintervalller, efterfrågan ej påverkas av lönestegringen.

Av lönepolitiska skäl är en relativ höjning av kvinnolönerna lättare att genomföra på områden, där både män och kvinnor äro sysselsatta, än i rent kvinnliga yrken. En lönestegring i de förstnämnda yrkena kan dock få gynnsamma konsekvenser även för de övriga. På grund av den vidgade marginalen mellan lönerna för kvinnor i olika yrken komma de sämre avlönade i en bättre utgångsställning vid en löneaktion, varigenom möjligheterna för en lönehöjning ökas. Vidare betyder en relativ stegring av kvinnolönerna på de områden, där detta av organisatoriska och andra skäl är möjligt, ett nedbrytande av de förutfattade meningar rörande kvinnolönens höjd, vilka äro av så stor betydelse för lönebildningen. Uppfattningen om den »normala» lönens höjd undergår en förändring. På vissa områden kan lönestegringen av skäl som tidigare anförts dock framkalla en så stark minskning av efterfrågan, att det uppstår ett överskott av arbetskraft, som söker sig till andra yrken och där verkar i lönenedpressande riktning eller åtminstone förhindrar en höjning av lönerna.

Relativ lönehöjning i samband med en ökning av kvinnornas användbarhet. Vi skola nu övergå till att analysera den situation som uppstår, om kvinnornas användbarhet, t. ex. genom bättre utbildning eller en teknisk uppfinning, blir lika med männens och detta leder till en stegrad efterfrågan på kvinnlig arbetskraft för arbeten som tidigare utförts av män. Med hänsyn till att de icke-ekonomiska faktorerna ej med nödvändighet behöva påverkas vid en dylik förändring, kan man räkna med att förskjutningen i efterfrågan kan bli relativt större vid ett lägre löneläge än vid ett högre till följd av den relativt större vinst arbetsgivaren kan göra på en substitution i det förra fallet. En annan orsak härtill är att substitutionen ej endast är beroende av de relativa lönerna utan även i de fall, då den företages i samband med en teknisk omläggning, av de härmed förenade kapitalkostnaderna. Vid lika lön föreligger överhuvud taget ej någon anledning för arbetsgivarna att av eget initiativ ersätta männen med kvinnor. En stegring i relationen mellan kvinnlig och manlig arbetskraft kommer vid lika lön att bero på att kvinnorna i relativt större utsträckning än tidigare uppträda som platssökande. Tillströmningen av kvinnor till arbetsområdet ifråga blir avhängig av den takt, i vilken nyrekryteringen äger rum.

I diagram 3 illustreras ökningen i efterfrågan av en förskjutning i den faktiska efterfrågekurvan från E_1 till E_2. Det framgår av diagrammet att lönehöjning och sysselsättningsökning under i övrigt lika förhållanden kan bli större vid det lägre löneläge, som representeras av utbudskurvan U_1, än vid det högre (U_2). Detta innebär att inom de relativt lågt avlönade yrkena kan stegringen i användbarhet få större verkningar än på de områden, där kvinnolönerna ligga relativt högt.

Vidare blir effekten beroende på utbudets elasticitet eller, uttryckt i andra ord, på arten av den tillgängliga reserven av kvinnlig arbetskraft. Om elasticiteten är mycket stor, behövs det endast en liten lönehöjning eller eventuellt ingen lönehöjning alls för att locka fram en tillräcklig mängd arbetskraft. Ju mer elasticiteten i utbudet minskas, ju större lönehöjning behövs för att jämvikt skall nås mellan utbud och efterfrågan.

Man skulle härav kunna draga den slutsatsen att vid mycket låg elasticitet kvinnolönen snabbt skulle stiga till den manliga lönenivån, som på grund av substitutionsmöjligheten utgör en gräns för lönestegringen, men detta är endast fallet om elasticiteten ej undergår någon förändring med stigande löner. Utbudet kan emellertid vara sådant att, när en viss lön uppnåtts, arbetskraft som ej varit tillgänglig till de lägre lönerna lockas fram i tillräcklig mängd för att täcka behovet. Detta illustreras av kurvan U_1U_1'' i diagram 2. Vidare tillkommer den tidigare diskuterade

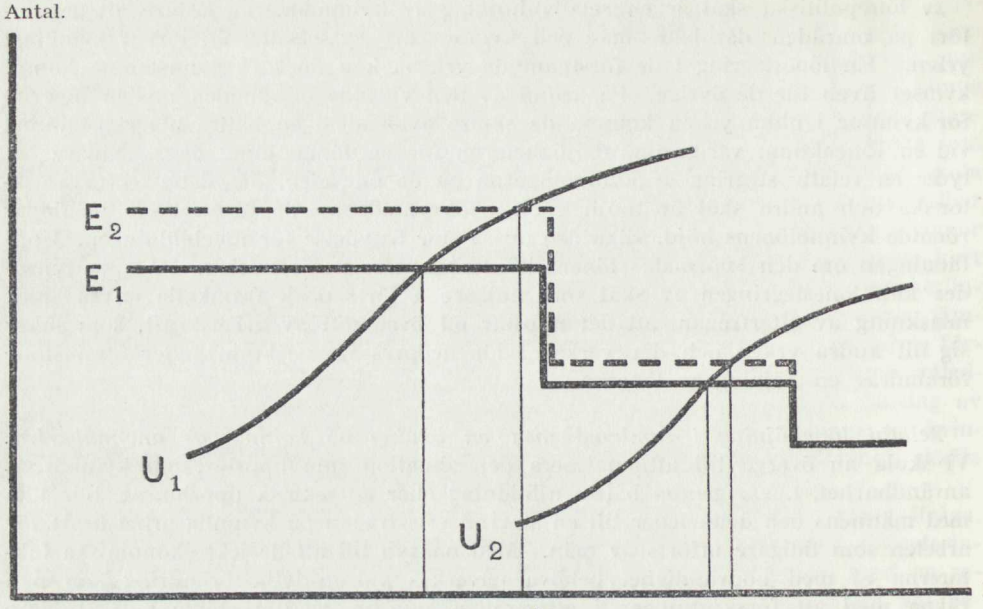

Diagram 3.

omständigheten, att arbetsgivarna vid en viss lön ej längre äro intresserade av att ersätta män med kvinnor, även om denna lön ligger under den manliga lönen. Om fri konkurrens råder mellan arbetsgivarna liksom mellan arbetarna på området ifråga, skulle lönerna drivas upp till denna lön men stanna där, tack vare det faktiska köparmonopol som ligger i uppfattningen om den »normala» lönen. Om det endast funnes en arbetsgivare eller om arbetsgivarna vore starkt organiserade, funnes ingen anledning för dem att taga initiativ till en höjning av lönen utöver det ursprungliga läget, enär ingen ökning av utbudet kunde uppnås genom en lönehöjning som låge inom ovannämnda gräns. Det är emellertid tydligt att i detta fall, vilket är analogt med det å sid. 460 diskuterade, utsikter finnas för en stark fackförening att åstadkomma en lönehöjning åtminstone till den punkt, då utbudet åter börjar stiga.

Arbetskraftsreservens betydelse. Av de fall som här diskuterats framgår att förefintligheten av en reserv av kvinnlig arbetskraft spelar en stor roll för löneutvecklingen. I sin ovan citerade artikel förklarar P. S. Florence det förhållandet att substitutionen inom den engelska industrien ej förts längre vid rådande löneläge med antagandet av en diskontinuitet i kvinnornas utbudspris av den art som analyserats ovan. Det skulle enligt hans uppfattning ej finnas någon tillgänglig reserv, enär industrien ej är i stånd att draga arbetskraft från andra näringsgrenar och någon tillströmning av arbetskraft från det oavlönade hemarbetet ej är att räkna med utan mycket kraftiga lönestegringar. Detta skulle bero på vissa för England karakteristiska institutionella förhållanden.

I skildringen av kvinnoarbetet i Sverige ha vi kunnat konstatera att den största sysselsättningsökningen ägt rum inom handeln, den industriella administrationen samt i vissa yrken inom hälso- och sjukvård samt annat socialt arbete. Inom industrien har relationen av män och kvinnor däremot varit praktiskt taget oförändrad. Man kan fråga sig om detta har samma orsak som i England enligt Flo-

rence's uppfattning. Så torde emellertid knappast vara fallet. Industrilönerna ligga i regel så mycket högre än lönerna inom ett flertal andra områden och arbetsförhållandena i övrigt äro så goda, att industrien tagen som en enhet knappast torde ha några rekryteringssvårigheter. Lokalt föreligger det visserligen på sina håll brist på balans, i det att ett överskott på kvinnlig arbetskraft finnes på orter, där manliga industrier äro situerade, och brist på arbetskraft på orter för typiskt kvinnliga industrier, delvis på grund av konkurrens från kontors- och expeditarbete. Det är emellertid på det förstnämnda slaget av orter som efterfrågan skulle kunna ökas genom en substitution av män mot kvinnor, och då så ej skett, beror det ej på lönen utan på de andra omständigheter som tidigare diskuterats.

I vissa typiska textil-, konfektions- och skoindustridistrikt är utbudet av kvinnlig arbetskraft begränsat i förhållande till efterfrågan och svårigheter ha uppstått för anskaffande av arbetskraft i tillräcklig mängd för sådana arbeten, för vilka man föredrar kvinnor. En höjning av lönerna, som skulle varit ägnad att draga till industrien ogifta kvinnor från andra orter eller yrken eller gifta kvinnor, bosatta på platsen, försvåras av att lönerna regleras genom riksavtal, vilka ej kunna smidigt anpassas efter de lokala förhållandena. Man har då tillgripit den utvägen att utnyttja den hemarbetande gifta kvinnans arbetskraft genom att överflytta arbete från fabrikerna till hemmen.

Industriellt hemarbete har tidigare varit mera utbrett än nu. Förr utgjorde det ett medel för arbetsgivarna att erhålla arbetskraft till billigare pris än på marknaden genom att utnyttja kvinnor, som av nödtvång accepterade vilka löner som helst. Denna art av hemarbete börjar försvinna. I stället uppstår en ny typ, i det att arbetsgivarna inför en hotande brist på arbetskraft vid existerande löner försöka att tillgodogöra sig en reserv, som ej är tillgänglig för arbete i fabrikerna ens till högre löner, genom att anpassa arbetsförhållandena efter dess behov. Det på sid. 385 omnämnda försöket i denna riktning inom textilindustrien visar tendensen. Även om risken av en underbetalning numera ej är så stor, bl. a. till följd av fackföreningarnas ingripande, föreligger här en faktor av betydelse för lönebildningen inom industrien. Det industriella hemarbetet blir ett komplementarbete till det husliga arbetet och den ersättning kvinnorna kräva kommer att påverkas härav. Även om man i nuvarande läge ej behöver befara en lönenedpressning, är detta slag av hemarbete dock ett medel att skapa en reserv av arbetskraft med en hög utbudselasticitet, vars existens försvårar lönehöjningar.

Då den stora efterfrågan på arbetskraft inom detaljhandeln, kontorsarbetet, restaurangfacket, socialt arbete m. m. icke har förmått att nämnvärt höja lönerna för den icke kvalificerade — och på sina håll ej heller för den kvalificerade — arbetskraften, beror det på att det finnes ett mycket stort utbud till låga löner. Arbetet på dessa områden lockar arbetskraft från husligt arbete och jordbruk oavsett löneläget. Som redan påpekats, har man här ett typiskt exempel på ett utbud, vars storlek ovanför en viss lönegräns är oberoende av lönen och som det på grund därav är ytterligt svårt att organisera. Denna lönegräns är mycket låg, enär såväl den gifta kvinnan som den hemmaboende dottern ofta betrakta sin inkomst som ett komplement till en familjeinkomst eller arbetets art är sådant att man väljer detsamma oavsett lönens höjd. Även en liten inkomst får för denna kategori en relativt stor betydelse. Det föreligger en viss tendens till överskattning av den kontanta inkomsten, vilket beror på att alternativet för de kvinnor det gäller ofta är ett oavlönat hemarbete.

Genom denna utströmning av arbetskraft från jordbruket och hemmen har det på dessa områden uppstått en brist på arbetskraft, som kunde väntas stegra lönerna. Utbudet av arbetskraft som söker avlönat arbete på dessa områden är

nämligen mycket oelastiskt. Orsakerna härtill äro desamma som de vilka göra utbudet inom kontorsarbete o. d. synnerligen elastiskt. Det skulle därför behövas kraftiga lönestegringar för att kunna öka tillgången på arbetskraft.

Det finnes på dessa områden ett mycket stort antal arbetsgivare och dessa äro ej organiserade. Då konkurrensen dem emellan ej förmår lyfta upp lönerna på en så hög nivå som kunde ha väntats med hänsyn till bristen på arbetskraft beror det på att efterfrågan är starkt elastisk. Det finnes alltjämt rum för en omfattande rationalisering inom husligt arbete och jordbruk genom effektivare arbetsmetoder, mekanisering av arbetet och dettas överflyttande från hemmet till fabrikerna, vilket innebär en minskad efterfrågan. Vidare äro arbetsgivarnas ekonomiska resurser ofta så begränsade, att det vid relativt måttliga lönestegringar blir nödvändigt för dem att ersätta den avlönade arbetskraften med oavlönad genom en utsträckning av hustrurnas arbetstid eller en ökning av deras arbetsintensitet. Vilken betydelse inkomstbegränsningen har som hinder för rationaliseringen av det husliga arbetet har framhållits i ett tidigare kapitel. Å andra sidan finnes det hem, där husmodern tidigare endast varit delvis sysselsatt. Lönestegringen för det avlönade arbetet lockar därför fram en reserv av oavlönad arbetskraft.

Såväl jordbruket som hemmen ha byggt upp sin arbetsorganisation dels på hustrurnas arbete och dels på en tillgång av billig eller helt oavlönad ogift arbetskraft. Minskningen i tillgången på dylik arbetskraft är därför av utomordentlig betydelse, enär hustrurnas krafter icke kunna utnyttjas över en viss gräns och denna gräns på grund av socialhygieniska och allmänmänskliga skäl för övrigt redan nu måste sänkas för stora grupper.

Om man vill försöka göra en sammanfattning av de viktigaste faktorerna i kvinnornas speciella löneproblem, finner man att de utgöras på efterfrågesidan av den traditionsmässigt bundna föreställningen om en »normal» lönedifferens mellan manliga och kvinnliga löner samt på utbudssidan av det sätt, på vilket den gifta kvinnan är bunden vid familjen och hemmet. Den första faktorn, föreställningen om den normala lönen, försvårar likalönsprincipens genomförande på områden, där män och kvinnor utföra samma arbete, samt leder till en uppdelning av arbetet på »manligt» och »kvinnligt» arbete. Den andra faktorn, den gifta kvinnans bundenhet vid hemmet och hemarbetets karaktär av oavlönat arbete, medför en sådan inriktning av utbudet att kvinnorna komma att besätta de lägst avlönade posterna inom olika yrken. Det kommer alltid att finnas yrken med olika kompetensfordringar och olika betalning, och man kan räkna med att kvinnorna i större utsträckning än männen komma att söka sig till de lägre avlönade yrkena, så länge icke de orsaker som påverka utbudet eliminerats. Arbetet för en höjning av kvinnolönerna måste därför bedrivas på två fronter. Det gäller för det första att bryta föreställningarna om den »normala» kvinnolönen och att utnyttja de möjligheter som finnas att höja lönerna utöver denna nivå. Den andra uppgiften är att minska den gifta kvinnans bundenhet. I detta avseende är det av vikt att undanröja hindren för den gifta kvinnans förvärvsarbete och att genom åtgärder av olika slag minska de svårigheter som kunna uppstå att förena moderskap och förvärvsarbete. Jämsides härmed måste ett intensivt upplysnings- och uppfostringsarbete bedrivas bland kvinnorna i syfte att höja deras kvalifikationer och stegra deras yrkesmedvetande för att härigenom motverka koncentrationen av utbudet till de okvalificerade yrkena med låga löner.

Bilaga 2.

Kvinnorna i Stockholm och förvärvsarbetet

av KARIN BERGMAN och KARIN KOCK.

Efterföljande undersökning, som först publicerades som en artikelserie i Hertha 1935—36, har utförts av fil. kand. Karin Bergman i samarbete med docenten Karin Kock och med anslag ur bankdirektör J. H. Palmes fond för ekonomisk upplysning och ekonomisk forskning. Materialet har hämtats ur de av Statistiska Centralbyrån utarbetade tabellerna rörande 1930 års folkräkning. Siffrorna för 1930 äro preliminära och ingen omarbetning har ägt rum med hänsyn till det efter publicerandet av denna artikelserie i tryck framlagda resultatet av folkräkningen detta år. Endast smärre formella ändringar i texten ha vidtagits.

Frågan om de gifta kvinnornas arbete har under det senaste decenniet varit en av de mest omdebatterade kvinnofrågorna. Orsaken härtill har varit den starka ökning i de gifta kvinnornas förvärvsarbete utanför hemmet, som man erfarenhetsmässigt kunnat konstatera. Hela diskussionen har emellertid blivit lidande på att man ej haft något statistiskt underlag för densamma. De senaste, tillgängliga uppgifterna datera sig från 1920 års folkräkning, frånsett vissa specialundersökningar rörande förhållanden inom enstaka näringsgrenar, och med den omvälvning, som ägt rum på detta område, äro dessa siffror alltför gamla för att kunna läggas till grund för ett bedömande av den aktuella situationen.

Folkräkningsmaterialet för år 1930 är ännu ej fullständigt bearbetat, men när det föreligger i färdigt skick, torde det komma att ge en intressant belysning av detta problem. Än så länge kunna endast brottstycken av det stora materialet tagas upp till behandling, och vi måste vara dem tacksamma som givit oss möjlighet att på förhand taga del därav. Det är Stockholm, som i första hand blivit föremål för en undersökning, och till en början skall bakgrunden tecknas till kvinnornas ställning som yrkesarbetande i huvudstaden.

Vi vilja först lämna några allmänna uppgifter rörande kvinnornas antal, åldersfördelning m. m. Det är ett känt förhållande, att kvinnornas antal i vårt land är större än männens, men det kanske ej är lika bekant, att kvinnornas övertalighet kontinuerligt minskas. I början av 1800-talet — år 1810 — fanns det 1 099 kvinnor på 1 000 män; vid senaste sekelskifte utgjorde kvinnorna 1 049, år 1930 1 033 och 1933 1 025. Detta är den lägsta siffra som redovisats, sedan den svenska befolkningsstatistiken började, men vi ha ingen anledning antaga, att det skall sluta vid denna punkt. År 1931 beräknade professor Sven Wicksell, att jämvikt mellan könen skulle uppnås på 1950-talet, varefter vi skulle komma in i en period av övertalighet för männen.

Förhållandet mellan kvinnor och män är emellertid ej detsamma på landet som i städerna. Nedgången i kvinnornas relativa antal har varit betydligt snabbare på landsbygden än i landet i dess helhet. 1910 fanns det på landsbygden 1 010 kvinnor på 1 000 män och 1933 endast 961. För städernas vidkommande har tendensen ej varit lika enhetlig. Kvinnornas relativa antal var nämligen där 1 168 år 1933. nästan exakt samma siffra som år 1910: 1 166. Orsaken till kvinnornas stora

övertalighet i städerna är att söka i det förhållandet, att de näringsgrenar, som speciellt dragit till sig den kvinnliga arbetskraften, såsom vissa typiskt »kvinnliga» industrier samt handel och allmän tjänst, äro stadsnäringar. Även i fråga om det husliga arbetet ge städerna större möjligheter till avlönade platser. Inströmningen till städerna har därför varit starkare för kvinnorna än för männen och detta gäller särskilt för de yngre åldrarna. Icke minst framträder detta som karakteristiskt för Stockholm.

Av de 502 213 personer, som utgjorde Stockholms befolkning år 1930, voro 278 371 kvinnor. Detta betyder, att det fanns 1 243 kvinnor på 1 000 män. År 1900 var motsvarande siffra endast 1 192, och vi ha sålunda haft en rakt motsatt utveckling i huvudstaden mot i landet i dess helhet. Inflyttningens betydelse för detta förhållande framgår av att, om man bortser från åldrarna över 60 år, kvinnornas övertalighet är störst i åldern 20—30 år, inom vilken det år 1930 fanns icke mindre än 1 338 kvinnor på 1 000 män. Medan för hela landet männen äro övertaliga ända upp till 25-årsåldern, börjar kvinnornas övertalighet i Stockholm redan i åldrarna 15—20 år.

Medan hela Stockholms befolkning ökade under tioårsperioden 1920—1930 med icke mindre än 20 %, har barnantalet, d. v. s. antalet barn under 15 år, gått ned från 84 125 till 76 631 eller med 9 %. Från att ha utgjort 20 % av befolkningen år 1920, minskades barnens antal härigenom till endast 15 % (25 % för hela landet). Det relativt låga barnantalet i Stockholm sammanhänger delvis med det relativt stora antalet ogifta kvinnor i Stockholm. Den låga siffran är dock anmärkningsvärd, enär antalet gifta kvinnor i åldern 15—49 år stigit med icke mindre än 38 % sedan 1920, d. v. s. avsevärt starkare än det totala antalet kvinnor i denna åldersgrupp. År 1920 kommo 603 barn på 1 000 kvinnor i dessa åldrar; år 1930 endast 432. Denna omständighet är av utomordentlig betydelse för kvinnornas arbete i och utanför hemmen.

I det efterföljande skola vi koncentrera oss till de vuxna kvinnorna i Stockholm, d. v. s. de kvinnor, som fyllt 15 år. Som redan nämnts, är antalet ogifta kvinnor i huvudstaden relativt stort — 1930 jämnt hälften av alla vuxna kvinnor, medan de för landet i dess helhet endast utgjorde 42 %. Sedan år 1920 har antalet gifta kvinnor ökats relativt mer än de ogifta och det uppgick 1930 till 39 %. De återstående 11 % bestodo av frånskilda hustrur och änkor.

Tab. 1 visar, hur Stockholms vuxna kvinnor fördela sig efter civilstånd och familjeställning.

Tab. 1. Kvinnor över 15 år fördelade efter civilstånd och familjeställning.

	1920		1930		Ökning i % 1920—1930
	Antal	I % av totalantalet	Antal	I % av totalantalet	
Ogifta	99 701	53	119 348	50	20
Gifta	68 870	36	93 941	39	36
Förut gifta	21 811	11	27 576	11	26
Summa	**190 382**	**100**	**240 865**	**100**	**27**
Därav:					
Yrkesarbetande	97 421	51	130 232	54	34
Hustrur utan yrke	56 931	30	67 167	28	18
Självständ. yrkeslösa	19 528	10	23 560	10	21
Familjemedlemmar	16 502	9	19 906	8	21

Av tab. 1 framgår, att de yrkesarbetande kvinnornas antal stigit mer än totalantalet och att det nu utgör 54 % av detta, medan antalet hustrur utan yrke sjunkit till 28 %. Vid bedömandet av dessa siffror måste man dock komma ihåg, att hustrur som mer eller mindre självständigt biträda mannen i hans verksamhet, t. ex. såsom biträden eller föreståndarinnor i hans affär, ofta icke medräknas bland de yrkesarbetande utan ingå i gruppen »hustrur utan yrke», trots att deras verksamhet icke uteslutande är förlagd till det egna hemmet. Vidare är naturligtvis gränsen mellan dessa två grupper över huvud taget osäker, enär hustrur med mera tillfälligt arbete i en del fall betecknas som yrkesarbetande, i andra fall som hustrur. En del av de yrkesarbetande torde därför ha så obetydliga inkomster, att de knappast kunna räknas till de förvärvsarbetande. Först när inkomstuppgifterna föreligga, torde man kunna bedöma i hur stor utsträckning detta är fallet.

Det ligger nära till hands att förklara stegringen i antalet yrkesarbetande kvinnor med de gifta kvinnornas ökade deltagande i förvärvsarbetet. Detta framgår av att medan de gifta kvinnornas antal ökat med 25 071, ha »hustrur utan yrke» endast stigit med 10 236. Tab. 2 visar även att antalet gifta yrkesarbetande kvinnor mer än fördubblats på ett decennium och att deras andel av samtliga de yrkesarbetande, om man håller sig till åldersgruppen 15—59 år, stigit från 11 till 18 %. Från att år 1920 ha utgjort 15 % av samtliga gifta kvinnor har deras antal stigit till 25 % år 1930.

Tab. 2. Yrkesarbetande kvinnor efter civilstånd.

Civilstånd	1920			1930		
	Totala antalet	Därav i åldern 15—59 år		Totala antalet	Därav i åldern 15—59 år	
		Antal	I % av samtliga		Antal	I % av samtliga
Ogifta	80 979	77 417	84	97 353	93 747	76
Gifta	10 313	9 841	11	23 539	22 854	18
Förut gifta ..	6 309	4 906	5	9 402	7 603	6
Summa	**97 601**	**92 164**	**100**	**130 294**	**124 204**	**100**

Det är givet att de gifta kvinnornas deltagande i förvärvsarbetet utom hemmet skall variera avsevärt i olika åldersklasser.

Det absolut taget största antalet finner man nu likaväl som år 1920 i åldersgruppen 30—39 år, medan åldersgruppen 20—29 år visar det största antalet i förhållande till hela antalet gifta i samma grupp.

I denna sista grupp utgjorde de yrkesarbetande hustrurna omkring 37 % av samtliga och deras antal har nästan tredubblats under tioårsperioden. Med stigande ålder minskas de förvärvsarbetandes antal såväl absolut som relativt, beroende dels på att hustrurna i de äldre äktenskapen mera sällan behöllo sitt arbete vid äktenskapets ingående och dels på att hustrurna alltjämt i många fall kvarstå i arbetet endast under äktenskapets första år. Den större differensen mellan de yngre och äldre åldersklasserna år 1930 i jämförelse med 1920 kan förklaras genom att vi befinna oss i en stark utvecklingsperiod. Först nästa folkräkning kan visa, i vilken grad förvärvsarbetet tenderar att bli av mera permanent karaktär. Av samtliga gifta kvinnor samt frånskilda och änkor i åldern 20—49 år, d. v. s. de kvinnor som kunna beräknas ha minderåriga barn, voro mer än en tredjedel

Tab. 3. Yrkesutövande gifta kvinnor i % av samtliga i samma åldersklass.

	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50—59	15—59	60 år o. däröver	Summa
1920	19·1	18·9	18·7	17·5	15·0	11·2	*16·0*	6·5	**15·0**
1930	29·7	36·3	37·0	30·5	23·3	16·1	*25·8*	7·2	**25·1**

förvärvsarbetande, ett förhållande, som är av synnerligen stort intresse och som ger en bättre bild av det faktiska läget än den förut citerade procentsiffran, 25 %.

De gifta kvinnornas ökade deltagande i förvärvsarbetet torde även ha påverkat änkornas och de frånskilda hustrurnas yrkesarbete. Den starka stegringen av de yrkesarbetandes antal i denna grupp, från 49 till 59 %, torde bero på att de redan under äktenskapet haft ett avlönat arbete.

I fråga om de ogifta kvinnorna är det ett par omständigheter, som äro av intresse att påpeka. Redan år 1920 var det övervägande flertalet, 85 %, av samtliga ogifta kvinnor i åldern 15—59 år yrkesarbetande.

Man kan därför ej vänta någon större förändring av denna procentsiffra, och den har också stigit blott med en enhet till 86 %. Tar man hänsyn till att ett icke obetydligt antal flickor fortsätta sin skolutbildning över 15-årsåldern, att det finnes ett antal invalider, vilka ej kunna arbeta, samt att en del kvinnor pensioneras mellan 50 och 60 år, kan man draga den slutsatsen, att man i Stockholm knappast har några arbetsföra kvinnor, som ej äro eller varit förvärvsarbetande. I åldersgruppen 25—39 år utgöra de förvärvsarbetande ej mindre än 94 % av samtliga ogifta kvinnor. De »sysslolösa» ogifta kvinnorna, av vilka en del för övrigt arbeta inom hemmen, äro sålunda ett försvinnande fåtal.

Vidare kan man konstatera, att de yrkesarbetande kvinnorna i åldern 15—19 år undergått en relativ minskning, vilket även varit fallet för kvinnor över 60 år. Vad ungdomarna beträffar, torde detta höra samman med en förlängd utbildningstid, beroende dels på de stegrade kraven på högre kompetens, dels på större möjligheter till skolutbildning utöver folkskolans obligatoriska kurser. Ser man på yrkesfördelningen inom denna åldersgrupp, visar det sig nämligen, att det absoluta antalet arbetande i »allmän tjänst och fria yrken» minskats. Inom »handel och samfärdsel» finner man visserligen en absolut ökning, men denna är mindre än för åldersgruppen i dess helhet, medan »husligt arbete» och »industri» visa den största procentuella stegringen. I de höga åldrarna är förhållandet det motsatta. De sjunkande absoluta siffrorna för »industri» och »husligt arbete» torde illustrera svårigheterna för de gamla att erhålla arbete i konkurrens med den unga arbetskraften. Inom handeln, där man finner ett förhållandevis större antal självständiga yrkesutövare, är läget mera gynnsamt för de äldre kvinnorna.

De s. k. »självständiga yrkeslösa», d. v. s. änkor och ensamma personer utan yrke samt f. d. yrkesutövare, utgöra en icke obetydlig grupp, som år 1920 var relativt större i Stockholm än i landet i dess helhet. Det stora flertalet inom denna grupp återfinnes självfallet i de högre åldersklasserna. Sålunda var år 1930 antalet av dem som fyllt 60 år icke mindre än 14 905 eller 6 % av hela den vuxna kvinnliga befolkningen.

Som en avslutning, innan vi övergå till att studera yrkesfördelningen, vilja vi göra en sammanfattning av förvärvsintensiteten inom olika åldrar av Stockholms kvinnliga befolkning. I åldrarna under 15 år fanns det år 1930 endast 62 flickor med arbete. Mellan 15 och 59 år var det absoluta talet 124 000 eller 60 % av samtliga kvinnor i denna åldersgrupp. Det relativa antalet förvärvsarbetande var

störst i åldern 20—24 år, då flertalet kvinnor äro ogifta, med en procentsiffra av 84 och sjönk sedan kontinuerligt till 41 % i åldrarna 50—59 år.

I det föregående har framhållits hur kvinnornas deltagande i förvärvsarbetet i huvudstaden stegrats. Proportionen mellan manliga och kvinnliga yrkesutövare närmar sig numera jämvikt mellan de två könen: år 1930 utgjorde kvinnorna 44 % av samtliga yrkesutövare. Inom olika yrken ställer sig proportionen naturligtvis mycket olika. Som exempel kunna nämnas yrken som barnmorska, telefonist och butikskassör, som till 100 % bestå av kvinnor, såväl som praktiskt taget alla tjänare i husligt arbete (99·98 %). Inom trafikväsendet åter finnes endast ett fåtal kvinnor, veterinäryrket är till 100 % manligt etc. Emellan dessa ytterligheter finnas alla grader.

Innan vi övergå att redogöra för läget i fråga om den kvinnliga arbetskraften, vilja vi kasta en blick på de förändringar, som inträtt under det sista decenniet för stadens yrkesarbetande befolkning i dess helhet. Som synes av tab. 4 syssel-

Tab. 4. Yrkesfördelning i Stockholm 1920 och 1930.

	1920			1930			Kvinnor i % av samtliga	
	Kvinnor	Män	Samtliga	Kvinnor	Män	Samtliga	1920	1930
Jordbruk	184	1 506	**1 690**	599	2 124	**2 723**	10·9	22·0
%	0·2	1·2	**0·8**	0·5	1·3	**0·9**		
Industri	24 671	61 065	**85 736**	31 279	81 416	**112 695**	28·8	27·8
%	25·3	47·9	**38·1**	24·0	49·8	**38·4**		
Handel	27 911	28 777	**56 688**	45 522	37 089	**82 611**	49·2	55·1
%	28·6	22·6	**25·2**	34·9	22·7	**28·1**		
Samfärdsel	5 073	17 180	**22 253**	5 427	22 200	**27 627**	22·8	19·6
%	5·2	13·5	**9·9**	4·2	13·6	**9·4**		
Fria yrken	12 323	18 111	**30 434**	16 489	19 954	**36 443**	40·5	45·2
%	12·6	14·2	**13·5**	12·6	12·2	**12·4**		
Husligt arbete	27 439	771	**28 210**	30 978	647	**31 625**	97·3	98 0
%	28·1	0·6	**12·5**	23 8	0·4	**10·8**		
Summa	**97 601**	**127 410**	**225 011**	**130 294**	**163 430**	**293 724**	**43·4**	**44·4**

satte industrien år 1930 praktiskt taget lika stor del av yrkesutövarna som år 1920. Medan handeln, tagen i vidsträckt betydelse och omfattande icke endast den egentliga detalj- och grosshandeln utan även hotell- och restaurangrörelse, kontorsarbete samt bank- och försäkringsverksamhet, dragit till sig den större delen av den nytillkomna arbetskraften, ha de fria yrkena, den offentliga förvaltningen och det husliga arbetet relativt taget gått tillbaka, även om de absoluta talen visa en stegring. Denna utveckling för de fria yrkena är dock delvis skenbar på grund av en överflyttning i 1930 års folkräkning av viss personal från offentlig tjänst till bankverksamhet m. m. Samfärdseln visar en förhållandevis obetydlig ökning. Tabellen visar även, att männens yrkesfördelning undergått mycket små förskjutningar. Den förändring, som inträtt, är en liten ökning av industriens andel — efter allt att döma beroende på den livliga byggnadsverksamheten år 1930, som detta år gav sysselsättning åt icke mindre än 26 500 personer — samt en minskning för dem som äro sysselsatta i fria yrken och offentlig tjänst. Däremot absorberade handeln samma andel av de manliga yrkesutövarna som år 1920.

Mot bakgrunden av dessa förhållanden är det av intresse att konstatera de starka förskjutningarna i kvinnornas sysselsättning. Siffrorna illustrera den förändring i

kvinnoarbetets karaktär, som man påvisat även i andra länder och som går i den riktningen, att industriens och det husliga arbetets betydelse minskas, medan handeln och de fria yrkena draga till sig en allt större mängd av de kvinnliga yrkesarbetarna. Icke mindre än 35 % av alla kvinnor i Stockholm erhålla nu sin utkomst inom handeln, och om man frånskiljer de kvinnor, som arbeta inom det husliga arbetet, tillhör närmare hälften (46 %) av återstoden denna grupp, som även absolut taget är den största av huvudgrupperna. Handeln tilldrar sig sålunda ett speciellt intresse, genom att den mer och mer övergår till att bli ett »kvinnligt» yrke. Särskilt anmärkningsvärd är den synnerligen kraftiga ökningen i antalet kvinnliga yrkesutövare sedan 1920 (63 % mot 33 % för hela den yrkesarbetande befolkningen; jämför dock vad som ovan säges om förändringen i den statistiska redovisningen). Av de övriga yrkesgrupperna sysselsätta industri och husligt arbete ungefär lika många kvinnor, nämligen 31 000 vardera, vilket motsvarar ungefär $^1/_4$ av samtliga kvinnor. I allmän tjänst och fria yrken finna 16 500 kvinnor sin utkomst.

Ett vanligt slagord vid tal om kvinnornas yrkesarbete är att kvinnorna trängt ut männen på arbetsmarknaden. Så har dock icke varit förhållandet, ty i stort sett har den yrkesarbetande kvinnan endast utvidgat det verksamhetsfält som i alla tider ansetts vara hennes. Hon är alltjämt huvudsakligen sysselsatt med att sköta om bostäderna, att tillaga och servera maten, sy kläder, undervisa barn och vårda sjuka, om än till följd av tidens utveckling hennes arbete flyttats utanför hemmet och avser en större krets än den egna familjen. En annan konsekvens härav är att arbetet blivit mer specialiserat än tidigare. Ett studium av siffermaterialet ger också till resultat, att huvudparten av de kvinnliga yrkesutövarna i Stockholm finna sin utkomst inom dylika yrken. Näst efter husligt arbete finner man det största relativa antalet kvinnor i hotell- och restaurangrörelsen, där de utgöra 83 %. Därnäst komma textilindustri och hantverk i samma bransch, omfattande även tvätt och strykning (78 %), sjuk- och fattigvård (70 %) och undervisningsväsende (67 %). Lägger man härtill den egentliga handeln, som ju i stor utsträckning omfattar distribution av kläder och livsmedel och där kvinnorna utgöra 48 % av samtliga yrkesutövare, samt livsmedelsindustrien med 39 % kvinnor, kommer man upp till ett antal av över 100 000 kvinnor, vilka äro sysselsatta i vad man skulle kunna rubricera som kvinnliga yrken.

Det är även typiskt att inom minuthandeln i Stockholm kvinnorna som självständiga företagare ha koncentrerat sig huvudsakligen på matvaror samt kläder och skor, i vilka branscher de äro i majoritet. Detta gäller speciellt småaffärerna, där de kvinnliga innehavarna över huvud taget dominera. Handeln med kolonialvaror och specerier har fortfarande till större delen manliga innehavare, men den starka ökningen för kvinnorna från 75 till 215 tyder på en pågående förändring i detta avseende. De större affärerna och grosshandelsrörelsen ha likaså huvudsakligen manliga innehavare eller chefer, men även här är det kvinnliga inslaget statt i ökning. År 1930 fanns det 216 kvinnor på dylika poster. Man måste dock göra den reservationen, att i en del av dessa fall företaget nominellt kan stå i hustruns namn, medan det i realiteten drives av mannen eller eventuellt av båda gemensamt. I en del fall torde kvinnorna som änkor ha fortsatt den rörelse mannen innehaft under sin livstid. Icke mindre än 155 utav dessa 216 kvinnor äro nämligen gifta eller ha tidigare varit gifta.

Att det dock inom handeln finnes möjlighet för kvinnorna att komma upp i mera ledande ställning framgår av 1925 års specialundersökning rörande de affärsanställdas förhållanden, som visade att icke mindre än 22 % av föreståndare och avdelningschefer i butikerna och 34 % av första försäljare voro kvinnor. Över

Tab. 5. Allmän förvaltningstjänst och fria yrken.

	1920			1930		
	Kvinnor	Män	Samtliga	Kvinnor	Män	Samtliga
Statens civila förvaltning	1 836	3 610	5 446	1 329	2 737	4 066
Försvarsväsendet	213	5 213	5 426	505	5 073	5 578
Kommunal förvaltning	420	1 942	2 362	746	2 374	3 120
Religionsvård	133	409	542	414	569	983
Undervisning	3 606	2 261	5 867	4 147	2 050	6 197
Litterära o. konstnärliga yrken	1 016	2 459	3 475	1 808	3 926	5 734
Sjuk-, fattig-, barna- och fångvård samt annan social verksamhet	5 099	2 217	7 316	7 540	3 225	10 765
Summa	12 323	18 111	30 434	16 489	19 954	36 443
Exkl. försvarsväsendet	12 110	12 898	25 008	15 984	14 881	30 865
I procent	48·4	51·6	100·0	51·8	48·2	100·0

huvud taget ger expeditfacket stora arbetsmöjligheter för kvinnorna. Antalet kvinnliga expediter (utom dem som befinna sig i funktionärställning) utgjorde 1930 10 990, vilket betyder en ökning med drygt 60 % sedan år 1920. De manliga expediterna hade däremot ökats med endast 35 % till 3 561.

Ett annat område, där kvinnorna i högre grad uppnått självständig ställning, utgör hotell- och restaurangrörelsen. Inom denna speciella bransch ha kvinnornas företagsamhet sträckt sig även till de större företagen, vilka till nästan lika stor del drivas av kvinnor som av män. Den livliga utvecklingen på detta område i Stockholm med mängden av smårestauranger och pensionat har tillkommit på huvudsakligen kvinnligt initiativ och antalet kvinnliga innehavare har sedan 1920 ökat med c:a 80 %. Den erfarenhet och kunskap som fordras inom detta yrke förutsätter en viss mognad, och relativt taget återfinnas flertalet innehavare även i åldersgruppen 50—60 år. Den kvinnliga personalen i hotell- och restaurangfacket har sedan 1920 stigit med 90 % och är numera till antalet, 13 300, den näst hembiträdena största kåren i Stockholm.

I industri och hantverk sysselsättas 3 360 företagare och 23 500 arbeterskor, varav nära hälften i textilindustrien, inom vilken sömnadsyrket intar den dominerande platsen. Inom sömnads- och modebranschen ägas 53 större och 1 678 mindre företag av kvinnor, en synnerligen kraftig utveckling sedan 1920, då antalet var 357. I trots härav har antalet arbeterskor något minskats, vilket torde sammanhänga med konfektionsindustriens tillväxt i landsorten. Inom livsmedelsindustrien märker man den starka ökningen av de kvinnliga innehavarna av bagerier.

Inom Stockholms industri utgöra kvinnorna 28 % av yrkesutövarna, vilket torde vara något högre än för landet i dess helhet. Arbeterskorna utgöra nämligen enligt industristatistiken c:a 20 % av samtliga industriarbetare.

Den stora ökning, som kan konstateras för den yrkesarbetande befolkningen i Stockholm, motsvaras ej av en lika stark expansion inom gruppen »offentlig förvaltning och fria yrken». Detta torde huvudsakligen ha rent statistiska orsaker, beroende på en ändring i yrkesfördelningen i 1930 års folkräkning. Antalet kvinnor torde ha hållit sig uppe på samma nivå och t. o. m. möjligen ha ökat något i förhållande till samtliga förvärvsarbetande kvinnor. Absolut taget ha de kvinnliga yrkesutövarnas antal undergått en betydande ökning.

Då denna grupp har en mycket heterogen sammansättning, lämnas i tab. 5 uppgift om hur den fördelar sig på olika underavdelningar.

Om man bortser ifrån försvarsväsendet, inom vilket kvinnor endast kunna få anställning på vissa underordnade befattningar och såsom hantverkare o. dyl., finner man, att kvinnorna nu utgöra mer än hälften av samtliga förvärvsarbetande. Inom grupperna »undervisning» samt »sjukvård m. m.» dominera kvinnorna fullständigt med ungefär dubbla antalet mot männen. I statsförvaltningen och inom de litterära och konstnärliga yrkena utgöra de nästan en tredjedel av samtliga. Den kommunala förvaltningen visar en betydande övervikt för de manliga befattningshavarna, men om man drar ifrån polis och brandmanskap, utgör återstoden 1 044 män och 739 kvinnor, d. v. s. antalet kvinnor uppgår till mer än en tredjedel av det totala antalet befattningshavare.

1930 års folkräkning ger vissa möjligheter att bedöma, i vilken omfattning kvinnor erövrat platser med mera kvalificerat arbete, för vilka ofta fordras akademisk eller annan specialutbildning. Någon jämförelse med 1920 är tyvärr ej möjlig annat än i enstaka fall för vilka uppgifter lämnas inom parentes. Här nedan anges antalet kvinnor inom dylika yrken i Stockholm, och som siffror numera föreligga för hela landet lämnas även dessa.

	Stockholm	Hela landet
Högre funktionärer i statstjänst	[1] 32	[1] 44
därav i tullen	3	3
Kommunala tjänstemän	40	99
Lärare vid universitet och högskolor	2	4
Lärare vid allmänna läroverk m. m.	804	3 101
Högre funktionärer vid skolöverstyrelse, bibliotek, arkiv, museer	92	155
Huvudredaktörer, författare m. m.	63	136
Redaktörer och journalister	125	240
Advokater	12 (5)	32 (7)
Läkare	51 (37)	155 (90)
Tandläkare	69	250
Apotekare och farmaceuter	94 (58)	495 (333)

I de fall, där en jämförelse med 1920 är möjlig, visar det sig, att de kvinnliga yrkesutövarnas antal ökats avsevärt såväl i Stockholm som i hela landet. Detta gäller läkare, advokater samt apotekare och farmaceuter.

Uppgifter från andra källor ge även vid handen, att skolreformen medfört en betydande stegring av antalet kvinnliga lärare vid statens allmänna läroverk. I genomsnitt för åren 1921—1925 voro 60 kvinnor anställda som ämneslärare och 77 som övningslärare. Höstterminen 1934 voro motsvarande siffror 437 och 316. Detta sammanhänger givetvis med förstatligandet av vissa skolor, men en ökning av antalet kvinnor, som undervisa på högre stadier, torde dock ha ägt rum. Även på det lägre skolstadiet föreligger en stark absolut ökning från 19 436 folk- och småskollärarinnor år 1920 till 24 139 år 1930 (i Stockholm från 1 028 till 1 387). De manliga folkskollärarnas antal har dock ökats mer än kvinnornas. Dessas andel har därför sjunkit från 73·0 % till 71·6 %. Detta torde sammanhänga med att den ökning lärarantalet undergått helt faller på de egentliga folkskolorna, medan småskolornas lärarkår, vilken praktiskt taget är helt kvinnlig, minskats.

Siffrorna i tabellen här ovan ge sålunda huvudsakligen uppgift om läget för kvinnorna år 1930 inom det mer kvalificerade arbetet. Det måste dock ihågkommas att närmare fem år förflutit sedan folkräkningen utfördes och att sedan dess en ytterligare frammarsch torde ha ägt rum. Behörighetslagen trädde i kraft först år 1925 och det kommer därför att dröja, innan dess fulla verkningar kunna spåras.

[1] Tillkomma 3 högre kvinnliga tjänstemän vid post och telegraf.

Det är också karakteristiskt, att de största landvinningarna gjorts inom de fria yrkena, där lagstiftningen ej lagt hinder i vägen, och inom lärarkåren, där dessa hinder tidigast försvunno.

Tidigare ha vi behandlat kvinnornas yrkesval utan hänsyn till deras civilstånd och vilja nu undersöka, i vilken mån de gifta kvinnornas yrkesval avviker från de ogiftas. Denna fråga är av intresse med hänsyn till att ökningen i de yrkesarbetande kvinnornas antal sedan 1920 delvis förklaras genom de gifta kvinnornas ökade deltagande i förvärvsarbetet utanför hemmen.

Förut har framhållits att de yrkesarbetande gifta kvinnornas antal i förhållande till samtliga gifta kvinnors stigit från 15 % år 1920 till 25 % år 1930. Samma bild erhålles, om man som i tab. 6 jämför de gifta yrkesarbetande kvinnorna med samtliga yrkesarbetande kvinnor.

Tab. 6. Yrkesutövande gifta kvinnor över 20 år i % av samtliga yrkesutövande kvinnor i samma åldersklass.

	20—24	25—29	30—39	40—49	50—59	60 år o. över	Summa
1920	2·8	9·6	17·6	18·7	13·7	9·0	11·9
1930	5·8	19·3	29·9	27·7	19·9	11·4	20·1

Mot att 1920 endast 12 % av de yrkesarbetande kvinnorna över 20 år voro gifta, var år 1930 icke mindre än en femtedel av dessa gifta kvinnor. Ett slutgiltigt omdöme om utvecklingen kan dock ej fällas utan kännedom om inkomsterna. Ökningen kan till en del vara skenbar, beroende på större noggrannhet vid uppgifternas insamlande. Vidare måste man taga hänsyn till att de gifta kvinnorna år 1930 utgjorde en större andel av samtliga vuxna kvinnor än år 1920. Så mycket torde man dock kunna säga, att även denna sifferserie belyser den stora stegring av de gifta kvinnornas förvärvsintensitet, som man erfarenhetsmässigt kunnat konstatera. Ökningen är märkbar för alla åldrar; relativt starkast är den som väntat i de lägre åldrarna. År 1930 liksom 1920 var de gifta kvinnornas andel av samtliga förvärvsarbetande störst i åldrarna 30—49 år.

Tab. 7 ger en bild av läget år 1930 med avseende på de gifta kvinnornas yrkesval och av utvecklingen under de tio åren sedan föregående folkräkning. Den visar först och främst att ökningen av de gifta kvinnornas antal varit starkast inom

Tab. 7. De gifta kvinnornas yrkesfördelning 1920 och 1930.

	Antal 1930	Ökning sedan 1920 i %	Gifta kvinnor i % av				Ogifta kvinnor[1] i % av samtliga ogifta yrkesarb. kvinnor	
			samtliga yrkesarb. gifta kvinnor		samtliga yrkesarb. kvinnor i gruppen			
			1920	1930	1920	1930	1920	1930
Jordbruk	207	405	0·4	0·9	22·3	34·5	0·2	0·4
Industri	7 791	81	41·8	33·1	17·5	24·9	23·3	22·0
Handel och samf.	11 033	197	36·0	46·8	11·3	21·7	33·5	37·4
Fria yrken, allm. tj.	3 297	129	13·9	14·0	11·7	20·0	12·5	12·3
Husligt arbete	1 211	49	7·9	5·2	3·0	3·9	30·5	27·9
Summa	**23 539**	**128**	**100·0**	**100·0**	**10·6**	**18·1**	**100·0**	**100·0**

[1] Inkl. änkor och frånskilda.

handel och samfärdsel samt att denna grupp numera är den ojämförligt största gruppen, som sysselsätter icke mindre än 47 % av samtliga de gifta förvärvsarbetande kvinnorna mot endast 36 % år 1920. Vid föregående folkräkning fann man det stora flertalet gifta yrkesutövare, 42 %, inom industrien; 1930 hade industriens andel sjunkit till en tredjedel. Allmän tjänst och fria yrken ha bibehållit sin ställning, medan det husliga arbetet gått relativt tillbaka. Det måste dock anmärkas, att de gifta kvinnornas arbete på det husliga området utanför sina egna hem alltjämt torde ofullständigt redovisas. Detta gäller framför allt de tillfälliga arbeten med relativt obetydlig förtjänst, som många hustrur skaffa sig för att fylla ut familjeinkomsten.

Trots denna relativa tillbakagång för industriarbetet är detta alltjämt det yrke, där de gifta kvinnorna i förhållande till samtliga förvärvsarbetande kvinnor är störst, icke mindre än en fjärdedel (vi bortse här helt och hållet från jordbruket med dess obetydliga absoluta siffror), men handel och samfärdsel samt allmän tjänst och fria yrken närma sig snabbt denna siffra. För det husliga arbetet föreligger en obetydlig stegring av de gifta kvinnornas andel, vilket möjligen kan illustrera den förändring, som äger rum i det avlönade hemarbetets karaktär i Stockholm i den riktning, att hembiträdena hålla sig bostad själva utanför det hem, i vilket de arbeta, och att arbetstiden på varje plats inskränkes till halva dagen eller mindre. En dylik utveckling möjliggör, att gifta kvinnor i större utsträckning än tidigare kunna skaffa sig avlönat husligt arbete.

En jämförelse mellan de gifta och ogifta kvinnornas yrkesfördelning bekräftar, att det avlönade husliga arbetet spelar en väsentligt större roll för den senare gruppen än för den förra, vilket ju är helt naturligt. En dylik jämförelse visar också, att den förskjutning från industri till handel och samfärdsel, som vi tidigare konstaterat vara karakteristisk för kvinnoarbetet i allmänhet, varit betydligt mera utpräglad för de gifta än för de ogifta kvinnorna. Detta framträder ännu tydligare, om man studerar förskjutningarna mellan yrkesgrupperna med bortseende från det husliga arbetet (och jordbruket). Man finner då, att för de gifta kvinnorna minskade industriarbetet från 46 till 35 %, medan motsvarande siffror för de ogifta voro 34 och 31 %. Å andra sidan ökades handelns andel från 39 till 50 % för de gifta, men för de ogifta endast från 48 till 52 %. Allmän tjänst och fria yrken visade i bägge fallen relativt små förändringar. Orsakerna till denna skiljaktighet i utveckling äro ej lätta att bedöma. Vi skola därför undersöka, huruvida en mer detaljerad granskning av de gifta kvinnornas ställning inom de olika yrkesgrupperna kan lämna någon ledtråd härför.

Studerar man sammansättningen av gruppen »industri», finner man att den övervägande delen av de förvärvsarbetande kvinnorna inom denna grupp utgöres av arbeterskor, och förändringar i arbeterskornas antal och civilståndsfördelning blir därför av avgörande betydelse för hela gruppen. De gifta arbeterskornas andel av samtliga industriarbeterskor har visserligen ökats avsevärt, från 18 till 25 %, men denna stegring är väsentligt mindre än för andra yrken. Medan hela antalet gifta yrkesarbetande kvinnor stigit med 128 %, d. v. s. mer än fördubblats, stannar ökningen för de gifta industriarbeterskorna vid 61 %. Den relativa ökningen för företagare och kontorspersonal inom industrien är däremot högre än medeltalet. Om man vill förklara den i det föregående omtalade företeelsen av en starkare förskjutning från industri till handel för de gifta kvinnorna än för de ogifta, kan resonemanget därför begränsas till arbeterskorna och de anställda inom »handeln». Av vidstående tabell framgå de förskjutningar som inträtt sedan 1920 inom dessa grupper.

	Ökning av de giftas antal i %	Gifta i % av samtliga	
		1920	1930
Industriarbeterskor	61	18	26
Kontorspersonal i industrien	288	8	18
Kontorspersonal i handeln	266	6	17
Butikspersonal	280	8	18
Lagerarbeterskor	170	27	36
Hotell- och restaurangpersonal	431	5	17

Man finner härav att de gifta kvinnornas andel ökats synnerligen kraftigt inom kontors-, butiks- och restaurangpersonalen, medan lagerarbeterskornas andel i stort sett företer samma utveckling som industriarbeterskornas. Då det knappast finnes någon anledning antaga, att arbetsförhållandena inom dessa olika områden skulle ha förändrats under decenniet i den riktningen, att de förstnämnda yrkena blivit mer lockande för de gifta kvinnorna, måste orsaken sökas på annat håll. Ett undantag utgör möjligen restaurangrörelsen, enär med den fria bostadens borttagande som löneförmån arbetet gjorts tillgängligt även för de gifta kvinnorna i högre grad än tidigare. Huruvida arbetsgivarnas inställning till den gifta arbetskraften inom dessa områden undergått någon förändring, som påverkat de gifta kvinnornas möjlighet till anställning, undandrar sig även bedömande.[1]

Den huvudsakliga orsaken till den påtalade förskjutningen får därför sökas på annat håll, och närmast till hands ligger då den frågan, från vilka socialgrupper de förvärvsarbetande gifta kvinnorna rekryteras. Ett svar på denna fråga fordrar ett detaljerat material med möjligheter till fördelning efter männens yrken och inkomster samt kvinnornas utbildning. Något sådant material finnes ej nu tillgängligt, och man får därför nöja sig med en uppdelning på stora grupper och med vissa sannolika antaganden.

Genom att fördela de gifta männen på de olika yrkesgrupperna, får man ett mått på hustrurnas antal inom dessa. Vidare finnas uppgifter om antalet hustrur utan yrke med fördelning på männens yrken. Kombinerar man dessa data, erhåller man en approximativ uppdelning av de gifta förvärvsarbetande kvinnorna efter männens yrken. Procentsiffrorna i tab. 8 ange, hur stor del de gifta förvärvsarbetande kvinnorna utgöra av samtliga hustrur inom männens olika yrkesgrupper. Tabellen ger sålunda ej någon upplysning om kvinnornas yrkesval.

Tabellen visar en mycket intressant förskjutning. Medan år 1920 den största förvärvsintensiteten förefanns bland hustrur till män anställda inom industrien och därnäst bland hustrur till män inom allmän tjänst och fria yrken, hade år 1930 handeln (inkl. bank- och försäkrings- samt restaurangrörelse) kommit upp på främsta platsen, medan industrien fallit till tredje plats. Ökningen av de gifta kvinnornas förvärvsarbete har sålunda varit svagare inom industribefolkningen än inom övriga här medtagna näringsgrenar. Samma resultat erhåller man, om man särskiljer industriarbetarna från övriga inom samma grupp.[2] Denna utveckling, som ej är egenartad för vårt land utan framträder kanske än mer markerad i andra länder, t. ex. England, beror dels på att hustrurnas yrkesarbete utanför hemmet

[1] Man kan möjligen räkna med att födelsekontrollen ökat de gifta kvinnornas användbarhet inom yrken, där de ha direkt med allmänheten att göra, t. ex. såsom expediter, uppasserskor o. dyl.

[2] Förklaringen till att procentsiffran för gruppen i dess helhet har ökats mindre än för arbetarna, finner man i det förhållandet, att arbetarnas andel nedgått från 84·5 % till 82·8 %.

Tab. 8. Gifta yrkesarbetande kvinnor med fördelning på männens yrken.

	I % av samtliga hustrur	
	1920	1930
Industri och hantverk	17·5	28·4
därav arbetare	17·7	30·8
Handel m. m.	13·7	29·5
Samfärdsel	13·5	25·9
Allmän tjänst och fria yrken	15·1	28·9
Summa	15·8	28·3

är en företeelse, som tidigast framträdde inom industriarbetarklassen och som först på senare tid och då i mycket hastig takt trängt in även inom andra socialklasser. Vidare torde den successiva höjningen av industriarbetarnas inkomststandard taga sig uttryck i att hustrurna i mindre grad än tidigare söka sig arbete utom hemmet. Detta är förklarligt, ty ju lägre familjeinkomsterna äro, ju tyngre blir dubbelarbetet för hustrun. En inkomstökning för mannen kommer därför i de flesta fall att få till resultat, att hustrun stannar inom hemmet eller söker sig ett lättare arbete. Även om detta i vårt land ännu ej lett till en minskning i förvärvsintensiteten hos de gifta kvinnorna inom industriarbetarklassen, tar det sig uttryck i en *mindre* stegring än inom andra socialklasser. Den relativa standardsänkning, som inträtt för vissa kategorier inom medelklassen, liksom bortfallandet av vissa fördomar och traditioner, har å andra sidan bidragit till en starkt ökad förvärvsintensitet hos de gifta kvinnorna inom denna socialklass.

Man kan anse sannolikt att kvinnorna inom medelklassen huvudsakligen söka sig till kontors- och förvaltningsarbete, till affärer som expediter m. m. Då man vidare kan antaga att industriarbetarnas hustrur i stor utsträckning arbeta inom industrien samt i det mindre kvalificerade arbetet inom handeln, skulle man kunna finna förklaringen till den olikartade utvecklingen för gifta och ogifta kvinnor i en förändring på utbudssidan. Denna förändring innebär att de gifta kvinnor, som nu uppträda som förvärvsarbetande utom hemmet, i allt större utsträckning komma från andra socialgrupper än tidigare. Denna slutsats grundar sig visserligen på ett statistiskt material, som vad jämförelserna mellan olika år beträffar, måste behandlas med försiktighet, men den stärkes av de iakttagelser som man erfarenhetsmässigt kunnat göra och som även kunnat statistiskt påvisas i andra länder.

Man har sålunda att göra med två tendenser inom kvinnoarbetet: 1) den för alla kvinnor konstaterade förskjutningen från industri till handel, som beror dels på en ökad efterfrågan från handelns sida och dels på en med utbildnings- och andra förhållanden förändrad inriktning av utbudet, samt 2) den speciella förändringen i de gifta kvinnornas utbud, vilken för dessas vidkommande stärker tillströmningen till handeln på industriens bekostnad.

Man kan, som vi påvisat, vid en jämförelse mellan de stora näringsgrenarna konstatera, att en avsevärd förändring ägt rum i avseende på de samhällsgrupper, från vilka de gifta förvärvsarbetande kvinnorna komma. Detta problem skall närmare belysas genom en jämförelse mellan olika socialgrupper för år 1930. Någon jämförelse med 1920 har ej gjorts, enär förändringarna i folkräkningens yrkesfördelning sedan detta år starkare påverka siffrorna, ju mindre grupper man rör sig med.

Procentsiffrorna i nedanstående tabell ange relationen mellan antalet gifta män, vilkas hustrur ha avlönat arbete utom hemmet, och samtliga gifta män i respektive grupper. Approximativt utgöra de ett mått på relationen mellan gifta kvinnor med arbete utom hemmet och samtliga gifta kvinnor (jämför sid. 481). Genomsnittssiffran för samtliga är 28 %. Detta tal är tre enheter högre än den siffra, 25 %, som tidigare framräknats direkt på siffrorna för de förvärvsarbetande gifta kvinnorna. Den sista siffran är givetvis den mest exakta; den förstnämnda torde vara för hög, beroende på att en del hustrur, vilka äro fastighetsägare, rentierer m. m., samt det fåtal pensionerade kvinnor, vilkas män fortfarande äro yrkesverksamma, räknas till en speciell grupp (nr VI) och ej som »hustrur utan yrke». Ju mindre de absoluta talen äro, ju större blir felet. Man kan därför endast röra sig med relativt stora grupper; procentsiffrorna för lägre tjänstemän i civil- och kommunalförvaltning äro av denna orsak osäkra.

Under 20 %: Större företagare, chefer m. m. inom industrien (15 %); minuthandhandlare (19 %).

20—28 %: Mindre företagare samt ingenjörer, verkmästare m. m. inom industrien; grosshandlare och direktörer; innehavare av hotell- och restaurangrörelse; anställda inom allmän lanttransport; högre tjänstemän i civilförvaltningen och inom bank- och försäkringsväsendet; vaktmästare i kommunal tjänst; anställda vid järnväg och spårväg; lärare, ej anställda vid högre skolor m. m. eller folkskolor.

28—30 %: Kontorister inom industrien; högre tjänstemän i kommunalförvaltningen; lärare vid högre läroanstalter; fria yrkesutövare och övriga i civilförvaltningen; anställda vid post, telegraf, telefon samt inom sjöfart o. dyl.; vaktmästare i civilförvaltningen.

30—35 %: Arbetare inom industrien; handelsresande; expediter, lagerarbetare; lägre tjänstemän i civilförvaltningen; vaktmästare inom bank- och försäkringsväsendet.

35—40 %: Kontorister inom handeln samt hotell- och restaurangrörelsen; servitörer; lägre tjänstemän inom bank- och försäkringsväsendet.

Över 40 %: Lägre tjänstemän inom kommunalförvaltningen (40 %); övrig personal inom hotell- och restaurangrörelsen (40 %); folkskollärare (57 %).

Tabellen talar för sig själv och behöver ej många kommentarer. Den visar tydligt att i Stockholm hustrurnas förvärvsarbete för närvarande i hög grad är ett medelklassproblem. Givetvis kan man ej draga några definitiva slutsatser, förrän man även kan erhålla uppgifter om männens inkomster, men så mycket torde man kunna säga, att de privatanställda med relativt låga och osäkra inkomster, kontorister och expediter, restaurangpersonal, banktjänstemän m. m., i stor utsträckning försöka genom hustruns förvärvsarbete utom hemmet att skapa en säkrare ekonomisk ställning och en som bättre motsvarar den sociala standard som de eftersträva. En illustration till Pinnebergsproblemet! Stats- och kommunaltjänstemän, de fria yrkenas utövare samt lärare befinna sig även över medeltalet. En alldeles särskild ställning inta folkskollärarna med en procentsiffra, som ligger över 50.

Under medeltalet befinna sig näringsidkarna samt de ledande männen inom industri, handel samt hotell- och restaurangrörelse. Inom dessa kategorier återfinnas de största inkomsttagarna, och det är naturligt, att förvärvsarbetet utanför hemmet skall spela en väsentligt mindre roll för deras hustrur. Det är snarare ägnat att förvåna, att t. ex. de större företagarnas hustrur i så stor utsträckning som siffrorna ange äro förvärvsarbetande. Delvis finner detta sin förklaring i att en

av felkällorna i ovanstående beräkning, vilken gör siffrorna för höga, torde vara av relativt stor betydelse för denna grupp, nämligen det förhållandet, att hustrur som t. ex. äro fastighetsägare eller äro att hänföra till kapitalister och rentierer (utan annat yrke) ej ingå bland »hustrur utan yrke» utan komma i dessa kalkyler att räknas som yrkesarbetande. Å andra sidan får man taga hänsyn till att bland de mindre företagarna hustrurna i många fall hjälpa mannen i arbetet utan att räknas som yrkesarbetande, vilket trycker ned siffrorna för denna kategori (t. ex. minuthandlare).

I den serie, som härmed avslutas, har i korta drag tecknats en bild av kvinnoarbetet i Stockholm och dess fördelning på hemarbete och olika yrkesområden utanför hemmet. Framställningen har blivit koncentrerad och den gör ej anspråk på fullständighet, ej ens i fråga om utnyttjandet av befintligt material. De slutsatser som dragas kunna ej heller utan vidare tillämpas på landet i dess helhet. Det är att hoppas, att 1936 års folkräkning och de specialundersökningar, vilka pågå rörande kvinnoarbetet och speciellt de gifta kvinnornas arbetsproblem, skola lämna stoff för en fylligare skildring av kvinnoarbetet i nuvarande tid. Den betydelse, som detta komplex av problem har ur samhällelig synpunkt, gör att man med spänt intresse avvaktar resultaten.

Bilaga 3.

Jämförelse mellan kostnaden för manlig och kvinnlig arbetskraft på grundval av observationer bland folkskollärare och folkskollärarinnor

av amanuensen MAURITZ SUNDSTRÖM.

I. Kostnaden för avlöning och egenpension.

Som material för undersökningen ha använts Statens pensionsanstalts anteckningar angående pensionerade folkskollärare och folkskollärarinnor, dels sådana som pensionerats[1] under åren 1934—1936, dels sådana, som pensionerats under åren 1905, 1915, 1921—1923 och avlidit före 1937 års utgång.

För de under åren 1934—1936 pensionerade folkskollärarna och folkskollärarinnorna har observerats

1) åldern vid tidpunkten för avgången ur tjänst (i vissa fall vid tidpunkten för tilltänkt avgång),

2) orsaken till avgången (uppnådd pensionsålder, iråkad arbetsoförmåga respektive annan orsak),

3) den tjänstetid[2] efter fyllda 20 år, som åberopats för pension, uppdelad på tid, under vilken tjänstgöring fullgjorts som ordinarie, extra ordinarie eller vikarierande folkskollärare respektive folkskollärarinna samt övrig tjänstetid, som berättigar till pension från Statens pensionsanstalt.

Dessa värden äro tillräckliga för att i så gott som samtliga fall vid genast börjande pension beräkna pensionsbeloppet.

För de avlidna pensionärerna har iakttagits åldern, då pensionen började utgå, samt åldern vid dödsfallet.

Beträffande tjänstledighet ha ur pensionsanstaltens material inga observationer gjorts annat än i fråga om ledighet, åtnjuten för enskilda angelägenheter, vilken avdragits vid angivandet av den för pension beräkneliga tjänstetiden.

I avsikt att erhålla talvärden, som lämpa sig för en första grövre jämförelse mellan observationsresultaten för folkskollärare och folkskollärarinnor, ha uträknats medelvärdena av de observerade kvantiteterna. De erhållna resultaten ha sammanförts i följande tablåer (nr 1—3). För att ge en uppfattning om folkskollärarkårens storlek har dessutom medtagits en tablå (nr 4) över antalet folkskollärare respektive folkskollärarinnor.

[1] I vissa fall avse anteckningarna prövning av pensionsrätten för personer, som ännu ej avgått, men uppgivit en dag för tilltänkt avgång. Det genom användningen av sådana förtidsuppgifter ev. uppkomna felet torde knappast ha någon större betydelse.

[2] Vid beräkningen av tjänstetiden har som grundregel antagits, att varje hel lästermin omfattar ett halvt år med begynnelsedagar den 1 januari respektive den 1 juli. Om anställning har börjat efter termins början eller upphört före termins slut, har tagits den exakta tiden, dock så att ferier, som falla inom oavbruten anställningstid, alltid tillgodoräknats som tjänstetid.

Tab. 1. Folkskollärare (m. = manliga, kv. = kvinnliga), som avgått ur tjänst efter uppnådd pensionsålder (60 år).

Pensioneringsår	Antal pensionärer		Genomsnittl. pens.-ålder (år o. mån.)		Genomsnittlig tjänstetid (år och månader)							
					som ord. folkskollärare		som e. o. el. vik. folkskollärare		annan tjänstetid		total	
	m.	kv.	m.	kv.	m.	kv.	m.	kv.	m.	kv.	m.	kv.
1936	107	74	60'6	60'3	35'0	31'6	1'3	3'1	0'3	1'6	36'6	36'1
1935	107	71	60'5	60'3	35'1	30'5	1'3	3'4	0'6	2'0	36'10	35'9
1934	99	64	60'8	60'4	34'11	26'11	1'7	3'3	0'0	5'3	36'6	35'5
1934—36	[1]313	[2]209	60'6	60'3	35'0	29'9	1'4	3'2	0'3	2'10	36'7	35'9

[1] Härav innehade 297 minst 33 tjänstår och erhöllo hel pension.
[2] » » 182 » 33 » » » » »

Tab. 2. Folkskollärare, som avgått ur tjänst före uppnådd pensionsålder.

Pensioneringsår	Avgång med rätt till pension först från 60 års ålder				Avgång med rätt till genast börjande pension			
	Antal		Genomsnittlig ålder vid avgången (år och mån.)		Antal		Genomsnittlig ålder vid avgången (år och mån.)	
	m.	kv.	m.	kv.	m.	kv.	m.	kv.
1934—1936	1	13	48'0	50'11	13	9	45'9	49'7

Tab. 3. Dödligheten bland folkskollärare, som avgått ur tjänst efter uppnådd pensionsålder (55 år före 1/1 1920, härefter 60 år). För de under åren 1905 och 1915 pensionerade ha endast medtagits dödsfall, som inträffat efter uppnådd 60 års ålder.

Pensioneringsår	Antal pensionärer				Genomsnittl. ålder då pens. började utgå (år och mån.)		Genomsnittl. ålder vid dödsfallet (år)	
	Avlidna före 1/1 1938		Kvarlevande 1/1 1938					
	m.	kv.	m.	kv.	m.	kv.	m.	kv.
1923	76	26	67	55	62'6	61'9	—	—
1922	74	30	65	58	62'9	61'3	—	—
1921	71	32	53	32	62'9	61'8	—	—
1915	59	25	23	13	—	—	—	—
1905	43	12	—	—	—	—	[1]76	[1]80

Anm. Som synes av tab. 3 tilläts kvarstående i tjänst efter uppnådd pensionsålder betydligt längre under åren 1921—1923 än numera är fallet.

[1] På grund av det ringa material, som legat till grund för beräkningen av dessa värden, får vid desamma givetvis ej fästas något större avseende.

Tab. 4. Antalet folkskollärare respektive folkskollärarinnor vid slutet av vissa vårterminer.

År	Antal folkskollärare vid slutet av vårterminen			
	manliga		kvinnliga	
	ord. och vik.	e. o.	ord. och vik.	e. o.
1921	7 147	218	4 650	346
1934	8 249	563	5 964	666
1935	8 259	579	5 932	685

Ur tab. 1 erhålles som resultat

att manlig folkskollärare för närvarande ålderspensioneras i genomsnitt ungefär $^1/_4$ år senare än kvinnlig (jämför tab. 3),

att hans totala pensionsberättigade tjänstgöringstid delvis som följd härav är i genomsnitt ungefär 10 månader längre än folkskollärarinnas samt

att hans tjänstgöringstid vid folkskola är ungefär 3 år 5 månader längre än folkskollärarinnas. Vidare framgår

att kvinnlig lärare jämfört med manlig i genomsnitt fått tjänstgöra ungefär 1 år 10 månader längre som e. o. eller vik. vid folkskola samt ungefär 2 år 7 månader längre vid annan skola än folkskola.

Genast börjande pension före uppnådd pensionsålder synes förekomma ungefär lika ofta för manliga som kvinnliga folkskollärare; det nu använda materialet är alltför ringa för något noggrannare omdöme. Däremot är det alldeles tydligt, att avgång ur tjänst före uppnådd pensionsålder med rätt till uppskjuten pension förekommer betydligt oftare för kvinnliga än för manliga. Eftersom pensionen i de flesta sådana fall enligt nu gällande bestämmelser beräknas endast på befattningshavarens egna avgifter, komma dessa fall att ge billig arbetskraft.

I tab. 3 ha sammanförts vissa observationsresultat, som tyda på att kvinnlig folkskollärare i genomsnitt lever längre än manlig. Detta är ju även fullt i överensstämmelse med erfarenheter rörande den allmänna befolkningsdödligheten. De senast utförda undersökningarna visa emellertid, att skillnaden i dödligheten för män och kvinnor alltmer börjar avtaga.

Rörande storleken av skillnaden mellan dödsfallsåldrarna för manliga och kvinnliga folkskollärare ger tab. 3 ingen anvisning. För att kunna avge ett utlåtande häröver erfordras en betydligt mera omfattande undersökning än den här föreliggande.

Som sammanfattning må uppräknas de faktorer, som inverka sänkande på kostnaden för manlig respektive kvinnlig folkskollärare jämfört med kostnaden för den andra parten. Dessa faktorer äro för manlig folkskollärare: längre tjänstetid, såväl total som vid folkskola, högre pensionsålder, kortare pensionsberättigad tjänstetid vid annan skola än folkskola;[1] och för kvinnlig folkskollärare: längre tjänstetid som e. o. eller vik. lärarinna vid folkskola, oftare förekommande avgång ur tjänst före uppnådd pensionsålder med rätt till uppskjuten pension. Vidare synes enligt tab. 3 den genomsnittliga dödsåldern vara lägre för manliga än kvinnliga pensionerade folkskollärare, vilket skulle innebära, att de för manlig lärare uppräknade faktorerna ökades med ännu en. Anmärkas må att mellan de uppräknade faktorerna givetvis existerar ett visst beroende.

[1] Under sistnämnda tjänstetid utföres i allmänhet lägre kvalificerat arbete än vid folkskola varemot pensionskostnaden i regel blir densamma som för folkskollärare.

Formler för beräkning av arbetsprestation och kostnad för avlöning och egenpension.

Följande beteckningar ha använts:

l_x antalet kvarvarande x-åriga personer av en grupp på l_i personer, som börjat förvärvsarbete vid i års ålder

L_t avlöning t år efter förvärvsarbetets början (dyrtidstillägget ej medräknat)

s antalet sjukledighetsdagar i genomsnitt per arbetsår (ett arbetsår antages i formlerna utgöra 256 dagar)

l antalet andra ledighetsdagar (utan avlöning) i genomsnitt per arbetsår

k den %-sats av full lön, varmed avlöning utgår vid sjukledighet

å ålder vid avgång ur tjänst efter uppnådd pensionsålder (pensionsåldern antages i formlerna vara 60 år)

$P^{(å)}$ årliga beloppet av pensionen från åldern å ($P^{(å)}$ antages konstant; från dyrtidstillägg bortses alltså)

$P_z^{(g)}$ årliga beloppet av genast börjande pension från åldern z (z < pensionsåldern)

$P_z^{(u)}$ årliga beloppet av uppskjuten pension från pensionsåldern vid avgång ur tjänst vid åldern z.

$p^{(g)}$, $p^{(u)}$ sannolikheten för avgång ur tjänst före uppnådd pensionsålder med rätt till genast börjande resp. uppskjuten pension

$f^{(g)}(z)\,dz$, $f^{(u)}(z)\,dz$ motsvarande sannolikheter för avgång ur tjänst under åldersintervallet $z \ldots z + dz$.

För att ej onödigtvis belasta formlerna har antagits, att i och å äro fixa samt att s, l, $f^{(g)}(z)$ och $f^{(u)}(z)$ äro oberoende av åldern.

Om allt arbete antages vara likvärdigt och direkt proportionellt mot tiden samt som enhet väljes det under ett år utförda arbetet, erhålles det arbete, som kan väntas bliva presterat av en i-åring, genom formeln

$$\left(1 - \frac{s + l}{256}\right)\left\{\int_i^{å} \frac{l_x}{l_i}\,dx - (p^{(g)} + p^{(u)})\frac{60 - i}{2}\right\}$$

Den totala genomsnittliga kostnaden för avlöning och egenpension blir

$$\left(1 - \frac{100 - k}{100}\cdot\frac{s}{256} - \frac{l}{256}\right)\left\{\sum_t L_t \int \frac{l_x}{l_i}\,dx - \frac{p^{(g)} + p^{(u)}}{60 - i}\int_i^{60} dz \sum_t L_t \int_{(60 > x > z)} \frac{l_x}{l_z}\,dx\right\}$$

$$+ P^{(å)}\int_{å}^{\infty}\left(\frac{l_x}{l_i} - \frac{p^{(g)} + p^{(u)}}{60 - i}\int_i^{60}\frac{l_x}{l_z}\,dz\right)dx + \frac{p^{(g)}}{60 - i}\int_i^{60} P_z^{(g)}\,dz\int_z^{\infty}\frac{l_x}{l_z}\,dx +$$

$$+ \frac{p^{(u)}}{60 - i}\int_i^{60} P_z^{(u)}\,dz\int_{60}^{\infty}\frac{l_x}{l_z}\,dx.$$

De integraler, med vilka L_t är multiplicerat, skola tagas över de åldersintervall, där L_t är gällande.

Om man antager, att l_x avtager enligt dödlighetstabellen R 32 samt för de övriga i formlerna ingående kvantiteterna insätter följande värden, vilka utom i fråga om avlöning och pension framkommit som genomsnittsvärden i det föregående:

		för män	*för kvinnor*
i [1]		23'11	24'6
L [2]	Löneklass 14	3 240 kr. för 23'11 $\leq x <$ 25'6	3 240 kr. för 24'6 $\leq x <$ 30'6
	Lönegrad 16 (36 1/2 veckors årlig lästid)	3 660 » » 25'6 $\leq x <$ 28'6	3 660 » » 30'6 $\leq x <$ 33'6
		3 960 » » 28'6 $\leq x <$ 31'6	3 960 » » 33'6 $\leq x <$ 36'6
		4 260 » » 31'6 $\leq x <$ 34'6	4 260 » » 36'6 $\leq x <$ 39'6
		4 560 » » 34'6 $\leq x <$ 37'6	4 560 » » 39'6 $\leq x <$ 60'3
		4 860 » » 37'6 $\leq x <$ 60'6	
s [3]		5·5	14·4
l [3]		5 [4]	5 [4]
k [5]		82	82
å		60'6	60'3
P(å)		3 240 kr.	3 036 kr.
p(g) [6]		0·0005	0·0005
p(u) [6]		0·0000	0·0007

blir det genomsnittligt presterade arbetet

32·5 enheter för män
och 30·7 enheter för kvinnor

samt den genomsnittliga kostnaden (exkl. dyrtidstillägg) för avlöning och egenpension

195 500 kr. för män (varav 45 700 kr. kostnad för pension)
och 180 200 kr. för kvinnor (varav 45 800 kr. kostnad för pension).

Kostnaden per enhet presterat arbete blir alltså:

6 000 kr. för män
och 5 900 kr. för kvinnor.

II. Kostnaden för familjepension.

Enligt nuvarande grunder utgår pension till kvarlevande änka och barn efter folkskollärare men endast till kvarlevande barn efter folkskollärarinna. Pension till änka utgår, så länge hon lever ogift. Barnpensionen upphör, såvida ej varaktig arbetsoförmåga föreligger, då barnet fyller 21 år eller dessförinnan ingår äktenskap Det högsta belopp (exklusive dyrtidstillägg), med vilket pension kan utgå till enbart änka eller enbart två barn, benämnes befattningens familjepensionsun-

[1] Åldrarna ha framkommit som differensen mellan genomsnittlig pensionsålder och genomsnittlig total tjänstetid enligt tab. 1. Hänsyn har ej tagits till att vid beräkningen av tjänstetiden avdrag gjorts för ledighet, åtnjuten för enskilda angelägenheter, enär i-åldrarna enligt nuvarande förhållanden synas mera plausibla utan sådant hänsynstagande.

[2] Lönerna gälla å A-ort. Det antages att tjänstgöring av annat slag än som folkskollärare ej förekommit.

[3] Under 36 1/2 veckors lästid.

[4] Tämligen grovt antagande.

[5] Antagandet beträffande k innebär viss förenkling.

[6] Termerna innehållande p(g) och p(u) utöva mycket litet inflytande på de värden, som representeras av formlerna.

Tab. 5. Familjepensioner efter avlidna folkskollärare.

Pensioneringsår	Familjepensioner beräknade efter underlaget 750 kronor				Familjepensioner beräknade efter underlaget 660 kronor				Övriga familjepensioner				Genomsnittlig kostnad år 1936		Genomsnittlig ursprunglig familjepension
	Antal pensionsbrev		Summa familjepension (exkl. dyrtidstillägg)		Antal pensionsbrev		Summa familjepension (exkl. dyrtidstillägg)		Antal pensionsbrev		Summa familjepension (exkl. dyrtidstillägg)		per pensionsbrev i kraft o. 1 kronas familjepensionsunderlag kr.	per utfärdat pensionsbrev o. 1 kronas familjepensionsunderlag kr.	
	Ursprungligen	Under år 1936 (i genomsnitt)	Ursprungligen kr.	Utbetald år 1936 kr.	Ursprungligen	Under år 1936 (i genomsnitt)	Ursprungligen kr.	Utbetald år 1936 kr.	Ursprungligen	Under år 1936 (i genomsnitt)	Ursprungligen kr.	Utbetald år 1936 kr.			
1936	88		77 503		13		8 580		2		1 222				1·149
1935	82	79·5	71 464	69 116	9	8·5	6 384	6 153	—	—	—	—	1·153	1·115	1·153
1934	90	86·5	76 068	72 743	16	15	10 951	10 093	—	—	—	—	1·106	1·059	1·114
1933	100	96	87 829	80 768	15	10	10 230	6 600	5	2	3 019	1 164	1·108	0·997	1·147
1932	73	67	63 249	57 143	16	12	10 560	7 920	4	2	1 725	840	1·113	0·970	1·122
1931	81	72	71 130	59 379	18	15	12 804	10 604	7	3	4 328	1 827	1·092	0·927	1·144
1930	88	74·5	79 062	62 243	21	16	14 190	10 890	3	1	1 755	585	1·098	0·897	1·160
1929	63	51·5	54 197	43 748	27	18·5	18 150	12 309	5	2	2 857	1 102	1·097	0 831	
1928	72	58	64 303	50 210	25	12	16 830	8 250	6	2·5	3 151	1 337	1·122	0·796	
1927	70	59·5	63 818	49 676	28	14·5	19 074	9 460	18	8	10 283	4 691	1·080	0·764	
1926	56	52	54 217	43 573	19	7	12 540	4 620	7	3	4 056	1 761	1·098	0·830	
1925	54	46	50 600	37 471	22	10	16 038	6 902	12	2	6 037	937	1·076	0·709	
1924	54	42·5	50 025	35 300	25	7·5	16 764	4 785	23	11·5	12 558	6 084	1·077	0·649	
1923	42	27	40 068	23 196	31	12·5	22 572	8 305	25	11	11 829	4 861	1·079	0·556	
1922															
1921															
1920	53	38·5	—	30 709	25	9	—	5 940	48	10	—	—	1·034	0·472	
1919															
1918	—	—	—	—	—	—	—	—	67	15·5	—	—	0·968	0·224	
1917															
1916	—	—	—	—	—	—	—	—	67	9	—	—	1·000	0·141	
1915	—	—	—	—	—	—	—	—	66	5·5	—	—	1·000	0·083	

derlag. Beträffande grunderna för beräkningen av familjepensioner i övrigt hänvisas till Statens pensionsanstalts reglemente.

Kostnaden för familjepension för folkskollärarinnor kan naturligtvis väntas bliva endast en bråkdel av motsvarande kostnad för folkskollärare. I själva verket har det visat sig, att kostnaden för barnpension efter avlidna folkskollärarinnor hittillis varit så obetydlig, att den nästan kan försummas; under åren 1923—1936 utfärdades nämligen endast 21 familjepensionsbrev för efterlevande barn till folkskollärarinnor. Detta förhållande måste dock antagas komma att förändra sig, i den mån allt flera av lärarinnorna kvarstå i tjänst efter äktenskaps ingående.

Vid undersökningen rörande kostnaden för familjepension efter avlidna folkskollärare har först bildats en talserie, vars olika element utgöra de under första, andra, tredje året o. s. v. efter en folkskollärares död i genomsnitt utbetalade pensionsbeloppet per familjepensionsbrev och 1 kronas familjepensionsunderlag. Dee utbetalningar ha därför studerats, som gjorts under år 1936, separat för var och en av de grupper pensionsbrev, som utfärdats under vart och ett av åren 1920—1935 med undantag av åren 1921—1922. Dessutom ha summorna av de för ifrågavarande grupper å pensionsbreven angivna beloppen ävensom antalet utfärdade och antalet i genomsnitt under år 1936 ikraftvarande pensionsbrev beräknats. Förr

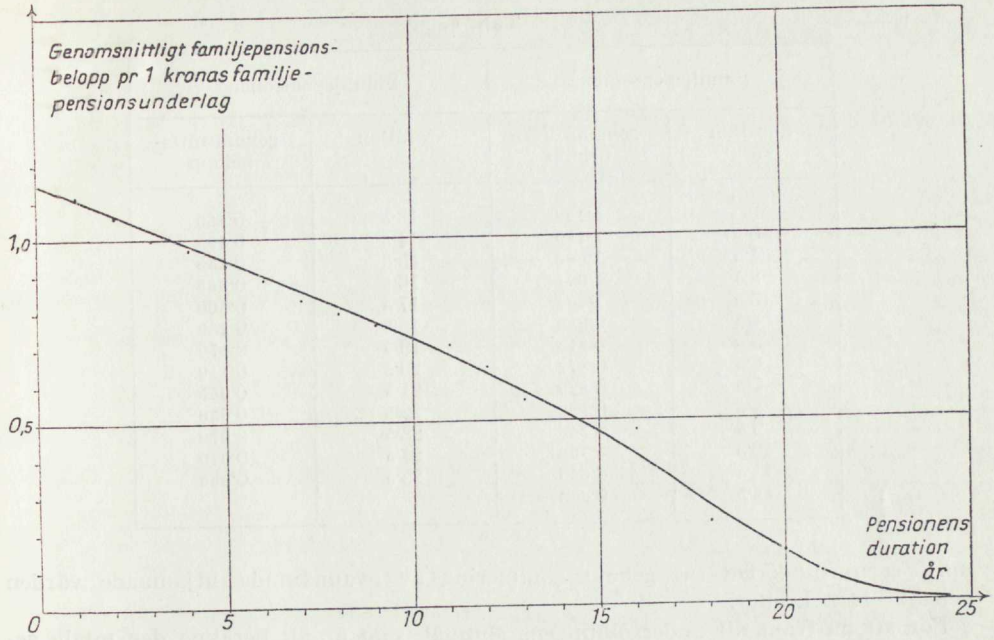

pensionsbrev, som utfärdats under vissa år före den 1 januari 1920, har observerats antalet utfärdade pensionsbrev samt antalet under år 1936 i genomsnitt kvarlevande änkor och barn. Eftersom olika familjepensionsunderlag varit gällande, alltefter som folkskolläraren tjänstgjort efter den 1 januari 1920 (familjepensionsunderlaget är då 750 kronor för ordinarie) eller pensionerats före nämnda tidpunkt (familjepensionsunderlaget är då i allmänhet 300 kronor mer än 20 % av tjänstepensionen), ha familjepensionerna måst uppdelas i grupper efter de olika underlagen. Den första gruppen omfattar de pensioner, som beräknats efter familjepensionsunderlaget 750 kronor, i den andra gruppen ha sammanförts samtliga pensioner, beräknade efter familjepensionsunderlaget 660 kronor, i den tredje gruppen återfinnas alla övriga pensioner. Barnpensionerna i de båda första grupperna ha beräknats efter samma principer. De erhållna värdena ha sammanförts i tab. 5.

I de tre sista kolumnerna av tablån angivas dessutom vissa genomsnittsvärden. Den tredje kolumnen från slutet avser att visa barnpensionskostnadens avtagande i förhållande till änkepensionen. De två sista kolumnerna innehålla utgångsvärdena för beräkningen av den totala genomsnittliga familjepensionskostnaden. På grund av den oregelbundna variationen böra värdena före användandet underkastas en utjämning, varför de avbildats som ordinator i ett koordinatsystem, där abscissan utgöres av tiden räknad från den tidpunkt, då familjepension börjar utgå. Värdet för pensioneringsåret 1935 placeras i punkten 1, värdet för pensioneringsåret 1934 i punkten 2 o. s. v. I 0-punkten avsättes genomsnittsvärdet ur tablåns sista kolumn. Detta resonemang förutsätter, att såväl utfärdandet av pensionsbreven som förändringar beträffande pensionsbrevens belopp fördela sig jämnt över respektive år.

Genom avläsning på utjämningskurvan erhållas i tab. 6 angivna värden å de familjepensionsbelopp, som i genomsnitt utbetalas under första, andra pensionsåret o. s. v. (durationerna 0·5, 1·5 o. s. v.).

Den totala genomsnittliga kostnaden per familjepensionsbrev och 1 kronas fa-

Tab. 6.

Familjepensionens		Familjepensionens	
duration år	genomsnitts-belopp	duration år	genomsnitts-belopp
0	1·150	13·5	0·550
0·5	1·130	14·5	0·495
1·5	1·087	15·5	0·430
2·5	1·044	16·5	0·365
3·5	1·001	17·5	0·300
4·5	0·958	18·5	0·230
5·5	0·915	19·5	0·170
6·5	0·872	20·5	0·110
7·5	0·829	21·5	0·065
8·5	0·786	22·5	0 030
9·5	0·743	23·5	0·020
10·5	0·700	24·5	0·010
11·5	0·650	25·5	0·000
12·5	0·600		

miljepensionsunderlag fås genom summering av ovannämnda utjämnade värden och blir 14·09 kronor.

För att nå fram till undersökningens slutmål, som är att beräkna den totala genomsnittliga kostnaden för samtliga avlidna folkskollärare, alltså även sådana, som avlidit utan att efterlämna änka eller pensionsberättigade barn, har man att multiplicera beloppet 14·09 med en faktor, som anger hur stor del antalet under en viss tid för efterlevande till folkskollärare utfärdade familjepensionsbrev utgör av antalet under samma tid inträffade dödsfall bland aktiva och pensionerade folkskollärare. Genom observationer avseende åren 1934—1936 har nämnda faktor beräknats till 0·7, varigenom den genomsnittliga familjepensionskostnaden per 1 kronas familjepensionsunderlag blir 9·86 kronor. För familjepensionsunderlaget 948 kronor, vilket fr. o. m. den 1 januari 1938 gäller för ordinarie folkskollärare med 36 $^1/_2$ veckors årlig lästid, uppgår alltså den totala genomsnittliga familjepensionskostnaden (exkl. dyrtidstillägg) till 9 347 kronor.

Om sistnämnda belopp divideras med det i det föregående för manlig folkskollärare beräknade antalet enheter i genomsnitt presterat arbete, nämligen 32·5, erhålles under angivna förutsättningar den genomsnittliga kostnaden för familjepension efter manlig folkskollärare per enhet presterat arbete, vilken kostnad i runt tal blir 300 kr. För kvinnlig folkskollärare blir motsvarande kostnad så obetydlig, att man kan bortse därifrån.

Innehållsförteckning.

Sid.

Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för Finansdepartementet 3

INLEDNING.

Kvinnoarbetet som aktuellt offentligt problem. Riksdagshistorik och opinionsbildning 7

I. Tiden intill 1934 års riksdagsskrivelse 7

II. Fortsatt riksdagsdiskussion efter år 1934 32

AVDELNING I.

Kvinnornas ställning på arbetsmarknaden.

Kap. 1. *Kvinnoarbetet förr och nu* 45

Förändringar inom familjens arbetsuppgifter i samband med industrialiseringen 47

Förändringar ur arbetsmarknadssynpunkt under industrialiseringen 64

Husligt arbete s. 65. — Hantverk s. 67. — Industri s. 73. — Handel s. 78. — Allmän tjänst och fria yrken s. 80.

Allmänna orsaker till kvinnornas särställning 84

Kap. 2. *Nuvarande arbetsförhållanden och lönevillkor* 92

Kvinnornas fördelning på olika näringsgrenar 93

Jordbruket och dess binäringar s. 96. — Husligt arbete s. 98. — Kvinnliga arbetare i industri och hantverk s. 101. — Kvinnliga företagare och arbetsledare s. 107. — Restaurang- och hotellrörelse s. 109. — Sjuk- och socialvård s. 111. — Kontors- och förvaltningspersonal s. 112. — Undervisning samt fria, litterära och konstnärliga yrken s. 116. — Offentlig tjänst och samfärdsel s. 119.

Olika åldersfördelning och olika geografisk fördelning för manlig och kvinnlig arbetskraft 125

Arbetstillgång och arbetslöshet 127

De sakkunnigas sammanfattning 132

Kap. 3. *Lönesättning för män och kvinnor under behovs- och prestationssynpunkter* 134

De sakkunnigas ställning till frågan om lika lön för män och kvinnor 136

Behovslönen såsom familjeförsörjningslön 137

Sid.

Familjelönens olika system 139

Familjelön för enskilda grupper av löntagare. Patriarkaliska förhållanden s. 141. — Familjelönen såsom filantropisk löneform s. 142. — Familjelön genom utjämningskassor s. 144. — Familjelön och kollektivavtal s. 146. — Familjelön i offentlig tjänst s. 149. — Obligatorisk familjelön för alla ett lands löntagare s. 151. — Allmän utjämning av barnförsörjningskostnaden s. 156. — Barnbidrag under särskilda villkor s. 158.

De sakkunnigas sammanfattning om verkningarna av olika slag av familjelön 161

Kap. 4. *Ekonomisk jämförelse mellan manlig och kvinnlig arbetskraft* 170

Mäns och kvinnors prestationskapacitet i samma arbete..... 171
Arbetspauser i manligt och kvinnligt arbete 172
Mäns och kvinnors olika arbetsledigheter 174
Särskild undersökning om manliga och kvinnliga folkskollärares sjukledigheter 181
Pensioneringskostnad för män och kvinnor 185
Familjepensioneringskostnad för män och kvinnor 187
De sakkunnigas sammanfattning 188

Kap. 5. *Aktuella åtgärder till förbättrande av kvinnoarbetets villkor* 190

Upphävande av undantagsbestämmelser i fråga om kvinnors behörighet till statstjänst 191

Kyrkliga tjänster s. 195. — Tjänster vid fångvårds- och uppfostringsanstalter samt hospital s. 197. — Tjänster med vilka är förenad skyldighet att upprätthålla allmän ordning s. 197. — Gymnastiklärarebefattningar s. 198. — Militära tjänster samt bevakningstjänster s. 199.

Skyddslagstiftning för kvinnor 200
Den kvinnliga ungdomens yrkesutbildning 201

Offentlig tjänst s. 202. — De offentliga utbildningsanstalterna s. 202. — Industri s. 202. — Hantverk s. 204. — Husligt arbete s. 205. — Jordbruk s. 206. — Yrkesorientering s. 207.

Geografisk lokalisering av arbetsmöjligheter för män och kvinnor.. 209

AVDELNING II.

De gifta kvinnorna på arbetsmarknaden.

Kap. 6. *De förvärvsarbetande kvinnornas ställning i vissa främmande länder med särskild hänsyn till de gifta kvinnorna* 213

I. Bestämmelser rörande offentlig tjänst 213

Rätt till anställning och befordran s. 213. — Behållande av tjänst vid giftermål s. 215. — Lika eller olika lön för manliga och kvinnliga befattningshavare s. 216. — Åtgärder för att bereda makar anställning å samma ort s. 217. — Pensionsålder s. 218. — Moderskapsledighet s. 219.

Sid.

II. Restriktiva åtgärder under de senare åren 221

De sakkunnigas sammanfattning 248

Kap. 7. *Statistiska utredningar om gifta kvinnors yrkesverksamhet* 250

I. 1936 års partiella folkräkning 251

II. Gifta och ogifta folk- och småskollärarinnors ekonomiska förhållanden 286

Enquêtens omfattning och tillförlitlighet s. 286. — Fördelning på gifta och ogifta lärarinnor s. 288. — Studieskulder s. 290. — Försörjningsplikter s. 294. — Barnantal s. 298. — Hushållstyper s. 302.

III. Kvinnliga statstjänstemän vid nyreglerade verk 305

De sakkunnigas sammanfattning 307

Kap. 8. *Arbetsmarknadens erfarenheter av och inställning till gifta kvinnors förvärvsarbete* 308

I. Arbetsgivarenquêten 309

II. Konferenser med representanter för arbetsgivare och anställda.. 313

Industri s. 313. — Banker, försäkringsbolag, kontor och handel s. 319. — Hotell- och restaurangrörelse s. 324. — Frisöryrket s. 325. — Sjukvård och socialvård s. 326. — Offentlig tjänst s. 329.

Kap. 9. *De sakkunnigas ståndpunktstagande med avseende å föreslagna åtgärder till förhindrande eller underlättande av gifta kvinnors förvärvsarbete* 332

Förbud för gifta kvinnor att inneha förvärvsarbete 332

Gratifikation, äktenskapslån, engångsutbetalning av intjänt pension samt förtidspensionering vid avgång ur tjänst på grund av giftermål 337

Deltidsarbete 339

Reservtjänstgöring 341

Förtursrätt vid återinträde i tjänst 342

Möjlighet för vid giftermål avgående kvinnor att vidmakthålla pensionsrätt 343

Beredande av möjlighet för äkta makar att ha anställning på samma ort 344

Gift kvinnas möjlighet att behålla eget släktnamn 345

Sociala anordningar till underlättande av förvärvsarbetande mödrars arbete med barn och hushåll 346

Sammanfattning 347

Sid.

Bil. 1. Kvinnoarbetet i Sverige av docenten Karin Kock 351
I. Kvinnornas sysselsättning 353
II. Kvinnornas löneproblem 435

Bil. 2. Gifta kvinnors förvärvsarbete i Stockholm enligt 1930 års folkräkning av docenten Karin Kock och fil. kand. Karin Bergman 471

Bil. 3. Jämförelse mellan kostnaden för manlig och kvinnlig arbetskraft på grundval av observationer bland folkskollärare och folkskollärarinnor av amanuensen Mauritz Sundström 485

Statens offentliga utredningar 1938

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

Riktlinjer för en lagstiftning om ägareförbehåll och avbetalningsköp. [11]
Betänkande med förslag till lotteriförordning m. m. [17]
Betänkande med förslag till lag om frivillig pensionering av i enskild tjänst anställda m. m. [18]
Betänkande med förslag till reformerad hyreslagstiftning. [22]
Betänkande med förslag till lag om villkorlig frigivning m. m. [25]
Betänkande med förslag till trafikförsäkringslag jämte därmed sammanhängande författningar. [27]
Betänkande med förslag rörande djurskyddslagstiftning. [36]
Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk. 1. Lagtext. [43] 2. Motiv m. m. [44]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Undersökning av taxeringsutfallet beträffande jordbruksfastighet å landsbygden enligt beredningsnämndernas förslag vid 1938 års allmänna fastighetstaxering. [12]
1936 års uppbördskommitté. Betänkande med förslag till omorganisation av uppbördsväsendet och folkbokföringen m. m. Del 1. Uppbördsväsendet. [46] Del 2. Folkbokföringen. [41] Del 3. Organisation och kostnader. [48]

Politi.

Betänkande ang. omorganisation av polisskolan i Stockholm m. m. [1]

Nationalekonomi och socialpolitik.

Betänkande i näringsfrågan. [6]
Betänkande ang. barnbeklädnadsbidrag m. m. [7]
Betänkande ang. förvärvsarbetande kvinnors rättsliga ställning vid äktenskap och barnsbörd. [13]
Betänkande ang. »landsbygdens avfolkning». [15]
Yttrande med socialetiska synpunkter på befolkningsfrågan. [19]
Betänkande ang. barnkrubbor och sommarkolonier m. m. [20]
Arbetslöshetsräkningen den 31 augusti 1937. Del 1. [21]
Betänkande med vissa demografiska utredningar. [24]
Betänkande med utredning och förslag rörande statsbidrag till anordnande av bostäder åt åldringar och änkor i s. k. pensionärshem. [40]
Betänkande med förslag ang. reglering av strandbebyggelsen m. m. [45]
Betänkande ang. gift kvinnas förvärvsarbete m. m. [47]

Hälso- och sjukvård.

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

Betänkande med utredning och förslag rörande produktions- och avsättningsförhållandena inom trädgårdsnäringen. [5]
Den statliga egnahemsverksamheten. [34]
Betänkande med förslag till ändringar i arrendelagstiftningen. [38]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Byggnadsindustrien i Sverige. 1. Allmän översikt, yttranden och förslag. [10] 2. Arbetsgivares och löntagares inkomster. [3] 3. Arbetslöshetens omfattning och växlingar. [4]
Betänkande jämte lagförslag ang. lärlingsutbildningen inom hantverket och den mindre industrien. [30]
Normalbestämmelser för järnkonstruktioner till byggnadsverk (järnbestämmelser). [37]

Handel och sjöfart.

Betänkande med utredning och förslag ang. åtgärder till den svenska exportnäringens främjande. [42]

Kommunikationsväsen.

Betänkande med förslag till lag om enskilda vägar m. m. [23]
1936 års järnvägskommitté. Betänkande rörande åtgärder för enhetliggörande av det svenska järnvägsnätet. [28]
Försöksutredning beträffande omfattningen av yrkesmässig godstrafik med automobil eller släpvagn under år 1937. [31]
Betänkande med förslag till statliga åtgärder för stödjande av privatflygningens utveckling i Sverige. [39]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

Förslag till revision av den svenska kyrkohandboken. [2]
1936 års yrkesskolsakkunniga. Betänkande med förslag rörande omorganisation av vissa delar av tekniska skolan i Stockholm. [8]
Betänkande och förslag ang. skolöverstyrelsens organisation. [14]
Betänkande och förslag ang. verksamheten vid kungl. dramatiska teatern, dess förvaltning och ledning. [16]
Betänkande med utredning och förslag ang. centrala verkstadsskolor m. m. [26]
Betänkande med utredning och förslag ang. intagning av elever i första klassen av de allmänna läroverken och med dem jämförliga läroanstalter. [29]
Betänkande med utredning och förslag ang. begynnelsespråket i realskolan. [32]
Betänkande och förslag rörande den andliga vården inom försvarsväsendet. [33]
Betänkande och förslag ang. utsträckning av den årliga lästiden vid folkskolan m. m. [35]

Försvarsväsen.

Utlåtande rörande flottans fartygstyper m. m. [9]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

388661. Marcus Boktr.-A.-B., Sthlm